

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2026-4/3
Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2026

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
 Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
 Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
 Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
 Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
 Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
 Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
 Bahodirova Feruza Bahodir qizi, PhD, dots,
 Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
 Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
 Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
 Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
 Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
 Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
 Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
 Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
 Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.d., prof.
 Jumaniyozov Otaboy, f.f.d., prof.
 Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.
 Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
 Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna, k.f.d., prof.
 Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
 Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
 Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
 Karimov Ravshanbek Allayarovich, PhD, k.i.x.
 Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
 Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
 Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.
 Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
 Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
 Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
 Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
 Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.

Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD
 Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.
 Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent
 Pazilov Abduvayit, b.f.d., prof.
 Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
 Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
 Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
 Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
 Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
 Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
 Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
 Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD, dots.
 Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
 Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
 Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
 Safarov Alisher Karimjanovich, b.f.d., dos.
 Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
 Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
 Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
 Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
 Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
 Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
 Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
 Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
 Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
 Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
 O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
 O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
 Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
 Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
 Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.
 Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD
 Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№4/3 (137), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2026 y. – 242 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA

TARIX FANLARI

Abdullayeva A.N. Abdulla Avloniy merosining milliy uygʻonishdagi tarixiy ahamiyati	6
Abdulxay G.U. Turkiston ASSRning ilk konstitutsiyasi: tarixshunosligi va manbashunosligi	8
Abduqodirov J.J., Oʻrozqulov O.M. Saljuqiylar davlatining tashkil topishi va yuksalishini oʻrganishga oid ilmiy-nazariy tadqiqotlar	11
Abdushukurova I.K. Oʻzbekiston yoshlari ongida yot gʻoyalarga qarshi kurashish, odam savdosi misolida	14
Bobonazarov O.A. Jadid maʼrifatparvarlari qarashlarida insonparvarlik pedagogikasining nazariy asoslari	16
Bokiyev B.U. Yangi Oʻzbekistonda yozuvchilar uyushmasining jamiyat madaniy hayotidagi oʻzgarishlarga qoʻshgan hissassi	19
Bokiyev B.U. XX asrning ikkinchi yarmida oʻzbek badiiy ijodiyotida qalam tebratgan yozuvchilar faoliyati	21
Buronov O.M., Nurmanov Z.Gʻ. Mustaqillik yillarida oʻzbekistonda qishloq tibbiyot tizimi va aholi salomatligi masalalari	24
Choriyev Sh.Sh. Amir Temur va temuriylar davridagi qozilar va fiqh olimlari haqida	27
Djumaniyazov L.A. XI-XII asrlarda Xorazmda Anushteginiylar boshqaruvining shakllanishi va siyosiy rivojlanishi	31
Habibullayev O.M. XIX-asrning oxiri XX- asr boshlarida Samarqanddagi ijtimoiy hayot va xizmat koʻrsatish sohalarining statistika materiallarida yoritilishi	34
Jumaniyazova F.J. “Kommunaga” gazetasi - ikkinchi jahon urushi davrida front va front orti tafsilotlarini yoritishda muhim manba	36
Jurayeva Y.I. Mustaqillik yillarida Shahrisabz shahri mahallalarida tub yangilanishlar hamda modernizatsiya jarayonlarining borishi	39
Maxamova Sh. Mirxond va Xondamir asarlarida Chigʻatoy ulusi mustaqillik davrining yoritilishi	42
Muyiddinov B. Mustaqillikning dastlabki yillarida chorvachilik sohasidagi asosiy muammolarga eʼtibor tarixi	45
Muzaffarov M.X. Oʻzbekiston va TDTga aʼzo davlatlarning tinchlik kengashidagi ishtiroki	47
Nazarova D.T. Chexiya respublika klassik arxeologiya instituti studia hercynia jurnalida OʻRta Osiyo arxeologiyasi va tarixi masalalarining yoritilishi	50
Neʼmatov R.A. Global va mintaqaviy xavfsizlik kesishmasida Markaziy Osiyo: muammolar va istiqbollar	53
Nosirova D.N. Oʻzbekistonda voha hunarmandchiligi tarmoqlarining oʻziga xos hususiyatlari va ayollar bandligining taʼminlanishi	56
Ochilova G.M. Turkiston jadid maktablari uchun yozilgan din darsliklari tahlili	59
Polvonova F.O. Amir Temur- markazlashgan davlat va mukammal harbiy tizim asoschisi	62
Qlichov F.P. Oʻzbekistonda konstitutsiyaviy odil sudlovning modernizatsiyasi: konstitutsiyaviy sudning 2017–2024-yillardagi institutsional transformatsiyasi	64
Qurashov B.M. Surxon vohasida tarixshunoslik maktabining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari	67
Radjabov N.G. Ahamoniylar davrida Baqtriya satrapligi	70
Rajabov V.M. Patent(ruxsatnoma)ni joriy etilishini Toshkent yarmarkasiga taʼsiri	72
Rasulov G.P. Oʻzbekistonning tarixiy-madaniy merosini asrash va undan sayyohlik sohasida foydalanishning strategik yoʻnalishlari	75
Raximov B.S. Qashqadaryo viloyatida xorijiy investitsiya loyihalari tarixidan	77
Salomova D.I. Surxon vohasida shoshilinch tibbiy yordam tizimini isloh qilinishi	80
Shamsiyeva G.B. XX asr ingliz va oʻzbek jamiyatida siyosiy-ijtimoiy oʻzgarishlar va ularning vatan tushunchasiga taʼsiri	82
Tugalov B.B., Karimov B.B. On the rule of Amir Temur	86

Tugalov B.B., Qo'chqorov Sh.T., Ummatov S.Q. Turk xoqonligi tarixining manbalarda yoritilishi haqida	88
Turdaliyev M.M., Yusupova N.S. Mahmudxo'ja behbudiy va jadidchilik harakatining tarixi	92
Usmonova L. X. G'uzor vohasi aholisining an'anaviy bayramlar va xalq sayillardagi transformatsiya jarayonlari	95
Xazratkulov Sh.A. Jamiyat rivojida ijtimoiy siyosat mexanizmlarini takomillashtirishning ahamiyati	97
Xudoyberganova G. Xristian monastirlarida asketik hayot tarzi: ibodat, mehnat va kundalik tartibning tarixiy tahlili	100
Xurramova Z.N. Maktabgacha ta'lim tizimining moddiy-texnik bazasi holati	103
Yoqubova U.L. Axborot va so'z erkinligining konstitutsiyaviy kafolatlari	105
Алимджанов Б.А. Реконструкция Ташкента 1940–1950-х гг.: идеология и художественная практика	108
Алламуратов Г.С. Условия жизни и труда сельского населения Каракалпакстана в годы второй мировой войны	111
Джураева С.Н. Жанубий Ўзбекистон зиёратгоҳларининг манбаларда ёритилиши	114
Раджабова Д.Ш. Кризис Хивинского ханства и роль Джунаидхана в борьбе против советской власти	118
Тохтиев Ш.Р. Суннитско-шиитский диалог в социокультурном пространстве Бухарского Эмирата	121
Юсупов М.М. Этно-политическая обстановка в Центральной Азии в VII-VI вв. до н.э. на основе античных источников	123

PEDAGOGIKA FANLARI

Arzieva A.A. The use of digital tools to improve english language learning	127
Ashirova B.Yu. Qo'shiqlar orqali chet tillarni o'rganish: qiziqarli va samarali yondashuv	129
Arifxodjayev A.T. Ambulator-poliklinik pediatriya fanini o'qitishda xalqaro ta'lim standartlarini joriy etish va zamonaviy tibbiy-pedagogik texnologiyalarni qo'llash	132
Avriddinov J.M. Shaix Sa'diy va Abdulla Avloniyning asarlarida badiiy va axloqiy ta'limotlar	134
Barnoeva M.A. Combining pragmalinguistics, functional translation, and english language teaching in philological education	137
Boqijonova S.T. Principles of text choice in technical translation pedagogy	139
Daminov B.Z., Umarova Z. Arab tili darslarida kompyuter imkoniyatlaridan foydalanish	142
Erkinova M.B. Integrating technology and communicative approaches in modern lesson planning	144
Ernazarova X.E., Adhamova I.A. The impact of task-based language teaching on oral fluency of young efl learners	147
Hakimova M.I. Boshlang'ich sinflarda savol - javob strategiyalari yordamida badiiy matn tahlilini chuqurlashtirish	150
Isaeva M. Kasbiy faoliyat jarayonida shaxsning psixologik sifatlarining shakllanishi va rivojlanishi	155
Isakova D.B. Xomiladorlikda, tug'ruqda va tugruqdan keyingi davrlarda jarroxlik amaliyotlarni samarali texnologiyalarni o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalardan foydalanish	158
Isaqov R. Maxalliy xirurgik infeksiyalarda (furunkul, karbunkul, gidradenit, teri osti va qadoqli abscess, flegmona va limfadenit) isitma va boshqa klinik belgilarning o'ziga xosligini o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalardan foydalanish	160
Isayeva Z.B., Komiljonova G.K., Raximberdiyev O.Sh., Karimova M.B. Biosfera mavzusini integrativ ta'lim texnologiyasi asosida o'qitish samaradorligi	162
Kurbonov A.A. Innovative pedagogical technologies in forming tolerance competences	165

Lapasov M.X. VIII asrda Xuroson va Movarounnahr tarixi mavzusini sabab–oqibat metodi asosida o‘qitish metodikasi	169
Lapasov M.X. Urug‘chilik jamiyati mavzusini aqliy (intellekt) xarita asosida o‘qitishning samaradorligi misolida	174
Maxmudova Z.M. Munandislarning kommunikativ kompetensiyalarini takomillashtirishning nazariy asoslari	180
Moydinova Sh. Mobil ilovalar asosida ingliz tilini o‘qitishning didaktik tamoyillari	183
Nurmetov M.R., Yuldasheva G.G., Qadirov Sh.A. Oliy ta'limda chizmachilik, kasbiy o‘shiga yo‘naltirilganlik va ijodkorlik	186
Porubay I.F., Qobilov Sh.Sh. Pedagogical applications of authentic video materials in efl classrooms	189
Rozimova Y.Y. Harbiy ta'lim tizimida tarbiyaning murakkab jihatlar va ularni samarali tashkil etish yo‘llari	191
Sabirova N.K. Blended learning strategies in ESP education	193
Sultonova I.Sh. Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalar: individual yondashuv va transformatsiya jarayonlari	196
Suyarova Sh.T. Improving speaking skills through interactive methods	198
Tursunova G.M. Tarix fanida IT vositalar yordamida interaktiv o‘qitish metodlari	201
Umarova Sh.K. Developing economic thinking through project-based learning	203
Xaydarova M.E. Tasviriy san‘at mashg‘ulotlarida grafik organayzerlardan foydalanishning ahamiyati	206
Xayrullaeva L.M., Qurbonova M.A. Voleybolchilarning sport mahoratini rivojlantirishda morfologik ko‘rsatkichlarning ahamiyati	208
Xodjakulov M.N. Favqulodda vaziyatlarda aholini harakat qilishga psixologik tayyorlash	211
Xodjayeva G.S. The impact of artificial intelligence on english language teaching	214
Xurramova M. The importance of understanding ielts speaking structure and assessment criteria in developing oral communication skills	216
Yarmanov F.N. Fransuz tilini chet tili sifatida o‘qitishda multimedia vositalarining o‘rni	219
Zulfiyeva K.K. Bolalar nutqida grammatik shakllanish va nutqiy xatolar	222
Бахриева Ш. Интеграция цифровых технологий в преподавание русского языка как иностранного	225
Гафурова Д.Х. Интеграция русского языка с другими учебными дисциплинами	227
Далакьян Ж.С. Историко-педагогический опыт в преподавании истории в высшем образовании	230
Жураева Н.Ш. Қадриятлар илмий-педагогик тадқиқотлар объекти сифатида	234
Сафарова З.Т. Инновационные подходы к использованию искусственного интеллекта при преподавании биохимии	236
Утемуратова З.А. Развитие профессиональной лексической компетенции студентов строительных специальностей при дистанционном обучении русскому языку	239

UO'K 821.512.160-1.09:37.01

ABDULLA AVLONIY MEROSINING MILLIY UYG'ONISHDAGI TARIXIY AHAMIYATI

A.N.Abdullayeva, talaba, Andijon davlat prdagogika instituti, Andijon

Annotatsiya. Bu mavzuda Abdulla Avloniy merosining milliy uyg'onish jarayonidagi tarixiy ahamiyati tahlil qilinadi. Avloniyning ma'rifatparvarlik faoliyati, jadid maktablari rivojiga qo'shgan hissasi, darslik va pedagogik qarashlari orqali jamiyat tafakkurida yuzaga kelgan o'zgarishlar yoritiladi. Shuningdek, uning ilm, tarbiya va millat taraqqiyoti haqidagi g'oyalari milliy ongning shakllanishi hamda madaniy-ma'naviy yuksalishdagi o'rni nuqtayi nazaridan baholanadi.

Kalit so'zlar: Abdulla Avloniy, jadidchilik, milliy uyg'onish, ma'rifat, jadid maktablari, pedagogika, milliy ong, tarbiya, darsliklar, ma'naviy taraqqiyot.

Аннотация. В данной работе анализируется историческое значение наследия Абдуллы Авлони в процессе национального пробуждения. Просветительная деятельность Авлони, его вклад в развитие джадидских школ, учебники и педагогические взгляды проливают свет на изменения в мышлении общества. Также оцениваются его идеи о науке, образовании и национальном развитии с точки зрения формирования национального самосознания и их роли в культурном и духовном подъеме.

Ключевые слова: Абдулла Авлони, джадидизм, национальное пробуждение, просвещение, джадидские школы, педагогика, национальное самосознание, образование, учебники, духовное развитие.

Abstract. This topic analyzes the historical significance of the legacy of Abdulla Avloni in the process of national awakening. Avloni's enlightening activities, contribution to the development of Jadid schools, textbook and pedagogical views shed light on the changes in the thinking of society. Also, his ideas about science, education and national development are evaluated from the point of view of the formation of national consciousness and their role in cultural and spiritual upliftment.

Keywords: Abdulla Avloni, Jadidism, national awakening, enlightenment, Jadid schools, pedagogy, national consciousness, education, textbooks, spiritual development.

XX asr boshlarida Turkiston jamiyati chuqur ijtimoiy, madaniy va ma'rifiy o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Ushbu davr – milliy ongning uyg'onishi, jadidchilik harakatining shakllanishi va yangi ta'lim tizimining paydo bo'lishi bilan ajralib turadi. Bu jarayonda Abdulla Avloniy o'zining keng qamrovli pedagogik, adabiy, ijtimoiy va madaniy faoliyati bilan alohida o'rin egalladi. Abdulla Avloniy jadidchilik yangi usul harakatining yetakchi arbobi bo'lib, uzoq yillar davomida Turkiston jamiyatini ilm, tafakkur va ma'naviy uyg'onishga chorlagan ma'rifiy strategiyalarni ilgari surdi. U 1904 yilda yangi uslubda ta'lim beruvchi maktab ochdi, pedagogik ta'limni modernizatsiya qildi va o'quvchilarga matematika, tabiiy fanlar hamda xorijiy tillarni o'rgatishni taklif qildi.

Abdulla Avloniy Turkistonda jadid ta'lim tizimini rivojlantirishga katta hissa qo'shgan ma'rifatparvarlardan biridir. U ta'lim jarayoniga dunyoviy fanlarni kiritish, o'qitish metodikasini yangilash va yosh avlodni zamonaviy bilimlar asosida tarbiyalash zarurligini asoslab berdi. Avloniy maktab va tarbiyani millat taraqqiyotining hal qiluvchi omili sifatida baholab, pedagogik faoliyatini milliy uyg'onish g'oyalari bilan bog'ladi. Uning pedagogik qarashlari o'zbek milliy maktabining shakllanishida muhim nazariy asos bo'lib xizmat qildi. Abdulla Avloniy o'zbek milliy tafakkuri, pedagogik fikr va ma'rifat tarixida chuqur iz qoldirgan mutafakkirlardan biridir. Uning merosi avvalo yosh avlod tarbiyasi, ta'lim tizimini yangilash va milliy ongni shakllantirish g'oyalari bilan ahamiyatlidir. Avloniy ilm-ma'rifatni jamiyat taraqqiyotining asosiy omili deb bilib, maktab va tarbiyani millat kelajagi bilan bevosita bog'ladi.

Avloniyning faoliyati an'anaviy diniy maktablardan farqli o'laroq ratsional tafakkur, fan va amaliy bilimlarga asoslangan ta'limni ilgari surdi. Bu yondashuv jadidchilik g'oyalarining markaziy tamoyili bo'ldi va milliy uyg'onishning poydevorini yaratdi. Avloniy tomonidan yozilgan "Turkiy

Guliston yoxud Axloq” asari o‘z davrida nafaqat axloqiy qo‘llanma, balki milliy ongini shakllantirish vositasi sifatida xizmat qildi. Asarda inson axloqi, jamiyatning ma’naviy barqarorligi va madaniy taraqqiyoti haqida keng fikrlar bildiriladi. Bu g‘oyalar, qadriyatlarni qadrlashga chorlagan. Kitobda mahalliy ijtimoiy muammolar, jaholatga qarshi kurashish zarurati hamda milliy o‘zlikni anglash masalalari chuqur yoritiladi. Shuning uchun bu asar milliy uyg‘onish davrining g‘oyaviy dalillaridan biri sifatida qaraladi.

Avloniy milliy uyg‘onishning asosi sifatida ilm tarqatish, matbuotni rivojlantirish va teatr san’atini joriy qilishga katta e’tibor qaratdi. Uning boshchiligidagi bir qancha gazetalar — “Taraqqiy”, “Shuhrat”, “Osiyo” va “Turon” nashr etilib, ular orqali ma’rifatparvarlik g‘oyalari keng targ‘ib qilindi. Shuningdek, Avloniyning tashkil etgan “Turon” teatr truppasi orqali dramaturgiya va sahna san’ati ham rivojlandi. Bu ijodiy faoliyat milliy madaniyatning o‘shishiga, xalqning tarixiy va ijtimoiy ongini mustahkamlashga xizmat qildi. Abdulla Avloniy faoliyati nafaqat o‘z davr uchun, balki milliy uyg‘onishning uzoq muddatli jarayoni hamda zamonaviy O‘zbekiston madaniy-ma’rifiy tarjimasining shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Uning asarlari, pedagogik metodlari va jurnalistik faoliyati jamoatchilik tafakkurini yangilashda, milliy identitetni mustahkamlashda hal qiluvchi rol o‘ynadi. Avloniy o‘z davrida xalqni jaholatdan ilm-ma’rifat sari yetaklagan yetuk namoyandalar qatoriga kirdi, va uning merosi bugungi milliy taraqqiyot jarayonlarida ham o‘rganilib, qadrlanadi.

XX asr boshidagi Turkiston jamiyati ijtimoiy, ma’naviy va madaniy jihatdan katta qayta tuzilishga duch keldi. Ulayotgan qadriyatlar, bilimlarning pastligi millat taraqqiyotini to’sib qo‘yardi. Shu sharoitda Avloniyning faoliyati o‘ziga xos uyg‘otuvchi omil bo‘ldi. “Avloniy faqat adib emas, balki millat ongini uyg‘otgan ziyoli edi. U ilm, tarbiya va ma’rifat tamoyillarini birlashtirib, yangi avlodni tarbiyalash zaruratini ilgari surdi.” Axloq va tarbiya masalalari Avloniy tafakkurida millatning o‘zligini anglash bilan bog‘lanadi. U bu jarayonda yoshlarni halollik, vatanparvarlik va mehnatsevarlik kabi qadriyatlar bilan tarbiyalashni maqsad qildi. Avloniy ilm-fan va tafakkurni millatning jonli kuchi deb bildi. Ziyo bilan jaholatni almashtirish uni qarshi kurashining eng muhim shakli edi.

O‘zbekiston taraqqiyotining bugungi bosqichida milliy merosga, ayniqsa, ma’rifatparvarlar faoliyatiga e’tibor ortib bormoqda. Shunday ulug‘ siymolardan biri Abdulla Avloniy bo‘lib, u o‘zining fidokorona pedagogik, adabiy va ijtimoiy faoliyati orqali butun bir davr tafakkurini shakllantirishga xizmat qilgan. Zamonaviy o‘zbek jamiyatida Avloniyning ta’lim, axloqiy tarbiya va ma’rifatga oid qarashlari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. U yaratgan asarlar va g‘oyalar yosh avlodni barkamol shaxs qilib tarbiyalashda muhim manba bo‘lib xizmat qilmoqda. Avloniy 1907 yilda “Shuhrat” gazetasini tashkil etib, unda mehnatkash xalq manfaatlarini himoya qilishga doir fikrlarni targ‘ib qilgan. Gazeta sahifalarida ilm, ittifoq va hikmat g‘oyalarini yoyish maqsadida maqolalar e’lon qilgan. U 1913 yilda “Turon” teatr truppasini tashkil etib, sahna asarlarini yaratgan va tarjima qilgan. Bu faoliyatlari orqali u ijtimoiy ongini shakllantirishga xizmat qilgan. Avloniy – ma’naviy uyg‘onish timsoli Abdulla Avloniy o‘z asarlarida xalqni jaholatdan, nodonlikdan xalos etish, ilm-fan va ma’rifat yo‘liga boshlash g‘oyalarini ilgari surdi. Uning "Turkiy Guliston yoxud axloq" asari xalqni axloqli, halol, fidokor qilib tarbiyalashga qaratilgan bo‘lib, unda o‘zbek xalqining qadriyatlari bilan zamonaviy dunyoqarash uyg‘unlashtirilgan. Ta’lim va tarbiyadagi amaliy yondashuvlar Avloniy yangi usul maktablarini ochish, darsliklar tuzish, bolalarni bilimli, mard va vatanparvar qilib tarbiyalashni bosh maqsad qilib qo‘ygan. U o‘z zamonasi uchun ilg‘or bo‘lgan uslubiy yondashuvlarni qo‘llagan. Bugungi ta’lim islohotlarida – ayniqsa, milliy o‘quv dasturlarini boyitish, shaxsga Yo‘naltirilgan ta’limni rivojlantirishda Avloniyning qarashlari muhim manba bo‘lib jamiyatni uyg‘otish vositasi deb hisoblagan. U kishilik fazilatlarini – rostgo‘ylik, halollik, poklik, adolatparvarlikni har bir insonning ichki mezon sifatida ko‘rsatgan. Zamonaviy jamiyatda axloqiy inqiroz, ma’naviyatsizlik muammolari ortib borayotgan bir paytda, Avloniyning axloqiy yondashuvlari yoshlar tarbiyasida muhim asos bo‘la oladi. Ijtimoiy faollik va jurnalistik faoliyatining ibratini Avloniy gazeta va jurnallar, teatr sahnalari orqali ijtimoiy fikrni shakllantirishga harakat qilgan. U “Shuhrat”, “Taraqqiy”, “Osiyo” kabi nashrlar orqali jamiyat muammolarini dadil ko‘tarib chiqqan. Bugungi jurnalistika uchun ham bu – haqiqatgo‘ylik, ijtimoiy mas’uliyat va milliy manfaatni himoya qilishda ibratdir.

Avloniy merosining muhim jihati shundaki, unda ta'lim faqat bilim berish jarayoni sifatida emas, balki shaxs kamoloti va jamiyat taraqqiyotining hal qiluvchi omili sifatida talqin qilinadi. Shu sababli uning g'oyalari bugungi kunda ham o'z pedagogik va ma'naviy ahamiyatini saqlab qolmoqda. Abdulla Avloniy merosi – zamonaviy o'zbek jamiyati uchun yo'l ko'rsatuvchi nurli mayoqdir. Uning pedagogik, axloqiy va ijtimoiy qarashlari bugungi ta'lim tizimi va ijtimoiy-ma'naviy hayotning barqaror rivoji uchun asos bo'lib xizmat qilmoqda. U yaratgan g'oyalarni chuqur o'rganish, ta'lim tizimiga joriy etish va yosh avlod ongiga singdirish – kelajak taraqqiyotining poydevoridir.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, u ilgari surgan g'oyalar milliy ongning shakllanishi, ijtimoiy mas'uliyat hissining kuchayishi va yosh avlodning zamonaviy bilimlar asosida kamol topishiga xizmat qildi. Ayniqsa, maktabni jamiyatni yangilovchi institut sifatida talqin etishi, o'qituvchi shaxsiga bergan yuksak bahosi hamda axloqiy tarbiyani ustuvor vazifa deb bilishi milliy uyg'onish mafkurasining muhim jihatlaridan biri bo'ldi. Abdulla Avloniy merosi o'z davri doirasida cheklanib qolmay, keyingi avlodlar ma'naviy-pedagogik tafakkuriga ham barqaror ta'sir ko'rsatgan tarixiy hodisa sifatida baholanishi mumkin. Uning qarashlari milliy taraqqiyot, ma'rifat va tarbiya o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni anglashda bugungi kunda ham ilmiy-nazariy ahamiyatini saqlab qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Avloniy A. (1913). Turkiy Guliston yoxud axloq. Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqlari. (2020–2024).
3. Qodirov, M. (2022). "Avloniy merosining bugungi ijtimoiy ongdagi ahamiyati". O'zbekiston pedagogika jurnali.
4. Ziyoyeva, N. (2021). "O'zbek ma'rifatparvarlari qarashlarining zamonaviy talqini" Tarix va madaniyat
5. Qosimov, Begali. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. – Toshkent: O'qituvchi, 2015.
6. Matyoqubova Z.K. "Abdulla Avloniy – o'zbek ma'rifatparvarligi va pedagogik tafakkuri tarixida." Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi.
7. Aziza Bozorova. "Abdulla Avloniy: jadidchilik harakati va milliy uyg'onishdagi o'rni." Наука и технология в современном мире.
8. Sayidillo Korakhujayev. "Abdulla Avloni's role in the jadidist movement ..." Journal of Applied Science and Social Science.
9. Abdulla Avloniy – biografik ma'lumotlar, Wikipedia.

UO'K: 193.4(575.1)

TURKISTON ASSRNING ILK KONSTITUTSIYASI: TARIXSHUNOSLIGI VA MANBASHUNOSLIGI

G.U.Abdulxay, mustaqil tadqiqotchisi (DSc), Guliston davlat universiteti, Guliston

Annotatsiya. Ushbu maqolada muallif O'zbekiston davlatchilik tarixida 1918-1924 yillarda mavjud bo'lgan Turkiston avtonom Sovet Sotsialistik Respublikasining birinchi konstitutsiyasi tarixi manbashunosligi hamda sovet va mustaqillik yillarida yaratilgan adabiyotlarda turlicha yondashuvlar tarixshunoslik rakursida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Konstitutsiya, davlat, Turkiston, RSFSR, "Temur tuzuklari", O'zbekiston, qonun, s'ezd, arxiv, Nasha gazeta", "Sovetskiy Turkestan", "Golos Samarkanda", matbuot, bob.

Аннотация. В данной статье автор анализирует исторические источники, касающиеся первой конституции Туркестанской Автономной Советской Социалистической Республики, существовавшей в 1918-1924 годах, а также различные подходы в литературе, созданной в советские и независимые годы, с точки зрения историографии.

Ключевые слова: Конституция, государство, Туркестан, РСФСР, «Устав Темура», Узбекистан, закон, съезд, архив, «Наша газета», «Советский Туркестан», «Голос Самарканда», пресса, глава.

Abstract. In this article, the author analyzes the historical source study of the first constitution of the Turkestan Autonomous Soviet Socialist Republic, which existed in 1918-1924, and various approaches in the literature created during the Soviet and independent years from the perspective of historiography.

Key words: Constitution, state, Turkestan, RSFSR, "Temur's Statutes", Uzbekistan, law, congress, archive, "Nasha gazeta", "Sovetsky Turkestan", "Golos Samarkanda", press, chapter.

Kirish. Konstitutsiya [1] davlatning asosiy qonuni bo'lib, davlat tuzilishi, boshqaruv, saylov tizimi, fuqarolar huquqi va davlat-jamiat munosabatlarini belgilaydi. O'rta Osiyoda konstitutsiyaviy g'oyalar qadimdan diniy manbalar, og'zaki qonunlar va davlat boshqaruviga oid to'plamlar orqali shakllangan. Shu jihatdan Amir Temurning "Temur tuzuklari" sharqona konstitutsiyaviy hujjat sifatida muhim ahamiyatga ega. Unda davlat tuzilishi, boshqaruv usullari va jamiyat munosabatlari aks etgan. 1992-yilda qabul qilingan O'zbekiston Konstitutsiyasi esa mustaqil taraqqiyot, milliy davlatchilik va demokratik jamiyat qurishning huquqiy asosini yaratdi[2]. Avvalgi 1918, 1920, 1927, 1937 va 1978-yillardagi konstitutsiyalar esa mustaqil davlat manfaatini emas, sovet tuzumi talablarini ifoda etgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turkiston ASSRning ilk Konstitutsiyasi masalasi sovet va mustaqillik davri adabiyotlarida turlicha yoritilgan. Sovet davri tadqiqotchilari uni asosan sovet hokimiyatini mustahkamlovchi hujjat sifatida baholagan bo'lsalar, mustaqillik yillaridagi tadqiqotlarda uning ko'proq RSFSR Konstitutsiyasidan ko'chirib olingani, mahalliy aholi manfaatlarini to'liq aks ettirmagani va amaliy jihatdan cheklangan hujjat bo'lgani ta'kidlanadi. Shu bois mazkur masala zamonaviy tarixshunoslikda qayta va xolis o'rganishni talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda tarixiylik va xolislik tamoyillariga asoslanib, qiyosiy-tahliliy, manbashunoslik hamda tarixshunoslik usullaridan foydalanildi. Asosiy e'tibor arxiv hujjatlari, davriy matbuot materiallari va ilmiy adabiyotlarni solishtirma tahlil qilishga qaratildi.

Tahlil va natijalar. 1918 yilda Turkiston ASSR Konstitutsiyasini yaratish boshlanib, bu bugun ham dolzarb mavzu hisoblanadi. Ilk qadam 1918 yil 20 apreldagi Sovetlarning V o'lka syezdida qo'yilib, Konstitutsiya loyihasini tayyorlash uchun maxsus komissiya tuzildi. Komissiya 7 iyunda ish boshladi [3]. Arxiv hujjatlariga ko'ra, 10 iyunda Turkiston MIK komissiya tarkibiga davlat huquqi bo'yicha mutaxassis jalb etishni so'ragan [4]. Ammo tajriba yetishmasligi va a'zolarining ilmiy salohiyati pastligi sababli komissiya faoliyati vaqtincha to'xtatildi.

1918 yil 10 iyulda Moskvada bo'lib o'tgan V Butun Rossiya syezdida birinchi Sovet Konstitutsiyasi qabul qilindi. 5 oktabrda esa Turkiston ASSR Sovetlarining VI favqulodda syezdi ochilib, unda mudofaa, sovet hokimiyatini mustahkamlash va ilk Konstitutsiyani qabul qilish masalalari ko'rildi. Mazkur Konstitutsiya RSFSR Konstitutsiyasi asosida tuzilgan bo'lib, A.F. Solkin uni nusxa olingan hujjat deb baholagan [5]. T. Risqulov ham Turkiston Konstitutsiyasi Rossianikidan ko'chirilganini va uni jiddiy o'zgartirish zarurligini ta'kidlagan [6:78-79]. Shunga qaramay, u O'rta Osiyo va Qozog'iston xalqlari tarixidagi ilk Konstitutsiya bo'lib, Turkiston bilan Rossiya Federatsiyasi o'rtasidagi huquq va vakolatlarni belgilab bergan.

O'zbekiston Markaziy arxivida Turkiston ASSR va RSFSR Konstitutsiya loyihalariga oid matbuot materiallari saqlangan bo'lsa-da, ular to'liq emas [7]. Hujjatlar orasida 1918 yil 10 iyulda qabul qilingan birinchi Sovet Konstitutsiyasining nusxasi ham mavjud [8]. 1918 yil oktabrdagi VI favqulodda syezdning 6-yig'ilishi Turkiston ASSR Konstitutsiyasini qabul qilishga bag'ishlandi [5]. A.F. Solkin loyiha Umumrossiya Konstitutsiyasi asosida tuzilib, deyarli o'zgartirishsiz qabul qilinganini ta'kidlagan [5]. Konstitutsiya loyihasi asosan rus tilidagi gazetalarda — "Nasha gazeta" [9], "Sovetskiy Turkestan" [10], "Golos Samarkanda" [11]da e'lon qilingan. Tasdiqlangan matn esa "Kommunist" [12] va "Izvestiya" [13]da chop etilgan. O'zbek tilidagi matn faqat "Ishtirokiyun" gazetasida "Asliy qonun" nomi bilan bosilgan bo'lib, unda davlat tuzilishi, boshqaruv, saylov, moliya va hududiy boshqaruv masalalari yoritilgan [14], [15].

Ushbu huquqiy asosning moddalari o'lkada faqat "ishchi va proletar sinfi hokimiyati"dan iborat davlatni tashkil etishga qaratilgan edi.

(Ushbu gazetaning sonlari O'zbekiston Milliy kutubxonasining "Nodir nashrlar" fondida saqlanmoqda)

Konstitutsiyaga ko'ra, mehnat qilmasdan daromad topuvchi shaxslar (din vakillari, savdogarlar va boshqalar) saylash va saylanish huquqidan mahrum etilgan. Shuningdek, unda Turkiston fuqaroligi alohida belgilab qo'yilmagan bo'lib, 33-moddada saylov huquqi 18 yoshdan oshgan Rossiya fuqarolariga berilgani qayd etilgan [15]. Amalda esa xalq va davlat o'rtasidagi munosabatlar to'liq ishlamagan. Konstitutsiya asosan rus tilida 6 bo'lim, 15 bob va 60 moddadan iborat holda nashr etilib, sotuvga chiqarilgan.

O'zbek tilidagi Konstitutsiya matni gazeta sahifalarida qolib, alohida broshyura sifatida nashr etilmagan, RSFSRning birinchi Konstitutsiyasi esa o'zbek tilida kitob holda chop etilgan. Turkiston ASSR Konstitutsiyasi masalasi XX asrning 50-yillaridan tarixchilar va huquqshunoslar tomonidan o'rganilgan, ammo sovet mafkurasi ta'sirida talqin qilingan. A. Gordiyenko uni sovet siyosatining dastlabki bosqichi deb baholagan, M. Vahobov va I. Hayitmetov esa proletariat diktaturasi va sovet milliy davlatchiligi bilan bog'laganlar. Sh. O'razayev esa Konstitutsiyada fuqarolarning asosiy huquq va majburiyatlari aks etmagani qayd etgan, biroq boshqa tadqiqotida uni sovet hokimiyatini mustahkamlash mahsuli sifatida talqin qilgan.

Umuman, sovet davri tadqiqotchilari Turkiston ASSR Konstitutsiyasini sovet hokimiyatini mustahkamlash vositasi sifatida baholagan bo'lsalar-da, ularning ishlari mavzuning ayrim jihatlarini yoritishda muhimdir. Mustaqillik davrida esa masalaga xolisroq yondashilib, yangi hujjatlar ilmiy

muomalaga kiritildi. Biroq ayrim tadqiqotlarda Konstitutsiya faqat rus tilida nashr qilingan degan noto'g'ri qarashlar ham uchraydi. Holbuki, uning o'zbekcha matni "Ishtirokiyun" gazetasida chop etilgani bibliografik manbalarda tasdiqlangan. M. Haydarov, R. Shamsutdinov va X. Mo'minov Konstitutsiyada ko'rsatilgan ko'plab huquqlar amalda qog'ozda qolganini ta'kidlaydilar, D. Alimova va A. Golovanov esa "muxtor huquqlar" asosan targ'ibot xarakterida bo'lganini qayd etadilar. Umuman, 1918 yilgi Konstitutsiya RSFSR Konstitutsiyasining nusxasi bo'lib, mahalliy aholi manfaatlari va an'alarini yetarli hisobga olmagan.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Turkiston ASSRning birinchi Konstitutsiyasi O'zbekiston davlatchiligi tarixidagi muhim tarixiy hujjatdir. Uni yaratish jarayoni va mahalliy hayotdagi o'rini birlamchi manbalar asosida o'rganish zarur. Sovet davri tarixshunosligida bu masala mafkuraviy ruhda yoritilgan bo'lsa, mustaqillik davri adabiyotlarida ham ko'proq avvalgi tadqiqotlarga tayanilgan. Shu bois mazkur muammo bo'yicha alohida ilmiy tadqiqot olib borish dolzarb hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Конституция - "Constitutio" сўзи латинча бўлиб, "ўрнатиш", "барпо этиш", "ташkil қилиш" деган луғавий мазмунларни беради.
2. Каримов И. А. Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин обод бўлишига эришиш – бизнинг бош мақсадимиздир: Ўзбекистон Конституциясининг 20 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. 2012 йил 7 декабрь. Тошкент: Ўзбекистон, 2012. 3-б.
3. Ўз МА. 17-фонд. 1-рўйхат. 178-иш.
4. Бу ҳақда қаранг: Уразаев Ш.З. Государственный строй Туркестанской Автономной Советской Республики – первого социалистического государства в Средней Азии. Дисс. ... д-ра юрид. наук. Ташкент, 1962. С. 282.
5. Ўз МА. 17-фонд. 1-рўйхат. 5-жилд.
6. Иқтибос олинди: Ҳайдаров М. Туркистонда совет ҳокимиятининг марказлаштириш сиёсати оқибатлари (1917-1924): Тарих фанлари номзоди дисс. ... Тошкент, 1998. 78-79 бетлар.
7. Ўз МА. 17-фонд. 1-рўйхат. 189-йиғма жилд.
8. Ўз МА. 17-фонд. 1-рўйхат. 186-йима жилд.
9. Проект Конституции Туркестанской республики //Наша газета. №211. 10 октября. 1918 г.
10. Проект Конституции Туркестанской республики//Советский Туркестан. №95. 10 октября. 1918.
11. Проект Конституции Туркестанской республики.//Голос Самарканда. №209-й. 17 октября. 1918.
12. Конституция. Туркестанской республики Российской социалистической советской Федерации, принятия 6-ым Туркестанским съездом 15-го октября 1918года//Коммунист. №41. 30 октября. 1918 г.
13. Конституция Туркестанской республики Российской социалистической советской Федерации, принятая VI – Туркестанским съездом 15-го октября// Известия №229-й. 2-го ноября (20 октября) 1918 г; Конституция Туркестанской республики Российской социалистической советской Федерации, принятая VI – Туркестанским съездом 15-го октября. (Продолжение) // Известия №230-й. 3-го ноября (21 октября) 1918 г; Конституция Туркестанской республики Российской социалистической советской Федерации, принятая VI – Туркестанским съездом 15-го октября. (Окончание) // Известия №231-й. 5-го ноября (23 октября) 1918 г.
14. Туркистон жумҳуриятининг қонун асосининг охири (Боши ўтган сонда) // Иштирокиюн. №43 нўмр. 7 нўябр. 1918; Туркистон жумҳуриятининг қонун асосининг охири//Иштирокиюн. №41. 30 октябрь. 1918;
15. Туркистон жумҳуриятининг қонун асосининг охири (Боши ўтган сонда). // Иштирокиюн. №43. 7 ноябрь. 1918.

UO'K 908

SALJUQIYLAR DAVLATINING TASHKIL TOPISHI VA YUKSALISHINI O'RGANISHGA OID ILMIY-NAZARIY TADQIQOTLAR

J.J.Abdugodirov, o'qituvchi, O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi, Toshkent
O.M.O'rozqulov, talaba, O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda Saljuqiylarning Markaziy va G'arbiy Osiyo tarixidagi o'rni hamda ularning kelib chiqishi, siyosiy shakllanishi va etnomadaniy jarayonlardagi roli tarixshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Ishda rus, o'zbek, turk, arab va g'arbiy Yevropa tillaridagi ilmiy adabiyotlar kompleks ravishda o'rganilgan.

Kalit so'zlar. Saljuqiylar, o'g'uzlar, turkmanlar, Markaziy Osiyo, tarixshunoslik, migratsiya, etnogenez, siyosiy tarix, manbashunoslik, o'rta asrlar.

Аннотация. В данной работе рассматривается роль Сельджуков в истории Центральной и Западной Азии с точки зрения историографии. Особое внимание уделяется вопросам их происхождения, политического становления и этнокультурных процессов. В исследовании комплексно проанализированы научные труды на русском, узбекском, турецком, арабском и западноевропейских языках.

Ключевые слова. Сельджуки, огузы, туркмены, Центральная Азия, историография, миграция, этногенез, политическая история, источниковедение, средние века.

Abstract. This study examines the role of the Seljuks in the history of Central and Western Asia from a historiographical perspective. It focuses on their origins, political formation, and ethnocultural processes. The research is based on a comprehensive analysis of scholarly works in Russian, Uzbek, Turkish, Arabic, and Western European languages.

Key words. Seljuks, Oghuz, Turkmens, Central Asia, historiography, migration, ethnogenesis, political history, source studies, Middle Ages.

Saljuqiylarning Markaziy va G'arbiy Osiyo tarixida tutgan o'rinlari haqida tadqiqot va asarlar, maqola va izlanishlar juda ham ko'pdir. Ulardan eng yozuvchi mualliflarning asarlarini ko'rish mumkin. ushbu tadqiqotning bibliografiyasida ishlangan barcha ishlar ko'riladigan. Mavjud mualliflarni rus tilidagi adabiyot, Yevropa tillari va turkcha hamda arab tilidagi tadqiqotga bo'lib tahlil qilish ham mumkin. narsa, bu tadqiqotda alohida mavzular bo'yicha materiallar korpusi ham ko'rinadi. Butun ro'yxatiga kirgan asarlar mualliflaridan saljuqiylar tarixining eng muhim davri va bosqichlarini o'rgangan, metodologik va adabiyot uslubiy qo'shimcha o'rnak bo'ladiganlar haqida mualliflar so'z yuritishni afzal ko'radi. Rossiya, ishlab chiqarish sho'rolar davri, postsovet va o'zbek tillardagi mualliflardan sotib olish mumkin B.G'. G'ofurov, E.A Grantovskiy, A.D Grach, V.V Grigoryev, GE Gryunebaum, L.N Gumilev, Ye.A. Davidovich, G.F Debets, Yu. Jafarov, J.P.Digar, A.I.Dobromislov, D.Ye. Yermeev, PI Javoronkov, M.A Zaborov, B.N Zaxoder, A. Ziyoy, Yu.A. Zuyev, M.S Ivanov, A.A Ignatenko, T.Yu. Irmiyaeva, Sh.S. Kamaliddinov, M.N.Karamzin, K.Sh. Shoniyo'zov, B. Eshov, VP Yaylenko, A. Yakubovskiy Z.I Yampolskiy hamda turli darslik va alohida kitoblar shular jumlasidandir [2,364].

Turklar va o'g'uzlarning VI-X asrlardagi tarixlari bo'yicha rus va sovet olimi akademik VV Bartoldning asarlari haligacha o'z qimmatini yo'qotgan emas. Uning "O'rta Osiyo turkiy xalqlarining tarixiga oid o'n ikki leksiya", "Turkiston madaniy hayoti tarixi", "Mo'g'ullar bosqini bilan Turkiston", "Bolosog'un", "Zaynu-l-axbor" asaridan saylanma, "Eronning tarixiy-geografik tavsifi", "Eronning tarixiy-geografik tavsifi", "Turkiston madaniy hayoti tarixi", "Turkiston madaniy hayoti tarixi" ocherklari", "Sulton Sanjar va o'g'uzlar", "Tomsen va O'rta Osiyo tarixi", "Turklar (tarixiy-etnografik tavsif)" va boshqa asarlarida qadimiy turklar va ko'chmanchi xalqlarning tarixi, Turk xoqonligi bilan bog'liq barcha masalalarga doir tahliliy fikr va mulohazalar bildirilgan. V. Bartold ijtimoiy-siyosiy masalalar bilan birga turkiy xalqlarning etnolingvistikasiga oid tuzatishlari mavjud. U birinchilardan bo'lib o'g'uz va turklarning etnik birliklari haqida fikr bildirgan. Uning asarlarida "turk-o'g'uz", "turk-o'g'uz xoni", "g'arbiy o'g'uzlar" (G'arbiy turk xoqonligi aholisiga nisbatan) kabi istilohlar tez-tez uchray turadi. V. Bartold arab va fors manbalarining ta'lariga qarshi uyg'urlarni o'zgacha etnik guruh sifatida ko'rishni tavsiya qiladi. V.V Bartold saljuqiylarni Sirdaryoning quyida ko'rishda yashayotgan o'g'uz va turkmanlardan kelib chiqqan fikrni oldin surgan. Bundan tashqari, VV Bartold "Mo'g'ullar bosqini hozirgi Turkiston" nomli asarining jildida Movarounnahrning IX-XI asrlardagi harbiy-siyosiy, etnik va diniy vaziyatining tavsifini bergan. Somoniylar, Qoraxoniylar, g'aznaviylar davri tarixini o'rganib, saljuqlarning tarix sahnasiga kelishlari haqida fikrlar bildirgan. A.Yu.Yakubovskiyning fikricha, saljuqiylar avvalida o'g'uzlar yabg'usi bilan yaxshi munosabatda bo'lgan, keyin u bilan aloqalarni uzib Sirdaryo quyida bilishga kelishgan xalqdir. Bu harakatning asosi, uning fikricha, keng yaylovlar va yerga bo'lgan mustahkam hamda murakkab vaziyat bilan bog'liq bo'lgan.

1950-yilda S.G Agadjanov Turkmaniston FA Tarix institutining aspiranturasiga kirib, 1956-yili "Sharqiy Saljuqiylar davlatining barham topishi" mavzusida dissertatsiya yoqladi va shu mavzuga asoslangan kitob chop etdi. Unda muallif bir vaqtlar buyuk musulmon davlatlaridan biri

bo'lgan Sharqiy saljuqiylar davlatining tanazzulini ko'rsatib 1153-1158-yillardagi o'g'uzlar qo'zg'olonining sabablari va harakatga keltiruvchi kuchlarini tahlil qilgan. Bu davlat tanazzulining asosiy sabablarini ko'rsatgan. Tez orada sho'rolar davlatida S. Agadjanov o'g'uzlar tarixi bo'yicha natijalar olimlardan biriga aylanadi. 1970-yili “IX–XIII asrlarda O'g'uz va turkmanlarning tarixi ocherklari” nomli monografiya yozib asosida doktorlik risolasini himoya qiladi. [1,69] Ushbu asarda o'g'uzlar tarixi bilan bog'liq eng muhim masala – G'arbiy turk xoqonligining parchalanishidan so'ng o'g'uzlarning qabilaviy ittifoqi davri hayoti va qonun hujjatlari Sirdaryo bo'ylaridagi davlatlari o'rganilgan. Shunda muallif bu muammolarni yaratishda eng muhim va yangi o'rta asr manbalari asosida jangari ko'chmanchilarning 500 yillik siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, etnomadaniy tarixlarini bayon qilgan. Unda juqlar harakati, ya'ni o'g'uz sal qabilalarini X asrda ommaviy qatnashish Markaziy sharqqa ko'chishlari va Buyuk saljuqiylar imperiyasini yaratishlari mufassal o'rganilgan. Shunda S. Agadjanov birinchi buyuk sultonlarning genealogiyalari, Markaziy Osiyo ko'chmanchilarining janubiy mamlakatlariga ulkan migratsiyalarining asosiy sabablarini ko'rsatgan. bulsa, o'sha davrdagi hukmron mafkura asosida u migratsiya muammosini ijtimoiy-iqtisodiy sharoitga ko'proq bog'langan ma'lum bo'ladi.

Sulton Mas'ud I davri (1116-1155) tarixini M. Kesik, Izaddin Kaykovus davri (1211 – 1220)ni S. Ko'cha degan turkiyalik olimlar o'rganganlar. Bu asarlarda saljuqiylar davlatining siyosiy, iqtisodiy ijtimoiy va madaniy hayoti shu sultonlar iqtisodiy tahlil. [4,89] Ye. Merchil ham turkiyalik sermahsul olim. Uning g'aznaviylar davlati tarixiga bag'ishlab yozilgan asarlari, Kirmon saljuqiylarda, Saljuqiylarda hukumat ramzlari va alomatlari, Turkiya saljuqiylarida kasb va hunarlar tarixiga oid tadqiqotlar mualliflariga yaqindan madad berdi. Maxmud Altay Koymenning izlanishlari ham saljuqiylar tarixi bilan bog'liq. Uning hajmida saljuqiylar davriga oid manbalar, Buyuk saljuqiylarning birinchi saltanat davri, Turkiya tarixida saljuqiylar davri, Alp Arslon III ning davri tarixi, Tug'rulbek va uning zamoni hamda saljuqiylarning davlat qurilishi keng tahlili. Uning fikricha, Sulton Sanjar davri saljuqiylarning saltanat (imperiya) davri boshlanadi. Maxmud Koymen yukining bir narsasi ba'zi mayda va hodisalarga juda ham ko'p ahamiyat berishidir. A.N. Kuratning “IV–XVIII asrlarda Qora dengiz atrofidagi turk qavmlari va davlatlari” hamda uning “Izmir va uning atrofidagi turk beyligi Chaka bey (1081-1096)” nomli asari turk va o'g'uzlarning G'arbiy Osiyoga yurishlari va bu yerda o'z davlatlarini barpo etishlari masalasi o'rganilgan. Yana bir turkiyalik muallif H.N. O'rxun o'tgan asrning 30-40-yillarida turk va o'g'uzlar tarixiga oid asarlar nashr etgan. Ularda O'rxun-Enisey yozuvlari, turk va o'g'uzlar tarixi va kelib chiqish chiqishlari tahlili. Muallifga yaqindan yordam bergan kitoblardan A. Ozaydinning saljuqlar tarixini Sulton Berkyoruq (485-498/1092-1104) va Sulton Muhammad Tapar (498-511/1105-1118) davriga bag'ishlagan asarlarini tilga olish mumkin. O'z akasi Berkyoruq vafotidan keyin taxtga kelgan Muhammad Tapar ham botiniylarga qarshi jo'yali kurash olib borolmadi. Buning uchun, markaziy hokimiyatni kapital uchun u ancha muammoli qilgan. Ushbu asarlar arab, fors arman tilidagi manbalar asosidagi uning ahamiyatini adabiyotlar orasida ancha ko'taradi. Turk olimi A. Sevim o'zining asarlarida Anatoliyaning saljuqiylar tomonidan namoyish etilishi, Suriya va Falastindagi saljuqiylar davlati, Saljuqiy harbiy sarkardalari Afshin, Otsiz, Ortuq va Oqsunqur tarixi va faoliyatini keng yoritgan. Ushbu mavzu va muammolar turli tillardagi birlamchi manbalar asosida yaratilgan.

Saljuqiylar tarixini eng ko'p ko'rgan olimlar qatorida Usmon To'ron (Osman Turan) nomli olimni tilga olish kerak. Uning “Saljuqiylar tarixi va Turk islom madaniyati”, “Saljuqiylar zamonida Turkiya tarixi” nomli kitoblari hamda Alp Arslon va Usmon G'oziy ishtirokida Turkiya tarixi, saljuqiylar va islom madaniyati, Sharqiy Anatoliya turkiy davlatlari kabi mavzular birlamchi manbalar asosida o'rganilgan. Usmon “Turkiya saljuqiylari haqida rasmiy hujjatlar” nomli asarida ko'pgina manbalar va ilmiy muomalaga kiritilgan. [6,23] Ushbu olimning ishlaridan Anatoliya turklarining tarixini ishlab chiqarishda keng foydalanildi. uchun, lozimki, ushbu muallif o'z asarlarida ma'muriy va harbiy tashkiloti hamda ijtimoiy-iqtisodiy aytish o'rganmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Agadjanov SG Vosstaniye oguzov 1156 g. i padeniye Vostochno-Seldjukskogo gosudarstva. Ashxobod 1956 yil; Shu muallif. Ocherki istorii oguzov i turkman Sredney Azii IX-XIII vv. – Ashxobod: Ilim, 1969. B.295
2. Bartold V. V. Turkiston v epoxu mongolskogo nashestviya. Sochineniya. TI – Moskva, 1963. – B. 364.
3. Gumilev LN Qadimgi turklar / Rus tilidan tarjima BO'rdabekli, A. Ayritomiy. – Toshkent: Fan, 2007. – B. 499.

4. Koray Enver. Turkiye Tarix Yayinlari Bibliyografiyasi. – Istanbul, 1959-1971. B 275-277
 5. Togan Zeki Velidi. Umumi Turk Tarixine Giris, Cild I. En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar. – Istanbul, 1946. B.385
 6. Turan O. Turkiye Selchuklulari Hakkında Resmi vesikalar. (Metin, Tercume ve Araştırmalar). - Anqara, 1988 yil. B 268

UO'K: 193.4(575.1)

O'ZBEKISTON YOSHLARI ONGIDA YOT G'OYALARGA QARSHI KURASHISH, ODAM SAVDOSI MISOLIDA

I.K.Abdushukurova, mustaqil tadqiqotchi, PhD, Guliston davlat universiteti, Guliston

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston yoshlari ongida yot g'oyalar va zararli mafkuraviy ta'sirlarga qarshi kurashish masalasi odam savdosi misolida tahlil qilinadi. Globallashuv sharoitida axborot texnologiyalarining rivojlanishi yoshlar ongiga turli mafkuraviy ta'sirlarning kuchayishiga olib kelayotgani asoslab berilgan. Odam savdosi yoshlar uchun eng xavfli tahdidlardan biri sifatida ko'rib chiqilib, uning kelib chiqish omillari va salbiy oqibatlari ochib berilgan. Shuningdek, yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirish, huquqiy savodxonlikni oshirish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash orqali ushbu muammoning oldini olish yo'llari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: yot g'oyalar, yoshlar, odam savdosi, mafkuraviy immunitet, globallashuv, axborot texnologiyalari, huquqiy savodxonlik, ijtimoiy xavfsizlik.

Аннотация. В статье анализируется проблема противодействия чуждым идеям и вредным идеологическим воздействиям в сознании молодежи Узбекистана на примере торговли людьми. Обосновывается, что в условиях глобализации и стремительного развития информационных технологий усиливается влияние различных идей на молодежь. Торговля людьми рассматривается как одна из наиболее опасных угроз, раскрываются ее причины и негативные последствия. Также предлагаются меры по формированию идеологического иммунитета, повышению правовой грамотности и усилению социальной поддержки молодежи.

Ключевые слова: чуждые идеи, молодежь, торговля людьми, идеологический иммунитет, глобализация, информационные технологии, правовая грамотность, социальная безопасность.

Abstract. This article analyzes the issue of combating alien ideas and harmful ideological influences in the consciousness of youth in Uzbekistan, using human trafficking as a case study. It highlights that in the context of globalization and rapid development of information technologies, various ideological influences are increasingly affecting young people. Human trafficking is considered one of the most serious threats, and its causes and negative consequences are examined. The study also proposes measures such as developing ideological immunity, improving legal awareness, and strengthening social support for youth.

Key words: alien ideas, youth, human trafficking, ideological immunity, globalization, information technologies, legal awareness, social security.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalariga, xususan, yoshlar ongiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali turli g'oyalar, qarashlar va mafkuraviy oqimlar tezkorlik bilan tarqalib, yoshlar dunyoqarashining shakllanishiga sezilarli darajada ta'sir etmoqda. Shu bilan birga, mazkur axborot oqimlari tarkibida yot va zararli g'oyalar ham mavjud bo'lib, ular milliy qadriyatlar va ijtimoiy barqarorlikka tahdid solishi mumkin. Ayniqsa, tajribasiz va hayotiy qarorlarni mustaqil qabul qilish ko'nikmasi to'liq shakllanmagan yoshlar bunday mafkuraviy ta'sirlarga nisbatan sezgir bo'ladi. Natijada, ular turli yolg'on va dalar va manipulyativ axborotlar ta'siriga tushib qolishi ehtimoli ortadi. Odam savdosi ana shunday xavfli jarayonlarning eng og'ir ko'rinishlaridan biri bo'lib, u nafaqat inson huquqlari, balki jamiyat xavfsizligiga ham jiddiy zarar yetkazadi.

Shu nuqtai nazardan, yoshlar ongida yot g'oyalarga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish, ularning huquqiy savodxonligini oshirish hamda ijtimoiy himoyasini kuchaytirish dolzarb ilmiy-amaliy muammo hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yoshlar ongida yot g'oyalarga qarshi kurashish masalasi zamonaviy ilmiy adabiyotlarda dolzarb mavzulardan biri sifatida yoritilgan. Tadqiqotlarda asosan yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularda mafkuraviy immunitetni shakllantirish va axborot xavfsizligini ta'minlash masalalariga e'tibor qaratilgan. Shuningdek, globallashuv va internet tarmoqlari orqali tarqalayotgan zararli axborotlarning yoshlar ongiga salbiy ta'siri tahlil etilgan.

Odam savdosi muammosi bo'yicha ilmiy manbalarda uning ijtimoiy-iqtisodiy sabablari, yoshlar hayotiga salbiy oqibatlari va oldini olish mexanizmlari keng yoritilgan. Mavjud adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, yoshlarni yot g'oyalardan himoya qilish va odam savdosining oldini olish o'zaro bog'liq bo'lib, bu borada huquqiy savodxonlik, tarbiya va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada O'zbekiston yoshlari ongida yot g'oyalar va zararli mafkuraviy ta'sirlarga qarshi kurashish masalasi odam savdosi misolida tahlil qilinadi. Bugungi globallashuv jarayonida axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida yoshlar ongiga turli xil g'oyalar tezkorlik bilan kirib kelmoqda. Ayniqsa, internet tarmoqlari va ijtimoiy platformalar orqali tarqalayotgan axborotlar orasida ishonchsiz va zararli ma'lumotlar ham mavjud bo'lib, ular yoshlarning dunyoqarashiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Yot g'oyalar jamiyatning milliy qadriyatlari, an'analari va ijtimoiy me'yorlariga zid bo'lgan qarashlar majmuasidir. Ular ko'pincha manipulyatsiya, yolg'on targ'ibot va psixologik bosim orqali yoshlar ongiga singdiriladi. Tajribasiz va hayotiy qarorlarni mustaqil qabul qilish ko'nikmasi yetarli darajada shakllanmagan yoshlar bunday ta'sirlarga tez beriluvchan bo'ladi. Ayniqsa, iqtisodiy qiyinchiliklar, ishsizlik va kelajak haqida noaniqlik yoshlarni turli shubhali takliflarga ishontirish uchun qulay sharoit yaratadi. Odam savdosi ana shunday yot g'oyalarning eng xavfli ko'rinishlaridan biri bo'lib, u inson huquqlari va erkinliklariga jiddiy tahdid soladi. Ushbu jinoyat turi ko'pincha yuqori daromadli ish, yaxshi hayot yoki xorijda muvaffaqiyat qozonish kabi va'dalar orqali amalga oshiriladi. Natijada ko'plab yoshlar aldov yo'li bilan turli ekspluatatsiya shakllariga jalb qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda kompleks yondashuv asosida ilmiy usullardan foydalanildi. Jumladan, tahlil va sintez usullari orqali yoshlar ongiga yot g'oyalar ta'siri hamda odam savdosi muammosi o'rganildi. Qiyosiy tahlil yordamida mazkur jarayonning ijtimoiy-iqtisodiy omillari va oqibatlari aniqlab berildi. Shuningdek, mantiqiy tahlil, umumlashtirish va tizimlashtirish usullari orqali mavjud ilmiy qarashlar va amaliy tajribalar tahlil qilindi. Tadqiqotda normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy adabiyotlar hamda ochiq axborot manbalari asosiy manba sifatida qo'llanildi.

Tahlil va natijalar. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, globallashuv va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida yoshlar ongiga turli mafkuraviy ta'sirlar kuchaymoqda. Ayniqsa, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalayotgan ishonchsiz hamda manipulyativ axborotlar yoshlarning dunyoqarashiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ularning noto'g'ri qarorlar qabul qilishiga olib kelmoqda[1][2]. O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosati ham yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularning ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlanishini qo'llab-quvvatlashni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi.

O'rganishlar natijasida odam savdosi yoshlar uchun eng jiddiy tahdidlardan biri ekani aniqlandi. Ushbu jinoyat ko'pincha yuqori daromad, xorijda ish bilan ta'minlash yoki yaxshi turmush haqidagi yolg'on va'dalar orqali sodir etiladi[3]. UNODCning 2024-yilgi global hisobotida ham odam savdosi pandemiyadan keyingi davrda yangi shakllarda davom etayotgani va u transmilliy xavf sifatida saqlanib qolayotgani qayd etiladi.

Tahlillar yana shuni ko'rsatadiki, yoshlarning iqtisodiy qiyinchiliklari, ishsizlik, huquqiy savodxonlikning yetarli emasligi va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining sustligi ularni firibgar va jinoiy guruhlar ta'siriga tez tushib qolishiga sabab bo'lmoqda[2][3]. Ayniqsa, shubhali ish takliflari, vositachilik xizmatlari va noqonuniy migratsiya bilan bog'liq va'dalar xavf omili sifatida namoyon

bo'ladi. Bu esa odam savdosining faqat huquqiy emas, balki ijtimoiy-mafkuraviy muammo ekanini ham ko'rsatadi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, yoshlarni bunday tahdidlardan himoya qilish uchun, birinchi navbatda, ularda mafkuraviy immunitetni shakllantirish zarur. Buning uchun ta'lim muassasalarida huquqiy targ'ibot ishlarini kuchaytirish, media savodxonlikni oshirish, internetdagi yolg'on axborotni tanib olish ko'nikmalarini rivojlantirish va milliy qadriyatlarga tayangan tarbiyaviy ishlarni tizimli yo'lga qo'yish muhimdir[1][2]. Shuningdek, odam savdosining oldini olishda davlat, ta'lim muassasalari, mahalla va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish zarur. Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun jabrlanganlarni aniqlash, himoya qilish va qayta ijtimoiylashtirish mexanizmlarini nazarda tutadi[3]. Shu bois profilaktik choralarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, bandlikni oshirish va huquqiy maslahat xizmatlari bilan uyg'unlashtirish ijobiy samara beradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari yoshlar ongida yot g'oyalarga qarshi kurashish hamda odam savdosining oldini olish bir-biri bilan uzviy bog'liq ekanini ko'rsatdi. Mazkur muammoni bartaraf etishda huquqiy bilim, mafkuraviy tarbiya, media savodxonlik va ijtimoiy himoya choralari o'zaro uyg'un holda olib borilgandagina samarali natijaga erishish mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, globallashuv sharoitida yoshlar ongiga turli yot g'oyalar va zararli mafkuraviy ta'sirlarning kuchayishi jamiyat barqarorligiga jiddiy tahdid solmoqda. Odam savdosi ana shunday xavfli jarayonlarning eng og'ir ko'rinishlaridan biri bo'lib, u yoshlarning huquq va erkinliklariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari yoshlarning huquqiy savodxonligi yetarli darajada shakllanmaganligi, iqtisodiy muammolar va axborot muhitidagi xavflar ularni bunday tahdidlarga nisbatan zaiflashtirishini ko'rsatdi.

Mazkur muammoning oldini olish uchun bir qator muhim takliflar ilgari suriladi. Avvalo, yoshlar o'rtasida huquqiy bilim va mafkuraviy immunitetni shakllantirishga qaratilgan ta'lim-tarbiyaviy ishlarni kuchaytirish zarur. Shuningdek, ularning tanqidiy fikrlash va media savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish, ayniqsa yoshlarni bandlik bilan ta'minlash orqali ularning turli xavfli yo'llarga kirib ketishining oldini olish mumkin.

Bundan tashqari, internet xavfsizligini ta'minlash, yolg'on axborot va firibgarlik holatlariga qarshi kurashish mexanizmlarini kuchaytirish, davlat va jamiyat hamkorligini rivojlantirish zarur. Faqat kompleks yondashuv asosida yoshlarni yot g'oyalar va odam savdosi kabi xavfli tahdidlardan samarali himoya qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni, O'RQ-406-son, 2016-yil 14-sentabr.
2. O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida, 23-son, 2021-yil 18-yanvar.
3. O'zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni, O'RQ-633-son, 2020-yil 17-avgust.
4. UNODC. *Global Report on Trafficking in Persons 2024*. Vienna, 2024.

UO'K 94(575.1)

JADID MA'RIFATPARVARLARI QARASHLARIDA INSONPARVARLIK PEDAGOGIKASINING NAZARIY ASOSLARI

O.A.Bobonazarov, katta o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada jadid ma'rifatparvarlari qarashlarida insonparvarlik pedagogikasining nazariy asoslari tahlil qilinadi. Unda jadidchilik harakatining ta'lim va tarbiya tizimidagi o'rni, insonparvarlik g'oyalarining mazmuni hamda ularning zamonaviy pedagogik qarashlar bilan uyg'unligi yoritiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, jadid pedagogikasida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, erkin fikrlash, ma'naviy kamolot va milliy qadriyatlarni rivojlantirish muhim o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, insonparvarlik pedagogikasi, ta'lim, tarbiya, milliy qadriyatlar, shaxs, ma'rifat, pedagogika

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы гуманистической педагогики в взглядах джадидских просветителей.

Ключевые слова джадидизм, гуманистическая педагогика, образование, воспитание

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations of humanistic pedagogy in the views of Jadid enlighteners. It highlights the role of Jadid movement in education and the importance of learner-centered approaches.

Key words Jadidism, humanistic pedagogy, education, values, personality

Kirish. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda yuzaga kelgan jadidchilik harakati milliy uygʻonish va maʼrifatparvarlikning muhim bosqichi hisoblanadi. Jadid maʼrifatparvarlari taʼlim tizimini yangilash, zamonaviy bilimlarni joriy etish hamda insonparvarlik gʻoyalarini ilgari surishda katta rol oʻynagan. Jadid maʼrifatparvarlari tomonidan ilgari surilgan pedagogik qarashlarda insonparvarlik tamoyili markaziy oʻrin egallaydi. Ular taʼlim jarayonini inson shaxsini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan tizim sifatida talqin etganlar. Jadid pedagogikasida inson – oliy qadriyat sifatida eʼtirof etilib, taʼlim va tarbiya jarayoni aynan shaxs manfaatlariga xizmat qilishi lozimligi taʼkidlangan.

Jadidlar nazarida taʼlim faqat bilim berish vositasi emas, balki insonni maʼnaviy, axloqiy va intellektual jihatdan kamol toptirish vositasidir. Xususan, Abdulla Avloniy oʻz asarlarida tarbiya masalasini millat taqdirini belgilovchi omil sifatida koʻrsatadi. Uning fikricha, tarbiya orqali insonning ichki dunyosi, dunyoqarashi va jamiyatdagi oʻrni shakllanadi.

Jadid maʼrifatparvarlari taʼlim jarayonida shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuvni ilgari surganlar. Ular har bir oʻquvchining individual xususiyatlarini hisobga olish, uning qiziqishlari va ehtiyojlariga mos ravishda taʼlim berish zarurligini taʼkidlaganlar.

Bu yondashuv quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- oʻquvchining shaxs sifatida rivojlanishi
- erkin fikrlashni ragʻbatlantirish
- ijodkorlikni qoʻllab-quvvatlash
- mustaqil qaror qabul qilishga oʻrgatish

Jadidlar taʼlim jarayonida oʻqituvchi va oʻquvchi oʻrtasidagi munosabatlarni hamkorlik asosida tashkil etishni muhim deb hisoblaganlar. Bu esa zamonaviy pedagogikada keng qoʻllanilayotgan interfaol metodlarning ildizlari aynan jadid pedagogikasiga borib taqalishini koʻrsatadi.

Ularning pedagogik qarashlarida shaxsni rivojlantirish, erkin fikrlashni shakllantirish va taʼlim jarayonini insonparvarlik asosida tashkil etish muhim oʻrin egallaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Jadid pedagogikasini oʻrganish borasida koʻplab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Jadid maʼrifatparvarlari orasida:

- Abdulla Avloniy
 - Mahmudxoʻja Behbudiy
 - Munavvarqori Abdurashidxonov
- kabi olimlarning pedagogik qarashlari keng oʻrganilgan.

Tadqiqot metodlari:

- tarixiy-tahliliy yondashuv
- qiyosiy metod
- pedagogik tahlil

Mazkur metodlar jadid pedagogikasining mohiyatini chuqur oʻrganishga imkon beradi.

Maqola matni

1. Jadid pedagogikasining mohiyati

Jadid pedagogikasi taʼlimni zamonaviylashtirishga qaratilgan boʻlib, quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- taʼlimda yangilik
- shaxsga yoʻnaltirilganlik
- maʼrifatparvarlik

- milliy qadriyatlar

Jadidlar ta'limni jamiyat rivojining asosiy omili sifatida ko'rgan.

2. Insonparvarlik pedagogikasi tushunchasi

Insonparvarlik pedagogikasi – bu shaxsni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuv bo'lib, unda:

- inson qadri
- erkinlik
- hurmat
- hamkorlik asosiy o'rin tutadi.

3. Jadid qarashlarida insonparvarlik g'oyalari

Jadidlar:

- har bir insonni qadrlash
- ta'limni inson manfaatiga xizmat qildirish

- bolaga individual yondashish

g'oyalarini ilgari surgan.

4. Zamonaviy pedagogika bilan uyg'unlik

Jadid g'oyalari bugungi kunda:

- kompetensiyaviy yondashuv
- interfaol metodlar
- shaxsga yo'naltirilgan ta'lim bilan uyg'unlashadi.

Muhokama

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, jadid pedagogikasi zamonaviy ta'lim tizimi bilan bevosita bog'liq.

Asosiy jihatlar:

- ta'limda erkinlik
- o'qituvchi va o'quvchi hamkorligi
- ma'naviy rivoj

Ilmiy muhokama:

Jadidlar ta'limni faqat bilim berish emas, balki shaxsni tarbiyalash vositasi deb bilgan.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadi:

- jadid pedagogikasi insonparvarlikka asoslangan
- shaxs rivoji markazda turadi
- ta'lim samaradorligi oshadi

Qo'shimcha natijalar:

- mustaqil fikrlash rivojlanadi
- ijtimoiy moslashuv kuchayadi
- ma'naviy qadriyatlar shakllanadi

Xulosa

Jadid pedagogikasida insonparvarlik g'oyalari ma'naviy tarbiya bilan uzviy bog'liq holda talqin etiladi. Ular insonni nafaqat bilimli, balki axloqan barkamol, jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lgan shaxs sifatida tarbiyalashni maqsad qilganlar.

Jadidlarning fikricha:

- ta'lim – ma'naviyat bilan uyg'un bo'lishi kerak
- bilim – inson manfaatiga xizmat qilishi kerak
- tarbiya – shaxsni jamiyatga foydali qilib yetishtirishi lozim

Bu qarashlar bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan bo'lib, zamonaviy ta'lim tizimida insonparvarlik pedagogikasining asosiy tamoyillaridan biri sifatida qaraladi.

Jadid ma'rifatparvarlari qarashlari bugungi ta'lim tizimi uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Ularning insonparvarlik pedagogikasiga oid g'oyalari zamonaviy ta'limda keng qo'llanishi mumkin.

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent
2. Behbudiy M. Tanlangan asarlar
3. Munavvarqori. Pedagogik qarashlar
4. Dewey J. Education and Experience
5. Vygotsky L.S. Thought and Language

UO'K 908

YANGI O'ZBEKISTONDA YOZUVCHILAR UYUSHMASINING JAMIYAT MADANIY HAYOTIDAGI O'ZGARISHLARGA QO'SHGAN HISSASI

B.U.Bokiyev, PhD, dots., Qarshi davlat texnika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida madaniy-ma'naviy islohotlar jarayonida O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi muhim rol o'ynadi. Natijada, Yangi O'zbekiston sharoitida Uyushmaning jamiyat madaniy hayotidagi o'zgarishlarga qo'shgan hissasi yuqori baholanadi. Maqolada 2017-2025 yillarda Uyushma faoliyatining huquqiy asoslari (PQ-3652-son qaror, yangi bino va Adiblar xiyoboni), "Birinci kitobim" loyihasi orqali yosh ijodkorlarni qo'llab-quvvatlash, madaniy tadbirlar, xalqaro hamkorlik va kitob nashri orqali jamiyat madaniy hayotiga qo'shgan hissasi tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi, madaniy hayot, yosh ijodkorlar, "Birinci kitobim", milliy g'oya, ma'naviy targ'ibot, ijodiy erkinlik, xalqaro hamkorlik.

Аннотация. В рамках Стратегии развития Нового Узбекистана Союз писателей Узбекистана сыграл важную роль в процессе культурно-духовных реформ. В итоге вклад Союза в изменения культурной жизни общества в условиях Нового Узбекистана высоко оценивается. В статье анализируется деятельность Союза в 2017–2025 годах: правовые основы (Постановление № ПК-3652, новое здание и Аллея писателей), поддержка молодых авторов через проект «Моя первая книга», культурные мероприятия, международное сотрудничество и издание книг, которые способствовали обогащению культурной жизни общества.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, Союз писателей Узбекистана, культурная жизнь, молодые авторы, «Моя первая книга», национальная идея, духовная пропаганда, творческая свобода, международное сотрудничество.

Abstract. Within the framework of the New Uzbekistan Development Strategy, the Writers' Union of Uzbekistan played an important role in the process of cultural-spiritual reforms. As a result, the Union's contribution to the changes in the cultural life of society under the conditions of New Uzbekistan is highly appreciated. The article analyzes the Union's activities in 2017–2025: legal foundations (Decree PQ-3652, new building and Writers' Alley), support for young creators through the "My First Book" project, cultural events, international cooperation, and book publishing that contributed to the enrichment of society's cultural life.

Key words: New Uzbekistan, Writers' Union of Uzbekistan, cultural life, young creators, "My First Book", national idea, spiritual propaganda, creative freedom, international cooperation.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi mamlakatimizning 2017-yildan boshlab amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarining asosiy hujjati bo'lib, unda madaniy-ma'naviy soha alohida o'rin tutadi. Prezident Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Jamiyatimizning ma'naviy asoslarini mustahkamlash, madaniyat sohasini rivojlantirish, ilmiy-ijodiy tashkilotlar, muhtaram ziyolilarimiz faoliyatini qo'llab-quvvatlash ham biz uchun ustuvor yo'nalishlardan biri bo'ladi"[1]. Bu tamoyil "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da ham o'z aksini topgan bo'lib, unda "Ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va madaniyat sohasini yangi bosqichga olib chiqish" alohida yo'nalish sifatida belgilangan. Jamiyat madaniy hayotidagi o'zgarishlar – milliy g'oya targ'iboti, kitobxonlik madaniyatini oshirish, ijodiy erkinlikni kengaytirish, yosh avlodni ma'naviy jihatdan tarbiyalash va xalqaro madaniy hamkorlikni rivojlantirish kabi masalalar bilan chambarchas bog'liq. Ushbu jarayonda O'zbekiston Yozuvchilar

uyushmasi muhim institutsional va ijodiy sub'ekt sifatida faol ishtirok etmoqda. Uyushma 1934-yilda tashkil topgan bo'lsa-da, Yangi O'zbekiston davrida uning faoliyati tubdan yangilandi va davlat siyosati bilan uzviy bog'landi. Prezidentning 2018-yil 5-apreldagi "O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3652-son qarori bu jarayonning huquqiy asosini yaratdi. Ushbu hujjatda Uyushma qoshida "Ijod" jamoat fondi tuzilishi, Adiblar xiyoboni barpo etilishi, yangi bino qurilishi va yosh ijodkorlarni qo'llab-quvvatlash loyihalari belgilangan[2].

Mazkur masalaning dolzarbligi shundaki, Yangi O'zbekiston sharoitida madaniy-ma'naviy islohotlar jamiyat birligini mustahkamlash, milliy qadriyatlarning yangicha talqinini targ'ib qilish va yoshlarni barkamol avlod sifatida tarbiyalashda markaziy o'rin tutmoqda. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasining bu jarayondagi roli – adabiy jarayonni jonlantirish, yosh ijodkorlarning ilk qadamlarini qo'llab-quvvatlash va ma'naviy targ'ibotni kuchaytirish orqali jamiyat madaniy hayotini boyitishdan iborat.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida madaniy-ma'naviy sohadagi islohotlar ijodiy tashkilotlar faoliyatini yangi bosqichga olib chiqishni taqozo etdi. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi bu jarayonda davlat siyosatining asosiy amaliy ijrochilaridan biri sifatida qayta tashkil etildi va moddiy-texnika bazasi tubdan mustahkamlandi. Eng muhim huquqiy asos Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2018-yil 5-apreldagi PQ-3652-son "O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori bo'ldi. Ushbu qarorda Uyushma nizomi va tarkibiy tuzilmasi bugungi davr talablariga moslashtirilishi, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, yosh ijodkorlarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini joriy etish belgilandi. Xususan, Poytaxtda Adiblar xiyoboni barpo etilishi, Yozuvchilar uyushmasi uchun yangi zamonaviy bino qurilishi va hududlarda ulug' adiblar nomlari bilan atalgan ijod uylari tashkil etilishi ko'zda tutilgan. Yangi bino qurilishi 2017-yilda boshlanib, o'sha yilning dekabr oyida foydalanishga topshirildi. Bino Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy bog'i hududida joylashgan bo'lib, 9,6 gektar maydonda keng ko'lamli qurilish ishlari amalga oshirildi. Prezident Sh.M.Mirziyoyev 2017-yil 24-dekabrda ushbu bino va Adiblar xiyobonidagi ishlar bilan tanishdi va ularni yuqori baholadi. Adiblar xiyoboni 2020-yilda to'liq ochildi va hozirda O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi, Toshkent muzeyi va boshqa madaniy ob'ektlar joylashgan markaziy madaniy maydon sifatida xizmat qilmoqda. Qaror doirasida Uyushma qoshida "Ijod" jamoat fondi tashkil etildi. Bu fond yosh ijodkorlarni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash, nashriyot faoliyatini rivojlantirish va ijodiy loyihalarni moliyalashtirish uchun xizmat qilmoqda.

Uyushma faoliyatini takomillashtirishning boshqa muhim hujjatlari quyidagilar:

✓ Prezidentning 2017-yil 12-yanvardagi farmoyishi va 13-sentyabrdagi qarori bilan kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish bo'yicha komissiya tuzilishi va kompleks dastur tasdiqlanishi.

✓ 2020-yil 14-dekabrda Vazirlar Mahkamasi qarori bilan "2020–2025-yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash milliy dasturi" qabul qilinishi.

Bu hujjatlar Uyushmaning yosh ijodkorlar bilan ishlash, adabiy jarayonni jonlantirish va ma'naviy targ'ibotni kuchaytirishdagi rolini mustahkamladi. Natijada, Uyushma raisi Sirojiddin Sayyid rahbarligida viloyat bo'linmalari faollashdi, ijod maktablari va seminarlar tizimli ravishda o'tkazilmoqda[3]. Ushbu huquqiy va institutsional o'zgarishlar Yangi O'zbekistonning ma'naviy yuksalish siyosati bilan to'la mos keladi va Uyushmani jamiyat madaniy hayotidagi yetakchi sub'ektga aylantirdi.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining asosiy yo'nalishlaridan biri yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash, ularning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish va milliy g'oya, yangicha tafakkur tamoyillarini targ'ib qilishdan iborat. Prezident Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Yoshlarimizni ma'naviy jihatdan mustahkam, vatanparvar, bilimli va zamonaviy fikrlaydigan avlod qilib tarbiyalash – davlatimizning eng muhim vazifalaridan biridir". Ushbu tamoyil O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi faoliyatida yosh ijodkorlarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari orqali amalda mujassam etilmoqda. Uyushmaning yosh ijodkorlarni tizimli qo'llab-quvvatlashdagi eng muhim loyihalaridan biri – "Birinchi kitobim" (yoki "Mening birinchi kitobim") loyihasi bo'lib, u 2010-

yillardan boshlab amalga oshirilgan bo'lsa-da, Yangi O'zbekiston davrida keng miqyosda rivojlantirildi.

Prezidentning 2018-yil 5-apreldagi PQ-3652-son qarori doirasida yosh shoir va yozuvchilarning birinchi kitoblari davlat hisobidan ko'p ming nusxalarda nashr etilib, ta'lim muassasalari va kutubxonalarga bepul yetkazib berilmoqda. Ushbu loyiha yosh ijodkorlarga nafaqat moddiy yordam, balki ijodiy o'sish uchun katta motivatsiya beradi.

2025-yilning birinchi yarmida esa ijod maktablari o'quvchilarining 18 nafarining ilk kitoblari (jumladan, 9 nafari may oyida taqdim etilgan) nashr etilib, taqdimoti bo'lib o'tdi. Umumiy hisobda loyiha doirasida shu kungacha 200 ga yaqin yosh ijodkorning ilk asari kitob holida chop etilgan.

Loyihaning muvaffaqiyati Zomin an'anaviy seminari bilan chambarchas bog'liq. Zomin seminari – yosh ijodkorlar uchun ijodiy mahorat maktabi bo'lib, har yili Jizzax viloyati Zomin tumanida o'tkaziladi. Seminar doirasida taniqli adiblar, adabiyotshunoslar bilan mahorat darslari, ijodiy suhbatlar va asarlar tahlili o'tkaziladi. Prezidentning 2024-yil 1-apreldagi PQ-147-son qarori bilan ijod maktablaridan har birida kamida 5 nafar o'quvchi Zomin seminarida ishtirok etishi va eng faol ishtirokchilarning asarlari "Birinchi kitobim" loyihasida nashr etilishi belgilangan. Bundan tashqari, Uyushma yosh ijodkorlar bilan ishlash bo'yicha maxsus lavozimlar (raisning yoshlar bilan ishlash bo'yicha o'rinbosarlari), ijod maktablari, seminarlar va ochiq muloqotlar tashkil etmoqda. Yosh ijodkorlar kengashi faoliyat yuritib, hududlarda yoshlar bilan ochiq suhbatlar o'tkazilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Yangi O'zbekistonning ma'naviy yuksalish jarayonida muhim o'rin egalladi va kelajakda ham jamiyat madaniy hayotini boyitish, milliy adabiyotni rivojlantirish va yosh avlodni ma'naviy jihatdan tarbiyalashda yetakchi rol o'ynashi shubhasiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. To'ldirilgan ikkinchi nashri. – Toshkent: "O'zbekiston", 2023. – B. 275.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-apreldagi PQ-3652-son Qarori "O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida". – Toshkent: lex.uz.
3. O'zbekiston ijodkor yoshlarni qanday qo'llab-quvvatlaydi. – Toshkent: uzbekistan.org.ua, 2024-yil 8-noyabr.

UO'K 908

XX ASRNING IKKINCHI YARMIDA O'ZBEK BADIY IJODIYOTIDA QALAM TEBRATGAN YOZUVCHILAR FAOLIYATI

B.U.Bokiyev, PhD, dots., Qarshi davlat texnika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada XX asrning ikkinchi yarmida o'zbek badiiy hayotida ijod qilgan yozuvchilar, ularning o'z asarlari orqali ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy hamda ma'naviy hayotga ta'siri, yoshlar ongida Vatanga nisbatan mehr-muhabbat tuyg'usini shakllanishiga ko'maklashishi va bu davrda yosh ijodkorlarning yetishib chiqishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Globallashuv, adabiy ijod, qadriyat, madaniy meros, islohot, mafkura, o'zbek adabiyoti, Vatan, she'riyat, jasorat, mahorat.

Аннотация. В данной статье анализируется творчество писателей, творивших в узбекской художественной жизни во второй половине XX века, их влияние через свои произведения на социально-экономическую, политическую, а также духовную жизнь, содействие формированию у молодежи чувства любви и привязанности к Родине и процесс становления молодых творцов в этот период.

Ключевые слова: Глобализация, литературное творчество, ценность, культурное наследие, реформа, идеология, узбекская литература, Родина, поэзия, мужество, мастерство.

Abstract. This article analyzes the writers who created in the Uzbek artistic life in the second half of the XX century, their influence on the socio-economic, political and spiritual life through their works, their contribution to the formation of the feeling of love and affection for the Motherland in the minds of young people, and the process of the emergence of young creators in this period.

Key words: *Globalization, literary creativity, value, cultural heritage, reform, ideology, Uzbek literature, Motherland, poetry, courage, mastery.*

Jahon globallashuv jarayonining jadallashuvi natijasida ijtimoiy-madaniy integratsiya kuchayib, madaniyatlararo o'zaro ta'sir va gibridlik kuchaygan sharoitda inson omili va uning turli jihatlarini xususan, milliy-ma'naviy o'zlikni saqlash va rivojlantirish masalalari dolzarbligi ortib bormoqda. Bu jarayon bir tomondan madaniy xilma-xillikni boyitish va yangi integratsion imkoniyatlar yaratish bilan birga, ikkinchi tomondan milliy identifikatsiyaning zaiflashishi va madaniy gomo-genizatsiya xavfini ham keltirib chiqarmoqda. Ana shunday murakkab sharoitda har bir millatning ma'naviy-madaniy merosini o'rganish, uni saqlash va jahon hamjamiyatiga yetkazishda muhim o'rin tutuvchi qatlam – yozuvchi va adiblar hisoblanadi. Dunyoning har bir millati ziyolilari o'z faoliyatida milliy manfaatlar, tarixiy tajriba va madaniy xususiyatlardan kelib chiqib, xalqini ozodlik, erkinlik va mustaqil rivojlanish sari da'vat etadi. Ular adabiy ijod orqali milliy o'zlikni mustahkamlash, an'anaviy qadriyatlar va zamonaviy global chaqiriqlarni uyg'unlashtirish, shuningdek, madaniy merosni yangicha talqin qilish vazifasini bajaradilar.

Mustaqillik yillarida ushbu sohani rivojlantirish maqsadida bir qator huquqiy hujjatlar, misol tariqasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni, 2018 yil 5-apreldagi "O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3652-son qarori va sohaga oid boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlari qabul qilindi.

O'zbekiston mustaqillikni qo'lga kiritgandan so'ng xorijiy mamlakatlarda zamonaviy o'zbek jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy hamda ma'naviy sohalarida amalga oshirilayotgan islohotlar jarayoni va respublikada yuz berayotgan tub o'zgarishlarni yoritishga bag'ishlangan asarlar nashr etila boshlandi. Afsuski, hukmron kommunistik mafkura sovet davrida Ittifoq tarkibida bo'lgan boshqa xalqlar singari o'zbek xalqini ham o'z milliy tarixi, madaniyati va qadriyatlaridan uzoqlashtirishga harakat qilib keldi. Kommunistik partiya va sovet hokimiyati sotsialistik realizm g'oyasi asosida ijodkor ziyolilarni hamisha o'zining mafkuraviy ta'siri ostida saqlashga intilgan edi. Bu jarayon ayniqsa, urushdan keyingi yillarda yanada kuchli tus oldi. Adabiyot va fan namoyandalari, xususan, 1946-1952 yillarda juda og'ir kunlarni o'z boshlaridan kechirdilar. Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda o'zbek adabiyotiga qilingan siyosiy bosim sababli o'ziga xos bo'lgan yo'nalish "xalq dohiysini", "Kommunistik partiyani", "ulug' rus xalqini", "sovet tuzumini" ko'klarga ko'tarib maqtash urfga aylandi. Shu bois aksariyat o'zbek adabiyoti ijodkorlarining katta qismi mavzuga kommunistik mafkuradan kelib chiqqan holda yondashishga majbur bo'ldi.

Kommunistik mafkura g'oyalari ilgari surilgan nihoyatda og'ir sharoitda ham xalqimizning o'tmish tarixini, milliy an'analari, milliy udumlarini tarannum etgan ijodkor ziyolilar ham faollik ko'rsatishdi. Partiyaviy-g'oyaviy tizginga qaramasdan adabiyot va san'at sohasida ko'zga ko'rinarli asarlar yaratildi. Shu o'rinda, Oybek, O. Yoqubov, P. Qodirov, S. Ahmad, X. To'xtaboyev, A. Oripov, E. Vohidov, R. Parfi, A. Suyun, H. Xudoyberdiyeva, O'. Hoshimov, O. Matchon, Sh. Rahmon va yana boshqa o'nlab yosh ijodkorlarni misol qilib aytish mumkin. Ularning sa'y-harakatlari bilan 1960-1980 yillar oralig'ida badiiy jihatdan yuksak, milliy ruh va g'urur bilan sug'orilgan yuksak saviyadagi asarlar yaratildi. Bu asarlar o'zbek xalqiga juda katta ma'naviy ozuqa berdi. Yoshlar ongida Vatanga nisbatan mehr-muhabbat tuyg'usini shakllanishiga ko'maklashdi. Bu ijodiy muhit 60-yillardan adabiyotda yangi avlod paydo bo'lishiga zamin hozirladi.

XX asrning 70-80-yillarida o'zbek she'riyatida alohida qobiliyat egalari bo'lgan ijodkor ziyoli yoshlar etishib chiqqa boshladi. Oybek yoki G'afur G'ulom kabi iste'dod egalarining ijodiga yangicha mazmunda yondashib sayqallagan Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Omon Matchon, Rauf Parfi, Shavkat Rahmon kabi shoirlar o'z she'rlarida ko'pincha, Vatanga va xalqqa sadoqatini, sof sevgi va muhabbatini bag'ishladilar. Ular orasida ayniqsa, yo'lchi yulduz kabi chaqnaganlardan Abdulla Oripov bo'ldi. Uning birinchi she'rlar to'plami "Mitti yulduz" (1965-yil) nomi bilan nashr etildi. Bundan tashqari, shoirning 1967-yil "Ko'zlarim yo'lingda", 1969-yil "Onajon", 1971-yil "Ruhim", 1972-yil "O'zbekiston", 1974-yil "Xotirot", "Yurtim shamoli", 1979-yil "Hayrat", 1980-yil "Hakim

va ajal”, 1981-yil “Najot qal’asi”, 1983-yil “Yillar armoni” kabi she’rlar to’plamlari nashr etildi. Abdulla Oripovning badiiy faoliyati uning betakror ijodiy barkamolligi xalq bilan millati va yurti taqdiri bilan hamnafas rivojlanib bordi. Shoir eng og’ir mafkuraviy tazyiq kuchaygan yillarda ham xalqqa bor gapni – rostini aytishga qo’rqmadi. Uning 1964-yilda e’lon qilingan “Yuzma-yuz” she’ri buning isbotidir. O’zbekistonda xizmat ko’rsatgan yoshlar murabbiysi, Shuhrat medali sohibi, yetuk tarixchi olim Poyon Ravshanov Guliston jurnalida e’lon qilgan maqolasida ushbu she’r to’g’risida fikr-mulohazalarini bayon qila turib, “Yuzma-yuz” asarini qayta-qayta o’qib, shoir jasoratiga qoyil qolasan kishi”, - deya ta’kidlagan edi.

Adabiy jarayonda 60-80-yillarda ijod qilgan Omon Matchonning ham she’riyatda o’ziga xos hissasi bor. Uning dastlabki ijodi matbuotda ko’rina boshlaydi. “Ochiq derazalar” (1970-yil), “Karvon qo’ng’irog’i” (1973-yil), “Yonayotgan daraxt”, “Yarador chaqmoq”, “Haqqush qichqirig’i” (1979-yil), “Seni yaxshi ko’raman” (1983-yil) va 1986-yilda chop etilgan “Gaplashadigan vaqtlar” nomli she’riy to’plamlari xalq ishonchiga sazovor bo’ldi. Vatan, tenglik, adolat, tinchlik, muhabbat, iymon va halollik Omon Matchon asarlarining bosh mavzusi edi.

Yana bir ijodkor Erkin Vohidov bo’lib, uning badiiy ijodi ikki xususiyati bilan o’zga ijodkorlardan alohida ajralib turadi. Birinchidan, xalqimizning ming-ming yillik tarixiga ega bo’lgan mumtoz adabiyot an’alariga falsafiy yondashib fikr yuritadigan va yangicha ruh bag’ishlagan shoir sifatida ta’riflanadi. Ikkinchidan esa inson va jamiyat muammosi shoir she’riyatining bosh mavzusi hisoblanadi. Uning “Inson” she’rida xoh tabiat haqida, xoh jamiyat muammolari, xoh sevgi-muhabbat haqida bo’lmasin etakchi o’rinni inson egallaydi. Erkin Vohidov ijtimoiy tuzum mohiyatini chuqur anglaydi. Avtoritar rejim unga yoqmaydi. Davr fojiasini yuksak mahorat bilan kutilmagan tashbehlarda ifoda etadi. Xususan, “Majlis qiling” she’rida to’rachilik va rasmiyatchilikni tiniq, xalqchil tilda, oddiy va sodda qilib tushuntiradi.

Umuman olganda, tarixiy an’anaga ko’ra, 1946-1985 yillarda o’zbek badiiy ijodiyotida qalam tebratgan va o’zining serqirra, sermazmun faoliyati bilan xalqimizning ma’naviy madaniyatiga munosib hissa qo’shgan ijodiy ziyolilari ko’p bo’lgan. Avvalgi mafkura, ya’ni sobiq ittifoq davrida shoirlar, ijodkor sifatida o’z yuragini ocholgan emas. Keyingi davrdagi muhit sharofati bilan bizning avlod shoirlari yurakdagi dardlarini asta-sekin ocha boshladilar, bunday holat xalqning umumiy dardiga, kayfiyatiga bir qadar mos tushdi va o’quvchilar necha o’n yillardan buyon eshitilmagan ohanglarga quloq tuta boshladilar.

Mustaqillik davri adabiyotining yetuk namoyandalari O’zbekiston qahramonlaridan Said Ahmad, Abdulla Oripov, Erkin Vohidov, O’zbekiston xalq shoiri Muhammad Yusufkar ijodiy faoliyati bilan butun xalqimiz faxrlanadi. Mustaqillik davridagi o’zbek adabiyotshunosligi oldida turgan muhim vazifalarni hal etishda O.Sharofiddinov, B.Qosimov, N.Karimovlarning asarlari alohida o’rin egalladi. Muhammad Ali va Tohir Malikning romanlari, U. Azim, E. A’zam, H. Xudoyberdiyeva, S. Sayyid, X. Ahmedova, J. Ergasheva, H. Do’stmuhammad, Sh. Salimova singari shoir va adiblarning badiiy barkamol, g’oyaviy yetuk asarlari adabiyotimiz ravnaqiga katta hissa bo’lib qo’shildi.

Xulosa qilib aytganda, O’zbekiston mustaqillika erishganidan keyin betakror ma’naviy merosimiz, milliy qadriyatlarimiz, o’zbek milliy teatri va amaliy san’at an’alarini izchil davom ettirish, milliy siyosatimiz darajasiga ko’tarildi. Teatr san’ati ustalari milliy istiqlol g’oyalariga hamohang, badiiy jihatdan yuksak, xalqchil sahna asarlari yaratish asosida o’zbek milliy teatr san’ati taraqqiyotiga munosib hissa qo’shib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O’zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. – Toshkent: 2022. 06/22/60/0082-son.
2. “Xalq so’zi” gazetasi. 2018-yil 6-aprel. №67 (7025)
3. Жўраев Н, Каримов Ш. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2-китоб. Ўзбекистон совет муштамлакачилиги даврида. – Тошкент: “Шарк”, 2011. – Б. 553.
4. O’z MA R-2356-fond, 1-ro’yxat, 31-ish, 14-varaq.
5. Равшанов П. Шоир (Абдулла Орипов ижодига чизгилар) // “Гулистон журналы”, 1988 йил. 6-сон, – Б. 14.
6. Mansurov U.U, To’xtabayev A.Sh. O’zbekistonning madaniyati va san’ati tarixi. – Toshkent: O’zkitob savdo nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2021. – Б. 184.

MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONDA QISHLOQ TIBBIYOT TIZIMI VA AHOLI SALOMATLIGI MASALALARI

O.M.Buronov, dots., PhD, Axborot texnologiyalari va menejment universiteti, Qarshi
Z.G'.Nurmanov, talaba, Axborot texnologiyalari va menejment universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mustaqillik yillarida O'zbekistonda qishloq tibbiyot tizimining shakllanishi, bosqichma-bosqich rivojlanishi va takomillashuvi masalalari tahlil qilinadi. Qishloq aholisi uchun birlamchi tibbiy yordam xizmatlarini kengaytirish, zamonaviy tibbiy infratuzilmani yaratish, malakali kadrlar tayyorlash hamda profilaktik tadbirlarni kuchaytirishga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, sog'liqni saqlash tizimidagi islohotlarning aholi salomatligi darajasiga ta'siri, hududiy tafovutlarni kamaytirish va tibbiy xizmatlar sifati oshishidagi o'rni yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: qishloq tibbiyoti, sog'liqni saqlash, mustaqillik yillari, tibbiy islohotlar, aholi salomatligi, birlamchi yordam, infratuzilma

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы становления, поэтапного развития и совершенствования системы сельского здравоохранения в Узбекистане в годы независимости. Особое внимание уделяется расширению первичной медицинской помощи, созданию современной медицинской инфраструктуры, подготовке квалифицированных кадров и усилению профилактических мероприятий. Также анализируется влияние проводимых реформ на уровень здоровья населения, сокращение региональных различий и повышение качества медицинских услуг в сельской местности страны.

Ключевые слова: сельская медицина, здравоохранение, годы независимости, медицинские реформы, здоровье населения, первичная помощь, инфраструктура

Abstract. This article analyzes the formation, gradual development, and improvement of the rural healthcare system in Uzbekistan during the years of independence. Special attention is given to the expansion of primary healthcare services, the development of modern medical infrastructure, the training of qualified personnel, and the strengthening of preventive measures. It also examines the impact of healthcare reforms on public health, reduction of regional disparities, and improvement of the quality of medical services in rural areas.

Key words: rural healthcare, healthcare system, independence period, medical reforms, public health, primary care, infrastructure.

Kirish. Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy sohalarni rivojlantirish, ayniqsa sog'liqni saqlash tizimini tubdan isloh qilish ustuvor yo'nalishlardan biriga aylandi. Aholining katta qismi qishloq hududlarida istiqomat qilishi ushbu hududlarda tibbiy xizmatlar sifatini oshirish, zamonaviy tibbiy infratuzilmani shakllantirish hamda malakali tibbiyot kadrlari bilan ta'minlash masalalarini dolzarb etib qo'ydi.

Mazkur mavzuni o'rganish O'zbekistonda qishloq tibbiyoti tizimining rivojlanish jarayonini, uning natijalari va mavjud muammolarni tahlil qilish, shuningdek, kelgusida uni yanada takomillashtirish yo'nalishlarini belgilash nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda qishloq tibbiyot tizimi va aholi salomatligi masalalari ko'plab ilmiy tadqiqotlar, rasmiy hujjatlar hamda tahliliy maqolalarda yoritilgan. Ushbu yo'nalishda, avvalo, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari hamda sog'liqni saqlash tizimini isloh qilishga qaratilgan davlat dasturlari muhim manba sifatida xizmat qiladi. Xususan, qishloq vrachlik punktlari (QVP), oilaviy poliklinikalar faoliyatini takomillashtirish, birlamchi tibbiy yordam tizimini rivojlantirishga oid hujjatlar ilmiy tadqiqotlar uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Xorijiy tadqiqotchilar ham rivojlanayotgan mamlakatlarda, jumladan, Markaziy Osiyo hududida sog'liqni saqlash tizimini modernizatsiya qilish, birlamchi tibbiy yordam modelini joriy etish va uning samaradorligini oshirish masalalarini tahlil qilganlar. Ularning ishlari O'zbekiston tajribasini xalqaro miqyosda solishtirish va baholash imkonini beradi.

Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, qishloq tibbiyot tizimi rivojlanishiga oid ayrim masalalar, jumladan, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, raqamli tibbiyot imkoniyatlaridan foydalanish va tibbiy xizmatlar sifati monitoringini takomillashtirish yetarli darajada chuqur o'rganilmagan. Mazkur holat ushbu yo'nalishda yanada kengroq ilmiy izlanishlar olib borishni taqozo etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda O'zbekistonda mustaqillik yillarida qishloq tibbiyot tizimi va aholi salomatligi masalalarini kompleks o'rganish maqsadida turli ilmiy-uslubiy yondashuvlar qo'llanildi. Tadqiqotning nazariy asosini sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirishga oid ilmiy konsepsiyalar, davlat siyosati hujjatlari hamda milliy va xorijiy olimlarning ishlari tashkil etadi.

Tadqiqot jarayonida tarixiylik va tizimlilik tamoyillari asosida qishloq tibbiyot tizimining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tahlil qilindi. Qiyosiy tahlil usuli yordamida mustaqillikdan oldingi va keyingi davr ko'rsatkichlari solishtirildi hamda sog'liqni saqlash tizimidagi o'zgarishlar aniqlashtirildi. Statistika tahlil usuli orqali aholi salomatligiga oid demografik va tibbiy ko'rsatkichlar o'rganildi.

Shuningdek, hujjatlarni tahlil qilish (kontent-tahlil) usuli orqali Prezident farmonlari, hukumat qarorlari va sog'liqni saqlashga oid dasturlar mazmuni o'rganildi. Analitik va sintetik yondashuvlar asosida to'plangan ma'lumotlar umumlashtirildi hamda ilmiy xulosalar shakllantirildi.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi. O'zbekistonda 1991-yili qishloq aholisi jami aholining 59,5 foizini (20,6 mln aholi) tashkil qilgan bo'lsa, 2002-yilda bu ko'rsatkich 62,9 foizga, 2005-yilda 63,7 foizga teng bo'ldi[1]. 1992–1996-yillarda qishloq joylaridagi aholiga tibbiy xizmat ko'rsatish xizmatini yanada yaxshilash, birinchi tibbiy yordam ko'rsatish uchastkalari, feldsherlik-akusherlik punktlari ish faoliyatini takomillashtirish masalasiga qisman e'tibor qaratila boshlandi. Bu vaqtda 450 ta qishloq uchastka shifoxonasi, 6500 ta feldsher-akusherlik punkti, 1400 ta qishloq vrachlik ambulatoriyasi mavjud edi[2].

1994-yili Respublikada 451 ta tuman va qishloq uchastka shifoxonasi faoliyat ko'rsatdi. Statsionarlarga yotqizilgan bemorlarning 58-59 foizi asosan qishloq uchastka kasalxonalarida davolandi. Shuningdek, davolanganlarning 70 foizga yaqini markaziy tuman, qishloq va uchastka shifoxonalariga yotqizildi. 1993-yilda qishloq ambulatoriyalariga bo'lgan qatnov 20,6 mln. kishiga yetdi[3].

1998-yili O'zbekistonda 1122 ta qishloq vrachlik ambulatoriyasi faoliyat ko'rsatgan bo'lsa[4], 1999-yilga kelib ular soni 1015 taga, FAPlari shu yillarga taalluqli ravishda 4495 tadan 2098 taga kamaydi. Aksincha, bu davrda qishloq vrachlik punkti 982 tadan, 1262 taga ko'paydi. Bu davrda qishloqlarda 444 ta shifoxona faoliyat ko'rsatdi. Shifoxonalarning ko'pchiligi Qashqadaryo viloyati (46 ta), Surxondaryo viloyati (59 ta) hisobiga to'g'ri kelgan bo'lsa, Xorazm viloyatida (15 ta), Buxoro viloyatida (12 ta) kam edi[5].

Qishloq aholisini arzon va sifatli dori-darmonlar bilan ta'minlanishini yaxshilash maqsadida 2011-yil 8 oyida 291 ta QVP qoshida ijtimoiy dorixonalar tashkil qilinib, ularning umumiy soni 771 taga yetkazildi[6].

Aholining QVPlarga bo'lgan qatnovlar soni ham ortib bordi. Masalan, bu ko'rsatkich 2008–2012-yillar mobaynida 64715,4 dan 82106,1 tagacha o'sdi[7]. Qishloqlarda zamonaviy shifo maskanlarining faoliyat boshlashi bilan kasalliklarni erta aniqlash imkoniyati yuzaga keldi. Yana bir jihati, ilgari o'z dardining sababini bilish va davolanish uchun qishloqdan shahar markazidagi shifoxonaga boruvchilar endi birinchi galda o'z qishloqlaridagi shifokorga murojaat qildi.

O'zbekistonda 2017–2018-yillarda qishloqlarda sog'liqni saqlashning birlamchi bo'g'inida samarasiz qishloq vrachlik punktlari qisqartirilib, ularning o'rniga 793 ta qishloq oilaviy poliklinikalari tuzildi[8].

Tibbiy profilaktika va sanitariya-epidemiologik barqarorlikni ta'minlash masalasi zamonaviy tibbiyotni vujudga keltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tibbiy ko'rik – tibbiy zarurat omili kasallikning dastlabki belgilari namoyon bo'lmasdan, uning oldini olish va kerakli choralarni qo'llash xalqaro tajribada samarali usul hisoblanadi. QVP faoliyatida bu tajriba kundalik vazifaga aylangan. Soha xodimlarining aholi orasida amalga oshirgan targ'ibot ishlari bois, fuqarolarning

ko'pchiligi o'z xohishi bilan tibbiy ko'rik va shifokor nazoratidan o'tdi. Oila shifokori qabulidan tortib, fizioterapiya muolajalarigacha bo'lgan jarayon uzluksizlik asosida davom ettirildi[9].

Respublikada 1995–1999-yillarda difteriyaga, 1995-yildan 2004 va 2010–2011-yillarda poliomiyelitga, 2006–2007 va 2010–2011-yillarda qizamiq va qizilchaga qarshi milliy emlash kunlari o'tkazilib, bunda aholining 99 foizi emlandi[10].

Tibbiy-ijtimoiy patronaj tizimini tashkil qilish doirasida 1996-yili Toshkent viloyat tumanlari qishloq aholisini tibbiy ko'rikdan o'tkazganda 51,6%, ayollar, 47,8% bolalar, 0,6% o'smirlarda turli kasalliklar aniqlangan[11].

Ta'kidlash joizki, Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan, yuqumli kasalliklarni oldini olishda bosqichma-bosqich JSSTning tavsiyalariga amal qilgan holda yangi vaksinalarni tibbiyot amaliyotiga tatbiq etib keldi. O'zbekistonda sog'lom turmush tarzi asoslarini amaliyotga tatbiq etish borasida 12 ta profilaktik dasturlar ishlab chiqilib, 9 tasi amalda tatbiq etildi[12].

Profilaktik tadbirlarda emlash ishlari bilan birga tibbiy ko'rik masalasiga ham jiddiy e'tibor qaratildi. 2009–2012-yillar davomida O'zbekistonda deyarli 1,8 million tug'ish yoshdagi ayollar, 655 ming 482 nafar o'smir-qizlar va bolalar tibbiy ko'rikdan o'tkazildi. E'tiborlisi, aholining tibbiy madaniyati oshishi bilan birga sog'lig'iga bo'lgan e'tibori ham kuchayib bordi. Sog'lomlashtirish tadbirlariga aksariyat oilaviy poliklinika va QVPlar keng qamrab olindi. “Obod turmush yili”, “Sog'lomlashtirish haftaligi” yanada keng miqyosda, o'nga yaqin turli yo'nalishdagi mutaxassislar ishtirokida uch bosqichda olib borildi[14]. Sog'lom turmush tarzini targ'ib etuvchi plakatlari, varaqalar chiqarish yo'lga qo'yildi. Mahalliy hokimiyat organlari bilan birgalikda sog'lomlashtirish tadbirlari olib borildi[15].

Mustaqillik yillarida aholini toza ichimlik suvi bilan ta'minlash bosqichma-bosqich amalga oshirilganligi yuqumli ichak kasalliklari keskin kamayishiga olib keldi. Virusli gepatit “A” kasalligi 100 000 aholiga nisbatan 107,2 da 64,6 gacha kamaydi[17]. *Respublika bo'yicha 2013-yilda 2012-yilga nisbatan yuqumli kasalliklar bilan kasallanish ko'rsatkichining (o'tkir ichak infeksiyasi va virusli gepatitdan tashqari) kamayishi kuzatildi. Masalan, dizenteriya (ichburug') – 0,4 ga, gepatit “V” – 0,3 ga, koklyush (ko'k yo'tal) – 0,1 ga va skarlatina – 0,3 ga kamaydi*[16].

Respublikada olib borilgan profilaktik va epidemiyaga qarshi majmuaviy chora-tadbirlar natijasida 2017-yil hamda 2018-yilning o'tgan davri mobaynida o'ta xavfli va boshqa yuqumli kasalliklarning O'zbekiston hududiga chetdan kirib kelishi va tarqalishiga yo'l qo'yilmadi. 2011-yildan buyon bezgak kasalligi mahalliy tarzda qayd etilmagan bo'lib, 2018-yilda JSST yordamida “O'zbekiston-bezgakdan xoli davlat” xalqaro sertifikatini olish bo'yicha tadbirlar olib borildi[17].

Xulosa: Mustaqillik yillarida O'zbekistonda qishloq tibbiyot tizimini rivojlantirish va aholi salomatligini mustahkamlash borasida muhim islohotlar amalga oshirildi. Xususan, birlamchi tibbiy yordam tizimi takomillashtirilib, qishloq vrachlik punktlari va oilaviy poliklinikalar tarmog'i kengaytirildi, zamonaviy tibbiy jihozlar bilan ta'minlash darajasi oshirildi. Bu esa qishloq aholisi uchun tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini sezilarli darajada yaxshiladi.

Shu bilan birga, tibbiy kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish, profilaktik tadbirlarni kuchaytirish hamda sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish orqali aholi salomatligini mustahkamlashga erishildi. Amalga oshirilgan islohotlar natijasida kasalliklarni erta aniqlash, ularning oldini olish va davolash sifati oshdi.

Biroq, ayrim hududlarda tibbiy xizmatlar sifati va mavjud imkoniyatlar o'rtasida tafovutlar saqlanib qolmoqda. Shu bois, kelgusida qishloq tibbiyot tizimini yanada takomillashtirish, raqamli tibbiyot texnologiyalarini keng joriy etish, infratuzilmani rivojlantirish va kadrlar salohiyatini oshirish muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Қишлоқ жойлар демографияси. – Тошкент, 2005. – Б. 52.
2. Шодиёр Мутаҳҳархон ўғли. Қишлоқларни юксакликка элтувчи дастур // Халқ сўзи, 1996 йил 24 май.
3. Сурхондарё вилоятининг ижтимоий ривожланишидаги айрим кўрсаткичлар таҳлили (1991-2000 йиллар). – Термиз, 2000. – Б. 20-21
4. О'з МА, М-115-fond, 1-ro'yxat, 133-ish, 7-varaq.
5. О'з МА, М-115-fond, 1-ro'yxat, 133-ish, 15-16-varaqlar.
6. О'з ITTH МА, М-372-fond, 1-ro'yxat, 930-ish, 36-varaq.
7. О'з ITTH МА, М-372-fond, 1-ro'yxat, 998-ish, 21-varaq.

8. Холикулова Х. Мустақиллик йилларида Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маънавий-маданий тараққиёти. Ўзбекистон ва жаҳон ҳамжамияти. Ўқув қўлланма. – Жиззах: ЖизПИ, 2020. – Б. 206.
9. Халқ ишончини қозониб // Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш, 2009 йил 6 ноябрь.
10. Соатова И. Жамият тараққиёти йўлидаги муҳим мақсадлар // Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш, 2012 йил 16 март.
11. О'з МА, М-37-fond, 1-ro'yxat, 5485-ish, 3-varaq.
12. О'з ИТТН МА, М-372-fond, 1-ro'yxat, 3726-ish, 46-varaq.
13. Соатова И. Инсон кадри улуғланган юрт // Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш, 2012 йил 21 декабрь.
14. О'з МА, М-37-fond, 1-ro'yxat, 2569-ish, 27-varaq.
15. Шомуротов Ш. Ислохотлар самараси ва инсон саломатлиги // Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш, 2011 йил 12 август.
16. О'з ИТТН МА, М-372-fond, 1-ro'yxat, 998-ish, 39-varaq.
17. Толипов Н. Тиббиёт ислохотларидан одамлар розими? // Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш, 2018 йил 13 июнь
18. Buronov, O. (2025). O'zbekistonda qishloq aholisi sog'liqni saqlash tizimi huquqiy asoslarining shakllanishi va soha moddiy-texnik bazasini mustahkamlash muammolari. Journal of Tamaddun Nuri, 12(75), 61-64.

UO'K 94(575):297.17

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDAGI QOZILAR VA FIQH OLIMLARI HAQIDA

Sh.Sh.Choriyev, DSc, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada Amir Temur va Temuriylar davrida faoliyat kursatgan mashhur qozilar, sud – huquq tizimi, qonun himoyachilari, qozilar rasmiylashtirgan hujjatlar turlari, qozilarning vazifalari haqida ma'lumot berilgan. Qozilar qonuniylik, qonun oldida barchaning tengligi, adolat, qonunlarga so'zsiz amal qilish kabi tamoyillarga amal qilganliklari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: “Temur tuzuklari”, qozi, tarixiy-huquqiy manba, qozixona, nasabnoma, qozikalon, vasiqa, rivoyat, fatvo, qozilik daftarlari, berilgan jazo, hukm, ijozatnoma.

Аннотация. В статье представлены сведения о знаменитых судьях, работавших в эпоху Амира Темура и Тимуридов, судебной-правовой системе, защитники закона, виды документов составляющих судьями, обязанностях судей. Проанализировано, что судьи придерживались принципов законности, равенства всех перед законом, справедливости, безусловного следования законам.

Ключевые слова: «Уложения Темура», казы, историко-правовой источник, казихана, генеалогия, казикалон, завещание, ривоят, фетва, казы-тетради, приговор, разрешение.

Abstract. The article presents information about famous judges who worked in the era of Amir Temur and the Timurids, the judicial and legal system, defenders of the law, types of documents compiled by judges, and the duties of judges. It is analyzed that judges adhered to the principles of legality, equality of all before the law, justice, and unconditional adherence to laws.

Key words: "Temur's Code", kazy, historical and legal source, kazikhana, genealogy, kazikalona, will, rivoyat, fatwa, kazy-notebooks, sentence, verdict, permission.

“Temur tuzuklari” – muhim tarixiy-huquqiy manba bo‘lib, davlat boshqaruv va barcha ijtimoiy masalar haqida yo‘riqnoma ko‘rsatilgan asrdir. Mamlakat hayotidagi asosiy ijtimoiy, mulkiy masalalarni hujjatlashtirish qozilar vazifasiga kirar edi. Qozi - ko‘pligi quzot- shariat qonuni bo‘yicha hukm chiqaruvchi amaldor[1:349] hisoblangan. Bizgacha ma'lum bo‘lgan temuriylar davridagi turli mazmundagi hujjatlar: **mulk to‘g‘risidagi hujjatlar, vaqfnomalar, ijara hujjatlari, nikoh rasmiylashtirilgan hujjatlar, bitim va vasiqalarning, to‘lov hujjatlarining asosiy qismi, fatvo yozish, qozilik hukmi** qozilar tomonidan rasmiylashtirilib, shaxsiy muhri bilan tasdiqlangan. Ularning deyarli baryaast fiqh ilmi bilimdonlari bo‘lganlar. Fiqh- diniy qonun, dinning yo‘l –yo‘riqlari qoidalari to‘g‘risidagi ilm, qonunshunoslik[1:296]. Qozilar vaqf hujjatlarini ham yuritganlar. Vaqf madrasa, masjid, mozor, qorihona kabi musulmon muassasalari foydasiga belgilangan turli ko‘rinishdagi mol- mulk bo‘lib, uning rasmiy huquqiy hujjati vaqfnoma deb yuritilgan. Vaqfnomalar qozixonalarda vaqf qiluvchi – voqif, qozi, a‘lam, muftiy, va xolis guvohlar ishtirokida tuzilib,

muhirlangan. Vaqfnomalar, ma'lum bir muddat o'tgach, sharoit taqazosiga ko'ra (vaqfnomaning yo'qolishi, yaroqsiz holga kelishi, va boshqa sabablar bilan) yangilanib turgan[2:37-47]. O'zbekiston Respublikasi Milliy Arxivida bunday vaqfnomalarni turli davrlarga oid bir qanchasini uchratish mumkin. Har bir vaqfnomada mahalliy qozining muhri va ba'zi hollarda hukmdor muhri tasdiqlangan bo'ladi.

O'rta asrlarda qozilar nasabnomalarni ham rasmiylashtirgan. Bizgacha yetib kelgan nasabnomalarning bir qismi o'z davrida yuridik kuchga ega bo'lib, hukmdor va qozixonona amaldorlari muhri bilan tasdiqlangan. Amir Temur kabi mashhur hukmdorlar tomonidan tasdiqlangan nasabnomalarning asli bugungi kungacha yetib kelmagan. Nasabnomalar turli maqsadlarda avlodlarga qoldirish, turli da'volarda foydalanish kabilarda tayyorlangan va qozixonada tasdiqlangan. Sohibining imkoniyatiga qarab ba'zan nasabnomaga hukmdorlarning muhrlari ham bostirib olingan. Bunday nasabnomalarni rasmiylashtirish ham qozidan o'z navbatida Qur'on Karim va Hadis hamda islom olamidagi ulug' ulamolar fatvolarini bilishni talab qilar edi. Temuriylar davrida ulomolar hukmi "fatvo" deb nomlansa, temuriylardan keyingi davrlarda Markaziy Osiyoda fatvo ko'proq "rivoyat" nomi bilan muomalaga kirgan. Manshur (hukm)- saroy devonxonasidan beriladigan bu hukm (hukmi jihati sayodat) yoki **manshur (manshuri jihati imzoi nasab va rioyat ahvoli sadot)**. Markaziy Osiyo musulmon diplomatikasida hujjatlarning qonunchilik akti turiga kiradi. Unda shaxsning batafsil nasl-nasabi keltirilmagan. Faqatgina hujjat sohibining mo'ta'bar oilaga mansubligi hokimiyat tomonidan e'tirof etilib, uning imtiyozlari (hurmat qilish, soliqlardan ozod bo'lish) kuchiga ega edi. Bunday hujjatlarni rasmiylashtirish ham qozilar vakolatidagi masala bo'lgan[3:73-78].

Amir Temur davrida sud-huquq tizimiga oid vazifalar ixtisoslashgan bo'lib, ularning ichida qozilik mansabi eng nufuzli va mas'uliyatli vazifalardan biri bo'lgan. Qozilar davlatning sud, huquq-tartibot ishlarini muvofiqlashtirishda muhim rol o'ynaganlar. Ular ijtimoiy adolat tamoyillarini amalga oshirish, davlat va huquq, davlat va fuqaro, fuqaro bilan jamiyat, fuqarolar o'rtasida munosabatlarni muvofiqlashtirib turgan. Ular nainki huquq-tartibot, balki davlatning huquqiy madaniyatini oshirishda ham muhim rol o'ynaganlar. Qozilar jamiyatda adolatni ta'minlashda katta ta'sir kuchiga ega bo'lgan.

"Temur tuzuklari"da yozilishicha, "Ravshan dinga rivoj berishda qo'llagan birinchi tuzugim shu bo'ldiki, sayyidlar orasidan layoqatli bittasini ahli islomga boshliq- sadr etib tayinladim. Tamom vqflarni boshqarish va nazorat qilish uchun mutavalliy tanlashni, har bir shahar va viloyatda **qozi**, mufti, muhtasib tayinlashni uning o'ziga havola etdim. U sayyidlar, ulamo, shayxlar va boshqa diniy arboblarga suyurg'ol belgilab, har birining vazifasini tayin qilsin, dedim[4:93]. "Temur tuziklari" qayd etilgan mansablardan sadr – boshliq, rais, musulmon peshvolaridan bo'lgan. Mufti – fatvo beruvchi, diniy masalalarda qaror chiqaruvchi diniy mansabdor, Mutavalli – vaqf mulkiga va undan keladigan daromadga vasiylik qiluvchi, uni taqsimlovchi diniy mansabdor edi. Muhtasib – (arab. nazorat qiluvchi) – o'rta asr musulmon davlatlarida islom marosimlari, urfodatlari va shariat qonunlarining bajarilishi ustidan nazorat qiluvchi mansabdor bo'lgan.

Amir Temur davrida davlat boshqaruvdagi bunday muhim mansabdorlarga mulklar berib, mamlakat oldida xizmatlari rag'batlantirilgan. Suyurg'ol – (eski o'zbekcha) – in'om, sovg'a, marhamat degan ma'noni anglatib, o'rta asrlarda qo'shin boshliqlari, ko'zga ko'ringan saroy shoirlari, yirik mansabdorlar, yirik musulmon ruhoniylari va shu kabilarga davlat oldida ko'rsatgan katta xizmatlari evaziga xon va podshohlar tomonidan qilinadigan turli-tuman in'om, yer suv, kiyim-kechak, molu- mulk va boshqalar ko'rinishida taqdim etilgan. Shayxulislom – musulmon jamoasining boshlig'i bo'lib, hatto fuqarolarning diniy ishlarida bo'lgan murosasizliklarida arz qilib borish mumkin bo'lgan mansabdor edi.

"Temur tuziklari" yozilishicha, "...lashkarlar uchun **maxsus qozi** va raiyat uchun **alohida qozi** tayinladim, har mamlakatga **shayxulislom** yubordimki, toki musulmonlarni gunoh ishlardan qaytarib, ularni yaxshi va savob ishlarga undasin"[5:107]. Demak, Amir Temur davlatida sudlar **shariat, fuqarolik, harbiy sudlarga** bo'lingan. Dunyoviy masalalar bilan shug'ullanuvchi qozilar "**ahdos qozisi**" deb nomlangan. Shariat ishlari bilan shug'ullanuvchi qozilar "**shariat qozisi**", sipohiylar

o'rtasidagi kelishmovchilik va tortishuvlarni hal etuvchi **“qozi-i askar”** deb atalgan. Qozilarning faoliyati haqidagi barcha ma'lumotlar devonga, shaxsan Sohibqironga uzluksiz yetkazib turilgan.

O'rta asrlarda kimlar va qanday shaxslar qozi bo'la olgan?

“Temur tuziklar”da Amir Temur o'zidan oldingi davlat boshqarish, saltanat tuzish, mamlakatning muhim mansab va lavozimlariga mas'ul kishilarni belgilash borasidagi ajdodlar tajribasiga tayanganligini esatib o'tgan. Barcha davrlar uchun davlatni boshqarish, e'tiqod va mamlakat daxlsizligini saqlash, salohiyatli rahbarlarni tayyorlash haqida asosiy qo'llanma bo'lgan saljuqiylar (1037-1194) shohi Alparslonning (1063-1072 y) saroyida vazirlik mansabigacha ko'tarilgan Nizomulmulkning (Siyar ul- mulk) “Siyosatnoma” asriga tayanilgan. U mamlakat qozilarni tayinlash borasida shunday maslahat bergan: “mamlakat qozilarining ahvolini to'la- to'kis bilish zarur va ular qaysilari olim-u zohid, kambag'al, ammo kamtama bo'lsa, tarbiya qilib, shular bilan ish yuritish kerak. Agar shunday bo'lmasa, ularni ishdan olib, o'rinlariga boshqa loyiq kishilarni qo'yadilar. Ularning har biriga zarur darajada maosh beradilar, toki hiyonat qilishlariga hojat qolmasin. Chunki bu ish juda ham nozikdir, ular musulmonlarning yaxshi-yu, yomonliklari ustidan hukm chiqaradilar. Bu amalni johil va nopok kishilarga ishonib bo'lmaydi, faqat pok, parso olimlarga berish kerak. Agar biror-bir hokim jahl va zulm bilan hukm chiqarsa, podshohga ma'lum qilgan holda uni vazifasidan olib, jazolash kerak”[6:56]. Saroyda to'plangan olimlar o'tmishdagi o'tgan hukmdorlarni, siyosiy tajribasini, tavsiyalarini e'tiborsiz qoldirmagan va davlat maslahatchisi, hukmdorning yaqin kishisi- hojibi bo'lib, bunday ibratli so'zlarni eslatib turishgan.

Amir Temur (1370-1405) davrida qaror topgan huquqiy muvozanat va o'ziga xos huquqiy madaniyat o'z zamonasida juda katta ma'naviyat, ilm va salohiyatga ega bo'lgan qozilar yetishib chiqqanini ko'rsatadi. Chig'atoy amirlari va shahzodalarning qonunga xilof ishlarini ko'ruvchi amaldor **“yarg'uchi”** deb atalgan. U oliy **tribunal sudida** faoliyat yuritgan. **Qozilar qonuniylik, qonun oldida barchaning tengligi, adolat, qonunlarga so'zsiz amal qilish kabi tamoyillarga** amal qilgan. Agar tomonlardan biri qozining chiqargan qarori yoki hukmidan norozi bo'lsa, uning ustida turgan qozilarga, **qozikalonga**, hatto davlat boshlig'iga shikoyat qilishga haqli bo'lgan. Butun mamlakat bo'yicha qozilar faoliyatini nazorat qilish **“qozikalon”ga** yuklatilgan.

Amir Temur davrida tashkil etilgan davlat – nohiyalarga, o'n mingliklar – tumanlarga, mingliklar – hazora, yuzliklar – sada va o'nliklar – dahalarga bo'lingan. Bundan ko'rinib turibdiki, mahalliy boshqarishning o'nliklar tizimi mavjud bo'lib, unga Amir Temur qo'shini uchun belgilangan tartibda askar yetkazib berish vazifasi qo'yilgan. Amir Temur davrida mahalliy boshqarish ishlari yaxshi tashkillashtirilgan bo'lib, har bir viloyat shahar, tumanlarning o'z hokimi, moliya devoni, qozisi, muftiysi, mutavallisi va muxtasibi bo'lgan. Har bir shahar va qishloqda kutvol, ya'ni qal'a boshqaruvchisi tayin etilgan. Ular bir tomondan mahalliy ma'murlarga, ikkinchi tomondan Oliy devonga bo'ysungan. Mingta ot, mingta tuya mingan ming chopar – xabargirlar orqali poytaxtga ma'lumot berib turilgan. Ular davlat sarhadlarida yuz berayotgan voqea hodisalar haqida muttasil xabar berib turganlar. Xususan, **qozilik daftarlari, berilgan jazolar, aholi tomonidan qilingan arzlar kunma-kun xabargirlar tomonidan Samarqandga yetkazib turilgan.** Bu usul davlat boshqaruv ishi va qonunchiligi, o'rnatilgan tartibdagi kamchiliklarni bartaraf etishda muhim ahamiyat kasb etgan. Yolg'on xabar yozganlarning barmoqlari, tuhmat xabar yozganlarning boshi kesilgan.

Tarixiy manbalarda Amir Temur va temuriylar davrida tayinlangan qozilardan ba'zilar tilga olingan. Xususan, Sohibqiron Amir Temurning **Aziz** ismli bilimdon va halol qozisi bo'lgan. Askar qoziligi **Sayyid Ziyovuddinga** berilgan. **Abdurazzoq Samarqandiyning “Ikki saodatli yulduzning chiqish va ikki dengizning qo'shilish joyi” asarida Shohrux Mirzo davrida qozi Imoduddin, qozi Qutbuddin Abdulloh, qozi Salohuddin, qozi Ahmad Soidiy va boshqa qozilar** eslatib o'tilgan. Jumladan, Ahmad Soidiyni dovyuraklarning peshqadami deb atagan va eng katta tadbirlar va uchrashuvlarda u doimo ishtirok etganligi, shuningdek, Xorazmda amir Idikuning o'g'li Muborakshoh hokim bo'lgani, Bekijak devon amiri va sadr qozi mansabida bo'lganligi haqida ham ma'lumot yozib qoldirilgan. Shohrux Mirzo huzuriga Xitoydan elchilar kelganda **Hoji Yusuf qozi** bir nechta til biluvchi musulmonlar bilan birga tarjimonlik qilgani va ularga qoidalarni tushuntirgani haqida ma'lumotlar uchraydi. Abdurazzoq Samarqandiyning o'zi va XV asr tarixnavisi Mirxondning

ko'rsatishlaricha, **Jaloluddin Is'hoq Samarqandiy** Shohrux saroyida "mulozimlik"da bo'lib, ko'p yillar davomida uning o'rdusi (lashkari)da imomlik va qozilik mansabini o'tagan.

"Temur tuzuklari"da "Islom qozisi shariat ishlarining borishi, va ajrim qozisi dunyoviy ishlar haqida menga bildirib tursinlar"[5:151] deb ko'rsatma beradi.

"Yana amr qildimki, saltanat ishlari, mamlakatni idora etish, undagi o'zgarishlar, almashtirishlar, sipohiyalar va amirlarning tayinlanishi, turli kengashtadbirlarni xos majlisda menga arz qilsinlar. Bu majlislarda maxfiy va sirli ishlarni pinhon tutishga qodir bo'lgan maxsus kotib (munshiyi mahram) hozir bo'lib, rostlik qalami bilan maxfiy-yashirin kengashlarni va gaplarni daftarga yozib borsin. Va yana majlis kotiblarini (majlisnavison) tayinlashni buyurdimki, devon majlisida navbatmanavbat hozir bo'lib, majlisda ko'rilgan va hal qilingan muhim masalalar va ayrim ishlar tafsilotini daftarlarga yozib olib, saqlashlari lozim. Menga arz qilingan gaplar, chiqargan hukmlarim, majlislarda ko'rilgan mamlakat ahamiyatiga molik ishlardan tortib, juz'iy ishlargacha barchasini qalamga olib, boshimdan kechirgan voqealarim daftariga kirgizsinlar. Saltanatning har bir idorasida kirimchiqimlarni, kundalik xarajatlarni yozib borish uchun bir kotib tayinlansin"[7:93]. Ma'lumotdan anglashiladiki, mamlakat hayotidagi har bir majlis va kengash, kishilarni mansabga tayinlash yoki ozod etilish, hujjatlashtirib borilgan. Bular maxsus daftarlarda yozib, rasmiylashtirilganligiga ishora beriladi. Har bir hukmdor dargohida o'ziga xos arxiv-devonxona hujjatlar majmuasi to'plangan.

Xondamirning yozishicha, davlat ishlarini tekshirish uchun Amir Temur farzandlariga ajratgan mulklarida ham taftish o'tkazdirib turgan. Amir Temur **Xoja Oq Buho** va **Jalol al- Islomni** davlat ishlarini tekshirish uchun Tabrizga junatgan. Ular Mironshoh Mirzoning noiblari va xizmatchilarini ushlab, mahbus etadilar hamda hibisxonalarni tekshirib, umumiy ishlar xazinasiga taalluqli bir necha yillik mol-mulkning yarmini va shahzoda o'z talabiga binoan har kimga bag'ishlab yuborgan narsalarni qaytaradilar[8:195]. Davlat vazirlari Mironshoh Mirzoning qarorlarini taftishini o'tkazgan. Bu ham o'z navbatida devon hujjatxonasidagi daftarlari qaydlari asosida nazorat qilingan. Mulkiy munosabatlar o'zgarishlari qozilar ishtirokisiz bo'lmagan.

Amir Temur davridagi mashhur qozilardan biri Qozi **Qutbiddin Abdulloh al-Imomiy** himmatlilik va yuqori mansab jihatidan Xurosonning barcha akobir va ayonlaridan ko'ra mumtoz va mustasno edi. Uzoq yillar bul mamlakat istiqloq kamolatini oshirish uchun sharaflil qonuniy mansablarni tartibga solishga kirishdi va dadbirlar qo'lladi. Shul viloyatning vaqf mol- mulki, savdo-sotig'ini ixtiyori ham bir qancha vaqt uning oliymaqom xodimlariga taalluqli edi. U hayotining oxirgi lahzalarigacha dabdabadi amalda badavlat kun kechirdi. U hamisha xotira sahifasi zamiri ro'yxatiga halollik va diyonat naqshini bitardi. Uning nasabi sharifi Abu Bakr Siddiq Razialloha bog'lanadi, shuning uchun ixtiyorsiz ravishda nasabini mulohaza qilib, o'z nomiga Abdulloh deb bitgan[8:307].

Temuriylar davridagi fiqh olimlaridan biri **Xoja Fayzulloh Abullays** edi. Samarqand ulug'laridan hamda Abullay fiqh avlodlaridan bo'lgan. Fiqhda "Ikkinchi Abu Hanifa", arab tili va adabiyotida esa "Ibn Hojibning o'xshashi" deb atashardi. Amir Sayyid Yusufning shogirdi edi. Sayid Sharifdan ham ta'lim olgan. Sayyid shaxsan uning madrasalarda dars berishi uchun ijozatnomalar yozib bergan. Alisher Navoyi ikki yil uning huzurida ilm olgan. Navoyiga nisbatan iltifoti kuchliligidan uni "farzand" deb atagan. Samarqand ulamolarining rahnomosi bo'lganligiga qaramasdan, she'r va muammo yozishga moyil edi. **Xoja Fayzulloh Abullays Samarqandda** vafot etgan va o'z honoqohiga dafn etilgan [9:169].

Temuriylar davridagi mashhur qozilardan biri **Qozi Ixtiyoriddin Hasan Turbatiy** edi. Bu qozi haqida G'iyosiddin Hondamir "Habib us- siyar" asarida qimmatli ma'lumotlar bergan. Qozi G'iyosiddin Turbatiyning o'g'li bo'lib. oliy fazilatlar va yuqori bilimi bilan boshqa qozilardan ajralib turar edi. U yoshlik chog'larida va viloyatidan Xuroson poytaxti Hirotga kelib, diniy bilimlarni o'rganishga kirishgan. Qisqa muddatda bu sohada bilimlarni puxta egallab olganidan keyin, **fatvo yozish, qozilik hukmi, mulk hujjati va to'lov hujjatlarini chiqarish huquqini** qo'lga kiritgan. Yozuvchilik va shoirlik san'atini ham yaxshi o'zlashtirib olgan. G'olib hoqon (Bayqaro) podsholigi zamonining oxirlarida qozilik mansabiga erishgan. Chuqur bilimli, o'tkir zehinli, yuksak qobiliyati hamda insof va diyonat qoidalariga qattiq rioya qilishi bilan saltanat poytahti Hirotidagi barcha qozilar orasida eng yuksak martaba, eng katta vakolat hamda eng yuqori obro'- e'tiborga ega bo'lgan.

O'zining ushbu qobiliyatlari va fazilatlarini bilan Xuroson podshohi Sulton Husayn Bayqaroning e'tibori va hurmatini qozongan Qozi Ixtiyoriddin Hasan Turbatiy Abdulfath Muhammad Shayboniyxon Hirotni o'z tasarrufiga olganidan keyin ham ana shu mansabda qolgan. Shayboniyxonning o'limidan keyin esa o'zining tutilib o'sgan joyiga qaytib, dehqonchilik bilan shug'illangan. Qozi Ixtiyoriddin Hasan Turbatiy 1515 yil kasalikka chalilib olamdan o'tadi va Turbat qishlog'ida o'z ota bobolari maqbarasida dafn etiladi. Qozi Ixtiyoriddin Hasan Turbatiyning chiroyli so'z namunalarini yozuvchi qalami mahsullari jumlasidan bo'lgan "Iqtibosot" (Iqtiboslar) va "Muxtor ul- ixtiyor" asarlari o'sha zamon ilm ahli aorasida mashhur bo'lgan[9:171].

1409 yil voqealar bayonida temuriylar davlatidagi Isfahon qozisi "Qozi Nizomiddin Ahmad Soidiy"[10:176], Samarqand qozisi Salohiddin[10:183] eslatib o'tiladi. Umuman Markaziy Osiyoda yozilar odobi haqida bitilgan alohida kitoblar ichida Imom al- Movardiyning "Odobul qoziy" kitobi mashhurdir. Bu kitobni o'qigan odam Islomda qadimdan qozilik ishlari qanchalik mukammal tarzda, eng nozik tomonlarni ham hisobga olib qo'yilganing shohidi bo'ladi. Temuriylar davrida "Qozilar risolasi" (O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutida saqlanadi) nomli kitoblar mazkur vazifa egalarining kasbiy etikasini tarbiyalagan bo'lsa ajabmas.

Xullas, Amir Temur va temuriylar davrida qozilar sud huquq tizimining asosiy xodimlari edi. Markaziy Osiyoda qozilar o'z navbatida yuksak insoniy fazilatlar bilan birga, Islom falsafasini yaxshi o'zlashtirgan va Qur'oni Karim, ilmini, diniy va dunyoviy masalalarni yaxshi tahlil qila oladigan, arab va fors tili, hattotlik san'atini puxta egallagan, zamonasining zukko va bilimdon kishisi bo'lishi lozim edi. Amir Temur davlatida qozilar uchun adolatlik, insonparvarlik, qonun ustivorligi, qonun oldida tenglik, poklik va halollik kabi fazilatlar talab qilingan. Bugungi kunda ham biz huquq tartibot hodimlarini ajdodlar merosi asosida tarbiyalash mamlakat taraqqiyotining kushandasi bo'lgan Korruptsiyaga qarshi kurashda o'z natijasini berishi mumkin. Chunki ajdodlar merosida insoniy yuksak fazilatlar bilan tarbiyalangan shaxslar, nopok illatlardan xoli bo'lishi jamiyatda adolat mezonlarini barqaror bo'lishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Navoiy asarlari uchun qisqacha lug'at. – Toshkent. Fan. -1993. 374b.
2. Jo'rayeva G'. Vaqf nima?// Sharqshunoslik.1990.№2.- B. 37-47.
3. Sultonov O'. A. Markaziy Osiyo musulmon diplomatikasida nasabga oid tarixiy hujjatlar //“O'rta asrlar davri tarixi birlamchi yozma manbalarda: muommolar va yondashuvlar” mavzusidagi ilmiy amaliy seminar materiallari. – Toshkent- Buxoro. 2019. -B. 73-78.
4. Temur, Amir. Temur tuzuklari. // Forschadan Alixon Sog'unuy va Habibullo Karomatov tarjimasi So'zboshi muallifi, mas'ul muharrir: Bo'rivoy Ahmedov – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 184 b.
5. Chingisxon yasog'i va Temur Tuzuklari./So'z boshi. N.Polvonov.– Toshkent: Info Capital Books, 2024.-192 b.
6. Nizomulmulk. Siyosatnoma (Siyar ul- mulk). / Mas'ul muharrir Sharif Xolmurod. Fors tilidan tarjima, so'z boshi va izohlar muallifi Shodmon Vohid. Aftondil Erkinov. - Toshkent. Yangi asr avlodi. B. 56. (um. var. 303.)
7. Temur, Amir. Temur tuzuklari. // Forschadan Alixon Sog'unuy va Habibullo Karomatov tarjimasi So'zboshi muallifi, mas'ul muharrir: Bo'rivoy Ahmedov – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018.– 184 b.
8. G'iyosiddin ibn Humomiddin Xondamir. Habib us- siyar fi axbori afrodi bashar. (Bashar ahli siyratidan xabar beruvchi do'st.). – Toshkent. O'zbekiston. 2013. 1302 b.
9. G'iyosiddin Hondamir. Makorim ul- ahloq. / fors tilidan Komiljon Rahimov tarjimasi.– Toshkent. G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot- matbaa ijodiy uyi. 2015. – B. 169.
10. Abdurazzoq Samarqandiy. Matlai sa'dayn va majmai bahrayn./ Masul muharrir A. Qayumov, Muhammad Ali. O 'zbekiston Fanlar akademiyasi, Sharqshunoslik instituti. j II. Q.1.1405-1429 yil voqeasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2008.- 632b.

UO'K 94(575).032

XI-XII ASRLARDA XORAZMDA ANUSHTEGINIYLAR BOSHQARUVINING SHAKLLANISHI VA SIYOSIY RIVOJLANISHI

L.A.Djumaniyazov, magistrant, Osiyo xalqaro universiteti Xorazm filiali, Urganch

Annotatsiya. Maqolada XI-XII asrlarda Xorazmda Anushteginiylar boshqaruvining shakllanishi va siyosiy rivojlanishi keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: Xorazm, Gurganch, Samarqand, Xo'jand, Anushteginiylar, Sultonshoh, Xuroson, Jaloliddin Manguberd Takash, Jayhun, mudofaa, qoraxitoy, savdo-sotiq, qoraxoniylar, samoniylar, g'aznaviylar, g'uriylar, bosqin, mo'g'ullar, qal'a, Juzjoniylar, saljuqiylar, saroy, shahar, harbiy, qo'shin,

ma'daniy hayot, Alouddin Muhammad, qo'rg'on, qal'a, hunarmandchilik, Movarounnahr, amaliy san'at, boshqaruv, qurilish, me'morchilik, mahalliy, ma'muriy

Аннотация: В статье подробно освещается формирование власти династии Ануштегинидов и политическое развитие в Хорезме в XI–XII веках.

Ключевые слова: Хорезм, Гурджан, Самарканд, Худжанд, Ануштегиниды, Султаниах, Хорасан, Джелал ад-Дин Мангуберди, Тикаш, Джейхун, оборона, Карахитай, торговля, Караханиды, Саманиды, Газневиды, Гуриды, вторжение, Монголы, крепость, Джузджани, Сельджуки, дворец, город, военный, войско, Культурная жизнь, Алауддин Мухаммад, ремесленничество, Мавераннахр, Прикладное искусство, управление, строительство, Архитектура, Местный, Административный

Abstract. The article extensively covers the formation of the Anushteginiy rule and the political development in Khwarezm during the 11th–12th centuries.

Key words: Khorezm, Gurganj, Samarkand, Khujand, Anushteginids, Sultan Shah, Khorasan, Jalal al-Din Manguberdi, Takash, Jayhun, defense, Qara Khitai, trade, Karakhanids, Samanids, Ghaznavids, Ghurids, invasion, Mongols, fortress, Juzjani, Seljuks, palace, city, military, army, cultural life, Alauddin Muhammad, fort, handicrafts, Transoxiana, applied arts, administration, construction, architecture, local, administrative.

Kirish. VIII–X asrlarda feodal munosabatlarning rivoj topishi bilan Xorazm o'z davlatchiligi, fani, madaniyati, shahar arxitekturasi bilan butun musulmon sharqidagina emas, balki jahondagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy jihatdan yuksak darajada taraqqiy topgan mamlakat sifatida Ovrupa mamlakatlarida ham tanildi [1]. Antik davrda rasman Kushonlar imperiyasi tarkibiga kirgan Xorazm ilk o'rta asrlarda ham kidariylar, eftalitlar, Turk xoqonligi kabi davlatlarga nomigagina bo'ysunib, mahalliy afriq'iylar sulolasi tomonidan boshqarildi. Arablarning Markaziy Osiyoga kirib kelishi hududdagi ijtimoiy-siyosiy muhitga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Keyinchalik Xorazm, Sharqiy Eron va Markaziy Osiyoda birin-ketin vujudga kelgan To'xariylar, Safforiylar, Somoniylar, G'aznaviylar, Qoraxoniylar va Saljuqiylar davlatlari tarkibiga kirdi. Ammo geografik jihati va markazdan uzoqligi oqibatida nisbatan mustaqil siyosat yuritishga muvaffaq bo'lganlar [2]. Xorazm davlati o'z mustaqilligiga g'aznaviylar va saljuqiylar hukmronligiga qarshi kurash jarayonida erishdi. 996 yilda, Shimoliy Xorazm shohi Ma'mun ibn Muhammad (995–997) ikki qismga bo'linib ketgan o'lkani birlashtirib xorazmshoh unvonini oladi va Urganchni o'z poytaxtiga aylantiradi [3]. Somoniylar davlati o'rniga kelgan yangi ilk feodal istibdodining boshligi, turk gvardiyachi qullari orasidan chiqqan Mahmud G'aznaviy hozirgi Afg'oniston va Eron hududini boshdan-oyoq bo'ysundirib, Xorazmga ham qo'l cho'za boshlaydi [4]. Mahmud G'aznaviy Xorazmning moddiy boyliklari va madaniy salohiyatini (Urganchda tashkil etilgan Ma'mun akademiyasini nazarda tutilmoqda) hisobga olib, Xorazm shohini o'ziga tobe etish maqsadida, o'z singillarini xorazmshoh Ali ibn Ma'mun (997–1009), uning ukasi Ma'mun ibn Ma'munga uzatadi. Ma'mun ibn Ma'mun (1009–1016) shohligining so'nggi yillarida Mahmud G'aznaviyning Xorazmga nisbatan tayziqi kuchaydi. 1017 yilda, shohning Xazoraspdagi turgan qo'shinida Ma'munga qarshi fitna uyushtirilib, suiqasd qilinadi. Isyonchilardan o'ch olish bahonasida Mahmud G'aznaviy Xorazmga bostirib kirib, uni egallaydi. Xorazmda o'z odami Oltintoshni noib qilib qoldiradi [3]. Oltintoshning vorisi Xorun davrida Xorazm o'zini G'aznadan mustaqil deb e'lon qiladi. Lekin bu voqea ro'y bergan 1034 yildayoq Xorazm ham, g'aznaviylar davlatining o'zi ham turk qabilalarining bosqinchilik yurishi bilan bog'liq bo'lgan juda zo'r halokatni qurboni bo'ladilar; bu qabilalarga o'guz zodagonlaridan chiqqan nufuzli xonadonlardan biri - saljuqiylar boshchilik qiladi [4]. Saljuqiy turklar XI asrning 30-yillarida harbiy xizmatlari evaziga Xurosonda g'aznaviylardan mulklar oldilar. 1038-yili ular Nishopurni egallab, o'z yetakchilari To'g'rubekni sulton deb e'lon qildilar. Asta-sekin saljuqiylar butun Xurosonni (1038–1044), Xorazmni (1043) bo'ysundirib, G'arbiy Eron (1042–1051), Ozarbayjon (1054) va Iroqni (Bag'dod bilan birga, 1055) bosib oldilar. Xalifa al-Qoim (1031–1075) To'g'rubekni sulton hamda “Sharq va G'arb podshohi” deb tan olishga majbur bo'ldi. To'g'rubek Rayni, uning ukasi Chag'ribek Marvni o'zlariga poytaxt qilib oldilar [5]. O'zbek davlatciligi shakllanishining muhim bosqichlaridan bo'lgan Anushtegin Xorazmshohlar davlati (1097–1231) jahon tarixchilari jamoatchiligi e'tiborida bo'lib kelmoqda. Zero, Qipchoq dashtidan Sind daryosigacha, Sharqiy Turkistondan Fors ko'rfazigacha yastanib yotgan katta sahrolar, tekisliklar, tog' va adirlar, vohalarni o'z ichiga olgan Xorazmshohlar davlati dunyoda barpo etilgan eng yirik imperiyalar qatorida turadi [2]. Xorazmshohlar davlatini qurish, mustahkamlash, uning ichki barqaror taraqqiyotini ta'minlashda tarixiy manbalar shohidligi, tadqiqotlar xulosalariga ko'ra Ma'muniylar ham, keyingi Xorazmshohlar ham, eng avvalo, Arab xalifaligi hokimiyatining o'sha davrdagi dunyo sahnasidagi diniy va davlatdorlik obro'si, kuch-qudratini g'oyatda chuqur va nozik hisobga olgan holda o'z davlatlarini qurganlar [6].

Asosiy qism. Xorazmshohlar davlatining navbatdagi sulolasiga Anushtegin tomonidan asos solinadi. 1043-yildan so'ng, Xorazmni saljuqiylar tomonidan tayinlangan voliyar boshqaradi [2]. Saljuq sultoni

Malikshoh (1072-1092) o'z tashtdori Anushteginni 1076 yilda Xorazm xokimi etib tayinlaydi [3]. 1097-yildan boshlab saljuqiylarning voliysi bo'lgan Anushtegin xorazmshohlar davlatining yangi sulolasiga tamol toshini qo'ydi. Anushteginning kim bo'lgani to'g'risidagi ma'lumotlar Ibn al-Asir, Rashididdin Fazlulloh, Ibn Funduq al-Bayhaqi, Juwayniy va boshqa o'rta asrlar tarixchilari asarlarida uchraydi. Ulardagi ma'lumotlar asosida V. Bartold, Ahmad Zakiy Validi, Ziyo Buniyodov, Ibrohim Qafas o'g'li, Oydin Tonariy kabilar o'zlarining bir qator qarashlarini ma'lum qiladilar. Ularning ma'lumotlarini umumlashtirgan holda quyidagi fikrlarni bildirish mumkin: Anushtegin saljuqiylar davlati arkonlaridan bo'lgan Bilgateginning g'archistonlik Bilga-be ismli amirdan sotib olingan gulomi edi. G'arichstonda sotib olingani uchun, Rashididdin Fazlullohga ko'ra, Anushtegin G'archai (ya'ni G'archali Anushtegin) deb ham ataladi. Bu qul aqli va bilimi soyasida davlat pog'onalarida yuksaldi va saljuqiylar davlatida yuksak maqomga erishdi va tashtdor (sulton xammomlari va hovuzlarining boshligi) unvonini oldi [2]. Tashtdorlik mansabiga sulton juda ishonchli odamlarni tayinlar edi va ko'p o'tmay Anushtegin sultonning yaqinlaridan biri bo'lib qoldi. Tashtdorlik uchun zarur xarajatlar u zamonda Xorazm viloyatidan kelib turgani uchun, sulton Malikshoh xos, yaqin odami Anushteginni Xorazm mutasarifi (sarflavchisi) mansabiga tayinlab, unga Xorazm shixnasi (raisi, qal'a boshlig'i) unvonini bergan edi (Juwayniy, I tom, sah. 278). Bu vaqtda Xorazm hokimi sulton Malikshoh I, ya'ni bo'lgusu ulug' sulton Sanjarni o'g'liga tobe mamluk Ekinchi ibn Qo'chqor bo'lib, u bir necha yillar davomida Markaziy Osiyoda yuz bergan siyosiy voqealarning faol ishtiroqchisi edi. Shuning uchun ham Xorazm shixnasi Anushtegin u vaqtda Xorazmda hokimiyat ishlariga aralasha olmas edi [7]. Anushteginning qaysi urug'ga mansubligi ham ko'p munozara qilinadi va munozaralar oxirida Anushtegin o'guzlarning Bekdeli urug'idan bo'lgan, - degan xulosaga kelinadi [2]. Manbalarda Anushtegin Saljuqiy saroyida yuksak harbiy-amaldor sifatida tanilgani qayd etiladi. Anushteginning Xorazmga voliy etib tayinlanishi Saljuqiylar davlat boshqaruvida keng qo'llanilgan harbiy xizmat va shaxsiy sadoqatga asoslangan boshqaruv tamoyilining yorqin namunasidir. Bu holat turkiy davlatchilik an'analari xos bo'lgan "xizmat evaziga mansab" prinsipining islomiy siyosiy tizim doirasida muvaffaqiyatli amal qilganini ko'rsatadi. Anushteginning Xorazm voliysi qilib tayinlanishi Saljuqiylarning markaziy hokimiyatni mustahkamlash siyosati mahsuli bo'lsa-da, aynan shu jarayon Xorazmda yangi mahalliy sulolaning shakllanishiga zamin yaratgan. Saljuqiylar davlatida markaziy boshqaruv tizimi sezilarli darajada zaiflashdi. Taxt uchun olib borilgan ichki kurashlar va sulolaviy nizolar natijasida markazning viloyatlar ustidan siyosiy-ma'muriy nazorati sustlashib, mahalliy hokimlar mavqei kuchaydi. Ayniqsa, Sharqiy viloyatlarda, jumladan Xuroson hududida mahalliy boshqaruv organlari deyarli mustaqil faoliyat yuritish boshladi. 1097 yili Anushtegin vafotidan sung, Amir Dadbek Habashiy saljuqiylarning vakili bo'lmish Ekinchi ibn Qo'chqorni Xorazm noibligidan ag'darib, uning o'rniga Anushteginning o'g'li Qutbiddin Muhammadni tayinlaydi va unga Xorazmshoh unvonini beradi. Xorazmshohlar — Anushteginlar sulolasining tarixi aynan Qutbiddin Muhammadning siyosiy faoliyatidan boshlanadi [1]. Tarixiy yodgorliklarda Xorazmshohning unvoni «Podshoh Qutbid-dunyo vad-din Abul-fath Mu'in Amir al-mo'minin» («Dunyo va din qutbi, g'alabalar otasi, mo'minlar amiri — xalifaning yordamchisi») so'zlari ham Xorazmshohning obro'yi baland ekanidan shohidlik beradi [7]. Xorazmshohlik hokimiyati orqali viloyatda harbiy, moliyaviy va ma'muriy boshqaruv bir qo'lda jamlandi. Bu esa mahalliy hokimiyatning mustahkamlanishiga va markazlashuv jarayonining Xorazm doirasida amalga oshishiga xizmat qildi. 30 yil mobaynida Sulton Sanjarga sodiqlik bilan xizmat qiladi, uning rahbarligida olib borilgan barcha janglarda faol qatnashadi. Ayni zamonda Qutbiddin Muhammad Xorazm farzandi sifatida mamlakatning har jihatdan taraqqiy etishi, qudrati oshishi uchun ko'p kuch sarfladi. Xullas, Xorazmda Anushteginlar sulolasining qaror topishi bevosita ana shu Xorazmshoh Qutbiddin Muhammadning nomi bilan bog'landi [8].

Xulosa. Xorazm hududida yuz bergan siyosiy jarayonlar mintaqada feodal munosabatlarning chuqurlashuvi va davlat boshqaruv tizimining murakkablashuvi bilan xarakterlanadi. Xorazm antik davrdan boshlab nomigagina yirik imperiyalar tarkibida bo'lgan bo'lsa-da, amalda mahalliy sulolalar tomonidan boshqarilib kelgani uning mustaqil siyosiy an'analari saqlab qolishiga imkon yaratdi. Arablar istilosi, keyinchalik esa mintaqada To'xiriylar, Somoniylar, G'aznaviylar va Saljuqiylar hukmronligining o'rnatilishi Xorazmning siyosiy maqomiga bevosita ta'sir ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Masharipov.O Xorazmnoma II Kitob. Yuksalish va inqiroz "Xorazm" nashriyot 2007
2. Abdrimov.b Vasiim.Sajjad Sulton Jaloliddin Xorazmshoh Pokistonda "O'zbekiston"Nimu 2021
3. Sa'gdullaev.A O'zbekiston tarixi: Davlat va Jamiyat taraqqiyot"Akademiya" nashriyoti 200
4. Толстов С.П. Қадимги Хоразм маданиятини излаб. – Тошкент. "Фан", 1964.
5. Ahmedov.B Tarixdan Saboqlar T:"O'qituvchi" nashriyoti 1994
6. H.Boboyev,Z.Xidirov va b. O'zbek Davlatshiligi tarixi (II kitob). T., "Fan va texnologiya", 2009
7. Z.Buniyodov. Anushtagin Xorazmshohlar Davlati (1097-1231) ||A.Ahmad va M.Mahmud tarj.;Ma'sul muharrir; X. Sodiqov|.-T.:F.Fulom nomidagi Adabiyot va sa'nat nashr., 1998.
8. Shamsutdinov.R Karimov.Sh Vatan Tarixi birinchi kitob "Sharq" Nashriyoti Toshkent.2010-B.205

XIX-ASRNING OXIRI XX- ASR BOSHLARIDA SAMARQANDDAGI IJTIMOIIY HAYOT VA XIZMAT KO'RSATISH SOHALARINING STATISTIKA MATERIALLARIDA YORITILISHI

O.M.Habibullayev, katta o'qituvchi, Toshkent xalqaro moliya boshqaruv va texnologiyalari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX-asrning oxiri XX- asr boshlarida Samarqanddagi ijtimoiy hayot va xizmat ko'rsatish sohalari statistik materiallari asosida tahlilga tortilgan. Shuningdek, maqolada tibbiyot tizimidagi o'zgarishlar, yashash xonadonlarining kommunikatsiya masalalari, ichimlik suvi, hovuzlarning sanitariya holati kabi masalalar hamda mehmonxonalarning shakllanishi va faoliyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Samarqand-Toshkent trakti, Harbiy gospital, Qo'shhovuz dahasi, Tamaki bozori, Eshik bozor, Payqoboq, Pilisafed, Yahudiylar mahallasi.

Аннотация. Данные были проанализированы на основе последних статистических данных и материалов, проанализированных в социальной сфере Самарканды и, следовательно, XIX – XX вв. К ним относятся развитие и управление системой транспорта, коммунальной инфраструктуры, такой как жилье, общественный транспорт, канализация и транспорт, а также важное формирование сферы гостеприимства.

Ключевые слова: Самарканд-Ташкентский тракт, военный госпиталь, даха Кушховуз, Табачный базар, Эшик-базар, Пайкабак, Пилисафед, Еврейская Максаля

Abstract. This article analyzes the social life and service sectors of Samarkand in the late nineteenth and early twentieth centuries based on statistical materials. It also examines changes in the healthcare system, issues related to residential infrastructure and communications, drinking water supply, the sanitary condition of reservoirs, as well as the emergence and functioning of hotels.

Keywords: Samarkand-Tashkent tract, military hospital, Kushkhovuz district, Tobacco Bazaar, Eshik Bazaar, Paykoboq, Pilisafed, Jewish neighborhood.

Kirish: Issiqlik, tozalik va yetarli darajada yorug'lik inson yashaydigan joyning asosiy sharoitlaridan hisoblanadi. Bu borada Samarqand shahridagi deyarli barcha xonadonlar qoniqarli ahvolda emasdi. Xususan, uylar asosan xom g'ishtdan, ya'ni loydan qilingan g'ishtdan qurilgan bo'lib, qurilish ishlari aprel-may oylaridan boshlanib, sentyabr oyigacha davom etgan. Bu davrda qurilgan uylarga odatga ko'ra, oktyabr oyida ko'chib o'tilgan va yaxshi qurib ulgurmagan uylardan zax hidi anqib turgan. Mahalliy aholi kuz va qish fasllarida mazkur uylarni issiqlik yordamida quritishga harakat qilib, muammoni yanada murakkablashtirgan. Chunki nam uyda issiqlikning oshishi natijasida bug' ajralib chiqqan va natijada revmatizm, surunkali lixoradka kabi kasalliklar shahar aholisi o'rtasida avj olgan.

Yuqoridagi sabablar natijasida shahardagi xonadonlarning 70 foizi gigiyena talablariga javob bera olmagan. Shu bilan birgalikda, mavjud 813 ta xonadondan 654 tasi (yoki 70 %)ning tom qismi loy suvoqdan iborat bo'lganligini ham inobatga olish kerak. Hovli uylar yaqinidagi o'simliklar ko'pgina mutaxassislarning fikricha, mavjud holatni yaxshilashga va uylarning havosini tozalashga xizmat qilgan. Biroq ular tushayotgan yorug'likni to'sib qo'ygan. Samarqand dov-daraxtlar ko'pligidan qalin o'rmonga o'xshagan, shaharda balandligi 15-20 arshin (10,65-14,2 m)[1] bo'lgan teraklar, qayrag'ochlar va boshqa daraxtlar shahar ko'chalari bo'ylab ikki qator qilib ekilgan. Aynan shu sababli va binolardagi deraza romlarining juda kichikligi ularni yorug'lik bilan yetarli darajada ta'minlanmasligiga sabab bo'lgan.

Shunday sharoitdagi shaharda o'lim darajasi qanday bo'lgan? Metrik qaydlarga ko'ra, 1891 yilda 69 ta quyi harbiy lavozimdagi amaldorlar va bir yoshgacha bo'lgan norasida bolani hisobga olmaganda, 67 ta erkak va 61 ta ayol, jami 128 kishi vafot etgan. Umuman olganda, 1891 yilda vafot etganlar shaharda har ming kishiga 44,1 tani tashkil qilgan[2]. Albatta, bu raqamlar Toshkent shahri bilan solishtirganda birmuncha kamroqni tashkil qiladi. 1881-1890 yillar davomida Toshkent shahar aholisi orasida har ming kishiga vafot etganlar soni 52,7[3] kishini tashkil qilgan.

Yuqoridagi noqulayliklarga qaramay, shaharda uylarning narxi oshib borgan. Samarqand shahrida mavjud bo'lgan 813 ta uy xonadonlarning 219 tasi uy egalari tomonidan, qolgan 594 tasi esa ijarachilar tomonidan band etilganligini ko'rish mumkin. Har bir xonaga o'rtacha 12 rubldan 360 rublgacha yillik ijara haqi to'langan. Shahar markazida 4 xonalik, taxta polli, ikki yo'lakli, oshxonasi, omborxonasi, bog'i alohida uylarning ijara haqi oyiga 35-45 rubldan bo'lgan. Shahar atrofidagi shunday uylar 25-30 rubldan; shahar markazidagi oshxonasi alohida uylarning ijara haqi 15-20 rubldan, shahar atrofidagi shunday uylarning ijarasi esa 15 rublni tashkil qilgan. Ijaraga uylar og'zaki kelishuv asosida berilgan[4].

Shaharning ruslar yashaydigan qismida taksi (ot-aravali yo'lovchi tashish) xizmati ham yo'lga qo'yilgan. Shaharning ruslar yashaydigan qismida taksi bir kishi uchun 15 kopeyka, harbiy gospitalgacha 20 kopeyka, mahalliy bozorgacha 20 kopeyka, harbiy lagergacha 80 kopeyka, temiryo'l vokzaligacha 50 kopeyka, Samarqand-Toshkent trakti bo'ylab Zarafshon daryosigacha 1 rubl 40 kopeyka, ot bozor, taxta bozor va un bozorigacha 30 kopeyka bo'lgan. Shuningdek, shaharda soat bo'yicha ishlaydigan taksilar ham mavjud bo'lib, ularning narxi bayram kunlari soatiga 60 kopeykadan, oddiy kunlarda esa soatiga 40 kopeykadan bo'lgan[5].

Shuningdek, shaharda yuk tashish xizmati-izvoshlar faoliyati yo'lga qo'yilgan. Yengil aravalarning umumiy soni 51 ta, kirakash aravalarning soni 218 tani tashkil qilgan. Yengil aravalar o'zlarining Payqoboq dahasida turargohlariga ega bo'lgan. Kirakashlarning turargohi esa Pulisafed mahallasida edi. Foytunlar ikki ot qo'shiladigan aravali bo'lgan[6]. Birinchisining ekipaji foytunlar, to'rt g'ildirakli yengil arava, ko'p o'rindiqli uzun aravalardan iborat bo'lsa, ikkinchisining esa, ikki g'ildirakli ot aravadan tashkil topgan.

Yangi shaharda izvoshlarning umumiy soni 45 ta, Aleksandr va Kattaqo'rg'on ko'chalari kesishmasida 15 ta, Kaufman prospekti va Cherkov ko'chasi kesishmasida 15 ta, Chernyayev va Kattaqo'rg'on prospekti kesishmasida 15 ta bo'lgan.

“Yangi shahar”da ikkita “Shimol” va “Parij” nomli yirik mehmonxona va beshta kichik nomerli mehmonxonalar bo'lgan[7]. “Shimol” mehmonxonasi Kattaqo'rg'on (hozirgi Mirzo Ulug'bek) ko'chasida joylashgan bo'lib, narxi 50 kopeykadan-2 rublgacha, “Parij” mehmonxonasi Chelak va Kattaqo'rg'on ko'chalari burchagida joylashgan. “Varshava” mehmonxonasi Konstantin ko'chasida, “Fransuz” mehmonxonasi Aleksandrovskeya (hozirgi Shohrux Mirzo) ko'chasida, “Sankt-Peterburg” mehmonxonasi Kaufman (hozirgi Alisher Navoiy) prospektida, “Yevropa” mehmonxonasi Aleksandrovskeya (hozirgi Shohrux Mirzo) va Kattaqo'rg'on (hozirgi Mirzo Ulug'bek) ko'chalari kesishmasida, “Moskva” mehmonxonasi Kattaqo'rg'on (hozirgi Mirzo Ulug'bek) ko'chasida joylashgan[8].

“Yangi shahar”da 12 ta kutubxona mavjud bo'lib, ular asosan harbiylar, jamoat kengashi, statistik qo'mita kutubxonalaridan iborat bo'lgan. Ushbu kutubxonalarda 10 ming nomdagi kitoblar mavjud bo'lgan va ular jamoa a'zolari va vaqtinchalik a'zolar uchun bepul berilgan. Shunday kutubxonalardan biri Chernyayev ko'chasida joylashgan bo'lib, hozir bu binoda Beruniy nomli bolalar kutubxonasi joylashgan[9].

Shahar ijtimoiy hayotida xizmat ko'rsatish sohalariga to'langan oylik maoshlar turlicha bo'lgan. Masalan, ovqat tayyorlashni biladigan oshpaz oyiga 8-10 rubl, unga xizmat qiluvchi yordamchi oshxona ishchilari 5-7 rubl maosh olishgan. XX asr boshlarida Samarqandda ovqat pishirish uchun mo'ljallangan kerosinli mashinalar paydo bo'ldi. Bunday mashinalar yevropacha tirikchilikka moslashganlar uchun qulay sanalgan. Rus enagasi oyiga 5-10 rubl, mahalliy xizmatkorlar esa oyiga 6-10 rubl, mahalliy aravakash ham 6-10 rubl ish haqi olgan. Xizmatchilar soni juda ham cheklangan bo'lib, ayol xizmatchilarning ko'pchiligi askarlarning xotinlari bo'lgan[10].

Shahar ijtimoiy hayotida hammomlar ham muhim o'rin egallagan. “Eski shahar”da hammomlarning umumiy soni 7 tani, yangi shaharda esa 4 tani tashkil qilgan. “Eski shahar”ning Buxoro darvozasi yaqinida, Qo'shhovuz dahasida, Tamaki bozori yonida, Eshik bozorda, Payqoboq, Pilisafed va yahudiylar mahallasida hammomlar bo'lgan. Hammomlarning alohida ayollar va erkaklar uchun ajratilmaganligi sababli unga aholi turli vaqtlarda kelgan. Masalan, ayollar shanba kuni, qolgan kunlari erkaklar kelgan. Hammom keluvchilar uchun tayyor bo'lgach, hammomchi bu haqda shahar aholisiga hushtak chalib ma'lum qilgan. “Yangi shahar”ning Chernyayev prospektida

“Pogatyuka”, Aleksandr prospektida “Saxarova”, Tyurem ko‘chasida “Batenov”, Chernyayev prospektida “Kirilenko” nomli hammomlar bo‘lgan[11]. Shaharda kir yuvish bilan shug‘ullanuvchi ayollar ham bo‘lgan. 1892 yilda kiyimlarni yuvish uchun Barbat (hozirgi Ro‘dakiy) ko‘chasida va Kaufman prospektining oxirida umumiy shahar kir yuvish xonalari qurilgan. U xom g‘ishtdan qurilgan katta xona, 60 kishilik maxsus kir yuvish xonachalaridan iborat bo‘lgan. Ushbu kir yuvish xonalaridan foydalanilgani uchun xaq olinmagan. Kiyimlarni yuvish talablarga javob bermasdi, yaxshi yupqa kiyim tezda yomon holga tushib qolgan ishlatiladigan mahalliy sovun kiyimlarda o‘zining yoqimsiz hidini qoldirgan.

“Yangi shahar”da 13 ta quduq va 205 ta hovuzlar shaharni suv bilan ta‘minlagan. Markaziy ariqdan chiqarilgan kichik ariqchalardan iborat sun‘iy sug‘orish tizimi orqali deyarli barcha hovli-bog‘lar sug‘orilgan. Ba‘zi joylarga suv har kuni, boshqalariga esa vaqti-vaqti bilan borgan. Hovlilarning faqatgina to‘rttasi sug‘urta qilingan bo‘lib, qolgan 436^[12] tasi sug‘urta qilinmagan. Sug‘urta qilingan uylarning barchasi shaharda kamdan kam uchraydigan yong‘indan emas, balki davlat xazinasi majburiyati uchun qilingan.

Garchand, qayd etish vaqtida xonalarning o‘lchamini aniq qayd qilinmagan bo‘lsa-da, taxminan xonalarning o‘rtacha o‘lchami 6x7 (uzunlik va eni) va balandligi 4 arshin (0, 71 metrga teng o‘lchov birligi) bo‘lganligi ma‘lum bo‘ladi.

Chiqindi to‘plash joylari shahar ekologiyasi va tozaligini saqlashning eng nozik tomonlaridan biri bo‘lib, qayd etish vaqtida 813 ta xonadondan 32 tasida chiqindi joyi xona ichida, 762 ta hovlisida va 19 ta xonadonda chiqindixonona umuman mavjud emasligi aniqlangan. 816^[13]ta chiqindi to‘plashga mo‘ljallangan chiqindixononalarining atigi 10 foizi g‘ishtli handaqlardan iborat bo‘lgan. Aholi ko‘p yashaydigan xonadonlarga yaqin joylashgan bu kabi chiqindixonalar ayniqsa, yozning issiq vaqtlarida juda noqulayliklar tug‘dirgan.

Xulosa: Samarqandda ijtimoiy hayot va xizmat ko‘rsatish sohalari Turkistonning boshqa shaharlariga (Toshkentdan tashqari) nisbatan yuqori bo‘lib, bu tibbiy xizmat, mehmonxona ishi, shaharsozlik, diniy vaziyatning barqarorligi misolida o‘z tasdig‘iga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Независимый печатник Самаркандской области в .. С.11.
2. Независимый печатник Самаркандской области в .. С.15.
3. Независимый печатник Самаркандской области в .. С.17.
4. Правочная издательская компания Самаркандской области 1891 г.... С.
5. Независимый печатник Самаркандской области в .. С.2 4.
6. Независимый печатник Самаркандской области в С.41.
7. Свободный печатник Самаркандской области в С.23.
8. Независимый печатник Самаркандской области в С.15.
9. Независимый печатник Самаркандской области в .. С.15.
10. Независимый печатник Самаркандской области в .. С.17.
11. Независимый печатник Самаркандской области в .. С.18.
12. Независимое издательство Самаркандской области в 1894 г. ... С.
13. Свободный типограф Самаркандской области в .. С.14.

UO‘K 94(100)“1939/45”

“KOMMUNAGA” GAZETASI - IKKINCHI JAHON URUSHI DAVRIDA FRONT VA FRONT ORTI TAFSILOTLARINI YORITISHDA MUHIM MANBA

F.J.Jumaniyazova, katta ilmiy xodim, t.f.f.d(PhD), Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

<http://orcid.org/0009-0009-4929-3143>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xiva tumanida chiqarilgan “Kommunaga” gazetasining ikkinchi jahon urushi davrida front va front orti tafsilotlarini yoritishdagi ahamiyati, gazeta sahifalarida berilgan materiallar to‘g‘risida ma‘lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: Xiva, tuman gazetasi, Ikkinchi jahon urushi, targ‘ibot, safarbar etish, front, front orti.

Abstract. This article provides information on the significance of the newspaper “Kommunaga,” published in the Khiva district, in covering the events at the front and in the rear during World War II, as well as on the materials presented on its pages.

Ke ywords: Khiva, district newspaper, World War II, propaganda, mobilization, front, rear.

Аннотация. В данной статье представлена информация о значении районной газеты «Коммунага», издававшейся в Хивинском районе, в освещении событий на фронте и в тылу в годы Второй мировой войны, а также о материалах, опубликованных на её страницах.

Ключевые слова: Хива, районная газета, Вторая мировая война, пропаганда, мобилизация, фронт, тыл.

Kirish. Ikkinchi jahon urushi yillari xalq xo'jaligining barcha tarmoqlari singari matbuot sohasida ham o'zgarishlar sodir bo'ldi. Bu davrga kelib matbuot sohasidagi ko'pchilik mutaxassislar frontga yuborilishi natijasida ushbu sohada faoliyat ko'rsatadigan xodimlar soni keskin kamaydi. Mutaxassislarning kamayishi tuman nashriyotlari ishini to'xtashiga olib keldi. Shuningdek, urush yillarida qog'oz tanqisligi ham yuzaga keldi. Natijada gazetalar, ayniqsa tuman gazetalarini hajmi kamaydi. 1941-yil 31-dekabrgacha bo'lgan davrda tuman gazetolari ham to'rt bet hajmida chop qilingan bo'lsa, 1942 yil 1-yanvardan boshlab ikki betdan iborat holda chop qilina boshlandi. Urush yillarida tuman gazetolari Urganch shahridagi noshirlik bo'limida chop qilindi. Nashriyotlarda navbat tig'izligidan gazetalarni haftaning ma'lum bir kunida chop qilish imkoni bo'lmadi. Natijada gazetalar nashriyotda bosib chiqarilgan sana va kun bilan chiqarila boshlandi[1].

Ikkinchi jahon urushi yillarida Xorazm viloyati tarkibida to'qqizta tuman, bitta shahar bo'lgan. Ushbu tumanlarning yettitasida "Kommunaga" (Xiva), "Kolxozchilar ovozi" (Gurlan), "Qurilish" (Xonqa), "Shovot haqiqati" (Shovot), "Stalin yo'li" (Hazorasp), "Lenin yo'li" (Yangiariq), "Paxta uchun kurash" (Qo'shko'pir) nomli gazetalar chop qilingan.

Xonqa tumanining "Qurilish" nomli gazetasi 1931-yildan, Shovot tumanida "Shovot haqiqati" nomli gazeta 1932-yildan, Hazorasp tumanining "Stalin yo'li" nomli gazetasi 1935-yil 21-maydan, Xiva tumanining "Kommunaga" nomli gazetasi 1931-yilda 7-noyabrdan, Gurlan tumanining "Kolxozchilar ovozi" gazetasi 1931-yil 5-maydan, Yangiariq tumanining "Lenin yo'li" nomli gazetasi 1936-yildan, Qo'shko'pir tumanining "Paxta uchun kurash" nomli gazetasi 1941-yil 22-iyuldan o'z ish faoliyatini boshlagan[1].

Ikkinchi jahon urushi boshlanishi bilan respublika gazetalarining janrlari va funksiyalari urush davri talablariga moslab o'zgartirildi. Urush yillarida matbuotdan targ'ibot-tashviqot quroli sifatida foydalanildi. Gazetalar sahifalarida halqni birdamlikka chorlovchi shiorlar ko'proq berildi. Bu kabi o'zgarishlar tumanlarda chop qilingan gazetalarga ham o'z ta'sirini o'tkazdi. Bugungi kunda Xiva shahar va tuman hokimliklari tomonidan nashr qilinayotgan "Xiva tongi" gazetasining o'tmishdoshi "Kommunizmga" nomi bilan 1931-yilda ilk marotaba nashr etildi[2]. Urush yillarida Xiva shahri va tumanida yagona nashr "Kommunizmga" bo'lib, ayrim manbalarda gazeta Xiva hududiy ijroiya qo'mitasi tomonidan tashkil etilgani qayd etiladi. Ikkinchi jahon urushi yillarida "Kommunizmga" gazetasi "Kommunaga" nomi bilan chop qilindi.

Gazetaga dastlab Xabib Samigulin, Muhammad Zokirov, Ibrohim Yusupov, Madamin Yoqubovlar muharrirlik qilgan bo'lsa, ikkinchi jahon urushi yillarida Toji Masharipov "Kommunaga" gazetasining bosh muharriri sifatida faoliyat olib bordi[2].

Adabiyotlar tahlili. Xivada chop qilina boshlagan "Kommunaga" gazetasi tarixi to'g'risida Xorazm viloyati matbaachiligi va uning faoliyatiga oid bo'lgan "Xorazm matbuoti, matbaachilik, noshirlik: tarixi va buguni" nomli tarixiy – publitsistik kitob nashr qilindi[2]. Ushbu kitobda Xorazm viloyatining barcha tumanlarida o'z faoliyatini olib borgan gazetalar tarixi to'g'risida ma'lumot keltirilgan.

Mavjud ilmiy adabiyotlarda urush yillaridagi matbuot faoliyati keng o'rganilgan bo'lsa-da, ularning birontasida ham Xorazm viloyati tumanlarida chop qilingan gazetalarining front va front orti tafsilotlarini yorituvchi manba sifatida tahlil qilinmagan. Bu esa mazkur tadqiqot mavzusini ilmiy jihatdan o'rganish zaruratini belgilaydi. Shundan kelib chiqib, "Kommunaga" gazetasining 1941-yilning ikkinchi yarmidagi sonlari ruknida berilgan maqolalar manbaviy asos sifatida olindi[3].

Metodlar. Ikkinchi jahon urushi yillarida Xivada chop qilingan "Kommunaga" gazetasi ruknlarida keltirilgan maqolalar tarixiy-qiyosiy tahlil va statistik tahlil metodlaridan foydalangan holda o'rganildi.

Tahlil va natijalar. “Kommunaga” gazetasining 1941-yil 10-avgustda chiqarilgan 61-soning uchinchi betida muharrir Umar Qurboniyning “Vatan ilhomlantirgan azamatlar suhbatlari” nomli badiiy-publitsistik janrdagi maqolasi bosilgan. Maqolada aka-uka suhbatlari berilgan bo‘lib, P.Abdullaevning frontga ketayotgan ukasiga va uning do‘stlariga bergan o‘g‘itlari, P.Sapaev va tuman hisobchi inspektori Ali Sayfullin, tuman prokurorining o‘rinbosari Hasanboy Xudoyberganovlarning yoshlar bilan o‘tkazgan suhbatlari keltirilgan[3].

Urush yillarida xalqni front bilan aloqa bog‘lashi uchun gazeta sahifalarida frontdan fotolavhalar, xatlar, xabarlar ham berilgan. Masalan, “Kommunaga” gazetasining uchinchi betida harakatdagi armiyadan olingan va “Jangovor urush oldidan” deb nomlangan “Pravda” gazetasining harbiy muhbiri M.Kalishnikovniki-ning TASS fotoxronikasidan olingan fotosurati berilgan. Unda uchuvchining vertalyot oldida turgan holati tasvirlangan.

Ikkinchi jahon urushi yillarida vatanparvarlikning keng tarqalgan ko‘rinishlaridan biri frontga, mudofaa fondiga mahsulot jamlash ishlari bo‘lib, bu harakat ishtirokchilari gazeta sahifalarida doimiy yoritib borilgan. Gazetalardagi ushbu maqolalar aholi o‘rtasida yanada vatanparvarlikni kuchayishiga, mehnatkashlarni front uchun, mudofaa fondi uchun mahsulot jamg‘arishga bo‘lgan ishtiyoqini kuchaytirgan. Masalan, Iskandarovning “Fashizm bilan kurashda g‘alabani ta‘minlash uchun” nomli publitsistik janrdagi maqolasida Xiva tuman komiteti ishchi-xizmatchilari Qizil Armiyaning fashizmga qarshi kurashdagi g‘alabasini ta‘minlash maqsadida mudofaa fondini tuzib, urush tugaguncha bo‘lgan davrda har oyda ishchilar bir kunlik oylik maoshini mudofaa fondiga o‘tkazishga qaror qilganliklari keltirilgan. Bu ko‘rinishdagi maqolalar boshqa tashkilot ishchilarini ham birlashishga, ishchilarni ruhlantirib, turli xil sotsialistik musoboqalarni tashkil qilishga chorlagan[3].

Gazetaning uchinchi varag‘ida Xiva tuman partiya komiteti sekretari Jumaniyozovning “Dushman majaqlanib tashlanadi” sarlavhasi ostida publitsistik janridagi tahliliy maqolasida Xiva tuman aholisi 1941-yilda davlat tomonidan qo‘yilgan barcha majburiyatlarni to‘la bajarib, 1942-yil hisobiga ham go‘sht mahsulotlari topshirgani, tumanning barcha kolxozlarida 1942-yilgi g‘o‘za parvarishi yaxshi yo‘lga qo‘yilganligi va paxta rejasini 50-60 sentner qilib bajarish rejalashtirilayotganligi yozilgan. Shuningdek, maqolada ilg‘or brigada va zveno boshliqlari Yusupova, Alimov, Karimova, G‘oyipov, Panaev, Davletovlar shu yilgi rejani bir yarim barobar oshirib bajarishga harakat qilayotganligi, shuningdek, urush yillarida ishlab chiqarish korxonalarida faollik oshib, tuman MTSida ishlayotgan Allaberganov kunlik ish rejasini 120-130 foizga yetkazib bajarganligi, Avazov esa traktor bilan 500 gektar g‘o‘zani kultivatsiya qilganligi to‘g‘risidagi ma‘lumot keltirilgan[6].

Shuningdek, maqolada Paxta zavod, Kusprom artel ishchi – xizmatchilari mamlakatga sifatli mahsulot ishlab chiqarish uchun tinim bilmay mehnat qilayotganligi, Paxta zavod 1941 yil 1-yarim yillik ishlab chiqarish rejasini muddatidan o‘n kun oldin 104 foiz qilib bajarganligi, zavodda staxanovchilar soni 40 tadan 64 kishiga o‘shib, R.Xayitov 143, B.Karimova 131, N.Avazmatov 136 foiz qilib ishlab chiqarish rejalarini bajarganligi keltirilgan. Maqolada yana Umid arteli hunarmandlari iyul oyida ishlab chiqarish rejasini 110 foiz bajarganligi, shu kungacha reja bajarilmay kelayotgan artelning tikuvchilik sexi iyul oyi rejasini 170 foiz bajarganligi to‘g‘risida ma‘lumot berilgan[6].

Xiva tumani mehnatkashlari hukumatning chaqiriqlarini inobatga olib vatanni qo‘liga qurol olib himoya qilish uchun harbiy o‘quv mashg‘ulotlarida qatnashayotganliklari, PVXO to‘garaklarida minglab ishchi, kolxozchi, xizmatchi, xotin-qizlar o‘qiyotganligi, korxona, kolxoz boshqarmalarida sanitar postlar tashkil qilinganligi hamda tumanning barcha aholisi vatan himoyasiga bir tanu bir jon bo‘lib tayyor turganligi va dushmani majaqlab tashlab g‘alaba qozonishimiz shubhasiz ekanligi yozilgan.

Gazetaning to‘rtinchi sahifasida polkovnik V.Kandashovning “Gitler armiya-sining zaif tomoni” nomli tahliliy maqolasi berilgan. Shuningdek, mas‘ul muharrir T.Zohidovning “Harakatdagi Qizil Armiya va Harbiy-Dengiz flotiga xatlar yuborishda adreslarni ko‘rsatish tartibi” nomli rasmiy material ham e‘lon qilingan. Ushbu maqolada harakatdagi qizil armiyaga yuboriladigan pochta yubormalarida dala pochtasining nomeri, bo‘limning haqiqiy qo‘shin qismining nomi, adres

ko'rsatilgan shaxsning familiyasi, ismi, otasining ismi, yuboruvchining adresi ko'rsatilishi kerak bo'lgan. Shuningdek, maqolada yana pochta yubormalaridagi adreslar rus tilida, siyoh bilan ochiq va ravon qilib yozilishi kerakligi eslatilgan. Yuqorida ko'rsatilgan qoidalarga muvofiq bo'lmagan pochta yubormalari qabul qilinmasligi va yuborilmasligi ta'kidlangan[3].

Ikkinchi jahon urushi yillarida gazeta sahifalarida vatanparvarlik ruhida yozilgan, qahramonlarga bag'ishlangan she'rlar bosib chiqarildi. Aynan urush yillarida gazeta sahifalarida juda ko'plagan ijod namunalari yoritilgan shaxs bu Umar Qurboniy bo'lib, u 1934 yilda "Qurilish", 1936 yilda "Kommunaga" va "Lenin yo'li" gazetalarida mas'ul kotib vazifasida ishlagan. Matbuot vakili sifatida sud hay'atlarida doimo qatnashib kelgan. U arab, fors, turk, ozarbayjon tillarida to'liq gaplasha olgan. Umar Qurboniyning urush yillarida yozgan ko'plab she'rlari ona vatanga muhabbat, dushmanga nafrat ruhi bilan sug'orilgan edi. U urush yillarida 4700 satrdan iborat 200 ta she'r, fel'eton, hajviy satrlari gazeta sahifalarida va radioda e'lon qilingan[4].

Urush yillarida nashr qilingan "Armiya" nomli she'rda vatanga muhabbat, armiyamizni xalq bilan birgaligi yaqqol ko'rsatilgan. Umar Qurboniyning she'r, fel'eton, hajviyalari nafaqat viloyatda balki respublikaning boshqa hududlarida urush yillarida nashr qilingan "Inqilob quyoshi", "Xorazm haqiqati", "Qurilish", "Bo'l tayyor", "Kolxozchilar ovozi" (Gurlan), "Lenin yo'li"(Yangiariq), "Sotsializm alangasi" (Qarshi), "G'allachi" (G'uzor), "Sovet adabiyoti", "Mushtum" jurnalida, "Qizil bayroqlar" (Xorazm), "10 yil", "8 mart", "Lenin" nomli to'plamlarda ham bosilib chiqqan[4].

Xulosa. "Kommunaga" gazetasi ikkinchi jahon urushi yillarida nafaqat Xiva tumani, balki Xorazm viloyatida urush yillaridagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ma'rifiy hayoti bilan bog'liq masalalarni o'rganishda, viloyatdagi jangchilarni frontdagi ishtiroki, urush frontlaridagi jasoratlari, mehnatkashlarning qahramonliklarini yanada chuqurroq ochib berishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xorazm viloyati davlat arxivi. F-622, op-1, d-17, v-154
2. Bekchonova D. Xorazm matbuoti, matbaachilik, nashrlik: tarixi va buguni. Xorazm. Ogahiy nashriyoti. 2025. 219-bet.
3. "Kommunaga" gazetasining 1941 yil 10-avgust №61 (1037)
4. Qurbonov Z. "Umar Qurboniy". – Urganch. 2025. – B.8.
5. Dala tadqiqoti. Xiva teatri rejisyori Umar Qurboniyning chevarasi Surayyo Xabubullayevaning shaxsiy arxiv fondidan olindi.
6. Jumaniyazova F. Xorazm viloyati tumanlarida nashr qilingan gazetalar faoliyati // Tamaddun nuri // The light of civilization ISSN 2181-8258 IF-9.347DOI10.69691. 2025-yil 5-son (68) Ilmiy, ijtimoiy-falsafiy, madaniy-ma'rifiy, adabiy-badiiy jurnal. – B. 365.

UO'K 908

MUSTAQILLIK YILLARIDA SHAHRISABZ SHAHRI MAHALLALARIDA TUB YANGILANISHLAR HAMDA MODERNIZATSIYA JARAYONLARINING BORISHI

Y.I.Jurayeva, magistrant, Osiyo texnologiyalar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada muallif mustaqillik yillarida Shahrissabz shahri mahallalarida tub yangilanishlar hamda modernizatsiya jarayonlarining borishi, yangi islohotlarning amalda ijrosini borishi hamda ularning hayotga tadbiq etilishi masalalari ilmiy adabiyotlar va arxiv ma'lumotlari asosida yoritgan.

Kalit so'zlar: ta'lim sohalari, sog'liqni saqlash sohalari, madaniyat sohalari, huquqiy-tarbiyaviy sohalari, islohotlar, mahalla, nuroniyalar, modernizatsiya.

Аннотация. В данной статье автор, опираясь на научную литературу и архивные данные, рассматривает ход фундаментальных процессов реконструкции и модернизации кварталов города Шахрисабз в годы независимости, ход реализации новых реформ и их внедрение в жизнь.

Ключевые слова: образовательный сектор, сектор здравоохранения, культурный сектор, юридический и образовательный сектор, реформы, районы, просветители, модернизация.

Abstract. *In this article, the author covers the progress of fundamental renovation and modernization processes in the neighborhoods of the city of Shahrisabz during the years of independence, the progress of the implementation of new reforms, and their implementation into life, based on scientific literature and archival information.*

Key words: *educational sectors, healthcare sectors, cultural sectors, legal and educational sectors, reforms, neighborhoods, enlighteners, modernization.*

Kirish. (Introduction). Shahrisabz shahrida ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan og'ir bo'lgan mahallalarni 2018-yil davomida kompleks rivojlantirish bo'yicha "Yo'l xaritasi" shahar hokimi tomonidan 2018-yil 13-aprelda tasdiqlangan.

Unda 88 ta mahalladan 40 tasi kiritilgan hamda 91 ta bandda belgilangan chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun 2,9 mlrd. so'm miqdorida moliyaviy mablag'lar nazarda tutilgan. "Yo'l xaritasi" doirasida 14 ta obyektlarni kapital ta'mirlash, 31,7 km uzunlikdagi ichki yo'llarni ta'mirlash, 250 nafar fuqaroning bandligini ta'minlash belgilangan.

O'rganishlar jarayonida "Yo'l xaritasi" ijrosini ta'minlash doirasida 87 ta bandda (95,3%) belgilangan chora-tadbirlar bajarilgan. Jumladan, 3 ta fuqarolar yig'iniga ("Navro'z", "Big'mi", "Ziyokor" MFYlar) xizmat binolarini ta'mirlash ishlariga 10 mln. so'm mablag' sarflandi. 18 ta fuqarolar yig'iniga ("Polmon", "Sayyod", "Tepar", "Achchig'i", "Kul", "Oq oltin", "Toshbuloq", "Namaton", "Yangibog'", "Shakarteri", "Shanbe", "Abziyat", "Chukun", "Oqsaroy", "Xojimaydon", "Xujaxuroson", "Uloch", "Sariosiyo" MFY) 42,9 mln. so'mlik jixozlar olib berildi[1].

Tadqiqot metodologiyasi. R.Ravshanov, N.Hakimov, O.Jo'raqulov, A.Rahmatov, Q.Rajabov, E.Tillayev, F.Yormatov, D.Bahramova, H.Kamolova, O'.Mo'minovlarning[2] tadqiqotlarida Shahrisabz shahrining mahallalari va ko'chalari tarixi, ijtimoiy-ma'naviy, aholini ijtimoiy himoyalashning statistik tahlillari masalaga oid ayrim ma'lumotlar, shuningdek, mustaqillik yillarida Shahrisabz shahri mahallalarida tub yangilanishlar hamda modernizatsiya jarayonlarining borishi to'g'risidagi ma'lumotlar mazkur tadqiqotlarda tadqiq etilgan.

Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar tahlili mustaqillik yillarida Shahrisabz shahri mahallalari hayotidagi ijtimoiy-ma'naviy va iqtisodiy o'zgarishlar dinamikasi, mavjud muammolar va ularning yechimlari, mahalla hayotidagi tub modernizatsiya jarayonlari va o'zgarishlar dinamikasi masalasi dolzarb ekanligini ko'rsatib turibdi.

Natijalar va muhokama. Fuqarolar yig'inlari hududidagi ijtimoiy obyektlarning (ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat sohalaridagi muassasalar) hamda qabristonlar, maishiy xizmat ko'rsatish obyektlari kabilarning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash bo'yicha Shahrisabz shahridagi 10 ta mahalla Bog'ibahor", "Uychilik", "Oqsaroy", "Qushxona", "Buston", "Shamaton", "Duqchi", Yangihayot, "Oqdaryo", "Qorasuv" MFY) hududidagi yo'llarning jami 9354 metr masofasini asfalt yotqizish ishlari oshirildiFuqarolar yig'inlaridagi aholi, birinchi navbatda xotin-qizlar va uyushmagan yoshlar bandligini ta'minlash, "Pillakashlik" mahallasi hududidagi "Oqsaroy tekstil" MCHJ tomonidan ip-kalava mahsulotlarini ishlab chiqarish loyihasi ishga tushirish natijasida 39 nafar ishsiz fuqarolar ish bilan ta'minlandi[3:19].

"Obod mahalla" dasturiga ko'ra, 6 ta loyiha, ya'ni 2 ta yangi qurilish va 4 ta ta'mirlash belgilangan bo'lib, Shahrisabz shahridagi Kesh, O'rda yangi mahalla binosi qurildi.

Shahrisabz shahrining Yangi hayot mahallasi dastlab 1958-1963 yillarda Yangi hayot qishlog'i nomi bilan yuritilgan. 2017 yil 15 avgustdan Yangi hayot mahallasi nomini olgan. Ayni vaqtda 918 ta xo'jalik, 5616 ta aholi. 1309 ta oila bo'lib, erkaklar 2812 ta, xotin-qizlar 2804 tan tashkil etadi. 2017 yil 15 iyulgacha Kunchiqar qishloq fuqarolar yig'ini nomi bilan kelgan. Unda (marhumlar Xalilov Halim, Boboev Yusuf, Alladustov Erali, Qudratov Yusuf, Elmurodov Urok, Ismoilov Xidir, Jo'raev Qosim, To'raev Halim. Ochilov Ravshan, Mamatov Qosim, Mirzaev Rashid, Qobilov Abdurahim, Xalilov Abdirauf) hamda Sultonov Iskandarlar raislik lavozimida faoliyat yuritganlar[4].

2017 yil 15 iyulda Yangi hayot qishlog'ida Xo'ja qishloq qo'shilib Yangi hayot MFY nomi berildi.

Shahrisabz shahrining Bog'ibahor mahallasi 1996 yilda Uychilik mahallasidan alohida ajralib chiqqan. Bog'ibahor so'zining ma'nosi mahallamizning kekxa nuroniylarining aytishlaricha ushbu

hududda Sohibqiron Amir Temur askarlariga dam olish uchun bog' bo'lgan. Bog' atrofida kichik Jalpiz manbai bo'lib, askarlarning sog'ligi uchun katta foyda bergan. Bog'da esa hozirgi davrda barcha mevalar yetishtirilgan. Mahalla Ziyokor, Fayzobod, Oq saroy, Uyinchli va Kuchliturk mahalla fuqarolar yig'inlari bilan chegaradosh. Mahallamiz hududida 1 ta Akademik litsey, 1 ta Kasb-hunar kolleji, tuman hokimiyati, suv oqova korxonasi, tuman bir darcha markazi, 1 ta kutubxona, 5 ta savdo do'konlari, 1 ta to'yxona, 3 ta umumiy ovqatlanish shaxobchalari bor. Mahallada 10 ta ko'cha mavjud bo'lib, bular: Bepayon, Nastarin, Bobur, Muqumlik, Fusunkor, Mustaqillikning olti yilligi, Bog'ot, Adiblar, Turtkul, Kuchlashma. 2 ta ko'p qavatli uylar bor, ularda 3675 ta aholi istiqomat qiladi[5].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 18 fevraldagi PF-5938-son "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni hamda "O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi PQ-4602-son qarori asosida O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligini tashkil etish belgilandi. Farmonning 3-bandiga asosan, Yangi O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi tashkil etildi[6].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 18-fevraldagi PQ-4602-son qarorining 14-bandiga muvofiq tuman(shahar)larda "Mahalla markazlari" majmualarini hamda mahalla fuqarolar yig'inlarini bino bilan ta'minlash va moddiy texnikasi rivojlantirish ishlarini mahalliy budjetning orttirilgan qismidan va davlat xususiy sherikchilik asosida mahalla binosini qurish istagini bildirgan tadbirkor topib mahalla komplekslarini qurishni tashkil etishlari ko'rsatib o'tilgan[7].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-maydagi "Fuqarolar yig'inlari raislarining malakasini oshirish bo'yicha o'quvlarni tashkil etish va o'tkazish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 3-sonli majlis bayoniga ko'ra, 2019-yil 10-22-iyun va 24-iyun, hamda 6-iyul kunlari ikki hafta davomida viloyatning 6 ta mahallasida, jumladan Shahrisabz shahrida fuqarolar yig'ini raislarining mintaqaviy o'quv-seminarlari o'tkazildi. Seminarlarda 768 nafar fuqarolar yig'ini raislari ishtirok etdi. Bundan tashqari 180 nafar rais va 425 ta kotib malaka oshirish kurslarida o'qib, sertifikat oldilar[8].

Mahalla raislari, ya'ni kadrlar ko'nimsizligini bartaraf etish maqsadida 2019-yil davomida Qashqadaryo viloyatida 7 ta tuman kengashlari va 103 ta fuqarolar yig'inlari faoliyati o'rganilib, uslubiy va amaliy yordam ko'rsatilgan va 120 marotaba o'quv-seminarlari o'tkazilgan. Ularga 2500 nafar xodim qamrab olingan. Xususan, 5-iyul kuni Shahrisabz shahridagi "Guliston" mahalla fuqarolar yig'inida o'tkazilgan ko'rgazmali seminarda 60 nafar tuman (shahar) kengashi raisining o'rinbosarlari, kotiblari hamda 120 nafar mahalla raislari ishtirok etildi[8].

2019 yil davomida "Mahalla" xayriya jamoat fondi tomonidan 34005 nafar kam ta'minlangan, nogironligi bor, yakka yolg'iz qariyalar, chin yetim, ikkinchi jahon urushi qatnashchilari va mehribonlik uylarida tarbiyalanayotgan bolalarga jami 6 mlrd 500 mln. so'mlik oziq-ovqat, nogironlik aravachalari, maishiy texnika vositalari, keyim-kechak va uylarini ta'mirlashlariga ko'maklashish uchun moddiy yordamlar ko'rsatildi. Shuningdek, 52 ta mahalla idoralari ta'mirlandi, 59 tasi rekonstruksiya qilindi, 31 tasi yangidan qurildi, shuningdek, 48 ta fuqarolar yig'inlar 160 mln. so'mlik mebel jihozlari, 78 ta, 302,6 mln, so'mlik kompyuter jamlanmasi bilan ta'minlandi. Ushbu ishlar uchun jami 11 mlrd 803 mln so'm mablag' sarflandi[8].

Shundan, 70 nafar nogironligi bo'lgan shaxslarga 89 mln. 600 ming so'mlik nogironlik aravachalari, 95 ta fuqaroga 14 mln 350 ming so'mlik oziq-ovqat maxsulotlari va moddiy yordamlar berildi.

2019 yilda Xalq qabulxonalariga murojaat qilgan 71 nafar nogiron va mehnatga layoqatsiz fuqarolarning uy-joylarini ta'mirlash, uy-joy olish uchun boshlang'ich to'lovlarni amalga oshirish uchun 700 mln so'mlik moddiy yordamlar ajratildi.

Xulosa qilib aytganda, viloyatdagi ijtimoiy himoyaga muhtoj, boquvchisini yuqotgan 1499 nafar xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida jami 1 mlrd 380 mln so'mlik maishiy texnika vositalari (televizor 707 ta, duxovka 315 ta, gaz plitasi 477 ta) olib berilgan[8].

"Obod mahalla" dasturiga ko'ra, 6 ta loyiha, ya'ni 2 ta yangi qurilish va 4 ta ta'mirlash belgilangan bo'lib, 2 ta yangi qurilish va 1 ta ta'mirlash bo'yicha ishlar boshlanib, to'xtab ham

qolganligini ham keltirib o'tish lozim. Shuningdek, qolgan 3 ta mahalla binosini ta'mirlash bo'yicha ishlar boshlanmaganligi achinarli holatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shahrisabz shahar hokimligining joriy arxivi materiallari
2. Ravshanov P. Shahrisabz tarixi. Toshkent. 2011; N.Hakimov, O.Jo'raqulov. Shahrisabz tarixi. Qarshi. "Nasaf". 2001; Jo'raqulov O, Raxmatov A. Shahrisabz yilnomasi. Toshkent. Fan nashriyoti. 2007; Rajabov Q. Shahrisabz // O'zME. 10-tom. Toshkent. O'zME. 2005.. Yormatov F. O'zbekiston janubiy viloyatlarida aholining ijtimoiy himoyasi (1991-2017 yillar). Termiz. 2018. B.46.; Bahramova D. Aholini ijtimoiy himoyalashning asosiy yo'nalishlarini iqtisodiy-statistik tahlili (Qashqadaryo viloyati misolida). Toshkent. 2018.; Mualliflar jamoasi. Shahrisabz ming yillar merosi. Toshkent. "Sharq", 2002; H.Kamolova. Shahrisabz asrlar osha. Toshkent. 2017.
3. QVDA Shahrisabz filiali jamg'armasi ma'lumotlari. 4-yig'ma jild. 1-ro'yxat. 52 ish. 19 varaq
4. Shahrisabz shahar Yangihayot MFY joriy arxivi ma'lumotlari
5. Shahrisabz shahar Bog'ibahor MFY joriy arxivi ma'lumotlari
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 18 fevraldagi PF-5938-son "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni; "O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi PQ-4602-son qarori.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida" gi PQ-4602-son Qarori/ Yangi O'zbekiston. 19.02. 2020.
8. Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi Qashqadaryo viloyati bo'limi joriy arxivi.

UO'K 930.2:94(575).03

MIRXOND VA XONDAMIR ASARLARIDA CHIG'ATOY ULUSI MUSTAQILLIK DAVRINING YORITILISHI

Sh.Maxamova, mustaqil tadqiqotchi
<https://orcid.org/0009-0006-9587-9063>

Annotatsiya. *Maqolada Mirxond va Xondamir asarlari asosida Chig'atoy ulusining 1306–1346-yillardagi mustaqillik davri va Kebekxon islohotlarining yoritilishi manbashunoslik nuqtai nazaridan tahlil etilgan. Muallif ushbu manbalarning retrospektiv tahlili orqali Chig'atoy ulusi suverenitetini Markaziy Osiyo davlatchiligi tarixidagi uzviy va fundamental bosqich sifatida ilmiy asoslab bergan.*

Kalit so'zlar: *Chig'atoy ulusi, mustaqillik, Mirxond, Xondamir, Ravzat us-safo, Habib as-siyar, suverenitet, Movarounnahr.*

Аннотация. *В статье на основе трудов Мирхонда и Хондамира с источниковедческой точки зрения анализируется период независимости Чагатайского улуса в 1306–1346 годах и освещение реформ Кебек-хана. Автор на основе ретроспективного анализа данных источников научно обосновывает суверенитет Чагатайского улуса как фундаментальный этап в истории государственности Центральной Азии.*

Ключевые слова: *Чагатайский улус, независимость, Мирхонд, Хондамир, Раузат ас-сафа, Хабиб ас-сияр, суверенитет, Мавераннахр.*

Abstract. *Based on the works of Mirkhwand and Khwandamir, the article analyzes the independence period of the Chaghatai Khanate (1306–1346) and the representation of Kebek Khan's reforms from a source-critical perspective. Through a retrospective analysis of these sources, the author scientifically substantiates the sovereignty of the Chaghatai Khanate as a fundamental stage in the history of Central Asian statehood.*

Key words: *Chaghatai Khanate, independence, Mirkhwand, Khwandamir, Rawzat al-Safa, Habib al-Siyar, sovereignty, Transoxiana.*

Mirxond (Muhammad ibn Xovandshoh, 1433–1498) va uning ulkan "Ravzat us-safo fiy siyrat al-anbiya val-muluk val-xulafa" ("Payg'ambarlar, podshohlar va xalifalar siyratidagi poklik bog'i") asari Temuriylar davri tarixshunosligining cho'qqisi hisoblanadi. Mirxond o'zidan oldingi deyarli barcha manbalarni (Rashiddin, Vassof, Yazdiy va b [12: 31, 40, 72, 82, 116, 213, 215, 217.]) sintez qilib, Chig'atoy ulusi tarixini yirik bir yaxlit konsepsiyaga aylantirgan.

Mirxond o'z asarining beshinchi va oltinchi jildlarida Chig'atoy ulusi mustaqillik davrini (1306-1346) batafsil, adabiy-badiiy, ammo faktlarga boy uslubda yoritadi. U ulus tarixini shunchaki voqealar ketma-ketligi emas, balki davlatning yuksalishi va inqirozi qonuniyatlari asosida tahlil qilgan. Muallif Duvaxonning 1306-yildagi mutloq hokimiyatga erishishini ulus tarixidagi eng muhim burilish nuqtasi deb baholaydi. Bu haqda manbada “Sulton Duva o'zining benazir tadbirkorligi bilan ulusni begona da'volardan [O'qtoylar vasiyligidan] xalos qildi. Uning nomi xutbalarda o'qilib, sikkalarda zarb etilishi bilan Chig'atoy taxti mustaqillikning eng yuksak cho'qqisiga ko'tarildi” [7: 442-445], deyiladi. Mirxond bu yerda mustaqillikning ikki asosiy huquqiy belgisini – xutba va sikkani tilga olmoqda. Bu ma'lumot Duvaxon davrida ulusning de-yure mustaqilligi to'la shakllanganini tasdiqlaydi.

Muallif Kebekxonning Movarounnahrda shaharsozlik faoliyati va ma'muriy islohotlarini ulusni o'troq sivilizatsiyaga aylantirgan asosiy omil sifatida ko'rsatadi. Manbada bu haqda shunday deyiladi: “Kebekxon adolat taxtini poydevorini mustahkamlab, Nasaf va Samarqand o'lkalarini qayta obod qildi. Uning o'rnatgan qonun-qoidalari (Yasa) shunchalik mukammalla ediki, hatto qo'shni mamlakatlar ham uning tartiblariga havas bilan qarardilar” [8: 12-14.]. Muallif Kebekxon islohotlarini nafaqat ma'muriy, balki sivilizatsion yutuq sifatida baholaydi. Asarda ulusning parchalanish sabablarini ichki nizolar va amirlarning kuchayishi bilan bog'lanib, “*Chig'atoy xonadoni orasida nizo o'ti alanga olib, markaziy hokimiyat zaiflashdi. Har bir viloyatda bir amir o'z bayrog'ini ko'tarib, xonning farmonini e'tiborsiz qoldirdi. Bu holat to Sohobqiron Amir Temurning zuhuriga qadar davom etdi*” [8: 58-60], deyiladi. Mazkur ma'lumot de-sentralizatsiya (markazdan qochish) jarayonini o'ta aniq tasvirlaydi. Mirxond bu yerda hokimiyatning sulolaviy shakldan urug'-qabila boshqaruviga o'tganini ko'rsatib bergan. Xullas, Mirxondning “Ravzat us-safo” asarining ahamiyati shundaki, u oldingi manbalardagi faktlarni tahliliy va qiyosiy tarzda tushuntiradi. Undagi ma'lumotlar tadqiqotning “ilmiy salmog'ini” sezilarli darajada oshiradi, chunki manba Temuriylar davri klassik tarixnavisligining eng ishonchli vakili hisoblanadi.

“Ravzat as-safo”ning o'zbek tiliga tarjimasi Xorazmda Munis (1778-1829) va Ogahiy (1809-1874) ishtirokida amalga oshirilgan. Asar matni Tehronda nashr etilgan [6]. Shuningdek, undan ayrim parchalar ingliz, fransuz, nemis, rus va o'zbek tillariga o'girilgan [9].

Xondamir (G'iyosiddin ibn Humomuddin, 1475–1535) va uning “Habib as-siyar fiy axbori afrod al-bashar” (“Inson qavmining ulug'lari haqida do'stona biografiyalar”) asari Chig'atoy ulusi tarixini (1306–1346) o'rganishda klassik tarixshunoslikning eng so'nggi va tizimlashtirilgan yakuni hisoblanadi. Xondamir asarning uchinchi jildida Chig'atoy ulusi mustaqillik davrini o'ta mantiqiy va izchil tarzda bayon etadi. Uning asari Mirxondning “Ravzat us-safo” va o'zidan avval o'tgan boshqa muarrixlarning asarlariga tayansa-da [1], voqealarni tahlil qilishda ko'proq institutsional va huquqiy jihatlariga urg'u berishi bilan ajralib turadi. Xondamir Duvaxonni ulusni nafaqat birlashtirgan, balki uni mutloq suveren davlat darajasiga ko'targan hukmdor sifatida ta'riflaydi. Bu haqda manbada shunday deyiladi: “*Sulton Duvaxon benazir salobat va yuksak tadbirkorlik sohibi bo'lib, Movarounnahr va Turkiston o'lkalarini fitnalardan pokladi. U mustaqil podshoh (podshohi mustaqil) sifatida hukmronlik qildi va uning nomi barcha xutbalarda islom sultonlari qatorida zikr etildi*” [5: 321]. Xondamir tomonidan ishlatilgan “podshohi mustaqil” termini Chig'atoy ulusining 1306-yildan boshlab de-yure mustaqil davlat maqomiga ega bo'lganini tasdiqlovchi eng kuchli manbaviy dalillardan biridir.

Xondamir Kebekxonning ma'muriy va iqtisodiy islohotlarini ulusni markazlashtirgan va aholi farovonligini oshirgan asosiy omil sifatida ko'rsatadi: “*Kebekxon adolatpesha hukmdor bo'lib, o'z mulkini tumanlarga bo'ldi va har bir hududda xon farmoni bilan amirlar tayinladi. U poytaxtni Qarshi shahriga ko'chirib, davlat devoni va xazinani tartibga soldi hamda uning davrida kumush pullar (dinori kebekiy) savdo rivojiga sabab bo'ldi*” [5: 326; 10: 198-199]. Ushbu ma'lumot Kebekxon islohotlarining institutsional (ma'muriy bo'linish) va monetar (pul tizimi) jihatlarini yoritib, ulusning iqtisodiy mustaqilligini ilmiy asoslab beradi.

Xondamir Tarmashirinxon davridagi islomlashishni ulus mustaqilligining ma'naviy cho'qqisi sifatida ko'radi, lekin ayni paytda bu jarayon parchalanishga olib kelganini ham qayd etadi. Manbada bu haqda “*Sulton Tarmashirin islom dini bilan davlatini munavvar qildi va shariat hukmlarini*

o'rnatdi. Ammo uning o'troqlikka va shaharlarga bo'lgan moyilligi ko'chmanchi amirlar orasida norozilik uyg'otdi va bu ulusning bo'linishiga boshlang'ich nuqta bo'ldi" [5: 331; 10: 204-205], deyiladi. Mazkur qaydlar ulus mustaqilligining inqiroz bosqichini yoritishda – sivilizatsiyalararo ziddiyatni (shariat vs yasa) ko'rsatuvchi muhim dalildir. Xullas, manba avvalgi barcha ma'lumotlarni umumlashtirgani uchun tadqiqotning kompleksligi va ilmiy yaxlitligini ta'minlaydi.

“Habib as-siyar” matni hozirgacha bir necha bor e'lon qilingan. 1857-yil asarni Bahoriy to'rt jildda toshbosma shaklida Bombeyda nashr etgan [11]. Undan keyin asarni M.Siyaqiy Tehronda bir necha bor e'lon qiladi [4; 2]. Asarning Chig'atoy ulusi tarixiga oid qismi Bahoriy nashri asosida 1852-yil fransuz tiliga o'girilgan [1]. Shuningdek, asarning ingliz va o'zbek tillaridagi tarjima nashrlari ham mavjud [3, 10].

XULOSA. Mirxondning “Ravzat us-safo” va Xondamirning “Habib as-siyar” asarlari Chig'atoy ulusining 1306–1346-yillardagi mustaqil taraqqiyot davrini o'rganishda retrospektiv tahlil imkoniyatini beruvchi eng salmoqli manbalar hisoblanadi. Mazkur manbalarining qiyosiy tadqiqi natijasida quyidagi fundamental ilmiy xulosalar shakllantirildi:

Birinchidan, Mirxond va Xondamir Chig'atoy ulusi mustaqilligini shunchaki siyosiy fakt emas, balki mintaqa davlatchiligi tarixidagi institutsional yuksalish bosqichi sifatida tasvirlaganlar. Mualliflar Duvaxonning diplomatik manyovrlari va Kebekxonning ma'muriy-iqtisodiy islohotlarini ulusning Pekindagi Yuan imperiyasidan siyosiy va huquqiy jihatdan ajralib chiqib, suveren geosiyosiy sub'ektga aylanish jarayoni sifatida ilmiy asoslaganlar. Bu esa 1306–1346-yillar oralig'idagi davrni Movarounnahrda milliy davlatchilik an'analari qayta tiklanishining boshlang'ich nuqtasi deb baholash imkonini beradi.

Ikkinchidan, manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, Xondamir o'z asarida Mirxond ma'lumotlarini boyitib, ulusning islomlashuv jarayoni va Tarmashirinxon davridagi mafkuraviy transformatsiyalarni kengroq yoritgan. Bu Chig'atoy ulusi mustaqilligining nafaqat ma'muriy, balki madaniy-mafkuraviy suverenitet (islomiy sultonlik maqomi) bilan ham mustahkamlanganidan dalolat beradi. Mazkur asarlar orqali o'rganilgan "tumanlar tizimi" va "kebekiy" pul birligi kabi elementlar ushbu davr tajribasining keyinchalik Temuriylar saltanati uchun tayyor institutsional poydevor (kontinue) vazifasini o'taganini ashyoviy dalillar bilan isbotlaydi.

Umuman olganda, Mirxond va Xondamir asarlari Chig'atoy ulusi mustaqilligi tarixini o'rganishda uzviylik tamoyilini ta'minlovchi noyob manba bo'lib, ular orqali Movarounnahrda suveren siyosiy tizimning shakllanishi va mintaqaviy barqarorlikning ta'minlanishi jarayonlari chuqur tahliliy manzaralarda ochib beriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Defremery M. C. Histoire des Khan Monogls du Türkistan, extraite du Habib essier. – Paris, 1852.
2. Ghiyāth al-Dīn b. Hamām al-Dīn al-Husaynī Khwāndāmīr. Ḥabīb al-Sīr/ ed. Muḥammad Dabīr Sayāqī. Vol. 3. – Tehran: Intishārāt-i Khayyām, 1380/2001.
3. Khwāndāmīr, Ghiyāth al-Dīn. Ḥabību's-Siyar. Tome Three: The Reign of the Mongol and the Turk /Trans. W. M. Thackston. – Cambridge, 1994.
4. Khwāndāmīr, Ghiyāth al-Dīn. Tārīkh-i ḥabīb al-siyar fī akhbār-i afrād-i bashar /Ed. Muḥammad Dabīr Siyāqī. I-IV. – Tehran, 1353/1974-1975.
5. Khwāndāmīr, Ghiyāth al-Dīn. Ḥabīb al-siyar fī akhbār afrād al-bashar. Vol. 3. – Tehran: Khayyam, 1333 (1954).
6. Mīr Muḥammad b. Sayyid Burhān al-Dīn Khwāndshāh Mīrkhwānd. Tārīkh-i Rawḍat al-Ṣafā'/ ed. Riḍā Qulī Khān, Vol. 6. – Tehran: Markazī-yi Khayyam Pīrūz, 1338/1959–60.
7. Mīrkhwānd. Rawḍat al-ṣafā' fī sīrat al-anbiyā' wa-al-mulūk wa-al-khulafā'. Vol. 5. – Tehran: Khayyam, 1338/1959.
8. Mīrkhwānd. Rawḍat al-ṣafā' fī sīrat al-anbiyā' wa-al-mulūk wa-al-khulafā'. Vol. 6. – Tehran: Khayyam, 1339/1960.
9. Muhammed bin Hāvendshāh bin Mahmūd Mīrhānd. Ravzatu's-Safā fī Sīreti'l-Enbiyā ve'l-Mülük ve'l-Hulefā (Tabaka-i Selçûkiyye) / Çev: Erkan Göksu. – Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
10. Хондамир Ғиёсиддин ибн Хумомиддин. Ҳабиб ус-сийар фи ахбори башар (Башар аҳли сийратидан хабар берувчи дўст) / Форс тилидан таржима, муқаддима муаллифлари: И. Бекжонов, Ж. Ҳазраткулов. – Тошкент: Ўзбекистон, 2013.
11. Хондамир. Ҳабиб ас-сияр/Баҳорий. – Бомбай, 1857.
12. Юсупова Д.Ю. Жизнь и труды Хондамира. – Ташкент: Фан, 2006.

**MUSTAQILLIKNING DASTLABKI YILLARIDA CHORVACHILIK SOHASIDAGI
ASOSIY MUAMMOLARGA E'TIBOR TARIXI
(Buxoro viloyati misolida 1992-1994-yillar)**

B.Muyiddinov, o'qituvchi, Osiyo xalqaro universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada chorvachilik sohasining holati Buxoro viloyati misolida dinamikasi, chorvachilikka tumanlar kesimida e'tibor masalasi, chorvachilikdagi muammolar va ularning yechimi qaratilgan islohotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Chorvachilik, Buxoro, qonunlar, qarorlar, oziq-ovqat, Vazirlar Mahkamasi, fermerlar, xususiylashtirish, kamchiliklar, xarajatlar, qoramolchilik, qo'ychilik.

Аннотация. В статье рассматриваются динамика состояния отрасли животноводства на примере Бухарской области, вопросы внимания к животноводству в разрезе районов, а также проблемы в данной сфере и реформы, направленные на их решение.

Ключевые слова: Животноводство, Бухара, законы, постановления, продовольствие, Кабинет Министров, фермеры, приватизация, недостатки, расходы, скотоводство, овцеводство.

Abstract. The article highlights the dynamics of the livestock sector's condition using the example of the Bukhara region, issues of attention to livestock development at the district level, as well as the problems in the sector and the reforms aimed at addressing them.

Keywords: Livestock, Bukhara, laws, resolutions, food, Cabinet of Ministers, farmers, privatization, shortcomings, expenses, cattle breeding, sheep breeding.

Bozor munosabatlariga o'tish sharoitida chorvachilik xo'jaliklarining, go'sht va sut sanoati korxonalari hamda tashkilotlarining samarali faoliyat ko'rsatishi uchun zarur tashkiliy-iqtisodiy shart-sharoitlarni vujudga keltirish, chorvachilik mahsulotlari yetishtirish hajmlarini ko'paytirishdan ularning manfaatdorligini oshirish hamda respublika aholisini shunday mahsulot bilan ta'minlashni yaxshilash maqsadida vazirlik huzurida faoliyat yuritgan "O'zgo'shtsutsanoat" ishlab chiqarish birlashmasini alohida qayd etish lozim. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1993-yil 3-apreldagi farmoni bilan O'zbekiston go'sht va sut sanoati davlataksionerlik uyushmasi (O'zgo'shtsutsanoat) sifatida qayta tashkil etildi. Buxoro viloyatiga 1991-yil o'rtacha 8-10 ming so'mdan 1200 bosh nasilli g'unajin olib kelingan. Bundan tashqari 530 bosh qoramol va 600 bosh cho'chqa olib kelingan. Qorako'lchilikda 2 ta davlat naslchilik zavodi, bir naslchilik xo'jaligi va 3 ta naslchilik fermasi bor va ulardan har yili 9-10 ming nasllik qo'y sotiladi. 1992-yilda viloyat mahalliy byudjeti asosiy yo'nalishlari 204,2 mln so'm kamomad bilan yoki asosiy hajmga nisbatan 12,5 foiz miqdorida, xarajatlar bo'yicha jami 1633,1 mln so'm hajmda, daromadlar bo'yicha esa 896599 mln so'm qilib belgilangan. Viloyatda byudjet tashkilot xodimlarining birinchi zaruriy xarajatlari, - oylik maoshi, stipendiya, nafaqa to'lovlari to'liq berilgan. Xo'jalik xarajatlari, jihozlar olish, xizmat safari xarajatlariga mablag' berilmagan. Bu esa sohaga e'tiborni susayishiga olib kelgan. 1991-yilda viloyat bo'yicha har 100 bosh sigir va gunojindan 88 bosh buzoq olinadi. Bu 1990-yilga qaraganda bir bosh ko'p edi. Lekin shunga qaramasdan 1991-yilda – 1990-yilga qaraganda G'ijduvon tumanida – 177 bosh, Buxoro tumanida – 107 bosh, Olot tumanida – 65 bosh kam buzoq olinadi. Bu esa xo'jaliklarda ona molar to'yimli ozuqa bilan to'la-to'kis ta'minlanmaganligi natijasida yuzga keladi. Chorvachilikni rivojlantirishning eng asosiy omillaridan mustahkam ozuqa bazasidir. Ozuqabop ekinlar saralanmagan urug'lar bilan kam hosilli yerlarga ekiladi, vaqtida sug'orilmadi, agrotexnika qoidalariga rioya qilinmaganligi natijasida hosildorlik pasayib ketadi. Ozuqa ekinlari ekish rejasi G'ijduvon nohiyasida 88, Qorako'lda esa 94 foizga bajariladi xolos. Shu tufayli dag'al xashak tayyorlash rejasi viloyatda bajarilmay qoladi. Bu ko'rsatkich G'ijduvon nohiyasida 76 foizga, Shofirkonda esa 91 foiz qilib bajariladi. Chorvachilikdagi ya'ni bir muammo bu bostiriladigan silos sifatining pastligi. Mutaxassislarning fikricha makkajo'xorining donini pishirtirib olib, uning poyasini silosga bostirilsa, uning ozuqa birligi butunlay yo'qotiladi. Shuning uchun ozuqa uchun ekiladigan makkajo'xorini doni bilan sut-moy pishiqlikda silosga bostirish maqsadga muvofiq, ozuqa

uchun ekiladigan lavlagi sut mahsulotini oshirishda asosiy omilidir. Viloyatda qoramollar tuyuq soni o'tgan yildagiga nisbatan 1993-yil 807 boshga, qo'y va echkilar 24,7 ming boshga, ot va tuyalar 350 boshga ko'payadi.

Hisob-kitoblarga qaraganda qishloq xo'jalik mahsulotlarining umumiy xajmida davlatga qarashli bo'lmagan sektor ulushi 1993-yilda salkam 90 foizni tashkil qilishi ko'zda tutilgan. Lekin, baribir, kelgusida bajariladigan ishlar nuqtai-nazaridan qaraladigan bo'lsa bu ko'rsatkichni qoniqarli deb bo'lmas edi. Fermerlarga e'tibor xamma joyda bir xil emasligi ortidan faqatgina sut yetishtirish to'g'risida ijobiy fikr aytish mumkin edi. Bu boradagi ko'rsatkich o'tgan yilgi darajada bo'lgan. Go'sht tayyorlash rejasi esa 82 foizga, tuxum yetkazib berish topshirish 40 foizga bajarilgan, xolos. 1993-yil viloyatda qishlovga puxta tayyorgarlik ko'rilmagani oqibatida esa o'tgan yili 1200 bosh qoramol, 4300 cho'chqa, 18 ming 600 qo'y-echki nobud bo'ladi. Jamoa mulki qilib berilgan fermalarda maxsuldorlik kutilgan natijalarni bermagan. Bu yerda go'sht sotish o'tgan yildagidan 113 tonna, sigirlar soni esa 407 bosh kamayib ketgan. Birgina G'ijduvon tumanidagi "Xalqobod" jamoa xo'jaligining "Qorabog'" chorvachilik - xissadorlik jamiyati faoliyati bilan xech kim shug'ullanmagan. Natijada sigirlar soni 25 bosh kamayib, 13 bosh buzoq nobud bo'ladi. Davlatga sut sotish 80 foiz atrofida qolgan. Xuddi shunday axvol Buxoro tumanidagi "Istiqlol" xissadorlik jamiyati faoliyatida ham yuz bergan. Chorvachilik fermalari qog'ozdagina xususiylashtirilgan, xolos. Bu yerda ishlovchilarning o'zlari xissadorlik jamiyati nima ekanligini, xar bir kishining unda qancha ulushi borligini bilishmaganlar. Yangi tashkil etilgan tizimning mohiyatini tushuntirish borasida mutasaddi tashkilotlar, tumanlarning xokimlari mutlaqo ish olib bormaganlar. Oqibatda kishilarning ishga munosabatlari eskiligicha qolavergan. Shuning uchun xam xususiylashtirilgan fermalarda mahsulot yetishtirish hajmi pasayib ketadi. Viloyatimizda 1994-yilda o'tgan yilning shu davridagiga nisbatan 15 tonna kam sut topshirilgan. Xar bir sigirdan sog'ib olinayotgan sut o'rtacha 75 kg. dan 70 kg.ga tushib qoladi.

Bozor munosabatlari shakllanishi sharoitida hukumat tomonidan chorvachilikning barqaror rivojlanishiga muhim ahamiyat berilib, go'sht-sut mahsulotlarini yanada ko'paytirish maqsadida 1993-yilning 15-mart kuni "Respublika chorvachiligida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori qabul qilindi. Qaror bilan qoramolchilik fermalari mazkur fermalarning jamoalariga bosqichma-bosqich, asosan 1993-1994-yillarda shaxsiy mulk qilib berilishi belgilab qo'yildi. Shuningdek, fermalarning jamoalari – mulk egalari xo'jaliklar bilan tuzilgan shartnomalarga muvofiq topshirilishi lozim bo'lgan mahsulotlar – go'sht, sut va teri xomashyosining kamida 50 foizi davlatga qat'iy xarid narxlari bo'yicha, qolgan qismini esa tayyorlov tashkilotlariga erkin shartnomaviy narxlar bo'yicha sotishi belgilandi. 1994-yilning 23-fevral kuni "Chorvachilikda islohotlarni takomillashtirish hamda dehqon (fermer) xo'jaliklari va xususiylashtirilgan fermalar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 87-son qarori qabul qilindi. 1994-yil 28-avgustdagi "Qishloq xo'jaligi sohasini iqtisodiy rag'batlantirish va erkinlik berish to'g'risidagi" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 937-sonli farmoni bilan Chorva mollari va sutni erkin narxlarda xarid qilish to'g'risida qaror qabul qilindi. G'ijduvon va Shofirkon tumanlarida Respublika Vazirlar Mahkamasining qishloq xo'jaligida iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish borasidagi qarorlarning bajarilishi tekshirilgan. Sut-tovar fermalari ishchilari o'zlarining huquq va burchlarini mutlaqo bilishmasligi aniq bo'lgan. Shu boisdan joylarda iqtisodiy o'quvlarni tashkil qilib, odamlarga xususiylashtirishning ahamiyatini, yangi tashkil etilgan xissadorlik jamiyatida molboqar, sut sog'uvchi, iqtisodchi yoki boshqa xissador kishilarning ulushlari va mas'uliyatlari nimadan iborat ekanligini chuqur tushuntirish kerak ekanligi uqtirib o'tilgan. Xususiylashtirishdan o'ziga keladigan foydani anglab yetgandagina odamlarda ishga munosabat o'zgaradi, ularda mulkka xo'jayinlik xissi uyg'onishi aytib o'tilgan. 146 ta sut-tovar fermasining 136 tasi xususiylashtirilib, xissadorlik jamiyatlariga aylantiriladi. Shuningdek, qo'ychilik, parrandachilik fermalari xususiylashtirildi. Mustaqil fermerlar soni 727 nafarga, 30 shartli moli bor fermerlar 227 nafarga yetkazilgan. Fermerlarga 25,4 gektar yer, 9 million so'm imtiyozli kreditlar beriladi. Respublika Vazirlar Mahkamasining 1993-yil 15-mart 137-sonli qaroriga asosan 1993-yilda rejalashtirilgan 31 ta qoramolchilik fermalari o'rniga 40 ta ferma xususiylashtirilgan. Ular hisobidan 423 ishchi kuchi

qisqartirilib, 90 mln, so'm ish haqqi iqtisod qilingan. Viloyat xo'jaliklarida 1994-yil yanvar oyida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 12 tonna go'sht, 2 tonna sut va 524 ming dona tuxum ko'p sotilgan. Xususiylashtirilgan fermalarga 7500 ga yer, 102 mln, so'm imtiyozli kredit berilgan xamda ular texnika, yoqilg'i va moylash materiallari bilan ta'minlangan. Shu bilan bir qatorda viloyat chorvachiligi haqida ayrim xato va kamchiliklarga xam yo'l qo'yilgan. 1993-yilda viloyatning ko'pchilik tumanlarida davlatga go'sht, sut, tuxum sotish rejalari barbod bo'lgan. 1994-yilning yanvar oyi yakuni bo'yicha Kogon, Qorako'l, Vobkent tumanlarida va Buxoro shahri xo'jaliklarida go'sht va sut, Olot va Romitan tumanlarida go'sht, Peshku tumanida esa sut tayyorlash o'tgan yilga nisbatan kamaytirilgan.

Xulosa. Chorva mollarini qishlovi uchun tayyorgarlikni har yilning avgust-oktyabr oylari oralig'ida to'g'ri tashkil etish muhim. Chorva mollari uchun ozuqaviy ekin yetishtiriladigan yerlarni suv yo'lini yaxshilash zarur edi masalan: ariqlarni bitonlash orqali ham suv tejalishi ham ko'proq ozuqaviy ekinlar suvdan bahramand bo'la oladi. Chorva mollari bo'lmish qoramol va qo'y kam yetishtirilayotgan hududlarda boshqa chorva mollari bo'lmish parrandachilik, tuyachilik, quyunchilikni rivojlantirishga e'tibor qaratish sohasini rivojiga xizmat qiladi. Yaylov va cho'l hududlarda chorvachilikni tuyachilik, yilqichilik va asalarichilik tarmoqlarini rivojlantirishga e'tiborni yanada qaratish kabi ishlarni kelgusi yillar davomida izchil amalga oshirib borish muhim sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qishloq xo'jaligini isloh qilish to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 1992-yil.
2. Respublika chorvachiligida iqtisodiy islohotni chuqurlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida.VMQ-137-son. 15.03.1993.
3. Chorvachilikda islohotlarni takomillashtirish hamda dehqon (fermer) xo'jaliklari va xususiylashtirilgan fermalar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida. 23.02.1994.VMQ-87-son
4. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi hisobotlari (1991-2000-yillar).
5. M-1459-fond – Buxoro viloyat hokimligi.
6. M-1673-fond – Buxoro viloyat qishloq xo'jaligi boshqarmasi.

UO'K: 327.56:061.1(575.1)(5)

O'ZBEKISTON VA TDTGA A'ZO DAVLATLARNING TINCHLIK KENGASHIDAGI ISHTIROKI

M.X.Muzaffarov, assistant, Toshkent axborot texnologiyalar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Donald Tramp tashabbusi bilan tashkil etilgan Tinchlik Kengashi haqida so'z yuritiladi. Ushbu xalqaro tashkilotning asosiy maqsadi dunyoda tinchlikni saqlash va G'azo sektorini qayta tiklash jarayonlarini muvofiqlashtirishdir.

Kalit so'zlar: Tinchlik Kengashi, Yaqin Sharq, Vashington sammiti, gumanitar yordam, infratuzilma, ta'lim grantlar.

Аннотация. В данной статье рассматривается Совет мира, созданный по инициативе Дональда Трампа. Главная цель этой международной организации — поддержание мира во всем мире и координация процессов восстановления сектора Газа и оказания гуманитарной помощи и строительства инфраструктуры.

Ключевые слова: Совет мира, Ближний Восток, Вашингтон саммит, гуманитарная помощь, инфраструктура, гранты на образование.

Abstract. This article discusses the Peace Council, established at the initiative of Donald Trump. The main goal of this international organization is to maintain peace in the world and coordinate the processes of reconstruction of the Gaza Strip. Discussed issues of ensuring stability in Gaza, providing humanitarian assistance and building infrastructure.

Key words: Peace of Board, Middle East, Gaza, Uzbekistan, Kazakhstan, Azerbaijan, Turkey, Hungary, Davos, Washington summit, humanitarian aid, infrastructure, educational grant.

Kirish. Tinchlik Kengashi butun dunyoda tinchlikni saqlashni targ'ib qilish maqsadiga ega xalqaro tashkilotdir. Donald Tramp tomonidan tashkil etilgan va Qo'shma Shtatlar hukumati tomonidan boshqariladigan kengash Birlashgan Millatlar Tashkiloti Xavfsizlik Kengashining 2803-

rezolyutsiyasida G'azo tinchlik rejasi jarayonlarini nazorat qilish vazifasi yuklatilgan organ sifatida nomlangan[1][2]. Tinchlik Kengashi 2025-yil sentabr oyida taklif qilingan va 2026-yil yanvar oyida 56-Jahon iqtisodiy forumi doirasida rasman tashkil etilgan.[3].

Asosiy qism. 2026-yil 19-fevral kuni Vashington shahrida Tinchlik kengashining birinchi sammiti bo'lib o'tdi. AQSh Prezidenti Donald Tramp raisligida o'tkazilgan tadbirda TDTga a'zo va kuzatuvchi davlatdan O'zbekiston, Ozarbayjon, Qozog'iston davlat rahbarlari, Turkiya tashqi ishlar vaziri hamda Vengriya bosh vaziri ishtirok etdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 19-fevral kuni Vashington shahrida Tinchlik kengashining dastlabki yig'ilishida ishtirok etdi. G'azo sektorini qayta tiklash va gumanitar yordam ko'rsatish, shuningdek, mintaqada tinchlik hamda barqarorlikni ta'minlash masalalari muhokama qilindi.

Davlatimiz rahbari o'z nutqida dastlabki sammitni chaqirgani uchun Amerika Qo'shma Shtatlari Prezidenti, Tinchlik kengashi raisi Donald Trampga minnatdorlik bildirdi. O'zbekiston Tinchlik kengashini tuzish bo'yicha tinchliksevar tashabbusni qo'llab-quvvatlagani va uni muvaffaqiyatli ro'yobga chiqarishda amaliy ishtirok etishini qat'iy tasdiqlagani ta'kidlandi. Shuningdek kengash ishi G'azo mintaqasini iqtisodiy va ijtimoiy qayta tiklash uchun qulay sharoit yaratishga imkon berishini Shavkat Mirziyoyev alohida takidlab o'tdi. G'azoning har qanday tashqi boshqaruv mexanizmi sektor aholisining so'zsiz ichki qo'llab-quvvatlashiga tayanishi lozimligi ta'kidlandi. Barcha tomonlarning muvofiqlashtirilgan sa'y-harakatlari G'azoni tez fursatda qayta tiklash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga, mojarodan keyingi jarayonlarni barqarorlashtirishga xizmat qilishiga ishonch bildirildi. Davlatimiz rahbari O'zbekiston ushbu hududda turar joylar, bolalar bog'chalari, maktab va kasalxonalar barpo etishga imkon qadar hissa qo'shishga tayyorligini qayd etdi.

Shavkat Mirziyoyev o'z nutqida bu uchrashuvni xalqaro birdamlik, tinchliksevarlik va Yaqin Sharqdagi vaziyatni yaxshilashga bo'lgan umumiy intilishning yorqin ifodasi ekanligini hamda yangi G'azoni – iqtisodiyoti farovon, aholi uchun munosib turmush sharoitlariga ega bo'lgan mintaqani barpo etish uchun ushbu tarixiy imkoniyatdan foydalanish zarurligini alohida aytib o'tdi.

Uchrashuvda Turkiya Prezidenti Rajab Toyyib ErdoG'an nomidan Tashqi ishlar vaziri Hoqon Fidon vakillik qildi. Tashqi ishlar vaziri Hoqon Fidon Vashingtonda bo'lib o'tgan Tinchlik Kengashining birinchi Yig'ilishidagi nutqida Isroilning G'azodagi hujumlariga to'xtaldi. Fidon o'z nutqida ikki yillik katta azob-uqubatlardan so'ng, AQSh Prezidenti Trampning shaxsiy sa'y-harakatlari va ularning birgalikdagi sa'y-harakatlari tufayli G'azoda sulh tuzilganligini ammo gumanitar vaziyat zaifligicha qolayotganini va sulhning buzilayotganligini alohida ta'kidladi.

Fidon mintaqada tezkor, muvofiqlashtirilgan va samarali aralashuv zarurligiga ishora qilib, Turkiya allaqachon G'azoga "katta miqdorda gumanitar yordam" ko'rsatayotganini va sog'liqni saqlash va ta'lim sohalarini qayta tiklash hamda politsiya kuchlarini o'qitishga "mazmunli hissa" qo'shishi mumkinligini ta'kidladi. Shuningdek Fidon Turkiya xalqaro barqarorlashtirish kuchlariga qo'shin yuborishga tayyor ekanligini bildirdi. Uchrashuvdan keyin matbuotga bergan intervyusida Fidon agar tomonlar kelishsa, Turkiya Prezidenti xalqaro barqarorlashtirish kuchlariga qo'shin yuborish irodasiga ega ekanligini aytdi. Uning qo'shimcha qilishicha, Turkiya gumanitar yordam, G'azoni boshqarish va barqarorlashtirish kuchlariga hissa qo'shish borasida "har qanday hissa" taklif qilishga tayyor[7]. U shuningdek, Turkiya birinchi bosqichda mintaqaga 20 000 ta konteyner yuborishni ko'rib chiqayotganini qo'shimcha qildi. Fidon shuningdek, G'azodagi sulh jarayonining ikkinchi bosqichida tashkil etilgan Falastin Texnik Ma'muriyati Qo'mitasi haqida ham to'xtalib, ushbu qo'mitada 15 a'zo ishlayotganini aytdi. Shuningdek Fidon Turkiya G'azoga ham gumanitar yordam, ham salohiyatni oshirishda har qanday yordam ko'rsatishga tayyor ekanligini ta'kidladi. Fidon xavfsizlikni ta'minlash uchun G'azoda mahalliy politsiya kuchlari tashkil etilishini ta'kidlab, ushbu politsiya xodimlari uchun o'quv jarayoni boshlanishini va ushbu politsiya kuchlariga o'quv mashg'ulotlarini o'tkazish majburiyatini olganligini qo'shimcha qildi[8].

Vengriya Bosh vazir Vashingtonda Qo'shma Shtatlar Prezidenti Donald Tramp tashabbusi bilan o'tkazilgan Tinchlik Kengashining birinchi yig'ilishida global miqyosda tinchlik ishini ilgari surish uchun yangi tashabbuslar zarurligini ta'kidladi. Viktor Orban shuningdek, G'azodagi vaziyat Yevropa xavfsizligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini aytdi. Vengriya Bosh vaziri Vengriya xalqi

nomidan Donald Trampga butun dunyo bo'ylab "tinchlik yo'lidagi tinimsiz sa'y-harakatlari" uchun yuksak minnatdorchilik bildirdi. U Vengriya Yevropa Ittifoqi a'zosi sifatida Tinchlik Kengashida eng yuqori darajada vakillik qilingan yagona mamlakat ekanligini ta'kidladi. Shu bilan birga, u Donald Trampning lavozimga qaytishi nafaqat G'azoda, balki Ukrainada ham tinchlik sa'y-harakatlarini ko'paytirish uchun ajoyib imkoniyat yaratishini ta'kidladi. Yaqin Sharqdagi xavfsizlik holati, ayniqsa G'azodagi vaziyat Yevropa xavfsizligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun Vengriyaning Tinchlik Kengashida ishtiroki nafaqat tamoyillarga, xavfsizlik manfaatlariga ham asoslangan. U Yevropada Tinchlik Kengashi va uning kelajakdagi roli haqida jiddiy muloqot olib borilayotganini ta'kidladi. Viktor Orban o'z nutqida Vengriyaning asoschi a'zolar qatorida bo'lganidan faxrlanishini alohida ta'kidladi[9].

Mazkur tadqiqot doirasida Turkiy davlatlar tashkilotiga a'zo davlatlar va O'zbekistonning Birlashgan Millatlar Tashkiloti tizimidagi Xavfsizlik Kengashi faoliyatidagi ishtiroki ko'rib chiqildi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mazkur davlatlarning ushbu nufuzli organdagi ishtiroki, avvalo, ularning xalqaro maydondagi siyosiy faolligi, diplomatik salohiyati hamda mintaqaviy xavfsizlikka qo'shayotgan hissasi bilan chambarchas bog'liqdir.

Birinchidan, TDTga a'zo davlatlar orasida Qozog'istonning 2017–2018-yillarda BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy bo'lmagan a'zosi sifatidagi faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu davrda Qozog'iston global xavfsizlik, yadro qurolini tarqatmaslik, terrorizmga qarshi kurash kabi dolzarb masalalarda muhim tashabbuslarni ilgari surdi. Bu esa turkiy davlatlarning xalqaro xavfsizlik tizimidagi rolini mustahkamlashga xizmat qildi.

Ikkinchidan, O'zbekiston bevosita Xavfsizlik Kengashi a'zosi bo'lmagan bo'lsa-da, uning tashqi siyosatida global va mintaqaviy xavfsizlik masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda. Xususan, Afg'oniston muammosi, Markaziy Osiyoda barqarorlikni ta'minlash, suv resurslaridan oqilona foydalanish kabi masalalarda O'zbekiston faol diplomatik tashabbuslar bilan chiqmoqda. Bu esa mamlakatning kelgusida Xavfsizlik Kengashidagi ishtirok salohiyatini oshiruvchi muhim omil sifatida baholanadi.

Uchinchidan, Turkiyaning Xavfsizlik Kengashidagi (2009–2010-yillar) faoliyati ham turkiy davlatlar uchun muhim tajriba maktabi hisoblanadi. Turkiya o'z a'zoliigi davomida Yaqin Sharq, Afrika va Bolqon mintaqalaridagi mojarolarni hal etish, tinchlikni saqlash operatsiyalarini qo'llab-quvvatlash borasida faol pozitsiya egallagan. Bu esa TDT doirasida umumiy tashqi siyosiy koordinatsiyani kuchaytirish zaruratini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, TDTga a'zo davlatlarning Xavfsizlik Kengashidagi ishtiroki epizodik xarakterga ega bo'lib, ular hali doimiy a'zolar darajasidagi ta'sir kuchiga ega emas. Bu holat, bir tomondan, xalqaro tizimdagi kuchlar muvozanati bilan izohlansa, ikkinchi tomondan, turkiy davlatlar o'rtasida yagona tashqi siyosiy strategiyaning yetarli darajada shakllanmaganligini ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, agar TDT davlatlari o'zaro hamkorlikni yanada chuqurlashtirsa, xususan, xalqaro tashkilotlar doirasida umumiy pozitsiyani shakllantirishga erishsa, ularning global xavfsizlik tizimidagi roli sezilarli darajada ortishi mumkin. Bu esa nafaqat alohida davlatlarning, balki butun turkiy makonning xalqaro maydondagi nufuzini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston va TDTga a'zo davlatlarning Xavfsizlik Kengashidagi ishtiroki hozircha cheklangan bo'lsa-da, mavjud diplomatik salohiyat, mintaqaviy tashabbuslar va xalqaro hamkorlik mexanizmlari ushbu davlatlarning kelajakda global xavfsizlik tizimida yanada faol ishtirok etishiga zamin yaratadi.

Xulosa. Tinchlik Kengashining tashkil etilishi va unda O'zbekiston hamda TDTga a'zo davlatlarning faol ishtiroki xalqaro hamkorlikning yangi bosqichini ifodalaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kengash G'azo sektorini qayta tiklash, gumanitar yordam ko'rsatish va mintaqada barqarorlikni ta'minlashda turli davlatlarning manfaatlarini birlashtiruvchi muhim platforma sifatida shakllanmoqda. O'zbekistonning amaliy hissa qo'shishga tayyorligi, Qozog'istonning oziq-ovqat xavfsizligi va ta'lim grantlari orqali ko'magi, Ozarbayjonning strategik hamkorlik nuqtai nazaridan ishtiroki, Turkiyaning gumanitar yordam va barqarorlashtirish kuchlariga qo'shin yuborish niyati hamda Vengriyaning Yevropa xavfsizligi nuqtai nazaridan kengashni qo'llab-quvvatlashi ushbu tashabbusning ko'p qirrali mohiyatini ko'rsatadi. Shunday qilib, TDTga a'zo davlatlarning ishtiroki

Tinchlik Kengashini xalqaro birdamlik va tinchlikni mustahkamlashda muhim strategik institut sifatida baholash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Magid, Jacob (18 January 2026). "Full text: Charter of Trump's Board of Peace". The Times of Israel. Archived from the original on 22 January 2026. Retrieved 20 January 2026.
2. Petru Dumitriu (24 January 2026). "The status of the Board of Peace for Gaza in international law - Diplo". Retrieved 5 February 2026.
3. Mancini, Ryan (15 January 2026). "Trump announces Gaza 'Board of Peace' has been formed". *The Hill*. Retrieved 15 January 2026.
4. O'zbekiston Prezidenti Tinchlik kengashining G'azo sektori bo'yicha faoliyatining ustuvor yo'nalishlarini belgilab berdi. <https://president.uz/oz/lists/view/8959>
5. Azərbaycanın Sülh Şurasında iştirakının SƏBƏBLƏRİ. <https://medianews.az/azerbaycanin-sulh-surasında-istirakinin-sebebleri>
6. "Қазақстан Газаға көмек көрсетуге дайын": Тоқаев Бейбітшілік кеңесінің алғашқы отырысында не айтты. <https://kaz.nur.kz/politics/universe/2345622-toqaev-beibitshilik-kengesining-algashqy-otyrysynda-ne-aitty/>
7. Hoqon Fidon: "Uluslararası İstikrar Gücü'ne asker göndermeye hazırız". <https://www.bbc.com/turkce/articles/clyg564x496o>
8. "Gazze'ye 20 bin konteyner göndermeyi planlıyoruz". <https://www.bloomberght.com/bakan-Fidon-dan-washington-da-gazze-sureci-ve-abd-iran-degerlendirmesi-3769667>
9. Új kezdeményezésekre van szükség a béke ügyének globális előmozdításához. <https://miniszterelnok.hu/uj-kezdemenyezesekre-van-szukseg-a-beke-ugyenek-globalis-elomozditasahoz/>
10. Muzaffarov, M. (2023). XXI asr boshlarida kelib ichki va tashqi omillar natijasida turkiy tilli davlatlar o'rtasida boshlangan integratsiya jarayoni inqirozi va sabablari. *Development and Innovations in Science*, 2(10), 23–33.
11. Muzaffarov, M. (2025). Vengriya va turkiy dunyo: tarixiy bog'lanish va aloqalari. *Scientific journal of the Fergana State University*, (6), 126-126.
12. Muzaffarov, M. . (2026). Gabala summit of the organization of turkish states and the participation of Uzbekistan. *Oriental Journal of History, Politics and Law*, 6(01), 92–100. <https://doi.org/10.37547/supsci-oghpl-06-01-11>
13. Gulomov, I. Organizational Behavior AND Leadership. *Green Economy and Development*, 2(4), 663644.

UO'K 930.1

CHEXIYA RESPUBLIKA KLASSIK ARXELOGIYA INSTITUTI STUDIA HERCYNIA JURNALIDA O'RTA OSIYO ARXELOGIYASI VA TARIXI MASALALARINING YORITILISHI

(2014, 2015, 2016, 2017-yillar kesimida)

D.T.Nazarova, tayanch doktorant, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada Chexiya Respublikasi Karlova universiteti Klassik arxeologiya instituti tomonidan nashr etiladigan *Studia Hercynia* jurnalida 2014–2017-yillar davomida O'rta Osiyo, xususan Surxon vohasi arxeologiyasi va qadimgi tarixi masalalarining yoritilishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *Studia Hercynia*, Surxon vohasi, arxeologiya, xalqaro ekspeditsiya, Sherobod, Poshxurt, Burgut Qo'rg'on, Zarabog'

Аннотация. В данной статье проанализировано освещение вопросов археологии и древней истории Средней Азии, в частности Сурхандарьинского оазиса, в журнале *Studia Hercynia*, издаваемом Институтом классической археологии Карлова университета Чешской Республики в 2014–2017 гг.

Ключевые слова: *Studia Hercynia*, Сурхандарьинский оазис, археология, международная экспедиция, Шерабад, долина Паихурт, Бургут-Курган, микрооазис Зарабог, историография, научный оборот.

Abstract. This article analyzes the coverage of issues related to the archaeology and ancient history of Central Asia, particularly the Surkhandarya oasis, in the journal *Studia Hercynia*, published by the Institute of Classical Archaeology of Charles University (Czech Republic) during the years 2014–2017.

Key words: *Studia Hercynia*, Surkhandarya oasis, archaeology, international expedition, Sherabad, Pashkhurt valley, Burgut Kurgan, Zarabag micro-oasis, historiography, academic circulation.

Kirish. So'nggi yillarda O'rta Osiyo, xususan O'zbekiston hududida olib borilayotgan arxeologik tadqiqotlar mazmunan va metodologik jihatdan yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Ayniqsa, xalqaro ilmiy hamkorlik doirasida amalga oshirilayotgan qo'shma ekspeditsiyalar natijasida mintaqaning qadimgi tarixi, madaniyati hamda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonlari haqida yangi ilmiy qarashlar shakllanmoqda. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston–Chexiya xalqaro arxeologik ekspeditsiyasining Surxondaryo viloyati hududida olib borgan tadqiqotlari alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotlar natijalari xalqaro ilmiy jurnallar, jumladan Chexiya Respublikasi Karlova universiteti Klassik arxeologiya instituti tomonidan nashr etiladigan **“Studia Hercynia”** jurnalida muntazam ravishda e'lon qilib borilmoqda. Ushbu jurnal Markaziy Osiyo, ayniqsa Baqtriya–So'g'd hududlarining qadimgi tarixi va arxeologiyasini yoritishda muhim ilmiy platformalardan biri sifatida shakllangan. Unda chop etilgan maqolalar orqali Surxon vohasi, xususan Sherobod, Boysun, Poshxurt vodiysi hamda Zarabog' mikrovohasi hududlarida olib borilgan arxeologik izlanishlarning natijalari ilmiy muomalaga kiritilmoqda.

Shu bilan birga, ushbu maqolalarda nafaqat yangi arxeologik yodgorliklar aniqlanishi, balki ularning joylashuvi, funksional xususiyatlari, xronologiyasi va hududiy tizimdagi o'rni masalalari ham keng yoritilgan. Xususan, tog'oldi hududlari, daryo vodiylari va mikrovohalarda joylashgan qo'rg'onlar, manzilgohlar hamda qabristonlarning landshaft bilan o'zaro bog'liqligi zamonaviy metodlar asosida tahlil qilinmoqda. Bu esa mintaqaning qadimgi davrlardagi o'zlashtirish jarayonlarini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Metodologiya (tadqiqot usullari): Mazkur tadqiqotda tarixiy-tahliliy, qiyosiy hamda tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Jurnal materiallari asosida ilmiy ma'lumotlar umumlashtirildi va tahlil qilindi. Shuningdek: arxeologik kuzatuv natijalari, dala tadqiqotlari, topografik va landshaft tahlillari, numizmatik ma'lumotlar asosida xulosalar chiqarildi.

Muhokama: Karlovo universiteti dunyoning eng qadimiy universitetlaridan biri hisoblanadi. Ushbu oliy ta'lim muassasasi XIV asr o'rtalarida Chexiya qiroli Karl IV tomonidan tashkil etilgan. Bugungi kunda 53 ming nafardan (shundan 7 ming nafari xorijlik talabalar) ortiq talabalar 17 fakultetda tahsil olmoqda. Karlovo universiteti The Times Higher Education World University Rankings xalqaro reytinggida dunyoning 500 ta eng yaxshi oliy ta'lim muassasalari ro'yxatiga kiritilgan. Shuningdek, universitet Oksford, Sorbonna, Boloniya va Jeneva universitetlari bilan birga Yevropa universitetlari assotsiatsiyasining a'zosi hisoblanadi. Bu universitetning tarix ilmiga oid tadqiqot va tashviqot ishlari institut tomonidan chiqariladigan Studia Hercynia jurnali orqali kitobxonlarga yoritib berib kelinmoqda. Studia Hercynia jurnali bu antik davrning moddiy madaniyatini o'rganishni o'z oldiga maqsad qilib olgan xalqaro jurnallar qatoriga kiruvchi jurnallardan biri hisoblanadi. O'rganish davri jarayoni davomida O'rta Yer dengizi, Markaziy Yevropa munosabatlariga, Yevropa madaniyatidagi antik san'at an'alariga va boshqa tegishli hodisalarga o'z e'tborini qaratadi. Studia Hercynia jurnali 1997-yilda Y.Bauzek tomonidan Charlz universiteti qoshidagi San'at fakultetining Klassik arxeologiya instituti qoshida tashkil topgan. Jurnal bir yilda ikki marta nashrdan chiqadi.

2015-yildan buyon Studia Hercynia jurnali **CC BY-NC-ND20** lisenziyasi asosida o'quvchilarga bepul onlayn kontentga ega ochiq jurnallardan biri bo'lib hisoblanib kelinmoqda.[1]

Studia Hercynia jurnali 2017-yil 9-iyuldan boshlab Norvegiya tadqiqot ma'lumotlar markazi (NSD) bilan hamkorlikda o'z faoliyatini boshladi. Shuning bilan bir qatorda Chexiya Respublikasidagi Karlova universiteti O'zbekiston bilan ham o'z hamkorligini yo'lga qo'ygan bo'lib, institutning O'zbekistondagi faoliyati so'ngi yillarda ortib bordi.[2]

Surxon vohasini qadimiy tarixini o'rganish borasida O'zbekiston-Chexiya hamkorligida olib borilgan tadqiqotlarining ham o'rni beqiyosdir. O'zbekiston-Chexiya hamkorligining dastlabki tadqiqot ishi O'zbekiston janubidagi Surxondaryo viloyatidagi, ya'ni tarixiy Shimoliy Baqtriyaning g'arbiy qismidagi Jondavlatpepa va uning atrofidagi aholi turar joylarini o'rganish bo'ldi. 2008-2011 yillari davomida Sherobod tumanining arxeologik xaritasini tuzishda L. Stancho, A. Shaydullayev, P.Tushlovalar xizmatlari kattadir.[3] Bu tadqiqot ishlari uchun ham katta mablag'lar talab qilinishini

bilamiz. 2009- yildagi ishlarning davomli bo'lishi uchun Pragadagi Karlova universitetining falsafa fakulteti tomonidan katta sarmoya kiritildi. Yillar davomidagi tadqiqotlar davomiyligini saqlagan holda 2010-yil sentabr oyida O'zbekiston janubidagi Surxondaryo viloyati Sherobod tumanida arxeologik tadqiqotlarning 3-qismi amalga oshirildi. Ekspeditsiyaga Chexiya tadqiqotchilaridan L. Stancho boshchilik qildi. O'zbek tadqiqotchilaridan ekspeditsiya rahbari Sh.Shaydullayev, a'zolari T.Annayev (Termiz davlat universiteti) va A.Shaydullayev (O'zbekiston Milliy universiteti) faol qatnashdilar. Ilmiy tadqiqotlar davomida amalga oshirilgan ishlar to'g'risidagi hisobotlarni Studia Hercynia jurnalida yoritilib borishini ko'rishimiz mumkin.

Studia Hercynia jurnalining 2014. XVIII ½ -sonlarida jami 3 ta maqola keltirilgan bo'lib, bulardan 1 tasi O'zbekiston-Chexiya xalqaro arxeologik ekspeditsiyasining Sherobod vohasidagi Kayrit arxeologik yodgorligida olib borilgan arxeologik ekspeditsiyalar natijasiga bag'ishlangandir. Maqola mualliflari L. Stancho, Sh. Shaydullayev, J. Benduze-Sarmiento, A. Pazout, H. Vondrova hisoblanadi. Maqolaning nomi *“Kayrit burial site (south Uzbekistan): preliminary report for season 2014”*. (Kayrit qabristoni (O'zbekiston janubi): 2014-yilgi mavsum uchun dastlabki hisobot deb nomlanadi. Ushbu maqolada O'zbekiston-Chexiya xalqaro arxeologik ekspeditsiyasi tomonidan 2008-2011 yillarda Surxondaryo viloyatining Sherobod tumanida amalga oshirilgan arxeologik tadqiqotlarning samarali natijalari yoritilgandir. Shuning bilan bir qatorda maqola orqali biz Kushonlar va O'rta asrlar davri, oldingi davrlarga oid arxeologik ma'lumotlar haqida va Maydon va Qorabog' oralig'ida yangi topilgan Yoz I davrining muhim manzilgohi Burgut Qo'rg'on haqida ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin.[4]

Studia Hercynia jurnalining XIX, 1-2/2015 yilgi sonida jami 19 ta maqola berilgan bo'lib, shulardan 2 tasi O'zbekiston-Chexiya xalqaro arxeologik ekspeditsiyasining natijalariga bag'ishlangandir. Bulardan bittasi L.Stancho muallifligida *“An unusual Khotanese Terracotta Head from the Sherabad Oasis”* deb nomlangan, maqolada Surhon vohasidagi Bobotepa shahridan yangi topilgan budda haykali haqida va uning tavsifi to'g'risida ma'lumotlar keltirigandir. Keyingi maqola mualliflari A.Augustinova, L.Stanco, Sh.Shaydullayev, M.Mrvalar hisoblanib, o'zlarining hammualliflikdagi *“Archaeological Survey in the Zarabag Micro Oasis (South Uzbekistan), Preliminary Report on the season 2015”* mavzusidagi maqolasida 2015-yilning kuzida Zarabog' vohasida boshlangan arxeologik tadqiqot usullari va natijalari jamlanganini ko'rishimiz mumkindir. [5]

Studio Hercynia jurnalining 2016-yilning 1 va 2 sonlarida jami 22 ta maqola keltirilgan bo'lib, bular ichida Surxondaryoda olib borilgan arxeologik ekspeditsiyalariga bag'ishlangan jami 4 ta maqolani uchratishimiz mumkindir.. Keltirilgan bu 4 ta maqola orqali biz 2014-yilda boshlangan tog'li cho'l zonasida hamda 2015-yilda Burgut Qo'rg'onda amalga oshirilgan O'zbekiston-Chexiya-Fransiya xalqaro arxeologik ekspeditsiya jamoasi tomonidan qazish natijalari haqida ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin. Shuning bilan bir qatorda L.stancho va A.Agustinovalarning olib borgan arxeologik tadqiqot natija hisobotlari ham qisqacha bayon qilgan. Keyingi qo'shimcha berilgan maqolalarda ham 2015-yilgi mavsumda O'zbekiston-Chexiya-Fransiya xalqaro arxeologik ekspeditsiyasi tomonidan O'zbekiston janubidagi Surxondaryo viloyatining Poshxurt vodiysida olib borilgan arxeologik tadqiqot natijalariga bag'ishlanadi.

O'zbekiston-Chexiya xalqaro arxeologik ekspeditsiyasi tomonidan 2016-yilda Burgut Qo'rg'onda davomli arxeologik tadqiqot ishlari davom ettirildi. Ayni shu yilda ekspeditsiya a'zolari tomonidan Zarabog' vohasidagi dala tadqiqotlari yakunlanib, Qorabog' va Kampirtepa qishloqlari joylashgan joylarda arxeologik tadqiqot ishlari samarali olib borildi. 2015-yil kuzi va 2016 yil yozi davomida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar davomida Zarabog' vohasi to'liq o'rganilib tadqiqot natijalari tahlil qilindi va 63 ta joy aniqlandi.

O'zbekiston-Chexiya xalqaro arxeologik ekspeditsiyasi a'zolari tomonidan 2017-yilda Tulki Tepa va Yo'l Tepa deb nomlanuvchi arxeologik yodgorliklarda ham sirt tadqiqot ishlari amalga oshirildi. Bu yildagi mavsum davomidagi eng muhim kashfiyotlardan biri, Kaptar Kamar g'ori hisoblanadi. Bu joydan topilgan turli xildagi arxeologik topilmalar vatanimiz tarixini yoritishda muhim manba bo'lib xizmat qilib kelmoqda. Biz bu kabi tahliliy ma'lumotlarni Studio Hercynia jurnalining XXI,1,2/2017 yilgi sonida keltirilgan A.Shaydullayev, A.Augustinova, J.Havlik,

P.Cejnarova, Kysela, L.Stancho, A.Shaydullayev, G.Palmeri, A.Augustinova, L.Damashek. M.Mrvalar mualliflik qilgan maqolalarida ko'rishimiz mumkin.

Natijalar va muhokama: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki: Surxon vohasi qadimda faol o'zlashtirilgan hudud bo'lgan, "Studia Hercynia" jurnali orqali ushbu hududdagi tadqiqotlar tizimlashtirilgan, O'zbekiston–Chexiya xalqaro arxeologik ekspeditsiyasi yangi yodgorliklarni ilmiy muomalaga kiritgan. Hudud faqat chegara emas, balki ichki iqtisodiy va harbiy tizimning bir qismi bo'lgan. Numizmatik materiallar orqali tarixiy davrlar aniqroq belgilangan. Muhokama natijasida aniqlanishicha, mazkur tadqiqotlar Markaziy Osiyo tarixini yangicha talqin qilish imkonini bermoqda. Mazkur tadqiqotda Studia Hercynia jurnalida chop etilgan maqolalar ilk bor kompleks tarzda tahlil qilinib, Surxon vohasidagi arxeologik tadqiqotlarning rivojlanish bosqichlari tizimli ravishda ochib berildi.

Xulosa: Studia Hercynia jurnali O'rta Osiyo arxeologiyasini yoritishda muhim xalqaro ilmiy platforma hisoblanadi. 2014–2017-yillar davomida Surxon vohasida olib borilgan tadqiqotlar keng va tizimli yoritilgan. Ushbu materiallar asosida hududning qadimgi tarixi, joylashuv tizimi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi haqida yangi ilmiy xulosalar chiqarish mumkin. O'zbekiston–Chexiya xalqaro ekspeditsiyasi tomonidan olib borilgan tadqiqotlar nafaqat yangi yodgorliklarni aniqlash, balki butun hududni kompleks tarzda o'rganishga xizmat qilmoqda. Bu esa O'rta Osiyo tarixshunosligida muhim o'rin egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. P.Pavuk. Studia Hercynia XIX, 1-2/2015. P. 1.
2. P.Pavuk. Studia Hercynia XX, 1/2016. P. 5.
3. Абдуллаев. К., Станчо Л., Шайдуллаев А., Тушлова П. Археологическое исследование Джандавлатеппа и Шерабадского района. Прага, 2013. С. 41.
4. L.Stancho. Sh. Shaydullayev, J.Benduze Sarmiento, A.Pazout, H. Vondrova. Kayrit burial site (south Uzbekistan): preliminary report for season 2014. Studio Hercynia XVIII/1-2.
5. A.Augustinova, L.Stancho, Sh.Shaydullaev, M.Mrva. Archaeological Survey in the Zarabag Micro Oasis (South Uzbekistan), Preliminary Report on the season 2015. Studio Hercynia XIX/1-

UO'K: 193.4(575.1)

GLOBAL VA MINTAQAVIY XAVFSIZLIK KESISHMASIDA MARKAZIY OSIYO: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR

R.A.Ne'matov, o'qituvchi, Guliston davlat universiteti, Guliston

<https://orcid.org/0000-0003-2465-5303>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yevroosiyo, xususan Markaziy Osiyo mintaqasida zamonaviy xavfsizlik muammolari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotda yadro xavfsizligi, ommaviy qirg'in qurollarini tarqatmaslik siyosati, mintaqaviy integratsiya jarayonlari hamda suv-energetika resurslaridan foydalanish bilan bog'liq muammolar yoritilgan. Shuningdek, global geosiyosiy manfaatlar to'qnashuvi, xalqaro terrorizm va ekstremizm tahdidlari hamda ularning mintaqaviy barqarorlikka ta'siri ilmiy asosda ochib berilgan. Muallif tomonidan Markaziy Osiyoda xavfsizlikni ta'minlashning samarali mexanizmlari sifatida hamkorlik, muzokara va xalqaro huquq tamoyillariga asoslangan yondashuvlar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: Yevroosiyo, Markaziy Osiyo, xavfsizlik, yadro qurolidan holi zona, geosiyosat, suv resurslari, energetika, xalqaro terrorizm, integratsiya, barqarorlik.

Аннотация. В данной статье комплексно анализируются современные проблемы безопасности в Евразии, с особым акцентом на регион Центральной Азии. Рассматриваются вопросы ядерной безопасности, нераспространения оружия массового уничтожения, региональной интеграции, а также проблемы использования водно-энергетических ресурсов. Особое внимание уделяется геополитическим процессам, конфликту интересов мировых держав, угрозам международного терроризма и экстремизма и их влиянию на региональную стабильность. Автор обосновывает необходимость укрепления механизмов безопасности на основе международного сотрудничества, переговоров и норм международного права.

Ключевые слова: *Евразия, Центральная Азия, безопасность, безъядерная зона, геополитика, водные ресурсы, энергетика, международный терроризм, интеграция, стабильность.*

Abstract. *This article provides a comprehensive analysis of contemporary security challenges in Eurasia, with a particular focus on Central Asia. The study examines issues of nuclear security, non-proliferation of weapons of mass destruction, regional integration, and the management of water and energy resources. It also explores geopolitical dynamics, the clash of interests among major powers, and the impact of international terrorism and extremism on regional stability. The author emphasizes that effective security mechanisms in Central Asia should be based on cooperation, dialogue, and adherence to international law principles.*

Keywords: *Eurasia, Central Asia, security, nuclear-weapon-free zone, geopolitics, water resources, energy, international terrorism, integration, stability.*

Kirish. XXI asrda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, xalqaro munosabatlar tizimining murakkablashuvi hamda geosiyosiy kuchlar muvozanatining o'zgarishi xavfsizlik masalalarini yangi bosqichga olib chiqdi. Ayniqsa, Yevroosiyo mintaqasi, xususan Markaziy Osiyo hududi tabiiy resurslarga boyligi, transport-kommunikatsiya yo'llarining kesishgan nuqtasida joylashgani hamda yirik davlatlar manfaatlari to'qnashadigan strategik hudud sifatida global siyosatda alohida o'rin egallaydi.

Bugungi kunda mintaqada xavfsizlikni ta'minlash masalalari an'anaviy harbiy tahdidlardan tashqari, xalqaro terrorizm, diniy ekstremizm, narkotrafik, ommaviy qirg'in qurollarining tarqalishi, shuningdek, suv-energetika resurslaridan foydalanish bilan bog'liq ziddiyatlar bilan yanada murakkablashib bormoqda. Shu bilan birga, global va mintaqaviy darajadagi integratsiya jarayonlari, xalqaro tashkilotlar faoliyati hamda davlatlararo hamkorlik mexanizmlarining rivojlanishi ushbu muammolarni hal etishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Markaziy Osiyoda yadro qurolidan holi zona tashkil etilishi, mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlashga qaratilgan siyosiy tashabbuslar, shuningdek, suv-energetika resurslaridan oqilona foydalanish bo'yicha olib borilayotgan hamkorlik jarayonlari hududda barqarorlikni ta'minlashning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Biroq, mavjud geosiyosiy raqobat, resurslar taqsimoti bilan bog'liq kelishmovchiliklar hamda tashqi va ichki tahdidlarning saqlanib qolayotgani ushbu masalalarni chuqur ilmiy tahlil qilish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi Yevroosiyo, xususan Markaziy Osiyo mintaqasida zamonaviy xavfsizlik muammolarini kompleks tahlil qilish, ularning asosiy omillarini aniqlash hamda mintaqaviy barqarorlikni ta'minlashning samarali mexanizmlarini ilmiy asosda yoritishdan iborat. Tadqiqot jarayonida yadro xavfsizligi, suv-energetika muammolari, geosiyosiy jarayonlar va xalqaro hamkorlik masalalari o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yevroosiyo va Markaziy Osiyo mintaqasida xavfsizlik masalalari mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan keng o'rganilgan. Ilmiy adabiyotlarda asosan geosiyosiy raqobat, yadro xavfsizligi, xalqaro terrorizm, ekstremizm, mintaqaviy integratsiya hamda suv-energetika muammolariga alohida e'tibor qaratilgan[1]. Xorijiy tadqiqotlarda Markaziy Osiyo yirik davlatlar manfaatlari to'qnashadigan strategik hudud sifatida baholanadi[2]. O'zbekistonlik mualliflar va siyosiy arboblarning qarashlarida esa mintaqada tinchlik va barqarorlikni saqlash, yadro qurolidan holi hudud yaratish, transchegaraviy suv resurslaridan oqilona foydalanish masalalari ustuvor yo'nalish sifatida ko'rsatiladi[3]. Shuningdek, mavjud adabiyotlarda mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlashda xalqaro hamkorlik, siyosiy muzokaralar va huquqiy mexanizmlarning ahamiyati alohida ta'kidlanadi[4]. Biroq ayrim tadqiqotlarda xavfsizlikka ta'sir etuvchi siyosiy, ekologik va resurs omillari o'zaro bog'liq holda yetarlicha kompleks tahlil qilinmagan. Shu jihatdan mazkur mavzu yanada chuqur tadqiq etishni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda Yevroosiyo, xususan Markaziy Osiyo mintaqasida xavfsizlik masalalarini o'rganishda kompleks yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning nazariy asosini geosiyosiy tahlil, tizimli yondashuv hamda komparativ (taqqoslama) metodlar tashkil etadi.

Jarayonda tarixiylik va mantiqiylik tamoyillariga tayangan holda mintaqada xavfsizlik tizimining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tahlil qilindi. Shuningdek, yadro xavfsizligi, transchegaraviy suv resurslari va geosiyosiy jarayonlarning o'zaro bog'liqligini aniqlash maqsadida tizimli-tahliliy usuldan foydalanildi.

Bundan tashqari, xalqaro tashkilotlar hujjatlari, normativ-huquqiy manbalar hamda ilmiy adabiyotlarni o'rganish orqali umumlashtirish va ilmiy xulosa chiqarish metodlari qo'llanildi. Tadqiqot natijalari mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlashning samarali mexanizmlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida Yevroosiyo, xususan Markaziy Osiyo mintaqasida xavfsizlik masalalari ko'p omilli va o'zaro bog'liq tizim sifatida shakllanayotgani aniqlandi. Mintaqada xavfsizlikka tahdidlar faqat harbiy-siyosiy omillar bilan cheklanib qolmay, balki geosiyosiy raqobat, iqtisodiy manfaatlar to'qnashuvi hamda ekologik muammolar bilan chambarchas bog'liq holda namoyon bo'lmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, Markaziy Osiyoda yadro qurolidan holi zona tashkil etilishi mintaqaviy barqarorlikni mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu tashabbus davlatlar o'rtasida ishonch muhitini shakllantirishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda[5]. Shu bilan birga, xalqaro terrorizm, ekstremizm va narkotrafik kabi zamonaviy tahdidlar mintaqada xavfsizligi uchun dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Shuningdek, suv-energetika resurslaridan foydalanish bilan bog'liq masalalar mintaqadagi eng muhim geoiqtisodiy muammolardan biri ekanligi aniqlanib, u davlatlar o'rtasidagi munosabatlarga bevosita ta'sir etuvchi omil sifatida baholandi[6]. Suv resurslarining notekis taqsimlanishi va manfaatlar qarama-qarshiligi kelgusida ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy beqarorlik xavfini kuchaytirishi mumkin.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, mintaqada xavfsizlikni ta'minlashning eng samarali yo'li davlatlar o'rtasidagi o'zaro ishonch, ko'p tomonlama hamkorlik va xalqaro huquq tamoyillariga asoslangan siyosatni izchil amalga oshirishdan iborat. Integratsiya jarayonlarini chuqurlashtirish, resurslardan oqilona foydalanish va zamonaviy tahdidlarga qarshi birgalikda kurashish mintaqaviy barqarorlikni mustahkamlashning asosiy yo'nalishlari sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Yevroosiyo, ayniqsa Markaziy Osiyo mintaqasida xavfsizlik masalalari bugungi kunda geosiyosiy, harbiy-siyosiy, ekologik hamda resurs omillari bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'lmoqda. Mintaqada barqarorlikni saqlashda davlatlararo hamkorlik, o'zaro ishonch va xalqaro huquq me'yorlariga tayanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, yadro xavfsizligini mustahkamlash, suv-energetika resurslaridan oqilona foydalanish hamda terrorizm va ekstremizmga qarshi birgalikda kurashish mintaqada xavfsizligining asosiy yo'nalishlaridan biridir.

Shundan kelib chiqib, mintaqada xavfsizlikni ta'minlash uchun integratsion hamkorlikni kuchaytirish, siyosiy muloqotni rivojlantirish, resurslardan foydalanishda o'zaro manfaatli mexanizmlarni ishlab chiqish hamda zamonaviy tahdidlarga qarshi umumiy yondashuvni shakllantirish zarur. Ana shundagina mintaqada tinchlik, barqarorlik va izchil taraqqiyotga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бжезинский, З. Великая шахматная доска: господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезинский. – Москва: Международные отношения, 1998. – 256 с.
2. Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – Москва: АСТ, 2003. – 603 с.
3. Каримов, И. А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари / И. А. Каримов. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – 326 б.
4. Толипов, Ф. Ф. Марказий Осиёда хавфсизлик ва геосиёсат масалалари / Ф. Ф. Толипов. – Тошкент: Tafakkur, 2005. – 184 б.
5. United Nations. Global Counter-Terrorism Strategy / United Nations. – New York, 2006. – 15 p.
6. Micklin, P. The Aral Sea Disaster / P. Micklin // Annual Review of Earth and Planetary Sciences. – 2007. – Vol. 35. – P. 47–72.

O'ZBEKISTONDA VOHA HUNARMANDCHILIGI TARMOQLARINING O'ZIGA XOS HUSUSIYATLARI VA AYOLLAR BANDLIGINING TA'MINLANISHI

D.N.Nosirova, mustaqil tadqiqotchi, Denov tadbirkorlik va pedagogika universiteti, Denov

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonning janubiy hududlari hisoblangan Surxondaryo va Qashqadaryo vohalarida hunarmandchilik tarmoqlarining shakllanishi hamda ayollar bandligini ta'minlashdagi o'rni tarixiy va ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ayollar hunarmandchiligining an'anaviy shakllari, oilaviy ishlab chiqarish modeli va hududiy xususiyatlari qiyosiy asosda yoritilgan. Shuningdek, janubiy vohalarda hunarmandchilikning ayollar bandligini ta'minlashdagi ahamiyati davlat siyosati va normativ-huquqiy hujjatlar kontekstida baholanadi. Maqolada tarixiy manbalar, etnografik materiallar va amaldagi normativ hujjatlar asosida ilmiy xulosalar chiqarilgan hamda amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: hunarmandchilik, ayollar bandligi, janubiy vohalar, Surxondaryo, Qashqadaryo, an'anaviy mehnat, kasanachilik.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности формирования ремесленных отраслей в южных регионах Узбекистана на примере Сурхандарьинской и Кашкадарьинской долин, а также их роль в обеспечении занятости женщин. На основе исторического и социально-экономического анализа раскрываются традиционные формы женского ремесленного труда, семейная модель производства и региональные различия. Особое внимание уделяется сравнительному анализу ремесленной деятельности женщин в указанных долинах и оценке ее значения в контексте государственной политики по поддержке занятости и развитию ремесленничества. Выводы исследования основаны на анализе исторических источников, этнографических материалов и нормативно-правовых документов.

Ключевые слова: ремесленничество, занятость женщин, южные регионы, Сурхандарьинская долина, Кашкадарьинская долина, традиционный труд, домашнее производство.

Abstract. This article analyzes the formation of handicraft sectors in the southern regions of Uzbekistan, with particular reference to the Surkhandarya and Kashkadarya oases, and examines their role in ensuring women's employment. The study highlights traditional forms of women's handicraft activities, the family-based production model, and regional characteristics through a comparative historical and socio-economic approach. Special attention is paid to the role of handicrafts in supporting women's employment within the framework of state policies and regulatory measures aimed at promoting handicraft development. The research is based on historical sources, ethnographic materials, and official legal documents, resulting in scientifically grounded conclusions and practical recommendations.

Key words: handicrafts, women's employment, southern regions of Uzbekistan, Surkhandarya oasis, Kashkadarya oasis, traditional labor, home-based production.

O'zbekistonning janubiy viloyatlari, xususan Surxondaryo va Qashqadaryo vohalari qadimdan hunarmandchilikning turli tarmoqlari rivojlangan hududlar sifatida ajralib kelgan. Ushbu vohalarda tabiiy-geografik sharoit, mahalliy xomashyo bazasi hamda aholi turmush tarzining o'ziga xosligi hunarmandchilikning barqaror shakllanishiga va avloddan-avlodga meros bo'lib o'tishiga zamin yaratgan. Ayniqsa, ayollar mehnati bilan bog'liq hunar tarmoqlari – kashtachilik, to'qimachilik, gilamchilik, tikuvchilik va bezak san'ati janubiy vohalar ijtimoiy-iqtisodiy hayotida muhim o'rin tutgan.

Tarixiy manbalar va etnografik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, janubiy vohalarda ayollar hunarmandchiligi nafaqat oilaviy ehtiyojlarni qondirish, balki mahalliy bozorlar uchun mahsulot yetkazib berish, oila byudjetini mustahkamlash va ayollarning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeini oshirish vositasi sifatida ham namoyon bo'lgan. An'anaviy hunarmandchilik shakllari asosan uy-mehnat modeli asosida rivojlanib, ayollar bandligining nisbatan barqaror va moslashuvchan shaklini

ta'minlagan. Shu jihatdan, hunarmandchilik janubiy vohalarda ayollar bandligini ta'minlashning tarixiy ildizlarga ega mexanizmi sifatida baholanishi mumkin.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda xotin-qizlar bandligini oshirish, ularning iqtisodiy faolligini kuchaytirish va hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Xususan, hunarmandchilik va kasanachilikni rivojlantirish orqali ayollar bandligini kengaytirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, hududiy xususiyatlarni inobatga olgan holda amaliy mexanizmlar joriy etildi [1]. Bu jarayonda janubiy viloyatlarning tarixiy tajribasi va an'anaviy hunar tarmoqlari muhim ijtimoiy-iqtisodiy resurs sifatida qayta baholanmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining xotin-qizlar mehnatini qo'llab-quvvatlash, hunarmandchilikni rivojlantirish va kasanachilikni kengaytirishga qaratilgan qaror va farmonlarida ayollar bandligini ta'minlash masalasi ijtimoiy barqarorlik va hududiy rivojlanish bilan bevosita bog'liq holda ko'rib chiqilgan. Mazkur hujjatlar janubiy vohalarda ayollar hunarmandchiligi salohiyatidan samarali foydalanish, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish va an'anaviy hunarlarni zamonaviy iqtisodiy muhitga moslashtirish imkonini yaratmoqda.

Mazkur hujjatlar janubiy vohalarda an'anaviy hunarmandchilik tarmoqlarini qayta tiklash, oilaviy tadbirkorlik va kasanachilikni rivojlantirish orqali ayollar bandligini kengaytirish imkonini yaratdi. Bu jarayonda "Hunarmand" uyushmasi va hududiy dasturlar muhim institutsional rol o'ynadi.

Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Surxondaryo va Qashqadaryo vohalarida hunarmandchilik tarmoqlarining hududiy xususiyatlari hamda ularning ayollar bandligini ta'minlashdagi o'rni masalasi kompleks tarixiy-ijtimoiy tahlil nuqtayi nazaridan yetarli darajada o'rganilmagan. Aksariyat tadqiqotlarda hunarmandchilik umumiy etnografik yoki iqtisodiy kontekstda yoritilib, ayollar mehnatining hududiy va tarmoqlar kesimidagi xususiyatlari ikkilamchi darajada qolib ketgan [3].

Mazkur maqolaning maqsadi Surxondaryo va Qashqadaryo vohalari misolida janubiy hududlar hunarmandchiligi tarmoqlarining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish hamda ularning ayollar bandligini ta'minlashdagi tarixiy va zamonaviy ahamiyatini ilmiy asosda ochib berishdan iborat. Tadqiqot doirasida hunarmandchilik tarmoqlarining shakllanish omillari, ayollar mehnatining an'anaviy shakllari, hududiy farqlar va davlat siyosatining mazkur sohadagi ta'siri o'zaro bog'liqlikda tahlil qilinadi.

Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlar tahlili Surxondaryo va Qashqadaryo vohalarida hunarmandchilik tarmoqlarining hududiy xususiyatlari hamda ularning ayollar bandligini ta'minlashdagi o'rni masalasi kompleks tarixiy-ijtimoiy tahlil nuqtayi nazaridan yetarli darajada o'rganilmaganini ko'rsatadi. Aksariyat tadqiqotlarda hunarmandchilik umumiy etnografik yoki iqtisodiy kontekstda yoritilib, ayollar mehnatining hududiy va tarmoqlar kesimidagi xususiyatlari ikkilamchi darajada qolib ketgan.

Surxondaryo va Qashqadaryo vohalarida hunarmandchilikning shakllanishida hududiy farqlar kuzatiladi. Surxondaryo vohasida ayollar hunarmandchiligi ko'proq shahar va yirik qishloq markazlari bilan bog'liq bo'lib, kashtachilik, tikuvchilik va bezak san'ati tarmoqlari yetakchi o'rin egallaydi. Bu hududda hunarmandchilik mahsulotlarining mahalliy bozorlar orqali realizatsiya qilinishi ayollar bandligining nisbatan doimiy va barqaror shaklini ta'minlagan.

Qashqadaryo vohasida esa ayollar hunarmandchiligi ko'proq qishloq xo'jaligi faoliyati bilan uyg'un holda rivojlangan bo'lib, gilamchilik, to'qimachilik va ip yigirish tarmoqlari keng tarqalgan. Bu hududda hunar faoliyati asosan uy sharoitida amalga oshirilgan, ayollar bandligi esa ko'proq mavsumiy va qo'shimcha xarakter kasb etgan. Mahsulotlar ichki ehtiyojlarni qondirish bilan bir qatorda ayirboshlash va savdo munosabatlarida ham ishtirok etgan.

Qashqadaryo-Surxondaryo hududlarida kashtachilik va uy tikuvchiligiga yaqin yo'nalishlar ayollar mehnatini tez jalb qilsa-da, bozorga chiqish kanallari cheklanganda daromadning mavsumiyligi kuchayadi. Umuman, voha ixtisoslashuvi ayollar bandligi uchun "kirish eshigi"ni belgilaydi, ayrim tarmoqlarda kirish past kapital va o'rtacha malaka bilan mumkin, ayrimlarida esa ustozlik, jihoz va dizayn standartlari sabab selektivlik yuqori.

Natijalarning yana bir muhim qatlami bandlikni ta'minlashda institutsional omillar roliga taalluqlidir. Hunarmandlar uyushmalari, ko'rgazma-savdo platformalari, kredit va mikromoliya mahsulotlari, kasb-hunar o'qitish kurslari hamda sertifikatlash amaliyotlari mavjud bo'lgan joylarda ayollar bandligi nafaqat son jihatdan, balki daromad barqarorligi va bozorga chiqish imkoniyatlari jihatidan ham mustahkamlanishi kuzatildi. Ayniqsa, dizayn, sifat nazorati va marketing bo'yicha maslahat xizmatlari mavjud bo'lsa, ayollar ko'pincha uy-mehnat doirasidan chiqib, kichik ustaxona yoki kooperativ shaklida faoliyatni kengaytirish imkoniga ega bo'ladi. Biroq sertifikatlash va standartlar ayrim hollarda ortiqcha tranzaksiya xarajatlarini keltirib chiqarib, mayda ishlab chiqaruvchilarni norasmiy segmentda qoldirishi ham mumkin, bu esa ayollar mehnatining himoyasizligi va qiymat zanjirida past ulushda qolishiga sabab bo'ladi. Shunday qilib, institutsional muhit bir vaqtning o'zida imkoniyat hamda cheklov manbai sifatida namoyon bo'ladi, natijada ayollar bandligini ta'minlash uchun institutlarning "moslashuvchan" modeli muhimligi aniqlanadi.

Olingan natijalar voha hunarmandchiligi va ayollar bandligi o'rtasidagi bog'liqlikni hududiy institutsional tizim sifatida tushuntirish zarurligini ko'rsatadi. Hunarmandchilikning tarixiy shakllanishi va kasb maktablarining davomiyli haqidagi yondashuvlar voha ixtisoslashuvini madaniy va iqtisodiy omillarning sintezi sifatida talqin qiladi [1; 2]. Mazkur maqola bu pozitsiyani kengaytirib, ixtisoslashuvning ayollar bandligiga ta'siri bevosita "qaysi tarmoq qayerda rivojlangan" degan savol bilan emas, balki ishlab chiqarish zanjirining qaysi bo'g'inlari uy sharoitiga mos kelishi, ko'nikmalar uzatilishining kimlar uchun ochiq ekani va bozorga chiqish kanalining muzokara kuchini qanday taqsimlashi bilan bog'liqligini asoslaydi. Demak, an'ana va hududiy uslub ayollar bandligini avtomatik ta'minlamaydi hamda u bandlikka aylanishi uchun bozor-institutsional konfiguratsiya muvofiqlashgan bo'lishi kerak.

Institutsional iqtisodiyot doirasida kichik ishlab chiqarish va norasmiy mehnat bozorida tranzaksiya xarajatlari va vositachilik munosabatlari hal qiluvchi rol o'ynashi ta'kidlanadi.

Tadqiqot natijalari bu fikrni voha hunarmandchiligi misolida konkretlashtiradi: buyurtmachi-vositachi modeli ayollarni tez jalb qilsa-da, narx belgilash va bozor ma'lumotlariga kirish cheklangani sabab mehnat natijasining qiymati to'liq kapitalizatsiya qilinmaydi. Bu holat xalqaro adabiyotlarda uy-mehnatning "moslashuvchanligi" bilan birga "ko'rinmas xarajatlar"i, jumladan vaqtning parchalanishi, sifat standartlari uchun javobgarlik va daromadning beqarorligi bilan izohlanadi [7]. Shunday ekan, ayollar bandligini oshirishning o'zi yetarli ko'rsatkich emas; bandlikning sifati, ya'ni daromad barqarorligi, malaka o'sishi va bozor subyekti sifatida mustaqillik darajasi ham baholanishi lozim.

Hunarmandchilikni iqtisodiy rivojlanish va mahalliy brendlashuvning resursi sifatida ko'ruvchi yondashuvlar mahsulotning hududiy identifikatsiyasi qo'shimcha qiymat yaratishini ko'rsatadi [6]. Bizning natijalar bu tezisni ayollar mehnati bilan bog'lab talqin qiladi: hududiy uslub va bezak me'yorlari aynan ayollar ko'proq band bo'ladigan yakuniy ishlov bosqichlarida qiymat yaratishni kuchaytiradi, biroq bu qiymatni ayollarning daromadiga aylantirish uchun marketing va savdo kompetensiyalari zarur. Shu nuqtada kasb-hunar ta'limi va dizayn-menejment ko'nikmalarini kiritish bandlikni kengaytirishdan ko'ra ko'proq, bandlikni "yuqori qiymat segmenti"ga ko'tarish instrumenti sifatida ko'rinadi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, Surxondaryo vohasida ayollar hunarmandchiligi bozorboplik va mahsulotni realizatsiya qilish imkoniyatlari bilan ajralib turgan bo'lsa, Qashqadaryo vohasida hunar faoliyati ko'proq an'anaviy xo'jalik modeli va oilaviy ehtiyojlarga yo'naltirilgan. Mazkur hududiy farqlar janubiy vohalarda ayollar bandligini ta'minlash strategiyasini ishlab chiqishda tarixiy tajriba va hududiy xususiyatlarni hisobga olish zaruratini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Surxondaryo va Qashqadaryo vohalarida ayollar hunarmandchiligi tarixiy tajriba, ijtimoiy an'analar va zamonaviy davlat siyosati uyg'unligida rivojlanib kelayotgan murakkab ijtimoiy-iqtisodiy hodisa hisoblanadi. Ayollar bandligini ta'minlash strategiyalarini ishlab chiqishda hududiy farqlar, an'anaviy hunar tarmoqlari va mahalliy mehnat modeli imkoniyatlarini chuqur hisobga olish zarur. Bu esa janubiy vohalarda ayollar bandligini barqaror ta'minlash, hunarmandchilikni rivojlantirish va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni jadallashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-martdagi PQ-4235-son qarori. <https://lex.uz/ru/docs/-4230944>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 07.03.2019 yildagi PQ-4235-son O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xotin-qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlashga oid chora-tadbirlar to'g'risida" qarori
3. Sabirov G. «Mustaqillik yillarida milliy uy hunarmandchiligida ayollarning o'rni (Xorazm viloyati misolida)». ZDAF, t. 3, вып. 10, Zenodo, 21 ноябрь 2024 г., сс. 8–9, <https://doi.org/10.5281/zenodo.14195654>.
4. Ahmedov B. A. O'zbekiston hunarmandchiligi tarixi: an'ana va taraqqiyot. Toshkent, Fan, 2018. 256 b.
5. Qodirov N. N. Samarqand va Buxoro vohalarida amaliy san'at maktablari. Toshkent, O'zbekiston, 2016. 240 b.
6. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. New York, Free Press, 1990. 855 p.
7. Chen M. A. Informal Economy and Gender: A Global Perspective. London, Routledge, 2012. 256 p.

UO'K 371.6:2(575)

TURKISTON JADID MAKTABLARI UCHUN YOZILGAN DIN DARSLIKHLARI TAHLILI

G.M.Ochilova, PhD, katta ilmiy xodim, O'zR FA Tarix instituti, Toshkent

ORCID iD: 0009-0002-0069-1430

Annotatsiya. XIX asr oxiri – XX asr boshida Turkistonda jadidchilik harakati vujudga kelib, uning vakillari tomonidan turli yo'nalishlarda asarlar nashr qilingan. Ular orasida boshlang'ich maktablar uchun yozilgan darsliklar katta miqdorni tashkil etadi. Ayniqsa, dunyoviy fanlar bilan birga din darslarini tashkil qilish dolzarb masala hisoblandi. Mazkur maqolada yangi ochilgan jadid maktablarida din darslari va darsliklari xususida ma'lumotlar keltiriladi.

Kalit so'zlar: Turkiston jadidlari, jadidchilik harakati, din darslari, ta'lim, boshlang'ich maktablar, Islom dini.

Аннотация. «В конце XIX — начале XX века в Туркестане зародилось движение джадидизма, представителями которого были опубликованы труды в различных направлениях. Среди них значительную часть составляют учебники, написанные для начальных школ. Особенно актуальным вопросом считалась организация уроков религии наряду со светскими науками. В данной статье представлены сведения о религиозных занятиях и учебниках в новометодных (джадидских) школах».

Ключевые слова: туркестанские джадиды, движение джадидизма, уроки религии, образование, начальные школы, ислам.

Abstract. "The Jadid movement emerged in Turkestan in the late 19th and early 20th centuries, and its representatives published works in various fields. Among these, textbooks written for primary schools constitute a significant portion. In particular, the integration of religious education alongside secular sciences was considered a pressing issue. This article provides information regarding religious lessons and textbooks used in the newly established Jadid schools."

Key words: Turkestan Jadids, Jadid movement, religious lessons, education, primary schools, Islam.

XIX asrning oxiri – XX asrning boshlarida Turkiston tarixida «jadidlar» nomi bilan maydonga kelgan ma'rifatparvar ziyolilar rus mustamlakasi natijasida xalqning savodsizlik, qashshoqlik va boshqa ko'plab ijtimoiy-iqtisodiy hamda siyosiy muammolarga uchraganini anglab etdilar va islohatlarni amalga oshirishga kirishdilar. Bunda amalga oshirilgan asosiy amaliy ishlardan biri maktablarning ochilishi va bu yangi o'quv muassasalari uchun darsliklar yaratish bo'ldi.

XX asrning boshlarida jadidlar tomonidan din masalasiga murojaat qiluvchi asarlar ko'payib, mavjud sharoitda islom tushunchasini takomillashtirish mumkinligi va kerakligini tushunib etganlar. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy va Abdurauf Fitrat o'z bilimlariga tayangan holda dunyo xalqlari ma'naviy madaniyatini saqlashda islom dinining ahamiyatiga oid kitoblarini yaratdilar. [1]

Jadidlar yo'l boshchisi bo'lgan M.Behbudiy ta'lim jarayonini tashkil qilish, darsliklar masalasini matbuot sahifalarida batafsil ritib boradi. Jumladan, u maqolalarida mahalliy an'anaviy ta'limda bir qator diniy fanlarni kengroq o'rgatish: islom tarixi, madaniyati, falsafasi va boshqa diniy bilimlar bilan birga dunyoviy fanlarni, imperiyaning rus-tuzem maktablari ta'limi uchun islom diniga

oid bilimlar va milliy adabiyot kabi fanlarni qo'shishni tavsiya qilgan[2]. Shuningdek, gimnaziyalarda diniy ta'lim va "*adabiyoti islomiya*" uchun mahalliy xalq orasida muallimlar qabul qilish maqsadida hukumatdan ruxsat olish kerakligini ta'kidlab, mahalliy xalq uchun diniy va dunyoviy fanlarni o'zida mujassamlashtirgan o'z milliy maktab va madrasalar ta'lim tizimini joriy qilish lozimligini qayd etgan. Ularda milliy va diniy darslik va qo'llanmalar sifatida jadid maktablari uchun nashr etilgan kitoblardan foydalanish mumkinligini ko'rsatib o'tgan [3].

M.Behbudiyning 1909 yilda yozib tugatgan "Tarixi islom" risolasini yangi usul maktablari o'quvchilari uchun ilk darsliklardan biri deyish mumkin. Bu darslik haqida asarning kirish qismida quyidagicha keltiriladi: "Turkiston maktablari uchun. Martab va noshiri Samarqand doralqisa muftiylaridan Abu Ma'sud Mahmudxo'ja ibn Behbudiyo'ja 1909 yil" [4].

Islom dini tarixidan maktab o'quvchilariga darslik sifatida yozilgan yana bir asar "Muxtasar islom tarixi" bo'lib, muallifi Abudurauf Fitrat hisoblanadi. Asar dastlab 1915 yilda fors tilida chiqariladi. 1925 yilda toshbosma nashri turkchada chop etilgan. 1992 va 2004 yillarda ikki marta qayta izohlari bilan nashr nashr qilingan [5]. Ushbu manba garchi to'liq bo'lmasa ham yosh o'quvchilarga muqaddas tarixning eng yorqin sahifalarini ochiq ko'rsatib beradi. Unda Saodat asri, xulafoi roshidin (asl xalifalar) va umaviylar hamda abbosiylar davrining asosiy voqealari zikr etilgan. Asar so'zboshisida yozilganidek, bu risola «voqealarning aniq, jonli ifodasi, millatsevarlik ruhi tasvir qatiga singdirilgani va xolis yozilgani bilan farqlanadi (diniy istilohlarni qo'llashda dabdabali usul va sun'iy iltifot sezilmaydi)» [6].

Din masalasida an'anaviy yondashuvga sodiq jadidlardan biri Abdulla Avloniy bo'lib, u jadid maktablari uchun yozilgan bir nechta qo'llanmalar muallifidir [7]. Bundan tashqari Abdulla Avloniy Payg'ambarlar, Islom tarixi va Muhammad s.a.v ning faoliyatiga oid "Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi islom" nomli boshlang'ich maktablarning uchinchi va to'rtinchi sinflariga mo'ljallangan darslikni yozadi [8]. Uning muqaddimasida asar haqida quyidagi ma'lumotlar beriladi: "Odam alayhissalomdin Muhammad alayhissalomg'acha arolarinda o'tgan payg'ambarlarning qissalari va zuhuri islom. Usuli jadidaga muvofiq ravishda maktabi ibtidoiyalarimizning uchinchi va to'rtinchi sinf shogirdlari uchun tartib berilub, Turkiston shevasinda eng mo'tabar asarlara iktifo qilinub, qisqacha Hazrati Odam alayhissalomdin xilofati roshidin zamonigacha darj qilinub, maydoni intishora qo'yildi".

Ushbu asarning mundarijasi Abdulla Avloniyga qadar bu mavzuda bitilgan asarlardan jiddiy farq qilmasa-da, o'qitish usuli jihatidan nisbatan to'liq ma'lumot berishga mo'ljallangan edi. Asar hajmi Behbudi va Fitratning ushbu nomdagi risolalaridan bir oz kattaroq bo'lib, islomiy hodisaga imkon qadar tafsif berilgan va buni yosh o'quvchilar tomonidan qabul qilinishi oson edi. Avloniy risolasida masalaning pedagogik jihatiga, ya'ni o'quvchiga osonroq etkazish uchun harakat qilingan.

Asarning ahamiyatini uning kirish qismida bildirilgan "har bir mo'min o'zining etti pushtini bilishi lozim sanalgani kabi har bir musulmon farzandi muqaddas tarix hisoblangan Islom tarixidan xabardor bo'lishi kerak. Natijada ibtidoiy maktablarning uchinchi va to'rtinchi sinflarida «Muxtasar islom tarixi» alohida fan sifatida o'qitila boshladi" degan muallifning so'zlari tasdiqlaydi [9].

Yana bir jadid maktablar uchun mo'ljallangan diniy asar "Tarixi muqaddas"ning muallifi Shokirjon Rahimiydir [10]. Bu nashrning boshida uning "ibtidoiy maktablarning ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi sinf shogirlari uchun turli mo'tabar va mashhur torix kitoblaridan intihob qilub Turkiston turkiysi shevasinda tartib etilmish" deya qayd etilgan [11]. Bolalar uchun mo'ljallangan ushbu diniy mazmundagi asar 2 qismdan iborat qilinib tuzilgan. Birinchi qismida 28 hikoyat mavjud. Mazkur hikoyatlar "Hazrat odam alayhisalom"dan boshlanib, "Arablarining eski odatlari", bilan tugaydi. Asarga 2-qism deb kiritilgan ikkinchi juz 1911 yilda nashr qilingan [12].

Maktab o'quvchilari uchun din darslari bo'yicha darslik yozgan mualliflardan yana biri Po'lat Soliev bo'lib, [13] uning 1918 yilda Qozonda bosilgan "Din darslari" [14] asari ibtidoiy maktablari uchun tuzilgan. Ikkinchi juz deb eslatib o'tilgan bu kitob, olti yillik dasturni o'z ichiga oladi. Asar boshida muallif kitobni yozishdan maqsad, uning qismlari haqida batafsil quyidagilarni yozadi: "Ibtidoiy maktablarimizda din darslari o'qituv uchun tartib etilgan "Din darslari" ismindagi asarimiz bungarcha do'rt juzdan iborat edi. Chunki bu kunga qadar umumiyatla ibtidoiy maktablar do'rt sinfli bo'la edi. Hozir endi umumrusiya musulmon o'qituvchilari maorif nazoratida o'qituvchilar

qurultoyining ushbu qarorin muvofiq topub, oning tarafidan tartib etilgan prug'rommani amalga qo'yub choralarina kirishdi. Hozir endi bizda shul prug'rommag'a tavfiqan¹ tuzata va tartib etamiz [15].

Darslik "Tarix muqaddas bo'lagi" deb nomlangan qism bilan boshlanadi. Uning "Dunyoning yaratilishi, Odam va Xudo" nomli qismi o'quvchilarga oddiy va sodda tilda olam yaratilishini shunday tushuntiradi: "Ilk bir Alloh taoligina bo'lg'an. Agardan boshqa bir narsada bo'lmag'on. Bizni, bizga ko'ringan va ko'rinmagan narsalarning butunisin ya'ni butun olamni ul yaratqon. Eng ilk Alloh taoli, bizga ko'rinmagan maxluqotlarni ya'ni farishtalarni yaratqon. Ondan so'ng ushbu bizga ko'ringan dunyoni ya'ni er va ko'kni yaratqon. Yerni suvlar, o'lanlar, tovlar bilan bezagan, ondan so'ng hayvonlarni yaratqon. Ondan so'ng odamlarni yaratqon" (Soliev, 1918, 3).

Asarning oxirgi qismi "E'tiqod bo'lagi" deb nomlanadi (Soliev, 1918, 36). Po'lat Solievning islom dini bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lganligini mana shu qism orqali ko'rish mumkin. Bobning "Alloh Taolo" deb nomlangan qismida maktab o'quvchilariga olamning, narsa-buyumlarning yaratilishi va Alloh Taolo haqida sodda va aniq qilib tushuntiriladi: "Muna bizning ko'z oldimizda turg'on shu shey ustal, o'rindiq, parta, taqtalar barisida o'zliklarindagina bo'lmag'onlar. Alarni og'och ustalari yasag'onlar. Bizning maktabda o'z o'zindagina bo'lmag'on. Onida ustalar solg'onlar. Shuning shekilli muna jer (er), jerdagi o'lanlar, o'rmonlar, tovlar, dengizlar, yilg'alar, ko'llar, cheshmalar, ko'k, ko'kdagi quyosh, oy va yulduzlarda o'zliklarindagina bo'lmag'onlar. Alarnida yasovchi, ikkinchi turli ayt sak yaratuvchi bor. Ul «Alloh taolodir». Alloh taolo bir; ango o'xshash, ango teng hech bir narsa yo'q" [16].

Po'lat Solievning ushbu darsligi o'zigacha bo'lgan mualliflar asarlariga nisbatan hajm jihatdan ko'pligi va o'quvchilarga diniy bilimlardan tashqari islom dini amallari, tahorat olish, namoz o'qish, ro'za tutish borasida ham sodda hamda tushunarli ma'lumotlari beradi. Bu orqali 9-10 yoshdagi o'quvchilari musulmonlarning farzlari to'g'risida ilk bilimlarni oladi.

Xulosa qilib aytganda, jadidlarning ma'rifiy dasturlari ayni paytda islom dinini isloh etish bilan ham bevosita bog'liq bo'lgan. Ularning jamiyatni va madaniyatni isloh etish orqali taraqqiyotga erishishga qaratilgan loyihalarida islomni yangicha tushunish (dogmatik g'oyalardan holi tarzda), uning dunyoni ilmiy bilish tamoyillarini ochib berishdek (musulmon madaniyatini modernizasiya qilish) masalalar muhim o'rin egallagan. Bu masalalarni ular dastlab ibtidoiy maktablardan boshlab, o'quvchilar ongiga singidirish maqsadida boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun yangicha, soddalashtirilgan darsliklar yaratish orqali hal etishga kirishgan. Yuqorida ko'rsatilgan asarlar bunga misol bo'la oladi. Ular o'zbek xalqining asrlar davomida shakllanib kelgan diniy bilimlarini zamonaviy jadidlar tomonidan qanday talqin qilinganligini yaqqol o'zida namoyon qiladi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR:

1. Amriddinova D. (2017) Samarqand jadidchilik maktabi. Toshkent, 2017. B. 31.
2. Alimova D., Rashidova D. Mahmudxo'ja Behbudiy va uning tarixiy tafakkuri. Toshkent 1999. B. 502-505.
3. Abdurashidov Z., Egamqulova, N. Mahmudxo'ja Behbudiy va uning "Oyina" jurnali. Toshkent, 2019. B. 45.
4. Behbudi M. Tarixi islom. O'zRFA Sharqshunoslik instituti. Asosiy toshbosmalar fondi. Toshbosma raqami 7274. 1909. V. 2.
5. Fitrat A. Tanlangan asarlar. 1-tom. Toshkent, 2004. B. 4.
6. Avci Y. Fitrat ve Eserleri. Ankara. 1997, S.7.
7. Qosimov B. Abdulla Avloniy. Toshkent, 1979. B. 7-9.
8. Avloniy A. Muxtasar islom tarixi. Tanlangan asarlar. Toshkent, 2008. B. 3-5.
9. Avloniy A. Muxtasar islom tarixi. Tanlangan asarlar. Toshkent, 2008. B. 3-4.
10. Sobirov H. Ibratli umr yo'llari. Toshkent, 2023. B. 415-420.
11. Rahimiy Shokirjon. Tarixi Muqaddas. O'zRFA Sharqshunoslik instituti. Asosiy toshbosmalar fondi. Toshbosma raqami 7972. 1913. Varoq 30.
12. Rahimiy Shokirjon. Tarixi Muqaddas. O'zRFA Sharqshunoslik instituti. Asosiy toshbosmalar fondi. Toshbosma raqami 7972. 1913. 2.
13. Temirov F. Po'lat Soliev. Toshkent, 2011. B. 6
14. Soliev P. Din darslari. 2-juz. Qozon 1918. 50 b.
15. Soliev P. Din darslari. 2-juz. Qozon 1918. B. 2.
16. Soliev P. Din darslari. 2-juz. Qozon 1918. B. 3.

¹ Тавфиқан – муваффақиятли яхши, ижобий

AMIR TEMUR- MARKAZLASHGAN DAVLAT VA MUKAMMAL HARBIY TIZIM ASOSCHISI

F.O.Polvonova, v.b. dots., Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada Amir Temur davlatchiligi tarixida harbiy ishning shakllanishi va rivojlanishi masalalari yoritilgan. Unda Sohibqiron tomonidan yaratilgan harbiy boshqaruv tizimi, jang san'ati usullari, qo'shin tuzilishi hamda "Temur tuzuklari"da belgilangan harbiy-huquqiy normalar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar. Amir Temur, harbiy ish, jang san'ati, Temur tuzuklari, harbiy boshqaruv, markazlashgan davlat, harbiy strategiya, harbiy intizom, tanho, uluf(maosh).

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы формирования и развития военного дела в истории государственности эпохи Амира Темура. В работе анализируются созданная Сохибкираном система военного управления, методы военного искусства, структура войска, а также военно-правовые нормы, закреплённые в «Тузуках Темура».

Ключевые слова. Амир Темура, военное дело, военное искусство, Тузуки Темура, военное управление, централизованное государство, военная стратегия, воинская дисциплина, танхо, улуп (денежное довольствие).

Abstract. This article examines the issues of the formation and development of military affairs in the history of statehood during the reign of Amir Temur. It analyzes the system of military administration established by the Sahibqiran, methods of military art, the structure of the army, as well as the military-legal norms enshrined in the Tuzuks of Temur.

Key words. Amir Temur, military affairs, military art, Tuzuks of Temur, military administration, centralized state, military strategy, military discipline, tanho, uluf (salary).

Kirish. O'zbek davlatchiligi tarixida harbiy ish qadim zamonlardan boshlab izchil rivojlanib va takomillashib kelgan. Ushbu jarayonda harbiy qo'mondonlar tomonidan ishlab chiqilgan va amaliyotda qo'llangan jang san'ati usullari bugungi kunda ham dunyoning ilg'or davlatlaridagi oliy harbiy ta'lim muassasalarida o'rganilmoqda.

Bu borada Amir Temurning harbiy jang san'atini misol qilib keltirish mumkin. O'z davrida jang san'atida turli yangi usullarni ishlab chiqqan Amir Temur kuchli imperiyaga asos soldi. Mohirona jang olib borish usullarini qo'llash orqali o'zidan bir necha barobar katta qo'shinnlarni mag'lub etdi. Xususan, Amir Temur mo'g'ullarni yurtimizdan quvib chiqardi, uch yillik, besh yillik va yetti yillik harbiy yurishlarida dushman qo'shinlarini to'la tor-mor etib, kuchli markazlashgan davlatni bunyod etdi. Sohibqiron tomonidan kiritilgan yangi tartibdagi jang olib borish usullaridan keyingi davrlarda ham hukmdorlar foydalanib, ko'plab jang taqdirini o'z foydasiga o'zgartirib yuborganligini tarixiy manbalarda ko'ramiz. Xususan, Boburiylar qo'shinida, Shohrux, Muhammad Shayboniyxon, Abdullaxon II, qo'llanilgan[1].

Tadqiqot materiallari va metodologiya. Maqolada asosiy manba sifatida "Temur tuzuklari" asaridagi harbiy ishga doir ma'lumotlar hamda tarixchi va tadqiqotchilarning ilmiy ishlari, maqolalari va monografiyalari ham tahlil qilindi va ushbu jarayonda tarixiylik va tizimli yondashuv, tahlil va sintez kabi metodlardan foydalanildi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. O'zbekistonlik olimlar Ibrohim Mo'minov, Bo'ri Ahmedov, Shamsiddin Kamoliddin, A. Asqarov, R. Xudoyqulov boshqa bir qator olimlar tomonidan Amir Temurning harbiy ishi tarix nuqtai nazardan tadqiq etilgan.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Amir Temur davlati harbiy-monarxiy davlat bo'lganligi uchun hamda armiya va aholining xizmat qiluvchi tabaqasi kuproq turk va turk-mo'g'ul urug'laridan kelib chiqqan kiшилar bo'lganligi tufayli qadimgi turk huquqiy odatlari (turalar) huquqning ikkinchi manbai tashkil qilgan. Ayniqsa, davlat bo'lishini saylash, armiya va uning tuzilishi haqida qoidalar, oila va nikohning ba'zi masalalari (masalan, esirlik), suvdan foydalaniш borasida kupaб huquqiy odatlar mavjud bo'lgan.

Кейинчалик «Тузуқлар» ёзилганда, бу одатларнинг, айниқса, ҳарбий қурилишга оид масалалари ёзма қонунчилик билан мустаҳкамланган[2].

Amir Temur qo'shin qismlaridagi sarkardalarni o'z joyi va o'rniga qo'ya olishlikda, qo'shinga boshchilik qilgan lashkarboshidan katta tajriba, bilim va aqlni, hushyorlikni, o'zidan oldingi voqealarni ko'ra olish qobiliyatiga ega bo'lgan.

Bu haqida "Temur tuzuklari"da quyidagicha bayon etilgan: "Jang ko'rgan, tajribali sardor (lashkarboshi) ulkim, u urushning barcha jumboqlaridan xabardor, qaysi sipoh favj (qism)ini jangga tashlab, qaysi chigalni qanday chora-tadbir bilan tuzatish va qay usulda jang qilish kerakligini bilishi lozim. Tajribali sardor g'anim (dushman)ning niyati va rejalarini, uning qay usulni qo'llab, jangga kirmoqchiligini seza bilishi va dushmanning o'sha tadbirni qo'llashiga to'sqinlik qila olishi kerak"...[3]

Qo'shin bo'linmalariga Sharq xalqlari an'alariga ko'ra uch yuz o'n uch bek boshchilik qilganlar: 100 tasi - o'nbegi, 100 tasi – yuzbegi, 100 tasi – mingbegi va 13 tasi tumanbegilar. Bu masalaga L.Kvint Sharq xalqlari an'analari sifatida qaragan[4].

Fransuz olimi L.Lyangle o'zining 1772-yilda yozilgan "Temurning siyosiy va harbiy boshqaruvi" nomli asarida bu tarixiy-huquqiy manbaning ahamiyati to'g'risida shunday yozgan edi: "Biz harbiy yurishlariga talonchilik maqsadida qilingan bosqinchilik deb qaragan tatarlar xoni (Amir Temur harbiy va siyosiy taktika haqida traktat (risola) yozganligi, o'z avlodlari uchun dono tizim yaratganligini, tasavvur ham qila olmaymiz. Qachonki bu hukmdor boshqarish tizimini qo'ldan qo'yish lozimligini anglagach, o'zining vorislariga og'zaki maslahat berish bilangina cheklanib qolmasdan u Temur, imperiya bilan birgalikda yana ham qimmatli narsa – uni saqlash san'atini sovg'a qildi"[5].

Temur saltanati nihoyat darajada katta qo'shin va uning ta'minoti tizimiga ega bo'lgan. Eng oliy bosh qo'mondon Temurning o'zi hisoblanib, u bo'lmagan vaqtlarda qo'shinlar ishi yuzasidan noib – bosh amir, amir ul-umaro boshchilik qilgan. "Tuzuklar"da ko'rsatilishicha, bu unvonga besh kishi:

Badaxshon hokimi Amir Xudoydod, Balx va Hisor hukmdori Amir Joku, shuningdek, Amir Iku Temur, Amir Sulaymonshoh, Temurning kuyovi, orlot urug'idan chiqqan Amir Muayyadlar sazovor bo'lgan. Qoidaga ko'ra, Amir ul-umaro unvoniga sazovor bo'lgan kishilar chegara nohiyalarning hokimi, o'z qo'l ostidagi viloyatlarning harbiy va grajdan hukmdori hisoblangan[6].

"Tuzuklar"da bu boradagi harbiy jinoyatlar va jazolar tizimi maxsus qoidalarda ham o'z ifodasini topgan:

- "Qaysi bir sipohiy urushdan yuz o'girib, qochsa, uni iltifotimizdan mahrum etsinlar;
- agar majburan chekingan bo'lsa, uzrni qabul qilsinlar;
- agarda uni vahima bosgan bo'lsa, izza qilsinlar;
- qaysi sipohiy dushman qarshisida qilich chopib, yaralangandan keyin qochgan bo'lsa, unga tahsin o'qib, yaralanganligini e'tiborga olsinlar;
- qaysi bir sipohiy xizmatda yurib qarilik yoshiga yetar ekan, uni ulufadan mahrum etmaslik va martabasidan tushirmaslik lozim, ulardan foydali maslahatlar olsinlar.

Ushbu tuzukda biz Amir Temur harbiy huquq tarixida birinchi marta harbiylarga nafaqa ta'minoti joriy etganini ko'ramiz:

- sipohiy asir bo'lib tushsa, uni o'ldirmasinlar;
- g'anim sipohiylaridan qaysi biri panohimizga kelsa, bunday askarga ishonib, uni aziz tutsinlar, chunki u o'z sohibiga vafodorlik qilib, yegan tuznamagi haqini saqlagan"[6].

Amir Temurning sipohga ulufa² (maosh) to'lash tuzugi uning o'z zamonasining iqtisodini chuqur bilganidan dalolatdir. "Oddiy sipohlarga, – deyiladi "Tuzuklar"da, – o'z vazifasini o'rinlatib bajarish sharti bilan maoshi mingan otining bahosida bo'lsin[6]. Tanho – xizmat evaziga beriladigan soliqlardan ozod yer mulki va ulufa to'lash ham mukammal qonun darajasiga yetkazilgan.

Busiko o'z kitobining XXXVII bobida Amir Temur shaxsiga to'xtalib, Sohibqiron va uning qo'shini haqida shunday yozadi: «Amir Temur bag'oyat mard odam edi va taqdir uni yana bir oz

² Ulufa–harbiylarga beriladigan haq, maosh.

qo'llab-quvvatlaganida butun yer yuzini zabt etardi, ammo bu unga nasib etmadi. Zero, hammaga ma'lum bir maqolda aytilganidek, «har bir ish Xudoning irodasi bilan». Biroq, u qurol bilan ulkan ishni amalga oshirdi, u o'ttiz yil davomida na jang qilishdan to'xtadi, na bir shaharda tuzukroq tin oldi, aksincha, har doim mo'jizakor qo'shini bilan dalayu dashtda yurdi va lashkarlari orasida shunday qat'iy tartib urnatdiki, ularning kundalik hayoti uchun zarur bo'lgan barcha narsani o'zi bilan birga olib yurdi. U amalga oshirgan mo'jizalar, u kechib o'tgan ulkan daryolar va uning mehnatda toblangan odamlari qilgan ishlar haqida maftunkor asarlar yaratish mumkin[6].

Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”sida Sohibqiron harbiy jang usuli yetti qism-qo'l tuzilishi to'g'risida to'liq ma'lumot berilgan. Sohibqiron o'z qo'shini qanotlarini jang chog'ida dushman hujumidan muhofaza qilish va aksincha g'anim kuchlarini yon tomondan aylanib o'tib, unga ortdan zarba berish maqsadida tuzilgan otliq qism-kunbul yoki kumbul, ba'zi manbalarda qanbulning joriy etilishi-harbiy san'at rivojiga qo'shgan ulkan xizmatlaridan biri bo'ldi. Bunday jang usulidan faqat besh asr o'tib, XIX asrning atoqli lashkarboshisi Napoleon Bonapart armiyasining jangovor tartibida qo'shin qanotlarini himoyalovchi qism mavjud bo'lgan[7].

Amir Temur jahon harbiy ish tarixida birinchilardan bo'lib qo'shinni jang maydonida 5 ta bo'lakdan farqli ravishda 7 ta qo'lga bo'lib joylashtirish tartibini joriy etgan. Bu haqda mashhur tarixchi Sharafiddin Ali Yazdiy yozib qoldirgan. Bu yangilik keyinchalik To'xtamishxon, Shayboniyxon singari turkiy sarkardalar tomonidan o'zlashtirilgan va takomillashtirilgan. Ibn Arabshohning guvohlik berishicha, Sohibqiron qo'shinida ayollardan iborat maxsus bo'linmalar bo'lib, ular erkaklar bilan bir safda turgan, janglarda qahramonlik va matonat namunalarini ko'rsatgan[8].

Xulosa. Sohibqiron tomonidan barpo etilgan qudratli qo'shin o'z davrida dunyoning eng mukammal va ilg'or armiyalaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Bu harbiy tizim keyingi asrlarda ham yirik sarkardalar va harbiy mutaxassislar tomonidan yuqori baholanib, uzoq vaqt davomida ibrat va namuna bo'lib xizmat qilgan hamda harbiy san'at tarixi doirasida keng qamrovda tadqiq etib kelinmoqda.

Zero, Amir Temurning harbiy boshqaruv sohasidagi islohotlari o'sha davr tarixiy manba, ya'ni konstitutsiyasi hisoblanmish “Temur tuzuklari” jang san'atini o'rganishda eng muhim manbalardan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Harbiy tarix yoxud sarhad saqlaganlar: Amir Temurning jang mahorati/ <https://turkic.world/uz/articles/other/354430>
2. 3. Муқимов Амир Темур Тузуқлари (Тарихий-ҳуқуқий тадқиқот), Samarqand, 2008, 54-bet.
3. Nizomiddin Gulboev. Harbiy tarix yoxud sarhad saqlaganlar: Amir Temurning jang mahorati / https://nhrc.uz/oz/news/harbiy-tarix-yoxud-sarhad-saqlaganlar-amir-temurning-jang-mahorati-video?utm_source=chatgpt.com
4. Квинт В.Л. Амир Темурнинг стратегик етакчилиги: “Тузуқлар”га изоҳлар / В. Л.Квинт (сўзбоши, изоҳлар). – СПб., 2021. - В. 99.
5. Саидова К. Амир Темур даврининг муҳим ҳужжати. //Амир Темур илм-фан ҳомийси. Халқаро илмий конференция, 22-23 май. – Самарқанд, 2-қисм, 1996, 143-б.
6. Темур тузуқлари. – Тошкент, 1996, 11-112 бетлар
7. Н. Dadaboyev “Amir Temurning harbiy mahorati”. Toshkent, Yozuvchi, 1996, 10-bet.
8. https://uniwork.buxdu.uz/resurs/12789_1_492CE21AA8C996084180736D503611FEDEC6B091.pdf

UO'K 908

O'ZBEKISTONDA KONSTITUTSIYAVIY ODIL SUDLOVNING MODERNIZATSIYASI: KONSTITUTSIYAVIY SUDNING 2017–2024-YILLARDAGI INSTITUTSIONAL TRANSFORMATSIYASI

F.P.Qlichov, stajyor o'qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasida Konstitutsiyaviy sudning 2017–2024-yillardagi rivojlanish tendensiyalari hamda institutsional transformatsiyasi tarixiy-huquqiy va tizimli yondashuvlar asosida tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: *Konstitutsiyaviy sud, konstitutsiyaviy nazorat, konstitutsiyaviy odil sudlov, institutsional transformatsiya.*

Аннотация. *В статье рассматривается институциональная трансформация Конституционного суда Республики Узбекистан в 2017–2024 годах.*

Ключевые слова: *Конституционный суд, конституционный контроль, конституционное правосудие, институциональная трансформация.*

Abstract. *This article analyzes the institutional transformation of the Constitutional Court of Uzbekistan in 2017–2024.*

Key words: *Constitutional Court, constitutional review, constitutional justice, institutional transformation.*

Inson huquq va erkinliklarini kafolatlash, Konstitutsiya va qonun ustuvorligi tamoyilini qaror toptirish va konstitutsiyaviy qonuniylikni mustahkamlash O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining asosiy vazifasidir. Zero, zamonaviy davlat va jamiyatda inson huquqlarini sudlov yo'li bilan himoya qilishning eng samarali instituti konstitutsiyaviy odil sudlov hisoblanadi.

2017 yil 31 mayda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy Qonun 45 moddadan iborat bo'lib, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish sohasida Konstitutsiyaviy sudning rolini oshirishda muhim omil bo'ldi. Konstitutsiyaviy sudga xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya qilish to'g'risidagi qonunlar hamda konstitutsiyaviy qonunlarning Konstitutsiyaga muvofiqligini ular O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan imzolanganiga qadar o'rganish kabi yangi vakolatlar yuklandi. Konstitutsiyaviy sudga ko'rib chiqish uchun masala kiritish huquqiga ega bo'lgan subyektlar doirasi kengaytirildi [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 2 martdagi PF-5953-son Farmoni bilan tasdiqlangan 2017–2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini «Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili»da amalga oshirishga oid Davlat dasturida «O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida»gi Konstitutsiyaviy Qonunga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish, unda Konstitutsiyaviy sudga masalalar kiritish huquqiga ega bo'lgan subyektlar doirasini Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo'yicha vakil, shuningdek fuqarolar va yuridik shaxslarni kiritish orqali kengaytirish belgilab qo'yildi[2.-B.3.]

Mazkur Farmon ijrosi bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi tomonidan «O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida»gi Konstitutsiyaviy Qonunning yangi tahrirdagi loyihasi tayyorlandi va qonunchilik tashabbusi huquqi asosida Oliy Majlis Qonunchilik palatasiga kiritildi[3.-B.34.]

Rivojlangan demokratik davlatlarda inson huquqlarini himoya qilishda keng ma'noda fuqarolar va yuridik shaxslarga konstitutsiyaviy sudlov organiga shikoyat bilan murojaat qilish sifatida tushuniladigan konstitutsiyaviy odil sudlovga ega bo'lish masalasiga alohida e'tibor qaratiladi. Zero, inson huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish uchun fuqarolarga konstitutsiyaviy sudga shikoyat bilan murojaat qilish huquqining ta'minlanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Konstitutsiyaviy odil sudlovning tashkiliy-huquqiy poydevorini yangilashda 2021-yil 27-aprelda qabul qilingan O'RQ-687-son "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida"gi Qonun alohida ahamiyat kasb etdi. Ushbu hujjat Konstitutsiyaviy sudning maqomi, vakolatlari hamda ish yuritish tamoyillarini qayta belgilab, sud qarorlarining majburiyligi va protsessual aniqligini kuchaytirdi. [5]

Mazkur qonunda fuqarolar va yuridik shaxslar tomonidan Konstitutsiyaviy sudga shikoyat berish huquqining mustahkamlab qo'yilganligi mazkur Qonunning eng muhim yangiligi deyish mumkin.

Xorijiy mamlakatlar konstitutsiyaviy sudlari tajribasidan kelib chiqib, muayyan ishda qo'llanilgan qonun bilan huquqlari buzilganligi yuzasidan fuqarolar va yuridik shaxslar

Konstitutsiyaviy sudga murojaat qilish huquqi doirasi aniq belgilab qo'yilgan. Fuqarolar va yuridik shaxslar Konstitutsiyaviy sudga murojaat qilishi mumkin: agar qonun fuqaro yoki yuridik shaxsning konstitutsiyaviy huquqlarini buzayotgan bo'lsa, shuningdek, muayyan ishda qo'llanilgan va ishning sudda ko'rib chiqilishi tugallangan bo'lsa. Ya'ni, fuqarolar va yuridik shaxslar faqat qonun bilan ularning konstitutsiyaviy huquqlari buzilganligi yuzasidan shikoyat qilishlari mumkin. Bunday shikoyatlar sudning barcha boshqa himoya choralari qo'llanilgan, ishni ko'rib chiqish tugagan kundan boshlab bir yildan kechiktirmay beriladi.

Shuningdek, Konstitutsiyaviy sudga murojaat qilish huquqiga ega bo'lgan subyektlar doirasi kengaytirildi. Avvalgi qonunda 11 ta subyekt Konstitutsiyaviy sudga masala kiritish huquqiga ega bo'lsa, yangi tahrirdagi qonun bilan 14 ta subyektga shunday huquq berildi.[6.-B.8.] Jumladan, Konstitutsiyaviy sudga murojaat qilish huquqiga ega bo'lgan subyektlar qatoriga quyidagilar kiritildi:

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) o'rinbosari -Bola huquqlari bo'yicha vakil; Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasining Milliy markazi; O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo'yicha vakil.

Mazkur subyektlarning konstitutsiyaviy nazorat subyektlari doirasiga kiritilishi, shubhasiz, Konstitutsiyaviy sudning inson huquq va erkinliklarini himoya qilish sohasidagi rolini yanada oshirishda muhim omil bo'ldi.

Xorijiy mamlakatlar konstitutsiyaviy sudlarida Konstitutsiyaviy sud sudyalari tomonidan masala kiritish amaliyoti kam uchraydi. Shu bois, yangilangan qonunda Konstitutsiyaviy sud sudyalarning tashabbusi bilan masala kiritish huquqi bekor qilindi. Bu, o'z navbatida, ko'rib chiqilayotgan masalaga nisbatan sudyalarning xolisligini ta'minlashga xizmat qildi.[7.-B.173.]

Shu davrda "Yangi O'zbekiston" konsepsiyasi doirasida davlat boshqaruvi va sud-huquq tizimidagi islohotlar nazariy-metodologik jihatdan ham izohlab borildi. Bu, bir tomondan, konstitutsiyaviy qadriyatlarning amaliy ta'miniga, ikkinchi tomondan, konstitutsiyaviy nazoratning zamonaviy modelini konseptual asoslashga xizmat qildi.

2023-yil 30-aprelda referendum orqali qabul qilingan Konstitutsiyaning yangi tahriri konstitutsiyaviy nazoratni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqdi. Unda Konstitutsiyaning oliy yuridik kuchi, to'g'ridan-to'g'ri amal qilishi hamda inson huquqlarining daxlsizligi prinsiplariga alohida urg'u berildi.[8.-B.3.]

Natijada Konstitutsiyaviy sud qarorlari huquqni qo'llash amaliyotida metodologik yo'naltiruvchi omil sifatida kuchaydi; umumiy yurisdiksiya sudlari faoliyatida ham konstitutsiyaviy mezonlarga tayanuvchi yondashuvning ulushi ortdi.

Konstitutsiyaviy sud ustuvorligini deklarativ darajadan amaliy-huquqiy "ishlaydigan norma" darajasiga olib chiqadi. O'zbekistonda 2017–2024-yillar konstitutsiyaviy nazorat institutining mazmuniy yangilanishi, tashkiliy takomillashuvi hamda xalqaro standartlar bilan uyg'unlashuvi kuchaygan davr sifatida baholanadi.

Xalqaro maydonda esa O'zbekiston Konstitutsiyaviy sudi konstitutsiyaviy odil sudlovning global va mintaqaviy tarmoqlarida faol ishtirok etib, WCCJ a'zoligi hamda AACC doirasidagi hamkorlik orqali tajriba almashinuvini kengaytirdi. [9.]Shuningdek, Venetsiya komissiyasi yo'nalishidagi mintaqaviy dasturlar va ekspert platformalari konstitutsiyaviy islohotlarni xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish imkonini kuchaytirdi[10].

2017–2024-yillar O'zbekistonda konstitutsiyaviy odil sudlovning institutsional yangilanishi va mazmuniy transformatsiyasi bosqichi bo'ldi. Strategik yondashuvning shakllanishi (2017–2020), normativ-huquqiy bazaning modernizatsiyasi (2021–2022), Konstitutsiyaning yangi tahriri (2023) hamda raqamli modernizatsiya va xalqaro integratsiyaning kengayishi (2024) Konstitutsiyaviy sudni konstitutsiyaviy davlatlilikni mustahkamlovchi markaziy institut sifatida yanada kuchaytirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy Qonun. Huquq gazetasi–Toshkent, 2017 yil 8 iyun.№23son.

2.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev. PF-5953-son Farmon: "2017–2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini «Ilm,

ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili»da amalga oshirishga oid Davlat dasturi. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2020. –B.3.

3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi. *Konstitutsiyaviy sud faoliyatining dolzarb masalalari*. – Toshkent: “Adolat” nashriyoti, 2021. –B.34.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni: PF–4947, 07.02.2017, “2017–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini vojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”. <https://lex.uz/docs/-3107036>

5. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy Qonuni: O‘RQ–687, 27.04.2021, “O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to‘g‘risida”. <https://lex.uz/docs/-5391934>

6. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. “O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to‘g‘risida”gi 2021-yil 27-aprelda qabul qilingan O‘RQ–687-son Qonun (yangi tahrir). – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021. – B.8.

7. Saidov A.X. *Konstitutsiyaviy nazorat va inson huquqlari*. – Toshkent: “Adolat” nashriyoti, 2021. – B.173.

8. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahrir), 30.04.2023: Konstitutsiyaning to‘g‘ridan-to‘g‘ri amal qilishi (15-modda) – B.3.

9. Council of Europe (Venice Commission): WCCJ a‘zolar ro‘yxatida “Uzbekistan, Constitutional Court” qaydi. <https://www.coe.int/en/web/venice-commission/members1>

10. AACC rasmiy sahifasi: “Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan” a‘zo sifatida. <https://aacc-asia.org/en/16/2/members.aacc>

UO‘K 94(575.1)

SURXON VOHASIDA TARIXSHUNOSLIK MAKTABINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

B.M.Qurashov, magistrant, Navoiy innovatsiyalar universiteti Surxondaryo kampusi, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada Surxon vohasida tarixshunoslik maktabining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda hududiy tarixiy meros, manbalar bazasi hamda mahalliy olimlarning ilmiy faoliyati asosida tarixshunoslik taraqqiyoti yoritilgan. Shuningdek, an‘anaviy, sovet va mustaqillik davri tarixshunosligining o‘ziga xos xususiyatlari ochib beriladi. Natijada Surxon vohasi tarixshunoslik maktabining metodologik asoslari va zamonaviy rivojlanish tendensiyalari aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: Surxon vohasi, tarixshunoslik maktabi, ilmiy meros, metodologiya, tarixiy tadqiqot, rivojlanish bosqichlari, mahalliy olimlar.

Аннотация. В данной статье научно анализируются этапы формирования и развития историографической школы Сурхандарьинского оазиса. В исследовании освещается развитие историографии на основе исторического наследия региона, источниковой базы и научной деятельности местных ученых. Также раскрываются особенности историографии традиционного, советского и периода независимости. В результате определены методологические основы и современные тенденции развития историографической школы Сурхандарьинского оазиса.

Ключевые слова: Сурхандарьинский оазис, историографическая школа, научное наследие, методология, историческое исследование, этапы развития, местные ученые.

Abstract. This article analyzes the formation and development stages of the historiographical school in the Surkhan oasis from a scientific perspective. The study highlights the development of historiography based on the region’s historical heritage, source base, and the scholarly contributions of local researchers. It also reveals the specific features of historiography during the traditional, Soviet, and independence periods. As a result, the methodological foundations and modern development trends of the historiographical school of the Surkhan oasis are identified.

Keywords: Surkhan oasis, historiographical school, scientific heritage, methodology, historical research, stages of development, local scholars.

Kirish. Surxon vohasi O‘zbekistonning eng qadimiy va boy tarixiy-madaniy hududlaridan biri sifatida Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining shakllanishi va rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi. Ushbu hudud qadimdan Buyuk Ipak yo‘li chorrahasida joylashganligi sababli turli sivilizatsiyalar, madaniyatlar va ilmiy an‘analarning kesishgan nuqtasiga aylangan. Shu bois Surxon vohasi tarixini

o'rganish nafaqat hududiy tarixni yoritish, balki umumjahon tarixshunosligi doirasida muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, vohada shakllangan tarixshunoslik maktabining genezisi, rivojlanish bosqichlari va ilmiy-metodologik xususiyatlarini tadqiq etish bugungi kun tarix fanining dolzarb yo'nalishlaridan biridir.

Tarixshunoslik maktabi tushunchasi muayyan hudud yoki ilmiy muhitda shakllangan, o'ziga xos metodologiya, ilmiy yondashuv va tadqiqot an'analariga ega bo'lgan olimlar jamoasi faoliyatini anglatadi. Bu nuqtai nazardan qaraganda, Surxon vohasida tarixshunoslik maktabining shakllanishi bir necha bosqichli jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Uning dastlabki ildizlari qadimgi va o'rta asr manbalariga, xususan, arxeologik topilmalar, yozma manbalar hamda mahalliy tarixiy rivoyatlarga borib taqaladi. Keyingi davrlarda, xususan, XX asrda sovet tarixshunosligi ta'sirida vohada ilmiy tadqiqotlar tizimli tus ola boshladi va bu jarayon hududiy tarixni o'rganishda yangi bosqichni boshlab berdi [4; 49-B].

Surxon vohasi tarixini o'rganishda mahalliy olimlarning o'rni alohida e'tiborga loyiqdir. Jumladan, S.N.Tursunov, E.Qobilov, B.Murtozaev kabi tadqiqotchilar voha tarixining turli davrlarini yoritishda muhim ilmiy natijalarga erishganlar. Ularning asarlarida nafaqat tarixiy faktlar tizimlashtirilgan, balki hududiy tarixni o'rganishning metodologik asoslari ham ishlab chiqilgan [2]. Ayniqsa, mustaqillik davrida tarixshunoslikda milliy yondashuvning kuchayishi natijasida Surxon vohasi tarixini qayta ko'rib chiqish, uni yangi ilmiy asoslarda tahlil qilish imkoniyati yuzaga keldi. Bu esa tarixshunoslik maktabining sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarilishiga olib keldi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi globallashuv sharoitida hududiy tarixni chuqur o'rganish milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotirani tiklash va yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, Surxon vohasi tarixshunoslik maktabining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish orqali O'zbekiston tarix fanining umumiy taraqqiyot qonuniyatlarini aniqlash mumkin bo'ladi.

Tadqiqotning maqsadi Surxon vohasida tarixshunoslik maktabining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini kompleks tarzda o'rganish, uning asosiy vakillari, ilmiy yo'nalishlari hamda metodologik xususiyatlarini aniqlashdan iboratdir. Shu asosda tadqiqot vazifalari sifatida vohada tarixiy tadqiqotlarning shakllanish omillarini aniqlash, tarixshunoslik maktabining rivojlanish bosqichlarini davrlashtirish va mahalliy olimlarning ilmiy merosini tahlil qilish belgilandi.

Tahlil va natijalar. Surxon vohasida tarixshunoslik maktabining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish ushbu hududning tarixiy, madaniy va ilmiy salohiyatini chuqur anglash imkonini beradi. Mazkur jarayonni izchil o'rganish natijasida vohada tarixiy tadqiqotlar evolyutsiyasi, ilmiy maktablarning shakllanish omillari hamda ularning metodologik asoslari aniqlanadi. Ushbu tahlilda tarixshunoslik rivoji uch asosiy bosqich doirasida ko'rib chiqiladi: an'anaviy (qadimgi va o'rta asrlar), sovet davri va mustaqillik davri.

Birinci bosqich – an'anaviy tarixiy bilimlar davri bo'lib, u qadimgi va o'rta asr manbalari asosida shakllangan. Surxon vohasi hududida joylashgan qadimiy yodgorliklar, xususan, Dalvarzintepa, Kampirtepa, Fayoztepa kabi arxeologik majmualar ushbu hududda rivojlangan sivilizatsiyalar haqida muhim ma'lumotlar beradi. Bu davrda tarixshunoslik ko'proq tasviriy xarakterga ega bo'lib, tarixiy bilimlar yozma manbalar, rivoyatlar va diniy-adabiy asarlar orqali yetkazilgan. Masalan, Xo'ja Samandar Termiziyning "Dastur ul-muluk" asari nafaqat siyosiy-huquqiy qarashlarni, balki davr ijtimoiy hayotining ayrim jihatlarini ham aks ettiradi. Shu bilan birga, arab va fors tilidagi tarixiy manbalar Surxon vohasi haqida qimmatli ma'lumotlarni o'z ichiga olgan bo'lib, ular keyingi tadqiqotlar uchun asos bo'lib xizmat qilgan.

Ikkinchi bosqich – sovet davri tarixshunosligi bo'lib, bu davrda ilmiy tadqiqotlar institutsional xarakter kasb etdi. XX asrning o'rtalaridan boshlab Surxon vohasi tarixini o'rganish tizimli ravishda olib borila boshlandi. Bu jarayonda arxeologik ekspeditsiyalar muhim rol o'ynadi. Ayniqsa, akademiklar va ilmiy ekspeditsiyalar tomonidan olib borilgan qazilmalar natijasida vohaning qadimgi tarixi haqida yangi ilmiy dalillar qo'lga kiritildi. Shu bilan birga, sovet tarixshunosligi marksistik metodologiyaga asoslangan bo'lib, tarixiy jarayonlar sinfiy kurash nuqtai nazaridan talqin qilindi [4; 85-B].

Mazkur davrda Surxon vohasi tarixini o'rganishda mahalliy kadrlarning shakllanishi ham muhim ahamiyat kasb etdi. Ilmiy muassasalar va oliy ta'lim tizimi orqali yetishib chiqqan tarixchilar hududiy tarixni o'rganishga o'z hissalarini qo'sha boshladilar. S.N.Tursunovning asarlari bu borada alohida o'rin tutadi. Uning "Surxondaryo tarixini o'rganish" [1] asari voha tarixini tizimli yoritishga qaratilgan dastlabki fundamental tadqiqotlardan biri hisoblanadi. Shuningdek, E.Qobilov va hamkorlar tomonidan yaratilgan "Surxondaryo tarixi" [3] asari hududiy tarixni kompleks o'rganish yo'nalishida muhim ilmiy qadam bo'ldi.

Uchinchi bosqich – mustaqillik davri tarixshunosligi bo'lib, bu davrda tarix fanida tub burilish yuz berdi. Ideologik cheklovlarning bartaraf etilishi natijasida tarixiy jarayonlarni yangicha yondashuv asosida o'rganish imkoniyati paydo bo'ldi. Milliy tarixni tiklash, tarixiy haqiqatni qayta ko'rib chiqish va mahalliy olimlar merosini chuqur tahlil qilish ushbu davrning asosiy xususiyatlaridan biridir. Surxon vohasida ham tarixiy tadqiqotlar yangi bosqichga ko'tarildi. Termiz davlat universiteti va boshqa ilmiy markazlar atrofida shakllangan ilmiy muhit tarixshunoslik maktabining rivojlanishiga turtki berdi.

Mustaqillik davrida tarixshunoslikda interdisiplinar yondashuv keng qo'llanila boshladi. Arxeologiya, etnologiya, manbashunoslik va madaniyatshunoslik fanlari bilan integratsiya jarayonlari kuchaydi. Bu esa Surxon vohasi tarixini yanada chuqurroq va kompleks o'rganish imkonini berdi. Masalan, Zarautsoy qoyatosh rasmlarining o'rganilishi nafaqat tarixiy, balki antropologik va madaniy jihatdan ham muhim ilmiy xulosalar chiqarishga imkon yaratdi [5].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Surxon vohasida tarixshunoslik maktabining shakllanishi bir qator omillar bilan bog'liq. Birinchidan, hududning boy tarixiy merosi ilmiy tadqiqotlar uchun keng imkoniyatlar yaratgan. Ikkinchidan, ilmiy muassasalar va oliy ta'lim tizimining rivojlanishi mahalliy kadrlar tayyorlashga xizmat qilgan. Uchinchidan, davlat siyosati darajasida tarix faniga e'tiborning kuchayishi ilmiy izlanishlarni qo'llab-quvvatlagan.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, Surxon vohasi tarixshunoslik maktabi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Birinchidan, u hududiylik tamoyiliga asoslanadi, ya'ni tadqiqotlar asosan voha doirasida olib boriladi. Ikkinchidan, bu maktabda tarixiy jarayonlarni kompleks o'rganishga intilish kuzatiladi. Uchinchidan, mahalliy olimlarning ilmiy merosi tarixshunoslik rivojida muhim o'rin tutadi.

Shu bilan birga, ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, ayrim tarixiy manbalarning yetarli darajada o'rganilmaganligi, ilmiy tadqiqotlarda metodologik yagona yondashuvning yetishmasligi hamda xorijiy ilmiy tajribadan foydalanish darajasining pastligi ushbu sohaning rivojiga to'sqinlik qilmoqda. Bu muammolarni bartaraf etish uchun ilmiy hamkorlikni kengaytirish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va yosh tadqiqotchilarni qo'llab-quvvatlash zarur.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar asosida quyidagi ilmiy natijalarga erishildi:

Surxon vohasida tarixshunoslik maktabi uch bosqichda shakllanganligi aniqlandi.

Mahalliy olimlarning ilmiy merosi ushbu maktab rivojida hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qilgan.

Mustaqillik davrida tarixshunoslik yangi metodologik asoslarda rivojlanayotganligi isbotlandi.

Hududiy tarixni o'rganishda interdisiplinar yondashuvning samaradorligi aniqlandi.

Shuni takidlash joizki, Surxon vohasida tarixshunoslik maktabining shakllanishi va rivojlanishi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u hududning tarixiy merosi, ilmiy salohiyati va ijtimoiy-siyosiy omillari bilan uzviy bog'liqdir. Ushbu yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqotlar nafaqat hududiy tarixshunoslikni boyitadi, balki O'zbekiston tarix fanining umumiy rivojiga ham sezilarli hissa qo'shadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot doirasida Surxon vohasida tarixshunoslik maktabining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari kompleks, tizimli va tarixiylik tamoyillari asosida tahlil qilindi. Olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, ushbu hududda tarixshunoslik maktabi tasodifiy shakllanmagan, balki uzoq davom etgan tarixiy, madaniy va ilmiy jarayonlar natijasida vujudga kelgan murakkab va izchil tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mazkur tarixshunoslik maktabining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat: hududiylik tamoyiliga asoslangan tadqiqotlar ustuvorligi, tarixiy jarayonlarni kompleks va interdisiplinar yondashuv asosida o'rganish, hamda mahalliy manbalar va ilmiy merosga

tayanish. Ayniqsa, mustaqillik davrida arxeologiya, etnologiya, manbashunoslik va madaniyatshunoslik fanlari bilan integratsiyaning kuchayishi ushbu maktabning ilmiy salohiyatini yanada oshirdi [5].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tursunov S.N. Surxondaryo tarixini o'rganish. T.: Abdulla Qodiriy nomidagi meros nashriyoti, 1999.
2. Tursunov S.N., Qobilov E., Pardaev T., Murtozaev B. Surxondaryo tarix ko'zgusida. Toshkent: "Sharq", 2001.
3. Yakubova D.T. Surxondaryo tarixi. O'quv-uslubiy qo'llanma. – T.: "Lesson Press" nashriyoti. 2022. – 246 bet.
4. Doniyorov A. X. Markaziy Osiyo xalqlari tarixshunosligi / Darslik. Toshkent: NIF MSH, 2020. 444 b.
5. Termiz-yilnomasi. Tuzuvchilar: S. Tursunov, H. Kichkilov. T.: Sharq, 2001.

UO'K 908

AHAMONIYLAR DAVRIDA BAQTRIYA SATRAPLIGI

N.G.Radjabov, magistrant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Аннотация. *Baqtriya satrapligi mil. avv. VI-IV asrlarda Ahamoniylar davlati tarkibida mavjud bo'lgan ma'muriy viloyat bo'lib, hududi hozirgi kundagi Shimoliy Afg'oniston, Tojikistonning janubi-g'arbi va Janubiy O'zbekiston (Surxon vohasi) ga to'g'ri kelgan. Baqtriya janubda Hindikush, sharqda Pomir, shimolda Hisor tog' tizmalari bilan chegaralangan. G'arbda Amudaryoning o'rta oqimigacha bo'lgan hududlar uning tarkibiga kirgan.*

Калит сўзлар: *Ilk davlatlar, davlatchilik, madaniyat, Qalai Mir, Bolday tepa, Kushon saltanati, Baqtriya Parfiya imperiyasi, So'g'd, Shimoliy-g'arbiy Hindiston, Doro I, Kserks, Parfiya va Areyya satraplari, Qiziltepa yodgorligi, Xaitobodtepa.*

Аннотация. *Бактрийская сатрапия была административным регионом в составе Ахеменидской империи в VI-IV веках до н.э., охватывавшим территорию современного северного Афганистана, юго-западного Таджикистана и южного Узбекистана (оазис Сурхан). Бактрия граничила с Гиндукушем на юге, Памиром на востоке и Гиссарскими горными хребтами на севере. На западе она включала территории до среднего течения Амударьи.*

Ключевые слова: *Ранние государства, государственность, культура, Калай-Мир, Балдай-Тепе, Кушанская империя, Бактрийско-Парфянская империя, Согд, Северо-Западная Индия, Дарий I, Ксеркс, парфянские и арейские сатрапы, памятник Кызылтепе, Хайтободтепа.*

Abstract. *The Bactrian satrapy was an administrative region within the Achaemenid Empire in the 6th-4th centuries BC, covering present-day northern Afghanistan, southwestern Tajikistan, and southern Uzbekistan (Surkhan oasis). Bactria was bordered by the Hindu Kush in the south, the Pamirs in the east, and the Hissar mountain ranges in the north. In the west, it included the territories up to the middle reaches of the Amu Darya.*

Key words: *Early states, statehood, culture, Kalai Mir, Baldai Tepa, Kushan Empire, Bactria-Parthian Empire, Sogd, Northwest India, Darius I, Xerxes, Parthian and Areian satraps, Kyzyltepa monument, Khaitobodtepa.*

Baqtriya mil. av. VI-IV asrlarda Ahamoniylar imperiyasi tarkibiga kirgan bo'lsada, uning moddiy madaniyatida, me'morchilik, shaharsozlik sohalarida ahamoniylarning madaniy ta'siri sezilmaganligi, ya'ni o'z yo'lida rivojlanganligi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan qayd etilgan. O'zgarishlar geografik bo'linish va siyosiy boshqaruv sohalarida amalga oshirilganligi xususida ham tadqiqotchilar o'z fikrlarini aytishgan.

Ahamoniylar imperiyasining XII satrapi hisoblangan Baqtriya o'lkasida arxeologlar tomonidan o'tgan asrning 50 yillaridan boshlab ahamoniylar davri yodgorliklari o'rganilib kelinmoqda. Dastlab, Janubiy Tojikiston hududidagi Qalai Mir, Bolday tepa yodgorliklari o'rganilib, shu tadqiqotlar asosida M.M. Dyakonov Baqtriyada ilk sinfiy munosabatlar va davlatchilik bo'yicha dastlabki fikrlarni aytdi. Surxon vohasida esa 60 yillardan boshlab Ahamoniylar davri yodgorliklari aniqlanib o'rganila boshlandi. Hozirgi kunda esa faqat Surxon va Sherobod vohalarida shu davrga oid o'nlab yodgorliklar aniqlangan bo'lib, ayrim yodgorliklar to'liq ochib o'rganildi[1].

Baqtriya satrapligi tashqi va ichki aloqa yo'llarining shakllanishida bir necha muhim omillar mavjud bo'lib, ular o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan:

Birinchidan, geostrategik qulay joylashuv orqali "Shoh yo'li" ning sharqiy qismining nazorat qilinishi. Shoh yo'lining Hindistonga o'tadigan qismi Baqtriya satrapligi hududidan o'tgan bo'lib, sharq va g'arb o'rtasida savdo aloqalari rivojlanishida muhim o'rin tutgan. Bevosita Baqtra shahri "Efesdan Baqtr va Hindistongacha" boradigan "Shoh yo'li" orqali imperiyaning boshqa markazlari bilan bog'langan[2]. Umuman olganda, Baqtriya mintaqasi geografik jihatdan savdo yo'llarini boshqarishga qulay joylashganligi bilan ajralib turgan. Masalan, Kushon saltanati davrida Baqtriya Parfiya imperiyasi, So'g'd, Shimoliy-g'arbiy Hindiston, Hindikush orqali Tarim havzasiga shimoliy va janubiy yo'llar orqali darvoza vazifasini bajargan Koshg'ar bilan bog'langan[3]. Ahamoniylar imperiyasi va uning voris-davlatlari, shu jumladan, Yunon-Baqtriya davlati Yevroosiyo mintaqasi savdo aloqalarida muhim rol o'ynagan.

Ikkinchidan, Baqtriya satrapligi va qo'shni hududlarda mineral va tabiiy resurslar konlarining mavjudligi. Baqtriya satrapligi savdo aloqalarining rivojlanishida uning hududida lazurit konining mavjudligi katta ahamiyatga ega bo'lgan. Bunda Hindikushdagi Badaxshon konlari, shu jumladan Ko'kcha vodiysidagi Sar-e sang manbasi alohida o'rin tutgan[4]. Ushbu konlardan qazib olingan lazurit bir necha yo'nalishlarda tarqalgan: Janubda, Dilmun va Shumer portlari orqali Mohenjodaro va Xarappaga, Janubi-g'arbda Hilmand sivilizatsiyasining markazlari tomonga: Lutning chekkalari, Tepai Yahyo, Anshan va Suzaga, G'arb tomonda Eron yassitog'ligining shimoliy yonbag'irlari tomonga (Tepai Hisor, Sialk, Shimoliy Mesopotamiya va Anatoliya), Shimoli-g'arbda Janubiy Turkmanistongacha borgan. V.I.Sarianidi arxeologik manbalar va qadimgi yozma manbalarni o'rganib, Shimoliy Afg'onistonda lyapis-lazur toshini olish bilan shug'ullangan "Aratta tog'li mamlakati" (mil.avv. XXVIII- XXVI asrlar) joylashgan deb fikr bildirgan[5]. Lazurit moviy toshi qadimdan madaniyatlararo keng tarqalgan mineral turlaridan biri hisoblanib, taxminan mil. avv. 3500 yildan Mesopotamiya hududlarigacha eksport qilingan. J.Viysxofer fikricha, Mesopotamiyaga Yangi Bobil podsholigi va Ahamoniylar imperiyasi davrida Ekbatana orqali sotilgan. Ahamoniylar imperiyasida lazuritdan foydalanish davlat mafkurasi darajasiga ko'tarilgan bo'lib, Doro I lazuritni Suza saroyi asosidagi matnlarda tilga olishi orqali shoh mavqeini yanada oshirishdagi muhim o'rnini ko'rishimiz mumkin. Suza saroyi bitiklarida qurilish uchun Baqtriyadan oltin, Sug'diyonadan lapis – lazurit, serdolik olib kelganligi bitilgan[6]. Suza saroyi qurilishida qo'shimcha materiallar sifatida oltin Misr, Sardi bilan birgalikda Baqtriyadan, shuningdek, lazurit va serdolik Sug'ddan, feruza Xorazmdan keltirilgan. Albatta bu mahsulotlar nafaqat saroylar qurilishida soliq sifatida yuborilgan, balki, boshqa mintaqalarda eksport qilishda ham muhim rol o'ynagan bo'lishi mumkin. Biz bilamizki, lazuritning asosiy koni Sar-e Sang (Janubiy Baqtriya) da joylashgan. Shuningdek, E.Xertsfeld tadqiqotida Sug'd mahsulotlari sharqiy Baqtriyadan keltirilganligi aytib o'tiladi.

Uchinchidan, Baqtriya satrapligining ahamoniylar davlatida tutgan muhim o'rni hisoblanadi. Kir II tomonidan asos solingan ulkan imperiya Doro I va Kserks taxt vorislari masalasi ijobiy hal qilingan bo'lsada, keyingi ahamoniy hukmdorlar davrida bu holat aksariyat hollarda kuzatilmaydi. 13 nafar ahamoniy hukmdorlardan 5 tasi, agar Gaumata/Bardiyan ham hisobga kiritadigan bo'lsa, unda 6 nafari, shuningdek, yuzlab shahzodalar taxt uchun kurashlar qurboni bo'lgan. 8 nafari taxtga saroy fitnalari orqali taxt ega bo'lgan. Taxt uchun kurashlarda Baqtriya satraplari da'vogar sifatida qatnashganligini ko'rishimiz mumkin. Mil. avv. 464-yilda shoh Artakserksning ukasi, Kserksningi o'rtancha o'g'li, Baqtriya satrapi Gistasp baqtriyalik zodagonlar yordamida taxtni egallash uchun qo'zg'olon ko'taradi. Gistasp Artakserks tomonidan o'lim jazosiga hukm qilinadi. Baqtriya satraplari ushbu tarixiy voqealarda faol ishtirok etishgan, taxt uchun da'vogarlik qilishgan (Masista, Bess). Ahamoniy shohlari esa bir necha marta sharqiy viloyatlarga harbiy kompaniya uyushtirgan bo'lishi mumkin. Shu nuqtai-nazarda ahamoniy hukmdorlar satraplik bilan bog'lovchi yo'llarni muntazam nazorat qilgan. Ahamoniylar davrida sharqiy satrapliklar bilan yo'llar tizimi juda yaxshi qo'yilganligini quyidagi holatda ko'rishimiz mumkin: Aleksandr armiyasi janubi-sharqiy Eronda oziq- ovqat taqchilligi tufayli qiyin ahvolda qolganida, Parfiya va Areyya satraplari qisqa muddatda ko'p sonli tuyalarda tayyor oziq-ovqat olib borishgan. Tezlik bilan ushbu yordamning tashkil etilishi imperiya davrida satrapliklar orasida yuk tashish tizimi va strukturasi yaxshi yo'lga qo'yilganligini ko'rsatadi. Shu bilan birga

satrapliklarda zarur mahsulotlar g'amlanganligini bildiradi. Bu esa o'z navbatida imperiya barqarorligi uchun muhim o'rin tutgan.

To'rtinchidan, Baqtriya satrapligi hududidan g'arbiy viloyatlardan aholi deportatsiya qilinadigan joy sifatida foydalanilishi. Barkadan (Kirenaïke) aholi Baqtriyaga, miletlik branxidlar So'g'diyonaga surgun qilingan. Ioniya qo'zg'olonchilariga forslar ularning "qizlarini Baqtriyaga jo'natish" bilan tahdid qilishgan. Baqtriya satrapligining ichki aloqa yo'llari rekonstruksiyasi amalga oshirish tajribasi U.Sin tomonidan amalga oshirilgan bo'lib, Qiziltepa yodgorligi ahamoniylar davri Surxondaryo viloyatlaridagi yodgorliklari orasida aloqa yo'llarining mavjudligi masalalarini yoritadi. Tadqiqotchi Surxon vohasida 7 ta oazisda, 5 ta tog' oldi va 2 ta Amudaryo kechuvidagi vohalar (Xaitobodtepa, Termiz) yodgorliklar o'rtasidagi aloqa tizimini yoritishga yordam beradi. Har bir vohalar katta va ular atrofidagi kichik yodgorliklardan iborat.

Xulosa qilib aytganda, Ahamoniylarning davlatni idora qilish usuli haqiqiy harbiy dispotizm bo'lgan. Negaki, Ahamoniylarga davlatni idora qilishning qonun chiqaruvchi, ijro yoki sud organlari kabi boshqaruv usullari umuman begona bo'lgan. Shoh yoki Shohlar-Shohi barcha hokimiyat egasi hisoblangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sagdullayev A.S. Usadbi drevney Baqtrii. Tashkent,1987; Shaydullayev Sh.B. Severnaya Baqtriya v epoxu rannevo jelezneho veka. Tashkent,2000.
2. Graf, D.F. The Persian royal road system, in Sancisi-Weerdenburg, H.W., A. Kuhrt and M.C. Root (eds.). Achaemenid history VIII: Continuity and change. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 1994. – P. 167-189.
3. Coloru, O. Da Alessandro a Menandro. Il regno Greco di Battriana (Studi Ellenistici XXI). Pisa-Roma: Giardini editori e stampatori. 2009.
4. Melikov R. Drevnepersidskie nadpisi. Transliteratsiya, perevod, glossariy. Baku, 2013. 448 s.
5. Rtveladze E.V. Aleksandr Makedonskiy v Baktrii i Sogdiane. Istoriko-geograficheskie ocherki. Tashkent, 2002.
6. Rtveladze E.V. Aleksandr Makedonskiy v Transoksiane: Poxodi, istoricheskaya geografiya. – SPb.: Yevraziya, 2019. 368 s. il.

UO'K 94(575)+330.83

PATENT(RUXSATNOMA)NI JORIY ETILISHINI TOSHKENT YARMARKASIGA

TA'SIRI

V.M. Rajabov, o'qituvchi, Ipak yo'li innovatsiyalar universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada Toshkent yarmarkasida savdo faoliyatini tartibga solish maqsadida Rossiya imperiyasi tomonidan joriy etilgan ruxsatnoma (patent) tizimining iqtisodiy va ijtimoiy ta'siri tahlil qilinadi. Xususan, mazkur tizim orqali savdogarlar faoliyatini ro'yxatga olish, savdo jarayonlarini nazorat qilish hamda davlat byudjetiga tushumlarni barqaror ta'minlash mexanizmlari yoritiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ruxsatnoma tizimi yarmarka savdosini stixiyaviy holatdan tartibga solingan institutsional shaklga o'tkazgan. Shu bilan birga, u iqtisodiy erkinlikni ma'lum darajada cheklagan bo'lsa-da, savdo xavfsizligi, huquqiy tartib va jamoat osoyishtaligini ta'minlashga xizmat qilgan. Natijada Toshkent yarmarkasi davlat nazorati ostidagi barqaror iqtisodiy makonga aylangan.

Kalit so'zlar : Toshkent yarmarkasi, ruxsatnoma (patent) tizimi, savdo nazorati, Rossiya imperiyasi, ma'muriy boshqaruv, iqtisodiy erkinlik, polisiya nazorati, bozor munosabatlari, moliyaviy tushumlar, institutsional tizim.

Аннотация. В этой статье анализируется экономическое и социальное влияние системы разрешённых (патентных), введённой Российской империей для регулирования торговли на Ташкентской ярмарке. В частности, эта система предусматривает механизмы регистрации деятельности торговцев, контроль торговых процессов и устойчивое обеспечение доходов в государственный бюджет. Результаты исследования показывают, что система разрешений делает справедливую торговлю более спонтанной

Ключевые слова: Ташкентская ярмарка, система разрешений (патентов), торговый контроль, Российская империя, административное управление, экономическая свобода,

полицейский контроль, рыночные отношения, финансовые поступления, институциональная система.

Abstract. This article analyzes the economic and social impact of the permit (patent) system introduced by the Russian Empire to regulate trade at the Tashkent Fair. In particular, this system provides for the mechanisms of registration of merchants' activities, control over trade processes and sustainable provision of revenues to the state budget. The results of the study show that the permit system makes fair trade more spontaneous

Keywords; Tashkent Fair, permit (patent) system, trade control, Russian Empire, administrative management, economic freedom, police control, market relations, financial receipts, institutional system.

Toshkent yarmarkasida savdo faoliyatini ma'muriy tartibga solish mexanizmlari ichida ruxsatnoma (patent) tizimi alohida ahamiyat kasb etgan. Rossiya imperiyasi ma'muriyati tomonidan joriy etilgan mazkur amaliyot yarmarka savdosini nazorat qilish, savdogarlar faoliyatini hisobga olish hamda moliyaviy tushumlarni barqaror ta'minlashga qaratilgan institusional mexanizm sifatida shakllangan. Yarmarka hududida savdo faoliyati bilan shug'ullanish huquqi faqat rasmiy ruxsatnoma olgan shaxslarga berilgan. Ruxsatnoma olish jarayoni bir nechta ma'muriy bosqichlarni o'z ichiga olgan bo'lib, har bir savdogar avvalo shaxsiy ma'lumotlarini (ismi, kelgan joyi, savdo maqomi) taqdim etgan, amalga oshiradigan savdo turini ko'rsatgan hamda belgilangan yig'imni to'laganidan so'ng rasmiy savdo guvohnomasiga ega bo'lgan. Masalan, arxiv xujjatlarida "Yarmarka maydonida savdo qilish huquqi faqat shahar boshqaruvi tomonidan berilgan ruxsatnoma asosida amalga oshiriladi; ruxsatnomasiz savdo qilgan shaxslar jarimaga tortiladi[1]". Mazkur tartib yarmarka hududida noqonuniy savdo faoliyatini cheklashga xizmat qilgan. Ayniqsa, tashqi hududlardan kelgan ko'chma savdogarlarni hisobga olish davlat uchun muhim moliyaviy ahamiyatga ega bo'lgan. Chunki ruxsatnoma berish jarayoni orqali savdo ishtirokchilari soni, tovar aylanmasi va yig'im tushumlari muntazam ravishda nazorat qilingan. Davriy matbuot materiallarida ham mazkur tizimning amaliy ahamiyati ta'kidlangan. Xususan, «Turkestanskije vedomosti» gazetasida yarmarka davrida savdogarlarga berilgan ruxsatnomalar shahar daromadlarining muhim manbasi ekani qayd etilib, ruxsatnoma yig'implari savdo joylari ijarasi bilan bir qatorda byudjet tushumlarini shakllantirgani ko'rsatilgan[2– C. 3.]. Ruxsatnoma tizimi nafaqat moliyaviy, balki polisiya-nazorat funksiyasini ham bajargan. Yarmarka qo'mitasi va polisiya idoralari savdo joylarini muntazam tekshirib borgan hamda ruxsatnomasi mavjud bo'lmagan savdogarlarni yarmarka hududidan chetlashtirgan. Bu holat savdo munosabatlarini huquqiy me'yorlar asosida tashkil etishga imkon bergan. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, bunday lisenziyalash amaliyoti Rossiya imperiyasining chekka o'lkalarda iqtisodiy boshqaruvni markazlashtirish siyosatining tarkibiy qismi hisoblangan. Natijada yarmarka savdosi stixiyaviy bozor munosabatlaridan davlat nazoratidagi tartiblashtirilgan iqtisodiy institutga aylangan. Shu tariqa, ruxsatnoma tizimi Toshkent yarmarkasida savdo jarayonlarini noqonuniy ayirboshlashni cheklash va soliq hamda yig'implarni tizimli ravishda undirishning asosiy ma'muriy mexanizmi vazifasini bajargan. U mazkur davrda shahar iqtisodiyotini moliyaviy barqarorlashtirishga xizmat qilgan muhim omil sifatida baholanadi. Turkiston general-gubernatorligi davrida yarmarka savdosini tashkil etish va boshqarish tizimi rasmiy ravishda iqtisodiy faollikni rag'batlantirishga qaratilgan deb e'lon qilingan bo'lsa-da, amalda u kuchli ma'muriy nazorat mexanizmiga asoslangan edi. Bu holat iqtisodiy erkinlik tushunchasining mazmuniga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Mazkur davr sharoitida iqtisodiy erkinlik, avvalo, savdo faoliyatini mustaqil tashkil etish, narx belgilash, savdo joyini tanlash va kapital aylanmasini cheklovsiz amalga oshirish imkoniyatini anglatar edi. Biroq yarmarka tizimida ushbu omillar ma'muriy tartibga solish vositalari orqali cheklangan. Ruxsatnoma (patent) tizimi savdo erkinligini institusional jihatdan cheklangan. Har bir savdogar rasmiy ro'yxatdan o'tishi, belgilangan yig'imni to'lashi va maxsus ruxsatnoma olishi shart bo'lgan. Bu tizim noqonuniy savdoni cheklash va soliq tushumlarini barqarorlashtirish maqsadida joriy etilgan bo'lsa-da, iqtisodiy faoliyatni ma'muriyat ixtiyoriga bog'lab qo'ygan. Arxiv materiallarida ruxsatnomasiz savdo qilgan shaxslarga nisbatan jarima va savdo huquqidan mahrum qilish choralari qo'llanilgani qayd etilgan. Iqtisodiy faoliyat davlat nazorati ostida lisenziyalashtirilgan shaklga ega bo'lgan. Savdo joylarini taqsimlash

va rastalarni joylashtirish masalasi ham ma'muriy qaror asosida amalga oshirilgan. Savdo hududining markaziy qismlari ko'pincha yirik kapitalga ega savdogarlarga yoki imperiya bilan iqtisodiy aloqador tuzilmalarga ajratilgan. Mahalliy kichik savdogarlar esa chekka joylarga joylashtirilgan holatlar kuzatiladi. Bu esa bozor raqobatida teng sharoit tamoyilining buzilishiga olib kelgan. Narx siyosati bevosita emas, balki bilvosita tarzda nazorat qilingan. Polisiya va savdo inspektorlari orqali tarozi va o'lchov tizimi tekshirilgan, ayrim tovarlar bo'yicha maksimal yoki tavsiyaviy narxlar belgilangan. A.N. Kuropatkin savdo intizomini ta'minlash maqsadida narxlarni sun'iy oshirish holatlariga qarshi ma'muriy choralar ko'rilganini qayd etadi[3– C. 57–59.]. Bu esa bozor mexanizmlarining erkin shakllanishiga ma'lum darajada to'sqinlik qilgan. Moliyaviy nazorat yarmarka iqtisodiy erkinligini cheklovchi asosiy omil bo'lgan. Yarmarka daromadlari – savdo rastalari ijarasi, ombor to'lovlari, tarozi yig'imlari va ruxsatnoma bojlari – shahar byudjeti va general-gubernatorlik moliya tizimiga yo'naltirilgan. Mahalliy ishtirokchilar ushbu mablag'lar taqsimotiga ta'sir ko'rsata olmagan. Bu holat iqtisodiy institutlarning moliyaviy avtonomiyasini deyarli mavjud emasligini ko'rsatadi. Biroq ma'muriy nazoratning ta'siri faqat cheklovchi xarakterga ega bo'lgan. U muayyan barqarorlik va xavfsizlik muhitini ham ta'minlagan. Polisiya nazorati o'g'irlik va qalloblik holatlarini kamaytirishga xizmat qilgan, sanitariya tekshiruvlari esa savdo hududida epidemiya xavfini pasaytirgan. Zamonaviy tadqiqotchi A. Morrison ta'kidlashicha, Turkistondagi ma'muriy nazorat tizimi iqtisodiy faollikni cheklagani bilan birga, uni institusional tartibga solgan va xavfsiz savdo muhitini yaratgan[4– p. 143–148.]. Demak, bu jarayon ikki qirrali xarakterga ega bo'lgan. Iqtisodiy nazariya nuqtai nazaridan tahlil qilinganda, mazkur model “cheklangan bozor erkinligi” shakli sifatida baholanishi mumkin. Bozor munosabatlari mavjud bo'lgan, ammo ular davlat tomonidan qat'iy reglamentlashtirilgan. Natijada mahalliy tadbirkorlik tashabbusi to'liq mustaqil rivojlana olmagan, balki ma'muriy doirada harakat qilishga majbur bo'lgan. Turkiston yarmarka tizimida ma'muriy nazorat iqtisodiy erkinlikni bir tomondan cheklagan, ikkinchi tomondan esa uni institusionallashtirgan. Savdo faoliyati ruxsatnoma tizimi, moliyaviy yig'imlar, polisiya va sanitariya nazorati orqali tartibga solingan. Mahalliy aholining iqtisodiy tashabbusi to'liq erkin emas, balki davlat nazorati doirasida amalga oshirilgan. SHu tariqa yarmarka iqtisodiyoti mustamlakaviy ma'muriy tizim bilan chambarchas bog'langan holda faoliyat yuritgan va uning iqtisodiy erkinlik darajasi cheklangan xarakterga ega bo'lgan.

Yarmarka kunlarida savdo hajmi va odamlar oqimi keskin ortishi sababli huquqiy tartibni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etgan. Polisiya boshlig'i vakili qo'mita tarkibiga kiritilgan. “Yarmarka vaqtida polisiya nazorati kuchaytiriladi, tartibsizliklar va savdo qoidalarini buzish holatlarining oldi olinadi”[5– C.156–158.]. Bu yarmarka qo'mitasi jamoat xavfsizligi va huquqiy tartibni ta'minlashda markaziy rol o'ynaganini anglatadi. Toshkent yarmarkasi faoliyatida jamoat tartibi va savdo jarayonlarining barqarorligini ta'minlash maqsadida polisiya xizmati muhim ma'muriy institut sifatida faoliyat yuritgan. Yarmarka davrida savdogarlar, xaridorlar va tashrif buyuruvchilar soni keskin ortishi munosabati bilan xavfsizlikni ta'minlash masalasi shahar boshqaruvining ustuvor vazifalaridan biri hisoblangan. Yarmarka hududida polisiya nazorati doimiy ravishda tashkil etilgan bo'lib, uning asosiy vazifalari jamoat xavfsizligini ta'minlash, mulkiy jinoyatlarning oldini olish, savdo intizomiga rioya etilishini kuzatish hamda savdo ishtirokchilari o'rtasida yuzaga kelgan nizolarni tezkor hal etishdan iborat bo'lgan. Ayniqsa, yarmarka kunlarida shaharga turli hududlardan kelgan savdogarlar va karvonlar sonining ko'payishi huquqbuzarlik xavfini oshirgani sababli polisiya xizmati kuchaytirilgan tartibda ish olib borgan. Jamoat xavfsizligini ta'minlash polisiya faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, savdo qatorlari, omborxonalar va karvon joylarida navbatchilik xizmati tashkil etilgan. Shahar polisiya boshqarmasi hisobotlarida qayd etilishicha, yarmarka hududida tungi patrul xizmati joriy qilinib, tovarlar saqlanadigan joylarda doimiy kuzatuv amalga oshirilgan. Bu esa savdo mol-mulkining xavfsizligini ta'minlashga xizmat qilgan. Polisiya organlari o'g'irlik va qalloblik holatlariga qarshi kurashish vazifasini ham bajargan. Davriy matbuot materiallarida yarmarka davrida soxta o'lchov asboblardan foydalanish, narxni sun'iy oshirish yoki tovar sifatini yashirish holatlari aniqlangani va aybdorlarga nisbatan ma'muriy choralar ko'rilgani haqida ma'lumotlar keltirilgan[6. – C.2.]. Bu holat savdo munosabatlarida ishonch muhitini shakllantirishga xizmat qilgan.

Savdo intizomiga rioya etilishini nazorat qilish polisiyaning yana bir muhim vazifasi bo'lgan. Ruxsatnomasiz savdo qilish, belgilanmagan joylarda tovar sotish yoki sanitariya qoidalarini buzish holatlari polisiya tomonidan bartaraf etilgan. SHu tariqa, polisiya xizmati yarmarka qo'mitasi qarorlarining amalda ijro etilishini ta'minlovchi ma'muriy mexanizm vazifasini bajargan. Yarmarka hududida savdogarlar o'rtasida yuzaga kelgan nizolarni hal etish ham polisiya vakolatiga kirgan. Ayniqsa, tovar sifati, qarzдорlik yoki hisob-kitob bilan bog'liq kelishmovchiliklar polisiya va shahar ma'muriyati vakillari ishtirokida ko'rib chiqilgan. Bu amaliyot savdo jarayonining uzluksiz davom etishiga xizmat qilgan. Toshkent yarmarkasida polisiya xizmati faqat huquq-tartibotni ta'minlovchi organ sifatida emas, balki savdo munosabatlarining barqaror amalga oshirilishini ta'minlovchi iqtisodiy-nazorat instituti sifatida namoyon bo'lgan. Mazkur tizim yarmarka savdosini davlat nazorati ostida yuritish hamda shahar iqtisodiy muhitini muhofaza qilishga qaratilgan ma'muriy boshqaruv siyosati tarkibiy qismi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zMA, I-19-fond, 1-ro'yxat, 214-yig'ma jild, 12–13-varaqlar.
2. Туркестанские ведомости. – 1874. – №28.
3. Куропаткин А.Н. *Дневник поездки в Туркестан*. – СПб., 1903
4. Morrison A. *Russian Rule in Samarkand 1868–1910*. – Oxford, 2008.
5. Васильев Д.В. *Россия и Центральная Азия: Торгово-экономические связи во второй половине XIX – начале XX века*. – М.: Восточная литература, 2010.
6. Туркестанские ведомости. – 1875. – №41.

UO'K 908

O'ZBEKISTONNING TARIXIY-MADANIY MEROSINI ASRASH VA UNDA SAYYOHLIK SOHASIDA FOYDALANISHNING STRATEGIK YO'NALISHLARI

G.P.Rasulov, kafedra mudiri, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonning boy tarixiy-madaniy merosini muhofaza qilishning huquqiy-tashkiliy asoslari va ushbu sohadagi zamonaviy islohotlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda davlat muhofazasiga olingan moddiy madaniy meros obyektlarining statistik tahlili keltirilgan hamda ularning mamlakat turizm salohiyatini yuksaltirishdagi strategik o'rni yoritilgan. Shuningdek, milliy yodgorliklarni asrash orqali iqtisodiy va ma'naviy barqarorlikka erishish masalalari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: Madaniy meros, me'moriy yodgorliklar, davlat muhofazasi, turizm strategiyasi, huquqiy islohotlar, arxeologik meros, milliy identitet.

Аннотация. В данной статье анализируются правовые и организационные основы охраны богатого историко-культурного наследия Узбекистана и современные реформы в этой сфере. В исследовании представлен статистический анализ объектов материального культурного наследия, взятых под государственную охрану, и освещена их стратегическая роль в повышении туристического потенциала страны. Также обсуждаются вопросы достижения экономической и духовной стабильности через сохранение национальных памятников.

Ключевые слова: Культурное наследие, архитектурные памятники, государственная охрана, стратегия туризма, правовые реформы, археологическое наследие, национальная идентичность.

Abstract. This article analyzes the legal and organizational framework for protecting Uzbekistan's rich historical and cultural heritage, along with modern reforms in the field. The study provides a statistical analysis of tangible cultural heritage sites under state protection and highlights their strategic role in enhancing the country's tourism potential. Furthermore, it discusses achieving economic and spiritual stability through the preservation of national monuments.

Key words: Cultural heritage, architectural monuments, state protection, tourism strategy, legal reforms, archaeological heritage, national identity.

O'zbekiston o'zining ko'p asrlik tarixi va betakror me'moriy yodgorliklari bilan jahon madaniyati beshiklaridan biri sifatida e'tirof etiladi. O'zbek zaminida saqlanib qolgan har bir tarixiy

obida va an'ana xalqimizning chuqur ildizlarga ega ekanligidan dalolat beradi. Milliy mustaqillikning ilk davridan boshlab, ajdodlar merosini ilmiy tadqiq etish, ularni asrab-avaylash hamda kelajak avlodga bezavol yetkazish davlat siyosatining eng muhim ustuvorliklaridan biriga aylandi. Mamlakatimizda ushbu sohani tartibga soluvchi mustahkam qonunchilik bazasi yaratilgan bo'lib, Konstitutsiyamizda har bir fuqaroning madaniy merosni asrash borasidagi burchi va barcha yodgorliklarning davlat himoyasida ekanligi qat'iy belgilangan. "Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi qonun hujjatlari sohadagi faoliyatni tizimli ravishda yo'lga qo'yishga xizmat qilmoqda. Bugungi kunda bu yodgorliklar nafaqat ma'naviy boylik, balki mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlovchi turizm sohasining asosiy poydevori sifatida ko'rilmogda. UNESCO bilan o'rnatilgan yaqin hamkorlik natijasida milliy durdonalarimiz dunyo miqyosida tan olinmogda va keng targ'ib etilmogda.

O'zbekiston hukumati milliy madaniy merosni saqlab qolish uchun qator qonunlar va dasturlar ishlab chiqdi. Bunga UNESCO bilan hamkorlik, tarixiy obidalarni rekonstruktsiya qilish va ularni ta'mirlash ishlarini aytib o'tishimiz mumkin. 1992-yilda "O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi huzurida Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish ilmiy ishlab chiqarish bosh boshqarmasi (keyingi o'rinlarda Bosh boshqarma) tashkil etildi. Bosh boshqarmaning asosiy vazifalari Respublika hududida joylashgan tarixiy – madaniy merosning ko'chmas mulk shaklidagi obyektlari, shu jumladan, tarixiy-me'moriy yodgorliklarni muhofaza qilish, ilmiy o'rganish va ulardan unumli foydalanishni yo'lga qo'yish ishlari kiritilgan. 2019-yil 30 martdan Madaniy meros departamentiga (keyingi o'rinlarda Departamenti deb ataladi) nomlandi." Departamentga moddiy-madaniy merosni asrab-avaylash bo'yicha bir qator vazifalar yuklandi.

Shuningdek, mustaqillikning dastlabki yillarida O'zbekiston madaniy merosni muhofaza qilish, milliy qadriyatlar va an'analarni xolis o'rganish hamda ularni tiklashning tashkiliy - huquqiy asoslari yaratildi. Ushbu masalaga O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham "Fuqarolar O'zbekiston xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini avaylab – asrashga majbur va madaniyat yodgorliklari davlat muhofazasida" ekanligi ta'kidlab o'tilgan. Shuningdek, mustaqillik yillarida "Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida" gi, "Muzeylar to'g'risida"gi, "Arxeologiya merosi obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunlari qabul qilindi. Mazkur qonunlarning ijrosini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tegishli qarorlar ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etilmogda.

Hozirgi kunda ham milliy madaniy merosni o'rganish, targ'ib etish , va ulardan Respublika ma'naviy – ma'rifiy hamda iqtisodiy salohiyatini oshirishda unumli foydalanishga alohida e'tibor qaratilmogda. Bu borada qilingan ishlar sirasiga:

- davlat muhofazasiga olingan madaniy meros yodgorliklari ro'yxatining sezilarli darajada kengaytirilgani;

- jahon sivilizatsiyasida o'ziga xos o'rin tutgan tarixiy shahar markazlari va ularda bunyod etilgan milliy me'morchilikning nodir namunalarini "Butunjahon madaniy merosi ro'yxati" ga kiritilishi;

- ularni respublika dunyo miqyosida chuqur o'rganish va targ'ib etish bo'lgan e'tiborning kuchaytirilishi;

- respublika miqyosida turizmni rivojlantirishda aynan tarixiy – me'moriy yodgorliklardan foydalanish masalasining mamlakatning ijtimoiy salohiyatini oshirishda qaratilgan davlat dasturlari doirasida kiritilishi shular jumlasidandir.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "turizm industriyasini jadal rivojlantirish, iqtisodiyotda uning roli va ulushini oshirish, turistik xizmatlarini diversifikatsiya qilish va sifatini yaxshilash turizm infratuzilmasini kengaytirish"da tarixiy me'moriy merosdan unumli foydalanish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan madaniy yodgorliklarni o'rganish va muhofaza qilishga oid ko'plab huquqiy me'yoriy hujjatlar takomillashtirilib, ularga asosan tizimli ishlar amalga oshirilmogda. Mazkur masalaga oid faktik materiallar O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi huzuridagi Madaniy meros departamenti (avvalgi Bosh boshqarma) hisobotlarida o'z aksini topgan.

Xususan, departamentning statistik ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunga kelib, respublikada davlat muhofazasiga olingan mavjud 8647 ta madaniy meros obyektidan

- 3013 tasi me'moriy yodgorliklar;
- 4763 tasi arxeologik yodgorliklar;
- 615 tasi monumental yodgorliklar;
- 256 tasi diqqatga sazovor joylardan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktabrdagi qaroriga asosan ko'chmas moddiy madaniy meros obyektlarning milliy ro'yxati tasdiqlangan. "Ro'yxatdan 8208 ta ko'chmas moddiy madaniy meros obyekti joy olgan bo'lib, ulardan 4748 tasi arxeologik yodgorliklar, 2250 tasi arxitektura yodgorliklari, 678 tasi monumental san'at yodgorliklari va 532 tasi diqqatga sazovor joylardir. Xususan, Samarqanddagi 1607 ta obyekt, ulardan 70 ta me'moriy yodgorlik respublika va 769 tasi mahalliy, Buxorodagi 660 ta, ulardan 283 tasi respublika, 377 tasi mahalliy, Toshkentdagi 509 ta, shundan 6 tasi respublika 503 tasi mahalliy, Xorazmdagi 225 ta, shundan 97 tasi respublika 128 tasi mahalliy, Qashqadaryodagi 204 ta, shundan 23 tasi respublika, 181 tasi mahalliy, Farg'onadagi 189 ta, shundan 9 tasi respublika, 180 tasi mahalliy, Namangandagi 109 ta, shundan 12 tasi respublika, 97 tasi mahalliy, Navoiyidagi 74 ta 11 tasi respublika, 63 tasi mahalliy, Andijondagi 67 ta, shundan 5 tasi respublika, 62 tasi mahalliy, Qoraqalpog'iston Respublikasi 60 ta, shundan 22 tasi respublika, 38 tasi mahalliy, Surxondaryodagi 38 ta, shundan 12 tasi respublika, 26 tasi mahalliy, Sirdaryodagi 7 ta, mahalliy ahamiyatga ega me'moriy yodgorliklar, shuningdek, O'zbekistondagi ko'chmas madaniy meros obyektlarining milliy ro'yxatdan joy olgan."

Bugungi kunda O'zbekistonning madaniy merosi faqatgina tarix sifatida emas, balki zamonaviy hayotda ham katta ahamiyatga ega bo'lgan bir resursdir. O'zbekistonning boy tarixiy-madaniy merosi nafaqat mamlakat ichidagi aholi uchun balki butun insoniyat uchun qadrlil xazina hisoblanadi. Ularni muhofaza qilish, rivojlantirish va ulardan to'g'ri foydalanish esa har birimizning burchimizdir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonning tarixiy-madaniy merosi shunchaki o'tmish xotirasi bo'lib qolmay, balki zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning strategik resursi hamdir. Boy va serqirra tariximiz mahsuli bo'lgan bu obidalar nafaqat xalqimiz, balki butun insoniyat uchun umumturkiy va jahon ahamiyatiga ega xazina sanaladi. Ularni muhofaza qilish, aslini saqlab qolgan holda kelajakka yetkazish va turistik imkoniyatlaridan oqilona foydalanish har bir fuqaro hamda davlat organlarining asosiy vazifasidir. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, madaniy merosni tizimli o'rganish va asrash borasidagi islohotlar mamlakatimizning xalqaro maydondagi nufuzini oshirish bilan birga, milliy o'zlikni anglash va ma'naviy yuksalishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида" ги Қарори. 2017 йил 7 февраль [https:// lex.uz/docs/ 3107036](https://lex.uz/docs/3107036)
2. Сохранение, развитие и демонстрация ремесел, как части нематериального культурного наследия в объектах культурного туризма. <https://cyberleninka.ru/article>
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикаси Маданият Вазирлиги ҳузуридаги Маданий мерос Департаменти фоалиятини ташкил этиш ҳамда моддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланишга оид айрим норматив – ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида» ги 265- сонли Қарори 2019 йил 20 март.
4. "Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида" ги 269-II-сон Қонун 30.08.2001. <https://www.lex.uz/docs/25461>
5. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. 1992 8 декабрь. 49- модда. [https:// lex.uz/docs/ 20596](https://lex.uz/docs/20596)
6. <https://lex.uz/acts/25461>

UO'K 908

QASHQADARYO VILOYATIDA XORIJIY INVESTITSIYA LOYIHALARI TARIXIDAN

B.S.Raximov, o'qituvchi, Qarshi shahridagi Prezident maktabi, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyatiga xorijiy tadbirkorlarning xizmat safarlari, shuningdek, viloyat tadbirkorlarining xorijiy mamlakatlarga tashriflari hamda ularning hudud iqtisodiy rivojlanishidagi amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda xorijiy sarmoyadorlar

investitsiyalari yordamida viloyat iqtisodiy tarmoqlarida tashkil etilishi rejalashtirilgan loyihalar taqdimoti haqida dalillar bilan isbotlangan.

Kalit so'zlar. Qashqadaryo viloyati, xorijiy sarmoyador, investitsiya, qo'shma korxona, mevani qayta ishlash, blokcheyn texnologiyalari.

Аннотация. В данной статье анализируются служебные визиты иностранных предпринимателей в Кашкадарьинскую область, а также поездки предпринимателей области в зарубежные страны и их практическое значение в экономическом развитии региона. В исследовании на основе фактических данных обоснована презентация проектов, планируемых к реализации в отраслях экономики области при поддержке инвестиций иностранных инвесторов.

Ключевые слова: Кашкадарьинская область, иностранный инвестор, инвестиции, совместное предприятие, переработка фруктов, блокчейн-технологии.

Abstract. This article analyzes business visits of foreign entrepreneurs to the Kashkadarya region, as well as visits of regional entrepreneurs to foreign countries and their practical significance in the economic development of the region. The study provides evidence-based analysis of the presentation of projects planned to be implemented in the region's economic sectors with the support of foreign investors' investments.

Key words: Kashkadarya region, foreign investor, investment, joint venture, fruit processing, blockchain technologies.

Kirish. Mustaqillik yillarida O'zbekiston iqtisodiyotida xorijiy investitsiyalarning o'zni sezilarli darajada oshib, hududiy rivojlanishda muhim omilga aylandi. Xususan, Qashqadaryo viloyati sanoat, energetika va qishloq xo'jaligi salohiyati bilan xorijiy ishbilarmonlar uchun istiqbolli hudud sifatida shakllandi. Xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalar tashkil etilishi, qo'shma loyihalarning amalga oshirilishi hamda investitsiya oqimlarining kengayishi viloyat iqtisodiyotining zamonaviy qiyofaga ega bo'lishi va taraqqiyotiga xizmat qildi. Xorijiy ishbilarmonlarning Qashqadaryo viloyati iqtisodiyotiga investitsiya kiritishi mahsulot ishlab chiqarish tarmoqlarining kengayishiga ham sabab bo'ldi.

Adabiyotlar tahlili. Tadqiqot doirasida statistik ma'lumotlar va davriy matbuot manbalari tahlil qilinib, ularning ilmiy qiymati baholandi. Tahlil qilingan ilmiy adabiyotlar va manbalar shuni ko'rsatadiki, xorijiy investitsiyalar vositasida tashkil etilishining hududiy iqtisodiyot rivojiga ta'siri masalasi umumiy jihatdan yoritilgan bo'lsa-da, hududiy darajada xorijiy sarmoyadorlarning investitsion loyihalari asosida hamkorlikning institutsional va tarixiy asoslari yetarli darajada kompleks tadqiq etilmagan. Mazkur holat ushbu tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot mustaqillik yillarida Qashqadaryo viloyatiga xorijiy sarmoyadorlar safarlari va viloyat tadbirkorlarining xorijiy mamlakatlarga tashriflari natijasida hamkorlikda hududning iqtisodiy rivojlanishini tarixiy jarayon sifatida o'rganishga qaratilgan bo'lib, tarix faniga xos umumilmiy va maxsus metodlar asosida amalga oshirildi. **Tarixiylik prinsipi** asosida jarayonlarning sabab-oqibat aloqalari, evolyutsion bosqichlari va hududiy xususiyatlari aniqlashtirildi. **Manbashunoslik yondashuvi** asosida arxiv materiallari, statistik ma'lumotlar, davriy matbuot hamda ilmiy adabiyotlar qiyosiy o'rganildi.

Natijalar tahlili va muhokamasi. 2000-yil yanvar oyida Qashqadaryo viloyati tashqi iqtisodiy aloqalar boshqarmasining taklifiga binoan Gretsiyaning ATHANASIOS GILLES S.A firmasi vakili Pavel Pakio Etilis viloyatga xizmat safarini amalga oshirdi. Gretsiyalik tadbirkorni viloyatga taklif etishdan maqsad chet el sarmoyalarini jalb qilish orqali mevani qayta ishlashga ixtisoslashgan qo'shma korxona tashkil etish edi. Gretsiyalik ishbilarmon Kasbi tumanidagi "Maymanok" va Chiroqchi tumanidagi "Ko'kdala" xo'jaliklarida bo'lib, turli mahsulotlar ishlab chiqarish uchun imkoniyat mavjudligiga ishonch hosil qildi[1]. Bu hamkorlikni viloyat agrar sektorini sanoat asosida rivojlantirish tashabbusi va viloyat iqtisodiyotini ko'p tarmoqli rivojlantirish harakatlaridan biri sifatida ko'rsatishimiz mumkin.

2018-yil may-iyun oylarida Qashqadaryo viloyati hokimi boshchiligidagi rasmiy delegatsiya Janubiy Koreya va Turkiya davlatlariga tashrif bilan bordi. 2018-yil 27-31-may kunlari Janubiy

Koreya Respublikasida o'tkazilgan uchrashuvlarda viloyat hokimligi delegatsiyasi Koreyaning 40 dan ortiq kompaniyalari vakillari bilan muzokaralar olib bordi. Ushbu muzokaratlarda tomonlar o'rtasida savdo-iqtisodiy, investitsiya va turizm sohalarida ikki tomonlama manfaatli hamkorlikni yangi bosqichga ko'tarish masalalari muhokama qilindi. Jumladan, Qarshi shahridagi "Obod mahalla" dasturiga kiritilgan Shayx Ali qo'rg'onchasini zamonaviy shaharsozlik va landshaft dizayni asosida qayta o'zgartirishda Janubiy Koreyaning Inchxon shahri Segu tumani ma'muriyati bilan hamkorlik qilish haqida kelishuvga erishildi. Safar chog'ida Janubiy Koreyaning Inchxon shahri meri Myung Guk Ha bilan hududlararo hamkorlik istiqbollari yanada rivojlantirish haqida muloqot o'tkazildi. Shuningdek, qiymati 38,7 mln dollarga teng 5 ta loyiha asosida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashga ixtisoslashgan yangi korxonalar bunyod etilishi haqida kelishildi.

2018-yil 1-2-iyun kunlari viloyat hokimligi delegatsiyasi Turkiya Respublikasiga tashrifi davomida 20 dan ortiq turk kompaniyalari vakillari bilan muzokaralar o'tkazdi. Turk investorlari bilan viloyatda 10 ta yirik loyihani amalga oshirish uchun 18,3 mln AQSH dollar miqdoridagi investitsiyani jalb etilishiga kelishildi. Xususan, Turkiyaning "Chanli" kompaniyasi tomonidan 10 mln AQSH dollar evaziga mevani saralash va qadoqlashga mo'ljallangan zamonaviy majmuani barpo etish loyihasini amalga oshirish haqida shartnoma imzolandi. Shuningdek, kir yuvish va xushbo'y tozalash vositalari ishlab chiqarishda yetakchi hisoblangan "ABS Deterjan" kompaniyasi bilan viloyat iqtisodiyotiga 2 mln AQSH dollari miqdorida investitsiya olib kirish haqida kelishuv imzolandi. Janubiy Koreya va Turkiya davlatlariga amalga oshirilgan mazkur safarlar vaqtida viloyat hokimiga 14 nafar mahalliy tadbirkorlar hamrohlik qildi[2]. Mazkur tashriflar natijasida imzolangan kelishuvlar viloyatning iqtisodiy salohiyatini oshirish, eksport-import faoliyatini kengaytirish va yangi ish o'rinlarini yaratishga sezilarli hissa qo'shdi. Shu bilan birga, hududlararo hamkorlikning zamonaviy shaharsozlik, landshaft dizayni va ekologik loyihalar orqali amalga oshirilishi Qashqadaryo viloyatining xalqaro investitsiya maydonida o'z o'rnini mustahkamlashga xizmat qildi.

2018-yilda Qashqadaryo viloyatiga xorijiy mamlakatlardan umumiy qiymati 488 mln AQSH dollariga teng bo'lgan mahsulotlar importi amalga oshirilgan. Uning tarkibida mashina va uskunalar salmog'i 63% ni tashkil etdi. Bu holat viloyatning sanoat sohasidagi imkoniyatlari yuqoriligini va mavjud xom-ashyo resurslari asosida jahon bozorlarida xaridorgir va raqobatbardosh bo'lgan texnologik uskunalar ishlab chiqarish mavjudligi tasdiqlaydi. Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar, xususan, blokcheyn texnologiyalari ishlab chiqarish sohasida yetakchi hisoblangan Kanada davlatining "Blockfusion Technologies Inc" kompaniyasi mamlakatimiz iqtisodiyotiga salmoqli sarmoya kiritishga qaror qildi. Kanadaning ushbu firmasi tomonidan respublikamiz ma'muriy-hududiy birliklari orasidan Qashqadaryo viloyati investitsiyaviy faoliyat yuritish uchun maqbul hudud sifatida tanlandi. Kompaniya vakillaridan iborat delegatsiya ushbu maqsadni amalga oshirish maqsadida 2019-yil fevral oyida Qashqadaryo viloyatida bo'lishdi va investitsiya loyihalarini amalga oshirish bo'icha muzokaralar olib bordi[3]. Bu kabi ishbilarmonlar doiralari vakillarining viloyatga tashriflari viloyatda ko'plab turdagi sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning yo'lga qo'yilishi natijasida respublikamizning iqtisodiy taraqqiyotiga munosib hissa qo'shish imkoniyatlari mavjudligini va ulardan samarali foydalanish muhimligini tasdiqladi. Xorijiy hamkorlar bilan barpo etilgan qo'shma korxonalar soni ham yildan yilga muntazam ravishda o'sib bordi. Tashkil etilgan qo'shma korxonalar turli sohalarni qamrab olganligi viloyatning investitsion jozibadorligini ko'rsatadi.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash lozimki, xorijiy tadbirkorlarning Qashqadaryo viloyatiga amalga oshirgan xizmat safarlari hamda ular ishtirokida muhokama qilingan va hayotga tatbiq etilgan investitsiya loyihalarini hududiy iqtisodiyot rivojida muhim tarixiy omil sifatida namoyon bo'ldi. Mazkur tashriflar nafaqat iqtisodiy hamkorlikni kengaytirishga, balki hududning ishlab chiqarish salohiyatini oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etish hamda xalqaro iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Qashqadaryo" gazetasi, 2000-yil 5-fevral, 11-son
2. Shuhratov M. Koreys va turk kompaniyalari bilan hamkorlik. // "Qashqadaryo" gazetasi, 2018-yil 12-iyun
3. "Qashqadaryo" gazetasi, 2019-yil 12-fevral, 11-son

SURXON VOHASIDA SHOSHILINCH TIBBIY YORDAM TIZIMINI ISLOH QILINISHI

D.I.Salomova, magistrant, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Denov

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi sog'liqni saqlash tizimida shoshilinch tibbiy yordam xizmatini isloh qilishning ustuvor yo'nalishlari va istiqbollari tahlil qilinadi. Tizimni modernizatsiya qilishda innovatsion texnologiyalarni joriy etish, tez tibbiy yordam brigadalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash hamda kadrlar malakasini oshirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, maqolada shoshilinch yordam ko'rsatish vaqtini qisqartirish ("oltin soat" tamoyili) va bemorlarga gospitalgacha bo'lgan bosqichda ko'rsatiladigan xizmatlar sifatini yaxshilash bo'yicha taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Shoshilinch tibbiy yordam, sog'liqni saqlash islohoti, tez yordam, raqamlashtirish, gospitalgacha yordam, oltin soat, innovatsion tibbiyot, bemor xavfsizligi.

Аннотация. В данной статье анализируются приоритетные направления и перспективы реформирования системы экстренной медицинской помощи в сфере здравоохранения Республики Узбекистан. Освещены вопросы внедрения инновационных технологий в модернизацию системы, укрепления материально-технической базы бригад скорой помощи и повышения квалификации кадров. Также в статье выдвинуты предложения и рекомендации по сокращению времени оказания экстренной помощи (принцип «золотого часа») и улучшению качества услуг на догоспитальном этапе.

Ключевые слова: Emergency medical care, healthcare reform, ambulance, digitalization, pre-hospital care, golden hour, innovative medicine, patient safety.

Abstract. This article analyzes the priority directions and prospects for reforming the emergency medical care system in the healthcare sector of the Republic of Uzbekistan. The issues of introducing innovative technologies in the modernization of the system, strengthening the material and technical base of ambulance crews, and improving the skills of personnel are highlighted. The article also puts forward proposals and recommendations for reducing the response time for emergency care (the "golden hour" principle) and improving the quality of services at the pre-hospital stage.

Key words: Экстренная медицинская помощь, реформа здравоохранения, скорая помощь, цифровизация, догоспитальная помощь, золотой час, инновационная медицина, безопасность пациентов.

Kirish. Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasida aholini kuchli ijtimoiy va tibbiy muhofaza qilish davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishiga aylandi. Zero, har qanday islohotning zahirida inson, uning hayoti va salomatligi turadi. O'tgan davr mobaynida sog'liqni saqlash tizimida amalga oshirilgan keng ko'lamli o'zgarishlarning bosh maqsadi - fuqarolar uchun zamonaviy tibbiy madaniyat talablariga mos keladigan turmush tarzini yaratish hamda aholining kam ta'minlangan va muhtoj qatlamini muntazam qo'llab-quvvatlashdan iborat bo'ldi.

O'zbekiston tibbiyoti tarixida yangi sahifa ochgan muhim voqea Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 18-mart kuni soha vakillari bilan o'tkazgan «Tibbiyotdagi islohotlar inson qadri uchun» mavzusidagi ochiq muloqoti bo'ldi. Ushbu muloqot nafaqat sohaning kelgusi istiqbollarini belgilab berdi[1], balki tibbiyot xodimlari zimmasiga aholiga ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini tubdan yaxshilash borasida ulkan vazifalarni yukladi. Ayniqsa, birlamchi tibbiy-sanitariya yordamini aholiga yaqinlashtirish, shoshilinch xizmatni tezkor va sifatli tashkil etish bugungi kunning kechiktirib bo'lmaz talabidir. Aholiga o'z vaqtida va samarali yordam ko'rsatish bevosita davolash-profilaktika muassasalarining moddiy-texnika bazasi hamda zamonaviy yuqori texnologiyali apparaturalar bilan jihozlanishiga bog'liq. Surxondaryo viloyati misolida ko'radigan bo'lsak, so'nggi yillarda sog'liqni saqlash tizimiga ajratilayotgan mablag'lar miqdori bir necha barobar oshdi. Masalan, 2016-yilda viloyat mahalliy budjetidan sohaga 343,4 mlrd so'm ajratilgan bo'lsa, 2020-yilga kelib bu ko'rsatkich 869,8 mlrd so'mdan oshib, 253 foizga o'sganligi tizimga qaratilayotgan yuksak e'tiborning yorqin isbotidir[2].

Islohotlar natijasida tuman markazlaridan olisda yashaydigan aholining viloyat yoki respublika markazlariga qatnovini kamaytirish maqsadida qishloq vrachlik punktlari va oilaviy poliklinikalar bazasi mustahkamlanmoqda. Osiyo taraqqiyot banki va boshqa xalqaro moliya institutlari kreditlari hisobiga joylarda doplerli UZI, EKG kabi zamonaviy diagnostika vositalarining o'rnatilishi, raqamlashtirish jarayonlarining jadallashishi "elektron poliklinika" tizimiga o'tish imkonini berdi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotni o'tkazishda tizimli tahlil, qiyosiy-statistika va retrospektiv tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida quyidagi bosqichlar amalga oshirildi:

Tadqiqot doirasida Surxondaryo viloyati sog'liqni saqlash tizimining 2016–2022-yillardagi faoliyatiga oid statistik ko'rsatkichlar asos qilib olindi. Tahlil jarayonida viloyat sog'liqni saqlash boshqarmasi hisobotlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining sohaga oid farmon va qarorlari ijrosi, shuningdek, shoshilinch va ixtisoslashtirilgan tibbiy markazlarning yillik yakuniy ma'lumotlaridan foydalanildi.

Tadqiqotda aholiga ko'rsatilayotgan tibbiy xizmatlar sifatini baholash uchun quyidagi ko'rsatkichlar tahlil qilindi:

2016 va 2020-yillar oralig'ida budjet mablag'larining o'sish dinamikasi (dori-darmon, oziq-ovqat va moddiy-texnika xarajatlari kesimida).

Tibbiyot muassasalarining zamonaviy diagnostika apparatlari (UZI, EKG, mikroskoplar va h.k.) va transport vositalari bilan ta'minlanganlik darajasi.

Olingan barcha raqamli ma'lumotlar umumlashtirilib, ularning foizli o'sish sur'atlari hisoblandi. Jumladan, kasallanish darajasining kamayishi (masalan, sil kasalligi bo'yicha 2018 va 2020-yillar ko'rsatkichlari) va aholining yuqori texnologik yordam uchun poytaxtga borish darajasi pasayishi matematik usulda baholandi.[2]

Tadqiqot natijalari va tahlili. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Surxondaryo viloyatida sog'liqni saqlash tizimini moliyalashtirish va moddiy-texnika bazasini modernizatsiya qilishda keskin o'sish kuzatilgan. Viloyatda soha rivoji uchun ajratilayotgan mablag'lar dinamikasi tahlil qilinganda, 2016-yilga nisbatan 2020-yilda umumiy xarajatlar 253 foizga oshganini ko'rish mumkin. Ayniqsa, dori-darmon ta'minoti uchun ajratilgan mablag'lar 458 foizga o'sgani (57,2 mlrd so'm) aholining statsionar sharoitda bepul dori vositalari bilan ta'minlanish darajasini tubdan yaxshiladi. 2022-yilda esa birlamchi bo'g'in uchun 120 turdagi dori vositalariga 47 mlrd so'm yo'naltirilishi surunkali bemorlarning o'z hududida davolanish imkoniyatini yaratdi[2].

Yuqori texnologik jarrohlik va ixtisoslashtirilgan yordam. Tadqiqot davomida viloyatda ilgari faqat respublika markazlarida bajarilgan operatsiyalarning mahalliyashtirilgani aniqlandi:

Viloyatda birinchi marta buyrak ko'chirish amaliyoti yo'lga qo'yilib, 13 nafar bemorda muvaffaqiyatli operatsiya o'tkazildi.

2021-2022-yillarda 1916 ta koronar tomirlarni stentlash va murakkab aritmiyalarni xirurgik davolash (okklyuder o'rnatish va h.k.) amaliyotlari bajarildi.

"OPMI VARIO 700" mikroskopi kabi zamonaviy uskunalar yordamida bosh va orqa miya o'smalarini operatsiya qilish yo'lga qo'yildi, bu esa operatsiyadan keyingi nevrologik asoratlarni minimallashtirish imkonini berdi.

Birlamchi bo'g'inni raqamlashtirish va jihozlash. Aholining qatnovini kamaytirish maqsadida 95 ta oilaviy poliklinika zamonaviy UZI va EKG apparatlari bilan ta'minlandi. 523 dona kompyuter jamlanmasining keltirilishi "Elektron poliklinika" tizimini to'liq ishga tushirishga zamin yaratdi. Termiz shahri va Oltinsoy tumanida o'tkazilgan xatlov natijasida 350 mingdan ortiq fuqaroning "Salomatlik profili" yaratildi[3].

Muhokama. Surxondaryo viloyati sog'liqni saqlash tizimidagi islohotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan "Inson qadri uchun" tamoyili amalda o'z aksini topmoqda. Biroq, erishilgan yutuqlar bilan bir qatorda, tizimda hali o'z yechimini kutayotgan qator muammolar ham mavjudligi aniqlandi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, viloyatda shifokorlar bilan ta'minlanganlik darajasi aholi soniga nisbatan hali ham past ko'rsatkichda qolmoqda (1000 aholiga 17,5). Ayniqsa, Qiziriq (9,2) va Muzrabot (9,2) tumanlarida ko'rsatkich viloyat o'rtacha darajasidan deyarli ikki barobar past. Bu esa

chekka hududlarda ixtisoslashgan kadrlarga bo'lgan ehtiyoj yuqoriligini, "Qishloq shifokori" dasturini yanada jadallashtirish lozimligini ko'rsatadi[3]. Tadqiqot jarayonida aniqlangan eng og'riqli nuqtalardan biri - tibbiyot markazlarining kuz-qish mavsumiga tayyorgarligi masalasidir. Isitish tizimlarining nosozligi ko'rsatilayotgan xizmat sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shuningdek, 2020-yil holatiga ko'ra, tez tibbiy yordam avtotransport vositalarining qariyb 38 foizi yetishmasligi va mavjudlarining bir qismi yaroqsiz holatdaligi shoshilinch yordam ko'rsatish tezkorligiga to'sqinlik qilgan.

Xususiy sektor va investitsiyalarning o'rni. Hindiston, Turkiya va Afg'oniston bilan hamkorlikda tashkil etilgan qo'shma korxonalar (masalan, "Mehrigiyo MEDMEX", "ALLES SAGLIQ GROUP") viloyatda laboratoriya-dagnostika xizmatlarini xalqaro standartlarga olib chiqdi. Xususiy klinikalarning 2016-yildagi 122 tadan 2021-yilda 300 taga yetishi sog'lom raqobatni keltirib chiqardi. Ayniqsa, xususiy sektorga berilgan soliq imtiyozlari hisobidan aholining muhtoj qatlamiga bepul xizmat ko'rsatilishi ijtimoiy himoyaning o'ziga xos mexanizmi sifatida namoyon bo'ldi.[5] Surxondaryo tajribasi shuni ko'rsatadiki, faqatgina moliyalashtirishni oshirish yetarli emas. Yuqori texnologiyali uskunalar keltirilishi bilan birga, ularni boshqara oladigan kadrlar tayyorlash va muassasalarning kommunal-infrastrukturasi yaxshilash kompleks yondashuvni talab etadi. Sil kasalligining 2018-yildan 2020-yilgacha sezilarli kamayishi (36,1 dan 24,6 gacha) zamonaviy MGIT laboratoriyalarining samarasi ekanligi tizimli islohotlarning natijaviyligini tasdiqlaydi[4].

Xulosa. Surxondaryo viloyati sog'liqni saqlash tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarni tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Moddiy-texnik bazaning tubdan yangilanishi: So'nggi yillarda viloyat tibbiyotiga ajratilayotgan mablag'larning 253 foizga oshishi va zamonaviy diagnostika apparatlari (UZI, EKG, mikroskoplar) bilan ta'minlanish darajasining yaxshilanishi aholiga ko'rsatilayotgan tibbiy xizmat sifatini yangi bosqichga olib chiqdi. Viloyat markazida buyrak ko'chirish, murakkab kardiologik va neyroxirurgik operatsiyalarning yo'lga qo'yilishi natijasida bemorlarning respublika markazlariga qatnovi va ortiqcha xarajatlari 90 foizgacha kamayishiga erishildi. "Salomatlik profili" va raqamlashtirish jarayonlarining joriy etilishi kasalliklarni barvaqt aniqlash imkonini berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-apreldagi "Sog'liqni saqlash sohasida xususiy sektorni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2863-son qarori.
- 2.Surxondaryo viloyati sog'liqni saqlash boshqarmasining 2020–2022-yillar yakunlari bo'yicha statistik to'plami. — Termiz, 2023. — 45-62-b.
- 3.Mirziyoyev Sh.M. Tibbiyotdagi islohotlar — inson qadri uchun: Tibbiyot xodimlari bilan ochiq muloqotdagi nutqi. — Toshkent: O'zbekiston, 2022.
- 4.Xudaykulov A.K. Sog'liqni saqlash iqtisodiyoti va zamonaviy boshqaruv usullari. — Toshkent: Tibbiyot nashriyoti, 2021. — 112-b.
- 5.Statistik ma'lumotlar to'plami: O'zbekiston sog'liqni saqlash tizimi ko'rsatkichlari. — Toshkent: Davlat statistika qo'mitasi, 2021.

UO'K 94(100)“19”

XX ASR INGLIZ VA O'ZBEK JAMIYATIDA SIYOSIY-IJTIMOIIY O'ZGARISHLAR VA ULARNING VATAN TUSHUNCHASIGA TA'SIRI

G.B.Shamsiyeva, mustaqil izlanuchi, Zarmed Universiteti, Toshkent

Annotasiya. XX asrda jahon miqyosida yuz bergan siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlar jamiyatlar tafakkuri, milliy o'zlikni anglash hamda vatan tushunchasining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek jamiyatlarida XX asr davomida sodir bo'lgan siyosiy-ijtimoiy jarayonlar hamda ularning "vatan" tushunchasiga ta'siri tahlil qilinadi. Xususan, Angliyada sanoatlashuv jarayonlari, demokratik islohotlar va jahon urushlari ta'sirida vatan tushunchasining shakllanishi ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, O'zbekiston hududida sovet davri siyosati, mustaqillikka erishish jarayoni va milliy uyg'onish harakatlari orqali vatan tushunchasining mazmunan boyib borishi yoritiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, har ikki jamiyatda siyosiy-ijtimoiy o'zgarishlar vatan haqidagi qarashlarni yangilab, uni nafaqat

geografik hudud, balki milliy qadriyatlar, madaniy meros va fuqarolik mas'uliyatini ifodalovchi muhim tushuncha sifatida shakllantirgan.

Kalit so'zlar: XX asr, siyosiy-ijtimoiy o'zgarishlar, vatan tushunchasi, ingliz jamiyati, o'zbek jamiyati, milliy o'zlik, mustaqillik, jahon urushlari, madaniy qadriyatlar, milliy uyg'onish.

Аннотация. Политические и социальные изменения, произошедшие в мире в XX веке, оказали значительное влияние на общественное сознание, формирование национальной идентичности и понимание понятия Родины. В данной статье анализируются политико-социальные процессы, происходившие в английском и узбекском обществах в течение XX века, а также их влияние на формирование и развитие концепции Родины. В частности, рассматривается формирование представления о Родине в Англии под влиянием процессов индустриализации, демократических реформ и мировых войн. Вместе с тем анализируется развитие понятия Родины на территории Узбекистана в контексте политики советского периода, процесса обретения независимости и движений национального возрождения. Результаты исследования показывают, что политические и социальные изменения в обоих обществах обновили представления о Родине, сформировав её не только как географическое пространство, но и как важное понятие, отражающее национальные ценности, культурное наследие и гражданскую ответственность.

Ключевые слова: XX век, политико-социальные изменения, понятие Родины, английское общество, узбекское общество, национальная идентичность, независимость, мировые войны, культурные ценности, национальное возрождение.

Abstract. The political and social changes that occurred worldwide during the twentieth century had a significant impact on social consciousness, national identity, and the understanding of the concept of homeland. This article analyzes the socio-political processes that took place in English and Uzbek societies throughout the twentieth century and their influence on the development of the concept of homeland. In particular, the study examines the formation of the idea of homeland in England under the influence of industrialization, democratic reforms, and the world wars. At the same time, it explores how the concept of homeland evolved in Uzbekistan through the policies of the Soviet period, the process of gaining independence, and the movements of national revival. The results show that socio-political transformations in both societies reshaped the perception of homeland, defining it not only as a geographical territory but also as a concept reflecting national values, cultural heritage, and civic responsibility.

Keywords: twentieth century, socio-political changes, concept of homeland, English society, Uzbek society, national identity, independence, world wars, cultural values, national revival.

Kirish. XX asr insoniyat tarixida eng muhim va keskin o'zgarishlar davri sifatida e'tirof etiladi. Bu davrda dunyo miqyosida siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlar tubdan o'zgarib, ko'plab xalqlarning milliy ongiga, qadriyatlariga hamda vatan tushunchasiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ayniqsa, jahon urushlari, mustamlakachilik siyosatining yemirilishi, yangi davlatlarning shakllanishi va demokratik islohotlar jamiyat hayotining barcha sohalarida yangilanishlarni yuzaga keltirdi. Ingliz jamiyatida XX asr davomida sanoatlashuvning jadallashuvi, siyosiy tizimning takomillashuvi hamda jahon urushlari tajribasi fuqarolarning vatan haqidagi tasavvurlarini mustahkamladi. Bu jarayonlar ingliz jamiyatida vatan tushunchasini milliy birlik, fuqarolik burchi va davlatga sadoqat bilan bog'liq holda shakllantirdi [2]. O'zbek jamiyatida esa XX asr murakkab siyosiy jarayonlar bilan kechdi. Avvalo chor Rossiyasi, keyinchalik sovet davri siyosati, markazlashgan boshqaruv tizimi va mafkuraviy ta'sirlar milliy o'zlikni anglash jarayoniga o'z ta'sirini ko'rsatdi. Mustaqillikka erishish jarayoni, milliy qadriyatlarning tiklanishi va tarixiy merosga bo'lgan qiziqishning ortishi vatan tushunchasining mazmunini yanada boyitdi [4]. XX asrda ingliz va o'zbek jamiyatlarida yuz bergan siyosiy-ijtimoiy o'zgarishlar hamda ularning milliy ong va vatan tushunchasiga ta'siri ko'plab tarixiy, sotsiologik va siyosiy tadqiqotlarda yoritilgan. Ushbu mavzuni o'rganishda xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlari muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Ingliz jamiyatida milliy identifikatsiya va vatan tushunchasining shakllanishi masalasi ko'plab g'arb tadqiqotchilari tomonidan o'rganilgan. Xususan, tarixchi B. Anderson o'zining *"Imagined Communities"* asarida millat va vatan tushunchasi ijtimoiy tasavvur mahsuli ekanini ta'kidlaydi hamda zamonaviy milliy ong ommaviy kommunikatsiya, siyosiy jarayonlar va tarixiy tajriba asosida shakllanishini ko'rsatadi [2]. Shuningdek, R. Isaacs milliy an'analar va millatchilik jarayonlari haqida yozar ekan, XIX–XX asrlarda davlat va jamiyat o'rtasidagi siyosiy munosabatlar milliy identifikatsiyaning kuchayishiga olib kelganini qayd etadi [3]. M. Laruelle esa milliy identitet va tarixiy xotira masalalarini tahlil qilib, vatan tushunchasi etnik ildizlar, tarixiy tajriba va madaniy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq ekanini ilmiy asoslaydi [5].

O'zbek jamiyatidagi siyosiy-ijtimoiy jarayonlar va milliy o'zlik masalalari esa Markaziy Osiyo tarixiga bag'ishlangan ko'plab tadqiqotlarda tahlil qilingan. Jumladan, A. Malashenko *"O'zbekiston tarixi"* asarida jadidchilik harakati va uning milliy uyg'onish jarayonidagi o'rni yoritiladi. Olimning fikricha, XX asr boshlarida jadid ma'rifatparvarlari milliy ong, vatanparvarlik va zamonaviylik g'oyalarini shakllantirishda muhim rol o'ynagan [8]. Shuningdek, H. Sodiqov Markaziy Osiyodagi milliy identitet va siyosiy jarayonlarni tahlil qilib, sovet davri siyosati milliy madaniyat va tarixiy xotiraga sezilarli ta'sir ko'rsatganini ta'kidlaydi [6]. O'zbek olimlari, jumladan, A. Asqarov, N. Jo'rayev, B. Ahmedov va boshqa tarixchilar ham O'zbekiston hududida sovet davri siyosati, mustaqillik jarayoni hamda milliy qadriyatlarning tiklanishi masalalarini ilmiy jihatdan o'rganganlar [1;4].

Ingliz jamiyatida XX asr davomida yuz bergan siyosiy va ijtimoiy jarayonlar, xususan, Birinchi va Ikkinchi jahon urushlari, demokratik islohotlar hamda sanoatlashuv jarayoni fuqarolarda milliy birlik va vatanparvarlik tuyg'ularining mustahkamlanishiga olib keldi. Urush davrida davlatni himoya qilish g'oyasi va fuqarolik burchi tushunchasi keng targ'ib qilindi, bu esa jamiyatda vatan tushunchasining davlat, millat va fuqarolik mas'uliyati bilan chambarchas bog'lanishiga sabab bo'ldi [2]. O'zbek jamiyatida XX asr siyosiy jihatdan murakkab davr bo'ldi. Chor Rossiyasi va sobiq ittifoq davri siyosati natijasida milliy identifikatsiya masalalari mafkuraviy nazorat ostida bo'ldi. Shunga qaramay, milliy madaniyat, til va tarixiy meros orqali vatan tushunchasi jamiyat ongida saqlanib qoldi. XX asr oxirida O'zbekiston mustaqillikka erishgach, milliy qadriyatlar, tarixiy xotira va madaniy merosni qayta tiklash jarayonlari kuchaydi. Bu jarayon vatan tushunchasining yanada chuqurroq va kengroq mazmunda shakllanishiga olib keldi [1;4;6].

Ingliz jamiyatida vatan tushunchasi ko'proq davlat institutlari, fuqarolik jamiyati va siyosiy barqarorlik bilan bog'liq holda shakllangan bo'lsa, o'zbek jamiyatida esa u tarixiy xotira, madaniy meros, milliy qadriyatlar va mustaqillik g'oyasi bilan chambarchas bog'liq holda rivojlangan. Shu tariqa, tadqiqot natijalari XX asr siyosiy-ijtimoiy o'zgarishlari har ikki jamiyatda vatan tushunchasining mazmuni va ahamiyatini kengaytirganini ko'rsatadi. Natijada vatan tushunchasi nafaqat geografik hudud yoki davlat chegaralari bilan, balki milliy o'zlik, tarixiy meros, madaniy qadriyatlar va fuqarolik mas'uliyati bilan bog'liq murakkab ijtimoiy-madaniy fenomen sifatida shakllangan [2;5].

Natija va muhokamalar. XX asrda yuz bergan siyosiy va ijtimoiy jarayonlar ingliz va o'zbek jamiyatlarida vatan tushunchasining mazmuni va ahamiyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Har ikki jamiyatda tarixiy sharoitlar va siyosiy tizimlarning o'ziga xosligi vatan haqidagi qarashlarning shakllanishida muhim rol o'ynadi. Ingliz jamiyatida XX asr davomida yuz bergan jahon urushlari, iqtisodiy rivojlanish va demokratik institutlarning mustahkamlanishi fuqarolik jamiyati va milliy birlik g'oyalarini kuchaytirdi. Bu jarayonlar natijasida vatan tushunchasi davlatga sadoqat, fuqarolik burchi va milliy birdamlik bilan bog'liq holda talqin qilina boshladi. Ayniqsa, urush davrlarida jamiyatda vatanparvarlik tuyg'ulari kuchayib, fuqarolarning davlat oldidagi mas'uliyati muhim ijtimoiy qadriyat sifatida shakllandi [6].

O'zbek jamiyatida esa XX asr murakkab tarixiy jarayonlar bilan kechdi. Sovet davrida siyosiy tizim markazlashgan bo'lib, milliy identitet va madaniy qadriyatlar mafkuraviy nazorat ostida rivojlandi. Shunga qaramay, xalqning tarixiy xotirasi, madaniy merosi va milliy an'analari orqali vatan tushunchasi jamiyat ongida saqlanib qoldi. XX asr oxirida mustaqillikka erishish

jarayoni esa milliy o'zlikni anglashni kuchaytirib, vatan tushunchasiga yangi mazmun bag'ishladi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz jamiyatida vatan tushunchasi asosan siyosiy barqarorlik, fuqarolik jamiyati va davlat institutlari bilan bog'liq holda shakllangan bo'lsa, o'zbek jamiyatida u tarixiy meros, milliy qadriyatlar va mustaqillik g'oyalari bilan chambarchas bog'liq tarzda rivojlangan. Shu bilan birga, har ikki jamiyatda ham vatan tushunchasi milliy birlik, ijtimoiy birdamlik va jamiyat taraqqiyoti uchun muhim ma'naviy omil sifatida namoyon bo'ladi [2;5].

Olib borilgan o'rganishlar shuni ko'rsatadiki, XX asr ingliz va o'zbek jamiyatlari tarixida muhim siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlar davri bo'lib, bu jarayonlar vatan tushunchasining shakllanishi va rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Ingliz jamiyatida sanoatlashuv, demokratik institutlarning rivojlanishi hamda Birinchi va Ikkinchi jahon urushlari natijasida vatan tushunchasi fuqarolik burchi, milliy birlik va davlatga sadoqat bilan chambarchas bog'liq holda shakllandi. O'zbek jamiyatida esa XX asr sovet siyosiy tizimi, mafkuraviy ta'sirlar hamda keyinchalik mustaqillikka erishish jarayoni bilan xarakterlanadi. Mustaqillik davrida milliy qadriyatlar, tarixiy xotira va madaniy merosning tiklanishi natijasida vatan tushunchasi yanada boyib, u milliy o'zlikni anglash, tarixiy merosni qadrlash va jamiyat taraqqiyotiga mas'uliyat bilan yondashish kabi g'oyalarni o'zida mujassamlashtirdi. Ingliz va o'zbek jamiyatlarida vatan tushunchasi turli tarixiy sharoitlarda shakllangan bo'lsa-da, har ikkala jamiyatda ham u milliy birlik, fuqarolik ongini mustahkamlash va jamiyat taraqqiyotini ta'minlashda muhim ijtimoiy-ma'naviy omil hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagi takliflarni bildirish mumkin:

1. *Vatan tushunchasi va milliy identitet masalalarini yanada chuqur o'rganish uchun tarix, sotsiologiya va madaniyatshunoslik fanlari doirasida kompleks ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish maqsadga muvofiqdir.*
 2. *Ta'lim tizimida vatanparvarlik, milliy qadriyatlar va tarixiy xotirani mustahkamlashga qaratilgan ilmiy va ma'rifiy dasturlarni rivojlantirish zarur.*
 3. *Ingliz va o'zbek jamiyatlari tajribasini qiyosiy o'rganish orqali milliy identitet va fuqarolik ongini rivojlantirish bo'yicha yangi ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqish mumkin.*
- Xulosa. XX asr ingliz va o'zbek jamiyatlarida sodir bo'lgan siyosiy-ijtimoiy o'zgarishlar "vatan" tushunchasining shakllanishi va mazmunini tubdan yangiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, har ikki jamiyatda vatan nafaqat geografik hudud, balki milliy o'zlik, madaniy meros, fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy birdamlikni ifodalovchi muhim ma'naviy-madaniy tushunchaga aylandi. Ingliz jamiyatida sanoatlashuv, demokratik islohotlar va ikki jahon urushi ta'sirida vatan tushunchasi fuqarolik burchi, milliy birlik va davlatga sadoqat bilan chambarchas bog'landi. O'zbek jamiyatida esa chor va sovet davri siyosati, mustaqillikka erishish jarayoni hamda milliy uyg'onish harakatlari vatan tushunchasini tarixiy xotira, milliy qadriyatlar va mustaqillik g'oyalari bilan boyitdi. Qiyosiy tahlil shuni tasdiqlaydiki, ingliz jamiyatida vatan ko'proq siyosiy barqarorlik va fuqarolik institutlari bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek jamiyatida u milliy meros va mustaqillik tuyg'usi bilan chuqur bog'langan. Shu bilan birga, har ikki jamiyatda ham XX asr siyosiy-ijtimoiy o'zgarishlari vatan tushunchasini milliy ongning markaziy elementi va jamiyat taraqqiyotining muhim ma'naviy omiliga aylantirdi.*

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Asqarov A. O'zbekiston tarixi. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 1994.
2. Anderson B. Imagined. Communities Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. – London: Fairfield, 2006. – 256 p.
3. Isaacs R., Polese A. Nation-Building and Identity in the Post-Soviet Space.–London: Routledge, 2015. – 240 p.
4. Jo'rayev N. O'zbekiston tarixi (XX asr). – Toshkent: Fan nashriyoti, 2018. – 144 b.
5. G'afurov A. O'zbekiston davlatchiligi tarixi: yangicha qarashlar va zamonaviy yondashuvlar. – Toshkent: Akademnashr, 2023. – 100 b.
6. Абашин С. Этничность и конфликты в современной Центральной Азии. – Москва: Новое литературное обозрение, 2019.
7. Малащенко А. Центральная Азия: взгляд из России.–Москва: Московский центр Карнеги, 2012. – 118 с.
8. Халид А. История Центральной Азии в XX веке. – Москва: Восточная литература, 2024. – 847 с.

UDC 94(575).03

ON THE RULE OF AMIR TEMUR

B.B.Tugalov, PhD, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh**B.B.Karimov, student, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh**

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada Sohibqiron Amir Temurning ulkan saltanatini barpo etishi va uni boshqarishda adolat mezoniga va qonun ustivorligiga qat'iy rioya qilish manbalar asosida yoritib berildi. Amir Temurning o'zbek davlatchiligi tarixida tutgan o'rni ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Amir Temur, Movarounnahr, Davlat boshqaruvi, qonun ustuvorligi, Temur tuzuklari, Kengash, Mashvarat, Quriltoy, Kuch adolatda.

Аннотация. Данная научная статья, основанная на источниках, представляет собой обзор создания обширной империи Сахибкира Амира Тимура и его строгого следования критериям справедливости и верховенства права в управлении ею. Показано место Амира Тимура в истории узбекской государственности.

Ключевые слова: Амир Тимур, Трансоксиана, государственное управление, верховенство права, уставы Тимура, Совет, консультации, Курилтой, власть – в справедливости.

Abstract. This scientific article provides an overview of the establishment of the vast empire of Sahibqir Amir Temur and his strict adherence to the criteria of justice and the rule of law in governing it, based on sources. The place of Amir Temur in the history of Uzbek statehood is shown.

Key words: Amir Temur, Transoxiana, State administration, rule of law, Temur regulations, Council, Consultation, Kuriltoy, Power is in justice.

Amir Temur, thanks to his military campaigns, struggles, skillful measures, and diplomatic skills, freed the country from the Mongol yoke, put an end to political fragmentation and internal struggles, and founded a single centralized state. A three-circle emblem of the Amir Temur state appeared, and it contained the inscription "Power is in justice." On his coins, the inscription "Temur Ko'ragon" was written. Amir Temur ruled the vast empire he had built with intelligence and legal basis.

Timur paid great attention to holding congresses to discuss and determine measures to govern the empire, particularly to strengthen it politically and economically.

According to Sharafuddin Ali Yazdi, at a series of congresses and councils held by Timur in Karshi, Samarkand, Karabakh and other cities, the most important issues related to the economic and military situation of the country were discussed, decisions were made on the implementation of necessary work, and measures were determined. Amir Timur's domestic and foreign policy was aimed at raising the country to a higher level economically, politically and culturally. He considered the meaning of his life to be "to be a remedy for the country's ills" [1].

Sahibkiran was a truly people-oriented ruler, fighting for justice, peace, and a prosperous life in the country.

"Amir Sahibkiran," says Nizamuddin Shami, "deeply investigated the condition of his subjects, took the tyrant's words from him, showed interest in receiving information about the state of affairs and prosperity of the country, respected everyone's rights and granted each class of people various kindnesses, honored the sayyids with honor and respect, the emirs with robes and gifts, the scholars with honor and dignity, the weak with generosity and charity, and the subjects with his honesty and justice. For this reason, he was awarded the grace of the mufti of the Almighty God"[2].

During the reign of Amir Temur, such vices as injustice, oppression, violence and arbitrariness were eliminated, and the interests of the people were taken under protection. Sahibkiran thought about not only the people of Transoxiana, but also the peoples of other countries under his rule. He ordered

his sons, who were appointed governors of those lands, to pursue a policy aimed at justice and truth, improvement and development.

Amir Temur, while consistently adhering to the foundations of Uzbek statehood that had been formed before him, made a significant contribution to enriching them in content, which, he believed, “consists in taking into account the activities of all social classes in the development of society and ensuring their interests”[3]. On this basis, Amir Temur was the first in world history to divide the social structure of society into 12 classes, determining the special position, interests of each of them, and the corresponding mutual relations between the state and society.

The most important manifestation of the selfless patriotism of Sahibkiran Amir Temur, undoubtedly, was his great service in the field of transforming his homeland, his beloved land, into a beautiful country. Amir Temur strictly demanded that rulers and officials obey the law in state administration. More precisely, Sahibkiran himself set an exemplary example of obedience to the law. “I,” says Sahibkiran, “understood impartiality as the first of the qualities. I treated everyone with the same seriousness and fairness, I did not distinguish anyone from another, I did not put the rich above the poor... I pleased the servants created by God with justice and fairness. I had mercy on both the sinner and the innocent, and I passed judgment on the basis of justice.”

It should be noted that the condition of taking into account the activities and interests of all social classes is a foundation added by Amir Temur to the foundations of statehood, and in essence constitutes the main direction of the legislation of Sahibkiran. Amir Temur, unlike other rulers of his time, appointed two people - Mahmud Shahab and Nasiruddin ul-Aramir - as the main controllers. They were given the right to monitor all affairs and participate in conversations between the two. During the reign of Amir Temur, a sharp fight was waged against vices such as theft and robbery on the borders of the country, and crime was not allowed to take root. In this regard, Sahibkiran ordered: “... to punish thieves and robbers on the basis of “Yaso”, to expel corrupt, depraved, and evil-minded people from the country”[1].

Amir Temur did not spare and severely punished officials who did not follow the law, forgot justice and piety, abused their position, and betrayed state property. For example, he ordered the Samarkand governor, who abused his position, to “confiscate his property and hang himself”[5]. In addition, “... he ordered an influential person who had entrusted him with three thousand horses but failed to protect the property of the kingdom to be hanged.”[1] It seems that the criteria of law and justice were strictly observed in the reign of Sahibkiran.

Sahibkiran paid special attention to the food and employment of beggars in his kingdom, and took measures to eliminate beggars. In this regard, “Temur wrote in his decrees: “... let the beggars of each country be given tasks and work, so that in this way the beggars will disappear” [6], “... after each country is conquered, let them gather the beggars of that country, give them their daily food and drink, assign them some task, and brand them all so that they will no longer beg or be expelled. Only then will the beggars disappear from the country” [7].

The tax policy of the great Amir Temur was also noteworthy and aimed at improving the financial situation of the citizen. Amir Temur paid special attention to the development of agriculture, developing new lands. For this, the great decree of the great Amir Temur legislated: “... Whoever cultivates a desert or builds a koriz or grows a garden, or cultivates a desolated place in a place, in the first year they should not take anything from him, in the second year they should take what the raiyat gave with their consent, in the third year the tax should be collected in accordance with the law and regulations... If the desolated lands are ownerless, they should be cultivated by the khalisa (officials dealing with state revenues and lands). If the owner does not have the means to cultivate them, they should be given various tools and necessary things so that he can cultivate his land”[6].

During his reign, Amir Temur strictly adhered to the rule that if the people are prosperous, the state will be rich and powerful.

Therefore, he attached special importance to improving the material condition of citizens and further improving their well-being. In the “Temur Regulations” he writes about this: “... the ruin of the people, the depletion of the state treasury, leads to the dispersion of the army, and the dispersion of the army, in turn, leads to the weakening of the empire.”[8]

During the reign of Amir Temur, every inch of land was used productively, and all areas that could be sown were turned into gardens and fields.

During the reign of Sahibkiran, the fame of the Great Silk Road increased even more. Domestic and foreign trade, crafts developed in the country. At that time, Rune Gonzalez de Clovijo, who came from Spain as an ambassador to the state of Amir Temur, wrote in his "Diary" about the markets of Samarkand: "This country is a country rich in grain, wine, fruits, poultry (and other) various meat products, sheep, everything. The sheep are large, plump, very large... a pair of such sheep costs one ducat. Other goods are also so cheap, the price of barley is about half a real, bread can be said to be free, and rice was everywhere"[5].

It seems that the prosperity of the country's markets, the low prices, and the abundance of various products indicate that the state of Amir Temur has risen to a high level in material terms.

In short, Sahibkiran Amir Temur managed the vast empire he created with intelligence and legal basis. His words, "I carried out nine parts of state affairs with councils, events, and consultations, and the remaining part with the sword"[6] - are a vivid proof of this.

Amir Temur raised his state to a high level in economic and cultural terms, becoming a symbol of the Motherland and the nation.

The comprehensive reforms implemented and being implemented in our republic in recent years under the leadership of our Honorable President Sh.M. Mirziyoyev have marked the beginning of a new era in the development of Uzbekistan, the era of renewal of Uzbekistan. This is a symbol of the realization of the honor and goals of the great Amir Temur.

REFERENCE:

1. Temur tuzuklari. –T.: "G'ulom" nashriyoti, 1993.
2. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. – Toshkent. 1996. 220-bet.
3. Usmonov Q., Sodiqov M., Oblomurodov N. O'zbekiston tarixi. 1-qism. T.: "Meros". 2002. 178-bet. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston", 2017.
4. Mo'minov I.M. Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida turgan o'rni va roli. –T.: "Fan", 1991.
5. Klavix R.G. de. Samarqandga – Amir Temur saroyiga sayohat. "Kundaliklar". (1403-1406 yillar). Toshkent. "O'zbekiston", 2010. 1-199-bet.
6. Temur tuzuklari. Toshkent. "Kamalak", 1994. 95-bet.
7. N.Shomiy. Zafarnoma. –T.: "O'zbekiston", 1996.
8. Nosirov U, Nurqulova R. Amir Temurni anglash-o'zlikni anglashdir. –T.: "Tafakkur", 2014.

UO'K 94(5Eur):002.2

TURK XOQONLIGI TARIXINING MANBALARDA YORITILISHI HAQIDA

B.B.Tugalov, PhD, dots.v.b., Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Sh.T.Qo'chqorov, talaba, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

S.Q.Ummatov, talaba, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Turk xoqonligi tarixi ko'plab yozma, arxeologik, numizmatik va etnografik manbalar orqali bizgacha yetib kelgan bo'lib, ular Turk davlatchiligi, siyosiy hayoti, ijtimoiy-iqtisodiy tuzumi va madaniyatini chuqur o'rganish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan mazkur maqolada Turk xoqonligi tarixini turli manbalarga tayangan holda ochishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Turk xoqonligi, Bilga xoqon, Kul tigin va Tonyuquq, "Chjou shu", "Bei shi", "Suy shu", "Devonu lug'otit turk", arxeologik manbalar, L.N. Gumilyovning "Qadimgi turklar", V.V. Bartoldning "Turkiston mo'g'ullar istilosigacha".

Аннотация. История Тюркского каганата дошла до нас благодаря многочисленным письменным, археологическим, нумизматическим и этнографическим источникам, которые позволяют нам глубоко изучать тюркскую государственность, политическую жизнь, социально-экономическую систему и культуру. С этой точки зрения, данная статья пытается раскрыть историю Тюркского каганата на основе различных источников.

Ключевые слова: Тюркский каганат, Бильга-каган, Куль-Тигин и Тонюкук, «Чжоу Шу», «Бэй Ши», «Суй Шу», «Девону Луготит Турк», археологические источники, «Древние тюрки» Л.Н. Гумилёва, «Туркестан до монгольского завоевания» В.В. Бартольда.

Abstract. *The history of the Turkic Khaganate has come down to us through numerous written, archaeological, numismatic and ethnographic sources, which allow us to deeply study the Turkic statehood, political life, socio-economic system and culture. From this perspective, this article attempts to reveal the history of the Turkic Khaganate based on various sources.*

Key words: *Turkic Khaganate, Bilga Khagan, Kul Tigin and Tonyuquq, “Zhou Shu”, “Bei Shi”, “Suy Shu”, “Devonu Lugotit Turk”, archaeological sources, L.N. Gumilyov’s “Ancient Turks”, V.V. Bartold’s “Turkestan Until the Mongol Conquest”.*

Turk xoqonligi tarixi ko‘plab yozma, arxeologik, numizmatik va etnografik manbalar orqali bizgacha yetib kelgan bo‘lib, ular Turk davlatchiligi, siyosiy hayoti, ijtimoiy-iqtisodiy tuzumi va madaniyatini chuqur o‘rganish imkonini beradi. Eng muhim manbalar qatoriga avvalo Orxun-Enasoy bitiktoshlari kiradi. Bu yodgorliklar VIII asrga mansub bo‘lib, Bilga xoqon, Kul tigin va Tonyuquq nomiga o‘rnatilgan[1]. Bitiktoshlar qadimgi turkiy run yozuvida yozilgan bo‘lib, ular Turk xoqonligining siyosiy hayoti, davlat boshqaruvi, ichki va tashqi siyosati, harbiy yurishlari hamda turkiy qabilalarning birlashish jarayonlari haqida bevosita, birlamchi ma‘lumotlarni beradi. Ayniqsa, Tonyuquq bitiktoshi voqealarning bevosita guvohi tomonidan yozilgani bilan tarixiy jihatdan qimmatlidir[2].

Xitoy manbalari — “Chjou shu”, “Bei shi”, “Suy shu”, “Tan shu” va “Sin Tan shu” kabi rasmiy sulola tarixlari Turk xoqonligi haqidagi eng ishonchli yozma manbalardan hisoblanadi. Bu asarlar VI–VIII asrlarda Xitoy saroy tarixchilari tomonidan muntazam tarzda yozib borilgan bo‘lib, ularda Turkklarning kelib chiqishi, Ashina urug‘ining hokimiyatga kelishi, G‘arbiy va Sharqiy Turk xoqonliklarining shakllanishi, diplomatik aloqalari, iqtisodiy siyosati, elchilar almashinuvi va o‘zaro harbiy to‘qnashuvlari haqida juda ko‘p ma‘lumot uchraydi. Xitoy yilnomalari, ayniqsa, tarixiy sanalar, hukmdorlar ketma-ketligi va tashqi siyosiy munosabatlar bo‘yicha eng aniq ma‘lumotlarni beradi[3].

Turk xoqonligi tarixini yorituvchi yana bir muhim yozma manba — Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asaridir. XI asrda yozilgan ushbu lug‘at faqat tilshunoslik emas, balki etnografiya, toponimika, turkiy qabilalar tarqoqligi, kasb-hunarlar, urf-odatlar, ijtimoiy tabaqalar haqida ham boy ma‘lumotlar beradi. Unda Turk xoqonligi davrida yashagan uyg‘ur, qarluq, qipchoq, o‘g‘uz, chig‘il, yag‘mo kabi qabilalarning yashash hududlari, siyosiy mavqei va o‘zaro munosabatlari qayd etilgan.

Arab va fors manbalari ham Turk xoqonligi tarixida muhim o‘ringa ega. Ibn Xurdodbihiyning “Kitob al-masolik val-mamolik”, at-Tabariyning “Tarixi Tabariy”, al-Istaxriyning “Masolik al-mamolik”, al-Muqaddasiyning “Ahsan at-taqosim”, Narshaxiyning “Buxoro tarixi” kabi asarlar turkiy qabilalar, savdo yo‘llari, Ipak yo‘li bo‘ylab bozorlar, turklar bilan arab xalifaligi o‘rtasidagi aloqalar haqida batafsil ma‘lumot beradi. Tabariy asarlarida Sharqiy Turk xoqonligi bilan bo‘lgan muzokaralar va to‘qnashuvlar aniq sanalar bilan berilgan.

Vizantiya manbalari — Menandr Protektor, Feofan Vizantiy, Prisk Paniyskiy kabi mualliflarning asarlari turklar va Vizantiya o‘rtasidagi diplomatik aloqalar, elchilar almashinuvi, savdo-sotiq, harbiy ittifoqlar haqida aniq ma‘lumotlar beradi. Menandrning yozishicha, Turk xoqonligi Vizantiya bilan sasoniy Eroniga qarshi ittifoq tuzgan va bu ittifoq Ipak yo‘lining g‘arbiy bo‘limini nazorat qilishga imkon bergan.

Arxeologik manbalar Turk xoqonligi hayotini o‘rganishda yana bir muhim qatlamni tashkil qiladi. Mo‘g‘uliston, Oltoy, Yettisuv, Tyanshan, O‘zbekistonning Farg‘ona, Toshkent, Qashqadaryo hududlaridan topilgan qabrlar, uy-joy qoldiqlari, qabr ustunlari, qurol-aslahalar, ot jihozlari, zargarlik buyumlari ko‘chmanchi turkiylarning harbiy va maishiy turmush tarzini yoritadi. Yettisuv hududidagi Balasog‘un va Tokmok (Qaraxoniylar davridan oldingi) arxeologik topilmalar ilk Turk davlatchiligi bilan bevosita bog‘liq. Numizmatik manbalar ham Turk xoqonligi iqtisodiy hayotini yoritishda katta ahamiyatga ega. Choch (Toshkent vohasi), Farg‘ona, Talas vodiysi, Sharqiy Turkiston hududlaridan topilgan tanga pullar o‘sha davrdagi savdo aloqalari, shahar madaniyati va iqtisodiy mustaqillik darajasini ko‘rsatadi. G‘arbiy Turk xoqonligi davrida zarb etilgan tangalar, ayniqsa, Choch xonlarining nomlari tushirilgan pul birliklari tarixchilar uchun muhim dalil bo‘lgan.

Turk xoqonligi tarixi bo'yicha yozilgan yirik ilmiy tadqiqotlar ham manbalar qatoriga kiradi. L.N. Gumilyovning "Qadimgi turklar", V.V. Bartoldning "Turkiston mo'g'ullar istilosigacha", S.P. Tolstovning Xorazm arxeologiyasi bo'yicha tadqiqotlari, H. Ziyoyev, A. Asqarov, A. Sagdullayev kabi o'zbek olimlarining asarlari Turk xoqonligi siyosiy tuzumi, etnosi, iqtisodi va madaniyatini o'rganishda fundamental ahamiyatga ega. Turk xoqonligi tarixining manba bazasi nihoyatda keng bo'lib, ularga turli xalqlarning yilnomalari, turkiy bitiktoshlar, arxeologik topilmalar, numizmatika, etnografik kuzatishlar va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar kiradi. Bu manbalar asosida Turk xoqonligining siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy hayoti haqida mukammal ilmiy tasavvur shakllantirish mumkin.

Turk xoqonligi tarixiga oid manbalarni o'rganishda yana bir alohida guruhni epigrafik yodgorliklar tashkil etadi. Mo'g'ulistonning Orxun daryosi vodiysidan topilgan Kul tigin, Bilga xoqon va Tonyuquq bitiktoshlari Turk run yozuvidagi eng muhim yodgorliklardir. Bu bitiktoshlarda faqat voqealar bayoni emas, balki Turk xalqlarining siyosiy qarashlari, vatanparvarlik g'oyalari, davlatni boshqarish tamoyillari, xalq va hukmdor munosabati, qo'shin tuzilishi, iqtisodiy hayot, yaylovlar va yer-suv masalalari ham keltiriladi. Epigrafik yodgorliklar xalqning davlatga sadoqati, ijtimoiy tabaqalar, o'zaro totuvlik va xoqonlik ichidagi boshqaruv tartib-qoidalarini bevosita asl manba sifatida ochib beradi. Turk xoqonligi tarixiga oid sag'analar va tamg'alar ham juda muhim. Ko'chmanchi turkiylar orasida tamg'a — urug', qabila yoki sulola belgisini ifoda etgan bo'lib, ularning ko'plari qoya toshlarda, uy-joy qoldiqlarida, metall buyumlarda uchraydi. Arxeologik qazishmalar davomida Yettisuv va Oltoy hududlaridan topilgan sag'analar, ot suyaklari, nayza uchlari, kamon qoldiqlari, metall zirhlar va charm buyumlar Turk xoqonligi davridagi harbiy madaniyat, ijtimoiy-iqtisodiy tarz, ovchilik, chorvachilik va savdo yo'llarini o'rganishda asosiy dalillardir[4].

Ko'chmanchi turklar hayotiga oid qabila tizimi — yani "el", "bodun", "urug'", "tutuq", "yabg'u", "shad" kabi siyosiy va ijtimoiy unvonlar manbalarda keng tilga olinadi. Xitoy yozma manbalari Turk xoqonligi g'arb va sharq qanotlarga bo'linganini, har bir qanotga alohida hukmdor — yabg'u yoki shad tayinlanganini, vazirlar esa "buyruq" deb atalganini ko'rsatadi. Bu ma'lumotlar Turk xoqonligining davlat tuzumi avval o'ylangandan ancha murakkab bo'lganini tasdiqlaydi. Turk xoqonligi tarixiga oid juda muhim ma'lumotlarni eronda yaratilgan manbalar, xususan, sosoniylar davriga oid yozuvlar ham beradi. Sosoniy Eron xoqonlikning kuchayishidan xavotirlangan va ko'p bor diplomatik aloqalar yoki harbiy to'qnashuvlar bo'lib turardi. Chubin qo'zg'oloni, Eron–Turk ittifoqi, Eftalitlarning tor-mor qilinishi kabi voqealar Tabariy, Bal'amiy va Dinvari asarlarida keng yoritilgan.

Qadimgi Sug'd manbalari ham Turk xoqonligi tarixida o'ta muhim ahamiyatga ega. Sug'diylar savdo-sotiqda ustun bo'lganligi sababli, ularning iqtisodiy yozuvlari — savdo bitimlari, karvon yo'llari xaritalari, bozor faoliyati, kumush va oltin bilan savdo qilishga doir hujjatlar — Turk xoqonligi iqtisodiy hayotining ko'plab jihatlarini aniqlashtiradi. Qoratepa, Mug' qal'a arxivida topilgan sug'diy hujjatlar — soliq to'lovlari, mulk masalalari, turklar bilan savdo aloqalari haqida ma'lumot beradi. Turk xoqonligining yozma manbalarida diplomatik aloqalarning bevosita qayd etilishi ham alohida e'tiborga loyiq. Vizantiya manbalarida Turk xoqonligi elchilarining Konstantinopolga borishi, sovg'a-salomlar almashuvi, ittifoq tuzish muzokaralari haqida batafsil yozilgan. Menandr Protector, Simokatta, Prokopi kabi tarixchilarning ta'riflarida Turk xoqonligi Vizantiyaning iqtisodiy manfaatlarini himoya qiluvchi kuch sifatida taqdim etilgan. Bu ma'lumotlar Turk xoqonligi o'sha davrda Yevrosiyo geosiyosiy sahnasida muhim o'rin egallagan davlat bo'lganini ko'rsatadi.

Turk run yozuvi manbalari ham alohida e'tibor talab qiladi. Olamshumul ahamiyatga ega Orxun yozuvlari bilan bir qatorda Talas vodiysi, Yettisuv, Buryatiya, Tiva, Farg'ona, Qirg'iziston hududlarida ham turkiy run bitiklari topilgan. Bu yozuvlarda qabila nomlari, shaxs nomlari, yilnomalar, turli marosimlar tasviri uchraydi. Ularning barchasi Turk xoqonligi davrida savodxonlik ancha rivojlanganini ko'rsatadi. Turk xoqonligi tarixini o'rganishda arxeologik topilmalarning yana bir muhim qatlami — savdo yo'llari bo'yicha topilgan buyumlardir. Buyuk Ipak yo'li bo'ylab topilgan Xitoy ipaklari, Hindiston shishalari, Sosoniy Eron metall idishlari, Rimdan kelgan oyna va

kumush buyumlar, sug'diy savdogarlarning muhrlari Turk xoqonligi iqtisodiy hayotining rang-barangligini ko'rsatadi. Yettisuv hududidagi arxeologik topilmalar turklar nafaqat chorvachilik, balki shahar madaniyati va savdo-sotiqda ham faol bo'lganini isbotlaydi.

Ko'chmanchi turklar tarixi haqidagi ma'lumotlarni yana etnografik kuzatishlar ham to'ldiradi. Xalq og'zaki ijodi — afsonalar, rivoyatlar, epik asarlar ("O'g'uznoma", "Alpomish"ning eng qadimiy qatlamlari, "Qoraxoniylar davri dostonlari") Turk xoqonligi madaniyatining qadimiy ildizlarini ochib beradi. Ularning barchasi turklarning ijtimoiy hayoti, oilaviy munosabatlari, qahramonlik an'analari, feodal tuzilmaning boshlang'ich shakllari haqida tasavvur beradi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar ham bu yo'nalishning muhim bir qismidir[5]. Akademik V.V. Bartold, L.N. Gumilyov, A. Asqarov, S.P. Tolstov, H. Ziyoyev, M. Is'hoqov, B. Ahmedov, Sh. Rashidov kabi tarixchilar tomonidan yaratilgan fundamental asarlar manba sifatida katta ilmiy qiymatga ega. Bu tadqiqotlarda Turk xoqonligi tarixi, siyosiy tuzumi, iqtisodiy hayoti, ijtimoiy-madaniy jarayonlari chuqur tahlil qilingan. Yuqoridagi barchasi shuni ko'rsatadiki, Turk xoqonligi tarixi bo'yicha manbalar majmui nihoyatda keng, murakkab va boydir. Yozma, epigrafik, arxeologik, numizmatik, etnografik manbalar bir-birini to'ldirib, Turk xoqonligining VI–VIII asrlardagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotini to'liq yoritish imkonini beradi.

Turk xoqonligi tarixini yoritishda alohida o'rin tutadigan manbalardan biri bu qadimgi turkiy tamg'alar va petrogilflardir. Markaziy Osiyo, Oltoy, Yettisuv va Mo'g'uliston hududlaridagi qoyatosh tasvirlarida turkiy qabilalarning hayot tarzi, ovchilik, chorvachilik, diniy marosimlar, harbiy yurishlar aks ettirilgan. Tamg'alar esa har bir urug' va qabilaning o'ziga xos belgisi bo'lib, ular orqali turk qabilalarining joylashuvi, qaysi hududda qanday urug' yashagani, ularning savdo aloqalari va siyosiy ittifoqlari haqida muhim xulosalar chiqarish mumkin. Bu belgi va tasvirlarning izchil tahlili turklarning totemistik qarashlari, diniy e'tiqodlari — tangrichilik, yer-suv kulti va ajdodlar ruhi ta'riflarini ham yoritadi.

Turk xoqonligi tarixiga oid manbalar orasida arxeologik madaniyatlar— Artik, Pazyryk, Tasmola, Uyuk, Talas, Oqtol, Ilg'ar— ham bevosita katta ahamiyatga ega. Pazyryk madaniyatida topilgan muzlamalarda saqlanib qolgan ot terni, charmlar, yelimlangan yog'och aravalar, metallardan yasalgan egar-jabduqlar va harbiy aslahalar turk xalqlarining harbiy mahorati, ko'chmanchilik an'analari va iqtisodiy faoliyati haqidagi eng qadimiy dalillardan biridir. Bu topilmalar orqali turklar orasida chorvachilik, ayniqsa ot yetishtirish eng markaziy iqtisodiy tarmoqlardan biri bo'lgani aniq tasdiqlanadi.

Tarixiy manbalar orasida Eftalitlar davriga oid manbalar ham Turk xoqonligi tarixi uchun juda muhim. Chunki Turk xoqonligi aynan eftalitlar ustidan qozonilgan g'alaba natijasida Markaziy Osiyoda yetakchi siyosiy kuchga aylangan. Xitoy, Sosoniy, Vizantiya va arab manbalarida eftalitlar bilan turklar o'rtasidagi to'qnashuvlar, ittifoqlar, umumiy savdo yo'llarining qayta taqsimlanishi haqida ko'plab yozuvlar mavjud. Bu manbalar Turk xoqonligining iqtisodiy va siyosiy kuchayish jarayonini rekonstruksiya qilishda asosiy o'rin tutadi. G'arbiy va Sharqiy Turk xoqonligi davri tangalari, asosan Choch (Toshkent vohasi), Farg'ona, Talas va Sharqiy Turkiston hududlaridan topilgan mis, kumush tangalar iqtisodiy jarayonlarning jonli guvohi hisoblanadi. Tangalar ustidagi turkcha tamg'alar, hukmdor nomlari, qadimgi sug'd yozuvlari, savdo markazlari haqida ma'lumot beruvchi belgilar Turk xoqonligi iqtisodiy hayotining rivojlanganligini ko'rsatadi. Numizmatik topilmalar shahar hayoti, bozor iqtisodiyoti, Ipak yo'li bo'ylab savdo-sotiqning kengligi haqida aniq dalillar beradi.

Turk xoqonligi tarixiga oid kerakli ma'lumotlar hujjatli manbalar orqali ham yetib kelgan. Xitoy yilnomalarida turklarga yuborilgan elchilar haqida, sovg'alar almashinuvi, boj-jarimalar, shartnomalar, Turk xoqonlarining qaysi yil, qaysi oyning qaysi kunida Vizantiyaga elchi yuborgani to'liq qayd etilgan. Shu bois Xitoy manbalari Turk xoqonligi tarixini xronologik aniqlik bilan tiklashda beqiyos ahamiyatga ega. Arab va fors manbalarida esa turklar bilan arab xalifaligi o'rtasidagi munosabatlar, savdo yo'llari, chegara hududlaridagi to'qnashuvlar, elchilar yig'ilishi, soliq masalalari, qabilalarning joylashuvi batafsil tasvirlanadi. Ayniqsa, al-Istaxriy va al-Muqaddasiy turklar yashagan hududlarning tabiiy-geografik holati, iqtisodiy imkoniyatlari, yaylovlar, karvon yo'llari haqida aniq ma'lumotlar beradi. Vizantiya tarixchisi Menandr Protoektorga ko'ra, turklar

Yevrosiyo mintaqasida asosiy siyosiy kuch bo'lgan va ularga qarshi bo'lgan kuchlar faqat ittifoq tuzish orqali siyosiy barqarorlikni saqlab qolgani qayd etiladi. Bu ma'lumotlar Turk xoqonligi tashqi siyosatining ko'p qirrali bo'lganidan dalolat beradi.

Turk xoqonligi tarixini yorituvchi manbalar orasida yana biri — o'rta asr geograflari qoldirgan ma'lumotlardir. Jumladan, Ibn Fadlan, Ibn Xurdodbihi, al-Balxiy, Hududs ul-olam muallifi kabi geograflarning asarlarida turklar hayoti, o'ziga xos turmush tarzlari, savdo yo'llari, iqlim, an'analar, muhimi, ularning qo'shni xalqlar bilan aloqalari haqida keng ma'lumotlar berilgan. Ibn Fadlanning yozishlarida turklar bilan iqtisodiy aloqalar, bojlar, sovg'a-salomlar, savdo shartlari batafsil tasvirlanadi. Turk xoqonligi tarixiga oid manbalarda diniy tasavvurlar ham muhim o'rin tutadi. Bu manbalarda Tangri kultining markaziy o'rni, shamanlik an'analari, seyr-jodu marosimlari, urug' boshliqlarining ma'naviy mavqei haqida ko'plab ma'lumotlar mavjud[6]. Tonyuquq bitiktoshida Tangrining turklar ustidan nazorati, yutuq va mag'lubiyatlarning Tangri irodasi bilan bog'liq ekanligi ta'kidlanadi. Bu manbalar turklarning diniy qarashlari davlat siyosati va ijtimoiy hayotga qanday ta'sir ko'rsatganini anglash imkonini beradi.

Manbalarning yana bir turi Turk xoqonligiga oid topografik va kartografik tasvirlar bo'lib, o'rta asrlarda chizilgan xaritalarda turk qabilalarining joylashuvi, shaharlar, daryolar, tog' tizmalari, karvon yo'llari tasvirlangan. Xitoy kartografiyasida turklar yashagan hududlar "Tujue" nomi bilan belgilangan bo'lib, ular orqali turklar geografiyasi va yo'l tarmoqlari ancha aniq tasvirlanadi. Zamonaviy tarixshunoslikda turklarga oid manbalarni tahlil qilish jarayonida kompleks yondashuv qo'llanilib, yozma manbalar arxeologik dalillar, lingvistik tahlillar va etnografik kuzatishlar bilan solishtirilib o'rganiladi. Bu uslub Turk xoqonligi hayotining turli jihatlarini ancha aniq va ilmiy asoslangan tarzda tiklash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qodirov O. O'rta asrlarda Markaziy Osiyo ijtimoiy-iqtisodiy hayoti.—Toshkent. Fan va texnologiya, 2019. 78 b.
2. Baratova L. S. Drevnetyurkskie moneti Sredney Azii VI—IX vv. Avtoreferat dissertatsii kand. ist. nauk. T., 1995
3. Ahmedov E. O'rta Osiyo qadimgi davlatchiligi tarixi. — Toshkent Fan, 2020. 226 b.
4. www.ziyounet.uz
5. Rashidov Sh. Turkiy xalqlar tarixi. — Samarqand Zarafshon, 2018. 121 b.
6. Sagdullayev A. Qadimgi O'zbekiston davlatchiligi. — Toshkent. O'zbekiston, 2016. 188 b.

UO'K 908

MAHMUDXO'JA BEHBUDIY VA JADIDCHILIK HARAKATINING TARIXI

M.M.Turdaliyev, talaba, Andijon davlat pedagogika instituti, Andijon

N.S.Yusupova, PhD, dots., Andijon davlat pedagogika instituti, Andijon

Annotatsiya. *Turkiston jadidchilik harakatining yirik namoyandasi, buyuk ma'rifatparvar Mahmudxo'ja Behbudiyning hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyatini tahlil qilishga qaratilgan. Unda jadidchilik harakatining yuzaga kelish sabablari, "usuli jadid" maktablarining ahamiyati va Behbudiyning milliy matbuotni shakllantirishdagi xizmatlari yoritiladi. Ayniqsa, uning "Padarkush" dramasi orqali jamiyatdagi jaholatga qarshi kurashi hamda "Oyina" jurnali, "Samarqand" gazetalari orqali xalqning siyosiy ongini yuksaltirishga qo'shgan hissasi ilmiy jihatdan baholanadi*

Kalit so'zlar: *jadidchilik, faoliyat, milliylik, matbuot, g'oya.*

Аннотация. *В данной статье анализируются жизнь и общественно-политическая деятельность крупного представителя туркестанского джадидского движения, выдающегося просветителя Махмудходжи Бехбуди. Освещаются причины возникновения джадидизма, значение школ «усули джадид», а также вклад Бехбуди в формирование национальной печати. Особое внимание уделяется его борьбе против невежества через драму «Падаркуш», а также его роли в повышении политического сознания народа посредством журнала «Ойина» и газеты «Самарканд».*

Ключевые слова: *джадидизм, деятельность, национальность, печать, идея.*

Abstract: *This article is devoted to the analysis of the life and socio-political activities of Mahmudkhoja Behbudi, a prominent representative of the Turkestan Jadid movement and a great enlightener. It highlights the causes of the emergence of the Jadid movement, the significance of*

"Usuli Jadid" schools, and Behbudi's contribution to the development of the national press. Particular attention is paid to his struggle against ignorance through the drama "Padarkush", as well as his role in raising public political awareness through the journal "Oyina" and the newspaper "Samarqand".

Key words: *Jadidism, activity, nationality, press, idea.*

Har bir millatning tarixida shunday shaxslar bo'ladiki, ular butun bir xalqning taqdirini va dunyoqarashini o'zgartirib yuboradi. O'zbek xalqi uchun ana shunday buyuk siymolardan biri — Mahmudxo'ja Behbudi. XX asr boshlarida Turkiston o'lkasi chor Rossiyasi mustamlakasi ostida, jaholat va qoloqlik botqog'iga botgan bir paytda, Behbudi va uning safdoshlari millatni uyg'otish uchun maydonga chiqdilar. Bu harakat tarixda "Jadidchilik" (yangilanish) nomi bilan muhrlandi.

Ushbu maqolada biz Mahmudxo'ja Behbudiyni nima uchun "jadidlar otasi" deb atalishi, uning ilm-fan va ma'rifat yo'lidagi mashaqqatli mehnati hamda bugungi kunimiz uchun qoldirgan o'g'itlari haqida so'z yuritamiz. Jadidchilik shunchaki maktab ochish emas, balki millatning o'zligini anglashi, o'z huquqlarini tanishi va ozodlik sari intilishi edi. Behbudi o'zining qisqa, ammo mazmunli umri davomida "Haq olinur, berilmas!" degan g'oyani ilgari surib, xalqni qullikdan qutqarishning yagona yo'li — ilmda ekanligini isbotlab berdi. Maqolaning maqsadi — Behbudi bobomizning hayot yo'lini yod etish orqali, u boshlagan ezgu ishlarning mohiyatini yosh avlodga sodda va tushunarli tilda yetkazishdir.

Jadidchilik harakati shunchaki o'qitish uslubini o'zgartirish emas, balki Turkiston jamiyatini tubdan isloh qilishga qaratilgan yaxlit bir ijtimoiy-siyosiy nazariya edi. Uning asoschisi Mahmudxo'ja Behbudi ushbu harakatning g'oyaviy poydevorini qurishda "ma'rifat orqali ozodlikka chiqish" kontsepsiyasini ilgari surdi. Nazariy jihatdan jadidchilik — bu an'anaviylik (konservatizm) va zamonaviylik (modernizm) o'rtasidagi oltin muvozanatni topishga urinish edi. Behbudi millatning saqlanib qolishi uchun nafaqat diniy qadriyatlar, balki dunyoviy fanlar va siyosiy huquqlar ham birdek muhimligini nazariy jihatdan asoslab berdi.

XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Markaziy Osiyo ijtimoiy-siyosiy, madaniy va ma'rifiy hayotida tub burilish davri boshlandi. Bu davrda eski ijtimoiy tuzum, diniy-an'anaviy ta'lim tizimi hamda jamiyatning iqtisodiy va madaniy ortda qolganligi ziyolilarni chuqur o'ylantirdi. Aynan shu sharoitda jadidchilik harakati shakllandi va u milliy uyg'onishning muhim bosqichiga aylandi. Jadidchilik — bu faqat ta'lim islohoti emas, balki jamiyatni modernizatsiya qilish, milliy ongni uyg'otish va xalqni taraqqiyot yo'liga olib chiqishga qaratilgan ma'rifiy-ijtimoiy harakat edi.

Jadidchilik harakatining paydo bo'lishiga bir qator tarixiy omillar sabab bo'ldi:

- Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosati natijasida Turkistonning iqtisodiy va siyosiy mustaqilligi cheklanishi;

- an'anaviy maktab va madrasalardagi ta'limning zamon talablariga javob bermasligi;
- Yevropa ilm-fani va texnika taraqqiyotining jadallashuvi;
- musulmon dunyosida islohotchilik g'oyalarining kuchayishi;
- milliy o'zlikni anglash jarayonining boshlanishi.

Jadidlar jamiyatni taraqqiy ettirishning asosiy yo'li sifatida ma'rifat va ta'limni tanladilar. Ularning fikricha, xalqni savodli qilish orqali siyosiy va iqtisodiy mustaqillikka erishish mumkin edi. Behbudiyni tahlillariga ko'ra, Turkistonning mustamlakaga aylanishining asosiy sababi — intellektual turg'unlik edi. Eski maktablardagi (usuli qadim) o'qitish tizimi faqat yod olishga asoslangan bo'lib, mantiqiy fikrlashni bo'g'ib qo'ygan edi. Behbudi "usuli jadid" maktablari orqali ta'limning mazmunini o'zgartirishni taklif qildi. Bu tizimda ona tili, tarix, geografiya va hisob (matematika) kabi fanlar diniy darslar bilan parallel ravishda o'qitila boshlandi.

1903-yilda u tomonidan ochilgan maktablar jamiyatda yangi bir qatlam — "milliy ziyolilar" qatlamini shakllantirdi[1] Behbudi yozgan darsliklar (masalan, "Kitobat ul-atfol") bolalarning dunyoqarashini tor doiradan chiqarib, kengroq ufqqa yo'naltirdi. Bu esa millatning ertangi kuni uchun intellektual poydevor vazifasini o'tadi.

Behbudi teatr va matbuotni xalqni tarbiyalashning eng samarali qurollari deb bildi. U teatrga "ibratxona" deb ta'rif berdi, ya'ni sahnada odamlar o'z nuqsonlarini ko'rib, ulardan xulosa chiqarishi

kerak edi. "Padarkush" dramasi tahlili: Bu asar nazariy jihatdan jadidchilikning barcha g'oyalarini o'zida mujassam etgan. Unda ilm-ma'rifatning yo'qligi nafaqat bir oilaning fojiasi, balki butun millatning halokati sifatida talqin qilinadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Behbudiy bu asar orqali boylikni ilmga sarflash kerakligi haqidagi nazariyasini amalda ko'rsatib berdi. "Oyina" jurnali va "Samarqand" gazetasi orqali Behbudiy jamiyatning eng og'riqli nuqtalarini "tahlil qildi". U o'z maqolalarida "Haq olinur, berilmas!" degan siyosiy nazariyani ilgari surdi. Bu esa xalqni o'z huquqlari uchun kurashishga o'rgatuvchi birinchi darsliklar edi[2]

Behbudiyning eng buyuk nazariyalaridan biri uning til masalasidagi qarashlaridir. U Turkistonning kelajagini ko'p tillilikda ko'rdi.

1. Turkiy tili: Milliy ruhni saqlash va birlashish uchun.
2. Arab tili: Islom dinining asl mohiyatini tushunish va jaholatdan qutulish uchun.
3. Fors tili: Boy klassik adabiyot va madaniyat bilan aloqani uzmaslik uchun.
4. Rus tili: Dunyo siyosati va fan-texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish uchun[3]

Bu strategiya o'z davri uchun inqilobiy edi. Behbudiy tushunib yetgandiki, faqat o'z qobig'iga o'ralib qolgan millat yutqazadi. Dunyo bilan tillashishgina millatni mustaqillikka olib keladi. Mahmudxo'ja Behbudiy (1875–1919) jadidchilik harakatining eng yirik namoyandalaridan biri bo'lib, u pedagog, dramaturg, publitsist, siyosiy arbob va ma'rifatparvar sifatida tanilgan. Behbudiy Turkiston jamiyatining taraqqiyoti uchun eng muhim omil — zamonaviy bilimga ega avlodni tarbiyalash deb hisoblagan. Uning qarashlariga ko'ra:

- millat taraqqiyoti ta'limdan boshlanadi;
- yangi usuldagi maktablar (usuli jadid) tashkil etilishi zarur;
- diniy va dunyoviy fanlar uyg'un holda o'qitilishi kerak;
- matbuot xalqni uyg'otuvchi kuch hisoblanadi[4]

Behbudiy eski maktab tizimini tanqid qilib, undagi yodlashga asoslangan ta'lim usulini zamon talabiga javob bermaydi deb baholagan. Shu sababli u fonetik o'qitish metodiga asoslangan yangi usul maktablarini tashkil etishda faol qatnashgan.

Jadidlarning eng muhim faoliyat yo'nalishi ta'lim islohoti bo'ldi. Yangi usul maktablarining asosiy xususiyatlari quyidagilar edi:

- o'qish va yozishni tez o'rgatish;
- geografiya, tarix, matematika, tabiiyot kabi fanlarni joriy etish;
- darslik va o'quv qo'llanmalarini yaratish;
- sinf-dars tizimining qo'llanishi;
- xarita, globus va ko'rgazmali vositalardan foydalanish.

Behbudiy tomonidan yozilgan darsliklar va maqolalar yosh avlodni ilm-fan, vatanparvarlik va milliy ong ruhida tarbiyalashga xizmat qildi. U ta'limni modernizatsiya qilish orqali jamiyatni yangilash mumkinligini ilmiy asoslab berdi. Mahmudxo'ja Behbudiy va jadidchilik harakati Turkiston tarixida milliy uyg'onish davrining muhim bosqichini tashkil etadi. Jadidlar jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida ilm-ma'rifat, zamonaviy ta'lim va milliy ongni shakllantirishni ilgari surdilar. Ular eski ta'lim tizimini isloh qilish, yangi usul maktablarini tashkil etish, matbuot va teatr orqali xalqni ma'rifatga chorlash orqali ijtimoiy hayotda katta o'zgarishlarni boshlab berdilar.

Jadidchilik harakati nafaqat ma'rifiy islohot, balki milliy o'zlikni anglash, siyosiy faollik va ijtimoiy yangilanish jarayonining boshlanishi sifatida tarixda muhim o'rin egallaydi. Ushbu harakat natijasida Turkistonda yangi pedagogik qarashlar, milliy matbuot, teatr san'ati va zamonaviy tafakkur shakllandi. Shu bois Mahmudxo'ja Behbudiy merosi bugungi ta'lim tizimi, ma'naviy tarbiya va milliy rivojlanish konsepsiyalarining muhim nazariy asoslaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Behbudiy M. **Tanlangan asarlar**. – Toshkent: Ma'naviyat, 1999.
2. Qosimov B. **Jadidchilik: yangilanish va milliy uyg'onish**. – Toshkent: Sharq, 2004.
3. Karimov N. **XX asr o'zbek adabiyoti tarixi**. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
4. Rajabov Q., Haydarov M. **Jadidlar harakati tarixi**. – Toshkent: Akademnashr, 2015

UO'K 908

G'UZOR VOHASI AHOLISINING AN'ANAVIY BAYRAMLAR VA XALQ SAYILLARDAGI TRANSFORMATSIYA JARAYONLARI

(Uloq – ko'pkari o'yinlari misolida)

L. X. Usmonova, mustaqil tadqiqotchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Maqolada Qashqadaryo viloyati G'uzor vohasi aholisining an'anaviy bayramlari va xalq sayillaridagi transformatsiya jarayonlari uloq-ko'pkari o'yinlari misolida tahlil etilgan. Muallif xalq o'yinlarining tarbiyaviy ahamiyati, ularning turlari va tarixiy rivojlanish bosqichlariga to'xtalib o'tadi. Tadqiqotda ko'pkari o'yinini o'tkazish tartiblari, "qoqma" kabi qadimiy udumlar, bakovullarning roli hamda mahalliy chavandozlar va mashhur uloqchi otlar haqida qimmatli etnografik ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: G'uzor vohasi, xalq o'yinlari, uloq-ko'pkari, transformatsiya, etnografiya, chavandoz, bakovul, qoqma, ot zotlari, an'anaviy qadriyatlar.

Аннотация. В статье анализируются процессы трансформации традиционных праздников и народных гуляний населения Гузарского оазиса (Кашкадарьинская область) на примере конноспортивной игры улок-купкари. Автор рассматривает воспитательное значение народных игр, их разнообразие и историческую эволюцию. В исследовании приводятся этнографические данные о правилах проведения купкари, древних обычаях, таких как "кокма", роли судей-бакавулов, а также сведения о знаменитых местных наездниках и породистых конях.

Ключевые слова: Гузарский оазис, народные игры, улок-купкари, трансформация, этнография, наездник (чавандоз), бакавул, кокма, породы лошадей, традиционные ценности.

Abstract. The article analyzes the transformation processes of traditional holidays and folk festivities among the population of the Guzar oasis (Kashkadarya region), specifically focusing on the national horse-mounted game, Ulok-Kupkari. The author discusses the educational significance of folk games, their varieties, and historical development stages. The study provides valuable ethnographic data on the procedures of Kupkari, ancient customs such as "kokma," the role of bakavuls (referees), and details regarding local skilled riders and famous breeds of horses.

Key words: Guzar oasis, folk games, Ulok-Kupkari, transformation, ethnography, rider (chavandoz), bakavul, kokma, horse breeds, traditional values.

Inson ma'naviyati va jismoniy kamolotida xalq o'yinlari beqiyos ahamiyatga ega bo'lib, ular asrlar davomida ajdodlarimizning turmush tarzi, madaniyati va etnik tarixini o'zida mujassam etib kelgan. Xususan, Qashqadaryo vohasi, jumladan G'uzor tumani aholisining ijtimoiy hayotida milliy o'yinlar nafaqat ko'ngilochar tomosha, balki yosh avlodni mardlik, epchillik va vatanparvarlik ruhida tarbiyalovchi muhim vosita vazifasini o'tagan. Ushbu maqolada G'uzor vohasining o'ziga xos etnografik qiyofasini belgilovchi an'anaviy bayramlar va xalq sayillarining tarkibiy qismi bo'lgan uloq-ko'pkari o'yinlarining tarixiy ildizlari, o'tkazilish tartiblari hamda ularning davrlar shiddatidagi transformatsiya jarayonlari ilmiy jihatdan tahlil etiladi.

Xalq o'yinlariga to'xtaladigan bo'lsak, insonlar qadimgi davrlardan farzandlarini chiniqtirish, sog'lom bo'lishi uchun xar-xil o'yinlarni o'ynashiga imkoniyat yaratib bergan. Bundan kelib chiqadiki, xalq o'yinlari turlari ko'paya borgan. Jumladan: uloq o'yini, arg'umchoq uchish o'yini, chillak o'yini, oshiq o'yini (olchin, toxa, chikka, pukka, umma), ip o'yini, arqonda sakrash, arqon tortish o'yini, chana tortish o'yini, varrak o'yini, lanka o'yini, ot o'yin, eshak o'yin, voleybol o'yini, futbol o'yini, shashka, shaxmat, bilyard, kurash o'yini, orqa kuydi, qo'g'irchoq o'yini, yong'oq o'yini, besh qarsak o'yini, tosh solib otiladigan palahmon o'yini, tosh ko'tarish o'yini, toshni toshga urush o'yini, qilich o'yini, ragatka otish o'yini, otishma (yog'ochdan qilingan miltiq bilan urush) o'yini, dor o'yini, bir-birini ustidan sakrash o'yini, ko'chmak o'yini, mujil (oshiq o'yini, bir-biridan yashirish o'yini, oq terakmi ko'k terak o'yini, mak-mak o'yini, qizlarni tosh o'yini, uzoqqa sakrash

o'yini, uzoqqa yugurish o'yini, tugma o'yin, konfetlarni qog'ozi bilan o'yin, chang'i uchush o'yini, loydan har xil shakl tayyorlab o'ynaladigan va boshqa o'yin turlari mavjud.

Xalq o'yinlaridan biri bo'lgan uloq (ko'pkari) o'yini haqida to'xtalib o'tsak. Tarixiy-etnografik asarlarda yozilishicha, o'yinda otlarni maydonga kiritish oldidan qizitib olish uchun "qoqma" o'yini uyushtirilgan. Uloq sifatida 6-8 oylik yoki bir yoshgacha bo'lgan echki bolasi tanlangan. Qoqma 1-2 soat davom etib unda g'olibga sovg'a berilmagan. Qoqma tugab otlar sovutilgach, asosiy o'yin-ko'pkari boshlangan. Taka yerdan olingach chavandoz o'nlab, yuzlab raqiblar davrasidan uzilib chiqishi lozim bo'lgan. Bu oson emas, albatta. Ammo har bir mohir chavandozning o'z qo'llovchilari, yordamchilari, yuqorida aytilganidek, urug'doshlari mavjud bo'lib, ular uloq olishda sherigiga ko'maklashadi. Ular uloqni olgan chavandozni katta davradan uzilib, ajralib ketishiga yordam beradi. Qachonki, bakovul "halol" deb baqirgach chavandoz uloqni yerga tashlaydi va aytilgan sovrin (zot)ni oladi.

Ko'pkari (uloq) o'yinini qishloqning oqsoqoli yoki hurmatga sazovor, baobro' kishilari boshqargan. Yana boshqaruvchi kishiga ikkita yordamchi (bakovul) tayinlangan. O'yinni boshqarib boruvchi kishilar zimmasiga o'yin o'tadigan joyni tanlash, sovrinni e'lon qilish va g'oliblarni taqdirlash kabi majburiyatlar yuklatiladi. Ko'pkarida chavandozlar uloq chopish uchun alohida-alohida o'rta tushmaydilar, balki har urug', har qishloq, ovul birgalikda, qishloq yoxud urug'ning obro'si, shuxrat-shoni uchun kurashga tushadilar. "Har urug'ning zo'rlari, qo'llab eshon, pirlari" davraga kirganda oriyat uchun kurashadilar [1].

Uloq xalq o'yini, asosan, 2 qismdan iborat. Solim (qoqma). Chortoq ustidagi bakavullar (hakamlar) uloq (so'yilib ichki a'zolari, bosh va oyoqlari kesib olingan echki yoki buzoq) ni to'daga tashlaydi. To'dadagi chavandozlar uloqni olib tortishib, eng kuchlisi uloqni marraga yetkazib berishi lozim. Kim uloqni marraga yolg'iz o'zi halol olib kelsa, unga avvaldan belgilangan mukofot taqdim etiladi. Katta to'ylarda mukofotga pul, mato, kiyim, gilam, qo'chqor, va boshqa zotlar qo'yiladi [2].

Uloq-ko'pkari – O'rta Osiyoda xalqlarining qadimgi ommaviy, milliy o'yinlaridan biri. Asosan, g'alaba va hosil bayramlari, to'y va sayillar munosabati bilan o'tkazilgan. Hukmdor va har xil amaldorlardan tashqari o'ziga to'q odamlar, hatto oddiy aholi ham uloq o'yinlarini tashkil etgan. Ko'proq xatna (chipron) to'ylarida rasm bo'lgan. U, turkiy xalqlar, ayniqsa, uning qo'ng'iroq, qurama, ming, mang'it, oyrot, yoyilma, kenegas, qipchoq, barlos kabi urug'lari orasida ommalashgan. Uloq tomoshalari oldidan maxsus jarchilar qishloq, ovullarga yuborilib, odamlar gavjum joylarda, bozorlarda uloq kim tomonidan, qayerda, qachon va nima maqsadda o'tkazilayotganligini hamda qo'yiladigan sovrinlarni e'lon qilgan. Turli joyda har xil qoida bo'yicha (chortoq, sudratma, marra, poyga, pakka, minbar va boshqa nomlar b-n atalgan) uloq o'yini uyushtirilgan. Uloq ko'ngilochar tomosha yoki shunchaki o'yin bo'lmasdan o'g'il bolalar, yigitlarni mard, jasur, epcil, dovyurak qilib tarbiyalash vazifasini bajargan. uloq o'yinlari ot naslini yaxshilashga, chidamli, tez harakat qiladigan zotlarni ko'paytirishga yordam qilgan. Qorabayir, arabi, axaltein, qurama, laqay, kistanay, qorabog' va hozirda Orlov ot zotlari uloqchi otlar hisoblanadi [3].

Ko'pkarida uloq chopadigan chavandozlardan Do'sa Oqrabod, Normurodov Xolli, Qo'rg'on Xalqobod, Kenja Dorxon, Yusup Yo'ldosh Pachkamar, Olim Jarariq, Muxammadi Xalqobod, Makki Xalqobod, Sunnat Xalqobod, Shaxzod Xalqobod, Sharra Xalqobod, Dona Xalqobod, Umid Xalqobod, Elyor Xalqobod, Avaz Pachkamar, Kenja Pachkamar, Ortiq Oqtosh, Oqil Xalqobod, Obid Xalqobod, Farxod O'n olti qishlog'idan, Yo'ldosh, Avaz, Mirjaxon, Shoberdi Qorayli qishlog'i, Ilxom Pachkamar va boshqalar[4].

Ko'pkari uloqda chopadigan otlar nomlari va kimga tegishli: Jalpoq tosh Alisherov Sodiq, SHer Shoyna Ibotov, Jiyron Murodov Mo'min, Tuman Abdi Bo'ri, Oq bo'z Alisherov Quvondiq, Tillo Erkin Pardayev, Sabr to'ri, Duldul Mengnor Normurodov, Qaldirg'och biya, To'ri Baxodir Normurodov, Qoraqush Farxod Fayzullayev, Baron Xusanov Bahodir, Navro'z to'ri Ochilov Nurxon, Oqjol Aralov Bo'ri, Mingshpil Maxmudov Rustam, Burulcha Alisherov Yusup, Laybo saman O'rol Ismoilov, Kuvoldo Uvatov Qoron, Lasseti Chori Maxmudov, Samarqand burun Xannayev G'ofur, Qora qashqa Begim, Turi Biyra Dona Shog'dorov, Knopka Xannayev Norpulat, Sembo Doniyorov Komil, SNG Raximov Ro'ziqul, Qorqush G'ofurov Rustam, Tanka Ibatov Said, Katta jiyron Maxmaraximov Toyir, Dollor Mustayev Suvon, Samancha Mustayev Yusup, Sharra saman Badalov

Ro'ziqu, Saman To'ra Oqtoshdan, Saman Mansurov Normo'min, Gerkules Qarshiyev Po'lat, Kobra Maxmaraximov Jo'ra, Mustang, Kuvoldo, Zomin jayron Xushvaqtov Musurmon, Avaz Qorayli qishlog'i, Polkovnik, Raketa, Ravshan aka O'n oltidan va boshqalar[5]..

Xulosa qilib aytganda, G'uzor vohasida uloq-ko'pkari o'yinlari shunchaki sport musobaqasi emas, balki xalqning jamoaviy birligi, oriyat va sha'nini ifodalovchi yuksak ijtimoiy hodisadir. Tarixiy manbalar va dala-etnografik ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, vaqt o'tishi bilan ko'pkari o'yinlarining tashkiliy shakllari va mukofotlash tizimida muayyan transformatsiyalar yuz bergan bo'lsa-da, uning ma'naviy mohiyati va xalq ichidagi nufuzi barqaror saqlanib qolmoqda. Mahalliy chavandozlar maktabi va uloqchi otlarni parvarishlash an'alarining davom etayotgani esa milliy qadriyatlarimizning hayotiyiligini va ularning kelgusi avlodlar ma'naviyatini shakllantirishdagi strategik rolini yana bir bor tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Норбўтаев П. Қашқадарё воҳаси ўзбеклари этник хусусиятларининг халқ дostonларида акс этиши. – Тошкент, 2014. – Б. 115–116.
2. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 9-жилд. – Тошкент: ЎЗМЭ, 2005. – Б. 74.
3. O'sha manba. – Б. 74.
4. Dala yozuvlari. G'uzor tumani, Oqtosh qishlog'i. 2025 yil.
5. Dala yozuvlari. G'uzor tumani, Pachkamar qishlog'i. 2025 yil.

UO'K 364.07:316

JAMIYAT RIVOJIDA IJTIMOIIY SIYOSAT MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING AHAMIYATI

Sh.A.Xazratkulov, PhD, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Zamonaviy davlat boshqaruvida ijtimoiy siyosat arxitekturasini fuqarolarning hayot sifatini belgilovchi tayanch institutsional fundament hisoblanadi. Mazkur maqolada jamiyatning barqaror rivojlanish trayektoriyasini ta'minlashda ijtimoiy siyosat mexanizmlarining funksional samaradorligi empirik va qiyosiy-siyosiy tahlil qilingan. Transformativ davr sharoitida an'anaviy paternalistik yondashuvlardan proaktiv ijtimoiy himoya modellariga o'tish zarurati ortib bormoqda. Tadqiqot obyekti doirasida 2021-2025-yillardagi makroiqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlar, jumladan, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini manzilli qo'llab-quvvatlash reestrlari tahlilga tortildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy xizmatlarni raqamlashtirish va nomarkazlashtirish darajasi inson kapitali rivojlanishi hamda aholi bandligi bilan bevosita kuchli korrelyatsion bog'liqlikka ega ($r = 0.73$, $p < 0.05$). Tadqiqot jarayonida byurokratik to'siqlarni qisqartirish, ijtimoiy mobillikni rag'batlantirish hamda ijtimoiy adolat tamoyillarini implementatsiya qilishning yangi huquqiy-amaliy mexanizmlari ishlab chiqildi. Olingan xulosalar davlat ijtimoiy dasturlarini optimallashtirish va strategik rejalashtirishda konseptual ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy siyosat, davlat boshqaruvi, proaktiv ijtimoiy himoya, institutsional transformatsiya, inson kapitali, ijtimoiy mobillik, raqamli boshqaruv mexanizmlari.

Аннотация. Архитектура социальной политики в современном государственном управлении является базовым институциональным фундаментом, определяющим качество жизни граждан. В данной статье проведен эмпирический и сравнительно-политический анализ функциональной эффективности механизмов социальной политики в обеспечении траектории устойчивого развития общества. В условиях трансформационного периода возрастает необходимость перехода от традиционных патерналистских подходов к моделям проактивной социальной защиты. В рамках объекта исследования проанализированы макроэкономические и социальные показатели 2021-2025 годов, включая реестры адресной поддержки уязвимых слоев населения. Результаты показывают, что степень цифровизации и децентрализации социальных услуг имеет прямую сильную корреляционную связь с развитием человеческого капитала и занятостью населения ($r = 0.73$, $p < 0.05$). В процессе исследования разработаны новые правовые и практические механизмы снижения бюрократических барьеров, стимулирования социальной мобильности и

имплементации принципов социальной справедливости. Полученные выводы имеют концептуальное значение для оптимизации и стратегического планирования государственных социальных программ.

Ключевые слова: Социальная политика, государственное управление, проактивная социальная защита, институциональная трансформация, человеческий капитал, социальная мобильность, цифровые механизмы управления.

Abstract. The architecture of social policy in modern public administration serves as the fundamental institutional basis determining the quality of life of citizens. This article conducts an empirical and comparative-political analysis of the functional efficiency of social policy mechanisms in ensuring the trajectory of sustainable societal development. Under the conditions of a transformative period, the necessity of shifting from traditional paternalistic approaches to proactive social protection models is escalating. Within the scope of the research object, macroeconomic and social indicators of the years 2021-2025 were analyzed, including the registries of targeted support for vulnerable segments of the population. The results indicate that the degree of digitalization and decentralization of social services possesses a direct, strong correlational relationship with the development of human capital and population employment ($r = 0.73$, $p < 0.05$). During the research, novel legal and practical mechanisms for reducing bureaucratic barriers, stimulating social mobility, and implementing the principles of social justice were developed. The derived conclusions hold conceptual significance for the optimization and strategic planning of state social programs.

Key words: Social policy, public administration, proactive social protection, institutional transformation, human capital, social mobility, digital governance mechanisms.

Kirish. Global xalqaro munosabatlar va ichki davlat boshqaruv tizimlarida kechayotgan murakkab geosiyosiy va makroiqtisodiy evrilishlar fonida, davlatning ijtimoiy funksiyasi radikal qayta ko'rib chiqilmoqda. Bugungi kunda aholining ijtimoiy kafolatlarini ta'minlash nafaqat gumanitar majburiyat, balki davlatning strategik xavfsizligi va iqtisodiy barqarorligini belgilovchi tayanch institutsional fundamentga aylandi. Jahon bankining 2024-yilgi tahliliy ma'lumotlariga ko'ra, ijtimoiy infratuzilma va himoya dasturlariga yo'naltirilgan maqsadli investitsiyalar inson kapitalining o'sish indeksini o'rtacha 14.5 foizga oshirish hamda kambag'allik qisqarish sur'atini 2.3 barobarga tezlashtirish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar arxitekturasida "Ijtimoiy davlat" tamoyilining yangi tahrirdagi Konstitutsiya doirasida mustahkamlanishi sohaga mutlaqo yangi siyosiy-huquqiy impuls bag'ishladi. Xususan, kambag'allik darajasini 2021-yildagi 17 foizdan 2026-yil yakuniga qadar 7 foizgacha tushirish bo'yicha belgilangan strategik maqsadlar ijtimoiy himoya mexanizmlarini to'liq modernizatsiya qilishni talab etadi. Ammo o'tgan 5 yillikdagi (2020-2025) xalqaro va mahalliy ilmiy adabiyotlarni tanqidiy tahlil qilish jarayonida o'ziga xos ilmiy bo'shliq kuzatildi. Aksariyat mahalliy tadqiqotchilar ijtimoiy siyosatning sof iqtisodiy oqibatlarini, xususan, byudjet taqsimoti va transfertlarning nominal hajmini o'rganish bilangina cheklangan. Ushbu siyosatni amalga oshirishning siyosiy-boshqaruv mexanizmlari — ayniqsa ularning funksional moslashuvchanligi va maqsadli yetkazib berish zanjiridagi byurokratik asimmetriyalar yetarli darajada siyosatshunoslik nuqtai nazaridan yoritilmagan. Mazkur tadqiqot aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, Ijtimoiy himoya milliy agentligi va "Mahallabay" ishlash tizimi faoliyati misolida ijtimoiy siyosat mexanizmlarining empirik samaradorligini qiyosiy-sotsiologik jihatdan o'rganishni maqsad qiladi.

Materiallar va metodlar. Tadqiqot dizayni aralash yondashuv (mixed-methods research design) asosida shakllantirildi. Siyosiy-huquqiy tahlilning sifat (qualitative) bosqichida O'zbekiston Respublikasining 52 ta sohaga oid qonun va qonunosti hujjatlari, jumladan, "Ijtimoiy himoya yagona reestri" axborot tizimining joriy etilishi va ijrosi bilan bog'liq jarayonlar qiyosiy o'rganildi.

Miqdoriy (quantitative) bosqichda empirik ma'lumotlarni yig'ish maqsadida tasodifiy stratifikatsiyalangan tanlanma (stratified random sampling) usuli qo'llanildi. O'zbekistonning turli mintaqalarini (Toshkent shahri, Farg'ona va Qashqadaryo viloyatlari) namoyon etuvchi jami 1540 nafar respondent tadqiqotga jalb etildi. Tanlanma hajmi statistik quvvat ($\beta = 0.2$, $\alpha = 0.05$) va

populyatsiya dispersiyasi asosida maxsus formulalar yordamida hisoblab chiqildi. So'rovnomaga 2024-yilning yanvar oyidan 2025-yilning mart oyiga qadar bo'lgan davrda o'tkazilib, ishtirokchilarning davlat ijtimoiy xizmatlariga ulanish darajasi, raqamli ijtimoiy platformalardan qoniqish indeksi o'lchandi.

Kiritish mezonlari qatoriga 18 yoshdan oshgan, so'nggi 3 yil ichida davlatning ijtimoiy yordam dasturlaridan (moddiy yordam, bolalar nafaqasi, ishsizlik nafaqasi) foydalangan fuqarolar kiritildi. Chiqarish mezonlariga respondentlarning to'liq bo'lmagan javoblari va ijtimoiy xizmatlar bilan umuman aloqada bo'lmagan shaxslar kiritildi (natijada 1482 ta yaroqli anketa tahlilga olindi). Olingan ma'lumotlar SPSS 27.0 dasturi orqali tahlil qilinib, arifmetik o'rtacha va uning xatoligi ($M \pm m$), 95% ishonchlilik intervali (CI), Student t-testi, Pearson hi-kvadrat (X^2) va Pirson korrelyatsiyasi usullaridan foydalanildi ($p < 0.05$ ishonchlilik darajasida).

Natijalar. Olingan empirik ma'lumotlar tahlili davlat ijtimoiy siyosatini amalga oshirish mexanizmlarida qator struktural siljishlar mavjudligini namoyon etdi. Dastlabki bosqichda ijtimoiy yordam oluvchilarning identifikatsiya jarayonlari tahlil qilinganda, an'anaviy qog'ozbozlik mexanizmidan to'liq raqamlashtirilgan "Yagona reestr" tizimiga o'tish natijasida ijtimoiy xizmatlarni ko'rsatish tezligi (ariza berishdan to'g'ri ajratilgunga qadar bo'lgan davr) o'rtacha $47.3\% \pm 1.8$ ga yaxshilangani qayd etildi.

Aholi qatlamlari o'rtasida o'tkazilgan dispers tahlil natijalari (ANOVA) shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy yordamning manzillilik ko'rsatkichi (inclusion error — xato kiritish koeffitsiyentining pasayishi) shahar hududlarida 89.4 foizni tashkil etgan bo'lsa, chekka qishloq joylarda bu ko'rsatkich nisbatan pastroq — 76.2 foizni tashkil qildi ($p = 0.021$). Bu to'g'ridan-to'g'ri raqamli savodxonlik va texnik infratuzilmaning hududlar kesimida assimetrik taqsimlanishi bilan izohlanadi.

Respondentlarning ijtimoiy mobillik drayverlari bo'yicha holati Pirson korrelyatsiyasi orqali baholanganda, aktiv ijtimoiy siyosat mexanizmlari (kasbga qayta tayyorlash subsidiyalari, o'zini o'zi band qilish uchun mikrokreditlash dasturlari) va aholining doimiy bandlikka chiqish darajasi o'rtasida kuchli o'zaro ijobiy bog'liqlik aniqlandi ($r = 0.73$, $p < 0.01$). Bunga qarama-qarshi o'laroq, passiv ijtimoiy siyosat mexanizmlari (faqatgina shartsiz nafaqalar to'lash) ba'zi hollarda mehnatga layoqatli aholida boqimandalik sindromini keltirib chiqarish xavfiga ega ekanligi aniqlandi. Xususan, 3 yildan ortiq davr mobaynida faqat passiv yordam olgan oilalarning mehnat bozoriga qaytish ehtimoli nazorat guruhiga nisbatan 2.4 marta pastligi kuzatildi (hi-kvadrat = 14.5, $p < 0.05$).

Tahlil va muhokama. Tadqiqot doirasida shakllantirilgan empirik bazis ijtimoiy siyosat mexanizmlarining amaliy samaradorligini xalqaro andozalar fonida siyosiy va institutsional tahlil qilish imkonini berdi. Olingan natijalar Skandinaviya davlatlari (Shvetsiya, Norvegiya) tajribasida kuzatiladigan keng qamrovli ijtimoiy himoya tarmog'i modeli bilan qisman mos kelsa-da, O'zbekistonning o'tish davri iqtisodiyotiga xos bo'lgan demografik bosim sharoitida boshqacha yondashuvlarni talab etadi.

Zamonaviy davlatning ijtimoiy funksiyasi shunchaki moddiy resurslarni byudjet orqali qayta taqsimlash apparati emas, balki inson kapitali reproduksiyasini boshqaruvchi murakkab tizimdir. Tahlillar shuni tasdiqladiki, faqatgina moliyaviy infuziyalar orqali ijtimoiy tengsizlikni uzil-kesil bartaraf etib bo'lmaydi. Boshqaruv apparatida vertikal (vazirliklar doirasidagi markazlashtirilgan qarorlar) va gorizontal (mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari, ayniqsa "Mahallabay" instituti) mexanizmlar o'rtasidagi vakolatlar sinergiyasini optimallashtirish zaruriyati qat'iy namoyon bo'lmoqda. Mahalliy o'ziga xosliklarni inobatga olmagan holda standartlashtirilgan yondashuvlarni qo'llash resurslarning samarasiz sarflanishiga olib kelishi t-test natijalaridagi shahar-qishloq farqlari bilan ilmiy dalillandi.

Ilmiy Yangiligi: Siyosatshunoslik fani amaliyotida birinchi marta ijtimoiy siyosat mexanizmlari shunchaki yuridik konseptlar va davlat majburiyatlari sifatida emas, balki jamiyatning ijtimoiy-siyosiy barqarorligini ta'minlovchi o'lchanadigan empirik indikatorlar orqali yagona matematik-statistik korrelyatsion modelda integratsiya qilindi.

Amaliy Ahamiyati: Boshqaruv tizimi va ijtimoiy siyosatni loyihalashtirish uchun quyidagi harakatlar tavsiya etiladi:

1. "Ijtimoiy himoya yagona reestri" algoritmiga fuqarolarning mehnat potentsiali va iqtisodiy faolligini avtomatik baholovchi prognoz (predictive risk scoring) elementlarini kiritish;
2. Mahalla institutining ijtimoiy himoya agenti sifatidagi funksiyalarini to'liq raqamlashtirish asosida inson omili (subyektiv baholash holatlari) va korrupsion xavflarni qisqartirish;
3. Subsidiyalash tizimidan ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslarning inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan "Ijtimoiy vaucherlar" va maqsadli grantlar mexizmiga bosqichma-bosqich o'tish.

Xulosa. Jamiyat taraqqiyotining hozirgi tranzit bosqichida davlatning ijtimoiy siyosat mexanizmlarini shunchaki isloh qilish emas, balki ularning institutsional arxitekturasini konseptual jihatdan qayta modellashtirish o'ta dolzarb ahamiyat kasb etadi. An'anaviy reaktiv yondashuvlar, ya'ni ijtimoiy muammo va qashshoqlik yuzaga kelgandan so'nggina moddiy kompensatsiya ajratish tizimi o'zining tarixiy limitiga yetdi. Bugungi milliy va xalqaro davlat boshqaruvi amaliyoti aholining ijtimoiy xatarlarini oldindan ko'ruvchi va neytrallashtiruvchi profilaktik instrumentlarga suyanishi shart. Empirik xulosalar shuni kafolatlaydiki, manzilli, shaffof va faol ijtimoiy siyosat nafaqat marginal qatlamlarni himoya qiladi, balki jamiyatdagi o'rta sinfnining qatlam sifatida mustahkamlanishiga barqaror zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 1-iyundagi "Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko'rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo'lga qo'yish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-82-son Farmoni. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. 2023.
2. Sabirov X.A. Davlat ijtimoiy siyosati va inson kapitali taraqqiyoti: institutsional yondashuv. Siyosatshunoslik masalalari. 2023; 14(2): 45-58.
3. World Bank Group. Social Protection and Jobs: Evaluating the Impact of Targeting Mechanisms in Central Asia. Washington, DC: World Bank Publications; 2024.
4. Xazratkulov Sh.A. Zamonaviy davlat boshqaruvida fuqarolik jamiyati institutlarining ijtimoiy mobillikdagi o'rni. Jamiyat va Boshqaruv. 2022; 8(4): 112-119.
5. Qodirov A.A. Raqamli iqtisodiyot sharoitida ijtimoiy himoya mexanizmlarining huquqiy va iqtisodiy asoslari. Moliya va Iqtisodiyot. 2023; 21(1): 88-95.
6. Esping-Andersen G. The Three Worlds of Welfare Capitalism: Transitioning Models in Developing Nations. Journal of Social Policy. 2021; 50(3): 421-440.
7. Rahmatullayev F. Mahallabay ishlash tizimi davlat ijtimoiy siyosatini manzilli amalga oshirishning innovatsion modeli sifatida. O'zbekiston Milliy universiteti xabarlari. 2023; 5(1): 74-81.
8. ILO (International Labour Organization). World Social Protection Report 2023-2025: Universal social protection to achieve the Sustainable Development Goals. Geneva: ILO; 2024.
9. Toshkentov S. Ijtimoiy davlat konsepsiyasi va O'zbekiston tajribasi: qiyosiy-siyosiy tahlil. Sharq huquqi. 2022; 11(2): 33-41.
10. Sen A. Development as Freedom: Expanding the Horizons of Social Capabilities in Transition Economies. Asian Development Review. 2021; 38(1): 15-29.

UO'K: 271.2:27-36(09)

XRISTIAN MONASTIRLARIDA ASKETIK HAYOT TARZI: IBODAT, MEHNAT VA KUNDALIK TARTIBNING TARIXIY TAHLILI

G.Xudoyberganova, dots., PhD, O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada xristian monastirlarida shakllangan asketik hayot tarzi, xususan, monaxlarning ibodat amaliyotlari, kundalik tartibi, jismoniy mehnatga munosabati hamda diniy marosimlar tizimi tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: monaxlik, asketizm, monastir, ibodat, psaltir, anaxoret, kinovit, Benedikt nizomi, xristianlik, ruhiy amaliyot.

Аннотация. В данной статье анализируется аскетический образ жизни, сформировавшийся в христианских монастырях, в частности молитвенные практики монахов, их распорядок дня, отношение к физическому труду, а также система религиозных обрядов на основе исторических источников.

Ключевые слова: монашество, аскетизм, монастырь, молитва, псалтирь, анахорет, киновит, устав Бенедикта, христианство, духовная практика.

Abstract. *This article analyzes the ascetic lifestyle developed in Christian monasteries, focusing on monks' prayer practices, daily routines, attitudes toward physical labor, and the system of religious rituals based on historical sources.*

Key words: *monasticism, asceticism, monastery, prayer, psalter, anchorite, cenobite, Rule of Saint Benedict, Christianity, spiritual practice.*

Kirish. Xristianlik tarixida asketizm diniy hayotning muhim tarkibiy qismi sifatida shakllanib, insonning ruhiy poklanishiga erishish yo'lida o'ziga xos amaliy tizimni vujudga keltirgan. Ayniqsa, ilk asrlarda yuzaga kelgan monaxlik harakati asketik qadriyatlarning eng mukammal ko'rinishi sifatida namoyon bo'ldi. Monaxlar dunyoviy hayotdan voz kechib, o'zlarini to'liq ibodat, taqvo va ruhiy kamolotga bag'ishladilar. Shu tariqa monastirlar nafaqat diniy markaz, balki o'ziga xos ijtimoiy va madaniy muhit sifatida shakllandi.

Monastir hayoti qat'iy tartib-intizom, doimiy ibodat va jismoniy mehnat asosida tashkil etilgan bo'lib, bu tizim monaxning nafaqat tashqi hayotini, balki ichki ruhiy dunyosini ham tartibga solishga xizmat qilgan. Xususan, ibodatlarning kun davomida aniq vaqtlar asosida taqsimlanishi, psalmalarni muntazam o'qish, jismoniy mehnat orqali nafsni tiyish kabi amaliyotlar asketizmning muhim elementlari hisoblanadi.

Asosiy qism. Monastirlarda monax o'z hayotini butkul tinimsiz ibodatga bag'ishlashi talab etilgan. Ibodat jamoaviy (liturgiya, psalmalarni o'qish) yoki yakka holda bo'lishi mumkin. Benedikt nizomi yoki boshqa an'analarga amal qiluvchi monastirlarda monaxlarning jismoniy mehnatlariga ham alohida e'tibor berilgan. Mehnat bilan mashg'ul bo'lish nafaqat yashash uchun ozuqa topish, balki, monax uchun asosiy xavflardan hisoblangan dangasalik va umidsizlikni yengishda asketizmning shakli hisoblangan.

Monaxlar hayotini va ibodat jarayonlarini aniq belgilash uchun vaqtni aniqlash talab etilgan. Eng qiyini tungi ibodat vaqtini aniqlash hisoblangan. Kunduzi quyoshga, soyaga, kechqurun yulduzlarga qarab aniqlangan. Lekin bulutli havoda bu usullar yordam bermagan. Bunday sharoitda vaqtni aniqlash uchun turli qurilmalar – qum soatlar, murakkab suv mexanizmlari (klepsidrlar), shamlar, keyinchalik esa haqiqiy inqilob sanalgan mexanik soatlardan foydalanilgan. Ibodatga chorlovchi qo'ng'iroqlar ham turlicha bo'lgan. Berilgan vazifaga ko'ra qo'ng'iroqlar turlicha chalingan, masalan, birinchi soat va tungi ibodat uchun bir marta qo'ng'iroq chalingan, uchinchi, oltinchi va to'qqizinchi ibodat uchun uch marta. Bundan tashqari monastirlarda yog'och taxtacha (*tabula*) bo'lib, uni monaxlardan biri o'lim to'shagida ekanligi xabarini bildirish uchun urilgan. Alohida kelliya yashagan monaxlar jamoaviy ibodat uchun haftaning shanba va yakshanba kunlari yig'ilganlar, qolgan kunlari esa o'z kelyalarida ibodat qilganlar. Lekin monax uchun faqat kechqurun va tunda 12 ta psalmani o'qish majburiy bo'lgan. Bu xristianlikning ilk davrlarida yashagan asketlarning ahdlari bo'lgan. Psalmalarni o'qish jarayonida har olti psalmadan so'ng bitta "Alliluiya"ni kuylangan. Shanba va yakshanba kunlari monaxlar "Sirli marosimlar" uchun cherkovda to'planganlar. Misr monastirlarida jamoaviy ibodatlar kuniga ikki marta - kechki va tungi vaqtda o'tkazilgan. Tungi ibodat xo'roz qichqirig'idan oldin boshlanib, quyosh chiqquncha davom etgan. Qish faslida tun uzun vaqtlarda ibodatlar xo'rozning to'rtinchi qichqirig'iga qadar davom etgan. Ibodatlarda jami 12 psalma kuylangan. Agar kuylovchi ikkita bo'lsa, har biri 6 psalmadan, 3 ta bo'lsa, 4 psalmadan, 4 ta bo'lsa 3 psalmadan kuylangan. 4 tadan ortiq kuylovchi bo'lmagan. Tinglovchilar pastak o'rindiqlarda o'tirganlar. Har bir psalma oxirida kuylovchi duo o'qigan, shu vaqtda barcha tinglovchilar o'rinlaridan turib tik turgan holda ibodat qilganlar va ta'zim qilganlar.

12 psalmadan kuylangandan so'ng Eski Ahd va Yangi Ahddan o'qilgan. Shanba va yakshanba kungi ibodatda esa faqat Yangi Ahddan (Havoriylar maktublari va havoriylar faoliyatidan yoki Injil) o'qilgan. Ibodat uch karra duo qilish va tiz cho'kish bilan tugagan. Shanba va yakshanba kunlari uchinchi soat yevxaristiya (poklanish) marosimi o'tkazilgan. Barcha monaxlar ilk marta monaxlikka qabul qilinganda kiygan liboslarini kiyib, yalangoyoq cherkovga borganlar. Cherkovga kirishda ularni oyoqlarini diakonlar maxsus jomda yuvganlar. Yevxaristiya vaqtida uchun monaxlar belbog' va milotni yechib qo'yganlar, har biriga alohida non (Isoning tanasi) va vino (Isoning qoni) diakon tomonidan berilgan. Bemor monaxlarni poklash uchun ularning kelyalariga kelganlar, cherkovdan

uzoqda yashaydigan, safarga chiqqan monaxlar esa yevxaristiya (maxsus tayyorlangan, liturgiya vaqtida iste'mol qilinadigan non) o'zlari bilan olganlar.

Kunduzgi ibodatdan so'ng ba'zan maxsus kechalar tashkil qilingan. Bunda monastirga dunyoviy kishilardan qilingan ehsonlar, dehqonlarning hosilni yig'im terim vaqtida monaxlar uchun hadya qilgan oziq-ovqatlari kabi mahsulotlardan tanovul qilingan. Bu kechalarda dasturxon bezalgan, monaxlar o'zlaridagi ba'zi narsalarni jamoaga yangi qabul qilinganlarga tortiq qilganlar, vafot etgan monaxlarning buyumlari tarqatilgan. Bu kechalardagi dasturxon monaxlarning odatiy dasturxonidan farq qilgani uchun aksariyat monaxlar ishtirok etishni istamaganlar, ular ibodat tugagandan so'ng o'z kelyalariga ketganlar.

Yakshanba kunlari monastirlarda monaxlarning majlislari tashkil etilgan. Bu majlislar monastirning eng katta presviteri olib borgan va barcha monaxlarga tegishli masalalar muhokama qilingan. Nitriyskiy tog'idagi monastirda IV asrda sakkizta presviter bo'lgan, lekin majlisni faqat bitta presviter olib borish huquqiga ega bo'lgan. Qolgan presviterlar majlisda fikr bildirish, qaror qabul qilish huquqiga ega bo'lmaganlar. Bunday majlislarda asosan quyidagi masalalar muhokama etilgan:

- presviterni tayinlash;
- e'tiqod va aqidaga taalluqli masalalar;
- ba'zida majlislar alohida tutiladigan ro'za masalalariga bag'ishlangan;
- gunohkor hisoblangan monaxlarga hukm chiqarish.

Monaxlarga beriladigan eng og'ir jazo monaxlar safidan chiqarilish hisoblangan. Lekin bunday jazo berish yoki monaxlarning ayblari ustidan hukm chiqarish aksariyat monaxlik asoschilari tomonidan yoqlanmagan. Masalan, avliyo Antoniy "ortimda qolgan gunohlarim ko'p, men esa birodarimnig ozgina gunohini muhokama qilib jazolaymanmi. Yaxshisi o'z gunohlarimni kechirishini so'rab Yaratganga iltijo qilaman" deydi.

IV-V asrlar solnomachilari Misrda ikki turdagi monaxlik turmush tarzini farqlab ko'rsatadilar, anaxoretlar va kinovitlar. Anaxoretlar monastir jamoasidan ajralib chiqib, barchadan uzoqlashgan holda o'nlab yillar davomida inson zotini ko'rmay, sahraning kimsasiz (chuqur) joylarida yashaganlar. Ular yovvoyi o'simliklarni iste'mol qilganlar, ichish uchun suvni toshlar va o'simliklarga tushgan shudringdan olganlar. Anaxoretlarning aksariyati bir joyda doimiy yashamaganlar, balki ko'chib yurganlar. Jamoadan ajralgan monaxlarni dastlabki davrda "monastir otalari" nazorat qilish uchun vaqti-vaqti bilan borib ko'rganlar. Ba'zan anaxoretlar orasida vasvasaga uchrashlik holati kuzatilgan. Shunday vaziyatda monaxni cherkovga olib kelingan. "Cherkov otalari" jomga suv solib unda qo'llarini yuvganlar va o'sha suvni monax ustidan quyganlar. Buni vasvasadan xalos bo'lish yo'li sifatida ko'rganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Athanasius of Alexandria. *The Life of Antony*. Translated by Robert C. Gregg. New York: Paulist Press, 1980.
2. Benedict of Nursia. *The Rule of Saint Benedict*. Translated by Timothy Fry. Collegeville: Liturgical Press, 1981.
3. Chitty, Derwas J. *The Desert a City: An Introduction to the Study of Egyptian and Palestinian Monasticism under the Christian Empire*. Oxford: Blackwell, 1966.
4. Harmless, William. *Desert Christians: An Introduction to the Literature of Early Monasticism*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
5. Palladius. *The Lausiak History*. Translated by Robert T. Meyer. New York: Newman Press, 1965.
6. Ward, Benedicta. *The Sayings of the Desert Fathers: The Alphabetical Collection*. Kalamazoo: Cistercian Publications, 1975.
7. Cassian, John. *The Institutes*. Translated by Boniface Ramsey. New York: Newman Press, 2000.
8. Cassian, John. *Conferences*. Translated by Boniface Ramsey. New York: Newman Press, 1997.
9. Brakke, David. *Athanasius and the Politics of Asceticism*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
10. Elm, Susanna. *Virgins of God: The Making of Asceticism in Late Antiquity*. Oxford: Clarendon Press, 1994.

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMINING MODDIY-TEXNIK BAZASI HOLATI

Z.N.Xurramova, magistrant, Surxandaryo viloyati Denov tadbirkorlik pedagogika instituti,
Denov

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tizimining moliyaviy, huquqiy va iqtisodiy asoslarini takomillashtirish masalalari tadqiq etilgan. Muallif tizimning 2019-2023-yillardagi rivojlanish dinamikasini tahlil qilib, chekka va tog'li hududlarda bolalarni qamrab olishning innovatsion usullari (modul va mobil bog'chalar) samaradorligini asoslab bergan. Shuningdek, maktabgacha ta'limning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, kadrlar tayyorlash tizimidagi islohotlar hamda 2030-yilgacha mo'ljallangan rivojlanish konsepsiyasining ahamiyati yoritilgan. Maqolada davlat va xususiy sherikchilik asosida sohani moliyalashtirish hamda aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlari uchun yaratilayotgan imtiyozlar bo'yicha ilmiy xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim, moliyaviy-huquqiy asoslar, innovatsion modul, mobil bog'chalar, moddiy-texnik baza, qamrov darajasi, investitsiya, davlat-xususiy sheriklik, 2030-yil konsepsiyasi, kadrlar malakasini oshirish.

Аннотация. В данной статье исследуются финансовые, правовые и экономические основы совершенствования системы дошкольного образования в Республике Узбекистан. Автор анализирует динамику развития системы за 2019-2023 годы и обосновывает эффективность инновационных методов (модульные и мобильные детские сады) охвата детей в отдаленных и горных районах. Также освещаются вопросы укрепления материально-технической базы, реформы в системе подготовки кадров и значимость Концепции развития до 2030 года. В статье представлены научные выводы по финансированию отрасли на основе государственно-частного партнерства и льготам, создаваемым для социально нуждающихся слоев населения.

Ключевые слова: Дошкольное образование, финансово-правовые основы, инновационный модуль, мобильные детские сады, материально-техническая база, уровень охвата, инвестиции, государственно-частное партнерство, концепция-2030, повышение квалификации кадров.

Abstract. This article examines the financial, legal, and economic foundations for improving the preschool education system in the Republic of Uzbekistan. The author analyzes the development dynamics of the system between 2019 and 2023 and substantiates the effectiveness of innovative methods (modular and mobile kindergartens) for reaching children in remote and mountainous areas. It also highlights the strengthening of the material and technical base, reforms in the teacher training system, and the significance of the Development Concept until 2030. The article presents scientific conclusions on financing the sector through public-private partnerships and the benefits provided for socially vulnerable segments of the population.

Key word: Preschool education, financial and legal framework, innovative module, mobile kindergartens, material and technical base, enrollment rate, investment, public-private partnership, 2030 Concept, professional development of personnel.

Kirish. Mamlakatning intellektual salohiyati va kelajakdagi iqtisodiy barqarorligi bevosita yosh avlodga berilayotgan ta'lim-tarbiya sifatiga bog'liq. Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, inson kapitaliga kiritilgan eng samarali investitsiya bu maktabgacha ta'lim bosqichiga yo'naltirilgan mablag'lardir. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, uning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va bolalarni qamrab olish darajasini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Maktabgacha ta'lim tizimi uzluksiz ta'limning birlamchi, eng muhim bo'g'ini hisoblanadi"[2]. Shu nuqtai nazardan, 2017-yildan boshlab sohada boshqaruvning yangi mexanizmlari joriy etildi, alohida vazirlik tashkil etildi va sohaning huquqiy asosi sifatida "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi qonun qabul qilindi[1]. Biroq, tizimda erishilgan

yutuqlar bilan bir qatorda, chekka va borish qiyin bo'lgan hududlarda bolalarni maktabgacha ta'limga qamrab olish, zamonaviy infratuzilmani yaratish va moliyalashtirishning muqobil manbalarini topish masalalari dolzarbligicha qolmoqda. Xususan, an'anaviy bog'chalarni qurish imkoni bo'lmagan hududlar uchun mobil va modulli bog'chalar loyihasini joriy etish iqtisodiy jihatdan samarali va ijtimoiy jihatdan zaruriy qadamdir.

Ushbu tadqiqot ishining maqsadi - maktabgacha ta'lim tashkilotlarining moddiy-texnik bazasini rivojlantirishning bugungi holatini tahlil qilish, sohadagi mavjud muammolarni o'rganish va chekka hududlarda ta'lim sifatini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat. Shuningdek, maqolada 2030-yilgacha mo'ljallangan rivojlanish konsepsiyasi doirasida amalga oshirilayotgan strategik vazifalar va investitsion loyihalarning ahamiyati tadqiq etiladi.

Adabiyotlar sharhi va metodologiya. Maktabgacha ta'lim tizimining iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligi jahon hamda mamlakatimiz ilm-fanida keng doirada o'rganib kelinmoqda. Xususan, Nobel mukofoti laureati Jeyms Xekman inson kapitaliga kiritiladigan investitsiyalarning eng yuqori qaytimi aynan maktabgacha ta'lim davriga to'g'ri kelishini ilmiy isbotlab bergan[3]. Uning nazariyasiga ko'ra, bolaning erta rivojlanishiga sarflangan mablag' kelajakda jamiyat uchun iqtisodiy yukni kamaytiradi va samaradorlikni oshiradi. Mahalliy olimlardan N.M. Kayumova[4] va M.T. Shaxmurova[5] kabi tadqiqotchilar o'z ishlarida maktabgacha ta'limda boshqaruvni takomillashtirish va pedagogik texnologiyalarni modernizatsiya qilish masalalariga e'tibor qaratganlar. Shuningdek, so'nggi yillardagi ilmiy izlanishlarda maktabgacha ta'limni moliyalashtirishda davlat-xususiy sherikchilik mexanizmlarining o'rni va ularning xizmatlar bozoridagi raqobatbardoshligini oshirish masalalari iqtisodchi olimlar tomonidan tahlil qilinmoqda. Mazkur tadqiqotda O'zbekiston Respublikasining maktabgacha ta'limga oid qonunchilik hujjatlari va 2030-yilgacha mo'ljallangan rivojlanish konsepsiyasi nazariy manba sifatida xizmat qilib, avvalgi tadqiqotlardan farqli ravishda, chekka hududlardagi qamrov muammosini modulli va mobil tizimlar orqali hal etishning iqtisodiy afzalliklari ochib beriladi. Ushbu tadqiqot jarayonida maktabgacha ta'lim tizimining moddiy-texnik bazasini o'rganish uchun tizimli tahlil va qiyosiy-mantiqiy yondashuv metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning statistik bazasini shakllantirishda Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining 2017–2023-yillar oralig'idagi rasmiy hisobotlari hamda ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Qiyosiy metod yordamida an'anaviy kapital qurilish hamda zamonaviy modulli (konteyner turidagi) muassasalarni barpo etishning vaqt va xarajat me'yorlari o'zaro solishtirildi. Shuningdek, sohadagi islohotlarning samaradorligini baholashda hujjatlar tahlili metodidan foydalanilib, qabul qilingan strategik dasturlarning amaliyotga tatbiq etilish darajasi o'rganildi. Ma'lumotlarni umumlashtirishda induksiya va deduksiya usullari qo'llanilib, chekka hududlardagi qamrov darajasini oshirishning istiqbolli modellari ishlab chiqildi. To'plangan statistik ma'lumotlar asosida tizimning o'sish dinamikasi prognoz qilindi va ijtimoiy-iqtisodiy xulosalar shakllantirildi.

Tadqiqot natijalari. O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tizimini isloh qilish borasidagi chora-tadbirlar natijasida so'nggi yillarda muassasalar tarmog'i va bolalar qamrovi bo'yicha keskin o'sish kuzatildi. Tadqiqot tahlillari shuni ko'rsatadiki, 2017-yilda vazirlik tashkil etilgan davrda maktabgacha ta'lim tashkilotlari (MTT) soni 5211 tani tashkil etgan bo'lsa, 2023-yil iyul holatiga ko'ra bu ko'rsatkich 30 792 taga yetib, qariyb 6 barobarga oshgan. Ushbu o'sish sur'ati nafaqat davlat byudjeti, balki xususiy sektor va davlat-xususiy sherikchilik mexanizmlarining samarali joriy etilishi natijasidir. Ayniqsa, Orolbo'yi hududida Markaziy Osiyoda yagona bo'lgan reabilitatsiya markaziga ega MTTning foydalanishga topshirilishi tizimning ijtimoiy yo'naltirilganligini ko'rsatadi[6].

Tadqiqot davomida chekka va borish qiyin bo'lgan hududlardagi qamrov muammosi o'rganilganda, hududiy tengsizlik mavjudligi aniqlandi. Masalan, Toshkent shahrida bolalar qamrovi 90,1 foizni tashkil etgan bir paytda, chekka qishloq va tog'li tumanlarda ushbu ko'rsatkich sezilarli darajada pastligicha qolmoqda. Ushbu muammoni hal etishning eng maqbul iqtisodiy yechimi sifatida dengiz konteynerlaridan tashkil topgan modulli MTTlar va mobil bog'chalar loyihasi o'z samarasini berdi. Bunday modulli binolarni qurish atiga 2 oy vaqt talab etishi, an'anaviy binolarga nisbatan bir necha barobar arzonligi va davlat byudjeti mablag'larini tejash imkonini berishi aniqlandi[6].

Shuningdek, tizimning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash bilan birga kadrlar salohiyatini oshirish borasida ham tizimli natijalarga erishildi. Bakalavr yo'nalishida o'qish muddatining 3 yil qilib belgilanishi va Puchon universiteti kabi xorijiy oliy ta'lim muassasalarining tashkil etilishi pedagogik tarkibning sifat ko'rsatkichini yaxshiladi. Strategik dasturlar doirasida ajratilayotgan 2,2 trillion so'm mablag' kelgusi yillarda 2200 ta muassasaning moddiy-texnik holatini zamonaviy talablar darajasiga (multimedia resurslari, inventarlar va metodik qo'llanmalar bilan ta'minlash) olib chiqish imkonini beradi. Natijada, chekka hududlardagi kam ta'minlangan va ko'p bolali oilalar uchun badal to'lovlarining 30 foizga kamaytirilishi nafaqat ta'limga qamrovni 1,5 barobar oshirishga, balki ijtimoiy adolat tamoyillarini qaror toptirishga xizmat qiladi[7].

Muhokama. Tadqiqot natijasida aniqlangan ko'rsatkichlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning "ekstenziv" bosqichidan "intensiv" bosqichiga o'tish jarayoni kechmoqda. Ya'ni, muassasalar sonini miqdor jihatdan oshirish bilan birga, ularning sifat tarkibi va moddiy-texnik ta'minotiga alohida urg'u berilmoqda. Xususan, chekka hududlarda 90 foiz bolalarning qamrab olinmaganligi masalasi tizim oldidagi eng dolzarb ijtimoiy-iqtisodiy muammo bo'lib qolayotgan edi[5]. Ushbu muammoning yechimi sifatida joriy etilgan modulli va mobil bog'chalar loyihasi nafaqat qurilish muddati va xarajatlarini kamaytirdi, balki davlatning chekka hududlar infratuzilmasiga moslashuvchanligini isbotladi. Ilmiy jihatdan yondashganda, moddiy-texnik bazaning mustahkamlanishi bevosita pedagogik jarayonning samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi. Multimedia resurslari va zamonaviy inventarlar bilan ta'minlangan muassasalarda bolalarning intellektual rivojlanish darajasi an'anaviy bog'chalarga qaraganda yuqoriroq bo'lishi kutilmoqda. Biroq, faqatgina moddiy bazani shakllantirish yetarli emas; tadqiqotda ko'rsatilganidek, kadrlar tayyorlash tizimidagi o'zgarishlar, jumladan, bakalavriat muddatining 3 yilga tushirilishi va sirtqi ta'limning joriy etilishi amaliyotdagi kadrlar tanqisligini tezkorlik bilan bartaraf etishga qaratilgan strategik yurishdir.

Xulosa. Maktabgacha ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, sohani modernizatsiya qilish nafaqat muassasalar sonini oshirish, balki innovatsion yondashuvlar orqali sifat darajasini ko'tarishga qaratilgan. Chekka va borish qiyin bo'lgan hududlar uchun joriy etilgan modul va mobil bog'chalar loyihasi iqtisodiy tejamkorligi hamda qisqa vaqtda yuqori natija berishi bilan o'zini oqladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida: O'RQ-595-son. – Toshkent, 2019-yil 16-dekabr.
- 2.Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', kelajagi yorug' bo'ladi. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – 400 b.
- 3.Heckman, J. J. The Life-cycle Benefits of an Influential Early Childhood Program. – USA: University of Chicago, 2016. – 64 p.
- 4.Kayumova N.M. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: TDP, 2013. – 184 b.
- 5.Shaxmurova M.T. Maktabgacha ta'lim muassasalarida boshqaruv psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. – 120 b.
- 6.Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi rasmiy hisoboti. Maktabgacha ta'lim tizimi ko'rsatkichlari dinamikasi (2017-2023). – Toshkent, 2023.
- 7.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari. Ijtimoiy soha ko'rsatkichlari to'plami. – Toshkent, 2023.

UO'K 908

AXBOROT VA SO'Z ERKINLIGINING KONSTITUTSIYAVIY KAFOLATLARI (Tarixiy tahlil)

U.L.Yoqubova, magistrant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Аннотация. *O'zbek davlatchiligi rivojining tarixiy tajribalariga tayanib, xalqaro huquqning umume'tirof etilgan qoidalari ustunligini tan olgan hamda umumbashariy mezonlar bilan necha ming yillik milliy qadriyatlarimizni o'zaro uyg'unlashtirgan holda, insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etishni ko'zlab qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ifodalangan ommaviy axborot vositalari haqidagi qoidalar uning yana bir yangi jihatlaridandir.*

Калит сўзлар: *O'zbekiston Respublikasi, Konstitutsiya, matbuot, huquq, erkinlik, axborot, qonun, ommaviy axborot vositalari, televideniye, radio, Monopoliya, raqobat, mustaqil, Jamiyat, demokratlashtirish, liberallashtirish, so'z, fikr erkinligi, axborot izlash.*

Аннотация. *Еще одним новым аспектом Конституции Республики Узбекистан являются положения о средствах массовой информации, принятые с целью построения гуманного, демократического и правового государства, основанного на историческом опыте развития узбекской государственности, признающего первенство общепризнанных норм международного права и гармонизирующего наши многовековые национальные ценности с универсальными критериями.*

Ключевые слова: *Республика Узбекистан, Конституция, пресса, права, свобода, информация, закон, средства массовой информации, телевидение, радио, монополия, конкуренция, независимость, общество, демократизация, либерализация, свобода слова, мысли, поиск информации.*

Abstract. *Another new aspect of the Constitution of the Republic of Uzbekistan is the provisions on the media, which were adopted with the aim of establishing a humane, democratic and legal state, based on the historical experience of the development of Uzbek statehood, recognizing the primacy of universally recognized rules of international law, and harmonizing our thousands of years of national values with universal criteria.*

Key words: *Republic of Uzbekistan, Constitution, press, rights, freedom, information, law, mass media, television, radio, Monopoly, competition, independent, Society, democratization, liberalization, freedom of speech, thought, information search.*

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustaqillik sharofati tufayli so'z, matbuot va fikr yuritish va so'z erkinligini ta'minlashga qaratilgan muhim qoidalar mustakamlab qo'yildi. Ushbu konstitutsiyaviy qoidalarni ikki guruhga tasniflash mumkin.

Birinchi guruh - fikr yuritish va so'z erkinligini inson va fuqaroning daxlsiz hamda ulardan sud qarorisiz mahrum etishga yoki ularni cheklab qo'yishga hech kim haqli bo'lmagan shaxsiy huquq va erkinliklari sifatida qaror toptiruvchi konstitutsiyaviy qoidalar.

Konstitutsiyaning 29-moddasida qayd etilganidek, har kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi huquqiga ega. Har kim o'zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish huquqiga ega, amaldagi konstitutsiyaviy tuzumga qarshi qaratilgan axborot va qonun bilan belgilangan boshqa cheklashlar bundan mustasnodir. Fikr yuritish va uni ifodalash erkinligi faqat davlat siri va boshqa sirlarga taalluqli bo'lgan taqdirdagina qonun bilan cheklanishi mumkin.

Konstitutsiyaning 2, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30 va 31-moddalari ham, garchi ularning matnida "so'z erkinligi", "matbuot erkinligi", "fikr erkinligi" kabi tushunchalar ishlatilmagan bo'lsa-da, inson va fuqaroning ana shu huquq hamda erkinliklari ta'minlanishi va himoya etilishiga xizmat qiladi. Bu konstitutsiyaviy moddalar keyinchalik qabul qilingan ko'plab qonunlar va kodekslarda yanada kengaytirildi va konkretlashtirildi.

Ikkinchi guruh – insonning fikrlash, so'z va matbuot erkinligini to'g'ridan-to'g'ri ta'minlashga qaratilgan fuqarolik jamiyati alohida instituti – ommaviy axborot vositalarining jamiyatdagi huquqiy maqomi belgilab qo'yilgan konstitutsiyaviy qoidalardir.

Konstitutsiyaning 67-moddasi bunga misol bo'la oladi. Unda qayd etilganidek: "Ommaviy axborot vositalari erkindir va qonunga muvofiq ishlaydi. Ular axborotning to'g'riligi uchun belgilangan tartibda javobgardirlar. Senzuraga yo'l qo'yilmaydi". O'zbekiston tarixida birinchi marta ommaviy axborot vositalarining erkinligi prinsipi konstitutsiyaviy qoida tariqasida mustahkamlab qo'yildi^[1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruzasida ta'kidlaganidek, "O'zbekistonda demokratik yangilanishlar jarayonini chuqurlashtirish va fuqarolarning erkinliklarini ta'minlashning g'oyat muhim sharti - bu ommaviy axborot vositalarini rivojlantirish uchun demokratik andozalarni joriy etish bo'yicha aniq choralarni amalga oshirishdir"^[2].

Qonunning “Axborot olish kafolatlari” nomli 3-moddasiga muvofiq: “Har bir fuqaroning axborot olish huquqi kafolatlanadi. Har kimning axborotni izlash, olish, tadqiq etish, uzatish va tarqatish huquqi davlat tomonidan himoya qilinadi”. 4-modda “Axborot olish erkinligining asosiy prinsiplari” deb ataladi. Unga ko‘ra: “Axborot olish erkinligining asosiy prinsiplari axborotning oshkoraligi, hamma olishi mumkinligi, ochiqligi va haqqoniyligidan iboratdir”.

Qonunning 4-moddasida: “Jurnalistdan xabarlar va materiallarni oldindan kelishib olishini, shuningdek, material yoxud xabarning matnini o‘zgartirishni yoxud ularni butunlay nashrdan olib qolishni (efirga berilmaslikni) talab qilishga hech kimning haqqi yo‘q” ekani qayd etilgan.

Jurnalistning o‘z kasbiga doir faoliyatni amalga oshirishi bilan bog‘liq o‘ndan ortiq huquqi sanab o‘tilgan 5-modda misolida so‘z va matbuot erkinligini ro‘yobga chiqarishning yangi huquqiy qirralari namoyon bo‘lgan.

Jurnalist o‘z kasbiga doir faoliyatni amalga oshirish chog‘ida ega bo‘ladigan: axborot to‘plash, uni tahlil etish va tarqatish; axborot olish uchun davlat organlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarga murojaat etish; davlat siri yoki qonun bilan qo‘riqlanadigan boshqa sirni istisno etgan holda hujjatlar, materiallar va axborotdan foydalana olish; jurnalist tekshiruvi o‘tkazish; o‘zi tayyorlagan xabarlar va materiallarni ommaviy axborot vositalari orqali imzosini yoki taxallusini qo‘yib tarqatish, ularda o‘z fikr-mulohazasini ifodalash; jurnalistlik faoliyatini amalga oshirish yuzasidan mansabdor shaxs qabulida bo‘lish; ma‘lumotlarni belgilangan tartibda yozib olish, shu jumladan, zarur texnika vositalaridan foydalangan holda yozib olish; sudlarning ochiq majlislarida, harbiy harakatlar maydonlarida, tabiiy ofat yuz bergan hududlarda, ommaviy tadbirlarda hozir bo‘lish; e‘lon qilishga tayyorlangan ma‘lumotlarni tekshirish uchun mutaxassislariga murojaat qilish kabi huquqlar shular jumlasidandir[3].

Shunday qilib, avvalo, qonun “Monopoliyalashtirishga yo‘l qo‘yilmasligi” deb ataluvchi 4(1)-modda bilan to‘ldirildi. Yangi moddaga ko‘ra, ommaviy axborot vositalarining ishlab chiqarilishi hamda tarqatilishi sohasida monopollashtirishga va insofsiz raqobatga yo‘l qo‘yilmaydi[4].

Barcha ommaviy axborot vositalariga, mulk shakli, tiraji, qamrovi hamda mavzu yo‘nalishidan qat’i nazar, ularning mamlakatimiz axborot maydonida halol raqobat asosida faoliyat olib borishi uchun davlat zarur shart-sharoitlarni yaratib berishi lozim. Aytish mumkinki, bu - jamiyatni tom ma’noda demokratlashtirish garovidir”[5].

“Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi qonunga kiritilgan tegishli o‘zgartirishlar talqinini davom ettiramiz. Qonunning “Ommaviy axborot vositalaridan foydalanishda suiiste’mollarga yo‘l qo‘yilmasligi” nomli 6-moddasi ushbu modda talablarini buzganlikda aybdor shaxslar, shu jumladan muharrir (bosh muharrir), jurnalist, boshqa shaxslar qonun hujjatlariga muvofiq javobgarlikka tortilishini ko‘zda tutuvchi to‘rtinchi qism bilan to‘ldirildi[6].

Bir so‘z bilan aytganda, O‘zbekistonda ommaviy axborot vositalari erkinligining nafaqat huquqiy asoslarini mustahkamlash, balki, shu bilan birga ularning moliyaviy mustaqilligini ta’minlashga qaratilgan islohotlarga alohida ahamiyat qaratilayotgani bejiz emas.

Jamiyatni demokratlashtirish va liberallashtirish sharoitida ommaviy axborot vositalarining moliyaviy mustaqilligiga erishish ularning erkinligi, demakki, so‘z, fikr erkinligi, axborot izlash, olish va tarqatish huquqi mustahkamlangan konstitutsiyaviy qoidalar ijrosi to‘la va tom ma’noda ta’minlanishi yo‘lidagi muhim kafolatlardan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharh. T.: “O‘zbekiston”, 2008, 256-bet.
2. Karimov I.A. O‘zbek halqi hech qachon, hech kimga qaram bo‘lmaydi. T.13.-T.: “O‘zbekiston”, 2005, 125-bet.
3. Jurnalistik faoliyatini himoya qilish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi 24.04.1997 y. 402-I-son Qonuni bilan tasdiqlangan. // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Axborotnomasi 1997 y. 4-5-son, 110-modda
4. “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi 26.12.1997 y. 541-I-son Qonuni bilan tasdiqlangan. // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Axborotnomasi 1998 y. 1-son, 10-modda // O‘zbekiston Respublikasi 30.08.2002 y. 405-II-sonli Qonuni bilan o‘zgartirishlar kiritilgan // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Axborotnomasi 2002 y. 9-son, 165-modda.
5. Karimov I. A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashmoq kerak. T. 10. – T.: “O‘zbekiston”, 2002. – 132 b
6. “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi 26.12.1997 y. 541-I-son Qonuni bilan tasdiqlangan. // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Axborotnomasi 1998 y. 1-son, 10-modda // O‘zb.Res. 30.08.2002

у. 405-II-sonli Qonuni bilan o'zgartirishlar kiritilgan // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Axborotnomasi 2002 y. 9-son, 165-modda. 30.08.2002 y. 405-II-sonli Qonuni bilan o'zgartirishlar kiritilgan // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Axborotnomasi 2002 y. 9-son, 165-modda.

УДК: 94(575.1)

РЕКОНСТРУКЦИЯ ТАШКЕНТА 1940–1950-Х ГГ.: ИДЕОЛОГИЯ И ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ПРАКТИКА

Б.А.Алимджанов, к.и.н., с.н.с., Института антропологии АН РУз, Ташкент

Annotatsiya. Maqola 1930-1960-yillarda Toshkent arxitekturasining shakllanishi va evolyutsiyasini Sovet O'zbekiston me'morchiligida milliy shakl va sotsialistik mazmun shakllanishi kontekstida tahlil qilishga bag'ishlangan. Arxiv materiallari asosida arxitektura tafakkurining rivojlanishining asosiy bosqichlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: Toshkent arxitekturasi, milliy uslub, sotsialistik realizm, sovet me'morchiligi

Аннотация. Статья посвящена анализу становления и эволюции архитектуры Ташкента в 1930–1960-е годы в контексте формирования национальной формы и социалистического содержания в зодчестве Советского Узбекистана. На основе архивных материалов выявляются ключевые этапы развития архитектурной мысли.

Ключевые слова: архитектура Ташкента, национальный стиль, социалистический реализм, советская архитектура

Abstract. The article is devoted to the analysis of the formation and evolution of Tashkent architecture in the 1930s and 1960s in the context of the formation of a national form and socialist content in the architecture of Soviet Uzbekistan. Based on archival materials, the key stages of the development of architectural thought are identified.

Key words: architecture of Tashkent, national style, socialist realism, Soviet architecture

Введение. С конца 1930-х годов архитектура Ташкента вступает в новую фазу — фазу социалистической реконструкции. На городском совещании архитекторов 28 июня 1940 года председатель Союза архитекторов Узбекистана Джахангиров заявил, что «план реконструкции Москвы открывает новую эпоху в истории городского строительства и архитектуры», ставя задачу аналогичного преобразования Ташкента [Национальный архив Узбекистана (далее НАУ). Ф. Р-2532. Оп. 1. Д. 29. Л. 7]. Таким образом, московский опыт становится нормативной моделью, символом идеологической и художественной правильности.

Историография вопроса. Значительный вклад в осмысление архитектуры Центральной Азии как особого пространства советского модерна внесли исследования Ф. Мойзера. В книге «Сейсмический модернизм» [Мойзер, 2016] Ташкент рассматривается как лаборатория советского домостроения, где архитектурные решения формировались под влиянием сейсмических рисков, массового жилищного строительства и идеологии модернизации. В более поздней работе, написанной совместно с Д. Хмельницким [Мойзер, Хмельницкий, 2021], предложена периодизация советской архитектуры Центральной Азии, выделяющая сталинский, «оттепельный» и позднесоветский этапы. Схожий регионально-ориентированный подход демонстрируют исследования Самарканда [Деменова, Поляков, 2025], где градостроительное развитие анализируется через призму локальной архитектурной практики, а не только через директивы центра. С конца 2010-х годов в историографии отчётливо проявляется постколониальный и критический поворот. Альбом Р. Конте и С. Перего [Conte, Perego, 2019] и фундаментальный справочник Б. Чуховича и О. Казаковой [Чухович, Казакова, 2025] репрезентируют советский модернизм Центральной Азии как самостоятельное архитектурное явление, выходящее за рамки вторичности по отношению к «метрополии».

Дискуссии среди архитекторов по генплану Ташкента. Генеральный план Ташкента предусматривал радикальное обновление структуры города, усиление его роли как культурного и промышленного центра всего Среднеазиатского региона. Архитектор Брилевич, один из участников совещания, отмечал, что проект отражает «заботу о человеке»

и что «город должен быть обводнён и озеленён». По расчётам, «процент зелени подушно должен быть доведён до 45 кв. м на одного жителя — наибольший показатель в мире» [НАУ. Ф. Р-2532. Оп. 1. Д. 29. Л. 15-21]. В планировочных решениях особое внимание уделялось улице Навои, которая рассматривалась как главная магистраль новой столицы, где должны были сосредоточиться здания правительственного и культурного значения. В этом виден перенос идеалов сталинской монументальности и ансамблевого градостроительства на среднеазиатскую почву: Ташкент должен был стать «столицей, влияющей на весь Восток» [НАУ. Ф. Р-2532. Оп. 1. Д. 29. Л. 21]. Однако практическое воплощение генерального плана сталкивалось с множеством трудностей. Участники совещаний фиксируют «дефицит кирпича», отсутствие квалифицированных мастеров и низкое качество строительных работ. Архитектор Зотов отмечал: «Алмата и Сталинабад уже имеют ведущие архитектурные ансамбли. Этого о Ташкенте мы пока сказать не можем» [НАУ. Ф. Р-2532. Оп. 1. Д. 29. Л. 26-27]. Эти высказывания отражают реальное положение дел: грандиозные идеологические замыслы не всегда совпадали с материальными возможностями республики. По свидетельству стенограмм, архитекторы жаловались, что «приличный проект есть, но нет грамотного строителя», и что «трагедия в том, что недоброкачественные мастера безобразно работают» [НАУ. Ф. Р-2532. Оп. 1. Д. 29. Л. 54].

Помимо материальных проблем, существовали организационные. Московские проектировщики, привлекаемые к строительству, часто действовали без учёта местных условий. Так, здание Центрального телеграфа, «присланное из Москвы», после переделки «производит удручающее впечатление: по цвету чрезвычайно тяжёлое здание, все дефекты сохранились, а новых возникло ещё больше» [НАУ. Ф. Р-2532. Оп. 1. Д. 29. Л. 36-38]. Этот эпизод характерно демонстрирует напряжение между центром и периферией, между унификацией и локальной спецификой.

Архитектура Ташкента 1940-х годов становилась не только строительной, но и политической задачей. В докладах архитекторов подчёркивалось, что «Ташкент должен стать столицей, влияющей на весь Восток» — символом победы социализма в мусульманском регионе. Таким образом, эстетика города приобретала пропагандистское значение. Строительство Дворца культуры железнодорожников (арх. Павлов) наглядно показывает стремление к созданию нового «монументального языка». Хотя работа была «выполнена качественно», само здание, по отзывам современников, «производит впечатление китайской пагоды» из-за «нарастающих карнизов» и чрезмерной декоративности [НАУ. Ф. Р-2532. Оп. 1. Д. 29. Л. 40-41]. Эти противоречия отражали поиск стиля, способного совместить национальную выразительность и социалистическую монументальность. Критика эклектики и декоративности сопровождала почти каждое совещание архитекторов. В частности, академик А. В. Щусев, выступая в январе 1941 года, отмечал «отсутствие скромности у архитекторов» [НАУ. Ф. Р-2532. Оп. 1. Д. 35. Л. 7 об.] — замечание, символически обнажающее разрыв между художественным пафосом и скромными возможностями послевоенного строительства.

После войны дискуссия о национальной архитектуре получила новый импульс. На совещании Союза архитекторов Узбекистана в 1946 году, посвящённом конкурсным проектам *Дома правительства и театра имени Хамзы*, архитекторы обсуждали соотношение традиции и современности. Архитектор Полупанов подчёркивал, что национальная форма должна отражать «влияние русского народа» и «роль создателя и творца национальных республик — товарища Сталина». В архитектуре, по его мнению, должны быть выражены темы «ирригации, хлопководства и демократизма», а национальная форма выступает лишь как «организующее начало, вытекающее из идейности содержания» [НАУ. Ф. Р-2532. Оп. 1. Д. 55. Л. 15–16]. Г. А. Пугаченкова, напротив, призывала преодолеть противопоставление Востока и Запада, считая, что «работа Союза архитекторов должна идти по линии нахождения путей, в которых Запад не отделяется пропастью от Востока». Она выделяла три направления в архитектуре — уклонение от национальной проблемы, обращение к среднеазиатскому наследию и поиски нового синтеза [НАУ. Ф. Р-2532. Оп. 1. Д. 55. Л. 50-51].

Архитектор Булатов выступил против механического воспроизведения «пештака» — монументального портала, символа исламской архитектуры. Он напоминал, что пештак «отражал мощь восточных деспотий» и «по своей архитектонике никак не может отвечать демократическому укладу советского государства» [НАУ. Ф. Р-2532. Оп. 1. Д. 55. Л. 74-76]. Эти споры демонстрируют постепенное смещение акцентов — от идеологического отрицания Востока к попытке его творческой переоценки.

В послевоенный период архитектура Ташкента стала пространством для демонстрации новой культурной идентичности. На уровне идеологии это выражалось в понятии «советской Азии» — как единства национальной формы и социалистического содержания. На уровне художественной практики — в синтезе классических ордерных принципов и восточной декоративности. В 1950-е годы на съездах Союза архитекторов Узбекистана всё чаще звучала мысль, что путь развития архитектуры идёт «через освоение классических принципов» при сохранении «национальных деталей» [НАУ. Ф. Р-2532. Оп. 1. Д. 160. Л. 91–94]. Так формировался своеобразный «неоклассический ориентализм», где античные мотивы сочетались с восточной орнаментикой, а монументальность служила выразителем государственной мощи. Однако уже тогда критики указывали на опасность поверхностного подхода: «Почему главным декоративным элементом должна быть стрельчатая арка? Неужели защитить комнату от солнца не может матерчатый цветной навес?» [НАУ. Ф. Р-2532. Оп. 1. Д. 160. Л. 149] — спрашивал один из участников IV съезда Союза архитекторов (1955). Эта реплика звучит как предвестие будущей смены парадигмы — перехода от репрезентативности к функциональности.

Архитектура Ташкента 1940–1950-х годов явилась результатом синтеза идеологии, художественного поиска и технического прогресса. Генеральный план 1940 года стал символом начала «великого эксперимента» по созданию социалистического города Востока, в котором эстетика, политика и инженерия существовали в едином пространстве.

В то же время архивные документы фиксируют глубокие противоречия между нормативным идеалом и реальной практикой. Период 1940–1950-х — это время становления архитектурного языка советского Востока, одновременно монументального и противоречивого, в котором национальная форма окончательно утратила самостоятельность, превратившись в орнамент социалистического реализма.

Заключение. Эволюция архитектуры Ташкента середины XX века отражает трансформацию самого понятия архитектуры в советской культуре — от идеологического инструмента к пространству рефлексии и памяти. Архивные материалы позволяют увидеть, как за официальными декларациями о «социалистическом содержании» скрывалась напряжённая борьба за художественную автономию, профессиональную компетенцию и уважение к культурной среде. В итоге можно заключить, что архитектура Ташкента в 1930–1960-е годы прошла путь от догматического отрицания прошлого к осознанию его ценности — путь, в котором социалистическая утопия постепенно уступала место поиску национального реализма и индивидуальности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Деменова В. В., Поляков Г. М. Градостроительное развитие Самарканда во второй половине XX века. Анализ региональной архитектурной практики в советском Узбекистане // Научные труды Санкт-Петербургской академии художеств. — 2025. — №. 74. — С. 143-158.
2. Мойзер Ф. Сейсмический модернизм. Архитектура и домостроение советского Ташкента. Берлин, Dom Publishers, 2016.
3. Мойзер Ф., Хмельницкий Д. Три эпохи советской архитектуры в Центральной Азии // Вестник МИЦАИ. 2021. №. 31. С. 7-18.
4. Чухович Б., Казакова О. Ташкент: архитектура советского модернизма. 1955–1991. Справочник-путеводитель. М.: Гараж, 2025.
5. Conte R., Perego S. Soviet Asia. Soviet Modernist Architecture in Central Asia. London: Fuel, 2019.

УСЛОВИЯ ЖИЗНИ И ТРУДА СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ КАРАКАЛПАКСТАНА В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

*Г.С.Алламуратов, PhD, Нукусский военно-академический лицей «Темурбеклар мактаби»
МВД Республики Узбекистан, Нукус*

Annotatsiya. *Maqola Ikkinchi jahon urushi yillarida Qoraqalpog'iston qishloq aholisi hayoti va mehnat sharoitlariga bag'ishlangan. Unda urush davridagi qoraqalpoq xalqining kundalik turmushi — maishiy hayot, oziq-ovqat, kiyim-kechak, mehnat faoliyati, ta'lim jarayoni, dam olish, to'y marosimlari, qo'shiqlar, urf-odatlar, odatlar, kasalliklar va boshqa jihatlar yoritilgan. Arxiv materiallari asosida qoraqalpoq xalqining front ortida Qizil Armiya jangchilarini ta'minlash yo'lidagi fidokorona mehnati ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *Qoraqalpog'iston qishloq aholisi, don mahsulotlari, guruch, beda (lyutserna), U.Tleubergenov, paxta dalalari, qishloq xo'jaligi sohasi*

Аннотация. *Статья посвящается условия жизни и труда сельского населения Каракалпакстана в годы второй мировой войны. В ней освещаются основные аспекты повседневной истории каракалпакского народа периода второй мировой войны как быт, пища, одежда, занятие, учеба, отдых, свадьба, песни, обряды, привычки, болезнь и др. На основе архивных материалов освещается ратный труд каракалпакского народа в тылу по обеспечению бойцов Красной Армии.*

Ключевые слова: *Сельских жителей Каракалпакстана, зерна, рис, люцерн, У.Тлеубергенов, хлопковые поля, сельскохозяйственной сфера*

Abstract. *The article is devoted to the living and working conditions of the rural population of Karakalpakstan during the World War II. It highlights the main aspects of the everyday life of the Karakalpak people in this period, including household conditions, food, clothing, occupations, education, leisure, weddings, songs, traditions, customs, diseases, and others. Based on archival materials, the article reveals the dedicated labor of the Karakalpak people on the home front in supplying soldiers of the Red Army*

Keywords: *Rural population of Karakalpakstan, grain, rice, alfalfa, U. Tleubergenov, cotton fields, agricultural sector*

В победу над фашизмом во Второй мировой войне определенный вклад, наравне с другими народами Советского Союза, внес и народ Каракалпакстана. Посланцы из Каракалпакстана храбро и беззаветно сражались на фронтах войны, а в тылу не покладая рук трудились старики, женщины и подростки.

Накануне войны в сельской жизни установилось некое затишье. В сельскохозяйственной сфере завершилось объединение дехкан в коллективные хозяйства: в 1938 году насчитывалось 696 колхозов, объединявшие 48370 колхозников с посевной площадью 100,6 тысяч га[1]. В архивных документах утверждалось, что «до войны население жило тихой, мирной жизнью узко земледельческой и рыболовецкой страны, в ней не было скученности населения, вообще и в частности скученности в каких-либо определенных местах. Почти не было миграции населения»[2].

Численность сельских жителей Каракалпакстана, по итогам переписи 1939 года, составляло 411900 человек (217171 мужчин и 194729 женщин), что составляло 87,7% всего населения[3]. Превалирование сельских жителей в структуре населения республики было обусловлено характером землепользования и повседневной практикой людей, с учетом их национально-бытовых особенностей. Осуществление районирования, основной задачей которого являлось упрощение структуры административного деления в соответствии с уровнем развития экономики, национальным составом, численностью населения и т.п., еще более усугубило эти особенности. После этого вместо четырехступенчатой системы административного деления (область – уезд - волость - село) вводилось трехступенчатое

(округ - район - село). Новая система административного деления упрощала структуру управления области.

С начала 1941 года личное хозяйство сельских жителей вновь было обложено различными налогами. Например, 5 января 1941 года СНК ККАССР принял постановление «О сборе на нужды жилищного и культурно-бытового строительства с населения, занимающегося сельским хозяйством в 1941 году по ККАССР»[4]. В целом, за 1934-1940 годы было принято 5 подобных постановлений. Согласно этому постановлению в 1941 году с каждого колхозника, не имеющего не обобществленных источников дохода, собирали по 8 рублей, на тех колхозников, кто имел какой-либо другой доход (с приусадебных участков, домашний скот и птицу и т.д.) сумма т.н. «сельского культсбора» составлял от 29 до 36 рублей. Размер сбора зависел от территориально-административного расположения и жизненного уровня населения. Самая высокая сумма (36 рублей) «культсбора» назначалась на сельских жителей, состоящих в колхозах Турткульского, Шаббазского и Тамдынского районов. По 34 рубля облагались колхозники Кегейлийского, Ходжейлийского и Чимбайского районов, по 32 рубля – Кипчакский и Муйнакский район, по 30 –рублей Нукус и Куйбышевский район, по 29 рублей – Тахтакупырский, Кунградский и Караузьякский районы. Облагались «сельским культсбором» и жители Турткуля, Нукуса, Чимбая, поселка Муйнак и других городских образований, которые занимались сельским хозяйством. «Сельский культсбор» собирался и с единоличных хозяйств, при этом сумма превышала в 12-20 раз, в зависимости от критерий. Например, единоличные хозяйства подразделялись на две категории – не имеющие и имеющие рабочий скот и другие доходы. Отнесенные к первой категории платили по 100 рублей, а имеющие сельские жители – по 175 рублей вне зависимости от района. При этом они должны были быть собраны в течение февраля по март месяцы, то есть когда истощались все запасы хозяйства и оставались только то, что припасено для посева. Параллельно весной проводились самообложение, проверка годовых отчетов колхозов и сплошного налогового учета. То есть, почти ничего не выделяя сельскому населению, выживавшему в основном за счет натурального хозяйства, государство, в то же время, облагало их многочисленными налогами и в добровольно-принудительном порядке обязывало участвовать в покупке облигаций государственных займов и в денежно-вещевых лотереях, при этом требовали сдачи государству зерна и шалы (риса) по плану. Все это обеспечивалось под надлежащим контролем советско-партийных органов. Например, 26 ноября 1940 года СНК ККАССР и обком партии принимает постановление о хлебозаготовках, указывая, что колхозники и единоличники сдали государству хлеба всего на 53% и требует усилить руководства партийно-советских органов хлебозаготовками[5]. С началом войны этот контроль еще более усилилось, что, например, колхозники Турткульского района уже к июлю 1941 года скупили весь выделенный им объем государственного займа за наличность[6].

Кампания по сбору хлопка стала боевым фронтом, власти призывали привлечь для сбора хлопка всех, даже детей и стариков. Ветеран труда У.Тлеубергенов вспоминал, что после 5 класса, аксакалы аула, посоветовавшись, стали привлекать их к сельскохозяйственным работам табельщиком: «Каждый день мы обязаны были сдавать отчет в правлении колхоза за проделанную за день работу. Расстояние до правления была в 8-10 км. Мы каждый день преодолевали это расстояние, пешком за день почти 20 км. Трудовая дисциплина была очень строгой, тем не менее, результаты по посеву хлопка, урожайность по люцерне, рису и других культур, были низкими»[7].

Вторая мировая война входила в жизнь мирных людей аулов и кишлаков Каракалпакстана через жесткую, пугающую правду сводок Совинформбюро и повестки из военкоматов. Помимо того, Указом Президиума Верховного Совета СССР «О режиме рабочего времени рабочих и служащих в военное время» от 26 июня 1941 г. вводились обязательные сверхурочные: рабочий день для взрослых - до 11 часов при шестидневной рабочей неделе. То есть, вторжение фашистской Германии на территорию СССР вызвало еще большее ужесточение трудовой дисциплины. Как свидетельствуют Пиржан Сеитов и Наурыз

Жапаков, усилилась роль верхних эшелонов управления. Отлаженный еще до войны механизм конкретного, детального руководства стал действовать с еще большим напряжением.

С началом войны жизнь и условия труда сельского жителя еще более усугубились. Материальное состояние сельских тружеников во многом зависело от доходов колхозов и объема урожая с приусадебного хозяйства. Однако из-за того, что с началом войны значительная часть колхозного урожая отдавалась государству в счет обязательных поставок, выплаты крестьянам по трудодням были небольшими. Поэтому единственным спасением для колхозников стали их подсобные хозяйства, намного сократившиеся в размерах после вышеуказанных решений правительства. Колхозники в своих участках сеяли в основном пшеницу, рис, жугары, кунжут, фасоль (маш), просо и ряд традиционных зернозлаков, которые составляли запасы семьи, часть продавалась на базарах. Часть зерновых перемалывалось в муку (пшеница, джугары) в традиционных небольших ручных мельницах (дигирман), жернова которой вращались вручную. В каждом ауле существовали печи (тандыр) для выпечки хлеба. При организации работы колхозов правительство пыталось организовать централизованную выпечку хлеба в колхозах. Так, в канун войны в распоряжении Респотребсоюза (РесПО) республики имелись 47 пекарен, из них 23 – арендованные в колхозах с суточной пропускной способностью выпечки хлеба на 97 тонн. Кроме того имелись еще 23 собственных тандыра и 124 арендованных у колхозников с суточной пропускной способностью в 50 тонн[9].

От сельского жителя требовалась беспрестанный труд во имя выполнения и перевыполнения плановых заданий. Как свидетельствуют воспоминания ветеранов в периодике, колхозники днем собирали хлопок, вечером раскрывали гуза-пай, сушили в юртах и землянках, чтобы утром сдавать в хлопкопункты. Ветеран труда У.Тлеубергенов вспоминает, что в годы войны «люди с раннего утра отправлялись на казу, пахали землю с запряженными в ярмо быками, вскапывали землю вручную, сеяли хлопок, сорго, рис, люцерну, ячмень. Сдав собранный урожай, вновь принимались за работу. Хорошей обуви, одежды не было, не хватало хлеба, продуктов. «Шерим етик» от дождя и снега размокал и падал с ног. Чтобы сапоги держались на ноге их привязывали изготовленными из кендира веревками. Многие и вовсе босиком выходили на работу»[10]. «Старики, женщины, дети – все выходили на хлопковые поля, а во время сбора хлопка поздней осенью, - вспоминает он, - собирали не раскрывшиеся, окаменевшие коробочки хлопка, до ночи раскрывали их, выковыривали хлопок, а ранним утром сдавали. Летом с раннего утра шли косить люцерну, так если косить на солнцепёке, то семена могли просто рассыпаться. Возвратившись с поля, работали по своему хозяйству, ужинали тем, что есть и до 2-3 выходили на покос риса. В общем, люди того времени из 24 часов дня и ночи на полях в работе и труде проводили 18-20 часов»[11].

С начала войны дефицит рабочей силы возрастал, причем ускоренными темпами. Поэтому занятия в школах срывались и ученики сдавали экзамены экстерном. На колхозные поля возвращались ветераны, домохозяйки, учащиеся. Например, в Турткульском районе был организован «воскресник» по сбору хлопка, в котором участвовали 10434 человек, вся заработанная в тот день сумма (39745 рублей) поступила в Фонд обороны[12].

Из-за нехватки рабочих рук, осенью 1941 года на сбор хлопка привлекли учащихся и студентов. Так, академик С.Камалов вспоминает, что осенью 1941 года из-за войны впервые вывели студентов на сбор хлопка. С тех пор студенты весной выезжают на прополку, осенью – на сбор хлопка[13]. Это подтверждает и К.Камалов, указывая, что осенью 1942 года, через полтора месяца с начала учебы, в институт приехал секретарь обкома О.Татыбаев, провел собрание и отправил студентов на сбор хлопка[14].

С 1942 года на сельскохозяйственные работы начали массово вовлекать и школьных детей-подростков. Сначала их начали использовать на прополке на хлопковых полях, летом – летом на покосе пшеницы и сбор колосьев, а осенью – на сборе хлопка. Например, газеты того времени писали, что учащиеся неполной школы им. Сталина Кунградского района во время

летних каникул активно участвуют в окультуривании хлопка и уборке урожая зерновых, на деле помогая колхозу»[15].

В мае 1943 г. были ликвидированы политотделы МТС и совхозов. Начиная с 1944 г. усилилась борьба за укрепление сельскохозяйственной артели, за восстановление демократических форм управления, которые во многих колхозах были преданы забвению.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Архив Жокаргы Кенеса Республики Каракалпакстан (АЖК РК), ф.1, оп.167, д.1, л.24.
2. Центральный Государственный архив Республики Каракалпакстан (ЦГА РК), ф.273, оп.1, д.122, л.61.
3. Всесоюзная перепись населения 1939 года: основные итоги. – Москва, 1992. С.26.
4. ЦГА РК, ф.Р-322, оп.1, д.802, л.5.
5. ЦГА РК, ф.Р-551, оп.1, д.5107, л.121.
6. ЦГА РК, ф.Р-551, оп.1, д.5106, л.21.
7. Моянов Ж. Ердилди ардакласын. – Нөкис, 2020. 20-б.
8. Қызыл Қарақалпақстан, 1940, 11 октябрь.
9. ЦГА РК, ф.Р-322, оп.1, д.802, л.8.
10. Тилеўмуратов У. Өмир өткеллери. – Нөкис, 2009. С. 9.
11. Моянов Ж. Ердилди ардакласын. – Нөкис, 2020. 20-21-бб.
12. ЦГА РК, ф.Р-551, оп.1, д.5106, л.49.
13. Камалов С.Өмирим сабақларынан... – Нөкис, 2019. С.12.
14. Камалов К. Ел қызметинде. – Нөкис, 1995. 10-б.
15. Қызыл Қарақалпақстан, 1943, 10 июль

УЎК: 930.2(093): 2(575.152)

ЖАНУБИЙ ЎЗБЕКИСТОН ЗИЁРАТГОҲЛАРИНИНГ МАНБАЛАРДА ЁРИТИЛИШИ

С.Н.Джуроева, DSc, Ўзбекистон Миллий университети, Тошкент

Аннотация. Мазкур мақолада ўрта асрларда Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудлари бўлган Қашқадарё ва Сурхон воҳаси тарихи, ҳудуд топонимикаси, географияси, аҳоли турмуш тарзи, савдо ва жой номлари, шаҳар маданияти, олим-фузалолари, урф-одатлари, аллома, авлиё, пирлар билан боғлиқ зиёратгоҳларнинг шаклланиш тарихи ҳақидаги бирламчи маълумотлар қўлёзма манбалар, тарихий -бадий асарлар, саёхатчилар, элчилар, тарихчи олимларнинг асарлари асосида ўрганилиб, илмий таҳлил қилинган. Шу билан бирга мақолада қадимги Насаф, Кеш, Шаҳрисабз, ва Термиз каби шаҳарлар қурилиши, маҳаллий аҳолининг зиёратга, қадамжоларга муносабати, таширифи каби масалалар ёритилган.

Калит сўзлар: шаҳар, аллома, зиёратгоҳ, қадамжо, тарихчи, географ, этнограф, манба, асар, қўлёзма, адабиёт, сайёҳ, элчи, аҳоли, асар, тасаввуф, маросим, урф-одат, ибодат, культ.

Аннотация. В данной статье рассмотрены история Кашкадарьинского и Сурханского оазисов, являющихся южными районами Узбекистана в средние века, топонимия местности, география, быт населения, торговля и топонимы, городская культура, ученые, традиции, история формирования святынь, связанных пирсом. Первоначальные С алломой, святым научно И изучались Данные анализировались на основе рукописных источников, историко-художественных произведений, трудов путешественников, послов, историков. При этом в статье освещаются такие вопросы, как строительство таких древних городов, как Насаф, Кеш, Шахрисабз и Термез, а также отношение местных жителей к паломничеству и паломничеству.

Ключевые слова: город, аллама, святыня, паломничество, историк, географ, этнограф, источник, произведение, рукопись, литература, путешественник, посол, население, труд, суфизм, ритуал, традиция, богослужение, культ.

Abstract. In this article, the history of Kashkadarya and Surkhan oasis, which are the southern regions of Uzbekistan in the middle ages, the toponymy of the area, geography, the way of life of the population, trade and place names, city culture, scholars, traditions, the history of the formation of shrines related to alloma, saint, and pirs. primary data were studied and scientifically analyzed on the basis of manuscript sources, historical and artistic works, works of travelers, ambassadors, and historians. At the same time, the article covers issues such as the construction of ancient cities such

as Nasaf, Kesh, Shahrisabz, and Termiz, as well as the attitude of local residents to pilgrimages and pilgrimages.

Key words: *city, allama, shrine, pilgrimage, historian, geographer, ethnographer, source, work, manuscript, literature, traveler, ambassador, population, work, Sufism, ritual, tradition, worship, cult.*

Кириш. Марказий Осиё қадимда сўфийлик авлиёлар культининг шаклланишига ҳисса қўшган ҳудуд ҳисобланган. Яъни, ўзининг тақвоси, чуқур билими билан машҳур бўлган тасаввуф вакиллари (муршид, шайх, пир, эшонлар) ҳаёти давомида ёки вафотидан кейин ҳам авлиё сифатида ҳурматга сазовор бўлиб, уларнинг қабрлари ибодат, зиёрат объектига айланган.

Сўфийлик тариқатлари гуллаб яшнаган даврда исломда "ширк" ҳисобланган азиз авлиёларнинг қадамжолари мазорларини зиёрат қилиш кучайган. Шу билан бирга исломдан олдинги қадимий эътиқодлардан қолган муқаддас ерларни эъзозлаш ҳам урфга кирган.

VII асрда ислом дини таъсирида вужудга келган тасаввуф таълимоти фаол ижтимоий ҳаётдан воз кечиш орқали Худо билан ўзини бирлаштириш ва ҳақиқатни англашга йўналтирилган. Сўфийликка эришиш шариат, тариқат, маърифат ва ҳақиқат босқичларини амалга оширишни назарда тутди. Ўзини сўфийлик йўлига бағишлаб, юқори даражага эришганлар пир (валий), дарвеш мақомига кўтарилган, улар ҳаётлигидаёқ азиз шахсга айланган. Шу ўринда жанубий Ўзбекистонда ҳам тариқат вакиллари, пир-муршидлар номи билан боғлиқ зиёратгоҳлар мавжудлигини таъкидлаш лозим.

Мавзунинг долзарблиги ва ҳозирги ҳолати. Жанубий Ўзбекистон ҳудудидаги зиёратгоҳлар масаласига доир маълумотларни ёзма манбалар бўлган эсдалик, хотира, ҳисобот, сайёҳатнома, қозилик ва вақф ҳужжатлари орқали аниқлаш, ўрганиш ва тадқиқ қилиш бугунги куннинг долзарб вазифаси ҳисобланади.

Ҳозирги кунда Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудларида Қарши, Шаҳрисабз, Китоб, Косон, Яккабоғ, Термиз, Шеробод, Денов каби қадимги шаҳарлар сақланиб қолган бўлиб, ҳар бир ҳудуднинг ўз топонимикаси, тарихи, географияси, афсона ва диний қарашлари билан боғлиқ тарихий ва маданий манзилгоҳлари бўлган. Улар ўзида аллома ва авлиёларнинг шахси, насаби, улар яшаган давр билан боғлиқ тарих, ислом оламида ёки умуман илм-фан йўлида уламолар қолдирган меросни жамлаб, халқимиз миллий ва маънавий қадриятларининг муҳим элементи сифатида асраб келинмоқда.

Тажриба қисми (тадқиқотни амалга ошириш). Ўзбекистон ҳудудида мустамлака ва совет даврида зиёратгоҳларга ташриф таъқиб остига олинган. Алломаларнинг қабрлари харобага айланган. Улардан омборхона, сақловхона сифатида фойдаланилган.

Зиёрат объектларининг шаклланиш тарихини ўрганиш давомида таъкидлаш керакки, Марказий Осиё халқлари ҳаётида зиёратгоҳлар масаласи ва уларнинг ижтимоий-маънавий ҳаётидаги аҳамияти борасида турлича муносабатлар бўлганлигини кузатиш мумкин. Умуман олганда, тарихий манбалар бу тарихий жараёнлар, алоҳида фактлар, содир бўлган ҳодисаларни ўзида мужассам этган моддий маданиятга тегишли ҳужжат ва предметларнинг бир-бирини тўлдирувчи мажмуидир. Уларнинг асосида у ёки бу тарихий давр ҳақидаги тасаввурлар шакллантирилиб, турли тарихий воқеаларни келтириб чиқарган сабаб ва оқибатлар ҳақидаги илмий гипотезалар илгари сурилади.

Тарихий манбалар сифатида хизмат қиладиган археологик ва ёзма манбаларнинг вазифасига қараб таснифлаган олимлар уларнинг орасида қабрлар, ибодатхоналар, ғорлар, петроглифлар (қояларга чизилган расмлар) ва аҳоли турмуши билан боғлиқ алоҳида топилмаларни ажратиб кўрсатишган [1:21-27].

Ўрта асрларда, Қашқадарё воҳаси тарихини ёритувчи маълумотлар ҳудуд топонимикаси, географияси, аҳоли турмуш тарзи ва жой номлари билан боғлиқ маълумотларни ўз ичига олади. Жумладан, дастлабки маълумотлар X асрда Кешга (ҳозирги Шаҳрисабз) келган араб сайёҳи Ибн Ҳавқал асарида келтирилиб, унда Кеш шаҳри кўхандиз, ҳисна ва работдан ташкил топганлиги, шаҳар Мадина работ билан тутшиб кетганлиги айтилади. Ички шаҳар ва

кўхандиз хароба ҳолатда бўлиб, шаҳарнинг барча иморатлари лойдан ва ёғочдан қурилган [2:65-66]. Кеш шаҳридаги қишлоқларнинг аҳолиси ҳақидаги маълумотлар, бу ерга ташриф буюрган яна бир араб сайёҳи Муқаддасий (X аср), Табарий (839-923) ва Истахрий (ваф.тах. 957) асарларида ҳам учрайди [3:18-30].

Абдулкарим ас-Самъоний XII аср ўрталарида Бухоро, Самарқанд, Хоразм, Насаф, Кеш ва Термиз шаҳарларига ташриф буюриб, Қарши воҳасида бўлган вақтида, у ернинг шаҳар ва қишлоқларини, олим ва фузалоларини ўрганган, улар билан танишиб, суҳбат қурган. Унинг "Насабнома" ("ал Ансоб") номли қимматли асарида, Самарқанд, Насаф ва кешлик 90 та алломанинг номи зикр этилади. Жумладан, Қарши туманидаги ҳозирги Қовчин (аввалги Ибсан қишлоғи)дан етишиб чиққан алломалар ҳақида ҳам маълумот беради [4:225-226]. Абдулкарим ас-Самъонийнинг маълумотига кўра, 834 йил Насафда биринчи марта шайх Абу Абд ар-Раҳмон Муоз ибн Ёқуб Косоний жомеъ масжиди, унга яқин жойда сўфийлар учун раббат, қудук ва таҳоратхоналар қурдирилган [3:52-53].

Маълумки, ислом дини ривожига ҳисса қўшган тасаввуф шайхларининг давлат подшоҳлари олдида ҳам обрўи баланд бўлган, улар ислом уламоларини жуда ҳурмат қилиб ўзларига пир деб билган, пир-муридлик даражаси ривожланган. Айнан шу асосда, машҳур авлиёларнинг қабрлари вафотларидан кейин ҳам катта зиёратгоҳ бўлиб қолган. Уларнинг халқ орасидаги обрўи, кўрсатган қароматларига қараб, зиёратгоҳнинг мавқеи кўринган. Бошқа давлатлардан келган элчи, сайёҳлар ҳам ислом оламида машҳур бўлган шахс ҳурмати учун қабрларини зиёрат қилган.

IX-X асрларда араб тарихчи ва географлари Ибн Хурдодбех, Табарий [5:658-663]. Балазурий, Истахрий, Ибн Ҳавқал, Мақдисий, Ибн Факих, Жайхуний ва бошқалар эски Термиз ва у ердаги маънавий, ижтимоий-сиёсий ҳаёт ҳақида ўз асарларида қимматли маълумотларни келтирганлар. Масалан, IX асрда Термизга келган Абдулқосим Убайдуллоҳ ибн Хурдодбех (820-913) "Китаб масолик ул -мамолик" асарида Термизни Балх билан Амударё ўзаро боғлаб туриши, у ердан ҳар икки томонга сув орқали ўтиш жойи борлигини қайд этади [6:66].

Мақдисий (947-990) Термизга сув йўли орқали кемалар келишини, бу даврда четга совун, елим ва қайиқ сотилганини қайд этади [7:291]. Ибн Ҳавқал ҳам бу маълумотни тасдиқлаб, Термиз работларида саёхатчиларнинг тўхтовсиз оқими туфайли у шаҳарга кўп даромад келтирганини ёзади [3:18]. Термизда бўлган Жайхуний (X аср) "Ашқол ул-олам" асарида Термиз қаъла, мадина, работдан иборат эканлигини, шаҳарда уйлар паҳсадан қурилганлиги, кўчалар майдонлар ва бозорлар эса пишган ғишт билан қопланганини таъкидлайди [8:18].

Жайхуний ва Истахрий (ваф. 957) Термизни деярли бир хил таърифлаган, иккаласи ҳам шаҳарда жомеъ масжид борлигини, бозор ва кўчаларга ғишт тушалганини ҳамда аҳоли турмуш тарзи ҳақида маълумотлар келтиради [9:298]. Мазкур маълумотлар Термизнинг ўрта асрлар савдо ва маданиятдаги аҳамияти юқори бўлганлигини кўрсатади. Шунингдек, Табарий (839-923) ва Балазурий (ваф. 892) Термиз ёнидаги орол ҳақида маълумот берса [10:154], тарихчи Ҳофиз Абру (1362-1431) "Ашқол ал-Ақолим" (Иқлимлар шаклу суратлари) асарида Пайғамбар оролидаги кечув гузаргоҳи бўлган Келиф ҳақида маълумот берган [11:290].

Юқорида келтирилган таҳлиллар шуни кўрсатадики, Термиз ва унинг атрофида ўрта асрларда ислом маданияти шаклланиган. Бу даврда шаҳарлар қурилишида ишлатилган хом ғишт бевосита мақбара ва қабр атрофида ҳам мавжуд бўлганлигини тасдиқлайди.

Абдулкарим ас-Самъоний (1113-1167) ўзининг "Насабнома" (ал-Ансоб) асарида шаҳардан кўплаб уламо, машойих ва фозиллар етишиб чиққанини, олимлардан Исҳоқ ибн Иброҳим ибн Жабала ибн Божавайх Термизий, Аҳмад ибн Ҳасан Термизий, машойихлардан Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Али Ҳаким Термизий, Абу Бакр Варроқ, Термизий ва улардан бошқа кўплаб кишилар номини қайд этади [12:482-485].

Алишер Навоийнинг "Насойим ул-муҳаббат" (1496) асарида, термизлик алломалардан Ҳаким Термизий, Абу Бакр Варроқ Термизий, Абу Зарр Термизий, Муҳаммад ибн Ҳомид Термизий, Юсуф Ҳаёт Термизий (Термизий алломаларнинг ҳаммаси IX асрда яшаган С.Ж.). Абу Наср Муҳаммад Термизий (IX-X аср). Саййид Бурхониддин Термизий (XIII аср), Абу Исо Термизий (IX аср) ҳақида қимматли маълумотлар келтирилган [13:42,157].

Тарихчи Ҳофиз Таниш Бухорий ўзининг "Абдуллонома" асарида, асрнинг бошларида Темурийлар даврида Ҳаким Термизий мақбарасида амалга оширилган қурилиш-таъмир ишлари ҳақида келтириб ўтади [14:310]. Шунингдек, Бухорийнинг 1527 йилда ёзилган "Шарафномаи шоҳий" (Подшони шарафловчи китоб) номли асарида, Термизнинг топографик ўрнини келтириш билан бирга, бу даврда, Термиз Балх ҳукмдорига бўйсунганини ва Абдуллахон шаҳарни қамал қилишдан олдин Ҳаким Термизий ва Абу Бакр Варроқ мазор шайхларини катта совғалар билан сийлаб, ҳурмат кўрсатганини қайд этади (15:22-24). Алишер Навоий ва Абдурахмон Жомий Абу Бакр Варроқ Термизийнинг қabri Термизда эканлигини, улпир Имом Абу Исо Термизийнинг тоғаси бўлганлигини таъкидлайдилар [16:79-82,17:417].

Мазкур маълумотлар таҳлили асосида айтиш мумкинки, Термизийлар нисбаси билан улуғланган уламолар орасида Ҳаким Термизий ва Абу Бакр Варроқ Термизий ижоди ва фаолияти ҳозирги кунда шу номда аталувчи зиёратгоҳлар тарихини ўрганишда манба бўлиб хизмат қилади.

Олинган натижалар таҳлили. Юқорида олиб борилган тадқиқотларга кўра шундай натижалар таҳлилини келтирамиз: таъкидлаш ўринлики, зиёратгоҳлар масаласини ўрганишда зиёратгоҳ таъмири билан боғлиқ вақф хўжалиги маълумотлари ҳам муҳим ҳисобланади. Шу маънода, Хожа Аҳрор Валийнинг вақф ҳужжатлари ҳам қимматли манба вазифасини ўтайди. Мазкур китобда Хожа Аҳрор Валийга тегишли Самарқанд, Бухоро, Тошкент, Қашқадарё вилоятлари ва Афғонистонда жойлашган ер мулки, шаҳар атрофидаги боғлар, савдо-хунармандчилик расталари (тим), ҳаммомлар, тегирмонлар ва бошқа мулклар қайдга олинган ҳужжатлар сифатида берилган. Мазкур мулклар масжид, мадрасалар қуриш ва авлиёлар қabri учун вақф қилингани таъкидлаб ўтилган [30: 631].

Тарихий манбаларда айнан Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудларидаги зиёратгоҳлар масаласининг барча жиҳатларини қамраб олган материаллар ёритилмасада, бироқ ушбу маълумотлар муаммонинг тарихий босқичларини аниқлашга ёрдам беради.

Шунингдек, кейинги давр манбалари бўлган Рузбехоннинг "Меҳмонномаи Бухоро" асарида [31:352], Муҳаммад Солиҳнинг "Шайбонийнома" асарида [32:334] географик ва этнографик маълумотларда Бухоро таркибидаги Қоракўл, Қарши ва Ғузор аҳолисининг ижтимоий ҳаёти ҳақида қимматли маълумотлар учрайди.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, ўрта аср манбалари орқали зиёрат термини, унинг мазмун-моҳияти, дин қонун-қоидаларида мазкур ибодатнинг келиб чиқиши ва шаклланишига муносабат кўрсатиб берилади. Бошқа томондан, жанубий Ўзбекистон ҳудудида яшаб, ижод қилган ислом уламоларининг асарлари орқали тарихий жараёнларни баҳолайди ва зиёрат тарихининг янги қирраларини очиб беради. Шу маънода, ислом манбалари диний эътиқод култининг аҳоли ижтимоий-маънавий ҳаётидаги аҳамиятининг ахлоқий тарбиявий жиҳатларини ўрганиш имкониятини беради.

Тадқиқот таҳлилига тортилган адабиётлар хулосаси Ўзбекистоннинг жанубий ҳудуд зиёратгоҳлари тарихи ва маънавий-маърифий ҳаётдаги аҳамиятини алоҳида тадқиқот объекти сифатида ўрганиш муҳимлигини кўрсатади. Бирламчи манбаларни таҳлил қилиш орқали диний культларнинг келиб чиқиши, мазор, қабр, мақбара номи билан боғлиқ шахслар персонификацияси масаласини (психология, этнология, социология, диншунослик фанлар кесимида) зиёратгоҳ номи билан боғлиқ шахс насаби, илму ирфони, қилган амаллари, қолдирган адабий меросининг мазмун моҳиятини ўрганиш орқали ёшлар онгига ватанпарварлик ғоясини сингдиришда, аҳолининг маънавий тарбиявий онгини ошириш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Источниковедение: Теория. История. Метод: Учебное пособие /И. Н. Данилевский, В. В. Кабанов и др. - Москва, 1998. -С. 21-27.
2. Ибн Ҳавқал. Китоб сураат ал-арз. Т.: Мовароуннаҳр, 2011. -Б. 65-66.
3. Камолитдинов Ш. С. Историческая география Южного Согда и Тохаристана арабоязычным источникам IX-начала XIII вв. -Ташкент, 1996. -С. 18-30.
4. Абдулкарим Самъоний. Насабнома (ал-Ансоб). Бухоро. 2003. -Б. 225-226.
5. Абу Жафар Муҳаммад ибн Жарир Табарий. Тарих ул-умам ва-л-мулк. Байрут: Дор ул-кутуб ул-илмийя, 1407/1986. V. Биринчи нашр. -Б. 658-663.

6. Ибн Хордадбех. Книга путей и стран. Изд. Н. Велехановой.-Баку, 1986.-Б. 66.
7. Шамсиддин Абу Абдуллох Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Абу Бакр Банно Башшорий Макдисий. Ахсан ут-такосим фий маърифати-л-ақолим. М. Ж. Де Гуге нашри асосида.-Қоҳира: Мактабат ул-мадбулий, 1411/1991. Учинчи нашр.-Б. 291.
8. Мухтаров А. М. Джейхани о городах Мавераннахр // Позднефеодальный город в Средней Азии.-Т., 1958.-Б. 18.
9. Абу Исоҳқ Иброҳим ибн Муҳаммад Форсий Истахрий Кархий. Китоб масолик ул-мамолик. Лейден: Брилл, 1870. – Б. 298.
10. Ҳасанов Ҳ. Сайёҳ олимлар. Тошкент: Ўзбекистон, 1981. - Б. 154.
11. Ҳофиз Абру. Ашқол ал ақолим. ЎзР. ФАШИ. Қўлёзма. №5361. -290.
12. Абу Саъад Абд ал-Карим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимий ас-Самъоний. Ал-Ансоб (6 жилдли). Ж.1 / Муҳаммад Абд ал-Қодир Ато хошиялари билан. Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмия, 1419/1998. -Б. 482-485.
13. Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. -Т.: Ўзбекистон, 2018. - Б. 42,157.
14. Ҳофиз Таниш Бухорий. Абдуллонома. 2 ж. Т: Фан, 1969. – Б. 310.
15. Холиқов З., Дежимуродов Х. Термиз ва Чағониённинг ўрта асрлардаги тарихий географияси // Moziydan sado. №2.- 2004. - Б. 22-24.
16. Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. Нашрга тайёрловчилар. С.Ғаниева, М.Мирзааҳмедова. Арабча ва форсчадан таржима қилиб, нашрга тайёрловчи ва маъсул муҳаррир С.Рафиддинов. XX жилд. Тошкент: Фан, 2001. Б. 82-79.

УДК 94(575.4):94(470)«1918/1919»

КРИЗИС ХИВИНСКОГО ХАНСТВА И РОЛЬ ДЖУНАИДХАНА В БОРЬБЕ ПРОТИВ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ (1918–1919 ГГ.)

Д.Ш.Раджабова, PhD, с.н.с., Хорезмская академия Маъмуна, Хива

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4748-7488>

Annotatsiya. Ushbu maqolada 1918 yil boshida Xiva xonligi tarixidagi murakkab davr tahlil etiladi, o‘shanda hokimiyat amalda turkman yetakchisi Jo‘nayxonga o‘tgan. Zamondoshlarning, xususan, yosh xivaliklar yetakchilaridan biri bo‘lmish Palvon Niyoz Yusupovning guvohliklari asosida Jo‘nayxon hokimiyatining diktatorlik xarakteri va xonlik mustaqilligini saqlab qolishga intilishi ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Xiva xonligi, Jo‘nayxon, Turkiston, bolsheviklar, yosh xivaliklar, Palvon Niyoz Yusupov, Amudaryo bo‘limi, Petroaleksandrovsk, Nukus, Turkrespublika, Angliya, Kolchak, tinchlik shartnomasi, 1918-1919 yillar.

Аннотация. В данной статье анализируется сложный период в истории Хивинского ханства в начале 1918 года, когда фактическая власть перешла к туркменскому лидеру Джунайдхану. На основе свидетельств современников, в частности, одного из лидеров младохивинцев Палван Нияза Юсупова, раскрывается диктаторский характер власти Джунайдхана и его стремление к сохранению независимости ханства.

Ключевые слова: Хивинское ханство, Джунайдхан, Туркестан, большевики, младохивинцы, Палван Нияз Юсупов, Амударьинский отдел, Петроалександровск, Нукус, Туркеспублика, Англия, Колчак, мирный договор, 1918-1919 гг.

Abstract. This article analyses a complex period in the history of the Khiva Khanate in early 1918, when actual power passed to the Turkmen leader Junayd Khan. Based on the testimonies of contemporaries, in particular one of the leaders of the Young Khivans, Palvan Niyaz Yusupov, the dictatorial nature of Junaydhan's power and his desire to preserve the independence of the khanate are revealed.

Key words: Khiva Khanate, Junayd Khan, Turkestan, Bolsheviks, Mladokhivites, Palvan Niyaz Yusupov, Amu Darya region, Petro-Alexandrovsk, Nukus, Turkestan Republic, England, Kolchak, peace treaty, 1918-1919.

Введение. Период начала XX века ознаменовался для Хивинского ханства глубокими политическими и социальными потрясениями. На фоне распада Российской империи и установления советской власти в Туркестане, внутренние процессы в ханстве достигли

критической точки. В начале 1918 года, как свидетельствуют исторические источники, фактическая власть перешла в руки Джунаидхана, туркменского лидера, который фактически стал диктатором, подчинив своей воле даже номинального правителя – хана. Этот период характеризуется как борьбой за сохранение суверенитета Хивинского ханства, так и острым противостоянием с нарождающимся большевистским режимом в Туркестане.

Результаты: 1. Передача Власти Джунаидхану и Установление Диктатуры (Начало 1918 г.): В начале 1918 года Хивинское ханство оказалось в состоянии глубокого политического кризиса. Фактическая власть перешла к Джунаидхану, туркменскому лидеру. Как свидетельствует Палван Нияз Юсупов, один из лидеров младохивинцев, Джунаидхан получил “неограниченные права” от хивинского хана и действовал как диктатор. Хан, по его словам, “слушается его как отца” [1], что свидетельствует о полном подчинении номинальной власти реальной силе Джунаидхана. Этот период ознаменовался установлением авторитарного режима, направленного на укрепление власти Джунаидхана.

2. Внешнеполитическая Стратегия Джунаидхана: Борьба Против Большевизма и Поиск Союзников: С самого начала Джунаидхан видел в утвердившемся в соседнем Туркестане большевистском режиме серьезную угрозу. Эта угроза воспринималась не только как опасность для его личного господства, но и как угроза свободе и независимости самого Хивинского ханства. В связи с этим, Джунаидхан активно приступил к укреплению обороноспособности ханства, доведя численность своих войск до 10 тысяч человек.

Осознавая, что небольшому и небогатому Хивинскому государству будет трудно противостоять сильному большевистскому Туркестану, опирающемуся на военную мощь советской России, Джунаидхан начал активно искать союзников. Он устанавливает связи с различными силами, борющимися против большевистского режима:

“Туркестанская военная организация”: Одно из антибольшевистских движений в Туркестане.

“Временное Закаспийское правительство”: Организация, созданная в Закаспийской области для борьбы с большевиками.

Лидеры повстанческого движения в Ферганской долине: Регион, где активно шли антибольшевистские восстания.

А. В. Колчак: Верховный правитель России, возглавлявший силы Белого движения на востоке.

Представители Англии: В октябре 1918 года Англия оказала Джунаидхану значительную военную помощь, прислав 3000 винтовок, пулеметы и боеприпасы [2].

Эта поддержка позволила Джунаидхану укрепить свои вооруженные силы и перейти к активным военным действиям.

3. Военные Операции Против Советских Войск (Сентябрь 1918 – Март 1919 гг.): Укрепив свои позиции, Джунаидхан перешел к активным военным действиям против Амударьинского отдела Туркесреспублики, который представлял собой главный плацдарм для нападения на Хиву. С середины сентября 1918 года по март 1919 года Джунаидхан провел ряд наступательных операций против советских войск, дислоцированных на этой территории.

Конец ноября – декабрь 1918 г.: Эти месяцы ознаменовались наиболее масштабными боевыми действиями. Отряды Джунаидхана заняли Кипчак и Чимбай. Особо ожесточенные бои развернулись под Петроалександровском (ныне Турткуль), административным центром Амударьинского отдела.

Осада Петроалександровска (24 ноября – 3 декабря 1918 г.): После десятидневной осады, Джунаидхан не смог взять город. Подоспевшие из Чарджуя советские подкрепления вынудили его войска отступить.

Осада Нукуса: Более полумесяца длилась осада другого крупного города отдела – Нукуса. Однако и здесь Джунаидхану не удалось добиться успеха. Советское командование, направив подкрепление из Петроалександровска, заставило отряды Джунаидхана с тяжелыми боями отступить от стен города [3].

4. Временное Перемирие и Мирный Договор (Апрель 1919 г.): Несмотря на первоначальные успехи, осады Петроалександровска и Нукуса показали, что полное завоевание Амударьинского отдела будет затруднительным. Из тактических соображений, Джунаидхан принял решение временно приостановить вооруженную борьбу с советским Туркестаном. Это было сделано для того, чтобы получить передышку и более тщательно подготовиться к будущим сражениям.

Обсуждение: Период 1918-1919 гг. стал переломным моментом для Хивинского ханства, определяя его дальнейшую судьбу. Установление власти Джунаидхана ознаменовало собой не только внутренний кризис, но и начало открытого противостояния с советской властью, стремившейся к консолидации своих позиций в Средней Азии.

Джунаидхан из тактических соображений временно приостановил вооруженную борьбу с советским Туркестаном. Чтобы получить передышку для более тщательной подготовки к грядущим боям с большевистским режимом, Джунаидхан изъявил согласие пойти на перемирие с советской стороной. Для ведения переговоров с Джунаидханом ТуркЦИК 7 апреля 1919 г. направил в его ставку, в крепость Тахта, чрезвычайную миссию во главе с А. Н. Христофоровым. 9 апреля 1919 г. был подписан мирный договор, который предусматривал прекращение всяких военных действий передвижения граждан обеих сторон по всем водным представителями; гарантию свободы и безопасности с обеих сторон; признание советским правительством за народами Хивы права на самоопределение; обмен и сухопутным путям сообщения в пределах их территории в коммерческих целях и т. д. [4].

Однако, как показали дальнейшие события, ни одна из подписавших мирный договор сторон не собиралась выполнять его условия. В докладе комиссара по иностранным делам Туркеспублики на VIII краевом съезде советов Туркестана (сентябрь 1919 г.) указывалось: «Но подписавшее это соглашение хивинское правительство и не подумало его исполнять» [5]. То же самое можно сказать и о другой стороне правительстве Туркеспублики, которое, на словах признавая право народов ханства на самоопределение и независимость Хивы, в то же время вмешивалось в его внутренние дела, всеми средствами поддерживало оппозиционные силы в стране, чтобы использовать их в своих целях.

Обо всем этом убедительно свидетельствуют документы, связанные с деятельностью коллегии представительства ТАССР в Хиве. 14 декабря 1919 г. ее председатель в телеграмме председателю ТуркЦИК А. Ф. Солькину, сообщая о напряженной политической обстановке в ханстве и обострении отношений Туркеспублики с ним, указывал, что единственным выходом из этой ситуации является «присоединение Хивы к Туркестанской республике. Тогда только вопрос отпадает сам собой» [6].

Чтобы ослабить единство народов Хивы в их борьбе за независимость, большевики Туркестана пытались посеять семена раздора между ними, натравить узбеков на туркмен [7]. Однако их происки ожидаемого результата не дали. Это подтверждалось в секретной телеграмме главы чрезвычайной миссии Туркеспублики в Хиве А. Н. Христофорова, посланной 20 июля 1919 г. из Чарджуя в адрес ЦИК и НКВД Туркеспублики. Как гласила телеграмма, 10 июля 1919 г. состоялось тайное совещание узбеков Хивы, в котором участвовали уламо, военные и купцы. «Обсуждался вопрос, на чьей стороне быть в случае наступления советских войск на Хиву». После продолжительного совещания было постановлено «стоять насмерть на стороне иомудов (один из туркменских родов. – Р.Д.)» [8].

Заключение: Период начала 1918 года стал поворотным моментом в истории Хивинского ханства, ознаменовав переход фактической власти к Джунаидхану. Его авторитарный стиль правления и решимость сохранить независимость ханства стали основой его политики. Осознавая угрозу со стороны большевистского Туркестана, Джунаидхан предпринял активные шаги по укреплению обороноспособности, мобилизовав значительные военные силы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Туркестан в начале XX века: К истории истоков национальной независимости // Коллектив авт.: Р. М. Абдуллаев, С. С. Агзамходжаев, И. А. Алимов и др./-Т.: «Шарк», 2000. — С. 297-300; ЦГА РУЗ, Ф. 25, оп. 1, д. 118, лл. 22-23.

2. История Узбекской ССР. Т. III. С. 258.
3. Победа Советской власти в Средней Азии и Казахстане. С. 661-662.
4. ЦГА РУЗ, Ф. 25, оп. 1, д. 120, лл. 99-113.
5. ЦГА РУЗ, Ф. Р-17. оп. 1, д. 1208, лл. 25-26.
6. Там же, д. 118, л 105; д. 222, ал. 81-83.
7. РГВА, Ф. 110, оп. 3, д. 3, л. 9.

УДК 930.1

**СУННИТСКО-ШИИТСКИЙ ДИАЛОГ В СОЦИОКУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ
БУХАРСКОГО ЭМИРАТА
(КОНЕЦ XIX — НАЧАЛО XX ВВ.)**

Ш.Р.Тохмиев, PhD, доц., Международная исламская академия Узбекистана, Ташкент

Annotatsiya. Ushbu maqola Movarounnahrning shialari tarixi, ularning diniy jihatdan begona muhitdagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayoti, shuningdek, mahalliy sunniy aholi bilan munosabatlari tarixi haqida qisqacha ma'lumot berishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Ismoililik, Jafar as-Sodiq, Ismoil ibn Ja'far, Muso al-Kazim, Botiniylar, Doi, Mahdiy, Nizoriy, Mustaliylar.

Аннотация. Настоящая статья посвящена краткому обзору истории шиитских переселенцев Мавараннахра, их социально-политическая и экономическая жизнь в конфессионально чуждой среде, а также историю их противостояний против местного суннитского населения, и причины и последствия этих противостояний.

Ключевые слова: исмаилизм, Джафар ас-Садык, Исмаил б. Джафар, Муса ал-Казим, батиниты, даи, махди, низариты, мусталиты.

Abstract. This article is devoted to a brief review of the history of the Shiite migrants of Mawarannahr, their socio-political and economic life in a confessionals alien environment, as well as the history of their confrontations against the local Sunni population, and the causes and consequences of these confrontations.

Key words: Ismailism, Djafar as-Sadik, Ismail bin Djafar, Musa al-Kazim, batinits, dai, mahdi, nizarits, mustalits.

Великий раскол, который с 680-го года нашей эры, после мученической смерти Хусейна, сына Али, при Кербеле окончательно разделил весь мусульманский мир на два противостоящих лагеря – суннитов и шиитов – не изжит еще по настоящее время. Непримиимо противостоят друг другу эти две основные направления ислама уже на протяжении более тринадцати столетий. Многовековые противоречия шиитов и суннитов приобрели форму не только конфессиональных, политических или дипломатических конфликтов. Они серьезно повлияли на взаимные восприятия мусульман двух конфессиональных направлений внутри ислама, что порой выливалось в почти физическую неприязнь суннитов и шиитов. Враждебность этих двух конфессиональных направлений ислама побуждала их носителей прилагать ярлык «неверный» по отношению друг к другу. Порой трудно было отделить простое конфессиональное неприятие от политических противостояний, что, в свою очередь, часто становилось поводом для взаимных военных экспансий, кровавых столкновений и т.п. Более всего враждебные отношения между шиитами Ирана и суннитами Средней Азии проявлялись с начала XVI века, когда власть в Иране перешла к Сефевидам (1502-1736).

Для того чтобы понять причину возникновения противоборств суннитов и шиитов в Бухарском ханстве, нужно последить за переселением представителей шиизма в этот регион. История переселения представителей различных шиитских сект (*исмаилитов (карматов), имамитов (иснаашаритов), баббитов и бехаитов*) остается малоизученной темой.

А первые сведения среднеазиатских историков о насильственных переселениях в Центральную Азию из северных провинций Ирана и Афганистана относятся к XV-XVI вв. Это был период дробления феодальных владений Темуридов, сопровождавшийся бесконечными

междоусобными войнами, завоевательными походами и набегами. К этому времени относится начало подчинения указанных районов кочевым узбекам, завоевания которых сопровождались захватом, в числе прочих богатств, пленников, превращаемых в рабов.

По крайней мере, с момента победы шиизма в Иране, отношение к нему как к государству «*неверных*» фактически закрепились в общественном мнении суннитов Средней Азии и в Турции. В Средней Азии известна знаменитая фетва, приравнявшая шиитов Ирана к «*неверным*». Это была политическая фетва, легитимировавшая набеги Шайбанидов (1501-1603) на Иран. Первый правитель, который получил такую фетву в 1586 году, был бухарский хан Абдуллахан (фактически правил: 1557-1598). Абдуллахан, в ходе расширения границ своего государства, под лозунгом «борьбы с неверными», доходит до Мешхеда и, продвигаясь вглубь Хорасана, овладевает Гератом.

В результате политических и конфессиональных перемен при Сефевидах, военные походы на Иран для его суннитских соседей были не просто легитимными, но выносились в ранг религиозных предписаний, например, легитимировались как *газат*. Любой правитель, который совершал такой поход, присваивал себе титул «*Абу-л-гази*», упоминая этот титул в монетном чекане и официальной переписке. Иран становился объектом нападений суннитов Османской Турции и узбекских ханств Туркестана. Иран тоже не упускал возможности реванша и, обвиняя соседей в «*неверии*», совершал набеги на территории, подвластные Великой Порте (например, Малая Азия). Средняя Азия также становилась объектом экспансий Ирана. Достаточно напомнить о походе шаха Исмaила на восток, в результате которого были захвачены ряд городов и в плен были угнаны тысячи жителей. Некоторые города были превращены в шиитские[4:751].

И, возможно, что во времена ответных походов иранцев на Среднюю Азию (особенно Надиршаха афшара в 1740-42 гг.), какие-то группы персов оседали в бухарских владениях. Например, к юго-западу от Бухары, за воротами *Шейх Джалол*, находится кишлак *Афшар-махалля*, относящийся к числу поселений «*ирани*» (т.е. *иранцев*). Существует связанный с этим исторический факт. После захвата Бухары оставшиеся в регионе войска шиитского Ирана напрямую помогли захватить и удержать власть фактическому основателю династии Мангытов (1756-1920) Мухаммад Рахимбию (1753-1758). Это вызвало отрицательную реакцию богословов Бухары и Самарканда, воспитанных на традициях полного непризнания шиизма вообще. Но, несмотря на это, наиболее активный правитель Мангытов – Мухаммед Рахимхан переселил значительное количество жителей временно захваченных им районов Мерва, юго-восточного Мазандарана, Абиверда и др. Например, по данным эпиграфических исследований мазара *ирани* «*Ого-йи Мир Хасан*» (изначально это было исключительно кладбище *ирани*) на котором сохранились надгробия, по крайней мере, с 19 века и до 30-х гг. 20 в. заключали имена местных иранцев очевидно с наследственными *нисбами* (т.е. с относительными происхождениями – Т.Ш.) «*Гилāни*», «*Мазандарани*», «*Нисауи*» и т.п.[3:390].

Очень характерно, что, уже, начиная со времени правления первых мангытов, большую роль в управлении государством играли иранцы, рабы по происхождению. При Даниял-бие (1758-1785) на одну из высших придворных должностей *кушбеги* был назначен некий Давлатбий, раб-шиит по происхождению. Вооруженная охрана правителя состояла из невольников-гулямов. Выдвижение бывших рабов на высшие должности в условиях постоянных межфеодалных распрей известно в древности и в данном случае объясняется опорой на «элементы, не связанные своим происхождением с узбекской знатью», что, естественно, вызывало недовольство последней. Оппозиционные настроения знати, а также недовольство простого народа творившимися в ханстве злоупотреблениями и беззакониями очень часто облекались в религиозную форму борьбы с «*еретиками*»-шиитами, стоявшими у власти. Одним из таких моментов и воспользовался Шах Мурад (1785-1800), целью которого было присоединение к Бухарскому ханству значительную часть современной Туркмении с центром в Мерве. После того как жители Мерва сдались, довольно большое число их во главе с сыновьями убитого правителя Байрам Али, было переселено в Бухару. Потомки этих

переселенцев и составили значительную часть, изучаемую нами группой, дав ей одно из самоназваний – «*маруи*», часто произносимое в Бухаре как «*маври*».

Подобные переселения, но менее компактными группами, продолжались и при преемниках Шах Мурада, в частности при Насрулла-хане (1826-1860). Он создал постоянное пехотное войско – *сарбазов*, с помощью Абду-с-Самада, авантюриста, выходца из Ирана (по-видимому, отчасти знакомого с постановкой военного дела в европейских армиях), которое состояло из персов, афганцев, таджиков и отчасти военнопленных русских. Тем не менее, довольно значительную по количеству часть этого населения составили, видимо, потомки рабов, доставлявшихся, как уже указывалось, из различных областей северного Хорасана. Дополнительные сведения об этом мы находим в описаниях путешественников по Средней Азии конца XVIII-XIX вв., рисующих картины работорговли и невольничества в среднеазиатских городах. И, тогда в знак протеста против проиранской политики эмира Сейида Музаффера (1860-1885) суннитские феодалы в марте 1877 года дважды организовали побоище между иранцами с одной стороны и узбеками вместе таджиками с другой.

Таким образом, январские события 1910 года произошли в результате острого столкновения интересов двух феодальных клик эмирата: суннитской и шиитской. Интересы их сталкивались как в экономических, так и в политических областях. Каждая из этих групп феодалов добивалась господствующего положения в стране, что, в конечном счете, привело к кровавым событиям в столице эмирата, а религиозная часть всего составляющего, по нашему мнению, равно было к нулю, это было просто прикрытием.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абу Рейхан Беруни. Избранные произведения. – Т.: Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси, 1957. Т. I.
2. Арапов Д.Ю. Мусульманское движение в Средней Азии в 1910 г. // Императорская Россия и мусульманский мир. Сб. статей. – М.: Наталис, 2006.
3. Babadžanov B.M. On the history of the naqšbandīya muğaddīya in Central Maāwarā'nnahr in the late 18th and early 19th centuries // Muslim culture in Russia and Central Asia from the 18th to the early 20th centuries. – Berlin, Klaus, Schwartz, Verlag, 1998.
4. Бартольд В.В. Сочинения. Т. II. часть-1. Лекция IX (17-18). – М.: Издательство восточной литературы, 1963.
5. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. – Л.: 1927.

УДК 94(574)

ЭТНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ОБСТАНОВКА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В VII-VI ВВ. ДО Н.Э. НА ОСНОВЕ АНТИЧНЫХ ИСТОЧНИКОВ

М.М.Юсупов, докторант, Национальный университет Узбекистана, Ташкент

Annotatsiya. Maqolada antik mualliflar — Gerodot, Diodor Sitsiliyskiy, Mark Yunian Yustin, Strabon va Katta Pliniyning saklar, massagetlar hamda Markaziy Osiyoning boshqa xalqlari haqidagi ma'lumotlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda ko'chmanchi qabilalarning joylashuvi, turmush tarzi, diniy tasavvurlari va harbiy tashkiloti, shuningdek, ularning yirik tarixiy voqealardagi ishtiroki haqidagi ma'lumotlar tahlil qilingan. Antik manbalar stereotiplar va mubolag'alardan xoli bo'lmasa-da, sak-skiif dunyosining harbiy-siyosiy faolligi hamda madaniy xususiyatlari haqida muhim ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: saklar, massagetlar, skiiflar, antik manbalar, Markaziy Osiyo, ko'chmanchi xalqlar, Gerodot, Strabon.

Аннотация. В статье рассматриваются сведения античных авторов — Геродота, Диодора Сицилийского, Марка Юниана Юстина, Страбона и Плиния Старшего о саках, массагетах и других народах Центральной Азии. В исследовании проанализированы данные о расселении, быте, религиозных представлениях и военной организации кочевых племён, а также их участии в крупных исторических событиях. Античные источники, несмотря на наличие стереотипов и преувеличений, содержат важную информацию о военно-политической активности и культурных особенностях сако-скифского мира.

Ключевые слова: саки, массагеты, скифы, античные источники, Центральная Азия, кочевые народы, Геродот, Страбон.

Abstract. *The article examines the accounts of ancient authors—Herodotus, Diodorus Siculus, Marcus Junianus Justinus, Strabo, and Pliny the Elder—regarding the Saka, Massagetae, and other peoples of Central Asia. The study analyzes data on the settlement patterns, way of life, religious beliefs, and military organization of nomadic tribes, as well as their participation in major historical events. Although ancient sources contain stereotypes and exaggerations, they still provide important information about the military-political activity and cultural characteristics of the Saka-Scythian world.*

Keywords: *Saka, Massagetae, Scythians, ancient sources, Central Asia, nomadic peoples, Herodotus, Strabo.*

Введение. Период VII–V вв. до н. э. в истории Центральной Азии представляет собой сложный и динамичный этап формирования этно-политической картины региона. Это время глубоких преобразований, когда древние кочевые и оседлые народы, взаимодействуя между собой и с внешним миром, закладывали основы культурных и политических процессов, определивших дальнейшее развитие евразийского пространства. В этот период наблюдается становление ранних государственных образований, усиление миграционных и торговых связей, а также формирование устойчивых этнических структур, оказавших заметное влияние на историческую судьбу региона.

В VII–V вв. до н. э. Центральную Азию населяли преимущественно ираноязычные кочевые и оседлые народы. Главными среди них были саки, массагеты, бактрийцы, согдийцы и хорезмийцы.

Ключевым политическим событием данного периода стало завоевание части Центральной Азии Ахеменидским Ираном. Кир II Великий в середине VI века до н. э. подчинил Бактрию, Согдиану и Хорезм. Однако в борьбе с саками-массагетами он потерпел поражение и погиб около 530 года до н. э. в битве с царицей массагетов Томирис. Дарий I также предпринял походы против саков, часть которых была покорена и включена в состав персидских сатрапий.

Методология. Ключевыми источниками данного исследования являются труды античных авторов: Геродота, Диодора Сицилийского, Марка Юниана Юстина, Страбона, Плиния Старшего и Арриана.

Методологическую основу исследования составляет цивилизационный подход, позволяющий рассматривать народы Центральной Азии как целостную социокультурную систему, в которой социальная структура, культура, экономика, политика, религия и ценности формируются во взаимосвязи. В рамках этого подхода кочевые народы — саки и массагеты — изучаются как особый тип степной цивилизации, тогда как оседлые народы — бактрийцы и согдийцы — как земледельческо-городская оазисная цивилизация.

При анализе античных источников использовались историко-сравнительный, историко-системный и герменевтический методы. Историко-сравнительный метод позволил сопоставить сведения различных античных авторов, выявить совпадения и расхождения в их описаниях, обусловленные различием источниковой базы, степенью осведомлённости и особенностями интерпретации событий. Историко-системный метод дал возможность рассмотреть политические, культурные, экономические и социальные явления не изолированно, а в их взаимосвязи. Герменевтический анализ способствовал выявлению смысловых особенностей античных текстов с учётом их историко-культурного контекста и показал наличие идеологически окрашенного отношения к народам Центральной Азии.

Результаты. В античных источниках содержится разносторонняя информация о саках, массагетах и других народах Средней Азии.

Геродот сообщает о массагетах как о многочисленном и воинственном племени, проживающем за рекой Аракс. Он описывает их быт, хозяйство и обычаи: кочевое скотоводство, отсутствие земледелия, использование луков, копий и секир, а также широкое применение золота и меди. Отмечаются особенности социальной жизни, включая брачные практики и ритуалы, связанные со смертью и старостью. Геродот подробно излагает поход

Кира II Великого против массагетов и войну с царицей Томирис, завершившуюся поражением персов и гибелью Кира. Также приводятся сведения об участии саков в греко-персидских войнах и их вооружении. В его сочинении содержится информация о сатрапиях державы Дария I, где саки, каспии, парфяне, согдийцы и другие народы распределены по административным округам.

Диодор Сицилийский сообщает о расширении скифских племён, включая саков и массагетов, и формировании обширных владений от Кавказа до Танаиса. Он описывает их деление на различные группы и переселения народов. Кроме того, Диодор приводит сведения о походе ассирийского царя Нина против Бактрии, о роли Семирамиды в захвате города Бактры, а также упоминает участие сакских отрядов в греко-персидских войнах и их боевые особенности.

Марк Юниан Юстин описывает поход Кира против массагетов, подчёркивая использование военной хитрости — оставление лагеря с вином, — что привело к гибели сына Томирис. Он также приводит сведения о гибели самого Кира и действиях царицы. Кроме того, Юстин сообщает о происхождении парфян как выходцев из скифской среды и связывает образование Парфянского государства с деятельностью Арсака I, характеризуя Бактрию как развитое государство с большим количеством городов.

Обсуждение. Античные авторы демонстрируют как сходства, так и существенные расхождения в описании народов Средней Азии. Прежде всего, наблюдается тенденция объединения различных племён под общими названиями «скифы» или «саки», что отражает ограниченность этнографических представлений античных авторов.

Сравнение сообщений Геродота и Марка Юниана Юстина о походе Кира показывает различия в деталях, однако оба автора сходятся в ключевом элементе — использовании военной хитрости через опьянение противника. При этом существует заметное отличие в версии смерти Кира II: у Юстина Томирис отрубает голову уже мёртвому Киру и бросает её в мешок с кровью, что отличается от рассказа Геродота и указывает на наличие различных традиций передачи сюжета.

Согласно Геродоту, массагеты по внешнему облику и образу жизни были близки скифам. Их вооружение и тактика включали как конный, так и пеший бой; в качестве оружия использовались луки, копья и боевые секиры. В материальной культуре массагетов широко применялись золото и медь. Металлические элементы вооружения — наконечники копий и стрел, боевые секиры — изготавливались из меди, тогда как золотом украшались головные уборы, пояса, перевязи, элементы конской сбруи. Железо и серебро, по словам Геродота, в их обиходе отсутствовали.

Особенности социального и семейного уклада массагетов также привлекают внимание античного автора. Формально каждый мужчина имел одну жену, однако, по Геродоту, существовали и элементы коллективных брачных отношений. Своеобразные представления о смерти и старости также нашли отражение в источнике: глубокая старость сопровождалась ритуалом жертвоприношения, который считался почётным, тогда как смерть от болезни воспринималась менее достойной.

Экономическая основа жизни массагетов характеризовалась кочевым скотоводством и рыболовством, особенно в районе реки Аракс, богатой рыбой. Земледелие, по сообщению Геродота, отсутствовало, а в пищу широко употреблялись молочные продукты. В религиозной сфере массагеты, по словам автора, почитали прежде всего солнечное божество, которому приносили в жертву коней.

Диодор Сицилийский, как и Геродот, приводит сюжеты, связанные с высокой ролью женщин в скифском обществе. В частности, он подчёркивает, что женщины, подобно мужчинам, были приучены к войне и не уступали им в храбрости. На этом фоне образ Томирис приобретает не только историческое, но и символическое значение.

Данные Страбона и Плиния Старшего указывают на значительные трудности античных авторов в классификации кочевых народов, что объясняется их подвижностью и этнической неоднородностью. Плиний сообщает, что персы называли их общим именем «саки», хотя в

действительности это обозначение относилось лишь к одному из ближайших народов. Он также упоминает название «арамии», но не указывает конкретных авторов, употреблявших этот этноним. Исследователи предполагают, что это могло быть либо искажённое название какого-либо племени, либо ошибка рукописной передачи. Ряд сообщений античных авторов носит явно легендарный или преувеличенный характер. Это касается как численности войск, так и описаний некоторых обычаев, например поедания стариков или подчёркнутой «дикости» кочевых народов. Подобные сведения нередко отражают античные стереотипы, а не реальную картину. Особенно важно учитывать, что этнографические данные, включая погребальные практики, могли быть результатом искажённого восприятия ранних форм зороастрийской традиции.

Онесикрит и Страбон, например, пишут, что бактрийцы и согдийцы выбрасывали больных и стариков на съедение собакам, однако вероятнее всего такие сообщения связаны с особенностями представлений о ритуальной нечистоте тела умершего. В зороастризме тело не подлежало ни захоронению в земле, ни сожжению, а оставлялось для естественного разложения под воздействием животных и птиц.

Страбон подробно описывает и военные походы сакских племён, сравнивая их с набегами киммерийцев и треров. По его словам, саки захватили Бактрию, овладели частью Армении, где область получила название Сакасена, и продвинулись до Каппадокии и районов у Евксинского Понта. Эти сведения свидетельствуют о широком географическом размахе сакских миграций и их заметной роли в этнополитических процессах древнего степного пояса. Согласно Страбону, существовали разные версии похода Кира II против саков. По одной из них, после первоначального отступления Кир оставил в лагере большие запасы продовольствия и вина. Саки, заняв лагерь, предались пиршеству и утратили боеспособность, после чего были внезапно атакованы. Победу Кир приписал божественному вмешательству и учредил праздник «Сакеи», сопровождавшийся обрядами, напоминавшими вакхические торжества.

Закключение. Анализ источников позволяет сделать вывод, что труды Геродота, Диодора Сицилийского, Марка Юниана Юстина, Страбона и Плиния Старшего дают возможность реконструировать достаточно целостное представление о племенах, населявших Центральную Азию в VII–VI вв. до н. э. Античная традиция фиксирует ключевые черты этих народов: кочевой образ жизни, развитые военные навыки, преобладание конницы, а также участие в крупных исторических событиях — от походов Кира II Великого до греко-персидских войн и последующих миграций, изменивших этнополитическую карту региона.

Вместе с тем сопоставление источников выявляет существенные расхождения в деталях и оценках. Это касается как описания конкретных событий, так и характеристик быта, верований и обычаев. Таким образом, античные источники, несмотря на свою неоднородность и специфику, остаются важнейшим материалом для изучения истории народов Средней Азии и требуют комплексного, сопоставительного и критического анализа.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Pliny the Elder. The Natural History / trans. by J. Bostock and H. T. Riley. Vol. II. London: Henry G. Bohn, 1855. 588 p.
2. Геродот. История в девяти книгах / пер. Г. А. Стратановского. Ленинград: Наука, 1972. 600 с.
3. Диодор Сицилийский. Историческая библиотека [Электронный ресурс]. — Пер. В. М. Строгеецкого и др. — URL: <http://simposium.ru/ru/node/863> (дата обращения: 24.03.2026).
4. Кузьмина Е.Е. Арии — путь на юг. М.: Летний сад, 2008. 558 с.
5. Пьянков И.В. Средняя Азия в античной географической традиции: Источниковедческий анализ. М.: «Восточная литература» РАН, 1997. 343 с.
6. Ртвеладзе Э. В. Цивилизации, государства, культуры Центральной Азии. Ташкент: УМЭД, 2008. 300 с.
7. Страбон. География: в 17 книгах / пер., ст. и коммент. Г. А. Стратановского. М.: Наука, 1964. 938 с.
8. Юстин Марк Юниан. Эпитома сочинения Помпея Трога. СПб.: С.– Петерб. ун-та, 2005. 493 с.

UDC 37.02

THE USE OF DIGITAL TOOLS TO IMPROVE ENGLISH LANGUAGE LEARNING**A.A.Arzieva, trainee teacher, Sarbon University, Tashkent**

Annotatsiya. Ingliz tilini o'rganishda raqamli vositalarni integratsiyalash an'anaviy pedagogik yondashuvlarni o'zgartirdi. Maqola o'qituvchilar va o'quvchilar uchun amaliy tavsiyalar bilan yakunlanadi. Platformalar va sun'iy intellektga asoslangan chat-botlar kabi turli raqamli vositalarning- so'z boyligi, grammatika, tinglash va so'zlashuv ko'nikmalarini yaxshilashdagi samaradorligi ko'rib chiqiladi. Maqola o'qituvchilar va o'quvchilar uchun amaliy tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: raqamli vositalar, ingliz tilini o'rganish, EdTech, geymifikatsiya, o'quvchilar avtonomiyasi, CALL (kompyuter yordamida til o'rgatish).

Аннотация. Интеграция цифровых инструментов в изучение английского языка изменила традиционные педагогические подходы. В этой статье рассматривается эффективность различных цифровых инструментов, таких как приложения для изучения языка, онлайн—словари, платформы геймификации и чат-боты на базе искусственного интеллекта, в улучшении словарного запаса, грамматики, навыков аудирования и разговорной речи. Статья завершается практическими рекомендациями для преподавателей и учащихся.

Ключевые слова: цифровые инструменты, изучение английского языка, EdTech, геймификация, автономия учащихся, CALL (компьютерное обучение языку).

Abstract. The integration of digital tools into English language learning has transformed traditional pedagogical approaches. This article explores the effectiveness of various digital tools—such as language learning apps, online dictionaries, gamification platforms, and AI-based chatbots—in enhancing vocabulary, grammar, listening, and speaking skills. The article concludes with practical recommendations for educators and learners.

Key words: digital tools, English language learning, EdTech, gamification, learner autonomy, CALL (Computer-Assisted Language Learning).

Introduction. Digital technologies have reshaped how languages are taught and learned, offering new affordances for input, interaction, and assessment that extend beyond the traditional classroom. From mobile applications and multimedia storybooks to learning management systems, computer-assisted language learning platforms, and adaptive tutoring systems, digital tools provide varied channels through which learners can encounter authentic language use, practice skills, and receive immediate feedback. As English remains a global lingua franca across education, business, and social media, exploring how technological resources can effectively support its acquisition is both timely and pedagogically significant.

A growing body of practice suggests several potential benefits of integrating digital tools into English instruction. Multimodal content—combining audio, video, images, and interactive tasks—can enhance comprehension and sustain learner motivation.

Literature Review. Previous research highlights the benefits of Computer-Assisted Language Learning (CALL). According to Chapelle (2016), digital tools provide contextualized practice and immediate feedback. Mobile-assisted language learning (MALL) enables anytime, anywhere learning (Kukulska-Hulme, 2019). Gamification platforms like Duolingo and Kahoot! increase motivation through rewards and competition (Dehghanzadeh et al., 2021). AI chatbots (e.g., ChatGPT, Replika) simulate real conversation, reducing speaking anxiety (Tai & Chen, 2022). However, challenges include digital distraction, unequal access, and lack of teacher training.

Methods and Discussions. Participants: 50 intermediate-level English learners (28 female, 22 male) from a language center in Tashkent participated.

Instruments	Procedure
• Pre- and post-tests (vocabulary, grammar, listening) • Questionnaire (Likert scale 1–5) • Semi-structured interviews	• Duolingo (daily vocabulary & grammar) • Quizlet (flashcards & spaced repetition) • YouGlish (listening & pronunciation) • ChatGPT (speaking & writing practice)

Participants used a combination of digital tools for 12 weeks:

Day	Tool	Activity	Duration
Monday	Duolingo	Vocabulary & grammar drills	20 min
Tuesday	Quizlet	Spaced repetition flashcards	15 min
Wednesday	YouGlish	Listening & shadowing	20 min
Thursday	ChatGPT	Role-play dialogue	25 min
Friday	Mixed	Review & gamified quiz	20 min

Table 1: Weekly Digital Tool Usage Schedule

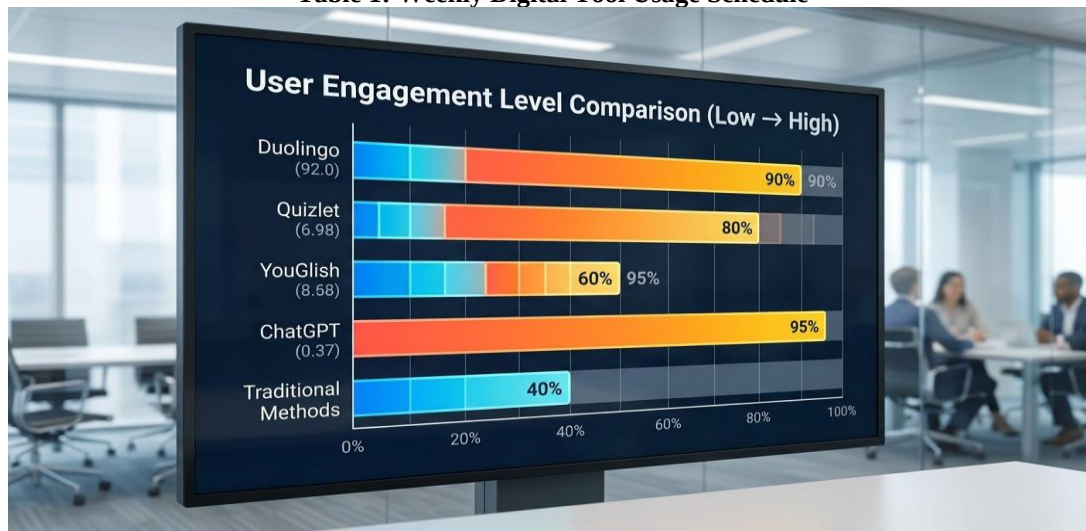

Diagram 1: Learner Engagement with Digital Tools (Self-Reported, % of participants)

Results. Quantitative Findings

Post-test scores improved significantly compared to pre-test ($p < 0.01$).

Skill	Pre-test	Post-test	Improvement
Vocabulary	58.4	82.6	+24.2
Grammar	61.2	78.9	+17.7
Listening	55.7	79.3	+23.6
Speaking*	52.1	74.5	+22.4

Table 2: Pre- and Post-Test Mean Scores (out of 100)

*Speaking assessed via recorded ChatGPT dialogues rated by two instructors.

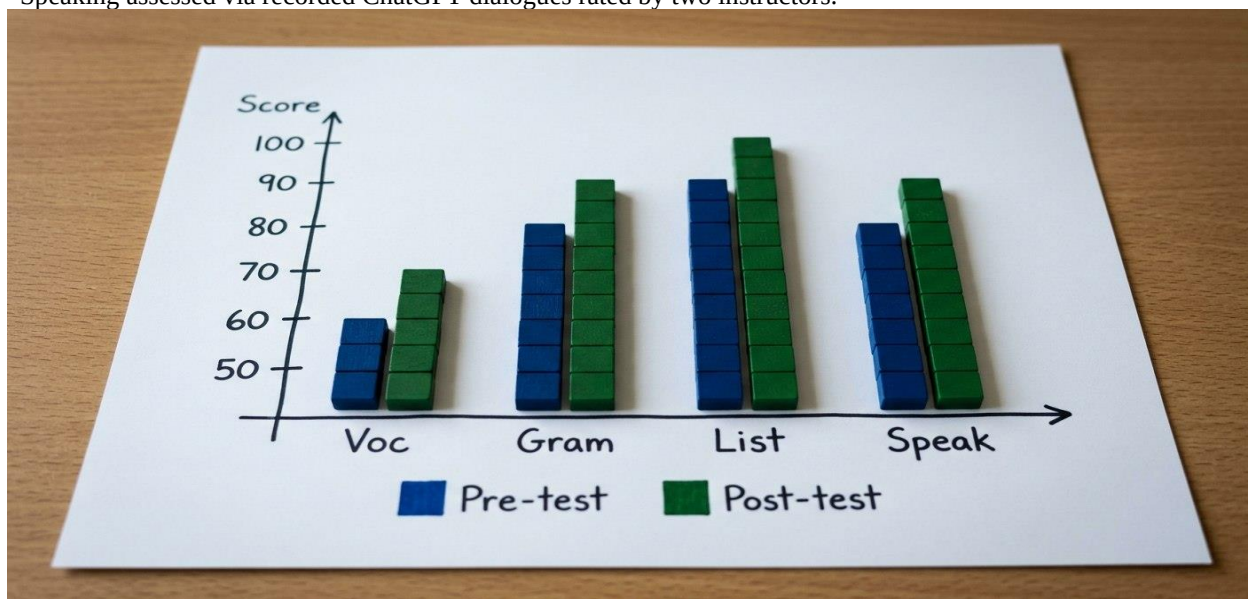

Diagram 2: Pre- vs. Post-Test Comparison (Bar Chart)

- 88% reported increased motivation due to gamification.
- 76% appreciated immediate feedback from AI.
- Common challenges: internet dependency (34%), distraction (28%).

Discussion. The results confirm that digital tools significantly enhance English skills, especially vocabulary and listening. Duolingo's gamified structure supports habit formation, while ChatGPT reduces speaking anxiety. However, tools like YouGlish showed lower engagement due to higher cognitive load. The findings align with Dehghanzadeh et al. (2021) but suggest that AI chatbots may surpass gamification for speaking practice. Limitations include a small sample size and lack of long-term retention data.

Conclusion. Digital tools are effective supplements to traditional English instruction. They improve engagement, provide personalized feedback, and support autonomous learning. Educators should integrate a balanced mix of gamified apps, spaced repetition systems, and AI conversational agents. Future research should explore long-term effects and digital equity issues.

REFERENCES:

1. Chapelle, C. A. (2016). Computer Applications in Second Language Acquisition. Cambridge University Press.
2. Dehghanzadeh, H., et al. (2021). Using gamification to support learning English as a second language. British Journal of Educational Technology, 52(5), 1946–1968.
3. Kukulska-Hulme, A. (2019). Mobile-assisted language learning. In The Routledge Handbook of Language Learning and Technology.
4. Tai, T. Y., & Chen, H. H. (2022). The impact of AI chatbots on EFL learners' speaking skills. Computers & Education, 178,

UO'K 37.091.3:81'24

QO'SHIQLAR ORQALI CHET TILLARNI O'RGANISH: QIZIQARLI VA SAMARALI YONDASHUV

B.Yu.Ashirova, o'qituvchi, Davlat Universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Musiqa chet tilini o'rganishda fonetik sezgirlikni kuchaytirib, talaffuz va intonatsiyani tabiiy shakllantiradi. Qo'shiqlarning ritmik va takroriy tuzilmalari leksik birliklarni tez eslab qolishni osonlashtiradi. Musiqa o'quvchini motivatsiya qiladi, stressni kamaytiradi va tilni o'zlashtirish jarayonini yanada samarali qiladi.

Kalit so'zlar: Musiqa, chet tili, fonetik, sezgirlik, talaffuz, intonatsiy

Аннотация. Музыка играет важную роль в изучении иностранных языков, улучшая фонетическую чувствительность и формируя естественное произношение. Ритм и повторяемость песен облегчают запоминание лексики. Музыка повышает мотивацию, снижает стресс и способствует более эффективному и эмоционально комфортному процессу освоения языка.

Ключевые слова: музыка, иностранный язык, фонетика, чувствительность, произношение, интонация.

Abstract. Music significantly supports foreign language learning by enhancing phonetic awareness, improving pronunciation, and strengthening intonation skills. The rhythmic and repetitive structure of songs facilitates vocabulary retention. Music also boosts learner motivation, reduces stress, and creates an engaging environment, making language acquisition more effective and enjoyable.

Keywords: Music, foreign language, phonetics, sensitivity, pronunciation, intonation

Chet tilini o'rganishda an'anaviy metodlardan tashqari, zamonaviy va ijodiy yondashuvlar yanada samarali natija beradi. Shulardan biri – qo'shiqlar (musiqa) orqali til o'rganish metodidir. Musiqa insoniyatning doimiy hamrohi bo'lib, hayotning turli jabhalariga, jumladan, ta'lim-tarbiyaga ham ta'sir ko'rsatadi va kuchaytiradi. Musiqa - bu til to'siqlarini kesib o'tadigan va butun dunyodagi odamlarni bir-biriga bog'laydigan nutq. Bu madaniyatlar bo'ylab suhbatning universal vositasi va til o'rganishning ajoyib usullaridan biridir. Biz qo'shiqlarni tinglash orqali lingvistik ma'lumotlarni olishimiz mumkin. Musiqa orqali til o'rganayotganda o'rganilayotgan tildagi

qo'shiqlarni tinglash orqali grammatika, lug'at va talaffuzni o'rganishga yordam beradi. Bundan tashqari, qo'shiq kuylash so'z boyligini o'zlashtirishga va uni yaxshiroq eslab qolishga yordam beradi. Ko'plab tadqiqotlar va testlar shuni ko'rsatadiki, musiqa til o'rganishni rivojlantirishga yordam beradi, xotirani va shuningdek, konsentratsiyani yaxshilaydi. Chet tillarini o'rganish ko'pincha juda qiyin bo'lishi mumkin. Biroq, ko'plab o'quvchilar musiqani til ko'nikmalarini yaxshilashning samarali usuli deb bilishadi. Ohang, lirik takror va ritm nafaqat lug'atni eslab qolishga, balki grammatik tuzilmalar va idiomalarni tushunishga ham yordam beradi. Quyida esa biz musiqa orqali tillarni o'rganishning kognitiv afzalliklarini ko'rib chiqamiz:

1. Xotirani yaxshilash. Musiqa miyaning xotira bilan bog'liq joylarini rag'batlantiradi. Ohanglar va ritmlar so'z va iboralarni yodda saqlashni osonlashtiradi, bu esa yangi tilni o'rganishda muhim ahamiyatga egadir.

2. Eshitish qobiliyatini rivojlantiradi. Mavjud tildagi musiqa o'quvchilarga turli tovushlar va intonatsiyalarni yaxshiroq idrok etish va farqlash imkonini beradi.

3. Motivatsiyani oshirish. Musiqa chet tili o'rganishni yanada qiziqarli qilishi mumkin, bu esa o'quvchining o'qishni davom ettirish motivatsiyasini oshiradi.

4. Grammatika qoidalarini mustahkamlaydi – qo'shiqlar matni orqali fe'llar zamoni, so'z tartibi va boshqa grammatik qoidalarga misollar topish mumkin.

5. Madaniyat bilan tanishtiradi – har bir til o'ziga xos madaniyatni aks ettiradi va qo'shiqlar bunga ko'prik bo'la oladi.

Ko'plab tadqiqotlar til o'rgatishda musiqadan foydalanish samaradorligini ko'rsatib berdi. Misol uchun, Edinburg universiteti tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'rganilayotgan tildagi qo'shiqlarni tinglagan talabalar lug'at va grammatik tuzilmalarni yaxshiroq yodlashlari va to'g'ri foydalanishlari mumkin. Brainand Cogition tadqiqoti shuni ko'rsatdiki, musiqa mashg'ulotlari bolalarda e'tibor va ish xotirasini yaxshilaydi, bu til o'rganish uchun ikkita muhim qobiliyatdir. Til o'rganish vositasi sifatida musiqadan maksimal darajada foydalanish uchun quyidagi strategiyalar mavjud:

Ko'nikma darajasiga mos qo'shiqlarni tanlash: Til darajasiga mos keladigan musiqani tanlash muhimdir. Yangi boshlanuvchilar uchun oddiy, aniq matnli qo'shiqlar idealdir. O'rganish usullarining oqilona integratsiyalashuvi orqali o'quvchilar nafaqat o'zlarining lingvisti kompetentsiyalarini, balki yangi tillarni o'rganishdan zavqlanishlari va faolligini oshirishlari mumkin. Uning samaradorligini tasdiqlovchi ijobiy sharhlar va amaliy tadqiqotlar bilan, musiqa shunchaki o'quv yordami emas, balki chet tilini o'zlashtirishning boyituvchi yo'li ekanligi ayon bo'ladi. Chet tili darslarida qo'shiqlardan foydalanish til o'rganishni osonlashtirishning samarali usuli bo'lishi mumkin. Chet tili o'qitishda musiqaning mavjudligi, keng qo'llanilish doirasiga ega. Bir vaqtning o'zida tahlil qilinadigan va takrorlanadigan tinglash materiallaridan foydalanadigan a'loqadir. Xorijiy til va musiqa atrofdagi dunyoga sezgirlikni va o'quvchilar ijodiy imkoniyatlarini rivojlantiradi deb hisoblanadi. Musiqa yaxshi motivatsiya manbai va u tasalli beruvchi ta'sirga egadir.

Til millatlarning bir-birini yaxshi tushunishini ta'minlaydi, madaniyatlararo qadrlashni targ'ib qiladi va dunyoni o'rganishga yordam beradi. Musiqa har tomonlama hayotimizga ta'sir qiladi va shu bilan birga u ta'lim, shuningdek bo'sh vaqtimizni ham samarali o'tkazish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Agar o'qituvchilar o'z darslarida musiqani samarali qo'llashni bilsalar, ular informatsion va shakllantiruvchi ta'lim maqsadlariga yaxshiroq erishishlari mumkin. Yaxshi tanlangan qo'shiqlar hatto til grammatik tuzilmalarni kuchaytirishi mumkin. Shunday qilib, biz har qanday musiqa chet tili o'qitishning barcha bosqichlarining ajralmas qismiga aylanishi kerak deb hisoblaymiz. Musiqa xotirani kuchaytirish va yangi til elementlarini saqlash uchun ritmik va melodik naqshlardan foydalanadi. Qo'shiqlar ko'pincha takrorlashdan foydalanadi, bu lug'at va grammatik tuzilmalarni mustahkamlashga yordam beradi. Tilning ohanglar bilan assotsiatsiyasi bu elementlarni yanada esda qolarli qiladi, chunki miya alohida so'zlarga qaraganda musiqa matnlarini osonroq eslay oladi. Qo'shiqlar bilan birga kuylash o'quvchilarga to'g'ri talaffuz va intonatsiya modellarini beradi. Musiqa tabiiy ravishda tilning urg'u va ritmini ta'kidlaydi, bu esa yanada haqiqiy urg'u va ravonlikka ega bo'lishga yordam beradi. Musiqa o'quvchilarning matn va kuylarga e'tibor qaratishlarini talab qilib, tinglash ko'nikmalarini oshiradi. Ushbu faol tinglash eshitish diskriminatsiyasini yaxshilashga

yordam beradi, bu o'quvchilarga talaffuz va ma'nodagi nuanslarni yaxshiroq tanib olish va tushunish imkonini beradi. O'quvchilar ona tilida so'zlashuvchilarning talaffuzi va ritmini taqlid qiladigan qo'shiq kuylash davomida talaffuzda aniqlik va nutqda tabiiylikka yordam beradi. Musiqa asl tildan foydalanishni ta'minlaydi, jumladan, so'zlashuv iboralari va madaniy murojaatlar. Ushbu ta'sir o'quvchilarga tilni haqiqiy hayotda tushunishga va undan foydalanishga yordam beradi.

Musiqa darslarini chet tili ta'limiga talaffuz va tinglash ko'nikmalarini yaxshilashdan motivatsiya va faollikni oshirishgacha bo'lgan qator afzalliklarni taqdim etadi. Tegishli musiqiy materiallarni tanlash va samarali faoliyatni loyihalash orqali o'qituvchilar dinamik va qiziqarli o'quv muhitini yaratish uchun musiqa kuchidan foydalanishlari mumkin. Talabalar yangi tilning ritmlari va ohanglariga sho'ng'iganda, ular nafaqat lingvistik qobiliyatlarini oshiradilar, balki ushbu til bilan bog'liq madaniyatni chuqurroq tushunishadi. Shunday qilib, musiqa til o'rganish jarayonida qimmatli vosita bo'lib, yangi tilni o'zlashtirish sayohatini ham boyitadi, ham zavqlantiradi. Dunyoda musiqa orqali chet tillarni o'rganishda turli xil metodlar bo'lib, biz siz bilan eng samaralisini ko'rib chiqamiz:

1. Metod nomi: Shadowing with Music

Shadowing — qo'shiqni tinglab, ayni vaqtda past ovozda darhol takrorlashga asoslangan til o'rganish metodi. U Yaponiya va Kanada til maktablarida eng samarali usullardan biri sifatida qo'llanadi.

2. Nima uchun samarali?

- Talaffuz va intonatsiyani tabiiy shakllantiradi.
- Tez aytilgan gaplarni tushunishni osonlashtiradi.
- Lug'atni eshitish orqali mustahkamlaydi.
- Miyada 'nutq avtomatlashtirish' kanalini yaratadi.
- O'rganish jarayonini qiziqarli va ritmik qiladi.

3. Qo'shiq misoli: Stromae — “Papaoutai”

Bu qo'shiq shadowing uchun fransuz tili o'rganuvchilari eng yaxshi variantlardan biri bo'lib, ritmik, tez va takroriy iboralarga boy. Fonetik jihatdan 'ou', 'è', 'oi', 'au' kabi tovushlarni mashq qilish uchun ayni muddao.

4. Shadowing bosqichlari

- 1) Qo'shiqni bir marta matnsiz tinglash — ohangni his qilish uchun.
- 2) Matn bilan birga tinglash — asosiy iboralarni belgilash.
- 3) Shadowing — qo'shiqni tinglab, 0.5–1 soniya kechikib takrorlash.
- 4) Tabiiy talaffuz testi — qo'shiq matnidan 2–3 satrni musiqasiz aytib berish.

5. Shadowing uchun asosiy iboralar

- Dites-moi d'où il vient...
- Où t'es, papa, où t'es ?
- Enfin je saurai où aller...
- Papaoutai... papaoutai...

Chet tillarni o'rganishda musiqaning o'rni til kompetensiyalarini rivojlantirishda ko'p omilli, ilmiy asoslangan vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Musiqadagi ritm, melodik tuzilma va takroriylik fonologik sezgirlikni kuchaytirib, talaffuz, intonatsiya va eshitib idrok etish jarayonlarini sezilarli darajada optimallashtiradi. Qo'shiqlar orqali beriladigan autentik til materiallari leksik-grammatik birliklarning tabiiy kontekstda mustahkam o'zlashtirilishiga yordam beradi. Bundan tashqari, musiqaning affektiv ta'siri o'quvchilarda motivatsiyani oshirib, stressni kamaytiradi va o'qitishning kommunikativ samaradorligini kuchaytiradi. Shu bois musiqa til o'rgatish metodikasida integrativ, ko'p funktsiyali va yuqori samarali pedagogik vosita sifatida baholanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Chodrokhra, R. (2000). Prahunvéhostoleť II Výukacizichjazyků na. Ostrava: Ostravská univerzita.
2. Kienzler, J.; Kumpf, G. (2004). Jon Brauns do'stlari. Zahlenvoneinsbis zehn im vafot
3. Shuljahr. Yilda: Grundschoh magazin Englisch
4. Ondrakova, J. (2017). Xatolarni tuzatish va chet tilidan xatosiz foydalanish qobiliyati.
5. https://www.researchgate.net/publication/384652854_The_Impact_of_Music_on_Language_Learning_A_Harmonious_Path_to_Mastery?
6. <https://www.frontiersin.org/journals/neuroscience/articles/10.3389/fnins.2020.00618/f>
7. https://www.preprints.org/manuscript/202305.0789/v1?utm_

UO'K 37.02

AMBULATOR-POLIKLINIK PEDIATRIYA FANINI O'QITISHDA XALQARO TA'LIM STANDARTLARINI JORIY ETISH VA ZAMONAVIY TIBBIY-PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH

A.T.Arifxodjayev, t.f.n., dots., Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

Annotatsiya. Mazkur ilmiy-tahliliy maqolada ambulator-poliklinik pediatriya fanini o'qitishda xalqaro ta'lim standartlarini joriy etishning nazariy asoslari, metodologik yondashuvlari hamda amaliy mexanizmlari keng yoritilgan. Zamonaviy tibbiy-pedagogik texnologiyalar, jumladan kompetensiyaga asoslangan ta'lim, muammoga yo'naltirilgan o'qitish (PBL), klinik simulyatsiya, OSCE baholash tizimi, raqamli ta'lim platformalari va telemeditsinaning o'quv jarayonidagi o'rni chuqur tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada klinik fikrlashni rivojlantirish, integrativ yondashuvni shakllantirish va innovatsion metodlarning samaradorligi ilmiy asosda baholangan.

Kalit so'zlar: ambulator pediatriya, xalqaro standartlar, kompetensiya, klinik fikrlash.

Аннотация. В статье подробно рассматриваются теоретические основы, методологические подходы и практические механизмы внедрения международных образовательных стандартов в преподавании амбулаторно-поликлинической педиатрии. Особое внимание уделено современным медико-педагогическим технологиям, включая компетентностный подход, проблемно-ориентированное обучение, клинические симуляции, систему оценки OSCE, цифровые образовательные платформы и телемедицину.

Ключевые слова: амбулаторная педиатрия, международные стандарты, компетенции, клиническое мышление.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of theoretical foundations, methodological approaches and practical mechanisms for implementing international educational standards in teaching outpatient pediatrics. It highlights modern medical-pedagogical technologies such as competency-based education, problem-based learning, clinical simulation, OSCE assessment, digital learning platforms and telemedicine. The effectiveness of innovative teaching methods in developing clinical reasoning is also evaluated.

Key words: outpatient pediatrics, international standards, competencies, clinical reasoning.

Kirish. So'nggi yillarda tibbiyot ta'limini modernizatsiya qilish global darajada dolzarb masalaga aylangan. Ayniqsa, ambulator-poliklinik pediatriya fanini o'qitishda xalqaro ta'lim standartlarini joriy etish zarurati ortib bormoqda. Sababi, birlamchi tibbiy yordam tizimida faoliyat yurituvchi pediatrlar bolalar salomatligini saqlash, kasalliklarning oldini olish va erta tashxis qo'yishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Ambulator pediatriya fanining o'ziga xosligi shundaki, u nafaqat kasalliklarni davolash, balki profilaktika, dispanser kuzatuv, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish va ota-onalar bilan ishlashni ham o'z ichiga oladi. Shu sababli, mazkur fanni o'qitishda an'anaviy yondashuvlar bilan cheklanib qolish yetarli emas. Zamonaviy tibbiy ta'lim talablariga muvofiq ravishda interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar va xalqaro standartlar asosida o'qitish zarur.

Ambulator-poliklinik pediatriya fanining o'quv jarayonidagi o'rni. Ambulator pediatriya tibbiyot ta'limining muhim klinik bo'limlaridan biri hisoblanadi. Ushbu fan talabalarni kelajakdagi mustaqil klinik faoliyatga tayyorlaydi. Ayniqsa, birlamchi tibbiy yordam ko'rsatishda pediatrning roli juda katta bo'lib, u kasalliklarni erta aniqlash, profilaktika choralari ko'rish va bemorlarni to'g'ri yo'naltirishni ta'minlaydi.

Talabalarda quyidagi asosiy kompetensiyalar shakllantiriladi: bemor bilan muloqot qilish, klinik tekshiruv o'tkazish, tashxis qo'yish, differensial diagnostika qilish va davolash rejasini tuzish. Shu bilan birga, ota-onalar bilan samarali kommunikatsiya o'rnatish ham muhim ahamiyatga ega.

Xalqaro ta'lim standartlari va ularning ahamiyati. Zamonaviy tibbiy ta'limda xalqaro standartlar muhim o'rin tutadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO) va Jahon tibbiy ta'lim

federatsiyasi (WFME) tomonidan ishlab chiqilgan standartlar tibbiyot ta'limining sifatini oshirishga qaratilgan. Ushbu standartlar kompetensiyaga asoslangan ta'lim modelini joriy etishni talab qiladi.

Kompetensiyaga asoslangan ta'lim modeli talabalarning bilimini emas, balki ularning amaliy faoliyatga tayyorligini baholashga qaratilgan. Bu yondashuvda talabalar real klinik vaziyatlarda ishlashga tayyorlanadi. Natijada, ularning mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati rivojlanadi.

Zamonaviy tibbiy-pedagogik texnologiyalar. Hozirgi kunda tibbiyot ta'limida turli innovatsion pedagogik texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Ularning asosiy maqsadi talabalarning faol ishtirokini ta'minlash va bilimlarni chuqur o'zlashtirishga erishishdir.

Muammoga yo'naltirilgan o'qitish (PBL) usuli talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi. Bu metodda talabalar real klinik muammolarni hal qilish orqali bilim oladi. Shu bilan birga, jamoaviy ishlash ko'nikmalari ham shakllanadi.

Case-based learning usuli real klinik holatlarni tahlil qilishga asoslangan bo'lib, u talabalarning differensial diagnostika qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu metod nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash imkonini beradi.

OSCE (Objective Structured Clinical Examination) tizimi klinik ko'nikmalarni baholashning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi. Bu tizimda talabalar turli stansiyalarda amaliy vazifalarni bajaradi va ularning ko'nikmalari obyektiv mezonlar asosida baholanadi.

Simulyatsion ta'lim zamonaviy pedagogik texnologiyalarning muhim yo'nalishlaridan biridir. Bu usulda talabalar manekenlar, virtual bemorlar va trenajyorlar yordamida amaliy ko'nikmalarni o'zlashtiradi. Bu esa xatolarni kamaytiradi va xavfsiz o'quv muhitini yaratadi.

Raqamli texnologiyalar va telemeditsina. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi tibbiyot ta'limiga ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. Hozirgi kunda onlayn platformalar, mobil ilovalar, video ma'ruzalar va virtual simulyatsiyalar keng qo'llanilmoqda.

Telemeditsina esa ambulator pediatriyada muhim ahamiyatga ega bo'lib, masofadan turib bemorlarni kuzatish va maslahat berish imkonini yaratadi. Bu texnologiyalar o'quv jarayonida ham qo'llanilib, talabalarning zamonaviy tibbiyotga moslashuvini ta'minlaydi.

Klinik fikrlashni rivojlantirish. Klinik fikrlash – bu shifokorning eng muhim kasbiy kompetensiyalaridan biridir. Uni rivojlantirish uchun vaziyatli masalalar, klinik muhokamalar va algoritmik yondashuvlar qo'llaniladi. Talabalarda klinik fikrlashni shakllantirish uchun real bemorlar bilan ishlash, klinik vaziyatlarni tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini yaratish zarur.

Integrativ yondashuv. Zamonaviy ta'limda integrativ yondashuv muhim o'rin tutadi. Bu yondashuv turli fanlarni o'zaro bog'lash orqali bilimlarni tizimli shakllantirishga yordam beradi. Masalan, pediatriya farmakologiya, laborator diagnostika va profilaktika fanlari bilan integratsiyalashgan holda o'qitilishi lozim. Bu esa talabalarning kompleks fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Muammolar va istiqbollar. Ambulator pediatriya ta'limida bir qator muammolar mavjud. Ular qatoriga moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi, o'qituvchilarning innovatsion texnologiyalarni qo'llash bo'yicha tayyorgarligining pastligi va an'anaviy metodlarga haddan tashqari bog'liqlik kiradi. Kelajakda ushbu muammolarni hal etish uchun o'qituvchilarni qayta tayyorlash, simulyatsion markazlarni rivojlantirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish zarur.

Xulosa. Ambulator-poliklinik pediatriya fanini o'qitishda xalqaro ta'lim standartlarini joriy etish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash tibbiyot ta'limining sifatini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, PBL, OSCE, simulyatsion ta'lim va raqamli texnologiyalar talabalarning klinik fikrlashini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Shu bois, ushbu yondashuvlarni keng joriy etish tibbiyot ta'limining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ambulator-poliklinik pediatriya o'quv dasturi. Toshkent: Tibbiyot akademiyasi, 2024.
2. Tashkent Pediatric Medical Institute. O'quv-uslubiy majmua. Toshkent, 2025.
3. SamDU pediatriya kafedraasi o'quv materiallari. Samarqand, 2023.
4. Karimov U.X., Abdullayeva N.A. Pediatriyada birlamchi tibbiy yordam asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
5. Yuldashev B.A. Zamonaviy tibbiy ta'lim texnologiyalari. Toshkent: Innovatsiya, 2021.

6. WHO. Standards for improving quality of care for children and young adolescents in health facilities. Geneva, 2018.

UO'K 821.512.12

SHAIX SA'DIY VA ABDULLA AVLONIYNING ASARLARIDA BADIY VA AXLOQIY TA'LIMOTLAR

J.M.Avriddinov, katta o'qituvchi, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada Shayx Sa'diy va Abdulla Avloniy asarlarida badiiy va axloqiy ta'limotlarning mazmun-mohiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda ularning asarlarida ilgari surilgan insonparvarlik, adolat, komil inson g'oyalari hamda tarbiyaviy qarashlar o'zaro qiyosiy yondashuv asosida o'rganiladi. Shuningdek, ushbu merosning o'zbek xalqining ma'naviy hayoti va pedagogik tafakkuriga ta'siri ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Ularning qarashlari zamonaviy ta'lim tizimida ham dolzarb ahamiyat kasb etishi ta'kidlanadi va yoshlar tarbiyasida muhim manba sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, axloq, badiiylilik, tarbiya, komil inson, qadriyat, pedagogika.

Аннотация. В данной статье анализируются художественные и нравственные учения в произведениях шейха Саади и Абдуллы Авлони. Исследование рассматривает гуманизм, справедливость, концепцию совершенного человека и воспитательные идеи на основе сравнительного подхода. Также научно обосновывается влияние данного наследия на духовную жизнь и педагогическую мысль узбекского народа. Подчеркивается актуальность их взглядов в современной системе образования и их значение в формировании нравственных качеств и воспитании подрастающего поколения сегодня.

Ключевые слова: духовность, нравственность, художественность, воспитание, совершенный человек, ценности, педагогика.

Abstract. This article analyzes the artistic and ethical teachings in the works of Sheikh Saadi and Abdulla Avloni. The study examines humanism, justice, the concept of the perfect human, and educational views presented in their writings through a comparative approach. It also substantiates the influence of this heritage on the spiritual life and pedagogical thought of the Uzbek people. Their ideas are emphasized as relevant to modern education and significant for shaping moral values and the upbringing of younger generations today.

Keywords: spirituality, ethics, artistry, education, perfect human, values, pedagogy.

Kirish. Zamonaviy globallashuv sharoitida jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida ma'naviy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda. Ayniqsa, yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalashda tarixiy-adabiy merosda mujassam bo'lgan axloqiy va badiiy qarashlarni chuqur o'rganish zarurati ortib bormoqda. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, Sharq mumtoz adabiyotining yirik namoyandasi Shayx Sa'diy hamda o'zbek ma'rifatparvar adibi Abdulla Avloniy ijodi o'zining boy ma'naviy-axloqiy mazmuni bilan alohida e'tiborga loyiqdir.

Shayx Sa'diyning "Guliston" va "Bustan" asarlari asrlar davomida insoniyatni komillikka chorlab kelgan didaktik-badiiy manbalar sifatida tan olingan. Ushbu asarlarda axloqiy fazilatlar hikoyatlar va she'riy ifodalar orqali umuminsiy darajada talqin etilib, insonning ichki kamoloti, adolat, saxovat va donishmandlik kabi tushunchalar yuksak badiiy mahorat bilan yoritilgan. Abdulla Avloniyning "Turkiy Guliston yoxud axloq" asari esa milliy uyg'onish davrining mahsuli sifatida axloqiy ta'limotni pedagogik tizim darajasiga ko'targan holda, uni jamiyat taraqqiyoti va ta'lim jarayoni bilan uzviy bog'laydi. Muallif axloqni nafaqat shaxsiy fazilat, balki ijtimoiy taraqqiyotning muhim sharti sifatida talqin qiladi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, unda Shayx Sa'diy va Abdulla Avloniy asarlarida ifodalangan badiiy va axloqiy ta'limotlar o'zaro uyg'unlikda, qiyosiy-tahliliy asosda o'rganiladi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida badiiy asarlar orqali ifodalangan axloqiy g'oyalar nafaqat estetik qadriyat sifatida, balki jamiyatning ma'naviy taraqqiyotini ta'minlovchi muhim omil sifatida talqin etiladi. Bu esa Sharq adabiy merosining bugungi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab

qolayotganini va uni zamonaviy ilmiy-pedagogik yondashuvlar asosida o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili. Mazkur tadqiqotda foydalanilgan manbalar o'zbek xalqining ma'naviy qadriyatlari hamda badiiy-axloqiy ta'limotlarning shakllanishi va rivojlanishini turli ilmiy-nazariy nuqtayi nazarlardan yoritishga xizmat qiladi. Ushbu adabiyotlar mazmunan bir-birini to'ldiruvchi hamda tadqiqotning metodologik asosini tashkil etuvchi muhim manbalar sifatida e'tirof etiladi.

Sa'diy Sheroziyning *“Guliston”* va *“Bustan”* asarlari Sharq mumtoz adabiyotining eng muhim didaktik yodgorliklaridan bo'lib, ularda axloqiy qadriyatlar badiiy obrazlar, hikoyatlar va she'riy ifodalar orqali chuqur yoritilgan. *“Guliston”*da hayotiy voqealar asosida insoniy fazilatlar, ijtimoiy munosabatlar va adolat masalalari lo'nda va hikmatli tarzda bayon etilsa, *“Bustan”*da bu g'oyalar yanada falsafiy va tasavvufiy ruhda kengaytiriladi. Har ikki asar insonning ichki kamoloti, ruhiy poklanishi va axloqiy yetukligini asosiy mezon sifatida ilgari suradi. Ushbu manbalar tadqiqotning nazariy negizini tashkil etib, axloqiy qadriyatlarining badiiy talqinini o'rganishda asosiy tayanch vazifasini bajaradi.

Abdulla Avloniyning *“Turkiy Guliston yoxud axloq”* asari esa mazkur an'anani yangi bosqichga olib chiqib, axloqiy ta'limotni tizimli pedagogik konsepsiya sifatida shakllantiradi. Muallif axloqni jamiyat taraqqiyoti va milliy uyg'onishning muhim omili sifatida talqin etib, uni yosh avlod tarbiyasi bilan bevosita bog'laydi. Asarda ilm-ma'rifat, vatanparvarlik, ijtimoiy mas'uliyat kabi tushunchalar aniq va tizimli ravishda yoritilib, axloqiy qadriyatlarining amaliy ahamiyati ochib beriladi. Shu jihatdan Avloniy asari tadqiqotda badiiy-didaktik yondashuvdan pedagogik yondashuvga o'tish jarayonini tahlil qilish imkonini beradi.

Karimov I. A.ning *“Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch”* asari zamonaviy davrda ma'naviy qadriyatlarining jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini yorituvchi muhim nazariy manba sifatida e'tiborga molikdir. Unda milliy ma'naviyatni mustahkamlash, tarixiy merosni asrash va yosh avlodni barkamol inson sifatida tarbiyalash masalalari ilgari suriladi. Ushbu asar tadqiqotda tarixiy-adabiy merosning bugungi kundagi dolzarbligini asoslashda metodologik ahamiyat kasb etadi.

Valiyev S.ning *“O'zbek adabiyoti tarixi”* hamda Rahimov B.ning *“Sharq mumtoz adabiyoti”* asarlari esa tadqiqotning ilmiy-nazariy asosini boyituvchi fundamental manbalardir. Ushbu adabiyotlarda Sharq va o'zbek adabiyotining tarixiy taraqqiyoti, undagi badiiy yo'nalishlar va axloqiy qarashlar tizimli ravishda tahlil qilingan. Bu manbalar Sa'diy va Avloniy ijodini kengroq adabiy kontekstda o'rganish, ularning g'oyaviy ildizlari va ta'sir doirasini aniqlash imkonini beradi.

Umuman olganda, tahlil qilingan adabiyotlar majmui badiiy va axloqiy ta'limotlarning evolyutsion rivojlanishini, ularning umuminsiy va milliy xususiyatlarini hamda zamonaviy pedagogik tafakkur bilan uzviy bog'liqligini ochib berishga xizmat qiladi. Ushbu manbalar o'zaro uyg'unlikda tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta'minlab, ko'rib chiqilayotgan muammoning kompleks yoritilishiga imkon yaratadi.

Tahlil va natijalar. Mazkur tadqiqot doirasida Shayx Sa'diy va Abdulla Avloniy asarlarida badiiy hamda axloqiy ta'limotlarning ifodalanish xususiyatlari qiyosiy-tahliliy asosda o'rganildi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, har ikki mutafakkir ijodida axloqiy g'oyalar markaziy o'rinni egallagan bo'lib, ular badiiy shakl orqali keng ommaga yetkazilgan. Biroq bu g'oyalarning ifodalanish usuli, maqsadi va ijtimoiy yo'nalishi tarixiy sharoitga muvofiq ravishda o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Shayx Sa'diy ijodida, xususan, *“Guliston”* va *“Bustan”* asarlarida axloqiy ta'limotlar asosan hikoyaviy va she'riy shaklda berilib, ular orqali insonning ichki dunyosi, xulq-atvori va jamiyatdagi o'rni yuksak badiiylilik bilan yoritiladi. Muallif qisqa, ammo mazmunan chuqur hikoyatlar vositasida insoniy fazilatlar — adolat, saxovat, sabr, kamtarlik kabi qadriyatlarni umuminsiy darajada talqin etadi. Ushbu asarlarda badiiylilik va didaktika uyg'unlashgan bo'lib, o'quvchi nafaqat estetik zavq oladi, balki axloqiy xulosa chiqarishga undaladi. Sa'diy talqinida komil inson, avvalo, o'z nafsini tarbiya qilgan, donishmandlik va halollikni hayot mezoniga aylantirgan shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Abdulla Avloniy asarlarida esa axloqiy ta'limotlar yanada aniq ijtimoiy va pedagogik yo'nalishga ega. *“Turkiy Guliston yoxud axloq”* asarida muallif axloqni tizimli ravishda yoritib, uni ta'lim-tarbiya jarayonining ajralmas qismi sifatida talqin etadi. Uning qarashlarida axloqiy fazilatlar

individual kamolot bilan bir qatorda jamiyat taraqqiyotining ham asosiy sharti sifatida ko'riladi. Avloniy ilm-ma'rifatni axloqiy barkamollikning negizi deb biladi va yosh avlodni vatanparvarlik, mas'uliyat va ijtimoiy faollikka chorlaydi. Bu jihat uning ijodida badiiylikdan ko'ra ma'rifiy-didaktik yo'nalish ustuvor ekanligini ko'rsatadi.

1-jadval.

Shaix Sa'diy va Abdulla Avloniyning asarlarida badiiy va axloqiy ta'limotlari tahliliy jadvali

Mezonlar	Shayx Sa'diy	Abdulla Avloniy	Ilmiy xulosa
Asar turi	Badiiy-didaktik	Pedagogik-didaktik	Evolutsion rivojlanish
Asosiy g'oya	Komil inson	Tarbiya orqali komil inson	G'oyaviy uzviylik
Qadriyatlar	Adolat, sabr	Ilm, vatanparvarlik	Kengayish
Yondashuv	Falsafiy	Ijtimoiy-pedagogik	Transformatsiya
Ifoda usuli	Hikoyat, she'r	Nasriv	Tizimlashuv
Tarbiyaviy maqsad	Ichki komillik	Ijtimoiy shaxs	Keng qamrov
Zamonaviy ahamiyat	Ma'naviy asos	Ta'limiy model	Integratsiya

Qiyosiy tahlil natijalari Sa'diy va Avloniy asarlarida axloqiy ta'limotlarning izchil rivojlanish jarayoni mavjudligini ko'rsatadi. Sa'diy ijodida axloqiy qarashlar ko'proq falsafiy va umuminsiy mazmunda ifodalangan bo'lsa, Avloniy ijodida ular milliy va ijtimoiy kontekstda aniq pedagogik tizimga aylangan. Shu bilan birga, har ikki mutafakkir asarlarida komil inson g'oyasi asosiy o'rin tutib, u turli badiiy vositalar orqali ifoda etilgan.

Ushbu asarlarda ilgari surilgan axloqiy g'oyalar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolgan bo'lib, ularni zamonaviy ta'lim va tarbiya jarayoniga integratsiya qilish orqali yosh avlodning ma'naviy barkamolligini ta'minlash mumkin.

Xulosa. O'tkazilgan ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, Shayx Sa'diy va Abdulla Avloniy asarlarida badiiy va axloqiy ta'limotlar o'zaro uzviy bog'liq holda shakllangan bo'lib, ular Sharq ma'naviy tafakkurining izchil rivojlanish jarayonini aks ettiradi. Har ikki mutafakkir ijodida axloq masalasi inson kamoloti va jamiyat taraqqiyotining asosiy mezoni sifatida talqin etiladi. Sa'diy asarlarida bu g'oya chuqur falsafiy va umuminsiy mazmunda, badiiy hikoyatlar hamda she'riy ifodalar orqali yoritilgan bo'lsa, Avloniy ijodida u aniq pedagogik tizim va ijtimoiy-ma'rifiy dastur darajasiga ko'tarilgan.

Tadqiqot natijalari badiiylik va didaktikaning uyg'unligi mazkur asarlarning eng muhim xususiyatlaridan biri ekanligini tasdiqlaydi. Sa'diy ijodida badiiy obraz va hikmat vositasida berilgan axloqiy xulosalar o'quvchini mustaqil tafakkurga undasa, Avloniy asarlarida axloqiy qarashlar tizimli va maqsadli ravishda yosh avlod tarbiyasiga yo'naltiriladi. Shu tariqa, har ikki muallif ijodida komil inson g'oyasi markaziy o'rin egallab, u turli davr va ijtimoiy sharoitlarga mos ravishda talqin etilgan.

Mazkur asarlarning qiyosiy o'rganilishi o'zbek xalqining ma'naviy qadriyatlarini tarixiy izchillik asosida shakllanganini va ularning bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmaganini ko'rsatadi. Ushbu meros nafaqat adabiy-estetik boylik, balki zamonaviy ta'lim va tarbiya tizimi uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, Shayx Sa'diy va Abdulla Avloniy asarlarida ifodalangan badiiy va axloqiy ta'limotlarni chuqur o'rganish, ularni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish hamda yosh avlod ongiga singdirish ilmiy va amaliy jihatdan muhim vazifa bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sa'diy Sheroziy. Guliston / tarj. A. Qahhor. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983. – 240 b.
2. Sa'diy Sheroziy. Bustan / tarj. S. Ayniy. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1968. – 220 b.
3. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 160 b.
4. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
5. Valiyev S. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Fan, 2010. – 400 b.
6. Rahimov B. Sharq mumtoz adabiyoti. – Toshkent: O'qituvchi, 2006. – 280 b.

COMBINING PRAGMALINGUISTICS, FUNCTIONAL TRANSLATION, AND ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN PHILOLOGICAL EDUCATION

M.A.Barnoeva, teacher, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada filologiya yo'nalishi talabalarini tayyorlashda pragmalingvistika, funksional tarjima va ingliz tilini o'qitishni integratsiyalash uchun IMRAD tuzilmasiga asoslangan model taklif etiladi. Tadqiqot nazariy tahlil, lingvistik va didaktik manbalarining qiyosiy sintezi hamda pedagogik modellash tirishga tayanadi. Taklif etilayotgan tuzilma diqqatni alohida til birliklaridan kommunikativ maqsad, qabul qiluvchiga yo'naltirilganlik va kontekstual muvofiqlikka qaratadi. Model tuzilishi va o'quv faoliyatining tavsiya etilgan taqsimotini umumlashtirish uchun maqolaga jadval va grafik ilova qilingan.

Kalit so'zlar: pragmalingvistika, funksional tarjima, ingliz tili o'qitish, filologik ta'lim, nutq akti, kommunikativ kompetentsiya, IMRAD.

Аннотация. В данной статье предлагается модель на основе структуры IMRAD для интеграции прагмалингвистики, функционального перевода и преподавания английского языка в процессе подготовки студентов-филологов. Исследование опирается на теоретический анализ, сравнительный синтез лингвистических и дидактических источников, а также педагогическое моделирование. Предложенная структура смещает акцент с изолированных языковых единиц на коммуникативное намерение, ориентацию на реципиента и контекстуальную уместность. В работу включены таблица и график, обобщающие структуру модели и рекомендуемое распределение учебной деятельности.

Ключевые слова: прагмалингвистика, функциональный перевод, преподавание английского языка, филологическое образование, речевой акт, коммуникативная компетенция, IMRAD.

Abstract. This article proposes an IMRAD-based model for integrating pragmalinguistics, functional translation and English language teaching in the training of philology students. The study relies on theoretical analysis, comparative synthesis of linguistic and didactic sources, and pedagogical modelling. The proposed framework shifts attention from isolated language units to communicative intention, recipient orientation and contextual appropriateness. A table and a graph are included to summarize the structure of the model and the recommended distribution of learning activities.

Key words. pragmalinguistics, functional translation, English language teaching, philological education, speech act, communicative competence, IMRAD.

Introduction. Philological education still often develops through separated academic blocks. Linguistic theory is taught as one system, translation as another, and practical English as a third. This division creates a methodological gap. Students may know grammatical rules and lexical correspondences, yet remain uncertain when they have to interpret intention, preserve politeness, or adapt a message to a concrete communicative situation.

Pragmalinguistics offers a useful perspective because it treats language as action in context. The focus moves toward speech acts, implicature, presupposition, interpersonal distance and discourse purpose. Functional translation theory develops a related logic. It links translation choices to text function, target audience and the communicative task of the final message. When these perspectives are brought into English language teaching, the learning process becomes more coherent and professionally oriented.

When this pragmalinguistic awareness is applied to translation, it aligns perfectly with **Functional Translation Theory**, specifically the Skopos theory pioneered by Reiss and Vermeer. Functionalism posits that the intended purpose of the target text (the Skopos) should dictate the translator's strategy. By integrating functionalism into the ELT classroom, translation is elevated from a mechanical exercise of finding synonyms to a strategic process of cultural adaptation. The

student is no longer a passive "decoder" but an active "decision-maker" who must justify every linguistic choice based on the communicative task at hand.

Methods. The study is theoretical and model-oriented in design. It draws on the ideas of speech act theory, pragmatics and functionalist translation studies, as well as current approaches to foreign language pedagogy. The main methods include analytical review of scholarly sources, comparative interpretation of conceptual positions, and didactic modelling of an integrative module for philology students.

Table 1. Core components of the integrative model

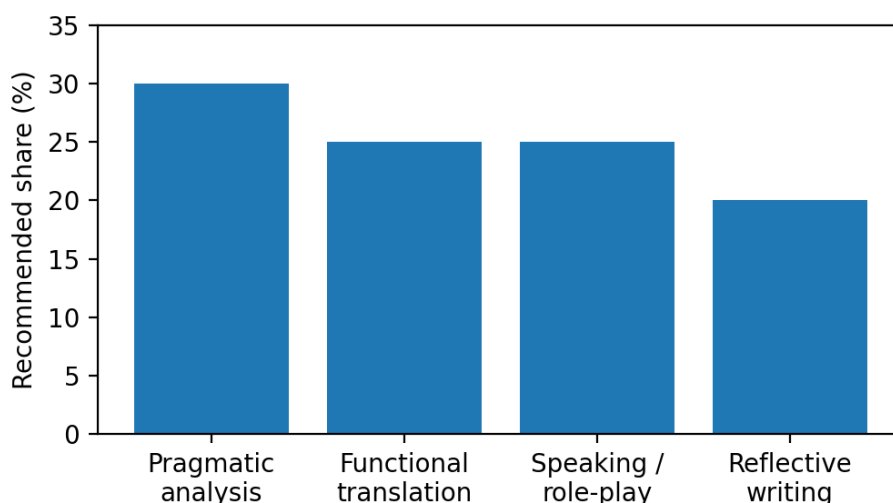
Component	Analytical focus	Educational outcome
Pragmalinguistic analysis	Speech act, intention, politeness, implicature, situational context	Ability to interpret what is meant, not only what is said
Functional translation	Text purpose, recipient orientation, genre expectations, adequacy of strategy	Ability to choose translation solutions according to communicative task
English language practice	Reading, discussion, reformulation, role-play, reflective commentary	Ability to use linguistic knowledge in realistic communicative situations

The modelling procedure included three steps. First, the core concepts of pragmalinguistics and functional translation were selected for educational adaptation. Second, these concepts were aligned with typical tasks in practical English classes, including reading, translation, discussion and reflective writing. Third, the resulting structure was organized according to IMRAD so that the logic of the article remained transparent and the pedagogical proposal could be presented in a compact research format.

Results. The model places communicative purpose at the centre of instruction. This point is important. A student should not stop at lexical substitution or formal grammar matching. The more difficult, and academically more productive, task is to determine why a particular form is chosen and how it operates in context. In that sense, translation becomes a mode of interpretation, while English language practice becomes a space for testing interpretive decisions.

A simple example clarifies the mechanism. The English sentence *Could you possibly send the revised version today?* appears structurally as a question about possibility, but pragmatically it performs a polite request. Its successful translation and classroom interpretation require attention to status relations, degree of formality and expected response. If students analyse the utterance only grammatically, they miss its communicative force. If they analyse it pragmatically and then translate it functionally, the pedagogical effect becomes much stronger.

Figure 1. Recommended distribution of learning activities within the integrative module

The graph presents an approximate balance rather than a rigid prescription. Pragmatic analysis occupies the largest share because it builds the interpretive basis of the module. Functional translation and oral interaction receive equal attention, since both are needed for the movement from understanding to production. Reflective writing remains slightly smaller in volume, yet it is necessary for consolidating professional judgement and terminological precision.

Discussion. The proposed model has several advantages. The primary advantage of the proposed model is the shift from *linguistic competence* (knowing the grammar) to *strategic competence* (knowing how to achieve a goal). When students analyze a speech act—such as a request or a refusal—they begin to see English not as a set of rigid structures, but as a series of choices influenced by power dynamics, social distance, and cultural "face."

In the context of Uzbek philological education, where students often rely on formal, "textbook" English, this pragmalinguistic awareness is a critical corrective. It prevents "pragmatic failure"—situations where a student is grammatically correct but socially inappropriate.

By applying *Skopos* theory within the ELT framework, translation ceases to be a literal "word-for-word" substitution. The discussion reveals that students who understand the "function" of a text are more likely to take creative risks that improve the quality of the target text.

For instance, when translating an English business proposal into Uzbek, a student trained in this model will prioritize the *persuasive function* over the *syntactic structure*. This "loyalty" to the communicative goal rather than the source text's grammar is what distinguishes a professional philologist from a basic translator.

It reduces the artificial distance between theory and classroom practice. It also helps future philologists understand translation as decision-making under communicative conditions, not as a mechanical search for formal equivalents. Another benefit lies in assessment. When tasks are designed pragmatically, teachers can evaluate not only linguistic correctness, but also relevance, adequacy and recipient awareness.

There are, however, practical limits. Many curricula still distribute subjects across isolated modules, and contact hours are often insufficient for fully integrated work. Some students also experience difficulty when they are asked to justify translation choices metalinguistically. Even so, these limitations do not weaken the concept itself. They mainly indicate the need for better curricular coordination and more explicit methodological guidance.

Conclusion. Integration of pragmalinguistics, functional translation and English language teaching offers a coherent model for philological education. The IMRAD format makes the argument compact and logically ordered, while the table and graph visualize the internal structure of the proposal. The central pedagogical idea is straightforward. Students should learn to interpret meaning in context, to transfer it according to communicative purpose, and to use English not as a formal code, but as a tool of situated interaction. This orientation may strengthen both translation competence and broader communicative professionalism in future philologists.

REFERENCES:

1. Austin J. L. How to Do Things with Words. Oxford: Clarendon Press, 1962.
2. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
3. Nord C. Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained. Manchester: St. Jerome Publishing, 1997.
4. House J. Translation Quality Assessment: Past and Present. London; New York: Routledge, 2015.
5. Taguchi N. Instructed Pragmatics at a Glance: Where Instructional Studies Were, Are, and Should Be Going // Language Teaching. 2015. Vol. 48, No. 1. P. 1-50.

UDC 372.881.1

PRINCIPLES OF TEXT CHOICE IN TECHNICAL TRANSLATION PEDAGOGY

S.T.Boqijonova, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada texnik tarjima o'qitishda matn tanlash masalalari ko'rib chiqiladi. Texnik tarjima o'qitish jarayonida matn tanlashning asosiy tamoyillari, mezonlari va muammolari tahlil qilinadi. Maqolada matn tanlashning didaktik jihatlari, matnlarning murakkablik darajasi va talabalar kompetensiyalariga mosligi masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: texnik tarjima, matn tanlash, tarjima o'qitish metodikasi, didaktik tamoyillar, matn murakkabligi

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы отбора текста при обучении техническому переводу. Анализируются основные принципы, критерии и проблемы отбора

текста в процессе обучения техническому переводу. В статье рассматриваются дидактические аспекты отбора текста, уровни сложности текста и их соответствие компетенциям студентов.

Ключевые слова: технический перевод, отбор текста, методика обучения переводу, дидактические принципы, сложность текста.

Abstract. This paper explores the problem of selecting appropriate texts for teaching technical translation. It examines the key principles, criteria, and difficulties involved in choosing texts within the technical translation classroom. Particular attention is given to the didactic role of text selection, varying levels of text complexity, and the extent to which selected materials correspond to students' linguistic and professional competencies.

Key words: technical translation, text selection, translation teaching methodology, didactic principles, text complexity

Introduction. The selection of texts in teaching technical translation represents a critical component in translation pedagogy that significantly influences educational outcomes. While text selection in technical translation pedagogy has been extensively studied, modern educational conditions demand new and innovative approaches that align with contemporary industry requirements and student needs. The process of selecting appropriate texts for technical translation instruction encompasses multiple dimensions that must be carefully considered to ensure optimal learning outcomes. [1] These dimensions include didactic principles, text complexity levels, students' existing knowledge and skills, target competencies, and industry relevance. The challenge lies not only in identifying suitable texts but also in organizing them in a pedagogically sound sequence that facilitates progressive skill development.

The significance of text selection in technical translation teaching has become increasingly apparent as the field of technical communication continues to evolve with rapid technological advancements. The texts selected for teaching purposes must reflect current industry practices while remaining accessible to students at various levels of proficiency. Furthermore, the selected texts should serve as effective tools for developing specific translation competencies, including terminological accuracy, genre awareness, and technical subject matter understanding. This complex interplay of factors makes text selection a crucial aspect of translation pedagogy that warrants careful consideration and systematic approach.

Methodology and Literature Review

The issue of text selection in technical translation teaching has been studied by numerous scholars. Komissarov developed criteria for determining text complexity levels in technical translation teaching. [2] Newmark emphasizes the importance of considering genre characteristics when selecting technical texts. [3] Baker has explored the relationship between text selection and translation competence development. [4]

Current research indicates that text selection should be based on several key criteria:

- alignment with learning objectives;
- appropriate difficulty level;
- genre characteristics;
- terminological system features. [5]

Williams suggests that text selection should follow a systematic approach that considers both linguistic and technical aspects of the texts. [6]

Results and Discussion. The comprehensive analysis of literature reveals that text selection in technical translation teaching demands a multifaceted approach that goes beyond simple linguistic considerations. The process necessitates a careful balance between pedagogical objectives, student capabilities, and professional requirements. Through systematic examination of existing research, several key findings emerge regarding effective text selection strategies in technical translation education. [7]

The literature consistently emphasizes the importance of alignment between selected texts and specific learning outcomes. This alignment must consider both immediate educational objectives and long-term professional competency development. [8] Research indicates that successful text selection

strategies incorporate a gradual progression in complexity, allowing students to build confidence and competence systematically. This progressive approach helps prevent cognitive overload while maintaining student engagement and motivation throughout the learning process.

A significant finding from the literature analysis is the crucial role of genre diversity in text selection. Technical translation education benefits from exposure to various technical genres, from user manuals and technical specifications to scientific articles and technical reports. This diversity helps students develop flexibility in their translation approaches and familiarizes them with different technical writing conventions. However, the research also suggests that this diversity must be carefully managed to ensure that students have sufficient opportunity to master the specific challenges associated with each genre.

The analysis further reveals the importance of terminological considerations in text selection. Effective technical translation teaching requires texts that present appropriate terminological challenges while remaining manageable for students at their current proficiency level. The selected texts should facilitate the development of terminology management skills and subject matter expertise, which are crucial components of technical translation competence.

Professional relevance emerges as another critical factor in text selection. Texts should reflect current industry practices and standards, preparing students for real-world translation challenges. This includes consideration of contemporary technical developments, industry-specific terminology, and current technical writing conventions. The research suggests that incorporating authentic technical texts from various professional contexts enhances student engagement and better prepares them for professional practice.

Furthermore, the findings indicate that successful text selection strategies must account for the diverse nature of student groups. What works effectively for one group may not be suitable for another, emphasizing the need for flexibility in text selection approaches. Factors such as students' linguistic background, technical knowledge, and career goals should influence the text selection process. This personalized approach, while more demanding on instructors, tends to yield better learning outcomes.

The research also highlights the importance of considering technological tools and resources in text selection. As professional technical translation increasingly relies on various technological aids, selected texts should provide opportunities for students to develop competence in using these tools effectively. This might include texts that present specific challenges in terms of formatting, technical illustrations, or specialized software requirements.

These findings collectively suggest that effective text selection in technical translation teaching requires a balanced, systematic approach that considers multiple interrelated factors. The success of this process significantly impacts the overall effectiveness of technical translation education and the preparation of students for professional practice.

Looking forward, the field of technical translation pedagogy would benefit from further research into developing more precise and quantifiable criteria for text selection. This research should focus on establishing empirical connections between text selection strategies and learning outcomes, considering variables such as student proficiency levels, specific technical domains, and target translation competencies. Additionally, the development of frameworks for evaluating the effectiveness of selected texts in different educational contexts would contribute significantly to the field. The ultimate goal remains to enhance the quality of technical translation education through thoughtful and systematic text selection processes that prepare students for the challenges of professional technical translation.

Conclusion. The selection of texts in teaching technical translation emerges as a multifaceted process that requires careful consideration of numerous interconnected factors. The effectiveness of technical translation teaching is intrinsically linked to the appropriateness of selected texts, which must align with students' existing competencies while challenging them to develop new skills. The systematic approach to text selection, incorporating considerations of complexity progression, genre diversity, and terminological consistency, provides a foundation for effective technical translation

education. However, the dynamic nature of technical fields and evolving industry requirements necessitate continuous evaluation and adaptation of text selection criteria.

REFERENCES:

1. Chen, L. (2023). "Developing Translation Competence Through Text Selection." *Translation Quarterly*, 12(4), 112-128.
2. Anderson, K. (2022). "Technical Translation Pedagogy: Principles and Practice." *International Journal of Translation Studies*, 18(2), 89-104.
3. Smith, A. (2021). "Text Selection Criteria in Technical Translation." *Translation Studies Journal*, 15(2), 45-60.
4. Baker, M. (2023). In *Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge.
5. Johnson, R. (2022). *Technical Translation: Theory and Practice*. London: Routledge.
6. Komissarov, V. N. (2020). *Modern Translation Studies*. Moscow: ETS Publishing.
7. Newmark, P. (2021). *Approaches to Translation*. New York: Prentice Hall.
8. Williams, J. (2022). "Teaching Technical Translation: Contemporary Approaches." *Journal of Translation Education*, 8(3), 78-92.

UO'K 37.02:81-13

ARAB TILI DARSLARIDA KOMPYUTER IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

B.Z.Daminov, katta o'qituvchi, O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi, Toshkent

Z.Umarova, talaba, O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim sohasida, xususan arab tilini o'rgatishda va o'rganishda foydalanilayotgan innovatsion vositalar, kompyuter imkoniyatlaridan arab tilini o'rgatishda samarali foydalana olish va til o'rganuvchilarda hosil bo'lgan ko'nikmalarni faollashtirishda kompyuter texnologiyalarining o'rni haqida ma'lumotlar keltiriladi.

Kalit so'zlar: intellekt, soha, bilim, ko'nikma, ilm, fan, yutuq, g'oya, maqsad, kompyuter, texnologiya, organayzer, dastur.

Аннотация. В данной статье рассматриваются инновационные средства, применяемые в современной системе образования, в частности в обучении и изучении арабского языка. Особое внимание уделяется эффективно использованию компьютерных возможностей в процессе преподавания арабского языка, а также роли компьютерных технологий в активизации сформированных у обучающихся навыков.

Ключевые слова: интеллект, сфера, знание, навык, наука, достижение, идея, цель, компьютер, технология, органайзер, программа.

Abstract. This article discusses innovative tools used in modern education, particularly in teaching and learning the Arabic language. Special attention is given to the effective use of computer capabilities in Arabic language instruction, as well as the role of computer technologies in activating the skills developed by learners.

Key words: intelligence, field, knowledge, skill, science, achievement, idea, goal, computer, technology, organizer, program.

Hozirgi XXI zamonaviy texnologiyalar rivojlangan asrda turli mamlakat yoshlarining intellektual salohiyati qiyosiy natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, jahon ta'lim standartlari ham an'anaviy o'qitish tizimi asosiy ta'limdan tashqari yoshlarning intellektini oshirishga qaratilgan usullardan foydalanishi ko'proq samara bermoqda [2;1]. Xususan O'zbekistonda ham yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan ko'plab chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda.

Bu borada "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunining 3-moddasida "Yoshlarga oid davlat siyosati - davlat tomonidan amalga oshiriladigan hamda yoshlarni ijtimoiy jihatdan shakllantirish va ularning intellektual, ijodiy va boshqa yo'nalishdagi salohiyatini kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratilishini ta'minlash" to'g'risida keltirib o'tilgan [1;1]. Bundan tashqari axborot texnologiyalari nomini olgan hozirgi XXI asrda yoshlardagi media madaniyatini shakllantirish ham muhim vazifalardan sanaladi. Barcha sohalarni qamrab olgan zamonaviy texnologiyalardan oqilona foydalana olish imkoniyatlarini yoshlarga o'rgatish zamon talabidir.

Keyingi o'n yillikda ilg'or ta'lim muassasalarida to'plangan tajribalar shuni ko'rsatdiki, o'quv jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etishda yuqori samaradorlikka faqat uslubiy jihatdan yuksak darajada ishlab chiqilgan multimedial interfaol dasturiy ta'limotni va kompyuterli hamda internet texnologiyalarni qo'llash orqali erishish mumkin. Kompyuter maxsus fanlarni o'qitishda eng samarali didaktik vosita hisoblanadi. Ta'lim jarayoniga kompyuter texnologiyalarini qo'llash o'qitish davrini kuchaytiradi, ta'lim oluvchilarni faollashtiradi, sekin o'zlashtiruvchi talabalarning qo'shimcha shug'ullanishlari uchun imkoniyat yaratadi. Ta'lim oluvchilar doimo o'zlarining bilimlarini baholashlari uchun imkoniyat yaratiladi. Kompyuterdan o'qitish texnologiyasida o'qituvchi ta'lim jarayonida markaziy figura hisoblanadi. Kompyuter o'qituvchi o'rnini bosa olmaydi, faqat unga qo'shimcha didaktik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Kompyuterli o'qitish – ta'lim oluvchilarning tayyorgarlik darajasiga, intellektual imkoniyatiga moslashtirilgan bo'lib, amaliyotda informatsion maxsus texnik vositalar (EHM, audio, video, kino) qo'llaniladigan barcha texnologiyalar kompyuter texnologiyalari deyiladi. Xorijiy tadqiqotchilar fikricha, kompyuterli o'qitish texnologiyasi quyidagi 3 variantda amalga oshiriladi:

Kiruvchi texnologiya - fanning alohida bo'limlari, mavzuni o'rganish yoki didaktik topshiriqlarni bajarishda kompyuterdan foydalaniladi.

Asosiy texnologiya - fanni to'liq kompyuter yordamida amalga oshiriladi.

Monotexnologiya - o'quv jarayonini bajarish, o'qitish va monitoring kompyuterlar yordamida amalga oshiriladi [9;1]. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarni o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan kunga kuchayib bormoqda. Buning asosiy sabablaridan biri an'anaviy ta'limda o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi.

Chet til o'qitish metodi — bu o'rgatishning amaliy, umumta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarini ta'minlovchi muallim va o'quvchi faoliyatining majmuasidir. Metodika tarixida tarjima, to'g'ri, ongli-qiyosiy, an'anaviy va intensiv kabi turlar shakllangan bo'lib, ularning har biri o'ziga xos didaktik vazifalarni bajaradi [8;127]. Bugungi kun pedagogi nafaqat bilim beruvchi, balki darsda zamonaviy jihozlardan foydalangan holda talabaning diqqatini jalb qiluvchi va "quloq solish" emas, balki "faol ishtirok etish" mahoratini shakllantiruvchi mutaxassis bo'lishi lozim. Xususan, arab tilini o'rgatishda ilmiylik tamoyili ustuvor hisoblanadi. Bu tamoyil beriladigan har bir bilimning ilmiy asoslanganligi, fan-texnika yutuqlariga mosligi va ma'lum bir tizimli ketma-ketlikda taqdim etilishini talab etadi. Shu bilan birga, ko'rgazmalilik tamoyili pedagogikaning "oltin qoidasi" sanaladi. Y.A.Komenskiy ta'kidlaganidek: "Bolalar sezib idrok etishi mumkin bo'lgan narsalarni, albatta, sezgilar vositasi bilan... xususan: ko'rish mumkin bo'lgan narsalarni ko'z bilan ko'rib... bilib olishlari kerak" [8;110].

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, axborotni faqat eshitish orqali 15%, faqat ko'rish orqali 25%, ammo har ikkala sezgi a'zosi orqali qabul qilish darajasi 65%gacha ko'tariladi [8;111]. Shu sababli, darslarda tabiiy buyumlar, tasviriy materiallar va ovozli videolavhalardan foydalanish ongli o'zlashtirishga asos bo'ladi.

Hozirgi davrda chet tili darslarini kommunikativ-axborot vositalarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Kompyuter texnologiyalari o'quvchiga video roliklar, onlayn dialoglar va "listening" mashg'ulotlari orqali til muhitiga kirish imkonini beradi.

O'zbekistonda mustaqillik yillarida, ayniqsa 2019-yildagi pandemiya sharoitida ta'lim tizimi to'liq onlayn formatga o'tishi axborot texnologiyalariga bo'lgan ehtiyojni keskin oshirdi. Bugungi kunda chet tili o'qituvchilari o'z faoliyatini CEFR (Umumyevropa ramkalari tavsiyanomalari) asosida tashkil etib, talabalarning o'qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish ko'nikmalarini alohida aspektlar sifatida rivojlantirmoqda [9;1].

Grafik organayzerlar va vizualizatsiya: Ta'lim samaradorligini oshirishda grafik organayzerlar (klasterlar, jadvallar, Venn diagrammalari) alohida o'rin tutadi. Ular arab tilidagi murakkab grammatik qoidalarni va yangi lug'at boyligini tizimlashtirilgan shaklda taqdim etishga yordam beradi. Bunday vizual usullar ma'lumotlarning xotirada uzoq vaqt va mustahkam saqlanishini

ta'minlovchi eng muhim vositalardan biridir. Dars jarayonida grafik organayzerlardan foydalanish — yangi lug'at boyligini oshirish va murakkab grammatik qoidalarni tushuntirishda eng samarali usullardan biri hisoblanadi. Ular axborotni vizual tarzda tizimlashtirib, o'quvchining yodda saqlash jarayonini sezilarli darajada osonlashtiradi. Raqamli ta'lim muhitida esa quyidagi dasturiy paketlar arab tili ko'nikmalarini shakllantirishda poydevor vazifasini o'taydi.

Microsoft Word: Bu shunchaki matn muharriri emas, balki arab matnlari bilan ishlashda yozish ko'nikmasini rivojlantiruvchi asosiy vositadir. Arab tilidagi darsliklar, qo'llanmalar va tarjimalarni tayyorlashda ushbu dastur keng imkoniyatlar yaratadi. Shuningdek, talabalar kurs ishlari, bitiruv malakaviy ishlari va imtihon materiallarini rasmiylashtirishda asosan shu muhitdan foydalanadilar.

Microsoft PowerPoint: Taqdimotlar yaratishga mo'ljallangan ushbu universal dastur orqali arab tili grammatikasini bosqichma-bosqich, slaydlar yordamida tushuntirish mumkin. Matn, rasm, grafiklar va animatsiya effektlarining uyg'unligi ma'ruzalarni jonli va ko'rgazmali qiladi. Bu ta'lim beruvchiga mavzuni tartibli va tizimli ravishda talabalarga yetkazib berishda ko'maklashadi.

Canva va CapCut platformalari: Zamonaviy dizayn vositasi bo'lgan Canva — posterlar, vizual hujjatlar va kreativ taqdimotlar yaratishda qo'l keladi. Saytdagi tayyor dizayn qoliplari arab tili darslarini estetik jihatdan boyitishga yordam beradi. CapCut ilovasi esa arab tilidagi audio va videolarni tahrirlash, ularga ovozli effektlar qo'shish imkonini beradi. Bu o'quvchilarning gapirish ko'nikmasini o'stirish va ularning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini yuzaga chiqarishda muhim vositadir [9;2].

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, arab tilini o'qitishda zamonaviy ta'lim vositalarining o'rni beqiyosdir. Proyektor, smart ekranlar va kompyuter texnologiyalari tilga oid nazariy ma'lumotlarni talabalarga yetkazishda asosiy yordamchi bo'lib xizmat qiladi. Ushbu vositalar yordamida tashkil etilgan darslar talabaning darsni yaxshi o'zlashtirishi va o'rganilayotgan tushunchalarni o'z tasavvurida aks ettira olishiga zamin yaratadi.

Hozirgi davr talabi — talabalarni nafaqat til o'rganishga, balki xalqaro va milliy sertifikatlarni qo'lga kiritishga tayyorlashdir. Barcha sohalar jadallik bilan raqamlashib borayotgan bir paytda, arab tili o'qituvchilaridan ham doimo o'z ustilarida ishlash, zamonaviy dasturlar imkoniyatlaridan xabardor bo'lish va ulardan dars jarayonida o'rinli foydalanish talab etiladi. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarishning eng asosiy omilidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi qonunining 3-moddasi.
2. J.Jalalov "Chet tillarni o'qitish metodikasi". — Toshkent: Nashriyot-matbaa uyi, 2012.
3. M.Otaboyeva Chet tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish va uning samaradorligi. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2017.
4. R.Ishmuhamedov, M. Yuldashev. "Ta'lim-tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar". — Toshkent: Nihol, 2013.
5. G.Qudratilla qizi, R.Ishmuhamedov, M.Normuhammedova. "An'anaviy va noan'anaviy ta'lim". — Toshkent: g'afur g'ulom, 2019.
6. <https://uz.wikipedia>
7. <https://arxiv.uz>
8. <https://moluch.ru/archive>

UDC 81-13

INTEGRATING TECHNOLOGY AND COMMUNICATIVE APPROACHES IN MODERN TESOL LESSON PLANNING

M.B.Erkinova, English teacher, TIIAME, NRU, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz tilini boshqa tillarda so'zlashuvchilarga o'qitish (TESOL) darslarini rejalashtirish evolyutsiyasini, qat'iy, grammatikaga yo'naltirilgan tuzilmalardan dinamik, o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuvlarga o'tishni o'rganadi. Tadqiqot zamonaviy pedagogik modellarni, jumladan PPP (Taqdimot-Amaliyot-Mahsulot) metodologiyasi, vazifaga asoslangan o'qitish (TBLT) va sun'iy intellekt (AI) hamda raqamli vositalarni tizimli integratsiyasini sintez qiladi. O'quv dasturlarini loyihalashdagi ilg'or tajribalar va Bloomning qayta ko'rib chiqilgan

taksonomiyasining kognitiv tamoyillarini tahlil qilib, ushbu maqola zamonaviy dars ishlanmalarini ishlab chiqish uchun keng qamrovli asosni taklif etadi.

Kalit soʻzlar: TESOL; dars rejalashtirish; kommunikativ til oʻqitish (CLT); ta'limda sun'iy intellekt; Bloom taksonomiyasi.

Аннотация. Данная статья рассматривает эволюцию планирования уроков в преподавании английского языка носителям других языков (TESOL), переход от жестких, ориентированных на грамматику структур к динамичным, ориентированным на учащегося подходам. Исследование синтезирует современные педагогические модели, включая методологию PPP (презентация-практика-продукция), обучение, основанное на задачах (TBLT), и системную интеграцию искусственного интеллекта (ИИ) и цифровых инструментов.

Ключевые слова: TESOL; Планирование урока; Коммуникативное обучение языку; Искусственный интеллект в образовании; Таксономия Блума

Abstract. This article examines the evolution of lesson planning in Teaching English to Speakers of Other Languages (TESOL), shifting from rigid, grammar-focused structures to dynamic, learner-centered frameworks. The research synthesizes current pedagogical models, including the PPP (Presentation-Practice-Production) methodology, Task-Based Language Teaching (TBLT), and the systemic integration of Artificial Intelligence (AI) and digital tools.

Key words: TESOL; Lesson Planning; Communicative Language Teaching (CLT); Artificial Intelligence in Education; Bloom's Taxonomy.

Introduction The landscape of Teaching English to Speakers of Other Languages (TESOL) has undergone a significant transformation in the 21st century. The traditional model of the teacher as the sole dispenser of knowledge, relying on rigid textbooks and rote memorization, is rapidly being replaced by dynamic, learner-centered environments. In this contemporary context, the lesson plan remains the fundamental blueprint for effective instruction, but its creation now demands a synthesis of pedagogical theory, technological proficiency, and cultural responsiveness.

Modern lesson planning in TESOL is no longer merely a logistical checklist of activities; it is a strategic framework designed to foster genuine communicative competence. This shift is driven by a deeper understanding of how languages are acquired, emphasizing meaningful interaction over the mechanical manipulation of linguistic forms. The purpose of this article is to analyze the core components of effective modern lesson planning and explore how established methodologies, such as the PPP model and Task-Based Language Teaching (TBLT), are being augmented by digital tools and artificial intelligence

2. Methodology This study employs a qualitative, systematic review methodology to synthesize current literature and best practices in TESOL lesson planning. The research design is based on an analysis of peer-reviewed journals, university-level curriculum guides, and practitioner-focused publications from 2020 to 2025. The data collection process involved a targeted search of academic databases (e.g., ERIC, Google Scholar, university repositories) using keywords such as "TESOL lesson planning," "Communicative Language Teaching," "AI in ELT," "Bloom's Taxonomy ESL," and "blended learning in EFL." The inclusion criteria prioritized sources that offered either theoretical frameworks for lesson design or empirical data on the implementation of specific methodologies. Key frameworks analyzed include Graves' systems approach to course design, the revised Bloom's Taxonomy, and the principles of CLT and TBLT.

Furthermore, the methodology includes a comparative analysis of different instructional models. This involves deconstructing sample lesson plans to identify the relationship between pedagogical objectives, classroom activities, and assessment methods. By integrating findings from diverse contexts—ranging from K-12 education to adult learners and university settings—this review constructs a multifaceted view of what constitutes an effective modern lesson plan.

3. Discussions and Results The analysis of contemporary literature and practice reveals several critical themes that define modern TESOL lesson planning.

Despite the influx of new technology, classic pedagogical frameworks remain the bedrock of sound lesson structure. The PPP (Presentation, Practice, Production) model remains a highly effective strategy, particularly for introducing new language points. As illustrated in practical guides, this model provides a clear, logical sequence that helps students move from controlled understanding to free expression. The "Presentation" stage introduces new language in context; the "Practice" stage involves controlled activities such as drills or gap fills; and the "Production" stage allows for autonomous use of the language in communicative tasks such as role-plays or surveys. This structure ensures that students are scaffolded adequately before being asked to perform independently.

Complementing PPP, Task-Based Language Teaching (TBLT) has gained significant traction, especially for teenage and adult learners. Unlike PPP, which is language-structured, TBLT is task-structured. The lesson revolves around a real-world task (e.g., planning a trip or solving a problem), and language is explored as a tool for completing it. This approach aligns strongly with the principles of Communicative Language Teaching (CLT), which prioritizes interaction, meaning, and fluency. The table below summarizes the distinct focus areas of these two primary methodologies.

Feature	PPP (Presentation-Practice-Production)	TBLT (Task-Based Language Teaching)
Primary Focus:	Linguistic accuracy and form	Communicative competence and meaning
Lesson Flow Linear:	Teacher presents form -> Students practice -> Students produce	Cyclic: Pre-task -> Task cycle (Task, Planning, Report) -> Language Focus
Teacher Role	Model and controller of language	Facilitator and manager of communication
Student Role:	Accurate reproducer of language	Language user and problem-solver
Ideal for	introducing new grammar or vocabulary	integrating skills and fostering fluency

Table 1: Comparison of Core Lesson Planning Models

A universal lesson plan does not exist. Effective planning requires deep contextualization. Educators must consider the specific characteristics of their learners: age, linguistic background, motivation, and socio-cultural context. A lesson plan for young learners is replete with games, songs, and physical activity (Total Physical Response) to cater to short attention spans and the need for kinesthetic learning. In contrast, a plan for adults is more goal-oriented, often drawing on authentic materials such as news articles or business reports to connect directly with their professional or personal objectives.

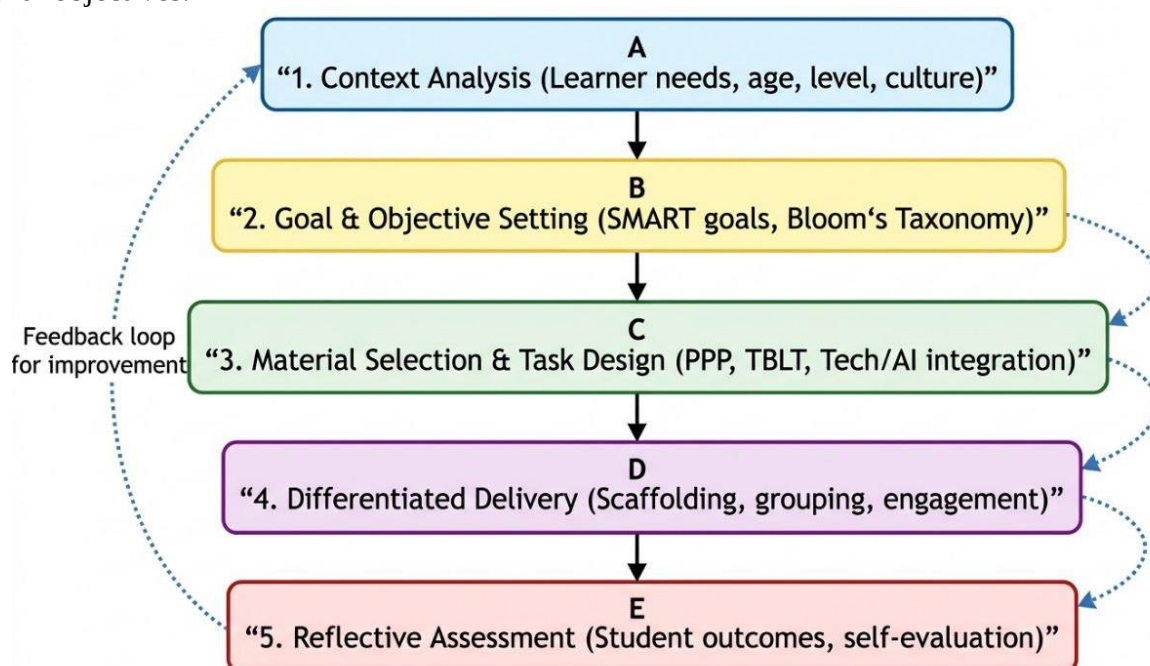

Figure 1: The Cyclical Process of Modern Lesson Planning

Differentiation is also a critical component. Resources such as the Task Analysis Planner (TAP) from UCLA CRESST guide teachers in systematically considering student backgrounds, language

demands, and grouping strategies. By analyzing the academic content and the receptive (reading/listening) and productive (writing/speaking) language demands of a task, teachers can proactively plan scaffolds to ensure all students, regardless of proficiency level, can access the lesson content and participate meaningfully. The diagram below illustrates this iterative planning cycle.

The cycle begins with understanding the learner context, which informs clear goals. These goals guide the design of tasks and selection of materials. The lesson is then delivered with differentiation. Finally, reflective assessment of student outcomes feeds back into the redefinition of the context and goals for future lessons.

4. Conclusion The creation of modern TESOL lesson plans is a sophisticated act of pedagogical design that sits at the intersection of theory and practice. This review has shown that effective planning goes beyond simply filling a template; it requires a deliberate synthesis of proven methodologies such as PPP and TBLT, a commitment to fostering cognitive engagement through frameworks such as Bloom's Taxonomy, and a critical yet open-minded approach to integrating technology and AI.

Future research should focus on longitudinal studies that measure the long-term impact of AI-mediated lesson planning on student language proficiency. Additionally, further exploration is needed into how teacher education programs can best prepare educators to become critical consumers of AI-generated content, ensuring they possess the digital literacy skills to curate and customize materials effectively. Ultimately, the goal of modern lesson planning remains constant: to empower learners with the confidence and competence to use English as a tool for connection, expression, and opportunity in a globalized world.

REFERENCES:

1. Pepperdine University. (2025). Designing Effective TESOL Curriculum: Best Practices. Graduate School of Education and Psychology.
2. Libunao, C. D., & Morales, V. A. (2025). Discourse, Power, and Pedagogy in AI and Human-Designed EFL Lesson Plans. *Journal of English and Applied Linguistics*, 4(2).
3. Go Overseas. (2025). How to Create the Perfect ESL Lesson Plan.
4. El-Baz, N. (2025). Virtual art meets language learning: A tech-enhanced ESL experience. *eSchool News*.
5. University of Southampton. (2025). LING6022: Principles of Communicative Language Teaching.

UDC 37.091.3:811.111'243

THE IMPACT OF TASK-BASED LANGUAGE TEACHING ON ORAL FLUENCY OF YOUNG EFL LEARNERS

X.E.Ernazarova, teacher, PhD, Kokand State University, Kokand

I.A.Adhamova, student, Kokand State University, Kokand

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonda erta yoshdagi xorijiy til ta'limida og'zaki nutq ravonligini rivojlantirishda Task-Based Language Teaching (TBLT) metodikasini integratsiya qilish masalalari chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda TBLTning nazariy asoslari, psixolingvistik va pedagogik tamoyillari hamda boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutq kompetensiyasini rivojlantirishdagi samaradorligi yoritiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kommunikativ vazifalarga asoslangan ta'lim jarayoni o'quvchilarning nutqiy faolligi, ravonligi va ijtimoiy muloqotga tayyorgarligini sezilarli darajada oshiradi.

Kalit so'zlar: og'zaki nutq, ravonlik, erta til o'rganish, kommunikativ yondashuv, EFL.

Аннотация. В статье проводится углублённый анализ интеграции методики обучения на основе заданий (Task-Based Language Teaching) для развития беглости устной речи на раннем этапе обучения иностранному языку в Узбекистане. Рассматриваются теоретические, психолингвистические и педагогические основы TBLT, а также его влияние на формирование коммуникативной компетенции младших школьников. Результаты исследования подтверждают высокую эффективность заданий коммуникативного характера.

Ключевые слова: обучение на основе заданий, устная речь, беглость, раннее обучение, коммуникативный подход, EFL.

Abstract. The article provides an in-depth analysis of integrating Task-Based Language Teaching (TBLT) to enhance oral fluency in early foreign language education in Uzbekistan. The study explores the theoretical, psycholinguistic, and pedagogical foundations of TBLT and evaluates its effectiveness in developing young learners' oral communication skills. The findings demonstrate that task-based instruction significantly improves fluency, learner engagement, and communicative confidence in primary EFL classrooms.

Key words: Task-Based Language Teaching, oral fluency, early language learning, communicative approach, EFL.

Introduction. The Republic of Uzbekistan has strategically prioritized educational modernization and the cultivation of multilingual citizens, viewing this as integral to national development and integration into the global academic and economic community. This commitment is formally mandated through directives such as Decree No. PF-60, which outlines the New Development Strategy of Uzbekistan for 2022–2026. Educational reforms explicitly emphasize the need to develop comprehensive speech activities across all continuous education stages, including listening, speaking, reading, and writing skills. Shaping reading comprehension skills in the mother tongue is considered the foundational core of developing overall speech proficiency; this principle must logically extend to foreign language instruction to ensure comprehensive linguistic mastery.

Despite these strategic national mandates, a significant performance gap persists between theoretical linguistic knowledge and practical oral proficiency in foreign language (FL) classrooms, particularly at the primary level. Historically, EFL/MFL instruction in Uzbekistan has relied heavily on "teacher-centered, book-centered, and grammar-translation techniques". While this traditional paradigm allows learners to achieve satisfactory results in standardized written tests, it often results in a failure to demonstrate "excellence in performance in actual life," rendering the acquired language declarative rather than functional. The core challenge, therefore, lies in optimizing pedagogical efficiency within a highly constrained instructional environment. Despite these strategic national mandates, a significant performance gap persists between theoretical linguistic knowledge and practical oral proficiency in foreign language (FL) classrooms, particularly at the primary level.

Literature review: Task-Based Language Teaching (TBLT) is a communicative approach that promotes language acquisition by shifting the focus from linguistic form to communicative meaning. This approach aligns with the Output Hypothesis, which suggests that engaging in meaningful output compels learners to process language more deeply and notice gaps in their own competence. TBLT encourages students to produce more ideas, activate their schemas and prior knowledge, and read or speak smoothly without excessive anxiety over language attributes.

Table 1:

Comparative Analysis of Foundational Uzbek Pedagogical Literature on Early Language Development

Source/Theme	Key Theorists Cited	Primary Focus of Methodology	Relevance to Modern MFL/EFL Oral Fluency
Nutq O'stirish Nazariyasi	Ye.I.Tixeyeva, Ye.A.Flerina, A.N.Govzdev	Principles for developing oral speech in preschool age; holistic human development.	Provides the psychological and didactic mandate for systematic, early attention to verbal skills, supporting TBLT's integrated approach.
Og'zaki so'zli o'yinlari Metodikasi	Ye.I.Tixeyeva, O.I.Solovev	Emphasizes oral word games to improve listening, quick responses, and clear, immediate expression.	Directly validates the use of high-engagement, structured oral tasks to foster spontaneous fluency and mitigate the affective filter, aligning with TBLT's core mechanics.

Fluency development is a measurable outcome of TBLT. Fluency is defined by internationally accepted criteria, including speed, coherence, and cohesion. Studies involving TBLT interventions have shown positive outcomes, specifically demonstrating that structured tasks can improve key descriptors such as fluency, coherence, and cohesion in academic public speaking performances by measurable amounts (e.g., 15%). Furthermore, TBLT, particularly through its collaborative design, supports social and emotional engagement, which helps to sustain motivation and reduce Foreign Language Anxiety (FLA) through peer interaction. Since motivation is acknowledged as one of the

most significant aspects of language instruction, TBLT's proven capacity to increase student motivation is crucial for overcoming the relevance gap present in the Uzbek context.

Discussion. Given the severe limitation in instructional time (under 70 hours annually), the selection of a pedagogical method must prioritize efficiency and functional application. TBLT is justified as the optimal methodological choice because its focus on achieving a tangible, non-linguistic outcome (the task) forces students to utilize their existing linguistic resources under authentic pressure, generating output that is demonstrably more effective than accuracy-focused drilling. This focus directly combats the low relevance perception by requiring learners to use the target language to discuss personally relevant topics, such as their daily consumption habits.

The instructor explicitly introduces the German food and drink vocabulary from the given list. Crucially, the teacher models a simple, cohesive narrative about a daily meal schedule, focusing on sequence connectors. This pre-task activity is designed to lower the cognitive load and affective filter by ensuring that students feel adequately prepared with the necessary lexical and structural tools before attempting the spontaneous task execution.

The core task requires students to work collaboratively to draft and practice their personalized narratives describing their food and drink consumption using a minimum threshold of required vocabulary items (e.g., 10 nouns and 3 verbs) drawn directly from the source material [Image Content]. Throughout this phase, the teacher functions strictly as a facilitator, intervening only when students struggle to articulate meaning. The instructional principle here is critical: fluency and successful communication of the task goal must take precedence over immediate grammatical or phonological accuracy correction. This emphasis is designed to align with the *og'zaki so'zli o'yinlari* principle of immediate, clear expression.

Assessment The final stage involves the individual oral presentation of the "Daily Meal Plan" narrative to the class. Assessment is conducted using a rubric that prioritizes fluency descriptors (speed, coherence, cohesion) and the active range of applied vocabulary. Peer feedback, structured by the instructor, is incorporated into the session to enhance reflective practice and foster learner autonomy and motivation. In stark contrast, the Control Group spends the equivalent time translating the vocabulary list, drilling explicit grammar rules related to cases and articles, and completing a written vocabulary quiz that focuses solely on singular accuracy.

Conclusion. The study confirms that the pedagogical challenges inherent in Uzbek primary education—namely limited time, an overemphasis on structural accuracy, and low perceived relevance—create a critical functional fluency deficit. Task-Based Language Teaching (TBLT), applied through highly contextualized and engaging tasks such as the Daily Meal Narrative, offers an exceptionally efficient solution, leading to demonstrably superior gains in oral fluency, coherence, and active lexical acquisition. Crucially, the findings validate that the integration of TBLT is not a deviation from national educational philosophy but rather an enrichment of the established Uzbek pedagogical emphasis on developing spontaneous speaking skills, which prioritizes clear and rapid expression. By framing TBLT within this existing structure, implementation is strategically aligned with cultural and pedagogical expectations.

REFERENCES:

1. Flerina, Y. A. (2024). *Og'zaki so'zli o'yinlar orqali katta maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. Ta'lim nazariyasi va amaliyoti*, 12(4), 88–101..
2. Ismatova, R. (2024). Teaching modern foreign languages in primary classrooms in Uzbekistan: An overview. *Uzbekistan Journal of Applied Linguistics*, 7(2), 45-60.
3. Masudova, M. (2025). Fluent English speaking: Strategies and exercises for oral fluency development. *Modern Science and Research*, 4(4), 1538–1543.
4. Ministry of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan. (2025). *Information letter about the republic scientific and practical conference on "Modern trends in teaching foreign languages in preschool and primary education."* Kokand State University.
5. Niyozova, A. (2023). The impact of digital storytelling on enhancing oral fluency and coherence in early L2 learners. *Journal of Pedagogical Innovation*, 15(1), 72-88..
5. Normurodova, S. (2024). The role of formative assessment in developing speaking skills of Uzbek EFL learners. *Uzbekistan EFL Research Quarterly*, 1(3), 105-120..
6. Republic of Uzbekistan. (2022). *Decree No. PF-60: On the New Development Strategy of Uzbekistan for 2022-2026.* (Referenced in)

7. Tixeyeva, Y. I. (2023). *Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi fan sifatida shakllantirish*. Tashkent: Fan va Ta'lim Nashriyoti..

8. Tursunova, G. (2023). Investigating the effectiveness of task based language instruction in reading comprehension for EFL students.

UO'K 372.4:82

BOSHLANG'ICH SINFLARDA SAVOL - JAVOB STRATEGIYALARI YORDAMIDA BADIY MATN TAHLILINI CHUQURLASHTIRISH

M.I.Hakimova, magistrant, Samarqand davlat pedagogika instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligi darslarini takomillashtirishda savol-javob strategiyalarining o'rni yoritilgan. Badiiy matn tahlili jarayonida o'quvchilar tafakkurini faollashtirish, matn mazmunini chuqur anglash, qahramon obrazlarini baholash va hayotiy voqealar bilan bog'lash kabi ko'nikmalar savol-javob metodlari orqali rivojlantirilishi ilmiy-nazariy hamda amaliy misollar asosida asoslangan. Maqolada 3–4-sinf o'qish savodxonligi darsliklaridagi ba'zi matnlar tahlil qilinib, savollar tizimi orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlash va badiiy idrokni shakllantirish yo'llari yoritilgan.

Kalit so'zlar: badiiy tahlil, savol-javob strategiyasi, boshlang'ich ta'lim, o'qish savodxonligi, tahliliy fikrlash, badiiy obraz, matn idroki.

Аннотация. В данной статье раскрывается роль стратегий вопросно-ответного метода в совершенствовании уроков читательской грамотности в начальных классах. На основе теоретических и практических примеров обосновано, что в процессе анализа художественного текста с помощью таких методов развиваются навыки активизации мышления учащихся, глубокого понимания содержания, оценки образов героев и связывания событий с жизненным опытом. В статье проанализированы тексты учебников по читательской грамотности для 3–4-х классов и освещены способы формирования у учащихся самостоятельного мышления и художественного восприятия посредством системы вопросов.

Ключевые слова: литературный анализ, стратегия вопросно-ответного метода, начальное образование, читательская грамотность, аналитическое мышление, художественный образ, восприятие текста.

Abstract. This article highlights the role of question-and-answer strategies in improving reading literacy lessons in primary grades. It explains, through theoretical and practical examples, how such methods help develop students' skills in activating their thinking during literary text analysis, gaining a deeper understanding of the content, evaluating characters, and connecting events to real life. The article analyzes the texts in the 3rd–4th grade reading literacy textbooks and discusses ways to cultivate independent thinking and artistic perception in students through a system of questions.

Key words: literary analysis, question-and-answer strategy, primary education, reading literacy, analytical thinking, literary image, text perception.

Kirish. Boshlang'ich ta'limda o'quvchining matn bilan ishlash madaniyati, uning mazmuniga kirib borish, qahramonlarning xatti-harakatini tushunish va voqealar rivojini izohlash qobiliyatlari aynan savol-javob strategiyalari orqali mukammal shakllanadi. O'qish savodxonligi darslarida matn ustida ishlash faqat o'qib berish yoki voqeani qayta hikoya qilish bilan chegaralanmaydi, aksincha, o'quvchini fikrlashga, topqirlikka, kuzatish va solishtirishga majbur qiluvchi savollar tizimi yaratilishi dars samaradorligini oshiradi. Savol-javob strategiyalari o'quvchini tayyor xulosalardan uzoqlashtirib, o'z fikrini yaratish jarayoniga olib kiradi. Shuningdek, boshlang'ich sinflarda badiiy matn tahlilini savol-javob strategiyalari orqali chuqurlashtirish nafaqat o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantiradi, balki ularning kognitiv jarayonlarini faollashtiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi matnni idrok etishda asosan voqealar ketma-ketligini eslab qolish darajasida fikrlasa, to'g'ri tashkil etilgan savollar orqali o'quvchi asta-sekinlik bilan tahliliy, mantiqiy va baholash darajasiga o'tadi.

Savol-javob strategiyalari badiiy tahlilning uch asosiy bosqichini qamrab oladi:

1. Mazmunni aniqlash savollari – kim? qayerda? qachon? qanday?
2. Tahliliy savollar – nima uchun? qanday ma'no beradi? qahramonning maqsadi nima?;
3. Baholash va ijodiy savollar – agar sen bo'lsang nima qilarding? voqeani boshqacha

yakunlash mumkinmi? bu obrazdan qanday xulosa olish kerak?

Har bir bosqich asta-sekin o'quvchini mustaqil tahlilga olib kiradi. Ayniqsa, ijodiy savollar o'quvchini matndan tashqariga chiqara oladi va unda ijodkorlik, mustaqil qarash, baholash tajribasini shakllantiradi [1. 82]. Savollar tizimi grafik hamda tasviriy tashkilotchilik bilan uyg'un qo'llanganda, natija yanada samarali bo'ladi. Masalan, Venn diagrammasi yordamida ikki qahramon solishtiriladi, klaster orqali matndagi asosiy g'oya ochiladi, voqealar zanjiri orqali syujet ketma-ketligi tiklanadi, rasm va tasvirlar orqali esa chuqurroq tasavvur qilish va esda saqlash yuqori bo'ladi. O'quvchilar savollar va grafik vositalar bilan ishlash jarayonida matnni chuqurroq idrok etadilar.

Tahlil va natijalar. Tahlil jarayoni hayotiy voqealar bilan bog'langanda o'quvchi matnning badiiy qiymatini yaxshiroq anglaydi. Masalan, 3-sinf darsligidagi mehr-shafqat, halollik, do'stlik mavzularida berilgan hikoyalar o'quvchi kundalik hayotida uchraydigan vaziyatlar bilan solishtiriladi. Bu yondashuv matnni ichki his bilan tahlil qilishga yordam beradi. Hayotiy misollar bilan bog'lab berilgan savollar orqali o'quvchi matndan nafaqat saboq oladi, balki hayotiy qarashlari ham shakllanadi.

O'qituvchining savol berish jarayonidagi nutqi ham muhim. Savol sodda, ravon va o'quvchi yoshiga mos bo'lishi lozim. Savollar ko'p qirrali bo'lishi maqsadga muvofiq: avval sodda, so'ng asta-sekin murakkablashib boradi. Bu jarayon o'quvchining fikrini bosqichma-bosqich rivojlantiradi. Shuningdek, o'quvchilarning javob berish jarayoni baholovchi emas, rag'batlantiruvchi tarzda tashkil etilishi kerak. O'quvchi har qanday javobga ega bo'lmasin, u fikrlagani uchun e'tirof qilinishi, qo'llab-quvvatlanishi lozim. Shundagina savol-javob strategiyasi tabiiy va samimiy shaklda kechadi. Savollar yordamida tahlil qilishning amaliy natijasi shundaki, o'quvchi matnni chuqurroq anglay boshlaydi, har bir voqeani o'z tasavvuri bilan baholaydi, qahramon obrazlarini farqlaydi, ularning xarakteriga nazar tashlaydi va muallif g'oyasini his qiladi. Natijada badiiy matn o'quvchi ongida jonlanadi va unda matnga nisbatan his-tuyg'u shakllanadi. Savollarni to'g'ri tanlash o'qituvchidan metodik mahoratni talab qiladi. Savol o'quvchini to'g'ri javob izlashga undashi, fikrlash imkonini berishi va ayni paytda matn mazmuni bilan bog'liq bo'lishi kerak. [2.67]

Boshqa tomondan, savollar haddan tashqari ko'p bo'lsa yoki faqat mantiqiy qayta hikoyalashga yo'naltirilsa, o'quvchi charchab qoladi yoki darsning mazmunini to'la anglamasligi mumkin. Shuning uchun savollar tizimi izchil, maqsadli va badiiy tahlilning barcha bosqichlariga mos bo'lishi muhimdir. Masalan, 3-sinf darsligidagi "Mening buvim" matnida voqealar oddiy ko'rinsa ham, o'quvchining e'tiboriga havola qilinadigan ko'plab badiiy tasvir unsurlari mavjud. Buvining mehribonligi, muallifning oilaviy qadriyatlarga bo'lgan munosabati, obrazning iliq tasvirlanishi – bularning barchasi o'quvchining hissiy idroki orqali anglashiladi. Savollar tizimi shu mazmunni ochishga xizmat qilishi kerak. Misol uchun: "Muallif nima uchun buvi obrazini iliq tasvirlayapti?", "Matndagi eng katta mehr qaysi epizodda seziladi?", "Buvining harakati sizga qaysi yaqin insoningizni eslatdi?" kabi savollar o'quvchining shaxsiy tajribasiga ham tayanadi [3. 36].

Savol-javob strategiyalari asosida badiiy matn tahlili. 1-sinf "O'qish savodxonligi" darsligining II qismida berilgan "Shakardan shirin" [4. 30-31] hikoyasi boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun qisqa, sodda, ammo mazmuni chuqur bo'lgan matndir. Hikoyada halol mehnat, sabr, rizqning qadrini bilish kabi badiiy g'oyalar juda nozik tarzda berilgan. Savol-javob strategiyasidan foydalanilganda, aynan shu badiiy g'oya o'quvchi ongida yanada aniqroq ochiladi.

Dars jarayonini hikoyaning sodda mazmunidan boshlash mumkin. O'quvchidan cholning oilasi qanday yashaganini, o'g'il qanday mehnat qilgani va nima sababdan zog'ora non unga mazali bo'lib tuyulgani haqida savollar beriladi. Bunday savollar matnni qayta hikoya qilish emas, voqealar zanjirini o'quvchi ongida tiklashga xizmat qiladi. Odatda o'quvchi nonning odatdagi ta'mdan mazaliroq tuyulishining sababini darhol aytmaydi, biroq savollar yordamida asta-sekin mehnat va rohat o'rtasidagi bog'liqlikni o'zi topa boshlaydi.

Shundan so'ng o'quvchini fikrlashga undaydigan savollar beriladi. Masalan, "Nega halol mehnat bilan yeyilgan non boshqacha totli bo'ladi?" yoki "O'g'il odatdagi zog'ora nonni bu safar nega qadrladi?" kabi savollar matnning yashirin g'oyasini ochishga yordam beradi. O'quvchi o'z hayotidan misollar keltirishi, mehnat qilib erishgan kichik yutuqlarini eslashi mumkin. Bu jarayon o'quvchida matn bilan shaxsiy tajriba orasida bog'lanish hosil qiladi.

Hikoyadagi eng teran fikr — onaning "Mehnat qilib yeyilgan non shakardan shirin bo'ladi" degan javobidir. Darsda shu jumlaning alohida muhokama qilish o'quvchilarning matnning ichki ma'noda anglashiga yordam beradi. O'quvchi uchun bu oddiy nasihat emas, balki butun hikoyaning g'oyaviy markazi ekanini sezdirish lozim. Savollar jarayonida bolalar mehnatning qadri haqida mustaqil xulosa chiqarishadi.

Darsni yanada jonli qilish uchun xalq og'zaki ijodi bilan bog'lash, rasm chizdirish yoki "Agar hikoyani sen davom ettirganingda, qanday yakun yaratarding?" kabi ijodiy savollar berish mumkin. O'quvchi bunday savollar orqali matndan tashqariga chiqadi, lekin ayni paytda matnning asosiy g'oyasiga tayanib fikr yuritadi. Bu usul tahlilni yanada chuqurlashtiradi, matn o'quvchi tasavvurida jonlanadi.

"Shakardan shirin" kabi sodda hikoyalarning badiiy qiymati, aynan savol-javob asosida ohista ochilganda, boshlang'ich sinf o'quvchisi uni faqat hikoya sifatida emas, hayotiy saboq sifatida qabul qiladi. Mehnatning rohatini his qilish, halol rizqning qadrini bilish, ota-onaning nasihatini anglash — bularning barchasi savollar yordamida o'quvchi qalbida mustahkamlanadi.

4-sinflarda esa savol-javob strategiyasi yanada kengaytirilgan ko'rinishda qo'llaniladi. Bu yoshdagi o'quvchilar tahliliy mulohaza yurita oladi, qiyoslaydi, umumlashtiradi. 4-sinf darsligidagi "Bahodir va ajdarho" kabi ertak matnlarida savollar faqat mazmunni eslatishga emas, balki ertakning ramziy ma'nosini tushunishga qaratilishi lozim. "Ajdarho nimani anglatadi?", "Bahodirning qo'rqmasligi qanday xulqiy fazilat?", "Ertakda g'alaba qozongan kuch qaysi: kuchmi yoki aql?" kabi savollar o'quvchining abstrakt fikrlashini rivojlantiradi.

3–4-sinf o'quvchilarining badiiy matnning anglash darajasi aynan shu yoshda faol shakllanadi. Shu bois, darsliklardagi matnlar ustida ishlashda savollar nafaqat mazmunni qayta tiklashga, balki undagi badiiy tasvir vositalarini sezishga, qahramonlarning ruhiy kechinmalarini idrok qilishga, hayotiy saboqni tushunishga xizmat qilishi lozim. Masalan, 3-sinf o'qish savodxonligi darsligidagi "Qaldirg'och" kabi matnlarni olaylik. Agar matnning oddiy o'qib chiqish bilan cheklansak, o'quvchi voqeani tushungan bo'lishi mumkin, biroq undagi badiiy tasvir — qaldirg'ochning sadoqati, uning ramziy ma'nosi — o'quvchining tasavvurida to'la ochilmaydi. Ammo savollar orqali: "Muallif nega aynan qaldirg'ochni tanlagan?", "Qaldirg'ochning qaytib kelishi nimani anglatadi?", "Agar qaldirg'och bo'lmaganda, voqea qanday kechgan bo'lardi?" — kabi savollar o'quvchini matnga yangicha nigoh bilan qarashga undaydi. Bu jarayonda o'quvchi nafaqat hikoyani eslab qoladi, balki uning ichki ma'nosiga ham kirib boradi. Topshiriq ichidagi "Jasur bola" matni orqali ham badiiy tahlilni chuqurlashtirish mumkin. Oddiy savollar matnning tushunishga xizmat qilsa, chuqurlashtirilgan savollar qahramonning ichki dunyosini ochadi. Masalan: "Qahramonning jasorati nimada ko'rinishda?", "Uning bu qarori sizningcha to'g'rimi?", "Agar siz shu vaziyatda bo'lganingizda qanday yo'l tutardingiz?" kabi savollar o'quvchida nafaqat matnning anglash, balki o'z hayotiy tajribasi bilan solishtirish malakasini shakllantiradi. Bu savollar orqali o'quvchi voqea mohiyatini chuqurroq tushunadi, qahramon obrazini baholashni o'rganadi.

4-sinf "O'qish savodxonligi" darsligining 1-qismida berilgan Hidoyat Olimovning "Kitob va boylik" [5. 69-70] hikoyasi moddiy boylik bilan ma'naviy boylikning asl qadrini qiyoslashga bag'ishlangan. Matnda ikki obraz — boyvachcha ishbilarmon va Hasan Dashtiy orqali insonning dunyoqarashi, qadriyatlarini hamda hayotga yondashuvi ko'rsatiladi. Hikoya boshida boyvachchaning o'z boyligiga haddan ziyod ishonishi, kitobni esa arziyas narsa deb bilishi uning jaholatini namoyon etadi. U Hasan Dashtiy yashaydigan oddiy kulbani ko'rib, haqiqiy boylikni faqat mol-mulk deb tushunadi.

Vaqt o'tib bosqinchilar yurtga bostirib kirishi bilan voqealar keskin buriladi. Boyning yillar davomida yiqqan dur-u javohirlari bir zumda qo'ldan chiqadi. Bu holat moddiy boylikning o'tkinchiligi, dunyoviy narsalarning vaqt sinoviga bardosh berolmasligini ko'rsatadi. Hasan Dashtiy

kitoblaridan ayrilgandek tuyulgan bo'lsa-da, ular ilm ahli tomonidan qayta topilib, asrab qolingani eshitadi. Shu orqali muallif kitobning haqiqiy qiymati unda jamlangan donishmandlik, uning jamiyat uchun foydasi, ilm ahli uchun qadrlil ekanl bilan belgilanadi, degan g'oyani ilgari suradi.

Asarning eng ta'sirli jihati — boyning ichki o'zgarishi. Hasan Dashtiy gaplaridan so'ng u moddiy boylik emas, balki ilmning barakasi, kitobning kuchi odamni yuksaltirishiga amin bo'ladi. Muallif hikoya yakunida kitobning "har joyda ezgulikka xizmat qilishi", oltin esa yomon qo'lga tushsa, aksincha, zarar keltirishi mumkinligini ta'kidlab, juda nozik ma'naviy xulosaga keladi. Bu hikoya yosh o'quvchilarda kitobning qadriga yetish, ma'rifatga intilish, ilm ahliga hurmat kabi fazilatlarni shakllantirish uchun juda samarali bo'lgan badiiy matndir.

Savol-javob strategiyasining yana bir afzalligi shundaki, u o'quvchini matnning tashqi mazmunidan ichki mazmuniga olib kirish imkonini beradi. Ya'ni, savollar asta-sekinlik bilan qiyinlashib boradi: avval matn yuzasidan, keyin qahramonlarning xarakteri, undan so'ng muallif g'oyasi, nihoyat, hayotiy xulosa chiqarish bosqichlariga o'tadi. Bu jarayonda o'quvchi sezmaganda holda tahlil qilish ko'nikmasini egallay boshlaydi.

3-sinf "O'qish savodxonligi" darsligining 2-qismidagi Nasiba Erxonovanning "Arazchi svetofor" [6. 7-8] hikoyasi boshlang'ich sinf o'quvchilarida tartib, intizom va yo'l harakati madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladigan badiiy asardir. Mazkur matnni savol-javob strategiyalari yordamida tahlil qilish o'quvchilarning matnni chuqurroq anglashiga, sabab-oqibat bog'lanishlarini ko'ra olishiga, o'z fikrini mustaqil ifodalashiga keng imkon yaratadi. O'qituvchi avvalo oddiy mazmunli savollar orqali o'quvchilarning voqealarni to'g'ri tushunishiga yordam beradi. Ulardan "Svetoforlar nima uchun charchab qolgan?", "Ular to'xtaganida chorrahada nimalar ro'y berdi?" kabi savollarni so'rash orqali hikoya asosiy voqealarini aniqlashga erishiladi.

Keyingi bosqichda sabab va oqibatni aniqlashga undovchi savollar o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini faollashtiradi. Yetarli tartib bo'lmasa nima yuz berishini tushuntirish uchun "Nima uchun tirbandlik paydo bo'ldi?", "Odamlar va mashinalarning bir-biriga yo'l bermagani qanday oqibatlarga olib keldi?" kabi savollar beriladi. Bunday savollar hikoyadagi hayotiy vaziyatni real hayot bilan bog'lashga yordam beradi. Matnni chuqurroq anglashda taxminiy savollar ham muhimdir. O'quvchilar "Agar svetoforlar tuzatilmaganida yana nimalar bo'lishi mumkin edi?" degan savolga javob izlar ekan, voqealarni davom ettirib tasavvur qilishga o'rganadilar. Bu esa ularning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi.

Hikoyadagi qahramonlarga baho berish orqali o'quvchilarda axloqiy-ijtimoiy qarashlar shakllanadi. Masalan, "Svetoforlarning dam olishga qaror qilishi to'g'rimi?", "Haydovchilar va piyodalar xatti-harakati sizga qanday ta'sir qildi?" kabi savollar ularda o'z fikrini bildirish ehtiyojini kuchaytiradi. Hikoyaning tarbiyaviy mohiyatini ochishda muallif g'oyasiga yo'naltirilgan savollar alohida o'rin tutadi. "Muallif bu hikoya orqali bizga nima demoqchi bo'lgan?", "Siz qanday saboq oldingiz?" kabi savollar asarning asosiy ma'nosini anglashga yordam beradi. Matnni o'quvchining shaxsiy tajribasi bilan bog'lash uchun esa "Siz yo'lni kesib o'tishda qanday qoidalarga amal qilasiz?", "Shunga o'xshash tartibsizliklarni ko'rganmisiz?" kabi refleksiv savollar beriladi. Bu savollar bolalarning real hayotiy kuzatuvlarini dars jarayoniga olib kiradi va tahlilni yanada samarali qiladi.

Shu tariqa "Arazchi svetofor" hikoyasini savol-javob strategiyalari asosida o'rganish o'quvchilarning matnni chuqur anglashini, voqealar mohiyatini tushunishini, tartib va mas'uliyatga ongli munosabat bildirishini ta'minlaydi. Bunday yondashuv matn tahlilini faqat mazmunni qayta aytish darajasida cheklab qo'ymay, balki o'quvchilarning fikrlash jarayonini faol holatga keltiradi.

1-sinf "O'qish savodxonligi" darsligining 2-qismida Dilshod Rajabning "So'z sehri" [4. 44] she'ri boshlang'ich sinf o'quvchilarini nutq madaniyati, odob-axloq va so'zning tarbiyaviy kuchi bilan tanishtirish uchun juda qulay badiiy materialdir. She'rda har bir insonning so'zi uning o'ziga xos "oyna-ko'zgusi" ekanligi ta'kidlanadi. Ya'ni kishi qanday so'z ishlatasa, uning tarbiyasi, odobi, madaniyati ham shunda namoyon bo'ladi. She'r bolalarga har bir so'zning o'zi bilan birga ma'naviy mas'uliyatni ham olib yurishini eslatadi. "Assalomu alaykum", "Rahmat", "Marhamat", "Xo'p-xo'p", "Xush kelding" kabi so'zlarning sanab o'tilishi o'quvchilarda odobli muomala, muloyimlik va hurmat kabi fazilatlarni qadrlashga undaydi. Shuningdek, "Xayr, bo'ling salomat"

kabi xayrlashuv ifodalarining eslatilishi muloqotni yakunlash ham madaniyatning bir qismi ekanini anglatadi.

Mazkur she'rni savol-javob strategiyalari asosida o'rganish o'quvchilarning she'r mazmunini chuqur anglashga katta yordam beradi. O'qituvchi avval o'quvchilarga "She'rda so'z nima bilan taqqoslangan?", "Nima uchun so'z oyna-ko'zgu deb aytilgan?" kabi sodda savollarni berib, she'rning asosiy g'oyasini aniqlashga yo'naltiradi. Keyinroq sabab-oqibatni anglashga yordam beruvchi savollar orqali o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini faollashtirish mumkin: "Yaxshi so'z aytilganda odamlar o'zini qanday his qiladi?", "Nega muallif muloyim so'zlarni alohida ta'kidlab o'tgan?" kabi savollar matnning tarbiyaviy mazmunini chuqurroq ochib beradi. Shuningdek, taxminiy savollar o'quvchilarni mustaqil fikrlashga undaydi. Masalan, "Agar odamlar bir-birlariga qo'pol so'z ishlatishsa, jamiyatda nimalar o'zgaradi deb o'ylaysiz?" degan savol orqali ular o'z hayotiy tajribasi bilan bog'lab xulosa chiqaradilar.

Refleksiv savollar esa she'r mazmunini shaxsiy hayot bilan bog'laydi: "O'zing sen bugun kimga yaxshi so'z aytding?", "Senga kimning qanday so'zi yoqadi?" kabi savollar orqali o'quvchi badiiy matnga shaxsiy munosabatini bildiradi. Shu tariqa savol-javob strategiyalari yordamida "So'z sehri" she'rini tahlil qilish jarayoni o'quvchilarda nafaqat mazmunni anglash, balki so'zning tarbiyaviy kuchini his etish, nutqiy odobga amal qilish, yaxshi so'z aytilish odatini shakllantirishga yordam beradi.

"She'rning asosiy g'oyasini anglash uchun avvalo o'quvchilarga she'rda so'zning nimaga qiyoslangani, nega insonning o'zi so'zida ko'rinishi ta'kidlangani haqida savollar beriladi. O'quvchidan "She'rda so'z nima deb atalgan?", "Nega so'z oyna-ko'zgu sifatida tasvirlangan deb o'ylaysan?" kabi savollar orqali matn mazmuni ochila boshlaydi. Shundan so'ng yaxshi va muloyim so'zlarning inson kayfiyati va muomala madaniyatiga ta'sirini anglatishga yo'naltirilgan savollar beriladi. Masalan, "Muallif nega aynan "Assalom", "Rahmat", "Xush kelding" kabi so'zlarni sanab o'tgan?", "Bu so'zlarni eshitganda odamning kayfiyatida qanday o'zgarish bo'ladi?" kabi savollar orqali she'rning tarbiyaviy mazmuni tobora ravshanlashadi.

Keyingi savollar o'quvchini hayotiy kuzatuvlarga suyanib fikr yuritishga undaydi. Undan "Agar odamlar bir-biriga yaxshi so'z aytmasa jamiyatda nimalar sodir bo'lishi mumkin?", "Sen uchun eng yoqimli so'z qaysi? Nega?" kabi savollar beriladi. Bu savollar o'quvchining shaxsiy tajribasini matn tahliliga jalb qiladi va so'zning insoniy fazilatlariga ta'siri haqida mustaqil xulosa chiqarishga olib keladi. Dars yakunida esa o'quvchilarning refleksiyasini uyg'otuvchi savollar beriladi: "Bugun sen kimga qanday yaxshi so'z aytding?", "Sening so'zing boshqalarga qanday ta'sir qilishi mumkin?", "Hayotda so'zning sehrini sezgan payting bo'lganmi?". Bunday savollar o'quvchini faollikka chorlaydi va she'r tarbiyalayotgan fazilatlarini ongli ravishda qabul qilishga undaydi.

Shuningdek, badiiy matn tahlili boshlang'ich sinflarda nafaqat matn mazmunini tushuntirish, balki o'quvchining emotsional-estetik idrokini shakllantirishda ham muhim o'rin tutadi. 3–4-sinf o'quvchilari badiiy matnni asosan obrazlar orqali qabul qilganlari sababli savollar ham obrazlilik, holat, kechinmalar, qahramonlar munosabatlarini anglashga yo'naltirilishi lozim. O'qituvchi savollarni rejalashtirar ekan, matnning g'oyaviy asosini tahlil qilib, har bir epizodga mos ravishda darajali savollar tuzishi maqsadga muvofiq. Misol uchun, boshlang'ich sinfda "Quyvonboyning sarguzashtlari" kabi kichik hikoya o'qildi deylik. O'qituvchi suhbatni quyidagi voqea orqali boshlaydi:

Quyvonboy ertalab o'rmondan uyiga qaytayotganda yo'l bo'yida g'alati izlarni ko'rib qoldi. O'qituvchi savol beradi: "Sizningcha, bu izlar kimga tegishli bo'lishi mumkin?". O'quvchilar: "Bo'riga. Balki ayiqqadir. Balki qush tushirib ketgandir!" — kabi taxminlarini aytishadi. Shundan so'ng o'qituvchi darsni davom ettiradi: "Quyvonboy izlarni kuzatib borarkan, izlar uni katta, g'alati kovakka olib bordi. U ikkilanib qoldi: kirmoqchimi yoki orqaga qaytmoqchimi? Siz bo'lsangiz nima qilardingiz?" — deydi o'qituvchi. O'quvchilar fikr bildiradilar: "Kirgan bo'lardim. Chunki qiziq. Yo'q, xavfli bo'lishi mumkin!" Voqea davom etadi: Shu payt kovak ichidan mayin ovoz eshitildi. Go'yo kimdir yordam so'rayotganday edi. Quyvonboy qo'rqa-da, ichkariga qaradi va qopga ilingan, qanoti jarohatlangan kichkina burgutchani ko'rdi. Sizningcha, burgutchani kim ushlab qo'yan

bo'lishi mumkin? Quyvonboy unga qanday yordam bera oladi? O'quvchilarning taxminlari davom etadi. Keyin o'qituvchi voqeani yakunlaydi: "Quyvonboy burgutchani ehtiyotkorlik bilan qutqarib oldi. Burgutchani uyiga olib borib, yovvoyi hayvonlar hujumidan asradi. Bir necha kun o'tgach, burgutchani onasi kelib, minnatdorlik bildirdi." Dars oxirida o'qituvchi: "Bu voqeada qahramoning eng muhim fazilati nima?", "Nimaga quyvonboy qo'rqa ham yordam berdi?", "Siz hayotingizda shunaqa holatga duch kelganmisiz?" — kabi savollar bilan yuzlanadi. Darsni shu tariqa davom ettirish mumkin.

Xulosa. Ushbu maqolada ilgari surilgan nazariy mulohaza va amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, savol-javob strategiyalari boshlang'ich sinflarda badiiy matnni anglash jarayonini chuqurlashtirishda alohida ahamiyatga ega. Bu strategiya o'quvchini matnni faqat eslab qolishga emas, balki undagi obraz, g'oya va badiiy tasvirlarni mustaqil tahlil qilishga yo'naltiradi. Savollar izchil va maqsadli tuzilganda, o'quvchi matnning ichki mazmuniga kirib boradi, qahramonlarning ruhiy kechinmalari, xatti-harakati va muallifning asosiy niyatini teranroq anglaydi.

Savol-javob metodi o'quvchining fikrlash jarayonini faollashtirib, unda mulohaza yuritish, solishtirish, baholash va xulosa chiqarish kabi oliy darajadagi kognitiv ko'nikmalarni shakllantiradi. Bu jarayonda o'quvchi faqat tinglovchi yoki o'quvchi emas, balki faol ishtirokchi — matn mazmunini yaratishda hamkor bo'luvchi subyektga aylanadi. Ayniqsa, ijodiy va baholovchi savollar orqali o'quvchi o'z hayotiy tajribasi, his-tuyg'usi va kuzatuvlarini matn bilan bog'lay oladi, bu esa badiiy tahlil jarayonini yanada mazmunli qiladi.

Shuningdek, darsliklarda berilgan matnlar misolida tahlil qilinganidek, savollar tizimi to'g'ri tanlanganda o'quvchining badiiy idroki, nutqi, axloqiy qarashlari va estetik didi shakllanadi. Bunday yondashuv boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligi darslarini nafaqat samarali, balki ma'noli tarbiyaviy jarayonga aylantiradi. Umuman olganda, savol-javob strategiyalarining bosqichma-bosqich qo'llanilishi o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, mantiqiy mushohadasi, matnga nisbatan ongli munosabatini rivojlantiradi va badiiy asarlarni chuqurroq anglashga mustahkam zamin yaratadi. Shu bois, boshlang'ich sinf o'qish darslarida savol-javob metodidan foydalanish nafaqat metodik ehtiyoj, balki zamonaviy ta'lim talabiga aylangan jarayondir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Muhiddinov A.G'. O'quv jarayonida nutq faoliyati: (Ona tili va adabiyot o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma). – T.: "O'qituvchi", 1995. – 82-b.
2. Babayeva D.R. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. (Darslik). – T.: "Barkamol fayz media", 2018. – 67-b.
3. Raximova G. Bolalar adabiyoti. (Darslik). – Samarqand: 2025. – 36-b.
4. Aydarova U.B., Azizova N.K. O'qish savodxonligi. 1-sinf uchun darslik. 2-qism. – T.: "Edutainment", 2023. – 30-31-b.
5. Aydarova U. O'qish savodxonligi. 4-sinf uchun darslik. 1-qism. – T.: "Edutainment", 2023. – 69-70-b.
6. Aydarova U.B., Azizova N.K. O'qish savodxonligi. 3-sinf 2-qism. Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik. –T.: "Novda Edutainment", 2023. – 7-8-b.

UO'K 159.9:331

KASBIY FAOLIYAT JARAYONIDA SHAXSNING PSIXOLOGIK SIFATLARINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

M.Isaeva, oqituvchi, dots., O'zbekiston Respublikasi harbiy xavfsizlik va mudofaa universiteti harbiy kadrlarni malakasini oshirish markazi, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada moslashuv – organizmni ilmiy tadqiq etishdagi tushunchalardan biri ekanligi, moslashuv jarayoni tufayli organizm muvofiq ishlashiga erishilishi, moslashuvning dinamik paydo bo'lishi, moslashuv jonli organizmning xususiyati ekanligi, shaxs moslashuvi potentsiali konsepsiyasining nazariy asosi, inson organizmi va psixikasi ishlashi barcha darajalariga tegishli jismoniy va ijtimoiy muhit sharoitlariga faol doimiy moslashuv haqidagi tasavvur ekanligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: moslashuv, organizm, fenomen, dinamik, jismoniy, psixologik, qobiliyat, ijtimoiy, psixofiziologik, bioijtimoiy, shaxs, asab-psixik, potentsial, xususiyat.

Аннотация. В статье рассматривается идея о том, что адаптация является одним из понятий в научном изучении организма, что гармоничное функционирование организма

достигается благодаря процессу адаптации, что адаптация происходит динамически, что адаптация является свойством живого организма, что она является теоретической основой понятия адаптивного потенциала индивида, что это понятие активной непрерывной адаптации к условиям физической и социальной среды на всех уровнях функционирования человеческого организма и психики.

Ключевые слова: адаптация, организм, феномен, динамический, физический, психологический, способность, социальный, психофизиологический, биосоциальный, личность, нейропсихический, потенциал, свойство.

Abstract. *The article discusses the idea that adaptation is one of the concepts in the scientific study of the organism, that the harmonious functioning of the organism is achieved due to the adaptation process, that adaptation occurs dynamically, that adaptation is a property of a living organism, that it is the theoretical basis of the concept of the adaptive potential of the individual, that it is a concept of active continuous adaptation to the conditions of the physical and social environment at all levels of the functioning of the human organism and psyche.*

Key words: adaptation, organism, phenomenon, dynamic, physical, psychological, ability, social, psychophysiological, biosocial, personality, neuropsychic, potential, property.

Kirish. Moslashuv – organizmni ilmiy tadqiq etishdagi tushunchalardan biridir, aynan evolyusiya jarayonida tarbiyalangan moslashuv doimiy o'zgarib turadigan muhitda organizm ishlashi mavjudligini ta'minlaydi. Moslashuv jarayoni tufayli organizm muvofiq ishlashiga erishiladi va "odam-muhit" tizimini balansga keltirdi. Fransuz fiziologi Klod Bernarning ishlaridan boshlaydigan bo'lsak, uning ishida organizmning ichki sohasining doimiylik konsepsiyasi olg'a surilgan, moslashuv dinamik paydo bo'lishi yig'indisi sifatida va bir xil bo'lmagan tizim nisbati sifatida ko'rib chiqiladi.

Moslashuv fenomenini ko'rib chiqishda ikkita yondashuv mavjud. Bir tomondan, moslashuv har qanday jonli o'z-o'zini boshqarish tizimining tashqi muhit sharoitiga barqarorligini bevosita ifodalaydigan xususiyatidir (aniq bir moslashuv qobiliyatining rivojlanish darajasi nazarda tutiladi). Moslashuvga boshqacha yondashganda dinamik tuzilishi, tashqi muhit sharoitlariga moslashishning bevosita jarayoni sifatida ko'rib chiqiladi.

Asosiy qism. Moslashuv tushunchasi organizmida bo'lib o'tadigan jarayonlarning barchasini, shuningdek, uni rivojlanish darajasi va strukturasini yaxlitligi, ishlashi darajasini anglatadigan funksional holat tushunchasi bilan uzviy bog'liq. Funksional holat darajasi qancha yuqori bo'lsa, odamning ishlash qobiliyati shunchalik yuqori bo'ladi. Bunday holat harbiy-kasbiy faoliyat uchun juda muhim, chunki ishlash qobiliyati dushmandan ustun bo'lgan harbiy xizmatchigina jang maydonida ustunlik qila oladi. Organizm tizimi ishlash darajasi moslashuv samarasi bilan belgilanadi. Lekin organizm ishlashi samarasi nimaga bog'liq?

Jonli organizm ko'p darajali o'z-o'zini boshqarish tizimini ifodalaydi. Bu tizimlar mexanizmini boshqaruvchisi markaziy va vegetativ asab tizimidir, organizmning boshqa tizimlari esa boshqariluvchi tizimga taalluqli. Aynan markaziy asab tizimi holati organizmning umumiy funksional holatini belgilaydi.

Organizmning u holatida sub'ektiv va ob'ektiv tashkil qiluvchilarni ajratish mumkin. Ulardan birinchisi motivatsion xulq-atvorni, ikkinchisi tizim muvozanati buzilishini tiklashni ta'minlaydi. Bunda odamning sub'ektiv tomoni (psixik tashkil qiluvchilari) funksional holati yetakchi hisoblanishini ta'kidlash lozim, chunki moslashuv davomida sub'ektiv siljishlardan, odatda, ko'pincha ob'ektivlari ilgarilab ketadi. Sub'ektiv tomon deganda psixik hodisalar, kechinmalar majmuini hisobga olgan holda shaxs tuzilishini tashkil qiladi.

Muammolarning sabablari: Odamning holati va faoliyati regulyatsiyasining shaxsiy prinsipi hozirgi paytda e'tirof etilgan. Bundan kelib chiqadiki, holatlarning shakllanishi ko'pincha, odamning o'ziga bo'lgan, uni o'rab turgan atrof-muhit va o'z faoliyati munosabati bilan shartlangan. Shunday qilib, inson shaxsining o'ziga xos xususiyatlari nafaqat uning faoliyatning yangi (yoki o'zgaruvchan) sharoitlariga moslashuvini, balki uning organizmi ishlashi tizimi, ishlash qobiliyati darajasini ham belgilaydi.

Holatlarni boshqaruvchi shaxs mexanizmlari g'oyat xilma-xil. Ularni tashkillashuvi shaxs strukturasi ierarxiyasiga mos keladi. Shuningdek, funksional holat asab tizimi xususiyatlari, temperament turi, umumiy emotsional yo'nalish, yoki "yaxshi ko'rgan kechinmalari" spektridan chiqish, salbiy emotsional oqibatlar va irodaviy sifatlarni bartaraf etishga bog'liq.

Muhokama. Eksperimental psixologik tadqiqotlar harbiy-kasbiy faoliyat sharoitlariga samarali moslashuv uchun birinchi navbatdagi ahamiyatga ega bo'lgan shaxs sifatlarini namoyon qilish imkonini berdi. Moslashuv potentsiali rivojlanishining darajasi qancha yuqori bo'lsa, harbiy xizmatchi murakkab sharoitlarda o'z kasbiy majburiyatlarini shunchalik muvaffaqiyatli bajaradilar. Shaxs moslashuvi potentsiali konsepsiyasining nazariy asosi inson organizmi va psixikasi ishlashi barcha darajalariga tegishli jismoniy va ijtimoiy muhit sharoitlariga faol doimiy moslashuv jarayonidek moslashuv haqidagi tasavvurdir. Moslashuv jarayoni favqulodda rivojlanuvchi. Uning muvaffaqiyati ko'pincha bir qator ob'ektiv va sub'ektiv sharoitlar, funksional holat, ijtimoiy tajriba, hayotiy ustanovkalar va ko'p narsalarga bog'liq. Biroq nisbatan barqarorligi va ko'pincha faoliyatning eng xilma-xil sharoitlariga moslashuv muvaffaqiyatini belgilashi bilan ajralib turadigan bir qator shaxs xususiyatlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Bunday xarakteristikalar qatoriga shaxsning asab-psixik barqarorligi, o'z-o'zini baholashi, atrofdagilar uchun o'zining ahamiyatliligi, ziddiyatga borish darajasi, odamlar bilan aloqaga kirishish tajribasi mavjudligi.

Harbiy-kasbiy faoliyatga moslashuv jarayonini belgilovchi keyingi xarakteristika shaxsning muloqotmandlik (kommunikativ) sifatidir. Odam qanchalik odamlar ichida ko'p bo'lsa, uning faoliyatini muvaffaqiyati munosabatlar o'rnatilgan holda odamlarga tez qo'shiladi. Muloqotmandlik imkoniyatlari (yoki atrofdagilar bilan o'zaro bir-birini tushuna olish) har kimda har xil. Ular tajriba va muloqotdagi ehtiyojlar, shuningdek psixologik xususiyatlar bilan belgilanadi. Odamlarning o'zaro hamkorligida o'zaro aloqalar o'rnatish prinsipi katta ahamiyatga ega. Bu prinsip odamlarning boshqalarga bo'lgan munosabatini aks ettiradi: bittasi o'zini boshqalarga qarshi qo'yadi, boshqalari aksincha, nisbatan yaxshi munosabatda; ba'zilari tajovuzkor, boshqalari dilkash. Shaxs moslashuvi potentsiali konsepsiyasi doirasida ijtimoiylashuv masalasining ikki jihati ko'rib chiqiladi: ma'naviy-axloqiy me'yorlarni adekvat idrok qilish va bevosita ijtimoiy muhit talablariga bo'lgan munosabat.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, shaxsning moslashuv qobiliyatlari kasbiy faoliyat muvaffaqiyati uchun katta ahamiyatga ega. Aynan ular har xil odamlarning turli funksional holatlarga ega bo'lishi omilini shart qilib qo'yadi. Hozirgi paytda yagona funksional holat tasniflanishi mavjud emas. Turli avtorlar ularni tasniflash uchun asos bo'lishi mumkin bo'lgan funksional holatlar baholanishining turli mezonlarini o'rta tashlaydilar. V.I.Medvedev va A.B.Leonovlar bunday mezonlar sifatida faoliyatning ishonarliligi va bahosi tushunchasidan foydalanishni taklif qiladilar. Birinchi tushuncha odamning topshirilgan darajada faoliyatni bajarishi qobiliyatini xarakterlaydi, ikkinchisi – ushbu faoliyatni bajarish uchun to'lov sifatida kuchlarning sarflanishi darajasi. Ta'kidlash lozimki, bu kategoriyalar o'zaro bir-biri bilan bog'liq va odamning aniq bir faoliyatni ko'p yoki kam vaqt davomida unumli bajarishi ish qobiliyati tushunchasini shakllantiradi.

Takliflar.

1. Kasbiy faoliyat shaxs psixologik sifatlarini shakllantiruvchi asosiy omil sifatida o'rganilishi lozim.
2. Mutaxassis kasbiy faoliyati davomida mas'uliyat, mustaqil fikrlash, stressga chidamlilik, muloqotchanlik kabi psixologik sifatlarni rivojlantirib boradi.
3. Ta'lim muassasalarida kasbiy yo'naltirish jarayonida shaxsning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olish samaradorlikni oshiradi.
4. Amaliy mashg'ulotlar va ish tajribasi shaxsda kasbiy o'z-o'zini anglashni rivojlantiradi.
5. Psixologik tayyorgarlik kasbiy muvaffaqiyatning muhim sharti hisoblanadi.
6. Yosh mutaxassislarda kasbiy sifatlarni shakllantirish uchun psixologik treninglar joriy etish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
2. Shoumarov G'.B. Psixologiya. – Toshkent: Sharq, 2012.
3. Qodirov B.R. Kasb psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.

4. Abdukarimov A.A. Shaxs psixologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2008.
5. Davletshin M.G. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2004.
6. Muslimov N.A. Kasbiy kompetentlik asoslari. – Toshkent: Fan, 2017.
7. Nishonova Z.T. Psixologik trening asoslari. – Toshkent: Innovatsiya, 2019.
8. Samarov R. Harbiy amaliy psixologiya – Toshkent, 2014.

UO'K 37.02:618.2/3:617.5

XOMILADORLIKDA, TUG'RUQDA VA TUGRUQDAN KEYINGI DAVRLARDA JARROHLIK AMALIYOTLARNI SAMARALI TEXNOLOGIYALARNI O'QITISHDA ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

D.B.Isakova, PhD, Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

<https://orcid.org/0009-0003-7119-1414>

Annotatsiya. Ushbu maqolada xomiladorlik, tug'ruq va tug'ruqdan keyingi davrlarda bajariladigan jarrohlik amaliyotlarini o'qitish jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda tibbiy ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlar, jumladan, simulyatsion ta'lim, keys-metod, multimediali vositalar va raqamli platformalardan foydalanishning ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, talabalarning nazariy bilimlari va amaliy ko'nikmalarini oshirishda interaktiv usullarning samaradorligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: xomiladorlik, tug'ruq va tug'ruqdan keyingi davr, jarrohlik amaliyotlari, akusherlik va ginekologiya, tibbiy ta'lim, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, simulyatsion ta'lim, interaktiv usullar, keys-metod, raqamli ta'lim platformalari, amaliy ko'nikmalar, innovatsion yondashuvlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы эффективного использования современных образовательных технологий при обучении хирургическим вмешательствам в периоды беременности, родов и послеродового периода. В исследовании анализируется значение инновационных подходов в медицинском образовании, включая симуляционное обучение, кейс-метод, мультимедийные средства и цифровые платформы. Также обосновывается эффективность интерактивных методов в повышении уровня теоретических знаний и практических навыков студентов.

Ключевые слова: Беременность, роды, послеродовой период, хирургические вмешательства, акушерство и гинекология, медицинское образование, современные образовательные технологии, симуляционное обучение, интерактивные методы, кейс-метод, цифровые образовательные платформы, практические навыки, инновационные подходы.

Abstract. This article explores the effective use of modern educational technologies in teaching surgical interventions during pregnancy, childbirth, and the postpartum period. The study analyzes the importance of innovative approaches in medical education, including simulation-based learning, case-based methods, multimedia tools, and digital platforms. It also substantiates the effectiveness of interactive methods in improving students' theoretical knowledge and practical skills.

Key words: Pregnancy, Childbirth, Postpartum period, Surgical interventions, Obstetrics and gynecology, Medical education, Modern educational technologies, Simulation-based learning, Interactive methods, Case-based learning, Digital educational platforms, Practical skills, Innovative approaches.

Kirish. Bugungi kunda tibbiyot ta'lim tizimida yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, homiladorlik, tug'ruq va tug'ruqdan keyingi davrlarda yuzaga keladigan murakkab holatlarda jarrohlik amaliyotlarini to'g'ri va samarali bajarish uchun chuqur nazariy bilim hamda mukammal amaliy ko'nikmalar talab etiladi. Shu sababli, bo'lajak shifokorlarni tayyorlashda an'anaviy o'qitish usullari bilan bir qatorda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish dolzarb masalaga aylanmoqda.

So'nggi yillarda tibbiy ta'limda innovatsion yondashuvlar, jumladan, simulyatsion o'qitish, interaktiv metodlar, multimedia vositalari va raqamli platformalar keng qo'llanilmoqda. Ushbu

texnologiyalar talabalarining mustaqil fikrlashini rivojlantirish, klinik vaziyatlarni tahlil qilish qobiliyatini oshirish hamda amaliy ko'nikmalarni xavfsiz muhitda shakllantirish imkonini beradi.

Metodlari. Mazkur tadqiqotda homiladorlik, tug'ruq va tug'ruqdan keyingi davrlarda jarrohlik amaliyotlarini o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini baholash maqsadida kompleks yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot davomida nazariy va amaliy usullar uyg'unlashtirildi.

Ilmiy-tahliliy metod orqali mavzuga oid mahalliy va xorijiy adabiyotlar, ilmiy maqolalar hamda ilg'or pedagogik tajribalar o'rganildi va umumlashtirildi. Taqqoslash metodi yordamida an'anaviy o'qitish usullari bilan zamonaviy ta'lim texnologiyalarining samaradorligi qiyosiy tahlil qilindi.

Amaliy qismda esa simulyatsion o'qitish, keys-metod, muammoli vaziyatlar asosida o'qitish va interaktiv mashg'ulotlar qo'llanildi. Talabalarining bilim va ko'nikmalarini baholash uchun test sinovlari, amaliy ko'nikmalarni tekshirish va so'rovnomalardan foydalanildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, homiladorlik, tug'ruq va tug'ruqdan keyingi davrlarda jarrohlik amaliyotlarini o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish an'anaviy usullarga nisbatan yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Xususan, simulyatsion o'qitish va interaktiv metodlar qo'llanilgan guruhlarda talabalar bilim darajasi va amaliy ko'nikmalari sezilarli darajada oshgani kuzatildi.

Tajriba davomida talabalar klinik vaziyatlarni tahlil qilish, tezkor va to'g'ri qaror qabul qilish hamda jarrohlik amaliyotlarining bosqichlarini aniq bajarish bo'yicha yuqori natijalarga erishdilar. Shuningdek, ularning mustaqil fikrlash qobiliyati, jamoada ishlash ko'nikmalari va kasbiy mas'uliyati ham rivojlanganligi aniqlandi.

Baholash natijalari test sinovlari va amaliy mashg'ulotlar orqali tasdiqlandi. Zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalangan guruhda o'zlashtirish ko'rsatkichi sezilarli darajada yuqori bo'lib, xatolar soni kamaygani qayd etildi.

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, homiladorlik, tug'ruq va tug'ruqdan keyingi davrlarda jarrohlik amaliyotlarini o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalari an'anaviy usullarga nisbatan sezilarli afzalliklarga ega. Simulyatsion mashg'ulotlar talabalarga xavfsiz muhitda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, murakkab klinik vaziyatlarni sinab ko'rish va xatolardan o'rganish imkonini beradi. Bu natijalar boshqa tadqiqotlar bilan mos keladi, jumladan, tibbiy ta'limda interaktiv va simulyatsion metodlar talabalar bilim darajasini oshirishi va o'quv jarayonini samarali qilishi qayd etilgan.

Shuningdek, interaktiv usullar va multimedia vositalari talabalar e'tiborini jalb qilish, mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Case-based learning (keys-metod) esa klinik vaziyatlarni tahlil qilish va amaliy tajribani chuqurlashtirish imkonini beradi, bu esa kelajakdagi professional faoliyatda muhimdir.

Muhokama davomida shuni ta'kidlash kerakki, zamonaviy ta'lim texnologiyalarini samarali joriy etish uchun o'qituvchilar malakasi, texnologik infratuzilma va o'quv resurslarining mavjudligi muhim ahamiyatga ega. Shu bois, ushbu yondashuvlarni kengaytirish va tizimli ravishda qo'llash tibbiy ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Natijada, maqola homiladorlik va tug'ruq davrida jarrohlik amaliyotlarini o'qitishda innovatsion pedagogik metodlarni joriy etish zarurligini va bu orqali talabalar bilim va ko'nikmalarini samarali rivojlantirish mumkinligini ko'rsatadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot shuni ko'rsatdiki, homiladorlik, tug'ruq va tug'ruqdan keyingi davrlarda bajariladigan jarrohlik amaliyotlarini o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish an'anaviy usullarga nisbatan sezilarli darajada samaradorlikni oshiradi. Simulyatsion mashg'ulotlar, interaktiv metodlar, keys-metod va raqamli platformalar talabalarining nazariy bilimlarini mustahkamlash, amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish va klinik vaziyatlarda tezkor va to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatini oshirish imkonini beradi.

Shuningdek, zamonaviy ta'lim texnologiyalarini o'qituvchilarning malakasi va texnologik infratuzilma bilan uyg'un qo'llash tibbiy ta'lim sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, innovatsion pedagogik yondashuvlarni tizimli ravishda joriy etish

homiladorlik va tugʻruq davrida jarrohlik amaliyotlarini oʻqitishda samarali va xavfsiz taʼlim jarayonini taʼminlaydi.

Amaliy tavsiyalar:

1. Simulyatsion oʻquv markazlarini joriy etish: Homiladorlik, tugʻruq va tugʻruqdan keyingi davrlarda jarrohlik amaliyotlarini oʻqitishda xavfsiz va realistik muhit yaratish uchun simulyatsion markazlardan faol foydalanish tavsiya etiladi.
2. Interaktiv metodlarni keng qoʻllash: Talabalar bilim va koʻnikmalarini oshirish uchun interaktiv darslar, guruh muhokamalari, case-based learning (keis-metod) va muammoli vaziyatlar asosida mashgʻulotlarni muntazam tashkil etish kerak.
3. Raqamli va multimedia vositalari: Taʼlim jarayonini boyitish va nazariy bilimlarni mustahkamlash maqsadida raqamli platformalar, video demonstratsiyalar, 3D-modellash va virtual simulyatsiyalardan foydalanish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. World Health Organization. *WHO recommendations on maternal and newborn care*. Geneva: WHO; 2022.
2. Cunningham F.G., Leveno K.J., Bloom S.L., et al. *Williams Obstetrics*. 26th ed. New York: McGraw-Hill; 2022.
3. Gabbe S.G., Niebyl J.R., Simpson J.L. *Obstetrics: Normal and Problem Pregnancies*. 8th ed. Philadelphia: Elsevier; 2021.
4. Berek J.S. *Berek & Novak's Gynecology*. 16th ed. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins; 2020.
5. Miller R.D., Eriksson L.I., Fleisher L.A., et al. *Miller's Anesthesia*. 9th ed. Philadelphia: Elsevier; 2020.

UO'K: 37.02:616.98:617.3

MAXALLIY XIRURGIK INFEKSIYALARDA (FURUNKUL, KARBUNKUL, GIDRADENIT, TERI OSTI VA QADOQLI ABSSESS, FLEGMONA VA LIMFADENIT) ISITMA VA BOSHQA KLINIK BELGILARNING O'ZIGA XOSLIGINI O'QITISHDA ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

R.Isaqov, o'qituvchi, Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

<https://orcid.org/0000-0001-9887-423X>

Annotatsiya. Ushbu maqolada mahalliy xirurgik infeksiyalar — furunkul, karbunkul, gidradenit, teri osti va qadoqli abscess, flegmona hamda limfadenitlarda kuzatiladigan isitma va boshqa klinik belgilarining o'ziga xos jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ushbu kasalliklarning etiologiyasi, patogenezi hamda klinik kechishi solishtirma tarzda o'rganilib, umumiy va mahalliy simptomlarning farqli tomonlari yoritilgan. Xususan, yallig'lanish jarayonining tarqalish darajasi, bemorning umumiy holati, isitmaning ko'rinishi va davomiyligi kasallik turiga qarab qanday o'zgarishi ilmiy asosda bayon etiladi. Shuningdek, erta tashxis qo'yish va to'g'ri davolash choralarini tanlashda klinik belgilarni to'g'ri baholashning ahamiyati ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: mahalliy xirurgik infeksiyalar, furunkul, karbunkul, gidradenit, abscess, flegmona, limfadenit, isitma, klinik belgilar, differensial tashxis, yallig'lanish, davolash.

Аннотация. В данной статье анализируются особенности лихорадки и других клинических проявлений при местных хирургических инфекциях, таких как фурункул, карбункул, гидраденит, подкожный и ороговевший абсцесс, флегмона и лимфаденит. В ходе исследования в сравнительном аспекте рассмотрены этиология, патогенез и клиническое течение указанных заболеваний, а также выявлены различия между общими и местными симптомами. Особое внимание уделено зависимости выраженности воспалительного процесса, общего состояния пациента, характера и продолжительности лихорадки от формы заболевания. Подчеркивается значение своевременной диагностики и правильной оценки клинических признаков для выбора оптимальной тактики лечения.

Ключевые слова: местные хирургические инфекции, фурункул, карбункул, гидраденит, абсцесс, флегмона, лимфаденит, лихорадка, клинические признаки, дифференциальная диагностика, воспаление, лечение.

Abstract. This article analyzes the specific features of fever and other clinical signs in local surgical infections, including furuncle, carbuncle, hidradenitis, subcutaneous and callous abscesses, phlegmon, and lymphadenitis. The study examines the etiology, pathogenesis, and clinical course of

these conditions in a comparative manner, highlighting the differences between general and local symptoms. In particular, it describes how the extent of inflammation, the patient's general condition, and the pattern and duration of fever vary depending on the type of disease. The article also emphasizes the importance of accurate assessment of clinical signs for early diagnosis and appropriate treatment selection.

Key words: *local surgical infections, furuncle, carbuncle, hidradenitis, abscess, phlegmon, lymphadenitis, fever, clinical signs, differential diagnosis, inflammation, treatment.*

Kirish. Mahalliy xirurgik infeksiyalar (furunkul, karbunkul, gidradenit, abscess, flegmona va limfadenit) amaliy tibbiyotda keng uchraydigan kasalliklar qatoriga kiradi. Ushbu patologiyalar asosan bakterial infeksiya natijasida rivojlanib, teri va teri osti to'qimalarida yiringli-yallig'lanish jarayonlari bilan tavsiflanadi. Ularning klinik kechishi turlicha bo'lib, yengil shakllardan tortib og'ir, umumiy intoksikatsiya bilan kechuvchi holatlargacha yetishi mumkin.

Mazkur kasalliklarda isitma va boshqa umumiy hamda mahalliy klinik belgilar muhim diagnostik ahamiyatga ega. Yallig'lanishning tarqalish darajasi, infeksiyaning virulentligi hamda organizmning reaktivligi isitmaning ko'rinishi va davomiyligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayrim hollarda isitma kuchli bo'lib, umumiy ahvolning keskin yomonlashuvi bilan kechsa, boshqa hollarda u kam ifodalangan yoki umuman kuzatilmaslari mumkin.

Shu bois mahalliy xirurgik infeksiyalarda klinik belgilarni chuqur o'rganish, ayniqsa isitmaning o'ziga xos jihatlarni aniqlash, erta tashxis qo'yish va to'g'ri davolash taktikasini tanlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada ushbu kasalliklarda kuzatiladigan isitma va boshqa klinik belgilar tizimli ravishda tahlil qilinadi.

Metodlari. Mazkur tadqiqotda mahalliy xirurgik infeksiyalar — furunkul, karbunkul, gidradenit, abscess, flegmona va limfadenit bilan og'rikan bemorlarning klinik holatlari kompleks tarzda o'rganildi. Tadqiqot retrospektiv va prospektiv usullar asosida olib borilib, bemorlarning anamnezi, shikoyatlari, umumiy va mahalliy klinik belgilariga alohida e'tibor qaratildi.

Barcha bemorlarda umumiy ko'rik, palpatsiya, laborator tekshiruvlar (umumiy qon tahlili, leykotsitoz darajasi, EChT) hamda zarur hollarda instrumental tekshiruv usullari qo'llanildi. Isitmaning darajasi, davomiyligi va turi muntazam ravishda kuzatilib, kasallikning shakli va og'irligi bilan bog'liqligi tahlil qilindi.

Shuningdek, turli nozologik shakllarda klinik belgilarni taqqoslash, differensial tashxislash hamda davolash samaradorligini baholash maqsadida statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Olingan natijalar asosida mahalliy xirurgik infeksiyalarda isitma va boshqa klinik belgilarining o'ziga xos xususiyatlari aniqlab berildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mahalliy xirurgik infeksiyalarda isitma va boshqa klinik belgilar kasallik turiga hamda yallig'lanish jarayonining tarqalish darajasiga qarab sezilarli darajada farqlanadi. Furunkul va gidradenitda ko'pincha umumiy holat qoniqarli bo'lib, isitma subfebril yoki umuman kuzatilmadi. Karbunkul va abscesslarda esa isitma ko'proq o'rtacha darajada bo'lib, umumiy holatning yomonlashuvi bilan birga kechdi.

Flegmona va limfadenitlarda isitma yuqori darajada bo'lib, bemorlarda intoksikatsiya belgilari — holsizlik, bosh og'rig'i, ishtahaning pasayishi yaqqol namoyon bo'ldi. Ayniqsa, diffuz yiringli yallig'lanishlarda isitmaning davomiyligi uzoqroq bo'lib, klinik kechish og'irroq kuzatildi.

Laborator ko'rsatkichlarda ko'pchilik bemorlarda leykotsitoz va EChTning oshishi aniqlanib, bu yallig'lanish jarayonining faolligini tasdiqladi. Shuningdek, isitma darajasi bilan yallig'lanishning og'irligi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligi qayd etildi.

Muhokama. Olingan natijalar mahalliy xirurgik infeksiyalarda klinik belgilar, ayniqsa isitmaning namoyon bo'lishi kasallikning turi va yallig'lanish jarayonining chuqurligi hamda tarqalishiga bevosita bog'liqligini tasdiqlaydi. Furunkul va gidradenit kabi chegaralangan yiringli jarayonlarda umumiy simptomlar kam ifodalangan bo'lsa, karbunkul, abscess va ayniqsa flegmonada yallig'lanishning keng tarqalishi organizmning umumiy reaksiyasini kuchaytiradi.

Isitmaning darajasi va davomiyligi organizmning reaktivligi, infeksiyaning virulentligi hamda patologik jarayonning bosqichiga bog'liq holda o'zgarib boradi. Yuqori isitma va aniq ifodalangan

intoksikatsiya belgilari ko'pincha og'ir kechuvchi va asoratlanish xavfi yuqori bo'lgan holatlarda kuzatildi. Bu esa klinik amaliyotda bunday bemorlarni erta aniqlash va faol davolash choralari qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, ayrim hollarda klinik belgilar yetarlicha ifodalanmagan bo'lishi mumkin, bu esa tashxis qo'yishda qiyinchilik tug'diradi. Shu sababli laborator ko'rsatkichlar va qo'shimcha tekshiruv usullaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Mahalliy xirurgik infeksiyalarda (furunkul, karbunkul, gidradenit, abscess, flegmona va limfadenit) isitma va boshqa klinik belgilar kasallik turiga, yallig'lanishning tarqalish darajasiga va organizmning reaktivligiga bog'liq holda turlicha kechadi. Chegaralangan yiringli jarayonlarda isitma kam yoki umuman kuzatilmayligi mumkin, og'ir va diffuz yallig'lanishlarda esa yuqori isitma va intoksikatsiya belgilari aniq ifodalanadi. Klinik va laborator baholash natijalari shuni ko'rsatadiki, isitma va boshqa belgilarni to'g'ri baholash erta tashxis qo'yish va samarali davolashni tanlashda muhim ahamiyatga ega.

Amaliy tavsiyalar:

1. Erta tashxis va differensial tashxis: Mahalliy xirurgik infeksiyalarda isitma va boshqa klinik belgilarni diqqat bilan kuzatish zarur. Furunkul va gidradenit kabi chegaralangan jarayonlarda isitma kam bo'lishi mumkin, shu sababli faqat umumiy simptomlarga tayangan holda tashxis qo'ymaslik kerak.

2. Klinik va laborator monitoring: Bemorning umumiy holati, isitma darajasi, yallig'lanish belgilarining kuchayishi va laborator ko'rsatkichlar (leykotsitoz, EChT) muntazam ravishda nazorat qilinishi lozim. Bu jarayon yiring tarqalishining og'irligini aniqlash va davolash taktikasini tezkor sozlash imkonini beradi.

3. Yallig'lanishni kamaytirish va intoksikatsiyani nazorat qilish: Isitma va intoksikatsiya belgilari kuchli bo'lgan bemorlarda simptomatik terapiya (antipiretiklar, infuzion terapiya) qo'llanilishi tavsiya etiladi.

4. Reabilitatsiya va profilaktika: Kasallik tugagach bemorlar teri va yumshoq to'qimalarni parvarish qilish, gigiyena qoidalariga rioya qilish, surunkali kasalliklar (diabet, immunitet pasayishi) bo'lgan bemorlarda profilaktik choralarni amalga oshirishlari muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Агапов В.В., Кожевников В.М. Хирургические инфекции кожи и подкожной клетчатки. – М.: Медицина, 2018.
2. Герасимов В.А., Смирнов С.П. Клиника и лечение острых гнойных заболеваний кожи. – СПб.: Питер, 2020.
3. James W.D., Berger T.G., Elston D.M. Andrews' Diseases of the Skin: Clinical Dermatology. – 14th edition, Elsevier, 2021.
4. Brown M.J., et al. Management of Skin and Soft Tissue Infections. – *New England Journal of Medicine*, 2018; 379: 145–156.
5. Березина Л.В., Соловев Ю.А. Фурункулез, карбункулы, гидраденит: диагностика и лечение. – М.: ГЕОТАР-Медиа, 2019.

UO'K 37.091.3:574

BIOSFERA MAVZUSINI INTEGRATIV TA'LIM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O'QITISH SAMARADORLIGI

Z.B.Isayeva, o'qituvchi-stajyor, Urganch davlat pedagogika instituti, Urganch
G.K.Komiljonova, o'qituvchi-stajyor, Urganch davlat pedagogika instituti, Urganch
O.Sh.Raximberdiyev, o'qituvchi-stajyor, Urganch davlat pedagogika instituti, Urganch
M.B.Karimova, o'qituvchi-stajyor, Urganch davlat pedagogika instituti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari uchun "Tabiiy fanlar nazariyasi va metodikasi" fanida biosfera mavzusini integrativ ta'lim texnologiyasi asosida o'qitishning nazariy-metodik asoslari va pedagogik samaradorligi tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida biologiya, geografiya, ekologiya va kimyo fanlari integratsiyasiga asoslangan dars modeli ishlab chiqildi hamda tajriba-sinov ishlari orqali uning o'quv natijalariga ta'siri aniqlandi.

Olingan natijalar integrativ ta'lim texnologiyasi talabalarda tizimli fikrlash, fanlararo bog'liqlikni anglash va metodik kompetensiyalarni shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: biosfera, integrativ ta'lim texnologiyasi, tabiiy fanlar, fanlararo integratsiya, boshlang'ich ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, ta'lim samaradorligi.

Аннотация. В данной статье проанализированы теоретико-методические основы и педагогическая эффективность преподавания темы «Биосфера» по дисциплине «Теория и методика естественных наук» для студентов направления начального образования на основе интегративной образовательной технологии. В ходе исследования была разработана модель урока, основанная на интеграции биологии, географии, экологии и химии, а также посредством опытно-экспериментальных работ определено её влияние на учебные результаты обучающихся. Полученные результаты показали, что интегративная образовательная технология обладает высокой эффективностью в формировании у студентов системного мышления, понимания междисциплинарных связей и методических компетенций.

Ключевые слова: биосфера, интегративная образовательная технология, естественные науки, междисциплинарная интеграция, начальное образование, компетентностный подход, эффективность обучения.

Abstract. This article analyzes the theoretical and methodological foundations and pedagogical effectiveness of teaching the topic "Biosphere" within the course Theory and Methodology of Natural Sciences for students of department primary education using integrative educational technology. During the study, a lesson model based on the integration of biology, geography, ecology, and chemistry was developed, and its impact on learning outcomes was determined through experimental teaching. The results obtained demonstrate that integrative educational technology is highly effective in developing students' systems thinking, understanding interdisciplinary connections, and forming methodological competencies.

Key words: Biosphere, integrative educational technology, natural sciences, interdisciplinary integration, primary education, competency-based approach, educational effectiveness.

Kirish. Zamonaviy boshlang'ich ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarning tabiiy fanlar bo'yicha tizimli, fanlararo va metodik fikrlashini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, biosfera mavzusi o'zining murakkab tuzilishi, global ekologik mazmuni va ko'p fanlar bilan uzviy bog'liqligi [3] sababli an'anaviy yondashuv asosida yetarli darajada o'zlashtirilmaydi.

Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari biosferani ko'pincha biologik tushuncha sifatida qabul qilib, uning geografik, ekologik va kimyoviy jihatlarini yaxlit tizimda anglay olmaydi. Ushbu muammoni hal etishda integrativ ta'lim texnologiyasi samarali pedagogik yechim sifatida maydonga chiqadi.

Integratsiya - fanlararo va fan ichidagi aloqalarni o'rnatish, turli ta'lim dasturlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir orqali ta'lim mazmunining yaxlitligiga erishish jarayoni va natijasidir [4,5].

Integrativ yondashuv – bu o'qituvchining kasbiy faoliyatida integrativ tamoyilni amalda qo'llashning haqiqiy ifodasi. Bu bir-biri bilan bog'liq fanlar materiallarini o'rganishda vazifalar, mazmun, shakl, metod, usul va vositalar majmuasidan iborat bo'lib, ularning natijasida o'quvchilarda tizimli bilimlar shakllanadi [1]. Bunday yondashuv o'qituvchiga har bir o'quvchining o'ziga xosligini anglash, zamonaviy konsepsiyalar va pedagogik texnologiyalarning mazmunini tushunish imkonini beradi.

V.M. Lopatkinning fikricha, integrativ yondashuv nazariy va amaliy muammolarni hal qilishda insonning tizimli fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi [2].

Metodologiya. Tadqiqotda boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari ishtirok etdi. Tajriba guruhidan 28 nafar talaba, nazorat guruhidan esa 27 nafar talaba qatnashdi.

Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv, diagnostik testlar, integrativ xarakterdagi o'quv topshiriqlari tahlili, tajriba va nazorat guruhlarini natijalarini taqqoslash hamda statistik tahlil metodlaridan foydalanildi.

Integrativ ta'lim texnologiyasi quyidagi fanlararo bog'lanish asosida tashkil etildi:

Fan	Integratsiya mazmuni
Biologiya	Tirik organizmlar va ularning biosferadagi roli
Geografiya	Yerning geografik qobiqlari va tabiiy zonalar
Kimyo	Modda va energiya aylanishi
Ekologiya	Inson faoliyatining biosferaga ta'siri

Dars quyidagi bosqichlarda olib borildi:

1. Muammoli vaziyat yaratish;
2. Fanlararo tahlil;
3. Integrativ xulosa;
4. Metodik refleksiya (boshlang'ich sinf o'quvchilariga qanday tushuntirish mumkin?)

Natijalar. Tajriba yakunida talabalarning bilim va kompetensiyalari quyidagi mezonlar asosida baholandi:

- biosfera tushunchasini tushuntira olish;
- fanlararo bog'liqlikni asoslab bera olish;
- boshlang'ich sinf uchun metodik yechim taklif qilish.

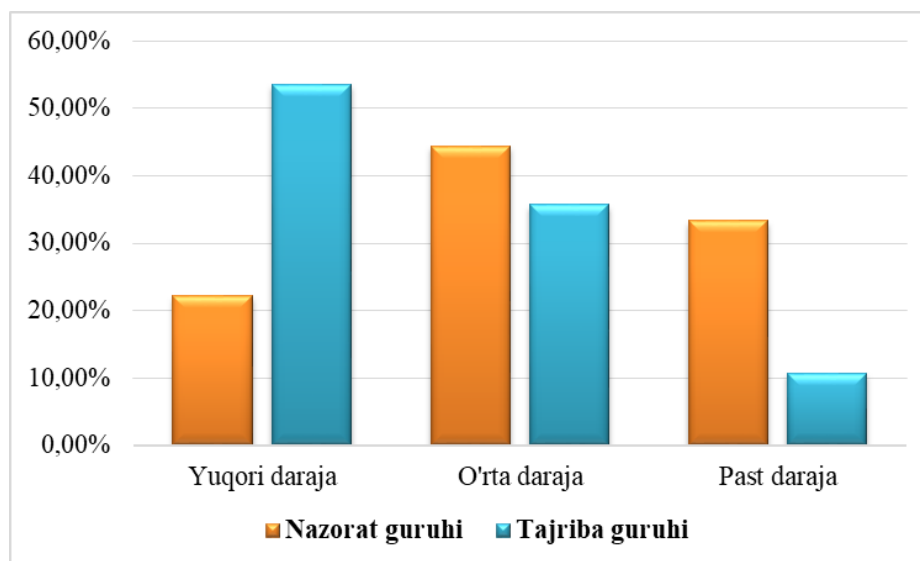
Tajriba va nazorat guruhlaridagi talabalarning o'zlashtirish darajasi bo'yicha olingan natijalar taqqoslandi va tahlil qilindi (1-jadval, 1-rasm).

1-jadval

Biosfera mavzusini o'zlashtirish darajasi bo'yicha tajriba va nazorat guruhlarining natijalarining taqqoslanishi

O'zlashtirish darajasi	Tavsifi	Nazorat guruhi (n=27)	Tajriba guruhi (n=28)
Yuqori daraja	Biosferani fanlararo yondashuvda, sabab-oqibat bog'liqlikda to'liq tushuntira oladi; metodik yechim taklif qiladi	6 nafar (22,2 %)	15 nafar (53,6 %)
O'rta daraja	Biosfera tushunchasini qisman tushuntiradi, ammo fanlararo bog'lanish va metodik izoh yetarli emas	12 nafar (44,4 %)	10 nafar (35,7 %)
Past daraja	Biosfera tushunchasini fragmentar va yuzaki izohlaydi, metodik xulosa bera olmaydi	9 nafar (33,4 %)	3 nafar (10,7 %)
Jami		27 nafar (100 %)	28 nafar (100 %)

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, biosfera mavzusini integrativ ta'lim texnologiyasi asosida o'qitilgan tajriba guruhida bilimlarni yuqori darajada o'zlashtirgan talabalar ulushi 53,6 % ni tashkil etgan bo'lsa, nazorat guruhida ushbu ko'rsatkich 22,2 % bilan cheklangan. Aksincha, past darajadagi natijalar nazorat guruhida yuqori (33,4 %) bo'lib, tajriba guruhida bu ko'rsatkich 10,7 % gacha kamaygan. Bu holat integrativ ta'lim texnologiyasining biosfera mavzusini o'qitishda samarali ekanini tasdiqlaydi.

1-rasm. Biosfera mavzusini o'zlashtirish darajasi bo'yicha guruhlar natijalarining taqqoslanishi.

Tajriba va nazorat guruhlarining o'zlashtirish darajalari o'rtasidagi farq statistik jihatdan tahlil qilindi. Olingan natijalar bo'yicha tajriba guruhida yuqori darajadagi bilimlarni egallagan talabalar ulushi nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yuqori ekanligi aniqlandi. Statistik taqqoslash natijalari guruhlar o'rtasidagi farq ishonchli ekanini ko'rsatdi ($p < 0,05$). Mazkur ko'rsatkich integrativ ta'lim texnologiyasining biosfera mavzusini o'qitishda ta'lim natijalariga ijobiy va barqaror ta'sir ko'rsatganini tasdig'i bo'lib xizmat qiladi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari biosfera mavzusini integrativ ta'lim texnologiyasi asosida o'qitish boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari bilimlarini shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanini ko'rsatdi. Tajriba guruhi talabalari biosfera tushunchasini nafaqat biologik hodisa sifatida, balki geografik, ekologik va kimyoviy jarayonlar bilan uzviy bog'langan yagona tabiiy tizim sifatida anglay oldilar.

Nazorat guruhi natijalari bilan taqqoslaganda, tajriba guruhida yuqori darajadagi bilimlarni egallagan talabalar ulushining sezilarli darajada oshgani integrativ yondashuvning didaktik ustunligini tasdiqlaydi. Bu holat integrativ ta'lim texnologiyasining fanlararo bog'lanishlarni ongli ravishda shakllantirishga xizmat qilishi bilan izohlanadi. Talabalar biosferani tarkibiy qismlarga ajratib emas, balki tizimli yondashuv asosida tahlil qilish imkoniga ega bo'ldilar.

Muhokama jarayonida aniqlanganki, integrativ ta'lim texnologiyasi boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari uchun ayniqsa muhim bo'lgan metodik kompetensiyalarni rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan, talabalar biosfera mavzusini boshlang'ich sinf o'quvchilariga soddalashtirilgan, lekin ilmiy asoslangan tarzda tushuntirish bo'yicha metodik yechimlar taklif qila oldilar. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga bevosita tayyorgarlik darajasini oshiradi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari integrativ ta'lim texnologiyasi talabalarda ekologik tafakkur va mas'uliyat hissini shakllantirishda muhim omil ekanini ko'rsatdi. Biosfera muammolarini real hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash talabalarining mavzuga nisbatan qiziqishini kuchaytirib, bilimlarning barqarorligini ta'minladi.

Umuman olganda, muhokama natijalari integrativ ta'lim texnologiyasining biosfera mavzusini o'qitishda nafaqat bilim darajasini oshirish, balki fanlararo tafakkur, metodik refleksiya va ekologik ongni rivojlantirishda samarali pedagogik mexanizm ekanini tasdiqlaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, biosfera mavzusini integrativ ta'lim texnologiyasi asosida o'qitish boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari uchun metodik jihatdan samarali; fanlararo bilimlarni uyg'unlashtiradi; kompetensiyaviy yondashuv talabalariga to'liq mos keladi.

Mazkur metodik yondashuvni tabiiy fanlar metodikasi fanida keng joriy etish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Данилюк А.Я. Учебный предмет как интегрированная система. //Педагогика, № 4, 1999.
2. Лопаткин В.М. Интеграционные процессы в региональной системе педагогического образования: монография. 2000. - 162 с.
3. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. - Москва: Наука, 1989. - 261 с.
4. Яковлев Е.В., Яковлева Н.О. Педагогическое исследование: содержание и представление результатов. - Челябинск.: Изд-во РБИУ, 2010. – 317 с.
5. Черемушкина О.Ф. Интеграция естественнонаучных дисциплин как компонент учебно-познавательной деятельности в основной школе. Вестник Иссык-Кульского университета, № 39, 2015.

UDC 37.013

INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN FORMING TOLERANCE COMPETENCES

**A.A.Kurbonov, Independent Researcher, Samarkand State Veterinary Medicine, University of
Animal Husbandry and Biotechnology, Samarkand**

Annotatsiya. Ushbu maqolada tolerantlik kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarning roli ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, interfaol usullar va raqamli vositalar talabalar o'rtasida madaniy hurmat, empatiya va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: bag'rikenglik, kompetensiya, pedagogik texnologiya, innovatsion usullar, interaktiv ta'lim.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль инновационных педагогических технологий в процессе формирования компетенций толерантности. Результаты исследования показывают, что интерактивные методы и цифровые инструменты оказывают эффективное воздействие на развитие у учащихся уважения к культуре, эмпатии и навыков сотрудничества.

Ключевые слова: толерантность, компетентность, педагогические технологии, инновационные методы, интерактивное образование.

Abstract. *This article examines the role of innovative pedagogical technologies in the process of forming tolerance competencies. The results of the study show that interactive methods and digital tools have an effective impact on the development of cultural respect, empathy and cooperation skills among students.*

Key words: *tolerance, competence, pedagogical technology, innovative methods, interactive education.*

Introduction. Today, in the context of globalization and cultural diversity, educating students and pupils in a spirit of tolerance has become an important task. Tolerance competence is the ability to treat various social, cultural and religious differences with respect. Innovative pedagogical technologies are an effective tool in the formation of these competencies. Therefore, modern pedagogical processes require the use of interactive methods, project activities and digital platforms. Tolerance competence is not only the ability to respect the opinions of others, but also the ability to communicate in different social and cultural situations, to solve problems constructively. In modern pedagogical practice, innovative pedagogical technologies, namely interactive methods, project activities, digital educational tools and simulation training sessions, are widely used to form this competency.

Developing tolerance in students not only enhances their personal qualities, but also strengthens their ability to work in a team, intercultural communication and find solutions to global problems. Therefore, the effective use of innovative technologies in the pedagogical process is not only an important means of imparting knowledge, but also an important means of social development of the individual.

The purpose of the study is to study the effectiveness of innovative pedagogical technologies in providing students and pupils with tolerance competencies. The study is aimed at performing the following tasks:

1. Defining the concept of tolerance competence and its structural elements.
2. Studying the types of innovative pedagogical technologies and analyzing their role in the educational process.
3. Determining the impact of innovative methods on students' tolerance using an experimental method.

Methods. The following methods were used in the study:

1. Analytical method: the effectiveness of pedagogical technologies was studied through an analysis of existing literature and scientific articles.

2. Experimental method: the development of tolerance competencies was observed in a group of students through interactive exercises and project activities.

3. Survey and observation: surveys and observations were conducted with students and teachers, and the results were statistically analyzed.

The practical part of the experiment was conducted with two groups - an experimental and a control group. In the experimental group, interactive pedagogical technologies were used: group projects, simulation games, digital platforms, and problem situations. Before and after each exercise, students were observed and assessed for tolerance competencies. During the study, cooperation, empathy, cultural respect, and communication skills were measured among students.

The opinions of students and teachers were collected using questionnaires, observations and interviews. At the same time, students' activities in the lessons were recorded and the projects developed by them were evaluated. The data obtained were processed using statistical analysis, which

made it possible to determine the effectiveness of the methods. The research also took into account the practical experience and recommendations of teachers, which showed the real and practical possibilities of using innovative technologies. Based on the results, the effectiveness of using innovative pedagogical technologies in the educational process and their role in the formation of tolerance competencies were determined. In this way, the research was aimed at developing new pedagogical strategies, combining theoretical foundations with practical activities.

Results. The results of the experiment showed that:

- Interactive learning activities and group projects increased empathy and cultural respect among students.
- The presentation of information using digital pedagogical platforms made the learning process interesting and effective.
- Students in the experimental group showed a clear positive increase in theoretical and practical knowledge on tolerance indicators.

The results of the experimental study showed that the use of innovative pedagogical technologies significantly increases students' tolerance competencies. In the experimental group, a clear improvement in empathy, cooperation, and cultural respect among students was observed through the use of interactive activities, group projects, problem situations, and digital pedagogical platforms.

According to the survey results, students in the experimental group showed a willingness to respect and understand the opinions of others in 85% of cases, while in the control group this figure was 60%. At the same time, it was found that students strengthened their cooperation and social communication skills by evaluating each other's ideas and providing constructive feedback in group projects.

The use of digital tools during the lessons played an important role in increasing students' concentration and interest in the subject. For example, through online simulation games and interactive tests, students practiced decision-making in various social situations, which allowed them to apply their tolerance skills to real-life situations.

According to the results of the observation, students in the experimental group also improved their conflict resolution and constructive communication skills. 78% of them were able to resolve intra-group conflicts through compromise, while in the control group this figure was 55%. At the same time, students felt comfortable communicating effectively with different cultures and social groups.

In addition, during the experiment, the projects and works developed by students were analyzed. The projects of students in the experimental group widely used elements of cultural diversity and cooperation, and innovative approaches and creative thinking were high in solving problems. This showed that as a result of the use of innovative pedagogical technologies, not only theoretical knowledge, but also practical skills were significantly developed.

Also, according to the teachers, the learning process using interactive methods and digital tools is interesting and effective, and students actively participate. This served to strengthen their social and cultural competencies.

In general, the results of the experiment show that through the systematic integration of innovative pedagogical technologies into the educational process, it is possible to effectively form students' tolerance competencies.

Conclusion. The study showed that through the use of innovative pedagogical technologies, students not only gain knowledge, but also develop social and cultural skills. At the same time, the incorrect or one-sided use of technologies reduces efficiency. Therefore, educators need to carefully select interactive methods. The results of the experiment confirmed that with the help of innovative methods, students feel comfortable communicating with different cultures and social groups and learn to use a constructive approach to resolving conflicts. At the same time, the use of digital tools increases students' interest in the subject and makes the learning process interactive and interesting.

One of the important conclusions identified during the study is that the correct and systematic use of innovative pedagogical technologies significantly increases the effectiveness of the

pedagogical process. However, the unilateral or incorrect use of technologies can reduce the result. Therefore, when planning classes, teachers need to take into account the compatibility of methods and the individual characteristics of student activity.

In addition, by using innovative technologies, students not only acquire theoretical knowledge, but also develop practical skills such as social communication, creative thinking and problem solving. This effectively prepares them not only for the educational process, but also for future professional activities.

At the same time, the results of the study showed that the qualifications of teachers and their experience in using innovative technologies are an important factor determining the effectiveness of forming students' tolerance competencies. Therefore, it is necessary to constantly improve the skills of teachers, familiarize them with new pedagogical methods and organize training on the correct use of innovative technologies. In the practical part of the experimental study, two groups were formed - an experimental and a control group. The experimental group used innovative pedagogical technologies, including: interactive sessions, group projects, problem situations, simulation games, and digital pedagogical platforms. Before and after each session, students were assessed on tolerance indicators.

During the study, the opinions of students and teachers were collected using questionnaires, observations and interviews. In the questionnaires, students were assessed on their ability to respect the opinions of others, cooperate and resolve conflicts. Observations served to study the activities of students during the training process and interactions within the group. Through interviews, teachers' experience and recommendations in using innovative technologies were obtained. The data obtained were analyzed using statistical methods, which ensured the reliability and accuracy of the experimental results. In addition, a qualitative analysis of the projects and group work developed by students was conducted, and the practical effectiveness of innovative methods was assessed.

One of the main factors identified during the study is that proper planning of innovative pedagogical technologies and the teacher's qualifications increase the chances of success in forming students' tolerance competencies. At the same time, the coherence of methods and support for student activity are of great importance.

Conclusions and recommendations. The results of the study showed that the use of innovative pedagogical technologies can effectively form students' tolerance competencies. Interactive activities, group projects, problem situations and digital learning tools significantly increased empathy, cultural respect, cooperation and social communication skills among students. At the same time, students learned to resolve conflicts constructively and were prepared to communicate effectively with different cultures and social groups.

The following recommendations were developed based on the study:

1. Systematic use of innovative pedagogical technologies: The planned integration of interactive methods, group projects, simulation games and digital platforms into the educational process increases the effectiveness of developing students' tolerance competencies.

2. Improving the skills of teachers: It is necessary to organize continuous professional development courses, seminars and trainings for teachers on the correct use of innovative technologies.

3. Supporting students' activities with an individual approach: Organizing interactive activities taking into account the interests, experience and learning style of each student increases efficiency.

4. Effective use of digital tools: Using online platforms, simulation activities and interactive tests, it is possible to make the learning process interesting and involve students in active participation.

5. Developing intercultural dialogue: Incorporating activities with different cultures and social groups into the educational process helps prepare students for real-life situations.

In general, through the effective use of innovative pedagogical technologies, it is possible to develop not only theoretical knowledge, but also practical skills, personal qualities and social competencies. This will prepare students for future professional and social success.

REFERENCES:

1. Akhmedova, S. (2020). Methods for the formation of tolerance competence. Scientific Journal of Pedagogy, 3(2), 45–52.
2. Karimov, R. (2019). Innovative pedagogical technologies and the educational process. Uzbekistan Journal of Pedagogy, 1, 12–20.
3. Johnson, D., & Johnson, R. (2018). Cooperative Learning in the Classroom. Educational Research Review, 10(1), 34–46.
4. Zokirov, M. (2021). Intercultural communication and tolerance. Tashkent: Science and Technology, 112–130.
5. Smith, P. (2017). Digital Tools for Enhancing Social Competence. Journal of Innovative Education, 5(3), 67–78.
6. Ergashev, T. (2020). The effectiveness of interactive methods in education. Pedagogy and Psychology, 2, 33–41.
7. UNESCO. (2019). Global Education Monitoring Report. Paris: UNESCO Publishing.
8. Mamatkulov, A. (2021). Modern methods of developing tolerance and competencies. Education of Uzbekistan, 4, 56–64.

UO'K 372.894:94(575).02

VIII ASRDA XUROSON VA MOVAROUNNAHR TARIXI MAVZUSINI SABAB–OQIBAT METODI ASOSIDA O'QITISH METODIKASI

(7-sinf O'zbekiston tarixi fanidan)

M.X.Lapasov, o'qituvchi, Jizzax shahridagi Prezident maktabi, Jizzax

Annotatsiya. Mazkur metodik maqolada VIII asrda Xuroson va Movarounnahr hududida yuz bergan siyosiy, ijtimoiy va madaniy jarayonlar Sabab–oqibat metodi asosida yoritiladi. Umaviylar va Abbosiylar davri, Abu Muslim faoliyati, Talas jangi, xalq qo'zg'olonlari hamda islomlashuv jarayonlari tahlil qilinadi. Maqola umumta'lim maktablarining 7–8-sinflari uchun mo'ljallangan bo'lib, tarix fanini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o'qitish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Kalit so'zlar: Sabab–oqibat metodi, VIII asr, Xuroson, Movarounnahr, Umaviylar, Abbosiylar, Abu Muslim, Talas jangi, xalq qo'zg'olonlari.

Abstract. This methodological article examines the political, social and cultural processes that took place in the territory of Khorasan and Transoxiana in the 8th century using the Cause-Effect method. The Umayyad and Abbasid periods, the activities of Abu Muslim, the Battle of Talas, popular uprisings and the processes of Islamization are analyzed. The article is intended for grades 7-8 of secondary schools and expands the possibilities of teaching history based on modern pedagogical approaches.

Key words: Cause-Effect method, 8th century, Khorasan, Transoxiana, Umayyads, Abbasids, Abu Muslim, Battle of Talas, popular uprisings.

Аннотация. В данной методологической статье с помощью причинно-следственного метода исследуются политические, социальные и культурные процессы, происходившие на территории Хорасана и Трансоксианы в VIII веке. Анализируются периоды правления Омейядов и Аббасидов, деятельность Абу Муслима, битва при Таласе, народные восстания и процессы исламизации. Статья предназначена для учащихся 7-8 классов средних школ и расширяет возможности преподавания истории на основе современных педагогических подходов.

Ключевые слова: причинно-следственный метод, VIII век, Хорасан, Трансоксиана, Омейяды, Аббасиды, Абу Муслим, битва при Таласе, народные восстания.

Kirish. VIII asr Markaziy Osiyo tarixida tub burilishlar davri bo'lib, bu davrda Xuroson va Movarounnahr hududlari Arab xalifaligining siyosiy, harbiy va madaniy jarayonlari markazida bo'lgan. Umaviylar sulolasining inqirozi, Abbosiylar hokimiyatining vujudga kelishi, Abu Muslim boshchiligidagi harakatlar, Talas jangi va xalq qo'zg'olonlari mintaqaning keyingi taraqqiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatgan.

O'quvchilarning mavzuni o'zlashtirishiga infografika, jadval va Sabab–oqibat metodini qo'llash qanday ta'sir qiladi degan nuqtai nazardan fikrlar quyidagicha: Tez va aniq tushunish: Rangli jadval va diagrammalar murakkab tarixiy voqealarni sodda qilib ko'rsatadi. O'quvchilar matnni

butunlay o'qimasdan, asosiy sabab-oqibat zanjirini ko'rib tushunadi. E'tibor va qiziqishni oshirish: Ranglar, shakllar va infografika diqqatni jalb qiladi. O'quvchilar mavzuga faol ishtirok qiladi, passiv o'qishdan chiqadi.

Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish: Sabab-oqibat jadval va diagrammalar orqali o'quvchilar sabab va oqibatni aniqlashni o'rganadi. Bu metod yordamida ular voqealarni ketma-ket tahlil qiladi, tarixiy jarayonlarni mantiqiy bog'laydi. Axborotni uzoqroq yodda saqlash: Vizual elementlar ko'rish orqali o'rganishni kuchaytiradi. Rangli infografika, belgilar va ikonalar orqali ma'lumot miyada uzoqroq qoladi. Faol va mustaqil o'rganish: Infografika va diagrammalar yordamida o'quvchilar mustaqil tahlil va mantiqiy xulosalar chiqaradi. Darsda interaktiv faoliyat: "Sababni toping, oqibatni aniqlang" kabi topshiriqlar o'quvchilarning e'tiborini oshiradi. Shunday metodik yondashuvlar bilan o'quvchilar murakkab tarixiy jarayonlarni tez, tushunarli va samarali o'zlashtiradi, mavzuga qiziqishi oshadi va mustaqil fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi.

Ushbu murakkab tarixiy jarayonlarni o'quvchilarga tushunarli va mantiqiy tarzda yetkazishda Sabab-oqibat metodi alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur metod tarixiy voqealarni ketma-ketlikda emas, balki ularning sabab va natijalari asosida tahlil qilishga yordam beradi.

Sabab-oqibat metodining mohiyati. Sabab-oqibat metodi — bu ta'lim jarayonida voqea va hodisalarning kelib chiqish sabablari hamda ularning oqibatlarini aniqlashga qaratilgan pedagogik yondashuvdir. Ushbu metod o'quvchilarda: - tanqidiy fikrlash, - tarixiy tahlil, - sababiy bog'liqlikni anglash, - mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantiradi. 1.2. Tarix fanida metodning ahamiyati: Tarixiy voqealar ko'pincha murakkab va ko'p omilli bo'ladi. Sabab-oqibat metodi yordamida o'quvchilar tarixiy jarayonlarni: - ijtimoiy, - iqtisodiy, - siyosiy, - madaniy omillar uyg'unligida o'rganadilar.

Umaviylar davrida Xuroson va Movarounnahr: sabablar va oqibatlar. Umaviylar hukmronligining asosiy sabablari. Sabablar: - Arab fathlarining kengayishi - Markazlashgan davlat tuzish zarurati - Harbiy kuchga tayanilgan boshqaruv. Umaviylar siyosatining salbiy oqibatlari. Oqibatlar: - Soliq zulmi (xiroj va jizya) - Mahalliy aholining kamsitilishi - Ijtimoiy tengsizlik - Xalq noroziligining kuchayishi.

Sabab-oqibat tahlili jadvali (darsda qo'llash uchun)

Sabab	Oqibat
Soliq bosimining oshishi	Xalq noroziligi
Majburiy hashar	Qo'zg'olonlar
Mahalliy aholi vakillaiga teng huquq berilmasligi	Abbosiylar harakatining kuchayishi

Sabablar	Jarayonlar/ Hodisalar	Oqibatlar
Umaviylar hukmronligi davrida xiroj solig'i oshirilishi va aholining majburiy hasharlarga jalb qilinishi	Abbosiylar turli viloyatlarga targ'ibotchilar yuboradi (shu jumladan Abu Muslim)	Xuroson va Movarounnahr aholisi Umaviylarga qarshi qo'zg'olon ko'tardi
Umaviylar siyosatiga qarshi mahalliy dehqonlar va arab zodagonlarining noroziligi	Abu Muslim Xuroson markazi Marvni egallaydi	Umaviylar hokimiyati zaiflashadi
Abu Muslimning yetakchiligi va targ'iboti	Qora kiyimlar ramzi orqali qo'zg'olonni birlashtirish	Abbosiylar taxtga keladi (750-yil)
Umaviylarga qarshi harbiy va siyosiy tayyorgarlik	Xalifa Marvon Muhammadning hukmronligi davomida xalq qo'zg'oladi	Abbosiylar sulolasi hokimiyatni qo'lga oladi, yangi tartib o'rnatiladi
Soliq zulmi va majburiy hashar	Xalq noroziligining kuchayishi	Umaviylar obro'sining tushishi
Mahalliy aholining kamsitilishi	Abbosiylar targ'ibotining yoyilishi	Abu Muslim harakatining kuchayishi
Siyosiy beqarorlik	Qurolli qo'zg'olonlar	750-yilda Abbosiylar hokimiyatga kelishi

Abbosiylar harakati va Abu Muslim faoliyati. Abbosiylar targ'ibotining sabablari: Umaviylarga qarshi umumiy norozilik; Payg'ambar (s.a.v.) avlodlarini qo'llab-quvvatlash g'oyasi; Xurosonning strategik ahamiyati. Abu Muslim shaxsining tarixiy roli: Abu Muslim abbosiylar harakatining asosiy tayanchi bo'lib, u Xuroson va Movarounnahrda xalqni birlashtira oldi. Oqibatlar: - Marvning egallanishi - Umaviylar hokimiyatining qulashi - 750-yilda Abbosiylar sulolasining taxtga kelishi.

Abu Muslimning qatl etilishi va xalq harakatlari. Abu Muslimdan xavfsirash sabablari: Uning xalq orasidagi obro'si; Siyosiy mustaqillikka intilishi. Oqibatlar: 755-yilda Abu Muslimning qatl etilishi; Xuroson va Movarounnahrda qo'zg'olonlar; Abbosiylar hokimiyatining zaiflashuvi.

Talas jangi (751-yil) — sabab va oqibatlar. Sabablar: Tan imperiyasining ekspansion siyosati; Buyuk Ipak yo'li uchun kurash; Mintaqadagi siyosiy beqarorlik. Oqibatlar: Xitoy qo'shinlarining tor-mor etilishi; Markaziy Osiyoda islom sivilizatsiyasining mustahkamlanishi; Samarqandda qog'oz ishlab chiqarish rivoji.

Madaniy va diniy jarayonlar: Islomlashuv sabablari; Arab siyosiy hukmronligi; Ijtimoiy adolat g'oyalari. Oqibatlar: Arab tili va yozuvining joriy etilishi; Islom ilm-fanining rivoji; Movarounnahrning ilmiy markazga aylanishi.

Muqanna va "Oq kiyimlilar" qo'zg'oloni: Qo'zg'olon sabablari: Ijtimoiy tengsizlik, Soliq zulmi, Diniy-siyosiy norozilik. Oqibatlar: Eng yirik xalq harakatlaridan biri, Xalifalik hukmronligining yemirilishi.

Jadval, diagramma va infografikalar (darsda qo'llash uchun).

Umaviylar → Abbosiylar almashinuvi (Cause–Effect jadvali).Tavsif:

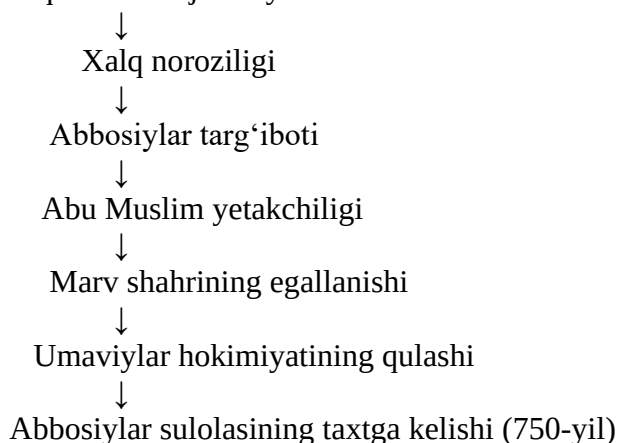
Sabablar: Umaviylar hukmronligi davridagi adolatsizliklar, soliq va majburiy ishlar.

Jarayonlar: Abbosiylar targ'iboti, Abu Muslimning yetakchiligi va qo'zg'olonlar.

Oqibatlar: Umaviylar sulolasining qulashi, Abbosiylar sulolasining taxtga kelishi va siyosiy burilish.

Abu Muslim faoliyati — sabab–oqibat sxemasi (diagramma)

Soliq zulmi va ijtimoiy adolatsizlik

Tavsif:

Soliq zulmi va ijtimoiy adolatsizlik – Umaviylar siyosati xalqni norozilikka undaydi. Xalq noroziligi – Abbosiylar harakatining mintaqaga kirishiga zamin yaratadi. Abbosiylar targ'iboti – Abu Muslimni qo'llab-quvvatlashga olib keladi. Abu Muslim yetakchiligi – Xuroson va Movarounnahrda qo'zg'olonlarni boshqaradi. Marv shahrining egallanishi – siyosiy markazga nazorat o'rnatish imkonini beradi. Umaviylar qulashi → Abbosiylar hokimiyatga kelishi – mintaqada siyosiy burilish yuz beradi.

ABU MUSLIM FAOLIYATI: Sabab–Oqibat Sxemasi

Talas jangi (751-yil) infografik tahlili. Sabablar: - Tan imperiyasining Buyuk Ipak yo'lini egallash istagi - Farg'ona va Chochdagi ichki nizolar - Arab–xitoy manfaatlarining to'qnashuvi. Jarayon: - Talas daryosi bo'yida 5 kunlik jang - Qarluqlarning xitoy qo'shinidan ajralishi. Oqibatlar: - Xitoy qo'shinlari tor-mor etildi - Tan imperiyasi Markaziy Osiyodan chekindi - Samarqandda qog'oz ishlab chiqarish rivojlandi.

Madaniy o'zgarishlar infografik jadvali

Sabab	O'zgarish	Natija
Arab siyosiy hukmronligi	Arab tili joriy etildi	Yagona boshqaruv tili shakllandi
Islom dini ta'siri	Islomiy ismlar tarqaldi	Diniy birlik kuchaydi
Ilm-fan ehtiyoji	Qog'oz ishlab chiqarish	Ilmiy taraqqiyot tezlashdi

8.5. Muqanna qo'zg'oloni — sabab–oqibat zanjiri

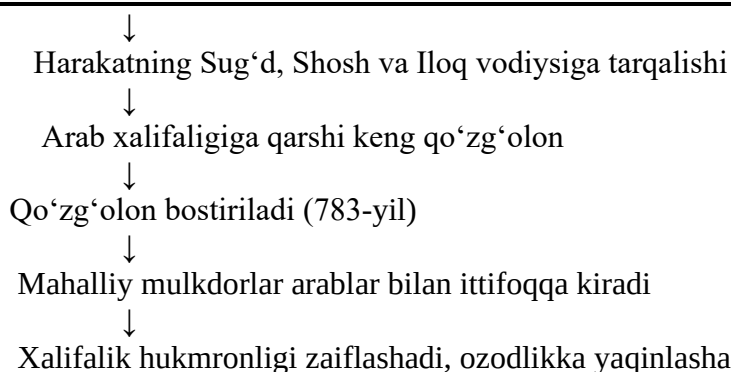
Ijtimoiy tengsizlik va mulkchilik adolatsizligi

↓
Diniy va siyosiy norozilik

↓
Muqanna yetakchiligi (Hoshim ibn Hakim)

↓
"Oq kiyimlilar" harakati boshlanishi

↓
Som qal'asi qarorgoh sifatida tanlanadi

Tavsif: Ijtimoiy tengsizlik – xalqni isyon ko'tarmoqchi qiladi. **Diniy va siyosiy norozilik** – Muqanna rahbar sifatida paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. **Oq kiyimlilar harakati** – keng ko'lamli xalq qo'zg'oloni sifatida namoyon bo'ladi. **Som qal'asi** – strategik qarorgoh, harakatni markazlashtiradi. **Tarqalish** – Sug'd, Shosh va Iloq vodiysi isyonchilari bilan kuchayadi. **Bostirish** – 783-yilda qo'zg'olon tugaydi, lekin xalifalik hukmronligi zaiflashadi.

Xulosa. VIII asrda Xuroson va Movarounnahrda sodir bo'lgan voqealar – Umaviylar hukmronligidan Abbosiylar sulolasining hokimiyatga kelishigacha bo'lgan davr – tarixiy jarayonlarni sabablari va oqibatlari bilan tushunishga xizmat qiladi. Ushbu davrda bir qator omillar o'quvchilar uchun o'rganishga muhim bo'lgan tarixiy tushunchalarni beradi. Rangli jadval, Sabab–oqibat diagrammalar va infografikalarni qo'llash orqali o'quvchilar murakkab tarixiy jarayonlarni tez, samarali va vizual tarzda tushunadi. Bu metodik yondashuv: sabab va oqibatlarni aniqlashni osonlashtiradi, voqealarni mantiqiy zanjirda tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi, ma'lumotni uzoqroq yodda saqlashga yordam beradi, darsni interaktiv va qiziqarli qiladi. Xulosa qilib aytganda, VIII asr Xuroson va Movarounnahr voqealari, Abu Muslim va Muqanna qo'zg'olonlari, Umaviylar → Abbosiylar almashinuvi va Talas jangi nafaqat tarixiy hodisalar, balki o'quvchilarni mantiqiy fikrlash, sabab–oqibatni tushunish va madaniy rivojlanish jarayonlarini o'rganishga imkon beradi. Shu tariqa, ushbu mavzu o'quvchilarda tarixiy voqealarni tizimli tahlil qilish, mantiqiy bog'lash va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston tarixi : umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-sinf o'quvchilari uchun darslik / A. Zamonov, N. Ismatova va boshqalar. — Birinchi nashr. — Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022.
2. O'zbekiston tarixi: Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari agentligi tizimidagi ta'lim muassasalarining 7-sinf o'quvchilari uchun darslik. TOSHKENT – 2023.
3. Zamonov, A. O'zbekiston tarixi: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-sinf o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma / A. Zamonov, N. Ismatova va boshqalar. — Yangi nashr. — Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022.
4. Azamat Ziyo. O'zbekiston davlatchiligi tarixi. – Toshkent: Sharq, 2000.
5. Ahmedov B.A. O'rta Osiyo tarixiy manbalari. – Toshkent: O'qituvchi, 2001.
6. Bo'riboy Ahmedov. Movarounnahr va Xuroson tarixidan. – Toshkent: Fan, 1996.
7. Asqarov A. O'zbekiston xalqlari tarixi. – Toshkent: Universitet, 2007.
8. UNESCO. Teaching and Learning for a Sustainable Future. – Paris, 2017.
9. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Tarix fanidan o'quv dasturi (7–8-sinflar). – Toshkent, 2023.

UO'K 37.02

URUG'CHILIK JAMIYATI MAVZUSINI AQLIY (INTELLEKT) XARITA ASOSIDA O'QITISHNING SAMARADORLIGI MISOLIDA (6-sinf Qadimgi dunyo tarixi fanidan)

M.X.Lapasov, o'qituvchi, Jizzax shahridagi Prezident maktabi, Jizzax

Annotatsiya. Mazkur maqolada ibtidoiy jamiyat tarixining muhim bosqichi bo'lgan urug'chilik jamiyatini o'rganishda intellekt-xaritalar (mind maps) metodidan foydalanishning nazariy va amaliy ahamiyati yoritiladi. Tadqiqotda so'nggi paleolit, mezolit va neolit davrlaridagi ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va texnologik o'zgarishlar tizimli tahlil qilinadi. Intellekt-xaritalar metodining yaqqollik, esda qolishlik, ijodkorlik va qayta ko'rish imkoniyati kabi jihatlari UNESCOning Global fuqarolik ta'limi, BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG-4), CIS va Cognia kompetensiyaviy yondashuvlari bilan uyg'un holda asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: urug'chilik jamiyati, so'nggi paleolit, mezolit, neolit, intellekt-xarita, tarix ta'limi, UNESCO, SDG-4.

Аннотация. В данной статье освещается теоретическое и практическое значение использования метода ментальных карт при изучении общества, занимавшегося выращиванием семян, — важного этапа в истории первобытного общества. Исследование систематически анализирует социально-экономические, культурные и технологические изменения в верхнем палеолите, мезолите и неолите. Аспекты метода ментальных карт, такие как ясность, запоминаемость, креативность и воспроизводимость, обосновываются в соответствии с концепциями глобального гражданского образования ЮНЕСКО, Целями устойчивого развития ООН (ЦУП-4), CIS и подходами к развитию компетенций Cognia.

Ключевые слова: общество, занимавшееся выращиванием семян, верхний палеолит, мезолит, неолит, ментальные карты, историческое образование, ЮНЕСКО, ЦУП-4.

Abstract. This article analyzes the pedagogical potential of mind maps in teaching early human societies, particularly the clan system during the Late Paleolithic, Mesolithic, and Neolithic periods.

The study emphasizes visualization, creativity, and critical thinking as key competencies aligned with UNESCO Global Citizenship Education, UN Sustainable Development Goal 4, CIS, and Cognia standards. The findings demonstrate that mind maps enhance students' historical thinking, systemic understanding, and long-term retention of complex historical processes.

Keywords: seed-growing society, Upper Paleolithic, Mesolithic, Neolithic, mind map, history education, UNESCO, SDG-4.

Kirish. Mavzuning dolzarbligi. Zamonaviy tarix ta'limida asosiy vazifalardan biri — murakkab tarixiy jarayonlarni o'quvchilarga tushunarli, tizimli va esda qoladigan shaklda yetkazishdir. Urug'chilik jamiyati, insoniyatning ibtidoiy taraqqiyot bosqichlari, paleolit–mezolit–neolit davrlaridagi o'zgarishlar ko'p qirrali va murakkab mazmunga ega. UNESCO va BMT hujjatlarida ta'kidlanganidek, tarix fani orqali tanqidiy tafakkur, madaniy merosni anglash va global fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish muhim hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, intellekt-xaritalar metodi tarix fanini o'qitishda samarali innovatsion vosita sifatida dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tarixiy kontekst: urug'chilik jamiyatining shakllanishi

So'nggi paleolit davrida (mil. avv. 40–12-mingyilliklarda) ko'plab voqealar ro'y berdi. Bu davrda toshga ishlov berish texnikasi va mehnat qurollari yasash usullari o'zgardi. Odamning aqliy qobiliyati va tashqi qiyofasi ham o'zgarib bordi.

Mazkur davr da zamonaviy qiyofaga ega kromanyon odami yashagan. Shunday qilib, so'nggi paleolitda insoniyat o'z rivojida yana bir pog'onaga yuksaldi. Odamlar qarindoshlardan tarkib topgan ixcham guruhlar – urug' jamoalariga birlashdilar [1].

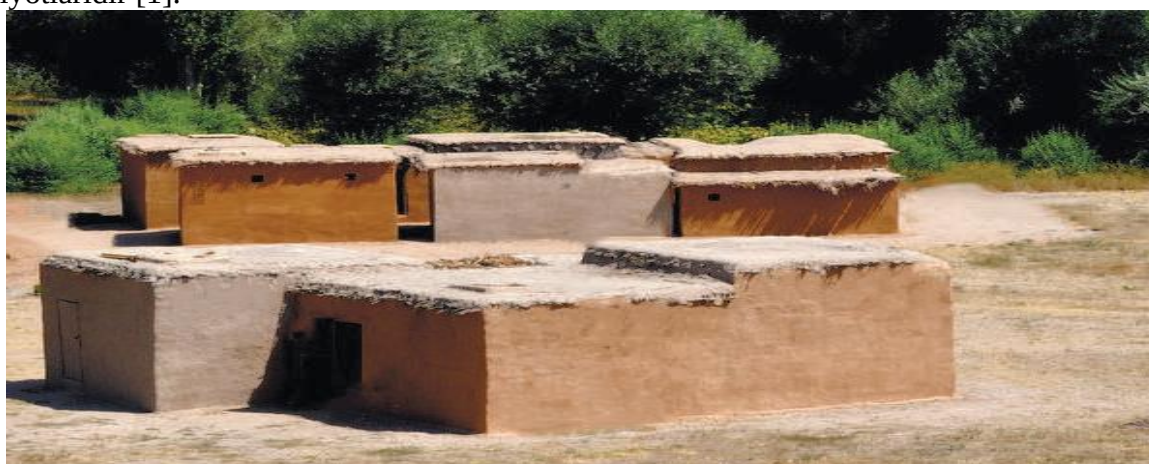
Urug' a'zolari bitta manzilgohda yashagan. Bir joyda yashab turgan bir qancha urug'lar qabilani tashkil etgan. Turarjoylar (boshpana) qurilishi so'nggi paleolit davri odamlarining muhim ixtirosi bo'ldi. Ular kiyimkechaklarni hayvonlar terisidan tayyorlashgan. O'rta Osiyoda Samarqand, Ko'lbuloq, Farg'ona vodiysidagi manzilgohlar ushbu davrning muhim arxeologik yodgorliklaridir. Turarjoylar qurilishi, teridan kiyim tayyorlash insonning ijtimoiy va madaniy taraqqiyotini ko'rsatadi [1].

Mezolit – o'rta tosh davri mil. avv. 12–7-mingyilliklarni o'z ichiga oladi. Mezolit davri boshlanishi bilan muzlik davri poyoniga yetdi, bu narsa iqlim ancha ilishiga va odamlar turmushida o'zgarishlar bo'lishiga olib keldi. Mezolit davri oxirida inson hayvonlarni qo'lga o'rgata boshladi. Tiriklayin tutib olingan hayvonlar (qo'zichoqlar, uloqchalar) ni endi odamlar o'ldirmasdan, yegulik zaxirasi sifatida saqlab qo'yadigan bo'ldilar [1].

Neolit – yangi tosh davrida inson qadimgi Sharqning turli hududlarida ishlab chiqaruvchi xo‘jaliklar – ziroatchilik va chorvachilikka o‘ta boshlaydi. O‘rta Osiyoda neolit davri mil. avv. 6–4-mingyilliklarni o‘z ichiga oladi. Arxeologlar neolit davri boshlanishini sopol idishlar yasashning kashf etilishi bilan belgilaydilar. Mezolit va neolit davrida odam toshdan mayda mehnat qurollari – mikrolitlar yasagan, toshga ishlov berishning oldin ma‘lum bo‘lmagan usullari – silliqlash va teshikchalar parmalash ni qo‘llay boshlagan. Loydan ishlangan va olovda pishirilgan idishlar yasash – kulolchilik, tolalar va jundan kiyim-kechak tayyorlash – to‘quvchilik neolit davrining muhim kashfiyotlaridir [1].

O‘quvchilardan ommaviy so‘rash ko‘rinishida o‘rganilgan bilimlarni mustahkamlash:

1. So‘nggi paleolit davri nechanchi ming yilliklarni o‘z ichiga oladi?
2. Zamonaviy qiyofaga o‘xshash qadimgi odam qanday atalgan (“homo sapiens” – “aqli odam”)? Nega?
3. Qachon urug‘chilik jamiyati vujudga kelib, qarindoshlik asosidagi ixcham jamoalar shakllandi?

4. Qachon odamlar qarindoshlardan tarkib topgan ixcham guruhlar – urug' jamoalariga birlashdilar? Nega?

Mayda tosh qurollar — mikrolitlar [1]

5. Turarjoylar (boshpana) qurilishi qaysi davr odamlarining muhim ixtirosi bo'ldi?

6. Qaysi davr odamlari kiyim-kechaklarni hayvonlar terisidan tayyorlashgan.

7. O'rta Osiyoda Samarqand, Ko'lbuloq, Farg'ona vodiysidagi manzilgohlari qaysi davrning muhim arxeologik yodgorliklari?

8. O'zbekiston hududida paleolit davriga mansub qanday manzilgohlarni bilasiz?

9. Urug'chilik jamiyati vujudga kelishiga nima sabab bo'lgan?

10. Kromonyon odami qanday ishlarni bajara olgan?

11. Qabila boshida kim turgan?

12. O'zbekiston Respublikasi zamonaviy xaritasidan ibtidoiy odam manzilgohlari topilgan joylarni ko'rsating.

13. Mezolit – o'rta tosh davri nechanchi ming yilliklarni o'z ichiga oladi?

14. Qaysi davr davri boshlanishi bilan muzlik davri poyoniga yetdi, bu narsa iqlim ancha ilishiga va odamlar turmushida o'zgarishlar bo'lishiga olib keldi?

15. Qaysi davr oxirida inson hayvonlarni qo'lga o'rgata boshladi. Tiriklayin tutib olingan hayvonlar (qo'zichoqlar, uloqchalar) ni endi odamlar o'ldirmasdan, yegulik zaxirasi sifatida saqlab qo'yadigan bo'ldilar?

16. Qaysi davrda inson qadimgi Sharqning turli hududlarida ishlab chiqaruvchi xo'jaliklar – ziroatchilik va chorvachilikka o'ta boshlaydi.

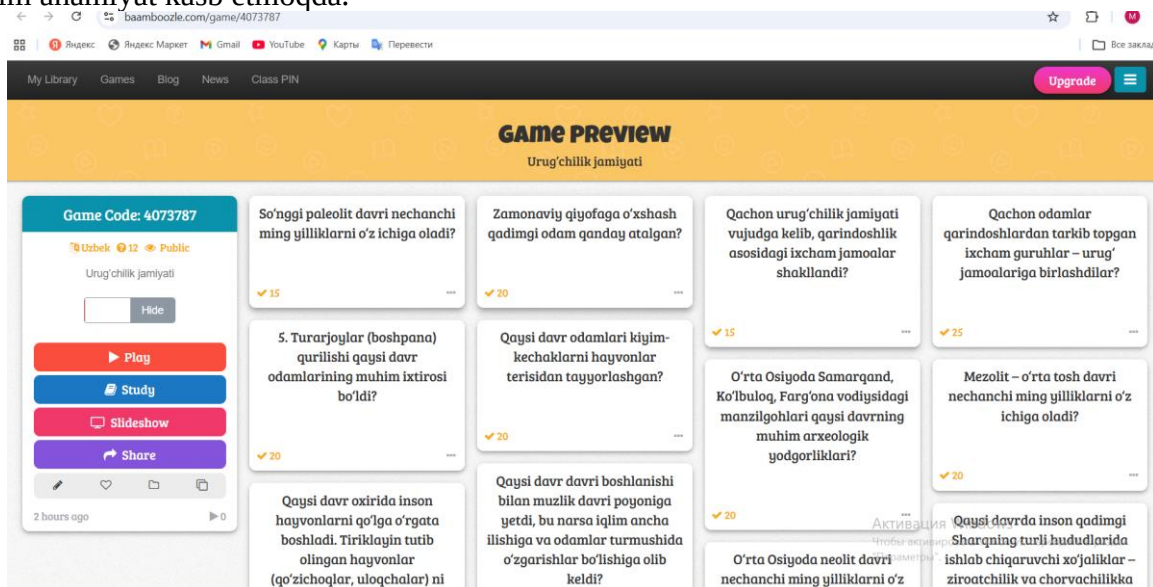
17. O'rta Osiyoda neolit davri nechanchi ming yilliklarni o'z ichiga oladi?

18. Arxeologlar neolit davri boshlanishini sopol idishlar yasashning kashf etilishi bilan belgilaydilar.

19. Qaysi davrda odam toshdan mayda mehnat qurollari – mikrolitlar yasagan, toshga ishlov berishning oldin ma'lum bo'lmagan usullari – silliqlash va teshikchalar parmalashni qo'llay boshlagan.

20. Loydan ishlangan va olovda pishirilgan idishlar yasash – kulolchilik, tolalar va jundan kiyim-kechak tayyorlash – to'quvchilik qaysi davrning muhim kashfiyotlaridir?

Quyidagi savollarni Baamboozle platformasidan foydalanib darsni yanada samarali qilisa bo'ladi. Baamboozle platformasidan foydalanishning o'quvchilarning bilimni o'zlashtirish darajasiga ta'siri yoritiladi. Tadqiqotda o'yinlashtirish (gamifikatsiya) elementlari orqali o'quvchilarning faolligi, motivatsiyasi, tanqidiy fikrlashi va jamoada ishlash ko'nikmalarining rivojlanishi tahlil qilinadi. Shuningdek, Baamboozle platformasining "Aqliy hujum" metodi bilan integratsiyasi dars samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligi asoslab beriladi. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

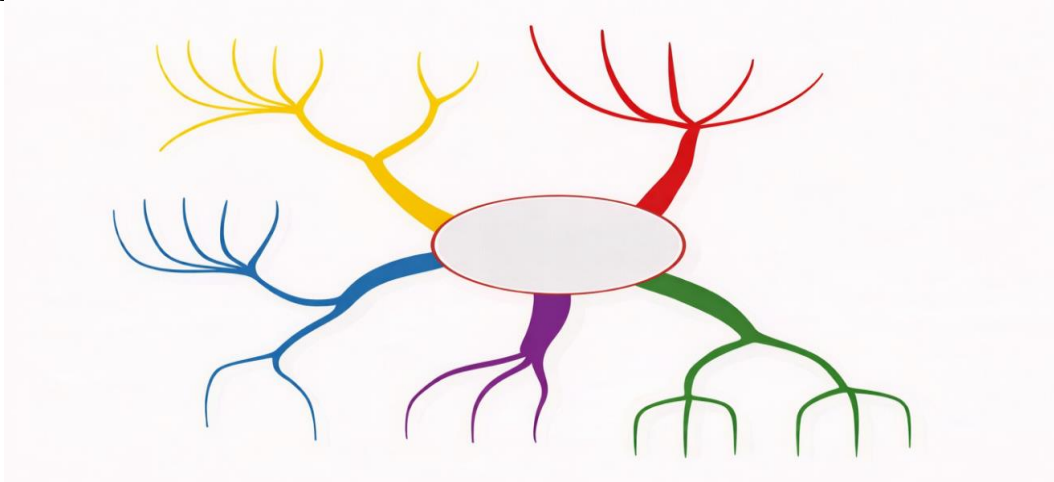

An'anaviy dars usullari o'quvchilarning ehtiyojlari va qiziqishlarini to'liq qondira olmayotgan bir paytda, o'yinlashtirilgan raqamli platformalar ta'lim samaradorligini oshirishning muhim vositasiga aylanmoqda. Shulardan biri — Baamboozle platformasi bo'lib, u tarix fanini o'qitishda o'quvchilar faolligini oshirish va bilimni mustahkamlash imkonini beradi.

Asosiy qism

1. Baamboozle platformasining pedagogik imkoniyatlari

Baamboozle — bu savol-javob va jamoaviy o'yinlar asosida ishlaydigan raqamli ta'lim platformasi bo'lib, unda o'quvchilar kichik guruhlarda bellashadilar. Platforma quyidagi pedagogik imkoniyatlarga ega: o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi; passiv o'quvchilarni ham faol ishtirok etishga jalb qiladi; tezkor va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi; jamoada ishlash madaniyatini shakllantiradi. Baamboozle va “Aqliy hujum” metodining integratsiyasi. “Aqliy hujum” metodi o'quvchilarning erkin fikrlashi va mavjud bilimlarini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi. Ushbu metodni Baamboozle bilan uyg'unlashtirish quyidagi natijalarni beradi: dars boshida o'quvchilarning tayanch bilimlari aniqlanadi; o'yin jarayonida bilimlar mustahkamlanadi va tizimlashtiriladi; muhokama va tahlil orqali chuqur o'zlashtirish ta'minlanadi. Masalan, “Urug'chilik jamiyati” mavzusida Baamboozle orqali berilgan savollar o'quvchilarning tarixiy tushunchalarni farqlash, sabab-oqibatlarini aniqlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Baamboozle platformasining o'quvchilarga ta'sirida Baamboozle platformasidan foydalanish quyidagi pedagogik samaralarni beradi: o'quvchi faolligi 70–80 % gacha oshadi; bilimni eslab qolish darajasi an'anaviy darslarga nisbatan yuqori bo'ladi; o'quvchilarda ichki motivatsiya kuchayadi; tanqidiy va mantiqiy fikrlash rivojlanadi; baholash jarayoni shaffof va tezkor amalga oshiriladi [6]. Bu ko'rsatkichlar CIS, Cognia va UNESCO ta'lim standartlarida belgilangan kompetensiyaviy yondashuvga to'liq mos keladi. Xulosa qilib aytganda, Baamboozle platformasidan tarix darslarida foydalanish o'quvchilarning bilimni o'zlashtirish darajasini oshirish, ularning darsga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish va zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ayniqsa, uni “Aqliy hujum” metodi bilan uyg'unlashtirish dars jarayonini interfaol, qiziqarli va natijador qilishga xizmat qiladi.

Aqliy xarita tarmoqlari (ranglar asosida)

1-tarmoq: So'nggi paleolit (mil.avv. 40–12 ming y.)

Olov hosil qilish; Boshpana qurish; Taqinchoqlar (munchoq, tumor, uzuk); Kesuvchi va arralovchi mehnat qurollari; Kromanyon odam.

Manzilgohlar: Samarqand, Ko'lbuloq (Toshkent viloyati), Farg'ona vodiysi

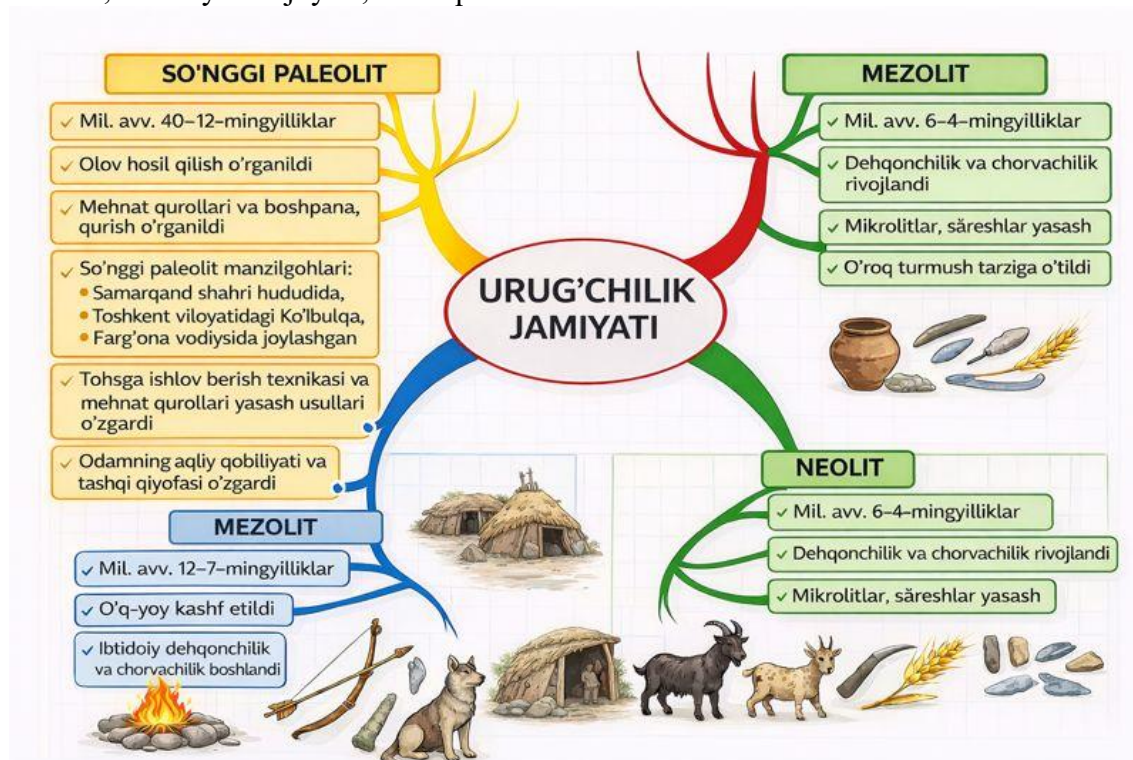
2-tarmoq: Ijtimoiy tuzilma: Urug' jamoasi; Qarindoshlik asosidagi birlik; Bir manzilgohda yashash; Qabilaning shakllanishi

3-tarmoq: Mezolit davri (mil.avv. 12–7 ming y.). Muzlik davrining tugashi; Iqlim iliqlashuvi; O'q-yoy ixtirosi; Hayvonlarni qo'lga o'rgatish (it).

Manzilgohlar: Obishir (Farg'ona), Qo'shilish (Toshkent vohasi), Machay (Surxondaryo)

4-tarmoq: Xo'jalikdagi o'zgarishlar. O'zlashtiruvchi xo'jalik: Ovchilik; Termachilik; Baliqchilik; Ishlab chiqaruvchi xo'jalikka o'tish (neolit)

5-tarmoq: Neolit davri (mil.avv. 6–4 ming y.) Mikrolitlar; Sopol idishlar (kulolchilik); To'quvchilik; Doimiy turarjoylar; O'troq turmush tarzi

Baholash. aqliy xarita asosida o'qitishning samaradorligi (“Yunon fuqarolari tarbiyasi” mavzusi misolida)

Intellekt (aqliy) xarita ta'lim jarayonida mavzuni tizimli, ko'rgazmali va tushunarli shaklda o'zlashtirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik vositalardan biridir. “Yunon fuqarolari tarbiyasi” mavzusi kabi ko'p qirrali tarixiy mavzularni o'rganishda intellekt xaritadan foydalanish o'quvchilarning bilimlarni yaxlit holda anglashiga, sabab–oqibat aloqalarini tushunishiga va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Aqliy xarita yordamida o'quvchilar mavzuning asosiy markazini aniqlaydi va uni bo'limlarga ajratgan holda o'zlashtiradi. Masalan, maqsad, bolalik davri tarbiyasi, umumiy va harbiy ta'lim, fuqarolik burchi, sport va Olimpiya o'yinlari kabi tushunchalar bir-biri bilan uzviy bog'langan holda tasvirlanadi. Bu esa o'quvchida mavzu bo'yicha tizimli tafakkur va mantiqiy bog'lanishlarni ko'ra olish qobiliyatini shakllantiradi. Intellekt xaritadan foydalangan o'quvchilar: mavzuni tez va oson eslab qoladi; asosiy va ikkinchi darajali ma'lumotlarni farqlay oladi; murakkab matnni soddalashtirib qabul qiladi; vizual xotira orqali bilimni mustahkamlaydi. Mazkur metod orqali mavzuni o'zlashtirish jarayoni faol kechadi. O'quvchi tayyor ma'lumotni yodlab olish bilan cheklanmaydi, balki uni tahlil qiladi, guruhlaydi va qayta ishlaydi. Natijada mavzu yuzasidan chuqur va ongli bilim hosil bo'ladi. Guruhlarda ishlash jarayonida intellekt xarita yanada yuqori samaradorlik beradi. Har bir guruh a'zosi xaritaning muayyan bo'lagini ishlab chiqadi, fikr almashadi va o'z qarashini asoslaydi. Bu esa: jamoada ishlash ko'nikmasini; muloqot madaniyatini; mas'uliyat va hamkorlikni rivojlantiradi.

Shuningdek, guruhli ishlarda o'quvchilar bir-birining fikrini tinglaydi, umumiy xulosaga keladi va bilimlarni mustahkamlaydi. Bu jarayon xalqaro ta'lim standartlarida belgilangan hamkorlikda o'qish va faol ta'lim tamoyillariga to'liq mos keladi.

Xulosa qilib aytganda, intellekt xarita asosida o'qitish o'quvchilarning mavzuni chuqur, tez va samarali o'zlashtirishiga imkon yaratadi. Ushbu metod bilimni mustahkamlash, mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish hamda guruhli ishlarda yuqori natijaga erishishda muhim pedagogik ahamiyatga ega. Qadimgi Yunoniston fuqarolik tarbiyasi siyosiy, harbiy va madaniy ehtiyojlar bilan uzviy bog'liq yaxlit tizim bo'lgan CIS, Cognia, BMT, UNESCO talablarini qo'llash ushbu tizimni ilmiy asosda tushunishga yordam beradi. Tadqiqot tarix va tarix ta'limida tarixiy tafakkur metodlarining ahamiyatini, fuqarolik kompetensiyalarini va global madaniy merosni saqlash zaruratini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qadimgi dunyo tarixi [Matn] : 6-sinfi uchun darslik / A. S. Sagdullayev, V. A. Kostetskiy – Toshkent: Respublika talim markazi, 2022.
2. Qadimgi dunyo tarixi 6 [Matn]: o'qituvchilar uchun metodik qo'llanma / A. S. Sagdullayev, V. A. Kostetskiy – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022.
3. Vaynberg, S. (2001). Historical Thinking and Other Unnatural Acts: O'tmishni o'qitish kelajagi. Filadelfiya: Temple University Press.
4. Wineburg, S. (2001). Historical thinking and other unnatural acts: Charting the future of teaching the past. Temple University Press.
5. Qodirov, A., & Karimov, B. (2020). Qadimgi dunyo tarixi. O'qituvchi nashriyoti.
6. UNESCO. (2015). Global citizenship education: Topics and learning objectives. UNESCO Publishing.
7. United Nations. (2015). Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1). United Nations.
8. Cognia. (2020). Cognia performance standards and learning framework. Cognia.
9. Council of International Schools. (2019). CIS international accreditation standards. Council of International Schools.

UO'K 37.02

MUNANDISLARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Z.M.Maxmudova, katta o'qituvchi, Toshkent davlat texnika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada muhandislarning kommunikativ kompetensiyalarini takomillashtirishning nazariy asoslari xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya, strategiyalar, kognitiv uslublar, elektron darslik, o'quv faoliyatining sub'ekti, lug'aviy-grammatik izohi, protsessual-faoliyat, ratsional metodika.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы повышения коммуникативной компетентности инженеров.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, стратегии, познавательные методы, электронный учебник, предмет учебной деятельности, лексико-грамматическое объяснение, процессуальная деятельность, рациональная методика.

Abstract. The article discusses the theoretical foundations of improving the communicative competence of engineers.

Key words: communicative competence, strategies, cognitive methods, electronic textbook, subject of educational activity, lexical-grammatical explanation, procedural activity, rational methodology.

Kirish. Tilshunoslikka ixtisoslashmagan oliy ta'lim muassasalarida chet tilini o'qitish borasidagi ko'p yillik tajriba shundan dalolat beradiki, o'qitish jarayonini darajalash va individuallashtirish, o'quv qo'llanmalarida ularni amalga oshirish mexanizmlari ko'zda tutilmaganligi sababli, asosan deklarativ (yuzaki) darajada amalga oshiriladi. Tilshunoslik bo'lmagan mutaxassisliklar fakultetlarining boshlang'ich bosqichida ingliz tilini o'qitish amaliyotida foydalaniladigan darsliklarda ta'lim oluvchilarning har xil darajadagi til tayyorgarligi hisobga olinmaydi. Ko'pchilik talabalar maktab tayyorgarligida kamchiliklarga ega bo'lib, darsliklarda mavjud bo'lgan materialni o'zlashtira olmaydilar, o'zlarining chet tili kommunikativ kompetensiyasini, chet tili kommunikativ kompetensiyasini o'zlashtirishning o'z kognitiv uslublariga mos keladigan strategiyalarini egallaganliklari haqiqiy darajasi borasida to'g'ri xulosa chiqara olmaydilar (2.1-paragrafga q.).

Adabiyotlar sharhi. "Kognitiv uslub" tushunchasi axborotni qabul qilish va qayta ishlashning individual va o'ziga xos usullarini, o'qish-bilim olish faoliyatini tashkil etishning ta'lim oluvchi o'z individual xususiyatlaridan kelib chiqqan holda foydalanadigan eng samarali yo'llari va usullarini tavsiflashda qo'llanadi. Kognitiv uslub bilim olish sohasi faoliyatining turli jihatlar bilan bog'langan va insonning axborot maydoni bilan o'zaro ta'sirining turg'un individual usullarini oldindan belgilab beradi (Ilin Ye.P. Psixologiya individualnix razlichiy. SPb., 2011. 701 b.). Mamlakatimiz va chet el ilmiy adabiyotlarida har xil kognitiv uslublar tilga olingan bo'lib, ular, masalan, idrok qilish turi

bo'yicha, javob ta'siri bo'yicha, kognitiv nazorat xususiyatlari bo'yicha, fikrlash turi bo'yicha, axborotga ishlov berishning ustun bo'lgan usuli bo'yicha tasniflanadi (M.A. Gulina, 1987; V. N. Azarov, 1982, 1988; T. N. Brusensova, 1984; N.F. Shlyaxta, 1991; H.A. Witkin, D. R. Goodenough, 1982; H. A. Winkin yet al., 1967,1974; J.D. McKinney, 1973; W. Neussle, 1972; D.R. Denny, 1973).

Tadqiqot metodologiyasi. Biz tomonimizdan ishlab chiqilgan ikki darajali elektron darslik ta'lim oluvchilarning har xil darajadagi til tayyorgarligini hisobga olish tamoyilini amalga oshirish vositasi bo'lib, unda talabalar o'zlarining individual kognitiv uslublari va o'qish strategiyalariga muvofiq ravishda o'rganilayotgan chet tilidagi material bilan o'zaro ta'sirga kirishishlarining variativ usullari berilgan.

Tahlil va natijalar. Ma'lumki, chet tilini o'qitish mazmuni har doim rivojlanib boruvchi kategoriya bo'lib, unda ham predmet, ham protsessual jihatlar aks etadi. A.N. Shchukinning talqinida ta'lim mazmuni uchta ost tizimda taqdim etiladi: o'qitish ob'ekti, o'zlashtirish ob'ekti va o'qitish natijasi. O'qitish ob'ekti (teaching) til – nutq – nutqiy faoliyat – o'rganilayotgan til madaniyati bo'ladi; o'zlashtirish ob'ekti (learning) – bilimlar – ko'nikmalar – malakalar – madaniyatlararo kommunikatsiya; o'qitish natijasi (competence) – ma'lum darajada shakllangan chet tili kommunikativ kompetensiyasi (Shchukin A.N. Obuchenie inostrannim yazikam. Teoriya i praktika. M., 2004. 416 b.).

Bir qancha vaqt oldin metodik tavsiyalarning mualliflari shunday qayd etardilar: "...ta'limning sifat jihatidan yangi maqsadlarini aniq ifoda qilish ta'lim dasturlarining ularga mos tuzilishi va mazmunining shakllanishi bilan ta'minlanmasligi xavfi har doim mavjud. ... agar bu yuz bersa, unda qo'yilgan maqsadlar umuman erishib bo'lmaydigan bo'lib qoladi, binobarin, aniq natijalar ham kutilganlariga mos kelmaydi" (Afanaseva T.P., Karavaeva Ye.V. Metodicheskie rekomendatsii po razrabotke i realizatsii na osnove deyatelnostno-kompetentnostnogo podxoda obrazovatelnix programm VPO, orientirovannix na FGOS tretego pokoleniya. M., 2007. 7-b.). Metodik tavsiyalarning mualliflari mazmunning eski komponentlari bilan yangi maqsadga erishib bo'lmagligini haqli ravishda ta'kidlashgan.

Tilshunoslikka ixtisoslashmagan oliy ta'lim muassasalari sharoitida o'qitish mazmunini P.I. Obrazsov va O.Yu. Ivanovlar o'qish jarayonida ta'lim oluvchilar chet tilini bilish darajalari o'zlarining ehtiyojlari va maqsadlariga, shuningdek, berilgan darajadagi ta'lim maqsadlari va vazifalariga muvofiq bo'lishi uchun o'zlashtirishlari lozim bo'lganlar majmui sifatida qabul qiladilar. Bunda mazmunni tanlab olish talaba shaxsini har tomonlama va yaxlit shakllantirishga ko'maklashishga, uni bo'lajak kasbiy faoliyatga tayyorlashga qaratilgan (Obrazsov P.I., Ivanova O.Yu. Professionalno-orientirovannoe obuchenie inostrannomu yaziku na neyazikovix fakultetax vuzov: uch. pos. Orel: OGU, 2005. 27-b.).

Shu munosabat bilan biz ta'lim mazmuni komponentlarining chet tili kommunikativ kompetensiyasi tuzilishi bilan ratsional o'zaro nisbati tamoyilini ifodaladik. Bu tamoyil, bizning fikrimizga ko'ra, quyidagi jihatlarida amalga oshirilishi mumkin:

1) moddiy jihatda (til va nutq birliklarini o'zlashtirish);

Lug'aviy boylikni o'zlashtirish chet tilidagi nutqni rivojlantirish asosini tashkil etadi. Avvaliga kundalik muloqotda kerak bo'ladigan lug'at o'zlashtiriladi. Til va nutq birliklarini o'zlashtirishda asosiysi so'zlarning ma'nolarini va ularning kontekstda ishlatilishini o'zlashtirishdir.

2) ideya jihatida (mavzularni, muammolarni, nutq predmetlarini tanlash);

O'qitish mazmunining ideya jihati, ma'lumki, nutq mavzularida, muammolarida, predmetlarida ifodalanadi. Shu sababli biz ko'rib chiqilayotgan tamoyilni amalga oshirish uchun maktab dasturini takrorlaydigan an'anaviy mavzulardan voz kechish kerak deb o'ylaymiz. Bu mavzularni tilshunoslikka ixtisoslashmagan oliy ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan ayrim darsliklar hali ham taklif qilmoqda. Masalan, I.P. Agabekyaning darsligida berilgan muammolar: About Myself; Education and Student Life; Moscow; Environment Protection quyidagi singari o'quv matnlari bilan: Student's Working Day; Moscow, the capital of Russia; The history of the English language (Agabekyan I.P. Angliyskiy yazik dlya bakalavrov. A Course of English for Bachelor's Degree Students. Intermediate Level. Rostov n/D: Feniks, 2012. 379 b.).

Muhokama uchun mavzular va muammolarni tanlash ta'lim oluvchilarning ijtimoiy-maishiy,

madaniy, kasbiy faoliyatlariga daxldor bo'lishi lozim. Dars berish tajribasini hisobga olgan holda, o'quv jarayonini "o'rganilayotgan til mamlakatining lingvomadaniy xususiyatlari" bilan cheklash mumkin emasligini ta'kidlash muhim (Galskova N.D. Mejkulturnoe obuchenie: problema seley i soderjaniya obucheniya inostrannim yazikam // Inostrannie yaziki v shkole. 2004. №1. 3-8-betlar), hatto bu kasbiy sohaga tegishli bo'lsa ham. Talaba ijtimoiy muloqot sohasida ham, Rossiya va xorijiy biznesga aloqador sohada ham axborot bilan ishlashga shay bo'lishi, shu bilan birga ishlab chiqarish, ishlarni yuritish, bitimlar tuzish va h.k. madaniyatlaridagi farqni tushunishi lozim. Axborot bilan ham ona tilida, ham xorijiy tilda samarali ishlash qobiliyati turli maqsadlarni ko'zlagan holda va har xil toifadagi kommunikatsiya ishtirokchilarini hisobga olgan holda, professional gumanitar sifatining bosh unsuri bo'ladi, chunki aynan rossiyalik mutaxassislarning kasbiy muloqot qobiliyatini yetarli darajada egallamaganliklari ularning jahon kasbiy hamjamiyatiga qo'shilishlari yo'lidagi asosiy to'siq bo'lmoqda, ishlab chiqarishning yangi texnologiyalarini qabul qilishda vaqt oralig'i vujudga kelishiga olib kelmoqda (Veledinskaya S.B. Inoyazichnaya professionalnaya kommunikatsiya kak klyuchevoy element gumanitarnoy podgotovki injenera budushchego // Yazik i kultura. №1. Tomsk, 2008. 86-96-betlar).

3) protsessual-faoliyat jihatida (kommunikativ masalalarni hal qilishda o'rganilgan til va nutq materiali bilan nutqiy amallar bajarishga o'rgatish);

O'qitish mazmunining protsessual-faoliyat komponenti tilshunoslikka ixtisoslashmagan oliy ta'lim muassasalari sharoitida talabalarni o'qitish va mustaqil o'qish jarayoniga yanada faolroq jalb etishni taqozo qiladi. Faol o'qitish metodidan foydalanish kasbiy ta'limdagi asosiy qarama-qarshiliklarni yengib o'tish imkonini beradi. Bu qarama-qarshiliklar A.A. Verbiskiy tomonidan quyidagicha ta'riflanadi:

- o'quv faoliyati rivojlangan kognitiv motivlarni talab qiladi, amaliy faoliyat esa – kasbiy motivlarni;

- o'qitish mazmuni bir-biri bilan bog'liq bo'lmagan ko'p sonli o'quv fanlari o'rtasida "sochib tashlangan", kasbiy faoliyatda esa u tizimli ravishda qo'llanadi;

- talabada asosan diqqat, idrok, xotira va motorika ishga tushiriladi, ayni paytda kasbiy faoliyatda u yaxlit shaxs vazifasini o'taydi;

- talaba "javob beruvchi" o'rni egallaydi, o'qituvchining boshqaruvchi ta'sirlariga javoban faollik ko'rsatadi (savollarga javob beradi, topshiriqlarni bajaradi va h.k.), ishlab chiqarishda esa undan faollik va tashabbus talab qilinadi;

- talaba o'zgaras o'quv axborotini qabul qiladi, kasbiy faoliyatda esa axborotdan texnologik jarayonga muvofiq ravishda zamon va makon bo'ylab jadal foydalaniladi;

- ta'limda talaba prinsipli yolg'iz odam bo'lib chiqadi (shaxsiylashtirish (individuallashtirish) tamoyili), ayni paytda istalgan ishlab chiqarish jarayoni mutaxassislarning hamkorlikdagi faoliyatida amalga oshadi (Verbiskiy A.A. Kompetentnostniy podxod i teoriya kontekstnogo obucheniya. M., 2004. 84 b.).

Ko'rib chiqilgan tamoyillar ratsional metodikaning uslubiy negizini tashkil qiladi, ularni amalga oshirish ta'lim oluvchilar chet tili kommunikativ kompetensiyasini o'zlashtirishlari jarayonining ratsionalligini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Азаров, В.Н. Стиль действия: импульсивность управляемость [Текст] / В.Н. Азаров // Вопросы психологии. - 1982. - №3. - С. 121-126.
2. Азимов, Э.Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) [Текст] / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. - М.: ИКАР, 2009. - 448 с.
3. Афанасьева, Т.П. Методические рекомендации по разработке и реализации на основе деятельностно-компетентного подхода образовательных программ ВПО, ориентированных на ФГОС третьего поколения [Текст] / Т.П. Афанасьева, Е.В. Караваева и др. - М.: изд-во МГУ, 2007. - 96 с.
4. Бруснецова, Т.Н. Исследование когнитивных стилей учащихся в автоматизированной системе обучения [Текст] / Т.Н. Бруснецова // Вопросы психологии. - 1984. - №4. - С. 70-76.
5. Витлин, Ж.Л. Теоретические и методические основы учебников первого иностранного языка для вузов [Текст] / Ж.Л. Витлин // Иностранные языки в школе. - 2007. - №3. - С. 45-50.
6. Лемперт, Б.Д. Краткий курс методики обучения живым иностранным языкам [Текст]: курс лекций на французском языке / Б.Д. Лемперт. - Пятигорск, ПГПИИЯ, 1971. - 168 с.

**MOBIL ILOVALAR ASOSIDA INGLIZ TILINI O'QITISHNING DIDAKTIK
TAMOIYILLARI****Sh.Moydinova, PhD, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon**

Annotatsiya. Mazkur maqolada mobil ilovalar asosida ingliz tilini o'qitishning didaktik tamoyillari tahlil qilingan. Unda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim jarayonidagi o'rnini, mobil ta'limning afzalliklari hamda o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, interfaollik, individuallashtirish, tizimlilik, motivatsiyani oshirish va kompetensiyaviy yondashuv kabi didaktik tamoyillarning mobil ilovalar orqali samarali amalga oshirilishi ko'rib chiqilgan. Maqolada mobil platformalardan foydalanish orqali o'quvchilarning tinglab tushunish, o'qish, yozish va gapirish ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: mobil ta'lim, ingliz tili, didaktik tamoyillar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interfaol metodlar, mustaqil ta'lim, motivatsiya, kompetensiyaviy yondashuv, innovatsion pedagogika, raqamli ta'lim.

Аннотация. В данной статье анализируются дидактические принципы обучения английскому языку на основе мобильных приложений. Описана роль современных информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе, преимущества мобильного образования и важность развития у учащихся навыков самостоятельного обучения. Также была рассмотрена эффективная реализация таких дидактических принципов, как интерактивность, индивидуализация, системность, повышение мотивации и компетентностный подход посредством мобильных приложений. В статье обоснованы возможности развития у учащихся навыков аудирования, чтения, письма и говорения посредством использования мобильных платформ.

Ключевые слова: мобильное образование, английский язык, дидактические принципы, информационно-коммуникационные технологии, интерактивные методы, самостоятельное обучение, мотивация, компетентностный подход, инновационная педагогика, цифровое образование.

Abstract. This article analyzes the didactic principles of teaching English using mobile applications. The role of modern information and communication technologies in the educational process, the advantages of mobile education and the importance of developing students' independent learning skills are described. The effective implementation of such didactic principles as interactivity, individualization, consistency, increasing motivation and a competency-based approach through mobile applications was also considered. The article substantiates the possibilities of developing students' listening, reading, writing and speaking skills through the use of mobile platforms.

Key words: mobile education, English language, didactic principles, information and communication technologies, interactive methods, independent learning, motivation, competency-based approach, innovative pedagogy, digital education.

Kirish. XXI asrda jamiyatning raqamli transformatsiyasi ta'lim tizimiga ham tub o'zgarishlar kiritmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida ta'lim jarayoniga innovatsion vositalarni integratsiya qilish zarurati yuzaga keldi. Xususan, mobil qurilmalar va mobil ilovalar asosida tashkil etilayotgan ta'lim shakli — m-learning (mobile learning) — zamonaviy pedagogikaning istiqbolli yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Mobil texnologiyalar ta'limning makon va vaqt bilan bog'liq cheklovlarini bartaraf etib, uzluksiz va moslashuvchan o'qitish muhitini yaratish imkonini bermoqda.

Bugungi globallashuv jarayonida ingliz tilini mukammal egallash shaxsning kasbiy va ijtimoiy raqobatbardoshligini belgilovchi muhim omillardan biridir. Shu bois ingliz tilini o'qitish metodikasini takomillashtirish, o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik texnologiyalarni joriy etish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

An'anaviy o'qitish metodlari bilan bir qatorda raqamli vositalardan foydalanish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Mobil ilovalar ingliz tilini o'qitishda interaktivlik, multimediasviylik, individuallashtirish va tezkor teskari aloqa kabi muhim pedagogik imkoniyatlarni taqdim etadi. Masalan, leksik birliklarni mustahkamlashda takrorlash algoritmlariga asoslangan ilovalar, talaffuzni shakllantirishda nutqni avtomatik tanish texnologiyalari, tinglab tushunishni rivojlantirishda audio va video kontentlardan foydalanish yuqori natijadorlikni ta'minlamoqda. Shuningdek, gamifikatsiya elementlari (ball tizimi, reyting, mukofotlar) o'quvchilarning ichki motivatsiyasini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Biroq mobil ilovalardan foydalanishning yuqori samaradorligi ularning pedagogik jihatdan asoslangan holda qo'llanilishiga bog'liqdir. Aks holda, texnologiya maqsad emas, balki vosita ekanligi e'tibordan chetda qolishi mumkin. Shu sababli mobil ilovalar asosida ingliz tilini o'qitishning didaktik tamoyillarini aniqlash, ularni tizimlashtirish va metodik jihatdan asoslash muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqot mobil ilovalar asosida ingliz tilini o'qitishning didaktik tamoyillarini aniqlash va ularning pedagogik samaradorligini eksperimental jihatdan asoslashga qaratilgan kompleks yondashuv asosida olib borildi. Metodologiya tizimli, kompetensiyaviy hamda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlarga tayandi.

Tadqiqot obyekti sifatida oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitish jarayoni olindi, predmeti esa mobil ilovalar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonining didaktik tamoyillari va ularning talabalarning kommunikativ kompetensiyasiga ta'siridan iborat bo'ldi.

Ilmiy farazga ko'ra, agar ingliz tilini o'qitishda mobil ilovalardan didaktik tamoyillar asosida tizimli va maqsadli foydalanilsa, talabalarning til kompetensiyasi hamda o'quv motivatsiyasi an'anaviy metodlarga nisbatan samaraliroq rivojlanadi.

Tadqiqotda nazariy va empirik metodlar uyg'un holda qo'llanildi. Nazariy jihatdan pedagogik, psixologik va lingvodidaktik manbalar tahlil qilinib, mobil ta'lim va raqamli pedagogika yondashuvlari o'rganildi hamda umumlashtirildi. Empirik bosqichda esa pedagogik kuzatish, tajriba-sinov ishlari, testlash, so'rovnomalar va suhbat kabi usullardan foydalanilib, natijalar statistik jihatdan qayta ishlanib baholandi.

Tajriba-sinov ishlari oliy ta'lim muassasasi talabalari ishtirokida tashkil etildi. Ishtirokchilar nazorat va tajriba guruhlariga ajratilib, birida an'anaviy metodlar, ikkinchisida esa mobil ilovalarga asoslangan didaktik model qo'llanildi. Jarayon bosqichma-bosqich amalga oshirilib, dastlab boshlang'ich daraja aniqlashtirildi, keyin mobil ilovalar asosida o'qitish joriy etildi va yakunda o'zlashtirish hamda motivatsiyadagi o'zgarishlar tahlil qilindi.

Baholash jarayonida talabalarning leksik va grammatik ko'nikmalari, tinglab tushunish darajasi, og'zaki nutq faolligi hamda o'quv motivatsiyasi asosiy mezonlar sifatida olindi. Natijalar qiyosiy tahlil qilinib, guruhlar o'rtasidagi farqlar aniqlashtirildi.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi qo'llanilgan metodlarning o'zaro uyg'unligi, tajribaning izchil tashkil etilgani va natijalarning statistik tahlil asosida baholanganligi bilan ta'minlandi.

Natijalar. Tajriba-sinov ishlari yakunida nazorat va tajriba guruhlarida talabalari bilim ko'rsatkichlari qiyosiy tahlil qilinib, mobil ilovalar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonining samaradorligi tasdiqlandi.

Diagnostic bosqichda har ikki guruhning boshlang'ich bilim darajasi deyarli bir xil ekanini aniqlandi, bu esa keyingi natijalarni obyektiv baholash imkonini berdi.

Nazorat bosqichi yakunlari shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhida barcha asosiy ko'rsatkichlar bo'yicha sezilarli ijobiy o'sish kuzatildi. Xususan, leksik kompetensiya rivojlanib, so'z boyligini mustahkamlash samaradorligi oshdi. Grammatik aniqlik yaxshilanib, topshiriqlarni to'g'ri bajarish darajasi yuqori bo'ldi. Tinglab tushunish ko'nikmalari audio va video materiallar bilan ishlash orqali ancha rivojlandi. Shuningdek, og'zaki nutq faolligi ortib, talaffuz va nutq tezligi yaxshilandi.

Bundan tashqari, tajriba guruhida o'quv motivatsiyasi ham sezilarli darajada yuqori ekanligi kuzatildi. Olingan natijalar statistik jihatdan ishonchli ekanini tasdiqlanib, guruhlar o'rtasidagi farq ahamiyatli ekanligi aniqlandi. Bu mobil ilovalarga asoslangan o'qitish metodikasining ilmiy jihatdan samarali ekanini ko'rsatadi. Mobil ilovalarning adaptiv xususiyatlari individual yondashuvni

ta'minlab, turli tayyorgarlik darajasidagi talabalarning o'zlashtirish jarayonini muvozanatlashtirdi. Umuman olganda, mobil ilovalar asosida tashkil etilgan ingliz tili ta'limi an'anaviy metodlarga nisbatan yuqori samaradorlikni namoyon etdi. Ayniqsa, kommunikativ kompetensiya, motivatsiya va mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirishda ijobiy natijalar kuzatildi. Natijalar ilgari surilgan gipotezaning to'g'riligini tasdiqlab, mobil ilovalarni didaktik tamoyillar asosida qo'llash til o'qitish samaradorligini oshirishda muhim omil ekanini ko'rsatdi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari mobil ilovalar asosida ingliz tilini o'qitish jarayoni an'anaviy metodlarga nisbatan yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi. Olingan ma'lumotlar zamonaviy raqamli pedagogika va m-learning konsepsiyalarining asosiy g'oyalari bilan uyg'unlikda talqin qilinadi. Xususan, ta'lim jarayonining interaktivligi, individuallashtirilgan yondashuv va tezkor teskari aloqa mexanizmlarining mavjudligi o'quvchilarning til kompetensiyasini rivojlantirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ldi.

Leksik va grammatik ko'rsatkichlarning sezilarli darajada oshishi mobil ilovalarda qo'llaniladigan adaptiv algoritmlar hamda interval takrorlash texnologiyalari bilan izohlanadi. Ushbu mexanizmlar bilimlarni mustahkamlashda kognitiv psixologiyaning "takrorlash va mustahkamlash" tamoyiliga mos keladi. Shuningdek, avtomatlashtirilgan baholash tizimi orqali taqdim etilgan tezkor teskari aloqa xatolarni darhol tuzatish imkonini yaratib, refleksiv o'rganish jarayonini faollashtirdi.

Tinglab tushunish va og'zaki nutq ko'nikmalarining yaxshilanishi multimediasiyaviy kontentning keng qo'llanilishi bilan bog'liq. Audio va video materiallar real kommunikativ vaziyatlarga yaqin sharoitni yaratib, autentik til muhitini modellashtirish imkonini berdi. Bu holat kommunikativ yondashuv tamoyillariga to'liq mos keladi hamda tilni funksional o'zlashtirishga xizmat qiladi.

Motivatsiya ko'rsatkichlarining oshishi gamifikatsiya elementlari bilan izohlanadi. Ball tizimi, reyting, bosqichma-bosqich muvaffaqiyat indikatorlari talabalarda ichki rag'batni kuchaytirib, o'qishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirdi. Bu esa o'z navbatida ta'lim jarayonining samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatdi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida ayrim cheklovlar ham aniqlandi. Jumladan, texnik vositalarga qaramlik, internet tezligining yetarli emasligi hamda mobil qurilmalardan maqsadsiz foydalanish ehtimoli o'quv jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Demak, mobil ilovalarni qo'llash jarayoni pedagog tomonidan metodik jihatdan nazorat qilinishi va aniq didaktik maqsadlar asosida tashkil etilishi zarur.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, mobil ilovalar an'anaviy ta'limni to'liq almashtiruvchi vosita emas, balki uni samarali to'ldiruvchi integrativ pedagogik resurs hisoblanadi. Ularning maksimal samaradorligi aralash (blended learning) modeli doirasida namoyon bo'ladi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot mobil ilovalar asosida ingliz tilini o'qitishning didaktik tamoyillarini nazariy va amaliy jihatdan asoslab berdi hamda mobil texnologiyalarni ta'lim jarayoniga maqsadli integratsiyalash o'quv samaradorligini oshirishini tasdiqladi.

Tajriba natijalari mobil ilovalardan tizimli foydalanish talabalarning til kompetensiyalarini rivojlantirish, tinglab tushunish va og'zaki nutq ko'nikmalarini yaxshilash, shuningdek o'quv motivatsiyasini oshirishda samarali ekanini ko'rsatdi. Bu esa mobil ta'lim vositalarining nafaqat metodik, balki psixologik-pedagogik jihatdan ham muhim ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi.

Umumiy xulosa sifatida, mobil ilovalarni o'qitish jarayonida aniq maqsad asosida, an'anaviy metodlar bilan uyg'unlashtirib qo'llash, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini kuchaytirish hamda talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini samarali tashkil etish muhim omillar ekanligi aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Traxler, J. *Learning with Mobiles in Developing Countries*. Routledge, 2018.
2. Kukulska-Hulme, A. Mobile-assisted language learning. *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, 2020.
3. Stockwell, G. Technology and motivation in English-language teaching and learning. *The International Journal of Technology in Teaching and Learning*, 9(2), 131–143, 2013.
4. Sharples, M. Disruptive devices: Mobile technology for conversational learning. *International Journal of Continuing Engineering Education and Life-Long Learning*, 12(5/6), 504–520, 2019.
5. Jalolov, J. *Chet til o'qitish metodikasi*. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2012.
6. Пассов, Е. И. *Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению*. Москва: Просвещение, 2010.

OLIY TA'LIMDA CHIZMACHILIK, KASBIY O'SISHGA YO'NALTIRILGANLIK VA IJODKORLIK

M.R.Nurmetov, dots. v.b., Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, Urganch
G.G.Yuldasheva, katta o'qituvchi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, Urganch

Sh.A.Qadirov, o'qituvchi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida chizmachilik fanining o'rni, uning bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishdagi ahamiyati hamda ijodiy fikrlashni rivojlantirishdagi roli tahlil qilinadi. Chizmachilikni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va amaliy mashg'ulotlarning samaradorligi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, chizmachilik fanini o'qitish jarayonida talabalar ijodkorligini rivojlantirish va ularni kasbiy faoliyatga tayyorlashning samarali usullari yoritilgan.

Kalit so'zlar: chizmachilik, ta'lim jarayoni, kasbiy kompetensiya, ijodkorlik, pedagogik texnologiyalar, muhandislik grafika, fazoviy tafakkur.

Аннотация. В статье рассматривается роль черчения в образовательном процессе, его значение в формировании профессиональной компетентности будущих педагогов и развитии творческого мышления. Анализируется эффективность применения современных педагогических технологий, интерактивных методов и практических занятий при обучении черчению. Также освещаются методы развития творческих способностей студентов и их подготовки к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: черчение, образовательный процесс, профессиональная компетентность, творчество, педагогические технологии, инженерная графика, пространственное мышление.

Annotation. The article examines the role of technical drawing in the educational process and its importance in developing professional competence and creative thinking of future teachers. The effectiveness of modern pedagogical technologies, interactive methods and practical exercises in teaching drawing is analyzed. The article also highlights methods for developing students' creativity and preparing them for professional activities.

Key words: drawing, education process, professional competence, creativity, pedagogical technologies, engineering graphics, spatial thinking.

Zamonaviy ta'lim tizimida bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish muhim vazifalardan biridir. Ta'lim jarayonida chizmachilik fani muhim o'rin egallaydi, chunki u talabalarda texnik tafakkur, fazoviy tasavvur va grafik tasvirlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Ayniqsa, tasviriy san'at va muhandislik grafikasi yo'nalishida tahsil olayotgan bo'lajak pedagoglar uchun chizmachilik nafaqat nazariy bilimlar majmui, balki amaliy faoliyat uchun zarur bo'lgan kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish vositasi hisoblanadi. Chizmachilikni o'rganish jarayonida talabalar geometrik shakllarni tahlil qilish, ularni turli proyeksiyalarda tasvirlash hamda texnik hujjatlarni o'qish va tuzish ko'nikmalarini egallaydilar. Bu esa kelajakda pedagog sifatida o'quvchilarga texnik bilimlarni samarali yetkazish imkonini yaratadi. Shuningdek, chizmachilik fani talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Grafik topshiriqlarni bajarish jarayonida talabalar yangi g'oyalarni izlash, turli yechimlarni taqqoslash va muammoni mustaqil hal qilishga o'rganadilar. Bu jarayon ularning ijodkorlik salohiyatini oshiradi hamda innovatsion yondashuvlarni shakllantiradi [1, 8].

Bundan tashqari, chizmachilik darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish talabalarning kasbiy tayyorgarligini yanada mustahkamlaydi. Kompyuter grafikasi dasturlari, interfaol metodlar va loyiha asosida o'qitish usullari orqali talabalar nafaqat nazariy bilimlarni egallaydilar, balki ularni amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ham ega bo'ladilar. Shu sababli chizmachilik fanini o'qitish jarayonida kasbiy

yo'naltirilgan yondashuvni qo'llash, bo'lajak pedagoglarning kompetensiyasini rivojlantirishda hamda ularning ijodiy va texnik salohiyatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Chizmachilikni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va amaliy mashg'ulotlarning samaradorligi juda muhim. Zamonaviy ta'lim tizimida chizmachilik fanini o'qitish jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash katta ahamiyat kasb etadi. Chunki chizmachilik fani nafaqat nazariy bilimlarni o'zlashtirishni, balki amaliy ko'nikmalarni ham shakllantirishni talab qiladi. Shu sababli ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar hamda amaliy mashg'ulotlardan samarali foydalanish talab etiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar talabalarning bilimlarni mustaqil ravishda o'zlashtirishiga, ijodiy fikrlashini rivojlantirishga hamda o'quv jarayonida faol ishtirok etishiga yordam beradi. Ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish chizmachilik darslarini yanada samarali tashkil etish imkonini yaratadi. Masalan, AutoCAD, Kompas, SolidWorks kabi grafik dasturlar yordamida talabalar murakkab geometrik shakllarni modellashtirish, proyeksiyalarni qurish va texnik chizmalarni tayyorlashni o'rganadilar [2, 3, 5, 6].

Interfaol metodlardan foydalanish ham chizmachilik fanini o'qitishda muhim rol o'ynaydi. "Aqliy hujum", "Klaster", "Loyiha metodi", "Bahs-munozara" kabi usullar talabalarning dars jarayonidagi faolligini oshiradi hamda ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Bunday metodlar yordamida talabalar muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, turli grafik yechimlarni taklif qilish va o'z fikrlarini asoslashga o'rganadilar.

Chizmachilik fanini o'qitishda amaliy mashg'ulotlar alohida o'rin tutadi. Amaliy mashg'ulotlar jarayonida talabalar nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Grafik topshiriqlarni bajarish, texnik chizmalarni tuzish, proyeksiyalarni qurish kabi mashg'ulotlar talabalarda fazoviy tafakkur va texnik ko'nikmalarni rivojlantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va amaliy mashg'ulotlardan kompleks foydalanish chizmachilik fanini o'qitish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Natijada talabalar nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'ladilar, balki ularni amaliy faoliyatda qo'llay oladigan yuqori malakali mutaxassis sifatida shakllanadilar. Chizmachilik fanini o'qitish jarayonida talabalar ijodkorligini rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki ijodiy fikrlash talabalarning yangi g'oyalarni ilgari surish, muammolarni mustaqil hal qilish hamda grafik yechimlarni topish qobiliyatini shakllantiradi. Chizmachilik darslarida turli grafik topshiriqlar, loyihaviy ishlar va amaliy mashg'ulotlar orqali talabalar o'z ijodiy salohiyatini namoyon etish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Ijodkorlikni rivojlantirish jarayonida o'qituvchi talabalarga mustaqil fikrlash va erkin yondashuv uchun sharoit yaratishi muhimdir. Masalan, murakkab geometrik shakllarni turli usullarda tasvirlash, yangi konstruktsion yechimlarni taklif qilish yoki grafik modellar yaratish kabi topshiriqlar talabalarning ijodiy faoliyatini rag'batlantiradi. Bu jarayon talabalar nafaqat tayyor bilimlarni o'zlashtirishiga, balki ularni amaliy faoliyatda qo'llashiga ham yordam beradi. Shuningdek, interfaol metodlardan foydalanish ham talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda samarali hisoblanadi. "Aqliy hujum", "Loyiha metodi", "Klaster" kabi metodlar talabalarning yangi g'oyalarni erkin ilgari surishiga va o'z fikrlarini asoslashiga imkon yaratadi. Bunday metodlar orqali talabalar o'zaro hamkorlikda ishlashni, fikr almashishni va muammoli vaziyatlarni hal qilishni o'rganadilar. Bundan tashqari, zamonaviy kompyuter grafikasi dasturlaridan foydalanish ham ijodkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. AutoCAD, Kompas yoki boshqa grafik dasturlar yordamida talabalar turli texnik modellarni yaratish, ularni tahlil qilish va takomillashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ularning texnik tafakkurini va ijodiy yondashuvini yanada rivojlantiradi [2, 4, 7].

Shunday qilib, chizmachilik fanini o'qitish jarayonida ijodkorlikni rivojlantirish talabalarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Ijodiy yondashuv orqali talabalar murakkab texnik masalalarni hal qilishga tayyor, innovatsion fikrlashga ega bo'lgan mutaxassis sifatida shakllanadilar.

Chizmachilik fanini o'qitish jarayonida talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlash muhim pedagogik vazifalardan biridir. Bo'lajak pedagoglar nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'lishlari, balki o'z bilimlarini amaliy faoliyatda qo'llay olish ko'nikmalarini ham egallashlari zarur.

Shu sababli ta'lim jarayonida samarali o'qitish usullaridan foydalanish katta ahamiyatga ega. Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda amaliy mashg'ulotlar muhim rol o'ynaydi. Amaliy mashg'ulotlar davomida talabalar turli grafik topshiriqlarni bajarish, texnik chizmalarni tuzish va proyeksiyalarni qurish orqali o'z bilimlarini mustahkamlaydilar. Bu jarayon ularning fazoviy tafakkurini rivojlantiradi hamda texnik ko'nikmalarini shakllantiradi. Shuningdek, loyiha asosida o'qitish usuli ham samarali hisoblanadi. Ushbu metod orqali talabalar mustaqil ravishda muayyan loyiha ustida ishlaydilar, texnik chizmalar tayyorlaydilar va o'z ishlarini taqdim etadilar. Natijada ular muammolarni tahlil qilish, yechim topish va o'z fikrlarini asoslash ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda interfaol metodlardan foydalanish ham muhimdir. “Aqliy hujum”, “bahs-munozara”, “klaster” kabi metodlar talabalar o'rtasida fikr almashish jarayonini kuchaytiradi hamda ularning mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Bundan tashqari, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Kompyuter grafikasi dasturlari, masalan AutoCAD, Kompas yoki SolidWorks yordamida talabalar texnik chizmalarni raqamli shaklda yaratish va tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ularning zamonaviy ishlab chiqarish va ta'lim talablariga mos keladigan kasbiy kompetensiyalarini rivojlantiradi [1, 8].

Shunday qilib, amaliy mashg'ulotlar, loyiha asosida o'qitish, interfaol metodlar hamda zamonaviy texnologiyalardan kompleks foydalanish talabalarni kasbiy faoliyatga samarali tayyorlash imkonini beradi. Natijada ular o'z sohasida malakali, ijodkor va raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllanadilar.

Xulosa. Ta'lim jarayonida chizmachilik fanini samarali o'qitish bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Ushbu fan talabalarda fazoviy tafakkur, texnik fikrlash, grafik tasvirlash ko'nikmalari hamda ijodiy yondashuvni rivojlantirishga xizmat qiladi. Chizmachilik orqali talabalar nafaqat nazariy bilimlarni egallaydilar, balki ularni amaliy faoliyatda qo'llash imkoniyatiga ham ega bo'ladilar.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, chizmachilik fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va amaliy mashg'ulotlardan samarali foydalanish talabalarining o'quv jarayonidagi faolligini oshiradi hamda ularning kasbiy tayyorgarligini mustahkamlaydi. Ayniqsa, loyiha asosida o'qitish, muammoli vaziyatlarni hal qilish va grafik topshiriqlar orqali talabalar ijodiy fikrlashga, mustaqil qaror qabul qilishga va yangi g'oyalarni ilgari surishga o'rganadilar. Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va kompyuter grafikasi dasturlaridan foydalanish chizmachilik fanini o'qitish jarayonini yanada samarali tashkil etish imkonini yaratadi. Bu esa talabalarining zamonaviy kasbiy talablar asosida tayyorlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, chizmachilik fanini kasbiy yo'naltirilgan va ijodkorlikka asoslangan holda o'qitish bo'lajak pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirish, ularning ijodiy va texnik salohiyatini rivojlantirish hamda ta'lim sifatini yaxshilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada ta'lim tizimida faoliyat yuritadigan, innovatsion fikrlashga ega bo'lgan malakali pedagog kadrlar tayyorlashga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Тошкент: ТДПУ, 2015. – 240 б.
2. Зиновьев В.В. Инженерная графика. – Москва: Высшая школа, 2012. – 320 с.
3. Ишмухамедов Р.Ж., Абдуқодиров А.А. Таълимда инновацион технологиялар. – Тошкент: Истеъдод, 2008. – 180 б.
4. Кузнецов Н.А. Черчение и инженерная графика. – Москва: Академия, 2014. – 256 с.
5. Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории. – Москва: Педагогика, 1975. – 368 с.
6. Туленов Ж.Т. Чизма геометрия ва муҳандислик графикаси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2010. – 220 б.
7. Shomirzayev M. Engineering Graphics and Design. – Tashkent: Science and Technology Publishing, 2018. – 210 p.
8. Нурметов М.Р., Юлдашева Г.Г., Сейитниязова А.А., Методы развития творческого подхода и формирования самостоятельного мышления учащихся в архитектурном образовании. Qo'qon DPI, Ilmiy xabarlar 2025 yil, 9-son.

PEDAGOGICAL APPLICATIONS OF AUTHENTIC VIDEO MATERIALS IN EFL CLASSROOMS

I.F.Porubay, PhD, associate professor, Fergana State University, Fergana
Sh.Sh.Qobilov, student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilini chet tili sifatida o'qitishda video materiallardan autentik resurs sifatida foydalanish masalasi o'rganiladi. Unda turli xil video kontent turlari, jumladan filmlar, televizion seriallar, intervyular va eshittirishlar tahlil qilinib, ularning ta'lim jarayonidagi afzalliklari yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: autentik materiallar, video materiallar, ingliz tilini chet tili sifatida o'qitish, kommunikativ til o'qitish, video asosida o'qitish, o'quvchi faolligi, tanqidiy fikrlash.

Аннотация. В данной статье рассматривается использование видеоматериалов в качестве аутентичных ресурсов при обучении английскому языку как иностранному. Анализируются различные виды видеоконтента, включая фильмы, телевизионные сериалы, интервью и передачи, а также раскрываются их преимущества в образовательном процессе.

Ключевые слова: аутентичные материалы, видеоматериалы, обучение английскому языку как иностранному, коммуникативное обучение языку, обучение на основе видео, вовлечённость обучающихся, критическое мышление.

Abstract. The following article explores the use of video materials as authentic resources in teaching English as a foreign language. It analyzes different types of video content, including films, television series, interviews and broadcasts, highlighting their advantages in the educational context.

Key words: authentic materials, video materials, EFL teaching, communicative language teaching, video-based instruction, learner engagement, critical thinking.

INTRODUCTION. Authentic materials are essential in modern, communicative language teaching, with video playing a key role due to its multimodal nature. It combines visual, auditory, and contextual elements, exposing learners to real-life language use, cultural context, and natural interaction often missing from traditional resources. This paper explores the role of video materials in teaching English as a foreign language, focusing on their benefits, limitations, and classroom application.

MATERIALS AND METHODS. This study uses qualitative analysis to examine video materials as tools for teaching English as a foreign language, drawing on both theory and classroom experience. It analyzes various authentic sources — films, TV series, interviews, sports broadcasts, and online content — selected for their relevance, language level, authenticity, and ability to engage learners.

RESULTS AND DISCUSSION. Video materials are an important source of authentic media in teaching, varying in length, complexity, and genre. Engaging types include films, TV programs, sports broadcasts, and interviews. They are valuable because they are inherently engaging and feel more like leisure than traditional study. Additionally, video supports learners' cognitive development, including attention, memory, and overall mental activity. [3, 77] In contemporary educational settings, a significant proportion of learners demonstrate a preference for visual learning. The widespread use of the Internet has further reinforced this tendency, highlighting the effectiveness of video-based resources as a pedagogical tool. [2, 152]

At the same time, video materials may present certain challenges for learners. Their effective comprehension requires sustained attention, as learners must simultaneously follow the visual narrative, process auditory input and retain relevant details. Video materials can be utilized in diverse instructional contexts, including classroom teaching, illustrative support and independent learning. [1, 37]

Among the various types of video materials, films occupy a particularly prominent role in the teaching process. When implemented effectively, films offer considerable pedagogical benefits, although learners generally require a certain level of preparation, as viewing a film or even selected

excerpts of it can be cognitively demanding. Taking these preparatory measures into account, the advantages of using films in the classroom include the following:

1. Films stimulate learners' interest, as they are associated with leisure and are often unfamiliar in the target language, making them engaging and motivating for vocabulary and pronunciation development.
2. Films reflect cultural aspects of the target language, showing language use, pronunciation, social interactions, and values, and supporting a culture-based approach to language learning.
3. Films convey moral and ethical content that contributes to the educational process and encourages the development of critical thinking skills.

The range of activities that can be designed around films is extensive. These may focus on vocabulary development, pronunciation practice, and the analysis of spoken discourse, or take the form of critical thinking tasks, problem-solving exercises, and case studies.

However, practical experience in the use of films in teaching demonstrates that for certain age groups and proficiency levels, films may not always represent the most effective instructional option. This can be attributed to several factors:

1. Films are highly genre-dependent. Some genres, such as action, may offer limited opportunities for meaningful language learning. Although not all are unsuitable, selecting and evaluating them for educational value can be time-consuming for teachers.
2. Films are often too long for a typical lesson, usually exceeding 90 minutes. As a result, teachers must either divide them into segments or assign them as homework, which can limit the effectiveness and range of related activities.
3. Films may present difficulties in terms of language and pronunciation. As they are not specifically designed for educational purposes, films aim to achieve a high degree of authenticity. As a result, speech may include unclear articulation, a variety of accents and dialects, and extensive use of informal or genre-specific vocabulary and slang, which may not be appropriate or necessary for learners. [4, 46-49]
4. Films cannot be considered purely authentic materials. Although they are often produced by native speakers, they do not fully reflect natural language use, as they are artistic constructions intended to simulate and dramatize reality rather than reproduce it accurately. For this reason, it is appropriate to consider television series as an alternative form of video material, which is typically shorter and, in many cases, more accessible for learners. Television series offer several advantages: they encompass a wide range of genres, tend to be more dynamic, and require less viewing time per segment.

At the pre-viewing stage, activities based on videos activate prior knowledge and encourage prediction through tasks like analyzing a poster. During viewing, the teacher may pause to check comprehension and clarify difficulties. At the post-viewing stage, students engage more deeply by analyzing the story through structured activities. Shorter video segments are generally more effective.

A variety of post-viewing exercises can be implemented, including the following:

1. Setting analysis: Students describe the time, place, and conditions using appropriate vocabulary, supported by visuals.
2. Character analysis: Learners describe characters' personality, appearance, and relationships, often through matching activities.
3. Detail recall: Students identify key facts such as names, dates, and locations.
4. Story analysis: Learners reconstruct events and complete tasks like matching, true/false, or short answers.
5. Personal opinion: Students evaluate characters' actions and justify their views.

In addition to films and television series, there are other forms of video material that may be even more effective in achieving specific language-learning objectives. Notably, interviews and sports broadcasts represent highly suitable alternatives. The use of such materials offers several advantages:

1. Authenticity of language use. Interviews and sports broadcasts are produced in real time and are characterized by spontaneous speech. As a result, they expose learners to natural language as it is used in real-life contexts, in contrast to simplified or adapted language often found in study materials.

2. Representation of natural interaction. These formats provide valuable examples of how native speakers interact in real communicative situations. Due to their spontaneous nature, speakers have limited time to prepare, resulting in dynamic and unpredictable exchanges, particularly in sports commentary.

3. Increased learner engagement. As many learners are interested in sports and popular culture, including celebrities such as actors and musicians, interviews and broadcasts often align with their personal interests. [5, 50-52]

Conclusion. Careful consideration of these factors enables teachers to design and implement lessons more effectively when using authentic video materials. It is also important to recognize that the successful integration of such materials requires thoughtful planning of accompanying activities. In most cases, authentic media do not come with ready-made exercises or instructional support, which means that teachers must rely on their methodological expertise and creativity to develop appropriate tasks. As a result, lesson preparation involving authentic video materials is often more time-consuming than the use of conventional instructional resources.

REFERENCES:

1. Mustafayeva M.A. Video as a tool for learning foreign languages – p.37
2. Nefyodov O. Some reasons and ideas for using video in EFL classroom – p.152
3. Косимходжаева М.А. Использование видео на уроках английского языка. вестник науки и образования № 7(85) – p.77
4. Литвинов Дмитрий Сергеевич (2019). Роль аутентичных материалов в формировании социокультурной компетенции учащихся, изучающих английский язык. Вестник науки и образования, (14-2 (68)), 46-49.
5. Насирдинов Ойбек Абдубаннонович (2020). Роль аутентичного материала в преподавании иностранных языков. Вестник науки и образования, (13-3 (91)), 50-52.

UO'K 355.23:37.01

HARBIY TA'LIM TIZIMIDA TARBIYANING MURAKKAB JIHATLARI VA ULARNI SAMARALI TASHKIL ETISH YO'LLARI

Y.Y.Rozimova, dots., DSc, mayor, O'zbekiston Respublikasi harbiy xavfsizlik va mudofaa universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada Qurolli Kuchlar safiga harbiy kadrlarni tanlashda e'tibor qaratish lozim bo'lgan muammoli jihatlarga to'xtalib, ularning asosiy sifatleri va fazilatlari hakida fikr bildirilgan, shuningdek, harbiy kadrlarni tanlashda komandirlarning bilishi zarur bo'lgan bir qator talablar hamda harbiy xizmatchilarning individual-psixologik xususiyatlarni aniqlash haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: harbiy kadrlarni tanlash, kasbiy mahorat, komandirning individual-psixologik xususiyatlari, harbiy ta'lim, tarbiya, harbiy tarbiya, vatanparvarlik, intizom, ma'naviy-axloqiy tarbiya, harbiy pedagogika, harbiy psixologiya, milliy qadriyatlar, yoshlar tarbiyasi.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемные вопросы подбора военных кадров в ряды Вооруженных Сил, их необходимые качества, определен ряд требований, предъявляемых к индивидуально-психологическим качествам военнослужащих, которые необходимо знать командирам при подборе военных кадров.

Ключевые слова: отбор военных кадров, профессиональное мастерство, индивидуально-психологические особенности командира, военное образование, воспитание, военное воспитание, патриотизм, дисциплина, духовно-нравственное воспитание, военная педагогика, военная психология, национальные ценности, воспитание молодежи

Abstract. In the article, considering the problematic issues of the selection of military personnel in the ranks of the Armed Forces, the author expresses an opinion on its main qualities and advantages, and also defines a number of requirements for individual psychological qualities of military personnel that commanders need to know when selecting military personnel.

Key words: *selection of military personnel, professional skills, individual and psychological characteristics of the commander, military education, upbringing, military upbringing, patriotism, discipline, spiritual and moral education, military pedagogy, military psychology, national values, youth upbringing.*

Kirish. Bugungi globallashuv davrida harbiy ta'limning roli yanada ortib bormoqda. Jamiyat va davlat xavfsizligini ta'minlash, yosh avlodni yuksak vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda harbiy ta'lim muhim o'rin tutadi. U faqatgina professional harbiy bilim berish bilan cheklanmay, balki ma'naviy, axloqiy, jismoniy va psixologik jihatdan yetuk shaxslarni tarbiyalashga qaratilgan murakkab, ko'p qirrali jarayondir. Mazkur maqolada harbiy ta'limning tarbiyaviy ahamiyati, uning asosiy yo'nalishlari va murakkab jihatlarini tahlil qilinadi.

Jamiyatimizda kechayotgan ijobiy o'zgarishlar singari Qurolli Kuchlarimiz faoliyatida ham mudofaani ta'minlashni takomillashtirish maqsadida katta o'zgarishlar yuz bermoqda. Prezidentimiz, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo'mondoni Sh.M.Mirziyoev "Jonajon O'zbekistonimiz yangi o'n yillikka qadam qo'ymoqda. Erishgan natijalarimiz tarixga aylanib, oldimizda yangi-yangi o'zgarishlarni amalga oshirish bo'yicha ulkan vazifalar va imkoniyatlar paydo bo'lmoqda [1]" deb ta'kidlaganlar. Imkoniyatlar qatorida mamlakatimiz mudofaasini ta'minlashda ilm-fan yutuqlaridan ham to'liq foydalanish, jahon tajribasini ilg'or namunalarini o'rganish ham shular jumlasidandir.

Asosiy qism. Bugungi kunda Qurolli Kuchlarimiz mamlakatimiz mustaqilligining kafolati va asosiy ramzlaridan biri bo'lib, uni jangovar salohiyatini real va potensial xavf va tahdidlar xarakterini inobatga olgan holda zamonaviylashtirilmoqda. Davlatimiz mudofaasini yetuk harbiy xizmatchilarsiz tasavvur qilish qiyin. Shu o'rinda harbiy kadrlarni tanlashda, ularning quyidagi asosiy sifatleri va fazilatlariga katta e'tibor qaratilmoqda:

1. Vatanga sadoqati va muhabbati, fidoyiligi, adolatligi, tashabbuskorligi, omilkorligi va uddaburonligi, izlanuvchanligi va yangilikka intilishi, talabchanligi, iqtisodiy va huquqiy savodxonligi, ma'naviy yetukligi, xushmuomalaligi, intizomligi va boshqalar.

2. Shu bilan birga, harbiy kadrlarning Vatan rivoji uchun o'z vazifa va majburiyatlarini anglashini nazarda tutish lozim.

3. Komandir amalga oshiradigan tarbiyaviy ishning ob'ekti muayyan inson, shaxs ya'ni (harbiy xizmatchi) hisoblanadi. Uni intizomli, munosib harbiy xizmatchi qilib tarbiyalash uchun komandir harbiy xizmatchining shaxs sifatida o'rganishi lozim. Komandirlar o'z bilimi, tajribasiga ko'ra shu imkoniyatlarga ko'proq e'tiborini qaratishi lozim.

Muammolarning sabablari: Har bir inson o'zining ichki olamiga, psixologik tushuncha bilan aytganda individual-psixologik xususiyatlariga ega. Insonlarga xos individual-psixologik xususiyatlarni aniqlash psixologiya fanida, shu jumladan harbiy psixologiyada "Shaxs tipologiyasi" deb yuritiladi. Komandir (boshliq) uchun ularni bilish va qonuniyatlariga amal qilish, boshqaruv faoliyatini samaradorligini ta'minlaydi. Harbiy xizmatchilarni vazifaga yo'naltirishda uning psixologik xususiyatlarini inobatga olish kerak. Boshqaruv samarasini ta'minlovchi asosiy psixologik zaxira-komandir shaxsidir. Komandir o'zi uchun odatiy ish uslubini amalga oshirar ekan, asosan bo'ysunuvchilarga nisbatan munosabatda turli strategik usullar vositasida murojaat etadi.

Muhokama. Birinchi toifaga kiruvchi psixologik masalalar ko'proq bo'ysunuvchi harbiy xizmatchi yoki guruh ruhiyatiga yo'nalgan bo'lib, harbiy xizmatchilarni tanlash va joylashtirish, tashkilot maqsadiga erishish va boshqaruv samarasini oshirishning asosiy shartlaridan biridir. Shu bois, harbiy xizmatchilarning bilimi va malakasiga asoslangan tanlov va shunday ma'lumot asosida komandirning bo'ysunuvchi harbiy xizmatchilarga individual yondashuvi-boshqaruv sub'ekti va ob'ekti o'rtasidagi munosabatni shakllantiruvchi muhim omildir. Kasb va lavozimga qo'yilgan talablar majmuasi kasb professiogrammasida o'z aksini topadi. Ushbu kasb professiogrammasiga mos keluvchi shaxs sifatleri majmuasining dinamik tuzilmasiga ega bo'lgan harbiy xizmatchidan samarali xizmat ko'rsatkichlarini kutish mumkin. Uzlaksiz ta'lim tizimi, yosh harbiy kadrlar, komandirlar faoliyati, ularni tanlash, tarbiyalash, joy-joyiga qo'yish, attestatsiyadan o'tkazish jarayonlaridagi yutuq va kamchiliklar chuqur o'rganilib, umumlashtirilib, eng maqbul uslub va

vositalar aniqlanadi. Bunda fan yutuqlaridan maqsadli foydalanib, harbiy kadrlarni boshqaruvchanlik faoliyatiga tayyorlash texnologiyasini zamonaviylashtirish talab etiladi.

Xulosa va takliflar. Harbiy ta'lim – bu faqat o'qitish emas, balki har tomonlama rivojlangan, yuksak ma'naviy va ruhiy quvvatga ega shaxslarni voyaga yetkazish jarayonidir. Uning murakkabligi shundaki, u bir vaqtning o'zida bilim, ko'nikma va tarbiyani singdirishi kerak. Komandir shaxsiyati, ta'lim jarayonining metodikasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi harbiy ta'limning samaradorligini belgilaydi. Maqolada keltirilgan tahlillar va takliflar amaliyotda qo'llanilishi mumkin bo'lgan nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Takliflar.

1. Harbiy ta'lim tizimida tarbiya jarayonini zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida tashkil etish zarur.

2. Harbiy xizmatchilarda vatanparvarlik, intizom, mas'uliyat va sadoqat tuyg'ularini shakllantirishda milliy qadriyatlardan samarali foydalanish lozim.

3. Harbiy ta'lim muassasalarida tarbiya jarayonida uchraydigan psixologik bosim va stress omillarini kamaytirishga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlar joriy etilishi maqsadga muvofiq.

4. Tarbiyaviy ishlar tizimida harbiy pedagog va psixologlar hamkorligini kuchaytirish tarbiya samaradorligini oshiradi.

5. Yosh harbiylarning individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda differensial tarbiya usullarini qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

6. Tarbiyaviy jarayonda interaktiv usullar, treninglar va ma'naviy-axloqiy mashg'ulotlardan keng foydalanish tavsiya etiladi.

7. Harbiy ta'lim tizimida tarbiyaning uzluksizligini ta'minlash maqsadida oila, jamoa va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlikni yo'lga qo'yish lozim.

8. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish harbiy xizmatchilarning qiziqishi va faolligini oshiradi.

9. Tarbiyaviy jarayon samaradorligini baholash uchun aniq mezon va ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqish zarur.

10. Harbiy ta'lim tizimida tarbiya sohasida ilmiy tadqiqotlarni kuchaytirish va ular natijalarini amaliyotga tatbiq etish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Murojaatnomasi. 2020 yil 24 yanvar. www.press-service.uz (murojaat sanasi 15.02.2020).

2. Маршалл С.Л. Американцы в бою / Офицер вооруженных сил. - Вашингтон, 1991. – С.72.

3. Основы морально-психологического обеспечения повседневной деятельности войск, подготовки и ведения боевых действий. - М., 1996. – С.46.

4. Логинов И.П. Морально-психологический потенциал воинской деятельности. - М.: ВУ, 1997. – С.89.

5. Abdullaev Q.Q. Harbiy pedagogika va psixologiya. – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2020.

6. Jo'raev N.M. Harbiy ta'limda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish asoslari. – Toshkent: «Ma'naviyat», 2018.

7. Yuldoshev A.T. Yoshlar tarbiyasi va ma'naviy qadriyatlar. – Toshkent: «O'qituvchi», 2017.

8. Qodirov Sh.A. Harbiy xizmatchilarda patriotizm tuyg'usini shakllantirish. // «Ijtimoiy fanlar» jurnali, 2021, №2.

9. Nazarov B. Harbiy kadrlar tayyorlashda innovatsion yondashuvlar. // «Milliy armiya», 2022, №4.

10. Hasanov O. Military Education and Moral Upbringing in Central Asia. // Central Asian Journal of Social Studies, 2020, Vol. 6, No. 1.

UDC 81-13

BLENDED LEARNING STRATEGIES IN ESP EDUCATION

N.K.Sabirova, senior lecturer, Tashkent University of Architecture and Construction, Tashkent.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ESP (maxsus maqsadlar uchun ingliz tili) ta'limida aralash (blended) o'qitish strategiyalari, ya'ni an'anaviy yuzma-yuz ta'lim va raqamli o'qitish muhitlarining integratsiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda aralash o'qitishning o'quvchilar faolligini oshirishi, moslashuvchanlikni ta'minlashi va kasbiy til kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'rni o'rganiladi. Shuningdek, ESP muhitida onlayn platformalar, interaktiv vositalar va o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuvlardan foydalanish masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: aralash o'qitish, ESP, raqamli ta'lim, o'quvchi faolligi, onlayn platformalar, til o'qitish metodikasi, interaktiv ta'lim, kasbiy muloqot.

Аннотация. В статье рассматриваются стратегии смешанного обучения в преподавании английского языка для специальных целей (ESP), с акцентом на интеграцию традиционного очного обучения и цифровых образовательных технологий. Анализируется влияние смешанного обучения на повышение вовлечённости обучающихся, гибкости учебного процесса и развитие профессиональных языковых компетенций. Особое внимание уделяется использованию онлайн-платформ, интерактивных инструментов и личностно-ориентированных подходов.

Ключевые слова: смешанное обучение, ESP, цифровое образование, вовлечённость обучающихся, онлайн-платформы, методика преподавания языка, интерактивное обучение, профессиональная коммуникация.

Abstract. This article examines blended learning strategies in English for Specific Purposes (ESP) education, focusing on the integration of traditional face-to-face instruction with digital learning environments. The study analyzes how blended learning enhances learner engagement, flexibility, and the development of professional language competencies. Particular attention is given to the use of online platforms, interactive tools, and learner-centered approaches in ESP contexts.

Key words: blended learning, ESP, digital education, learner engagement, online platforms, language teaching methodology, interactive learning, professional communication.

Introduction. In the context of rapid digital transformation and globalization, modern education systems are increasingly shifting toward flexible and technology-enhanced learning models. One of the most effective approaches that has gained significant attention in recent years is blended learning, which combines traditional face-to-face instruction with online and digital learning environments. This approach is particularly relevant in English for Specific Purposes (ESP) education, where learners are expected to acquire not only general language proficiency but also professional communication skills tailored to specific fields such as business, engineering, medicine, and technology.

ESP teaching differs from general language instruction in that it is needs-oriented and focuses on developing language competencies required in real-life professional contexts. Therefore, the integration of blended learning strategies into ESP education provides an opportunity to address diverse learner needs, enhance engagement, and improve learning outcomes. Digital tools such as learning management systems (LMS), online platforms, virtual classrooms, and interactive applications enable learners to access authentic materials, practice language skills independently, and receive immediate feedback.

Moreover, blended learning promotes learner autonomy and supports individualized learning paths, allowing students to progress at their own pace. It also facilitates collaborative learning through online discussions, group projects, and peer interaction, which are essential for developing communicative competence in ESP contexts. At the same time, face-to-face sessions provide opportunities for direct interaction, clarification, and practical application of knowledge.

Despite its numerous advantages, the implementation of blended learning in ESP education also presents certain challenges, including technological limitations, varying levels of digital literacy, and the need for well-designed pedagogical frameworks. Therefore, it is essential to explore effective strategies for integrating blended learning into ESP instruction.

The aim of this study is to analyze blended learning strategies in ESP education, identify their advantages and challenges, and evaluate their impact on the development of learners' professional language competence.

The integration of blended learning strategies into English for Specific Purposes (ESP) education represents a methodological shift toward more flexible, learner-centered, and technology-enhanced instruction. From a theoretical standpoint, blended learning is grounded in constructivist and communicative approaches, where knowledge is actively constructed through interaction,

experience, and contextualized practice. In ESP contexts, this is particularly important, as language acquisition is closely tied to professional and situational use.

One of the key analytical aspects of blended learning in ESP is its ability to combine **synchronous and asynchronous learning modes**. Face-to-face sessions (synchronous) allow for real-time interaction, immediate feedback, and the development of speaking and interpersonal communication skills. In contrast, online components (asynchronous) provide opportunities for self-paced learning, repeated exposure to materials, and individualized practice. This dual structure enhances cognitive processing and supports deeper language acquisition, especially in mastering specialized vocabulary and professional discourse.

From a **linguodidactic perspective**, blended learning contributes to the development of all four language skills—reading, writing, listening, and speaking—through multimodal input. Digital platforms enable the use of authentic materials such as professional documents, technical videos, simulations, and case studies. These resources are essential in ESP, where exposure to real-life language use significantly improves communicative competence. Moreover, multimedia content enhances comprehension by integrating visual, auditory, and textual elements, which aligns with modern cognitive theories of learning.

Another important dimension is the role of **learner autonomy and self-regulated learning**. Blended learning environments encourage students to take responsibility for their own learning process by setting goals, managing time, and monitoring progress. In ESP education, where learners often have specific professional objectives, this autonomy becomes a critical factor in achieving effective outcomes. Online learning management systems (LMS) and digital assessment tools provide continuous feedback, enabling learners to identify their strengths and weaknesses and adjust their learning strategies accordingly.

The analysis also highlights the significance of **interactive and collaborative learning** in blended ESP instruction. Online forums, virtual discussions, and group projects facilitate peer interaction and knowledge exchange, which are essential for developing pragmatic and discourse competence. Communication in such environments often simulates real professional situations, allowing learners to practice negotiation, problem-solving, and decision-making in a target language context.

However, the implementation of blended learning is not without challenges. One of the major issues is the **digital divide**, which refers to unequal access to technological resources and varying levels of digital literacy among learners. This can lead to disparities in learning outcomes. Additionally, the effectiveness of blended learning depends heavily on the **pedagogical design** of courses. Poorly structured integration of online and offline components may result in cognitive overload or reduced learner engagement.

Furthermore, the role of the teacher in blended learning environments undergoes significant transformation. Instead of being the primary source of knowledge, the teacher becomes a facilitator, guide, and coordinator of the learning process. This requires new competencies, including digital literacy, instructional design skills, and the ability to manage virtual learning environments effectively.

In conclusion, the analytical review demonstrates that blended learning strategies significantly enhance ESP education by providing a balanced combination of flexibility, interactivity, and contextualized learning. At the same time, their successful implementation requires careful consideration of technological, pedagogical, and individual learner factors.

In conclusion, the integration of blended learning strategies in English for Specific Purposes (ESP) education proves to be an effective and innovative approach to modern language teaching. The combination of traditional face-to-face instruction with digital learning environments creates a flexible and dynamic educational model that meets the diverse needs of learners. The study confirms that blended learning enhances learner engagement, promotes autonomy, and supports the development of professional communicative competence.

Furthermore, the use of digital tools and authentic materials in ESP contexts contributes to the acquisition of specialized vocabulary and real-life language skills. Blended learning also facilitates

interactive and collaborative learning, allowing students to simulate professional communication scenarios and apply their knowledge in practice. These factors significantly improve the overall quality and effectiveness of ESP instruction.

However, the research also highlights certain challenges, including technological limitations, differences in digital literacy, and the need for well-structured pedagogical design. Therefore, successful implementation of blended learning requires a balanced approach that combines technological innovation with sound teaching methodology.

Overall, blended learning should be considered a strategic direction in ESP education, as it not only enhances learning outcomes but also prepares students for effective communication in their future professional environments.

REFERENCES:

1. Graham, C.R. *Blended Learning Systems: Definition, Current Trends, and Future Directions*. – In: Bonk, C.J., Graham, C.R. (Eds.), *The Handbook of Blended Learning*. – San Francisco: Pfeiffer, 2006.
2. Dudley-Evans, T., & St John, M.J. *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
3. Garrison, D.R., & Vaughan, N.D. *Blended Learning in Higher Education: Framework, Principles, and Guidelines*. – San Francisco: Jossey-Bass, 2008.
4. Hutchinson, T., & Waters, A. *English for Specific Purposes: A Learning-Centered Approach*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

UO'K 37.02

ZAMONAVIY TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR: INDIVIDUAL YONDASHUV VA TRANSFORMATSIYA JARAYONLARI I.Sh.Sultonova, o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi.

Annotatsiya. XXI asrda texnologiya ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanib, an'anaviy o'qitish usullarini interaktiv va innovatsion yondashuvlar bilan boyitmoqda. Ushbu maqolada sinfxonada texnologiyadan foydalanishning ahamiyati tahlil qilinadi hamda uning o'quvchilarning faolligini oshirish, individual ta'limni ta'minlash va raqamli ko'nikmalarni rivojlantirishdagi roli yoritiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim texnologiyalari, raqamli ta'lim, interaktiv o'qitish, tanqidiy fikrlash, individual ta'lim, AKT, innovatsiya, o'quv jarayoni, pedagogika

Аннотация. В XXI веке технологии стали неотъемлемой частью системы образования, обогащая традиционные методы обучения интерактивными и инновационными подходами. В данной статье анализируется важность использования технологий в классе и подчеркивается их роль в повышении вовлеченности учащихся, обеспечении индивидуализированного обучения и развитии цифровых навыков.

Ключевые слова: образовательные технологии, цифровое образование, интерактивное обучение, критическое мышление, индивидуализированное обучение, ИКТ, инновации, учебный процесс, педагогика

Abstract. In the 21st century, technology has become an integral part of the education system, enriching traditional teaching methods with interactive and innovative approaches. This article analyzes the importance of using technology in the classroom and highlights its role in increasing student engagement, providing individualized learning, and developing digital skills.

Key words: educational technologies, digital education, interactive learning, critical thinking, individualized learning, ICT, innovation, learning process, pedagogy.

Bugungi kunda ta'lim tizimi jadal rivojlanayotgan texnologik taraqqiyot ta'sirida tubdan o'zgarib bormoqda. Avvallari darslar asosan kitob, doska va an'anaviy ma'ruza usullariga tayangan holda olib borilgan bo'lsa, hozirgi davrda ular turli raqamli vositalar, multimediya materiallari, interaktiv dasturlar va onlayn platformalar bilan boyitilmoqda. Bu o'zgarishlar nafaqat ta'lim mazmunini, balki o'qitish metodlari va yondashuvlarini ham sezilarli darajada yangilamoqda.

Zamonaviy texnologiyalar, xususan, kompyuterlar, planshetlar, interaktiv doskalar, mobil ilovalar va masofaviy ta'lim platformalari o'quv jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish

imkonini bermogda. O'quvchilar endilikda faqat tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki mustaqil izlanadigan, tahlil qiladigan va yangi bilimlarni kashf etadigan faol subyektga aylanmogda. Bu esa ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri bo'lgan tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Texnologiyaning ta'limga kirib kelishi o'qitish jarayonini o'qituvchi markazidan o'quvchi markaziga yo'naltirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmogda. An'anaviy modelda o'qituvchi asosiy axborot manbai hisoblangan bo'lsa, zamonaviy ta'limda u ko'proq yo'naltiruvchi va fasilitator rolini bajaradi. Natijada o'quvchilar mustaqil ravishda bilim olish, axborotni tahlil qilish va undan samarali foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa ularning o'z-o'zini rivojlantirish va umrbod ta'lim olish kompetensiyalarini shakllantiradi.

Shuningdek, texnologiya ta'lim jarayonida individual yondashuvni ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega. Har bir o'quvchining qobiliyati, qiziqishi va o'zlashtirish darajasi turlicha bo'lganligi sababli, raqamli vositalar yordamida ularning ehtiyojlariga mos ta'lim muhitini yaratish mumkin. Masalan, adaptiv ta'lim platformalari orqali o'quvchilar o'z bilim darajasiga mos topshiriqlarni bajarish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa o'zlashtirish samaradorligini oshiradi.

Bundan tashqari, texnologiya orqali o'quvchilar global axborot makoniga kirish imkoniga ega bo'ladi. Internet tarmog'i orqali ular turli manbalardan bilim olish, xorijiy tajribalarni o'rganish va xalqaro hamkorlikda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa ularning dunyoqarashini kengaytiradi va zamonaviy jamiyat talablariga mos kadrlar bo'lib yetishishiga yordam beradi.

Shu bilan birga, texnologiyaning ta'lim jarayoniga joriy etilishi ayrim muammolarni ham keltirib chiqarmogda. Jumladan, texnik vositalarning yetishmasligi, internet sifati pastligi yoki o'qituvchilarning texnologiyalardan samarali foydalanish ko'nikmalarining yetarli emasligi kabi omillar ta'lim samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun texnologiyani ta'lim tizimiga to'g'ri va samarali integratsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumotlarni yig'ish jarayonida ilmiy maqolalar, monografiyalar, xalqaro tashkilotlar (UNESCO, OECD) hisobotlari va pedagogik amaliyot natijalari asosiy manba sifatida foydalanildi. Ushbu manbalar asosida texnologiyaning ta'lim jarayoniga ta'siri tizimli ravishda o'rganilib, umumiy ilmiy xulosalar chiqarildi.

Tadqiqot quyidagi asosiy yo'nalishlarga qaratildi:

- texnologiyaning o'quvchilar faolligi va motivatsiyasiga ta'siri;
- individual ta'lim imkoniyatlarini kengaytirishdagi roli;
- raqamli savodxonlikni rivojlantirishdagi ahamiyati;
- texnologiyani ta'lim jarayoniga joriy etishdagi mavjud muammolar va cheklovlar.

Bundan tashqari, an'anaviy ta'lim usullari bilan texnologiyaga asoslangan zamonaviy yondashuvlar o'rtasida qiyosiy tahlil olib borildi. Ushbu taqqoslash orqali texnologiyaning ustun jihatlari va samaradorlik darajasi aniqlab berildi.

1. O'quvchilarning faolligi oshishi

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, texnologiyadan foydalanish o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligini sezilarli darajada oshiradi. Interaktiv vositalar, jumladan, videomateriallar, animatsiyalar, ta'limiy o'yinlar va multimedia taqdimotlari o'quvchilarning e'tiborini jalb qiladi hamda ularni faol ishtirok etishga undaydi. Natijada darslar yanada qiziqarli va samarali tashkil etiladi, bu esa o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi.

2. Individual yondashuv imkoniyatlarining kengayishi

Raqamli texnologiyalar yordamida har bir o'quvchining bilim darajasi, qiziqishi va ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratish imkoniyati mavjud. Adaptiv ta'lim platformalari orqali o'quvchilar o'z tezligida bilim olishi, murakkablik darajasi bosqichma-bosqich oshib boradigan topshiriqlarni bajarishi mumkin. Bu esa o'zlashtirish samaradorligini oshirib, o'quvchilar o'rtasidagi farqlarni kamaytiradi.

3. Raqamli savodxonlikning rivojlanishi

Texnologiyalardan foydalanish jarayonida o'quvchilar zamonaviy jamiyat uchun zarur bo'lgan muhim kompetensiyalarni egallaydi. Jumladan, ular axborotni izlash, tanlash, tahlil qilish va

baholash, shuningdek, undan samarali foydalanish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muvaffaqiyat qozonishiga zamin yaratadi.

4. Hamkorlik va muloqot ko'nikmalarining shakllanishi

Onlayn platformalar va raqamli vositalar o'quvchilarga jamoaviy ishlash, fikr almashish va muammolarni birgalikda hal qilish imkonini beradi. Masofaviy ta'lim vositalari orqali o'quvchilar turli hudud va hatto davlatlardagi tengdoshlari bilan hamkorlik qilishi mumkin. Bu esa ularning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantiradi va ijtimoiylashuv jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Texnologiyaning ta'lim jarayonidagi ahamiyati yuqori bo'lishiga qaramay, uni joriy etish bilan bog'liq bir qator muammolar ham mavjud. Eng dolzarb masalalardan biri – bu ta'limda teng imkoniyatlarning ta'minlanmaganligidir. Ayrim hududlarda internet tarmog'ining sifati pastligi yoki texnik vositalarning yetishmasligi o'quvchilarning zamonaviy ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatini cheklaydi. Bu esa "raqamli tafovut" (digital divide) muammosini keltirib chiqaradi.

Bundan tashqari, o'qituvchilarning texnologiyadan samarali foydalanish bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmalarga ega emasligi ham muhim muammolardan biridir. Zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llash nafaqat texnik bilimlarni, balki yangi pedagogik yondashuvlarni ham talab qiladi. Shu sababli pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish zarur.

Yana bir muhim jihat – texnologiyaga haddan tashqari bog'lanishning salbiy oqibatlari hisoblanadi. Agar texnologiya noto'g'ri yoki me'yordan ortiq qo'llanilsa, u o'quvchilarning jonli muloqot ko'nikmalarini pasaytirishi, diqqatni susaytirishi yoki yuzaki bilim olishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ta'lim jarayonida texnologiyadan foydalanishda muvozanatli va ongli yondashuvni ta'minlash muhimdir.

Texnologiya ta'lim sifatini oshirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi, biroq uning samaradorligini to'g'ri rejalashtirish, yetarli resurslar va pedagogik yondashuv bilan chambarchas bog'liqdir.

Xulosa qilib aytganda, texnologiya zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas va muhim tarkibiy qismiga aylangan. U nafaqat o'quv jarayonini samarali, qiziqarli va interaktiv shaklda tashkil etish imkonini beradi, balki o'quvchilarning intellektual, ijodiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, texnologiyadan foydalanish o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ularning mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va axborotni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Shuningdek, raqamli vositalar yordamida individual yondashuvni ta'minlash imkoniyati kengayadi, bu esa har bir o'quvchining o'ziga xos qobiliyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim berishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, texnologiya o'quvchilarning raqamli savodxonligini oshirib, ularni zamonaviy axborot jamiyatida faol ishtirok etishga tayyorlaydi.

Umuman olganda, texnologiya ta'lim sifatini oshirishda katta imkoniyatlar yaratadi va kelajak avlodni zamonaviy bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirishda muhim vosita hisoblanadi. Faqatgina uni to'g'ri rejalashtirish, oqilona va samarali qo'llash orqali ta'lim tizimida yuqori natijalarga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mishra, P., Koehler, M. Texnologik pedagogik bilimlar modeli. 2006.
2. Selwyn, N. Ta'lim va texnologiya muammolari. 2016.
3. UNESCO . Ta'limda AKT bo'yicha hisobot. 2021.
4. OECD. Raqamli texnologiyalarning ta'limga ta'siri. 2020.
5. Bates, T. Raqamli davrda o'qitish. 2019.

UDC 37.02:81-13

IMPROVING SPEAKING SKILLS THROUGH INTERACTIVE METHODS

Sh.T.Suyarova, teacher, Tashkent State Agrarian University, Tashkent

***Аннотация.** В статье рассматривается эффективность интерактивных методов в развитии навыков устной речи при изучении английского языка. Основное внимание уделяется личностно-ориентированным подходам, таким как групповые обсуждения, ролевые игры, симуляции, дебаты и совместные задания, которые способствуют активному участию и*

реальному общению. Показано, что интерактивные методы повышают беглость речи, уверенность и коммуникативную компетенцию, создавая значимую образовательную среду.

Ключевые слова: навыки говорения, интерактивные методы, коммуникативная компетенция, личностно-ориентированный подход, ролевая игра, групповое обсуждение, обучение языку, беглость речи, мотивация.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilini o'rganishda og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda interaktiv metodlarning samaradorligi tahlil qilinadi. Unda o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuvlar, jumladan guruhli muhokamalar, rolli o'yinlar, simulyatsiyalar, bahsmunozaralar va hamkorlikdagi topshiriqlar orqali faol ishtirok va real muloqotni rivojlantirish masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: og'zaki nutq ko'nikmalari, interaktiv metodlar, kommunikativ kompetensiya, o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuv, rolli o'yin, guruhli muhokama, til o'qitish, nutq ravonligi, motivatsiya.

Abstract. This article explores the effectiveness of interactive methods in improving speaking skills in English language learning. It focuses on learner-centered approaches such as group discussions, role-plays, simulations, debates, and collaborative tasks that promote active participation and real-life communication. The study highlights how interactive techniques enhance fluency, confidence, and communicative competence by creating meaningful learning environments.

Key words: speaking skills, interactive methods, communicative competence, learner-centered approach, role-play, group discussion, language teaching, fluency, motivation.

Introduction. In the modern era of language education, the development of speaking skills has become one of the primary goals of English language teaching. Speaking is a productive skill that enables learners to express their thoughts, ideas, and emotions in real-life communication. However, many language learners face difficulties in developing speaking proficiency due to limited practice opportunities, lack of confidence, and traditional teacher-centered approaches that do not encourage active participation.

With the shift toward communicative language teaching (CLT), greater emphasis has been placed on learner interaction and meaningful communication. In this context, interactive methods have emerged as an effective approach to improving speaking skills. These methods include group discussions, role-plays, simulations, debates, and problem-solving tasks, all of which create opportunities for learners to engage in authentic communication. By involving students actively in the learning process, interactive methods help reduce anxiety, increase motivation, and promote language use in practical situations.

Moreover, interactive learning environments support the development of communicative competence, which includes not only linguistic knowledge but also sociolinguistic, pragmatic, and strategic skills. Through interaction, learners are exposed to diverse perspectives, negotiate meaning, and develop fluency and accuracy in speech. This aligns with modern pedagogical theories that emphasize collaboration, learner autonomy, and experiential learning.

Despite the recognized benefits of interactive methods, their implementation in classroom practice may present certain challenges, such as large class sizes, limited time, and varying levels of student proficiency. Therefore, it is important to explore effective strategies for integrating interactive methods into language teaching.

The development of speaking skills through interactive methods in English language teaching represents a shift from passive knowledge acquisition to active language use. From a theoretical perspective, interactive methods are rooted in **communicative language teaching (CLT)** and **socio-constructivist theory**, which emphasize that language is best learned through meaningful interaction and social collaboration. In this context, speaking is not merely the production of linguistic forms but a dynamic process involving negotiation of meaning, contextual understanding, and real-time communication.

One of the key analytical aspects of interactive methods is their ability to create **authentic communicative situations**. Activities such as role-plays, simulations, and debates replicate real-life

scenarios in which learners must use language purposefully. This contributes to the development of **communicative competence**, including grammatical, sociolinguistic, discourse, and strategic competencies. For example, role-play activities enable learners to practice language in specific professional or social contexts, thereby enhancing both fluency and pragmatic awareness.

Another important dimension is the enhancement of **learner engagement and motivation**. Interactive methods actively involve students in the learning process, encouraging participation and reducing the fear of making mistakes. Group discussions and collaborative tasks create a supportive environment where learners can share ideas, receive peer feedback, and build confidence. As a result, learners become more willing to communicate, which is essential for developing speaking proficiency.

From a cognitive perspective, interactive learning supports **deep processing of language input**. When learners engage in dialogue, they must process information, formulate responses, and adapt their language in real time. This cognitive engagement strengthens memory retention and promotes the internalization of linguistic structures. Moreover, interaction facilitates **output-based learning**, where learners refine their language through trial, error, and feedback.

The analysis also highlights the role of **fluency and accuracy development** in interactive settings. While traditional methods often prioritize grammatical correctness, interactive approaches balance fluency and accuracy by allowing learners to focus on meaning first and form second. Repeated practice in communicative tasks helps learners improve their speech rate, coherence, and clarity, while teacher and peer feedback contribute to the correction of errors.

Furthermore, interactive methods promote the development of **collaborative and interpersonal skills**, which are essential in both academic and professional contexts. Through pair and group work, learners learn to negotiate, persuade, clarify, and respond appropriately in conversations. These skills are particularly important in English as a global language, where communication often occurs in multicultural and multilingual environments.

However, the implementation of interactive methods also presents certain challenges. One of the main issues is **classroom management**, especially in large groups where maintaining active participation for all learners can be difficult. Additionally, differences in learners' proficiency levels may lead to unequal participation. Some learners may dominate discussions, while others remain passive. Therefore, effective task design and teacher facilitation are crucial to ensure balanced interaction.

Another challenge is the **limited time for speaking practice** in formal classroom settings. To address this issue, teachers must carefully plan activities that maximize student talk time and minimize teacher talk time. The integration of digital tools and online platforms can also extend opportunities for interaction beyond the classroom.

In conclusion, the analytical findings indicate that interactive methods significantly contribute to the development of speaking skills by enhancing communicative competence, increasing learner motivation, and promoting active language use. However, their effectiveness depends on proper implementation, thoughtful task design, and the teacher's ability to facilitate meaningful interaction.

In conclusion, the use of interactive methods in English language teaching plays a crucial role in improving learners' speaking skills. The analysis demonstrates that interactive activities such as role-plays, group discussions, simulations, and debates create meaningful communicative environments that encourage active participation and real-life language use. These methods not only enhance fluency and accuracy but also develop learners' communicative competence, confidence, and motivation.

Furthermore, interactive approaches support learner-centered education by promoting collaboration, critical thinking, and autonomy. Through continuous interaction, learners are able to internalize linguistic structures more effectively and apply them in practical contexts. This makes the learning process more dynamic and relevant to real-life communication needs.

However, the successful implementation of interactive methods requires careful planning, effective classroom management, and consideration of learners' individual differences. Teachers

must adopt the role of facilitators, guiding students and ensuring balanced participation. Despite certain challenges, the benefits of interactive methods significantly outweigh their limitations.

Overall, interactive methods should be considered an essential component of modern language teaching, as they contribute to the development of effective communication skills and prepare learners for real-world language use.

REFERENCES:

1. Harmer, J. *How to Teach English*. – London: Longman, 2007.
2. Richards, J.C., & Rodgers, T.S. *Approaches and Methods in Language Teaching*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
3. Brown, H.D. *Principles of Language Learning and Teaching*. – 6th ed. – New York: Pearson Education, 2014.
4. Ur, P. *A Course in Language Teaching: Practice and Theory*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

UO'K 37.02

TARIX FANIDA IT VOSITALAR YORDAMIDA INTERAKTIV O'QITISH METODLARI

G.M.Tursunova, assistent o'qituvchi, Andijon davlat pedagogika instituti, Andijon

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarix fanini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning samarali usullari va interaktiv metodlarning o'quv jarayoniga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, raqamli ta'lim vositalari, virtual muzeylar, elektron resurslar va onlayn platformalar orqali o'quvchilarda tarixiy tafakkurni shakllantirish masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tarix ta'limi, axborot texnologiyalari, interaktiv metod, virtual muzey, multimedia, raqamli ta'lim.

Аннотация. В данной статье освещены эффективные методы использования информационных технологий в преподавании истории и влияние интерактивных методов на учебный процесс. Также анализируются вопросы формирования исторического мышления у учащихся с помощью цифровых образовательных средств, виртуальных музеев, электронных ресурсов и онлайн-платформ.

Ключевые слова: преподавание истории, информационные технологии, интерактивный метод, виртуальный музей, мультимедиа, цифровое образование.

Abstract. This article highlights the effective methods of using information technologies in teaching history and the impact of interactive methods on the learning process. It also analyzes the issues of developing historical thinking in students through digital educational tools, virtual museums, electronic resources, and online platforms.

Key words: history education, information technologies, interactive method, virtual museum, multimedia, digital education.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish — zamonaviy pedagogikaning muhim talablaridan biridir. Ayniqsa, tarix fanida IT vositalar yordamida o'qitish o'quvchilarda nafaqat tarixiy faktlarni eslab qolish, balki ularni tahlil qilish, mantiqiy bog'lanishlarni anglash, sabab-oqibat munosabatlarini tushunish imkonini beradi. Shu bois interaktiv darslar tashkil etishda kompyuter texnologiyalari, internet resurslari va raqamli platformalarning o'rni beqiyosdir.

Asosiy qism Tarix fani o'tmish voqealarini, madaniyat va sivilizatsiyalar rivojini o'rganishni talab etadi. An'anaviy darslarda faqat darslik va xaritalarga tayanish o'quvchilarning qiziqishini pasaytiradi. Shu sababli, quyidagi IT vositalari dars jarayonini yanada jonlantiradi:

- Multimedia taqdimotlar (PowerPoint, Canva, Prezi) — tarixiy voqealarni vizual tarzda ko'rsatish uchun.

- Virtual muzeylar va 3D rekonstruksiya — o'quvchilarga qadimiy shaharlar, yodgorliklar va muzey eksponatlarini onlayn tarzda ko'rish imkonini beradi.

- Elektron darsliklar va interaktiv testlar — bilimni mustahkamlash va nazorat qilishda qulaylik yaratadi.

- Vikipediya, Google Earth, YouTube Education kabi ochiq manbalar — qo'shimcha tarixiy fakt va manbalarni topishda yordam beradi.

O'zbekiston tarixi fanini mazmunini muntazam takomillashtirish zarurati, ushbu fanga oid mavzular jamiyatdagi doimo rivojlanib boradigan ma'naviy, iqtisodiy, ijtimoiy, fikrlar majmuasi bilan chambarchas bog'liqdir. Shuning uchun ham darsliklardagi mavzularga kiritilgan materiallarni o'quvchilarga tushuntirish, o'qituvchilardan muntazam ravishta o'qitishning uslubiy tajribasini mukammallashtirib borishni, tarix faniga davlat ta'lim standartlari asosida o'quv dasturlariga, darsliklarga kiritilgan materiallarga qo'shimchalar, yangi topilgan arxiv materiallari, mustaqil ilmiy izlanishlar natijalari asosida ma'lum darajada o'zgartirishlar kiritish hamda, o'zlashtirishda yangi pedagogik texnologiyalardan innovatsion ijodiy metodlardan foydalanib, o'qitish jarayonini ham takomillashtirish zarurligini talab etadi. Yana shuni muammo o'rnida shuni aytish kerakki, bugungi kunda ta'limda xususan umumta'lim maktablarida va oliy ta'lim tizimida tarix fanini o'qitishda nazariy ma'lumotlar bilan cheklanib, bir yoqlamalikka qat'iy yondashib qolishdir. O'quvchi maktabda va oliy ta'limda olayotgan bilimlarini hayotiy ekanligini hamda ularni amalda qo'llash, muammo yechimida qo'l kelishiga ishonib yondashish lozimligini ko'rsatadi. Bu muammoni bartaraf etish uchun tarix darslarini o'qitishda samarali interaktiv metodlardan foydalanish o'z navbatida dars jarayoniga o'quvchining dars vaqtida va darsdan tashqari ijodiy izlanuvchanlik qobiliyatini shakllantiradi, manbalar asosida ijodiy ish olib borishiga imkon beradi. Mustaqil ravishta axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmasini shakllantiradi. O'quvchilarga dars jarayoni bilan bog'liq video lavhalar, filmlardan parchalar namoyish etilishi aynan ko'rilgan lavhani uyda to'liq ko'rish shuningdek internet tarmog'idan to'g'ri foydalanishni ham shakllantiradi. Bugungi kunda sir emaski, o'quvchi va talabalarning aksar qismi mobil aloqa vositalari va ijtimoiy tarmoqlardan doimiy foydalanadi bu holat ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishini ham samarali yechim topishiga asos bo'ladi. Tarix fanini o'qitishda darslarni haqiqiy ijod muhitiga aylantirishda interaktiv metodlardan foydalanish o'quvchi-talabalarning kreativ fikrlashini shakllantiradi va darsning samaradorligini oshiradi. G'arb pedagogikasida doimiy ravishda tarix darslarini o'qitishda didaktik o'yinlarni dars davomida qo'llash juda yaxshi natija berishi asoslangan. Tarix fanini o'qitishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning yana bir muhim jihati - bu global miqyosda ta'lim olish imkoniyatidir. O'quvchilar turli mamlakatlardan olingan tarixiy ma'lumotlarni, tadqiqotlarni va tajribalarni o'rganish orqali global tarixiy jarayonlarni yanada yaxshiroq tushunish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu esa o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi va ularni global fuqarolar sifatida shakllantirishga yordam beradi. Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali tarix fanini o'qitishda o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish ham muhimdir. O'quvchilar turli multimedia loyihalarini yaratish, tarixiy voqealar haqida video yoki prezentatsiyalar tayyorlash orqali o'z ijodkorliklarini namoyon etish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu esa ularning o'z fikrlarini ifodalash, kreativ yondashuvlarni rivojlantirish va tarixiy ma'lumotlarni yanada chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi.[3] IT texnologiyalari yordamida amalga oshiriladigan interaktiv metodlar o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi faol muloqotni ta'minlaydi. Eng samarali usullar quyidagilardir:

- **“Virtual sayohat” metodi:** o'quvchilar Google Earth yoki VR platformalar orqali qadimiy shaharlarga sayohat qiladi (masalan, Rim imperiyasi yoki Xiva xonligi).
- **“Tarixiy debat” metodi:** onlayn forum yoki Zoom orqali tarixiy shaxslar faoliyati yuzasidan bahs tashkil etiladi.
- **“Raqamli loyiha” metodi:** o'quvchilar guruhlarda ishlaydi va tarixiy mavzu bo'yicha video, blog yoki infografika tayyorlaydi.
- **“Interaktiv test va viktorinalar”** (Kahoot, Quizizz, Mentimeter) bilimni baholashda o'yin shaklida motivatsiyani oshiradi.

Tarix darslarini jumladan o'zbekiston tarixi fanini zamonaviy IT asosida, interaktiv o'qitish o'quvchilarda mustaqil fikrlash va tahliliy yondashuv shakllanishiga yordam beradi. Bundan tashqari darslar vizual, eshitish va kinestetik jihatdan boyitilganligi sababli o'quvchilarni tarixiy materiallarni eslab qolishlari osonlashadi, zamonaviy raqamli ko'nikmalari rivojlanadi, qolaversa o'quvchilar jamoaviy ishlashni o'rganadilar.

Xulosa Tarix fanini IT vositalar yordamida interaktiv shaklda o'qitish — zamonaviy ta'limning ajralmas qismi bo'lib, u o'quvchilarning faolligini, qiziqishini va bilim sifatini sezilarli darajada oshiradi. O'qituvchilar zamonaviy texnologiyalarni puxta o'zlashtirib, dars jarayoniga ijodkorlik

bilan yondashsalar, tarix o'qitish jarayoni nafaqat samarali, balki zavqli ham bo'ladi. Kelajakda ta'lim sohasida zamonaviy texnologiyalarni qo'llash davom etishi va o'quvchilarning tarixiy bilimlarini yanada rivojlantirishga xizmat qilishi muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli ta'limni rivojlantirish to'g'risida"gi farmoni, 2023-yil.
2. Karimov, A. "Axborot texnologiyalari va ta'lim samaradorligi". – Toshkent: Fan, 2022.
3. Xudoyorov, B. "Tarix fanida raqamli texnologiyalarning o'rni". – "Ta'lim texnologiyalari" jurnali, 2024.
4. Abduqodirov, A. (2020). "Zamonaviy ta'limda texnologiyalarni qo'llash." Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi.
5. Karimova, D. (2019). "Interfaol ta'lim metodlari va ularning tarix fanida qo'llanilishi." Samarqand Davlat Universiteti.

UDC 37.091.3

DEVELOPING ECONOMIC THINKING THROUGH PROJECT-BASED LEARNING

Sh.K. Umarova, teacher, Samarkand branch of the ISFT Institute, Samarkand

Annotatsiya. Mazkur maqolada loyiha asosida o'qitish (Project-Based Learning, PBL) metodologiyasining pedagogik asoslari va talabalarda iqtisodiy tafakkurni rivojlantirishdagi amaliy samaradorligi o'rganiladi. Tadqiqotda PBL real hayotiy muammolarni hal qilish orqali analitik fikrlash, qaror qabul qilish ko'nikmalari va amaliy iqtisodiy kompetensiyalarni qanday rivojlantirishi tahlil qilinadi. Maqolada iqtisodiy ta'lim jarayoniga PBLni integratsiya qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan bo'lib, bu ta'lim natijalari va talabalar professional tayyorgarligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: loyiha asosida o'qitish, iqtisodiy tafakkur, innovatsion pedagogika, iqtisodiy ta'lim, analitik ko'nikmalar, amaliy o'qitish

Аннотация. В данной статье рассматриваются педагогические основы и практическая эффективность обучения на основе проектов (Project-Based Learning, PBL) в развитии экономического мышления студентов. Исследование анализирует, каким образом PBL способствует развитию аналитического мышления, навыков принятия решений и прикладных экономических компетенций посредством решения реальных проблем. В работе предложены практические рекомендации по интеграции PBL в экономическое образование с целью повышения качества обучения и профессиональной готовности студентов.

Ключевые слова: обучение на основе проектов, экономическое мышление, инновационная педагогика, экономическое образование, аналитические навыки, прикладное обучение

Abstract. This article examines the pedagogical foundations and practical effectiveness of project-based learning (PBL) in developing students' economic thinking. The study analyzes how PBL enhances analytical reasoning, decision-making skills, and applied economic competencies through real-world problem solving. The paper proposes practical recommendations for integrating PBL into economics education to enhance learning outcomes and professional readiness.

Key words: project-based learning, economic thinking, innovative pedagogy, economics education, analytical skills, applied learning.

Introduction. Modern economic systems require professionals who possess not only theoretical knowledge but also strong analytical thinking, decision-making ability, and practical problem-solving skills. Traditional lecture-based instruction often results in passive knowledge acquisition and limits the development of economic reasoning. As a result, students may struggle to apply theoretical concepts to real economic situations [1]. The purpose of this study is to investigate the role of project-based learning in developing economic thinking and to design a framework for its effective implementation in economics instruction.

Methods. The research employed a mixed pedagogical methodology including:

- classroom observation;
- experimental teaching design;
- comparative analysis;

- student surveys and interviews;
- quantitative statistical evaluation [3].

The experiment was conducted with second-year undergraduate economics students. Participants were divided into two groups:

- a control group using traditional lecture-based instruction;
- an experimental group using project-based learning;

Each project followed a structured cycle: problem identification → research → financial calculations → presentation → reflection [2].

Students' economic thinking was measured through analytical tasks, decision-making exercises, and applied case performance.

Literature review. The results of this study align with international research confirming that project-based learning significantly enhances higher-order cognitive skills and applied knowledge.

Blumenfeld et al. argue that PBL strengthens conceptual understanding by linking academic content with real-life tasks, allowing students to construct knowledge through collaboration and inquiry [1]. The present study confirms that economics students exposed to project work demonstrated deeper financial reasoning and more confident application of theoretical concepts.

In a similar vein, Hojiyeva's review of innovative pedagogy indicates that project-based and student-centered methods have gained considerable attention in Uzbekistan as tools to promote deeper learning and active engagement [6]. Hojiyeva's work underscores the theoretical basis for integrating PBL in economics curricula to strengthen critical thinking and applied research skills.

Results. The expanded analysis of the experimental data confirms that project-based learning significantly improves students' economic thinking and applied competencies. The comparison between the control and experimental groups demonstrates measurable gains across multiple cognitive and professional indicators. Students exposed to PBL demonstrated stronger performance in applied economic tasks, financial reasoning, and problem-solving exercises [4]. Their ability to connect theoretical concepts with real-world scenarios improved substantially. These results indicate that PBL fosters active participation and responsibility-sharing within student teams, simulating real economic environments where collaboration is essential. Survey results show that project-based learning positively influenced students' interest in economics and their perception of relevance to real life.

Table 1.

Student engagement indicators			
Engagement factor	Before experiment	After PBL implementation	Change
Interest in economics	54%	82%	+52%
Motivation to study	58%	85%	+47%
Confidence in economic decisions	49%	78%	+59%
Class participation	51%	83%	+63%

The experimental group demonstrated stronger integration of theory and practice, suggesting deeper conceptual understanding. Overall, the expanded results confirm that project-based learning produces measurable academic, cognitive, and professional gains. Students not only learned economics more effectively but also developed transferable skills essential for modern economic careers.

Discussion. The discussion of findings indicates that project-based learning reshapes the structure of economic cognition by shifting learning from passive memorization to active construction of knowledge. Students participating in PBL demonstrated stronger integration of theoretical knowledge with applied decision-making processes. This transformation suggests that economic thinking develops most effectively when learners engage in authentic problem-solving environments.

Unlike traditional instruction, where knowledge is often abstract and disconnected from practice, PBL creates a learning ecosystem that mirrors real economic systems. Students operate as analysts, planners, and decision-makers. This role transformation fosters professional identity and cognitive maturity.

The pedagogical impact of project-based instruction can be summarized through key dimensions of economic thinking development presented in Table 5.

Table 2.

Pedagogical impact of project-based learning on economic thinking

Dimension of economic thinking	Traditional instruction outcome	PBL outcome	Observed transformation
Conceptual understanding	Fragmented theoretical knowledge	Integrated theory-practice link	Deep economic comprehension
Decision-making ability	Instructor-dependent	Student-driven analytical choices	Independent judgment
Problem-solving strategy	Procedural repetition	Creative and adaptive reasoning	Flexible economic thinking
Financial interpretation	Memorization of formulas	Applied financial modeling	Practical economic literacy
Risk evaluation	Limited exposure	Scenario-based analysis	Strategic thinking development
Collaboration	Individual learning focus	Team-based economic planning	Professional social competence
Motivation toward economics	Passive engagement	Active participation	Increased intrinsic motivation

The table demonstrates that PBL does not merely improve academic scores; it restructures how students process economic information. Economic thinking evolves from mechanical knowledge reproduction into dynamic reasoning. Students become capable of evaluating complex economic systems, predicting outcomes, and constructing evidence-based solutions.

Conclusion. This study confirms that project-based learning is an effective pedagogical framework for developing economic thinking in higher education. The experimental results demonstrate that PBL significantly enhances students' analytical reasoning, applied financial competence, independent decision-making, and collaborative skills. Unlike traditional instruction, which often prioritizes theoretical memorization, project-based learning transforms students into active participants in economic problem solving.

The research shows that economic thinking develops most effectively when learners engage with authentic scenarios that simulate real financial environments. Through structured project work, students acquire the ability to interpret economic data, evaluate risks, design strategies, and justify decisions. From a pedagogical perspective, PBL serves as a bridge between education and professional practice. The results indicate that integrating project-based instruction into economics curricula contributes to deeper conceptual understanding and long-term retention of knowledge. In conclusion, project-based learning should be recognized not as an optional innovation but as a strategic methodology for preparing economically competent, analytically strong, and professionally adaptable graduates.

REFERENCES:

1. Blumenfeld, P. C., Soloway, E., Marx, R. W., Krajcik, J. S., Guzdial, M., & Palincsar, A. (1991). Motivating project-based learning: Sustaining the doing, supporting the learning. *Educational Psychologist*, 26(3–4), 369–398. <https://doi.org/10.1080/00461520.1991.9653139>
2. Bell, S. (2010). Project-based learning for the 21st century: Skills for the future. *The Clearing House*, 83(2), 39–43. <https://doi.org/10.1080/00098650903505415>
3. Hmelo-Silver, C. E. (2004). Problem-based learning: What and how do students learn? *Educational Psychology Review*, 16(3), 235–266. <https://doi.org/10.1023/B:EDPR.0000034022.16470.f3>
4. Darmenbaevich, A. J. (2025). Effectiveness of using project-based educational pedagogy in comparison with traditional methods. *International Journal of Pedagogical Research*. <https://inlibrary.uz/index.php/ijp/article/view/70375>
5. Tursunova, H. B. (2025). *Loyiha asosida o'qitish (Project-Based Learning – PBL)*. *Modern Education and Development*, №-24. <https://scientific-jl.com/mod/article/download/10376/10035/20092>
6. Hojiyeva, I. A. (2023). Project-Based Learning and project-based methods as a development of innovative pedagogy. *JMEA Journal of Modern Educational Achievements*, <https://scopusacademia.org/index.php/jmea/article/download/153/153>

TASVIRIY SAN'AT MASHG'ULOTLARIDA GRAFIK ORGANAYZERLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

M.E.Xaydarova, katta o'qituvchi, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz
<https://orcid.org/0009-0006-1481-383X>

Annotatsiya. Mazkur maqolada tasviriy san'at mashg'ulotlarida grafik organayzerlardan foydalanishning pedagogik, psixologik va metodik jihatlari yoritiladi. Grafik organayzerlar o'quvchilarning vizual tafakkurini rivojlantirish, ijodiy fikrlashni faollashtirish, bilimlarni tizimlashtirish hamda reflektiv faoliyatni shakllantirishdagi o'rni ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: grafik organayzer, tasviriy san'at, vizual tafakkur, kreativlik, didaktika, innovatsion metodlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются педагогические, психологические и методические аспекты использования графических органайзеров на занятиях по изобразительному искусству. На основе научных источников анализируется роль графических органайзеров в развитии визуального мышления учащихся, активизации творческого мышления, систематизации знаний и формировании рефлексивной деятельности.

Ключевые слова: графический органайзер, изобразительное искусство, визуальное мышление, креативность, дидактика, инновационные методы.

Abstract. This article examines the pedagogical, psychological, and methodological aspects of using graphic organizers in visual arts lessons. The role of graphic organizers in developing students' visual thinking, enhancing creative thinking, systematizing knowledge, and forming reflective activity is analyzed based on scientific sources.

Keywords: graphic organizer, visual arts, visual thinking, creativity, didactics, innovative methods.

Kirish. So'nggi yillarda ta'lim jarayonida vizual tafakkurni rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Tasviriy san'at darslari esa vizual fikrlashni rivojlantirish uchun eng qulay pedagogik muhit hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar grafik organayzerlar o'quvchilarning bilimni qabul qilish, qayta ishlash va mustahkamlash jarayonini sezilarli darajada yaxshilashini ko'rsatadi.

Grafik organayzerlar — bu ma'lumotlarni diagramma, sxema, jadval, kontseptual xarita kabi shakllarda vizual tashkil etish vositalaridir. Ular murakkab tushunchalarni sodda va tushunarli shaklga keltirish imkonini beradi.

Grafik organayzerlarning nazariy asoslari

Ilmiy adabiyotlarda grafik organayzerlar: kognitiv yuklamani kamaytiradi, ma'lumotni strukturalashtiradi, uzoq muddatli xotirani faollashtiradi

Meta-tahlillar grafik organayzerlar o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini sezilarli oshirishini ko'rsatgan (Kansızoğlu, 2017). Grafik organayzerlar ayniqsa vizual o'rganuvchilar uchun samarali hisoblanadi (Walden, 2015). Sheridan va hamkorlar (2022) tasviriy san'at ta'limi o'quvchilarda: kreativ fikrlash, tanqidiy tafakkur, refleksiya ko'nikmalarini shakllantirishini ta'kidlaydi.

Grafik organayzerlar aslida bitta aniq "ixtiro" emas, balki bir nechta ilmiy yo'nalishlarning (psixologiya, pedagogika, kognitiv fan) birlashuvidan shakllangan vositadir.

Tasviriy san'at darslarida grafik organayzerlarning pedagogik imkoniyatlari quyidagicha bo'ladi

1. Vizual tafakkurni rivojlantirish

Tasviriy san'at darslarida grafik organayzerlardan foydalanishdan maqsad talabalarda mavzuni oson o'zlashtiruvchi vosita bo'lib, ulardagi tasviriy fikrlash, kompozitsion tafakkurni rivojlantirish hamda obrazli tasavvurni kengaytiradi.

Vizual san'at va savodxonlik o'rtasidagi bog'liqlik ilmiy jihatdan isbotlangan (Burger & Winner, 2000).

2. Kreativlikni rivojlantirish

Grafik organayzerlar g'oyalarni generatsiya qilishni tezlashtiradi va brainstorming jarayonini strukturallashtiradi, loyiha ishlarini samarali tashkil etadi. Bundan tashqari grafik organayzerlar tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiruvchi vositalardan biridir.

Brainstorming: Tasviriy san'at

3. O'quv jarayonini tizimlashtirish

Bellanca grafik organayzeri — bu amerikalik pedagog James A. Bellanca tomonidan ishlab chiqilgan va o'quvchilarning fikrlashini tizimlashtirish, ma'lumotni tahlil qilish hamda chuqur o'rganishni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladigan vizual o'qitish vositalari (graphic organizers) to'plamidir. Bellanca (2007) grafik organayzerlar o'quvchilarga: murakkab tushunchalarni tartibga solish, bilimlar o'rtasidagi bog'lanishni ko'rish imkonini berishini qayd etadi.

Tasviriy san'at darslarida qo'llash metodikasi

Tasviriy san'at mashg'ulotlarida quyidagi grafik organayzerlardan foydalanish mumkin:

Bosqich	Grafik organayzer turi
G'oya yaratish	Mind map
Kompozitsiya rejalash	Flowchart
Rang nazariyasi	Venn diagram
San'at tahlili	Concept map
Refleksiya	T-chart

Grafik Organayzer

Mind Map

Gross (2020) tasviriy san'at savodxonligi grafik organayzerlar yordamida samarali rivojlanishini ko'rsatadi.

Tadqiqotlar grafik organayzerlar:

-yozma va og'zaki nutqni rivojlantiradi (Miller, 2011)

-o'quv natijalarini oshiradi (Conley, 2009)

-maxsus ehtiyojli o'quvchilar uchun samarali (Dexter, 2010)

Lubin & Sewak (2007) grafik organayzerlar o'rganishni kuchaytirishini ta'kidlaydi. Bu qayd etilgan grafik organayzerlar

Xulosa. Tasviriy san'at mashg'ulotlarida grafik organayzerlardan foydalanishning ahamiyati shundaki; -o'quvchilarning visual tafakkutini rivojlantiradi, ulardagi kreativlikni oshiradi, bilimlarni tizimlashtiradi hamda talabalarda motivatsiyani oshiradi. Shu sababli grafik organayzerlarni tasviriy san'at ta'limiga keng joriy etish zamonaviy pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sheridan, K., Veenema, S., Winner, E., Hetland, L. (2022). *Studio Thinking 3: The Real Benefits of Visual Arts Education*. Teachers College Press. <https://books.google.com/books?id=j9NyEAAAQBAJ>
2. Beaudry, J. (2014). *Visual literacy for all teachers and learners*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315768823-5>
3. Kansızoglu, H. (2017). The effect of graphic organizers on language teaching and learning areas. *Education and Science*. <https://educationandscience.ted.org.tr/article/view/1684>
4. Lubin, J., Sewak, M. (2007). Enhancing learning through graphic organizers. *LC Journal of Special Education*. <https://digitalshowcase.lyncburg.edu/lc-journal-of-special-education/vol2/iss1/5/>
5. Bellanca, J. (2007). *A Guide to Graphic Organizers*. Corwin Press. <https://books.google.com/books?id=gDIYahNUU44C>
6. Drapeau, P. (2008). *Differentiating with Graphic Organizers*. Corwin Press.
7. Baxendell, B. (2003). Consistent, coherent, creative: The 3C's of graphic organizers. *Teaching Exceptional Children*. <https://doi.org/10.1177/004005990303500307>
8. Burger, K., Winner, E. (2000). Instruction in visual art. *Journal of Aesthetic Education*. <https://www.jstor.org/stable/3333645>
9. Miller, S. (2011). Using graphic organizers to increase writing performance. <https://soar.suny.edu>
10. Conley, G. (2009). The effect of graphic organizers on academic achievement. <https://digitalcommons.liberty.edu>
11. Nurtayev U. Rangtasvirda grizayl texnologiyasi... // Journal of Culture and Art. – 2024.
12. Xairov R. Kasbiy-metodik tayyorgarlikda AKT o'rni // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. – 2023.
13. Aliyeva Z. Tasviriy san'at ta'limida innovatsion yondashuvlar // Pedagogika. – 2021.
14. Nishanbekovich N.U. Current issues of studying the creativity of masters of fine arts of Uzbekistan // European Journal of Arts. – 2024. <https://cyberleninka.ru/article/n/current-issues-of-studying-the-creativity-of-masters-of-fine-arts-of-uzbekistan>

UO'K 37.02

VOLEYBOLCHILARNING SPORT MAHORATINI RIVOJLANTIRISHDA MORFOLOGIK KO'RSATKICHLARNING AHAMIYATI

L.M.Xayrullaeva, o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

M.A.Qurbonova, talaba, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Sportning har xil turlarida qaddi-qomatni yoki somatik statusni shakllantirishda yetakchi omillar – tananing total kattaliklari, massasi tarkibini komponentlari hisoblanadi. Ushbu maqolada alohida mashqlarni bajarish texnikasini takomillashib borishi, sport jihozlarining yangi namunalari qo'llash bilan musobaqa qoidalarini modernizatsiya qilish ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar. Somatik, qaddi-qomat, komponent, gipertrofiya, skolioz, ko'krak kifozi.

Аннотация. В различных видах спорта ведущими факторами формирования телосложения или соматического статуса являются общие размеры тела и компонентный состав его массы. В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования техники выполнения отдельных упражнений, применения новых образцов спортивного оборудования, а также модернизации правил соревнований.

Ключевые слова: соматический, телосложение, компонент, гипертрофия, сколиоз, грудной кифоз.

Abstract. In various types of sports, the leading factors in shaping body posture or somatic status are the overall body size and the components of body mass composition. This article examines the improvement of techniques for performing specific exercises, the use of new types of sports equipment, and the modernization of competition rules.

Key words: somatic, body posture, component, hypertrophy, scoliosis, thoracic kyphosis.

Kirish. Funktsional tayyorgarlik darajasi sportchi organizmini harakat sifatlarini va funktsional rivojlanishini ma'lum darajasi bilan tavsiflanadigan joriy holati sifatida belgilanadi. Tibbiyot nuqtai nazaridan, organizmni barcha asosiy funktsional tizimlarini jismoniy yuklamaga qadar va undan keyingi hamda tiklanishi jarayonidagi holatini baholash uchun amaliyotda ularni hal qilish maqsadida tizimlar darajasida nafaqat sportchining salomatligi holati to'g'risida, balki a'zolari va tizimlarini yuklamalardan oldin va keyingi funktsional holati to'g'risida xulosa chiqarish imkonini beradigan majmuaviy tibbiy ko'rikdan o'tkazish qo'llaniladi. Malakali voleybolchilarni tayyorlashning barcha turlari parametrlarini baholash, sportchilarning zaruriy harakat sifatleri va funksiyalarini yo'naltirilgan rivojlantirish uslubiyatini ishlab chiqilganligi voleybolda tayyorgarlik tizimini eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Shundan kelib chiqqan holda, adabiyotlarda voleybolchilarning funktsional holatlari ko'rsatkichlari bilan malakali voleybolchilarni texnik tayyorgarligi o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarni baholash bo'yicha ma'lumotlar mavjud emasligi aniqlangan.

Material va metodika. Sportchini qaddi-qomati bo'yicha qaysi ixtisoslikka mansubligini aniqlash mumkin, chunki har bir sport ixtisosligi uchun somatik statusning bosh omillari xarakterlidir. Masalan, yuguruvchi sprinterlar uchun I omilni – tananing total kattaliklari tashkil qiladi, II omilni – tananing yog' massasini tarkibi, III omilni – tananing uzunasiga bo'lgan kattaliklarini nisbatlari va IV omilni – tananing mushak massasini rivojlanishi tavsiflaydi. Sportning ushbu turida sportga saralashning morfologik mezonlari voleybol uchun qaddi-qomatni aniqlangan belgilariga mos keladi. Bosh rolni tananing uzunasiga va ko'ndalang kattaliklari o'ynaydigan sportning o'yin turlarida qaddi-qomat masalalari, asosan, saralash jarayonida va sportda orientasiya qilishda hal qiliandi. Voleybolchilar, xuddi basketbolchilar kabi, etarlicha baland bo'yli bo'lishadi. Masalan, Myunxendagi Olimpiya o'yinlarini 72 nafar sovrindorlari ichida voleybolchilar tanasining o'rtacha uzunligi – 190,8 cm.ni, yana boshqa 72 nafar ishtirokchilarda – 185,5 cm.ni tashkil qilgan. Lekin, bitta sport turining o'zida, tana tuzilishida ancha darajadagi farqlar kuzatiladi. Bitta sport turida, xattoki chamalaganda ham tana tuzilishidagi farqlarni ko'rish mumkin. Maalan, agarda somatik statusni voleyboldagi o'yin amplitudasini hisobga olgan holdagi baholashni olsak, yuqori sport mahoratini bo'yini uzunligi 210-215 sm va 170 sm bo'lgan sportchi qizlar namoyish qilishga qobiliyatlidir. Bunday farqlarni soni sportda ixtisoslashuvlar soniga mutanosibdir.

Biz, 16-17 yoshli voleybolchilarni qaddi-qomatlarini tashkil qilinganligini tahlil qildik. Ular uchun bo'yini uzunligi o'rtacha – 176,58 sm.ni, sigma – 6.11, tana vazni – 65.31 kg.ni, sigma – 7.90, ko'krak qafasining aylanasi – 85,13 sm.ni, sigma – 5,62 ni tashkil qildi (3.1-jadvalga qarang).

Oldingi chiziq o'yinchilarini bo'yi orqa chiziq o'yinchilariga nisbatan baland va kamroq darajada uyg'un tuzilgan. Qaddi-qomatini uyg'unligi etakchi qo'li mushaklarini bir tomonlama gipertrofiyasi hamda skolioz va kuchli ko'krak kifozi hisobiga buzilgan bo'ladi. Sigmal og'ish qiymatlarini yuqori bo'lishi tananing total kattaliklari ko'rsatkichlari hali yana o'zgarishi mumkinligi va o'zining ahamiyatini oshirishi mumkinligi to'g'risida dalolat beradi. Qo'l-oyoqlarining uzunasiga bo'lgan kattaliklari va ularning tarkiblarini tavsiflash, voleybolchilarni qo'llari va oyoqlarini uzun bo'lishi to'g'risida dalolat beradi. Masalan, qo'lini o'rtacha uzunligi – 77,50±2,0, oyog'iniki esa – 93,15±3,60 sm.ni tashkil qilgan. Aylana kattaliklari ichida yuqori darajadagi o'zgaruvchanlik quyidagi antropometrik belgilarda kuzatiladi: qorin aylanasi, sigma – 6,67, bo'yin aylanasi, sigma – 4,02. O'zgaruvchanlikning mo'tadil darajasi sonlari va boldirlarini aylanasi uchun xarakterli bo'lib, sigmal og'ishlar – 3,25-3,62 ni tashkil qilgan.

1 – jadval

Malakali voleybolchilarning jismoniy rivojlanishini baholash

Antropometrik belgilari – n=65	O'rtacha	O'rtacha kvadratik og'ish	Variatsiya
Tana uzunligi	175.58±0,75	6.11	0.04
Tana vazni	65.31±0,95	7.90	0.12
Ko'krak qafasi aylanasi	85,13±0,70	5.62	0.06
Qo'llarini uzunligi	77, 50±0,69	2.0	0,12
Elkasini uzunligi	34,93±0,72	4.90*	0.17
Elka sohasini uzunligi	27,85±0,51	4.15*	0.15

Kaftini uzunligi	20,59±0,19	1.55	0.08
Oyoqlarini uzunligi	93,15±0,71	3.60*	0,15
Sonini uzunligi	47.83±0,40	3.29*	0.07
Boldirini uzunligi	44.38±0,49	4.03*	0.09
Boshini aylanasi	56.00±0,78	1.40	0.11
Bo'yni aylanasi	36.57±0,49	4.02*	0.11
Qornini aylanasi	75.75±1,18	3.67*	0.12
Sonini aylanasi	52.99±0,33	3.25*	0.10
Boldirini aylanasi	36.89±0,34	3.62*	0.07
Elkasini aylanasi	25.20±0,64	2.60	0.08
Elka sohasini aylanasi	23. 54±0,32	2.79	0.10
Elkasini kengligi	41.93±0,26	2.12	0.05
Ko'krak qafasini ko'ndalang diametri	26.57±1,08	1,82	0.26
toso'rkachli	27.25±0,21	1,40	0.10
Ko'krak qafasini sagittal diametri	19.68±0,32	1,20	0.09
Elkani distal qismi	6.98±0,17	1,40	0.22
Sonning distal qismi	9.60±0,20	0,60	0.15
Boldirning distal qismi	7,50±0,18	0,30	0,20
Yog' qatlamlari - ZPP- elkaning orqa yuzasi	7.61±0,28	2.85	0.37
Kurakosti yog' qatlami	8.39±0,25	2.13	0.25
Biqindagi yog' qatlami	8.11±0,38	3.01	0.38
Boldirning orqa yuzasi	8.39±0,33	2.74	0.33

Yelkalarida, kuraklari ostida, biqinlaridagi yog' qatlamlari ko'rsatkichlari birmuncha yuqori qiymatlarga ega. Teri osti yog'ni eng katta qiymatlari elkaning orqa yuzasida aniqlangan – 2.42 mm, sigma – 2,35 va biqinda – 2.37 mm, sigma – 3,09. Lekin, bunda, ustivorlik namoyon bo'lmaydi, balki voleybolchilarning qaddi-qomatidagi kamchilik namoyon bo'ladi. Voleybolchilarda yog' to'qimalarini ortiqcha bo'lishi – bu, ekzogen omillar ta'sirini samarasi, avvalambor, qo'llanilayotgan yuklamalarni talablarga mos kelmasligi yoki ovqatning kaloriyasini ortiqchaligi. voleybolchilar qaddi-qomatini tuzilishi, ularda biologik voyaga etish jarayoni tugamaganligi to'g'risida dalolat beradi, bu, ularning total kattaliklarida – tana massasi, tana uzunligi va ko'krak qafasini aylanasi ko'rinadi. Ulardagi sigmal og'ishlar yuqori bo'lib, antropometrik ko'rsatkichlarini o'zgaruvchanligini aks etadi. Parsial kattaliklari ko'rsatkichlari, xususan, qo'llar va oyoqlar segmentlarini uzunligi, sport bilan shug'ullanmaydigan 15-17 yoshli o'smirlarnikiga nisbatan ancha darajada farq qiladi. Biz, antropometrik belgilarini sigmal og'ishlarini tahlil qildik. Ularni, belgilarini o'zgaruvchanligi darajalari bo'yicha 4 ta guruhga ajratish mumkin bo'ladi.

Xulosa. Hozirgi vaqtda, jismoniy tarbiya va sport sohasida sportchilar organizmini zahira imkoniyatlarini o'rganish zamonaviy biomexanik va morfologik usullar yordamida amalga oshirilmoqda. Sportchilarni yoshga oid shakllanishi jarayonida morfo-biomexanik va funksional potentsiallarini amalga oshirish uchun yosh xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan masalalar hal qilinmay qolmoqda. Natijalarda, jamoada har xil o'yin amplualarini bajaradigan voleybolchilarning jismoniy rivojlanishini baholash paytida farqlar aniqlangan. Belgilarni o'zgaruvchanligini xarakteri bo'yicha yuqori, o'rta va past darajadagi o'zgaruvchanlikka ega bo'lgan 3 toifa antropometrik belgilar ajratilgan.

Jismoniy ishchanlik qobiliyatini oshirishda yangi yondashuvlar va usullarni qo'llash hamda trenirovka yuklamalari hajmini ancha darajada oshirish bilan fiziologik yo'nalganlikka ega tadqiqotlarga katta e'tibor qaratilmoqda. Mazkur paragrafda voleybolchilarni funksional baholash, ularning zahira imkoniyatlarini bashorat qilish va o'yin ampluasini hisobga olgan holda funksional holatini baholash bilan o'tkazilgan.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-yanvardagi PF-5924 sonli "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommaviylashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30- oktabrdagi PF 6099 – son "Sog'lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora – tadbirlari to'g'risida"gi farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 19-iyuldagi PQ-274-son "Voleybol sport turlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 4-dekabrdagi PQ 421-son "Jamoaviy sport turlarini rivojlantirish va iqtidorli yoshlarni saralab olish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"dagi qarori .

5. Ahmetov, I.I., Egorova, E.S., Mustafi na, L.J., 2013. The PPARA gene polymorphism in team sports athletes. Cent. Eur. J. Sport Sci. Med. 1, - P.19–24.
6. Ahmetov, I.I., Mozhayanskaya, I.A., Flavell, D.M., Astratenkova, I.V., Montgomery, H.E., Rogozkin, V.A., PPAR alpha gene variation and physical performance in Russian athletes. Eur. J. 2006. Appl. Physiol. 97, - P.103–108.
7. Bishop, D., Edge, J., Davis, C., Goodman, C., Induced metabolic alkalosis affects muscle metabolism and repeated-sprint ability. Med. Sci. Sports Exerc. 2004, 36, - P.807–813.
8. Bishop, D., Girard, O. Determinants of team-sport performance: implications for altitude training by team-sport athletes. Br. J. Sports Med. 2013, 47, - P.117–121.
9. Clarkson P/M/ Devaney J.M. et al ACT- N3 genotype is associated with increases in muscle strength in response to resistance training in women // J. Appl Physiol. 2005 (1). – P. 154 -163.
10. Dougle B. The common threads between the games // Science and Football. 1987. P. 3–19.
11. Egorova, E.S., Borisova, A.V., Mustafi na, L.J., Arkhipova, A.A., Gabbasov, R.T., Druzhevskaya, A.M., Astratenkova, I.V., Ahmetov, I.I., The polygenic profile of Russian football players. J. Sports Sci. 2014. 32, - P.1286–1293
12. Eynon, N., Ruiz, J.R., Yvert, T., Santiago, C., Go'mez-Gallego, F., Lucia, A., Birk, R., The C allele in NOS3–786 T/C polymorphism is associated with elite soccer player's status. Int. J. Sports Med. 2012, 33, - P.521–524.
13. Samarin A.A. Coordination abilities of young players as the basis of the theories predicting their specific motor abilities. M., 2008. № 1. - P. 115–117.

UO'K 614.84

FAVQULODDA VAZIYATLARDA AHOLINI HARAKAT QILISHGA PSIXOLOGIK TAYYORLASH

M.N.Xodjakulov, dots., Andijon davlat texnika instituti, Andijon

Annotatsiya. Mazkur maqolada favqulodda vaziyatlar sharoitida aholini harakat qilishga psixologik tayyorlashning nazariy va amaliy jihatlarini yoritilgan. Favqulodda vaziyatlar tabiiy, texnogen va ijtimoiy tushadigan hodisalar inson ruhiyatiga kuchli psixologik bosim ko'rsatib, vahima, stress va noto'g'ri xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun aholining psixologik tayyorgarligini shakllantirish favqulodda vaziyatlar oqibatlarini kamaytirishda muhim omil hisoblanadi. Maqolada psixologik tayyorgarlik tushunchasi, uning asosiy vazifalari, favqulodda vaziyatlarda inson xulq-atvoriga ta'sir etuvchi omillar hamda stressga chidamlilikni oshirish usullari tahlil qilingan. Shuningdek, aholining ongli, tezkor va muvofiqlashtirilgan harakatini ta'minlashda treninglar, mashg'ulotlar va axborot-targ'ibot ishlarining ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik tizimini takomillashtirishda, fuqarolar muhofazasi sohasida ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda foydalanish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Psixologik tayyorgarlik, favqulodda vaziyatlar, ruhiy barqarorlik, aqliy chidamlilik, stress omillari, qayg'u, eustress, stress turlari, moslashish, psixologik tayyorgarlik, o'zini o'zi saqlash, inson xulq-atvori, sog'liq, ekologik o'zaro ta'sir, shaxsiy jihatlar, xarakter, temperament.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты психологической подготовки населения к действиям в чрезвычайных ситуациях. Чрезвычайные ситуации — это природные, техногенные и социальные явления, оказывающие сильное психологическое давление на психику человека, приводящее к панике, стрессу и неправильным действиям. Поэтому формирование психологической готовности населения является важным фактором снижения последствий чрезвычайных ситуаций. В статье анализируется концепция психологической готовности, её основные задачи, факторы, влияющие на поведение человека в чрезвычайных ситуациях, и методы повышения стрессоустойчивости. Также обосновывается важность обучения, учений и информационно-пропагандистской работы для обеспечения осознанных, оперативных и скоординированных действий населения. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования системы готовности к чрезвычайным ситуациям и разработки научно-практических рекомендаций в области гражданской защиты.

Ключевые слова: Психологическая готовность, чрезвычайные ситуации, психическая устойчивость, стрессовые факторы, горе, эустресс, виды стресса, адаптация,

психологическая готовность, самосохранение, поведение человека, здоровье, взаимодействие с окружающей средой, личностные аспекты, характер, темперамент.

Abstract. This article covers the theoretical and practical aspects of psychological preparation of the population for action in emergency situations. Emergencies are natural, man-made and social phenomena that exert strong psychological pressure on the human psyche, leading to panic, stress and wrong actions. Therefore, the formation of psychological readiness of the population is an important factor in reducing the consequences of emergency situations. The article analyzes the concept of psychological readiness, its main tasks, factors affecting human behavior in emergency situations and methods for increasing stress resistance. It also substantiates the importance of training, exercises and information and propaganda work in ensuring conscious, rapid and coordinated action of the population. The results of the study can be used to improve the emergency preparedness system and develop scientific and practical recommendations in the field of civil protection.

Key words: Psychological preparedness, emergencies, mental stability, mental resilience, stress factors, grief, eustress, types of stress, adaptation, psychological preparedness, self-preservation, human behavior, health, environmental interaction, personal aspects, character, temperament.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida tabiiy ofatlar, texnogen halokatlar va ijtimoiy xavf-xatarlar soni ortib borayotgani favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik masalasini davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylantirmoqda. Bunday sharoitda aholining nafaqat texnik va tashkiliy, balki psixologik jihatdan tayyor bo'lishi jamiyat barqarorligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Favqulodda vaziyatlar paytida inson omili hal qiluvchi ahamiyatga ega. Vahima, qo'rquv va stress holatida noto'g'ri qarorlar qabul qilinishi, tartibsizlik va ijtimoiy beqarorlik yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli aholining favqulodda vaziyatlarda o'zini tutish madaniyatini shakllantirish, psixologik barqarorlikni mustahkamlash davlat va jamiyat oldida turgan dolzarb siyosiy vazifalardan biridir [1;2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Stress insonga butun hayoti davomida hamrohlik qiladi, inson umri davomida stressli vaziyatlarni chetlab o'tishi mumkin emas, ammo har bir inson stressga turlicha munosabat bildiradi va tarbiya xarakterning shaxsiy qirralarini, temperament (mijoz), genetik moyillik, qiyinchiliklar, xavf-xatar, sharoitning to'satdan murakkablashib ketishi va hatto ovqatlanishga, qiyinchiliklarga psixologik tayyorlikka bog'liq bo'ladi [5].

Kimdir stressga nisbatan barqaror bo'ladi, kimdadir stress ta'sirida gipertoniya, oshqozon yarasi yoki asab buzilishi kabi kasalliklar yuzaga kelishi mumkin.

Ruhiy (psixologik) tayyorgarlik - bu odamlarda ruhan chidamlilikni shakllantirish yoki quyilgan vazifani bajarish, xavfli vaziyatlarda fidokorona harakat qilish qobiliyatini kuchaytirishdagi xislatlarini hosil qilish demakdir.

Ruhiy (psixologik) tayyorgarlikning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat.

1. Aholining turli toifalarida favqulodda vaziyatlarda xarakat qilish chog'ida yuqori ruhiy barqarorlikni ishlab chiqish.
2. Har bir fuqaroda favqulodda vaziyatlar yuz bergan damda jabrlanganlarga yordamga kelishga shaylikni tarbiyalash.
3. Aholining sodir bo'lishi ehtimoli bo'lgan barcha favqulodda vaziyatlarda muhofazalanish malakasiga ega bo'lishiga erishish.
4. Qutqaruvchilarda jablanuvchilarga ko'maklashishga, ularni qutqarib olishga doimiy shaylik, insonparvarlikni shakllantirish.
5. Rahbarlar tarkibida yuqori ruhiy sifatlarni shakllantirish va aholini favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishga shaylik va o'ziga bo'lgan ishonchini tarbiyalash.

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy talqinda stress ko'p ma'noli tushuncha bo'lib, to'rttasi asosiy hisoblanadi:

- stress - qo'shimcha yuklama keltiradigan hodisa;
- stress – aniq bir hodisaga nisbatan reaksiya (stressli kechinma);

- stress – qo'zg'atuvchi va unga bo'lgan reaksiya o'rtasidagi oraliq jarayon;
- stress – individning atrof muhit bilan to'qnashish jarayoni.

Insonning stress holatiga tushish va stressor ta'siriga moslashish jarayoni G.Sele fikricha 3 ta davrni bosib o'tadi [6]:

1. Xavotir davri. Bu davrda organizm tahdid bilan uchrashuvga safarbar qilinadi. Kurashish yoki chetlab o'tishga sabab bo'ladigan biologik reaksiyalar sodir bo'ladi. Aniq bir fiziologik o'zgarishlar kuzatiladi: qonning quyulishi, qon bosimining ortishi, jigarning kattalashishi va h.k.

2. Qarshilik ko'rsatish davri. Agarda tahdidning ta'siri davom etayotgan va uni chetlab o'tishning iloji bo'lmasa, organizm unga qarshilik ko'rsatishga yoki unga moslashishga harakat qiladi. Fiziologik reaksiyalar me'yordan ortib ketadi. Shu sababli tana boshqa noxush omillarga nisbatan zaif bo'lib qoladi. Masalan, kasal odamning noxushliklarga kuchli munosabat bildirishi. Oxir-oqibat, tana stressga moslashadi va me'yoriy holatga qaytadi.

3. Tugash davri - agarda stress davom etayotgan bo'lsa- inson moslasha oladigan holatda bo'lmasa, organizmning resurslari tugab qoladi. Tugash davri, charchashga moyillik, jismoniy muammolar kasalliklarga va hatto organizmning halok bo'lishiga olib keladi, qisqa muddatli noxush omillar (mushaklarning zo'riqish energiyasi ortishi, og'riq belgilariga yo'l qo'ymaslik, ovqat hazm qilishning to'xtashi, qon bosimining ko'tarilishi)ga qarshilik ko'rsatish imkonini beruvchi reaksiyalar, ta'sir uzoq davom etganda zararli bo'lib qoladi.

Bu ko'rsatkichdan oshib o'tilgandan so'ng organizmda gipersafarbarlik deb ataluvchi jarayon rivojlanadi, u o'zini o'zi boshqarish va faoliyat natijalarining pasayishini keltirib chiqaradi, shu sababli kritik ko'rsatkichdan kuchli stress holatini ayrim vaqtlarda distress deb ham ataladi.

Tahlil va natijalar. Ruhiy (psixologik) tayyorlashda o'quv mashg'ulotlari, trenirovkalar, mustaqil tayyorgarlik, o'yinlar, o'quv mashqlari muhim hisoblanadi.

Favqulodda vaziyatlar yuz berishi ehtimoli borligini va xavf darajasi to'g'risida aholi o'rtasida tushuntirish ishlari olib borish kerak, biroq, bunda odamlarni qo'rqitmaslik, balki bu xavfni unutmaslik, favqulodda vaziyatlar sodir bo'lganda muhofazalanishga tayyor turishga da'vat etmoq kerak, shunda favqulodda vaziyatlar oqibatida yetadigan zararlarni eng kam darajada bo'ladi.

Fuqaro muhofazasi targ'iboti aholini favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga tayyorlashga o'z hissasini qo'shadi, ya'ni bu targ'ibot maxsus tayyorgarlikni anchagina to'ldiradi va boyitadi.

Xulosa. Murakkab sharoitda istalgan kishining hayot uchun xavfli vazifani bajarishga tayyor ekaniga ishonib ish tutib bo'lmaydi. Ta'kidlash kerakki, favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etishda, sodir bo'lgan favqulodda vaziyatning turi, xususiyatiga muvofiq maxsus kuchlar jalb qilinadi, bunday vaziyatlarda favqulodda vaziyatning vaqti, qamrab olgan hududi, aholi punkti va boshqa xususiyatlariga alohida e'tibor beriladi, hozirgi kunda nafaqat dunyo miqyosida turli xildagi favqulodda vaziyatlar, insoniyat boshiga kulfatlar keltirmoqda, bu holatga befarqlikka yo'l qo'ymaslik muhimdir, shunday ekan bizning oldimizdagi asosiy maqsadimiz bunday holatlarning oldini olish va favqulodda vaziyat vujudga kelganda ularni tezlik bilan bartaraf etishda psixologik tayyorlashdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. "Aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida". – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari. Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish tizimini takomillashtirishga oid hujjatlar. – Toshkent..
3. G'ulomov S.S., Ismoilov R.T. Favqulodda vaziyatlar va fuqarolar muhofazasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
4. Mirzayev M.M. Texnogen va tabiiy favqulodda vaziyatlar xavfsizligi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
5. Tojiyev A.A. Favqulodda vaziyatlarda aholi xavfsizligini ta'minlash asoslari. – Toshkent: Akademya, 2020.
6. Abduqodirov A.A. Fuqarolar muhofazasi: nazariya va amaliyot. – Toshkent, 2017.
7. Psixologiya va xavfsizlik jurnali. Favqulodda vaziyatlarda inson xulq-atvori va stress omillari // Ilmiy maqolalar to'plami. – Toshkent, 2021.

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON ENGLISH LANGUAGE TEACHING

G.S.Xodjayeva, senior lecturer, Tashkent State Agrarian University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun'iy intellekt (SI)ning ingliz tilini o'qitishga ta'siri, xususan ta'lim samaradorligini oshirish, individuallashtirish va ta'limning qulayligini ta'minlashdagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda SI asosidagi vositalar — intellektual o'qitish tizimlari, chatbotlar, avtomatlashtirilgan baholash platformalari va adaptiv o'qitish texnologiyalari ko'rib chiqiladi. Ushbu innovatsiyalar o'quvchilarga individual o'qish yo'llarini yaratish, tezkor fikr-mulohaza olish va til ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini berishi yoritiladi. Shuningdek, maqolada etik muammolar, ma'lumotlar xavfsizligi va o'qituvchining roli bilan bog'liq masalalar ham muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ingliz tilini o'qitish, individual o'qitish, raqamli ta'lim, adaptiv o'qitish, til texnologiyalari, avtomatlashtirilgan baholash, o'quvchi faolligi.

Аннотация. В статье рассматривается влияние искусственного интеллекта (ИИ) на обучение английскому языку с акцентом на его роль в повышении эффективности, персонализации и доступности обучения. Анализируются инструменты на основе ИИ, такие как интеллектуальные обучающие системы, чат-боты, платформы автоматизированного оценивания и адаптивные образовательные технологии. Показано, как данные инновации способствуют индивидуализации обучения, обеспечивают мгновенную обратную связь и улучшают развитие языковых навыков. Также обсуждаются проблемы, связанные с этическими аспектами, защитой данных и ролью преподавателя в условиях использования ИИ.

Ключевые слова: искусственный интеллект, обучение английскому языку, персонализированное обучение, цифровое образование, адаптивное обучение, языковые технологии, автоматизированная оценка, вовлечённость обучающихся.

Abstract. This article examines the impact of artificial intelligence (AI) on English language teaching, focusing on its role in enhancing learning efficiency, personalization, and accessibility. The study analyzes AI-based tools such as intelligent tutoring systems, chatbots, automated assessment platforms, and adaptive learning technologies. It highlights how these innovations support individualized learning paths, provide instant feedback, and improve language skills development. At the same time, the paper discusses challenges related to ethical concerns, data privacy, and the role of teachers in AI-assisted environments.

Key words: artificial intelligence, English language teaching, personalized learning, digital education, adaptive learning, language technologies, automated assessment, learner engagement.

Introduction. In the era of rapid technological advancement and digital transformation, artificial intelligence (AI) has emerged as one of the most influential innovations shaping modern education. Its integration into various educational domains has significantly transformed teaching methodologies, learning environments, and assessment practices. In particular, the field of English language teaching (ELT) has experienced notable changes due to the increasing use of AI-powered tools and platforms.

Traditionally, English language teaching relied on teacher-centered approaches, standardized curricula, and limited access to authentic learning resources. However, the development of AI technologies—such as intelligent tutoring systems, natural language processing (NLP), machine learning algorithms, and virtual assistants—has enabled a shift toward more personalized, adaptive, and learner-centered instruction. These technologies allow for real-time feedback, automated assessment, and customized learning paths that cater to individual learners' needs, proficiency levels, and learning styles.

Moreover, AI enhances the accessibility and flexibility of language learning by providing learners with opportunities to engage in interactive and immersive experiences beyond the classroom.

Digital platforms, mobile applications, and AI-based chatbots facilitate continuous practice of language skills, including speaking, listening, reading, and writing. As a result, learners can develop their communicative competence more effectively in authentic and simulated contexts.

Despite its numerous advantages, the implementation of AI in English language teaching also raises several challenges and concerns. Issues such as data privacy, ethical implications, over-reliance on technology, and the changing role of teachers require careful consideration. Teachers are no longer merely knowledge transmitters but must adapt to new roles as facilitators, designers of learning experiences, and mediators between technology and learners.

Therefore, it is essential to examine the impact of artificial intelligence on English language teaching from both theoretical and practical perspectives. This study aims to analyze how AI technologies influence teaching practices, learning outcomes, and the overall effectiveness of language education, as well as to identify potential benefits and limitations associated with their use.

The integration of artificial intelligence (AI) into English language teaching (ELT) has introduced a paradigm shift from traditional instructional models toward data-driven, adaptive, and learner-centered approaches. From a theoretical perspective, AI-supported learning aligns with constructivist and connectivist frameworks, where knowledge is constructed through interaction, personalization, and continuous feedback. In this context, AI functions not only as a technological tool but also as a cognitive support system that enhances language acquisition processes.

One of the most significant analytical aspects of AI in ELT is its capacity for personalized and adaptive learning. AI-driven platforms analyze learners' performance data, identify strengths and weaknesses, and automatically adjust the difficulty level and content of learning materials. This individualized approach is particularly effective in language learning, where learners have diverse proficiency levels and learning speeds. Adaptive systems enable learners to focus on specific language components such as grammar, vocabulary, pronunciation, and discourse, thereby increasing learning efficiency.

Another key dimension is the role of natural language processing (NLP) technologies. NLP allows AI systems to understand, interpret, and generate human language, making it possible to develop intelligent chatbots, virtual tutors, and automated writing evaluation systems. These tools provide immediate feedback on learners' language use, including grammatical accuracy, lexical choice, coherence, and pronunciation. Such instant feedback is crucial for improving language skills, as it reduces the delay between performance and correction, which is often a limitation in traditional classrooms.

AI also significantly contributes to automated assessment and evaluation. Machine learning algorithms can assess written and spoken language with increasing accuracy, offering objective and consistent evaluation. This reduces the workload of teachers and allows for more frequent formative assessment. Additionally, AI-based analytics provide detailed insights into learner progress, enabling data-informed decision-making in teaching practices.

From a pedagogical standpoint, AI enhances learner engagement and motivation. Interactive applications, gamified learning environments, and virtual simulations create immersive experiences that encourage active participation. These tools often incorporate elements such as rewards, progress tracking, and real-life scenarios, which increase learners' intrinsic motivation and sustain their interest in language learning.

Furthermore, AI facilitates access to authentic and diverse learning resources. Through digital platforms, learners can interact with real-world language data, including multimedia content, online communication, and global discourse. This exposure supports the development of communicative competence and intercultural awareness, which are essential components of modern ELT.

However, the analytical review also reveals several challenges. One of the primary concerns is the ethical and privacy issues associated with the collection and use of learner data. AI systems rely heavily on large datasets, which raises questions about data security and confidentiality. Another challenge is the digital divide, as unequal access to technology may limit the effectiveness of AI-based learning in certain contexts.

Additionally, the increasing reliance on AI may lead to the reduction of human interaction, which is a critical component of language learning. While AI can simulate communication, it cannot fully replicate the complexity of human interaction, emotional intelligence, and cultural nuances. Therefore, the role of the teacher remains essential as a facilitator, mentor, and mediator who ensures the pedagogical balance between technology and human-centered instruction.

At the same time, the analysis shows that AI does not replace the role of the teacher but rather transforms it. Educators are required to adopt new competencies, including digital literacy and instructional design skills, to effectively integrate AI tools into the learning process. The human element remains essential in guiding learners, fostering communication, and ensuring meaningful interaction.

However, the implementation of AI also presents challenges related to ethical issues, data privacy, and unequal access to technology. Therefore, it is important to adopt a balanced and responsible approach to the use of AI in education, combining technological innovation with sound pedagogical principles.

In conclusion, the analytical findings demonstrate that artificial intelligence has a transformative impact on English language teaching by enhancing personalization, efficiency, and accessibility. At the same time, its successful implementation requires a balanced integration of technological innovation with pedagogical expertise and ethical considerations.

REFERENCES:

1. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L.B. *Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education*. – London: Pearson, 2016.
2. Chapelle, C.A. *Computer-Assisted Language Learning: Foundations for Teaching, Testing, and Research*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
3. Warschauer, M., & Healey, D. *Computers and Language Learning: An Overview // Language Teaching*. – 1998. – Vol. 31(2). – pp. 57–71.

UDC: 372.881.111.1

THE IMPORTANCE OF UNDERSTANDING IELTS SPEAKING STRUCTURE AND ASSESSMENT CRITERIA IN DEVELOPING ORAL COMMUNICATION SKILLS

M.Xurramova, master's student, Shahrisabz State Pedagogical Institute, Shahrisabz

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quvchilarning IELTS og'zaki nutq bo'limining tuzilishi va baholash mezonlarini chuqur anglab yetishi ularning og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda o'quvchilarning natijalari ikki holatda qiyosiy o'rganildi: baholash mezonlari bilan tanishtirilgan va tanishtirilmagan sharoitlarda. Natijalar shuni ko'rsatdiki, baholash mezonlarini anglagan o'quvchilar nutq jarayonida ancha ishonchli, ravon va izchil fikr bildira oldilar. Ushbu natijalar asosida ta'lim jarayonini takomillashtirishga oid metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: IELTS Speaking, ravonlik, izchillik, baholash mezonlari, nutq kompetensiyasi, so'z boyligi, grammatik diapazon, aniqlik

Аннотация. В данной статье рассматривается значение глубокого понимания обучающимися структуры и критериев оценивания раздела IELTS Speaking (раздел устной речи IELTS) для совершенствования их устных речевых навыков. В исследовании сопоставлялись результаты выполнения заданий в двух условиях: когда учащиеся были ознакомлены с критериями оценивания и когда они не имели такого представления. Полученные данные показали, что обучающиеся, осознающие критерии, демонстрировали более высокий уровень уверенности, беглости и логичности выражения мыслей в устной речи. На основе результатов были разработаны методические рекомендации по совершенствованию процесса обучения.

Ключевые слова: Раздел устной речи IELTS, беглость речи, связность, критерии оценивания, коммуникативная компетенция, лексический ресурс, грамматический диапазон, точность

Abstract. *This article explores the importance of learners fully grasping the structure and assessment criteria of the IELTS Speaking section in enhancing their spoken language abilities. The study compared how students performed two scenarios: one where they were aware of the assessment criteria another where they were not. The outcomes showed that learners who understood the criteria demonstrated higher levels of confidence, fluency, and logical expression in their speech. From these results, several recommendations for improving teaching methods were formulated.*

Keywords: *IELTS Speaking, fluency, coherence, assessment criteria, speaking competence, lexical resource, grammatical range, accuracy.*

Introduction. In the modern language education, international testing systems play a crucial role in evaluating students' language abilities [7]. Among these, the IELTS exam is widely used to measure language proficiency [5]. The main purpose of the Speaking section of IELTS is specifically created to check how well a learner can express ideas in real-life situations [5].

In the context of ongoing educational reforms in Uzbekistan, especially those introduced by President Shavkat Mirziyoyev, strong focus has been placed on developing practical language skills. As a result, it is considered important for students to learn about assessment criteria in exams such as IELTS [3]. Experience shows that many students attempt speaking tasks without fully understanding what is being assessed. Because of this, they often don't reach their full potential. The purpose of this study is to determine how understanding the structure and scoring criteria of the IELTS Speaking sections affects learners' spoken language skills.

Literature Review. Assessment criteria in language learning serve not only to determine final results but also to guide the learning process itself [1]. Modern teaching methods in view assessment as an integral part of instruction rather than just a way to test students. From this point of view, being aware of assessment criteria helps students develop their ability to think about their own learning.

On the other hand, being aware of the structure of IELTS Speaking section is also significant. In Speaking Part 1, candidates introduce themselves and answer questions such as about their daily routine, studies and interests. Part 2 is the longest one and students are given cue cards with written topics. In this part one minute will be given for preparation and 1-2 minutes for their speech performance. Lastly, the Part 3 is more challenging as it is depended on deep conversation or discussion with examiner about one special topic.

Metacognitive approaches suggest that learners should be able to evaluate their own knowledge and plan their performance. Assessment criteria help with this by guiding students on how to improve. For instance, if a student understands what "fluency" criterion means, they will try to speak with fewer pauses [5].

H. Douglas Brown states that being clear about assessment helps students improve on their own [1]. According to him, when students know the assessment criteria, they can look at their own speech and find areas where they need to improve. Similarly, Jeremy Harmer also points out that explaining assessment criteria in speaking lessons helps both teachers and students understand each other better, which leads to more effective lessons [3]. The IELTS Speaking section is known for its clear and structured scoring system, which is based on four main areas:

1. **Fluency and Coherence**
2. **Lexical Resource**
3. **Grammatical Range and Accuracy**
4. **Pronunciation**

Each of these areas checks a different part of speaking. For example, fluency and coherence evaluate how well a person speaks smoothly and organizes their ideas [2]. Lexical resource, on the other hand, looks at their vocabulary range.

Furthermore, every part in this section has own importance such as:

Part 1 – In this stage candidates are encouraged to feel comfortable and engaged in a simple conversation. The purpose is to reduce anxiety and allow them to have a natural participation.

Part 2 – At this stage, the learners develop their ability to express ideas coherently by themselves. The long-turn speaking task allows students to practice structuring their thoughts and presenting them in a logical and organized manner.

Part 3 – This stage highly focuses on improving logical reasoning, argumentation, and discussing skills. Accordingly, students are expected to analyse topic more deeply by providing justifications and engage in meaningful conversation with the partner.

Research shows that many learners focus too much on grammar or memorizing words while ignoring other components. This leads to poor overall speaking performance [8].

Methodology. This study was conducted using an experimental method with ninth-grade students in a general education school [7]. A total of 30 students were involved, divided into two groups:

- **The control group (15 students):** Lessons were taught in the usual way, with speaking tasks assigned but without detailed explanation of assessment criteria.

- **The experimental group (15 students):** Lessons included clear explanations of the structure and assessment criteria of the IELTS Speaking section. Separate activities were designed for each criterion, such as:

- Time-based speaking exercises for fluency
- Logical sequencing tasks for coherence
- Synonym substitution activities for lexical resource

The experiment lasted four weeks, with weekly evaluations of students' speaking performance.

Results and Discussion. After being informed with the structure and the assessment criteria of IELTS Speaking module, students showed different scores. The results are summarized in the following table:

Group	Fluency	Coherence	Lexical	Grammar
Control	Average	Average	Low	Average
Experimental	High	High	Average	Average

The findings show that students in the experimental group performed with greater confidence. They managed their time better, organized their ideas more logically, and spoke with fewer interruptions. Observations suggest that awareness of assessment criteria directly affects how students approach speaking tasks, leading to better overall performance [8].

Conclusion and Recommendations. The study confirms that understanding the structure and assessment criteria of the IELTS Speaking section is a key factor in developing speaking skills. The following conclusions were drawn:

- Knowing the criteria allows learners to think about and manage their speaking more effectively.
- Students made fewer pauses and expressed their ideas more clearly.
- Confidence increased when students completed speaking tasks.

Based on these findings, the following methodological recommendations can be suggested. Specific assignments and exercises should be designed for each stage. For instance, in Part 2, time-based speaking tasks can be used to train fluency and coherence. Teachers should explain the assessment criteria during lessons and give learners a chance to analyse their own speech performance according to these criteria. It is vital for creating a real communicative environment through pair work, group discussions, and role-play activities, which imitate authentic speaking situations.

From my perspective, teachers can greatly improve learners' speaking abilities and prepare them better for international language exams by implementing these strategies.

REFERENCES:

1. Brown, H. D. *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy*. – New York: Longman, 2001.
2. Halliday, M. A. K., Hasan, R. *Cohesion in English*. – London: Longman, 1976.
3. Harmer, J. *How to Teach English*. – Harlow: Pearson Education, 2007.
4. Hymes, D. *On Communicative Competence*. – Harmondsworth: Penguin, 1972.
5. IELTS. *IELTS Speaking Band Descriptors*. – British Council, 2020.
6. Krashen, S. D. *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. – Oxford: Pergamon Press, 1982.
7. Richards, J. C., Rodgers, T. S. *Approaches and Methods in Language Teaching*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
8. Thornbury, S. *How to Teach Speaking*. – London: Longman, 2005.

**FRANSUZ TILINI CHET TILI SIFATIDA O'QITISHDA MULTIMEDIA
VOSITALARINING O'RNI**

F.N.Yarmanov, o'qituvchi, dots., Qarshi Davlat Universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqola "Fransuz tilini chet tili sifatida o'qitishda multimedia vositalarining o'rni" mavzusiga bag'ishlangan bo'lib, zamonaviy texnologiyalarning chet tilini o'qitishdagi o'rniga doir nazariy qarashlar, fikrlar tahlil qilingan. Shu bilan bir qatorda, o'qitish jarayonida multimedia vositalaridan foydalanish o'qitish sifati va samarasini oshirishning eng qulay usullaridan biri ekanligi, multimedia vositalari yordamida olib borilgan audio-video muloqot o'quvchining darsga bo'lgan qiziqishini va bilim olishga bo'lgan intilishini oshiradi.

Kalit so'zlar: Fransuz tili, chet tili sifatida o'qitish, multimedia vositalari, interaktiv ta'lim, raqamli texnologiyalar, audio va video materiallar, onlayn platformalar, virtual ta'lim muhiti, tinglab tushunish, nutq ko'nikmalari, motivatsiya, vizual o'rganish, elektron resurslar, pedagogik innovatsiyalar, masofaviy ta'lim

Аннотация. Данная статья посвящена теме «роль мультимедийного производства» и анализирует теоретические взгляды на роль современных технологий в обучении иностранному языку. Наряду с этим, одним из наиболее удобных способов повышения качества передачи и производства мультимедийного контента в учебном процессе является повышение интереса студента к уроку и желания приобретать знания посредством аудио-видеокommunikации с использованием мультимедийных средств.

Ключевые слова: французский язык, обучение как иностранному языку, мультимедийные средства, интерактивное обучение, цифровые технологии, аудио и видеоматериалы, онлайн-платформы, виртуальная образовательная среда, навыки аудирования, разговорные навыки, мотивация, визуальное обучение, электронные ресурсы, педагогические инновации, дистанционное обучение

Abstract. This article is devoted to the topic "the role of multimedia production", and theoretical views on the role of modern technology in teaching a foreign language are analyzed. Along with this, one of the most convenient ways to improve the quality of multimedia transmission and production in the teaching process is to increase the student's interest in the lesson and the desire to acquire knowledge through audio-video communication using multimedia tools.

Keywords: French language, teaching French as a foreign language, multimedia tools, interactive learning, digital technologies, audio and video materials, online platforms, virtual learning environment, listening skills, speaking skills, motivation, visual learning, electronic resources, pedagogical innovations, distance learning

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jamiyatning axborot resurslaridan foydalanish jarayonining eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. XXI asrda AKT barcha sohalarning, jumladan, ta'lim jarayonining muhim bo'lagiga aylandi. Insoniyat tomonidan qo'lga kiritilgan fan, texnika, madaniyat, ishlab chiqarish munosabatlarini rivojlantirish, demokratiya, qonunchilik, adolatni barqarorlashtirish borasidagi yutuqlardan oqilona foydalanish O'zbekistonni jahondagi rivojlangan davlatlardan biriga aylantirishga zamin yaratadi.

Multimedia tushunchasi. Multimedia (lotincha - ko'p va - vositachi bo'lmoq) - kompyuterning matn, grafik, tovushli va videoma'lumotlar bilan ishlashga imkon beruvchi qurilmasi. Ana shunday qurilma o'rnatilgan kompyuter multimedia deyiladi. Hozirda deyarli barcha kompyuterlar multimedia qurilmalar bilan ta'minlangan. Bularga SE-KOM, SE-K\U kompakt disklerini o'qiydigan disk yurituvchi qurilmalar, tovush platalari, videokartalar va boshqalar kiradi. Keyingi vaqtlarda multimedia qurilmalar standartiga grafik tezlatgichlar va katta hajmli universal kompakt disklar ham qo'shildi.

• Hozir multimedia so'zi kundalik ko'p ilmiy-iqtisodiy faoliyatimizda ko'p ishlatilmoqda. Ta'limda multi media texnologiyalari uchun dastlab "Multimedia nima o'zi" degan savolga javob beraylik.

Turli kasb mutaxassislari bu atamani turli xil izohlamodalar. Ularning fikrlarini umumlashtirib, multimediyaga shunday ta'rif berish mumkin:

Multimedia - bu informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari yordamida o'quv materiallarini tinglovchilarga to'liq yetkazib berishning mujassamlashgan holdagi ko'rinishidir.

- Multimedia hozirda juda tez rivojlanayotgan zamonaviy axborot texnologiyalaridan biri bo'lib, u quyidagi an'anaviy axborot turlarini: matn, jadval, turli xil grafiklar hamda original axborot turlarini: nutq, musiqa, telekadrlar, vediofilmlardan parchalar, lavhalar, animatsiya ko'rinishidagi axborotlarni o'z ichiga oladi;

- Multimedia - bu turli xil aloqa shakllarini o'z ichiga olgan axborot uzatish yoki ko'ngilochar tizim. Maktabda taqdimot qilish uchun multimediyadan foydalanish mumkin. Multimedia video, audio kliplar va fotosuratlarini o'z ichiga olishi mumkin.

- U turli yo'llar bilan ma'lumot berish uchun mediadan interaktiv foydalanadi. Multimedia matn, grafik, audio va videoni havolalar va vositalar bilan taqdim etish va birlashtirish uchun kompyuterlardan foydalanadi, bu esa foydalanuvchiga navigatsiya qilish, o'zaro aloqa qilish, yaratish va muloqot qilish imkonini beradi.

- Axborotni tasvirlashning bir nechta usullaridan (matnlar, tovushlar, harakatsiz yoki jonlantirilgan tasvirlar) bir vaqtning o'zida va interaktiv foydalanishga imkon beruvchi texnika va mahsulotlar to'plami.

Oddiy ma'noda, multimedia so'zini tashkil etuvchi elementlardan, ya'ni multi va mediadan iborat, multimediyani bir nechta axborot tarqatuvchi vositalarning yig'indisi deb ta'riflash mumkin. Shunday qilib, ushbu ta'rifga ko'ra, kinematografik mahsulot multimedia mahsuloti bo'ladi, chunki u saundtrek bilan birga filmdan iborat.

Multimediyaning turli element va vositalari.

Multimediyaning beshta asosiy elementi mavjud: matn, tasvir, audio, video va animatsiyadir. Misollar: faksdagi matn, fotografik tasvirlar, geografik axborot tizimi xaritalari, ovozli buyruqlar, audio xabarlar, musiqa, grafikalar, harakatli grafikalar, to'liq ekranda saqlangan va jonli video, gologramma tasvirlar.

Media kontentlari uchta toifaga bo'linadi: audio, video va ma'lumotlar.

B1 darajasidagi o'quvchilarni gaplashish uchun interaktiv g'oz o'yini!

Mana Anne Olivaux tomonidan yaratilgan onlayn o'yin, u o'quvchilarga g'oz o'yinidan ilhomlangan interaktiv doska yordamida o'zaro muloqot qilish imkonini beradi.

Genially-da yaratilgan, ta'lim maqsadi o'yinchilarga o'zlarini og'zaki, ijodkorlik va tasavvur bilan ifodalash uchun vaziyatni taqdim etishdir!

O'yin prinsipi oddiy: har bir o'quvchi o'limni tashlaydi va tegishli qutini bosadi. Bunda tetiklantiruvchi mavzu uni tasvirlashga, aytib berishga, tushuntirishga yoki bahslashishga olib keladi!

Foydalanuvchining harakatlariga javoban kompyuterning kvazi-aqlli reaksiyasi interaktivlikni belgilaydi. Bu multimediyani axborot tarqatishning chiziqliligi bilan ajralib turadigan boshqa aloqa shakllaridan ajratib turadi. Misol uchun, kitob boshidan oxirigacha o'qiladi, multimedia sarguzashtlari foydalanuvchining turli harakatlariga moslashishi mumkin. Shunday qilib, kompyuter dasturidan foydalanuvchining qarorlari va harakatlariga qarab boshqa ketma-ketlikni yaratadi. Shuning uchun mahsulotni multimedia sifatida baholash uchun interaktivlikning mavjudligi juda muhimdir.

Multimedia vositalari

- O'qitish jarayonida multimedia vositalaridan foydalanish o'qitish sifati va samarasini oshirishning eng qulay usullaridan biri hisoblanadi. Multimedia vositalari yordamida olib borilgan audio-video muloqot o'quvchining darsga bo'lgan qiziqishini va bilim olishga bo'lgan havasini oshiradi. Multimedia vositalariga, jumladan, audiokolonka, kamera, TV tuner, CD-ROM va boshqalar kiradi.

- Multimedia vositalari o'quvchiga yakka tartibda shug'ullanishi imkonini beradi. O'quvchi o'qituvchi ning materialni mustaqil o'zlashtirishi mumkin bo'ladi.

- "Inson - kompyuter - inson" interfaol muloqotining darajasining ta'minlanishi nazarda tutiladi. Foydalanuvchi texnik muloqot jarayonida ancha keng va har tomonlama mukammal axborotlarni olishi osonlashadi va tezlashadi.

Multimedia vositalari amaliy dasturlardir. Multimedia ilovasi matn, grafik, tasvir, ovoz/audio, animatsiya va/yoki video kabi bir nechta media manbalaridan foydalanadigan dasturdir. Multimedia ma'ruzasi multimedia tizimlarida qo'llaniladigan tanlangan vositalar va asosiy multimedia ilovalari va ba'zi dasturlarni o'z ichiga oladi.

- Rasm qo'shish vositasi
- Video yozish vositasi
- Flash animatsiyani qo'shish vositasi
- Ovozli faylni qo'shish vositasi
- Video faylni qo'shish vositasi
- Internet brauzeri
- Qurilma orqali import qilish.

1.3. Multimedining roli va qo'llanilishi

Til o'rganishda multimedia qanday rol o'ynaydi?

Ko'pincha o'qituvchilarga o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi aloqani yaxshilash uchun multimedia vositalaridan foydalanish foydali bo'ladi. Masalan, multimedia vositalari o'qituvchilarga o'quvchilar tanasi, sinf dinamikasi yoki o'quvchilarning individual mas'uliyati haqida ma'lumot olishga yordam beradigan interfaol o'quv materiallarini yaratishi mumkin.

Multimedining roli nimada?

Multimedia axborotni tarqatish va almashishni osonlashtiradi. Shuning uchun biz sizni press-revizlaringizga rasmlar, videolar yoki hatto podkastlarni qo'shishingizni tavsiya qilamiz.

Multimedia turli sohalarida, jumladan, ta'lim, o'yin-kulgi, aloqa, o'yin dizayni va raqamli san'atda qo'llaniladi, bu uning zamonaviy texnologiya va ommaviy axborot vositalariga keng ta'sirini aks ettiradi.

Til darslarida multimedia vositalaridan foydalanishning amaliy misollari:

Til o'rgatishda multimedia vositalaridan qanday foydalanish mumkinligini aniq ko'rsatish uchun misollar:

Tinglab tushunish uchun podkastlar: Talabalar tinglashni yaxshilash uchun mahalliy podkastlardan foydalaning. Ularni muntazam tinglashga undash uchun qiziqarli va tegishli mavzularni tanlang.

Grammatika uchun o'quv o'yinlari: Grammatikaning o'ziga xos jihatlariga qaratilgan interaktiv o'yinlarni qo'shing. Ushbu o'yinlar ko'pincha zerikarli deb qabul qilinadigan o'rganish qoidalarni qiziqarli va qiziqarli faoliyatga aylantirishi mumkin.

Madaniyat va muloqot uchun videolar: Talabalarga o'rganilayotgan tilning turli madaniy jihatlarini ochib beradigan videolarni ko'rsating. Talabalarining muloqot qobiliyatlarini yaxshilash uchun videolarni sinfda muhokama qiling.

Haqiqiy vaqtda o'zaro ta'sir qilish uchun ijtimoiy media: Talabalarni ona tilida so'zlashuvchilar yoki boshqa o'quvchilar bilan chet tilida muloqot qilish uchun ijtimoiy mediadan foydalanishga undash. Bu ularning tilni o'z-o'zidan ishlatish qobiliyatiga ishonchini oshirishga yordam beradi.

Multimedining tarbiyaviy ahamiyati

Multimedia hujjati o'qituvchisiz qila olmaydigan va talabalar ijtimoiy va kasbiy hayotlarida duch kelishi mumkin bo'lgan ma'lumot va madaniy voqeliklarni taqdim etadi.

Multimedia matn, tasvir, ovoz, video, grafik va boshqalar kabi bir nechta turdagi ommaviy axborot vositalarining uyg'un integratsiyasi deb ta'riflanadi. bir xil raqamli muhitda. O'qituvchining roli, tashqi dunyoning stimullari bilan raqobatlashadigan, multimediya bilan hamkorlikda, til sinfida auditoriyada qiziqish uyg'otish va motivatsiyani saqlab qolish uchun bilimga kirishni osonlashtirish va o'rganishni jonlantirishdan iborat. Shuning uchun bugungi kunda o'quvchilarni qabul qilish va ishlab chiqarishning tashkiliy til vaziyatlarida aniq ta'lim maqsadlaridan tashkil topgan multimedia ta'lim stsenariylariga jalb qilish maqsadga muvofiqdir, bunda ular haqiqiy muloqot holatlarida ishtirok etadilar. Turli xillik, kommunikativ va motivatsion qiziqish zerikish bilan kurashish va o'quvchilarni rag'batlantirishda juda foydali bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vahobjon Nazarov Maqola: "Fransuz tili darslarida multimedia vositalari: turlari va texnologiyalari" O'zbekiston: Til va madaniyat jurnali 2023 yil
2. Ondrakova, J. Xatolarni tuzatish va chet tilidan xatosiz foydalanish qobiliyati. 2017
3. <https://view.genially.com/66709398c9db5a00131fa0c2/interactive-content-fle-jeu-de-loie-parler-de>
4. https://www.programmealphab.org/sites/default/files/CR_Enseigner%20avec%20TV5MONDE_0.pdf
5. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Multimedia>
6. <https://enseigner.tv5monde.com/articles-dossiers/articles/comment-utiliser-les-medias-en-classe>

UO'K 37.015.31 + 81'233

BOLALAR NUTQIDA GRAMMATIK SHAKLLANISH VA NUTQIY XATOLAR

K.K.Zulfiyeva, magistrant, Osiyo xalqaro universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalar nutqining grammatik shakllanish jarayoni va nutqiy xatolarning yuzaga kelish sabablari ilmiy asosda tahlil qilingan. Nutq rivojlanishining asosiy bosqichlari — ilk nutq davridan boshlab mukammallashuv davrigacha izchil yoritilgan. Shuningdek, bolalar nutqida uchraydigan morfologik, sintaktik, semantik hamda analogiya asosidagi xatolar misollar orqali ko'rsatib berilgan. Nutqiy xatolarning kelib chiqishiga ta'sir etuvchi omillar, jumladan, kognitiv rivojlanish, til muhiti va bilingvizm masalalari ham ko'rib chiqilgan. Maqolada bolalar nutqidagi xatolarni bartaraf etishning samarali usullari, xususan, to'g'ri nutq namunasini berish, muloyim tuzatish, didaktik o'yinlar va kitob o'qishning ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot natijalari bolalarda grammatik to'g'ri nutqni shakllantirishda oila va ta'lim muassasalarining muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: bolalar nutqi, grammatik shakllanish, nutqiy xatolar, morfologik xatolar, sintaktik xatolar, semantik xatolar, analogiya, nutq rivojlanishi bosqichlari, bilingvizm, didaktik o'yinlar, nutq madaniyati, til muhiti, pedagogik yondashuv

Аннотация. В данной статье научно анализируются процессы формирования грамматического строя детской речи и причины возникновения речевых ошибок. Последовательно освещаются основные этапы развития речи — от раннего периода до стадии её совершенствования. Также на примерах рассматриваются морфологические, синтаксические, семантические и ошибки, возникающие по аналогии, характерные для детской речи. Особое внимание уделяется факторам, влияющим на возникновение речевых ошибок, таким как когнитивное развитие, языковая среда и билингвизм. В статье раскрываются эффективные методы коррекции речевых ошибок у детей, включая подачу правильного речевого образца, мягкую коррекцию, использование дидактических игр и чтение книг. Результаты исследования показывают, что семья и образовательные учреждения играют ключевую роль в формировании грамматически правильной речи у детей.

Ключевые слова: детская речь, грамматическое развитие, речевые ошибки, морфологические ошибки, синтаксические ошибки, семантические ошибки, аналогия, этапы развития речи, билингвизм, дидактические игры, культура речи, языковая среда, педагогический подход

Abstract. This article analyzes the process of grammatical development in children's speech and the causes of speech errors on a scientific basis. The main stages of speech development, from early speech to the stage of full development, are consistently described. In addition, morphological, syntactic, semantic, and analogy-based errors commonly found in children's speech are illustrated with examples. The factors influencing the occurrence of speech errors, including cognitive development, language environment, and bilingualism, are also examined. The article highlights effective methods for correcting speech errors in children, such as providing correct speech models, gentle correction techniques, the use of didactic games, and reading activities. The research findings

show that family and educational institutions play a crucial role in the formation of grammatically correct speech in children.

Keywords: *children's speech, grammatical development, speech errors, morphological errors, syntactic errors, semantic errors, analogy, stages of speech development, bilingualism, didactic games, speech culture, language environment, pedagogical approach*

Kirish. Til inson tafakkuri va ijtimoiy hayotining asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, bolalik davrida nutqning shakllanishi shaxsning keyingi intellektual va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Bolalar nutqining grammatik jihatdan to'g'ri shakllanishi nafaqat mulqot samaradorligini ta'minlaydi, balki ularning fikrlash jarayonining rivojlanganlik darajasini ham aks ettiradi. Mazkur maqolada bolalar nutqida grammatik tizimning shakllanish bosqichlari, uchraydigan nutqiy xatolar va ularning sabablari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, real misollar asosida bolalar nutqidagi xatoliklar ko'rib chiqilib, ularni bartaraf etish yo'llari yoritiladi.

Bolalar nutqining grammatik shakllanish jarayoni

Bolalarda nutqning rivojlanishi bosqichma-bosqich kechadi va u bir necha muhim davrlarni o'z ichiga oladi:

1. Ilk nutq bosqichi (1–2 yosh). Bu davrda bola alohida so'zlar orqali fikr bildiradi. Grammatik shakllar hali to'liq shakllanmagan bo'ladi. Masalan, "ber" so'zi aslida "menga ber" degan ma'noni anglatadi, "suv" so'zi "suv ichmoqchiman" kabi vazifalarda ishlatiladi. Bu bosqichda so'zlar umumlashgan ma'noda ishlatiladi.

2. Oddiy gaplar shakllanishi (2–3 yosh). Bu bosqichda bola ikki-uch so'zdan iborat gaplar tuza boshlaydi. Grammatik kategoriyalar asta-sekin paydo bo'ladi. Misol uchun, "men bor bog'cha" jumlasida "men bog'chaga boryapman" degan ma'noni ifodalash uchun ishlatiladi. Bu davrda fe'l zamonlari va kelishik qo'shimchalari noto'g'ri qo'llanadi.

3. Grammatik tizimning rivojlanishi (3–5 yosh). Bolalar murakkabroq gaplar tuza boshlaydi va grammatik qoidalarni ongli ravishda qo'llay boshlaydi. Bu bosqichda xatolar ko'proq analogiya asosida yuzaga keladi. "Men kecha parkga boraman" gapida zamon xatosi yuzaga kelgan va bu gap aslida "Men ertaga parkga boraman" shaklida qo'llanilishi kerak.

4. Nutqning mukammallashuvi (5–7 yosh). Bolalar grammatik jihatdan deyarli to'g'ri nutq tuza boshlaydi, biroq ayrim murakkab konstruksiyalarda xatolar saqlanib qoladi.

Bolalar nutqida uchraydigan grammatik xatolar

Bolalar nutqidagi xatolar tabiiy jarayon bo'lib, ular tilni o'zlashtirish jarayonining ajralmas qismidir.

Morfologik xatolar. Bu xatolar so'z shakllari bilan bog'liq. Masalan, "kitoblarimlar" (ortiqcha ko'plik qo'shimchasi), "yugurdiydi" (fe'l shaklining noto'g'ri qo'llanishi)

Sintaktik xatolar. Gap tuzilishidagi xatolar. Masalan, "Men ko'rdim uni" (so'z tartibi buzilgan), "U keladi kecha" (zamon va tartib xatosi)

Semantik xatolar. So'z ma'nosini noto'g'ri tushunish natijasida yuzaga keladi. Misol uchun: "Men suvni yedim" (ichmoq o'rniga "yemoq" ishlatilgan)

Analogiya asosidagi xatolar. Bola bir qoidani boshqa holatlarga noto'g'ri qo'llaydi.

Masalan, "boraman" modeliga qarab → "kelaman" o'rniga "kelamanman", "yozdi" modeliga qarab → "o'qidi" o'rniga "o'qdi" kabilar.

Maktabgacha yosh davri bolaning nutqi shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda bola til birliklarini o'zlashtiradi, talaffuz, lug'at boyligi va grammatik tuzilmani egallaydi. Biroq ushbu jarayonda turli nutqiy xatolar yuzaga kelishi tabiiy holatdir. Ushbu xatolar o'z vaqtida aniqlanmasa va bartaraf etilmasa, keyingi ta'lim bosqichlarida jiddiy muammolarga olib kelishi mumkin. Nutqiy xatolarning kelib chiqish sabablari bir qator omillar bilan bog'liq: Bola hali tilning barcha qoidalarni to'liq o'zlashtirmagan bo'lishi, kognitiv rivojlanish darajasi, atrof-muhit ta'siri, ikitillilik (bilingvizm) kabilar nutqiy xatolarning kelib chiqish sabablari bo'lishi mumkin. Tafakkur va nutq o'zaro bog'liq bo'lib, fikrlash rivoji nutqqa ta'sir qiladi. Oila va bog'cha muhitidagi nutq sifati muhim rol o'ynaydi. Agar kattalar noto'g'ri gapirsa, bola ham shu modelni o'zlashtiradi. Bundan tashqari, ikki tilni bir vaqtda o'rganayotgan bolalarda grammatik

aralashuv kuzatiladi. Masalan, “Men schoolga bordim” kabi. Nutqiy xatolarning kelib chiqish sabablari turlicha bo‘lishi mumkin.

Fiziologik va anatomik omillar. Bolaning nutq apparati (til, lab, tanglay) yetarli darajada rivojlanmagan bo‘lishi mumkin. Bu quyidagi muammolarga olib keladi: tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilish, ayrim tovushlarni tushirib qoldirish, artikulyatsion noaniqlik. Masalan, “r”, “l”, “s” tovushlarini noto‘g‘ri aytish keng tarqalgan.

Eshitish qobiliyatidagi muammolar. Eshitishning pasayishi yoki nuqsonlari bolaning nutq rivojiga bevosita ta‘sir qiladi. Bola tovushlarni to‘g‘ri eshitmasa ularni noto‘g‘ri takrorlaydi, fonematik eshitish rivojlanmaydi. Natijada nutqiy xatolar yuzaga keladi.

Psixologik omillar. Bolalarning ruhiy holati ham nutq rivojiga ta‘sir ko‘rsatadi. Qo‘rquv, stress, oilaviy muhitdagi ziddiyatlar bunday holatlar bolaning nutq faoliyatini sekinlashtiradi yoki buzadi.

Ijtimoiy muhitning ta‘siri. Bola yashayotgan muhit nutq rivojining asosiy omillaridan biridir. Agar, ota-onalar nutqi savodsiz bo‘lsa, bola bilan kam muloqot qilinsa, televizor yoki telefon ko‘p ishlatilsa bola nutqida xatolar ko‘payadi.

Taqlid mexanizmi. Maktabgacha yoshdagi bolalar kattalarga taqlid qiladi. Agar ular noto‘g‘ri talaffuzni eshitsa, sheva yoki dialektga duch kelsa shu nutqni takrorlaydi va xatolar shakllanadi.

Lug‘at boyligining yetarli emasligi. Bola yetarli so‘z boyligiga ega bo‘lmasa fikrini aniq ifodalay olmaydi, so‘zlarni noto‘g‘ri qo‘llaydi, gap tuzishda qiynaladi.

Nevrologik omillar. Ba‘zi hollarda nutqiy xatolar markaziy asab tizimi bilan bog‘liq bo‘ladi. Nutq rivojining kechikishi, dizartriya, alaliya kabi holatlar. Bunday vaziyatlarda bola nutqini tuzatish uchun albatta mutaxassis aralashuvi zarur.

Bolada mana shunday nutqiy xatolarni bartaraf etishning turli usullari mavjud bo‘lib, ular quyidagicha:

To‘g‘ri nutq namunasini berish. Kattalar bolaga grammatik jihatdan to‘g‘ri nutq orqali namuna bo‘lishi kerak.

Muloyim tuzatish usuli. Bolani to‘g‘ridan-to‘g‘ri tanqid qilmasdan, to‘g‘ri variantni takrorlash lozim. Masalan, bola “Men suv yedim” deganda, kattalar “Ha, sen suv ichding” tarzida bola nutqini tuzatishlari lozim.

Didaktik o‘yinlar. Til o‘rganishni o‘yin orqali tashkil etish samarali hisoblanadi.

Kitob o‘qish va suhbat. Bolaga ko‘proq hikoya o‘qib berish va savol-javob qilish nutqni rivojlantiradi.

Xulosa. Bolalar nutqida grammatik shakllanish murakkab va bosqichma-bosqich kechadigan jarayon hisoblanadi. Nutqiy xatolar esa ushbu jarayonning tabiiy qismi bo‘lib, ular bolaning tilni faol o‘zlashtirayotganidan dalolat beradi. Muhimi, bu xatolarni o‘z vaqtida aniqlash va to‘g‘ri pedagogik yondashuv orqali bartaraf etishdir.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bolalarda grammatik to‘g‘ri nutqni shakllantirishda oila, ta‘lim muassasalari va til muhiti hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bois, bolalar nutqini rivojlantirishda tizimli va ilmiy asoslangan yondashuv muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Piaget, J. The Language and Thought of the Child. – London, 1926.
2. Leontyev, A.A. Psixolingvistika asoslari. – Moskva, 1997.
3. Gvozdev, A.N. Bola nutqini o‘rganish. – Moskva, 1961.
4. R.R.Sayfullayeva, B.R.Mengliyev, L.R.Raupova, M.M.Qurbonova, M.Q.Abuzalova, D.N.Yo‘ldosheva. – Toshkent, 2020.
5. Mo‘minova L., Amirsaidova Sh. va boshqalar. Maxsus psixologiya. – Toshkent. O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2013.
6. Kabirova R.Z. Bola nutqi rivojlanish bosqichlari. International journal of science and technology. 2025

ИНТЕГРАЦИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Ш.Бахриева, в.и.о.доц., Ургутский филиал Самаркандского государственного университета, Ургут

ORCID: 0009 – 0008 – 9400 – 8471

Annotatsiya. Maqolada rus tilini chet tili sifatida o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish masalasi ko'rib chiqiladi. Zamonaviy ta'lim platformalari, multimedia resurslari va interaktiv ilovalar tahlil qilinib, ular talabalarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qilishi ko'rsatiladi. Shuningdek, an'anaviy va innovatsion metodikalar taqqoslanadi hamda raqamlashtirishning motivatsiya va ta'lim jarayonining samaradorligiga ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: rus tili chet tili sifatida, ta'limda raqamlashtirish, o'qitish metodikasi, multimedia resurslari, kommunikativ kompetensiya.

Аннотация. В статье рассматривается использование цифровых технологий в преподавании русского языка как иностранного. Анализируются образовательные платформы, мультимедийные ресурсы и интерактивные приложения, способствующие формированию коммуникативной компетенции студентов. Особое внимание уделяется сравнению традиционных и инновационных методик, а также влиянию цифровизации на мотивацию и эффективность учебного процесса.

Ключевые слова: русский язык как иностранный, цифровизация образования, методика преподавания, мультимедийные ресурсы, коммуникативная компетенция.

Abstract. The article examines the use of digital technologies in teaching Russian as a foreign language. It analyzes modern educational platforms, multimedia resources, and interactive applications that contribute to the development of students' communicative competence. Special attention is given to comparing traditional and innovative methods, as well as to the impact of digitalization on learner motivation and the effectiveness of the educational process.

Keywords: Russian as a foreign language, digitalization of education, teaching methodology, multimedia resources, communicative competence.

Введение. Современное образование развивается в условиях активной цифровизации, что требует обновления традиционных подходов к обучению иностранным языкам. Русский язык как иностранный занимает особое место, так как его изучение связано не только с академическими задачами, но и с межкультурным взаимодействием. Цифровые технологии открывают новые возможности: индивидуализация обучения, создание интерактивной среды, повышение мотивации и качества усвоения материала. В мировой практике активно внедряются онлайн-платформы и мультимедийные ресурсы, однако их применение в преподавании русского языка требует научного анализа и поиска оптимальных форм интеграции. Цель исследования — определить возможности цифровых технологий и их влияние на эффективность учебного процесса и формирование коммуникативной компетенции студентов.

Методы исследования. Эмпирическая база исследования составлена на основе занятий со студентами первого курса, обучающимися на межфакультетских программах. Данная аудитория характеризуется разным уровнем владения русским языком, что делает особенно актуальным использование цифровых технологий для индивидуализации обучения.

В процессе работы применялись следующие методы:

- Наблюдение за учебным процессом при использовании онлайн-платформ (Moodle, Google Classroom, Zoom) и мультимедийных приложений для фонетики и грамматики.
- Сравнительный анализ традиционных методических приёмов и цифровых инструментов, позволяющий выявить их эффективность в условиях разноуровневой группы.
- Элементы педагогического эксперимента: внедрение интерактивных заданий и онлайн-тестов, последующее отслеживание динамики мотивации и качества усвоения материала.

- Анкетирование студентов для выявления их отношения к цифровым ресурсам и оценки удобства их применения в учебном процессе.

Таким образом, методологическая основа исследования сочетает теоретический анализ и практическое наблюдение, что обеспечивает комплексное рассмотрение проблемы интеграции цифровых технологий в преподавание русского языка как иностранного для студентов межкафедрских групп.

Результаты исследования. Внедрение цифровых технологий в обучение студентов первого курса показало ряд положительных эффектов. Онлайн-платформы (Moodle, Google Classroom, Zoom) обеспечили доступ к материалам вне аудитории и позволили студентам самостоятельно регулировать темп изучения. Мультимедийные ресурсы и интерактивные приложения повысили мотивацию: задания в цифровой форме воспринимались как более интересные и динамичные, особенно упражнения по фонетике с мгновенной обратной связью.

Цифровые инструменты способствовали индивидуализации обучения: сильные студенты углубляли знания через дополнительные ресурсы, а начинающие могли повторять базовые темы в удобном формате. Для самостоятельной работы рекомендовались подкасты, адаптированные аудиокниги, обучающие видео, приложения (Duolingo, Quizlet), игровые сервисы (Kahoot, Padlet), электронные словари и корпус русского языка. Игровые задания (ребусы, кроссворды) и работа над словарём также усилили интерес и закрепили лексику.

Кроме того, цифровые технологии стимулировали коммуникативную активность: онлайн-обсуждения и виртуальные группы вовлекали даже пассивных студентов. В целом, результаты подтвердили, что цифровизация расширяет методический инструментарий преподавателя и делает процесс обучения более гибким и мотивирующим.

Обсуждение

Сравнение традиционных и цифровых методик преподавания русского языка как иностранного показывает, что их сочетание обеспечивает наибольшую результативность. Практика работы со студентами подтверждает: цифровые инструменты усиливают мотивацию и помогают решать задачи, которые в классическом формате оказываются сложными.

1. Фонетика. Онлайн-тренажёры позволяют самостоятельно отрабатывать произношение и получать мгновенную обратную связь, что особенно важно для разноуровневых групп.

2. Аудирование. Подкасты, аудиокниги и видеоматериалы с субтитрами расширяют словарный запас и улучшают понимание устной речи.

3. Индивидуализация. Цифровые платформы дают возможность дифференцировать задания, снижая нагрузку на преподавателя и повышая гибкость обучения.

4. Мотивация. Игровые сервисы (Kahoot, Quizlet, Mentimeter) превращают закрепление материала в увлекательный процесс и вовлекают даже пассивных студентов.

5. Межкультурное взаимодействие. Виртуальные проекты и дискуссии со студентами из других стран формируют навыки глобальной коммуникации.

Таким образом, цифровые технологии не заменяют традиционные методы, а дополняют их, создавая условия для более современного и эффективного образовательного процесса.

Заключение. Исследование показало, что интеграция цифровых технологий в преподавание русского языка как иностранного повышает мотивацию студентов, способствует индивидуализации обучения и развитию коммуникативной активности. Использование онлайн-платформ, мультимедийных ресурсов и интерактивных приложений делает процесс изучения более гибким и результативным.

Основные выводы:

1. Цифровые технологии должны сочетаться с традиционными методиками для сохранения живого общения.

2. Фонетические навыки эффективно развиваются через специализированные приложения и онлайн-тренажёры.

3. Аудирование формируется с помощью подкастов, аудиокниг и видеоматериалов с субтитрами.

4. Игровые сервисы усиливают мотивацию и вовлечённость.

5. Индивидуализация достигается через дифференцированные задания на онлайн-платформах.

6. Межкультурная компетенция развивается в виртуальных проектах и дискуссиях.

Таким образом, цифровизация расширяет методическую базу преподавания РКИ и открывает новые перспективы для вузовской практики. Научная новизна работы заключается в комплексном анализе влияния цифровых инструментов на мотивацию и коммуникацию студентов, а практическая значимость — в возможности их применения в образовательном процессе. Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой адаптивных цифровых курсов и сравнительным изучением их эффективности на разных уровнях владения языком.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Левина М.М. Методика преподавания русского языка как иностранного в условиях цифровизации. – М.: Изд-во МГУ, 2021.
2. Иванова Т.А. Цифровые технологии в обучении иностранным языкам: теория и практика. – СПб.: СПбГУ, 2020.
3. Warschauer M. Digital Learning in Language Education. – London: Routledge, 2022.
4. UNESCO. Digital Education Report: Global Perspectives. – Paris: UNESCO Publishing, 2023.
5. Смирнова Е.В. Использование мультимедийных ресурсов в преподавании РКИ // Вестник педагогических наук. – 2022. – №4. – С. 45–52.
6. Хорезмская Мамун академия. История и современное развитие научных исследований. – Ургенч: ХМА, 2022.
7. Хорезмская Мамун академия. Научные труды. – Ургенч: ХМА, 2023.

УДК 37.016:811.161.1

ИНТЕГРАЦИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА С ДРУГИМИ УЧЕБНЫМИ ДИСЦИПЛИНАМИ

Д.Х.Гафурова, преподаватель, Бухарский государственный педагогический институт, Бухара

Annotatsiya. *maqola ta'lim jarayonida rus tilini boshqa o'quv fanlari bilan integratsiya qilish muammosiga bag'ishlangan. Fanlararo bog'liqlikning nazariy yondashuvlari ko'rib chiqiladi, integrativ metodlarning amaliy qo'llanilishiga oid misollar keltiriladi, fanlararo integratsiyaning o'quvchilarda til kompetensiyalarini shakllantirishga, tanqidiy fikrlash hamda kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga ta'siri yoritiladi. Fanlararo loyihalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda tizimli yondashuv va o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligining ahamiyati ta'kidlanadi.*

Kalit so'zlar: *integratsiya, fanlararo aloqalar, rus tili, ta'lim texnologiyalari, til kompetensiyalari, o'qitish metodikasi.*

Аннотация. *статья посвящена проблеме интеграции русского языка с другими учебными дисциплинами в образовательном процессе. Рассматриваются теоретические подходы к междисциплинарной связи, приводятся примеры практического применения интегративных методов, описывается влияние междисциплинарной интеграции на формирование языковых компетенций, развитие критического мышления и коммуникативных навыков у школьников. Отмечается важность системного подхода и профессиональной подготовки учителей для успешной реализации междисциплинарных проектов.*

Ключевые слова: *интеграция, междисциплинарные связи, русский язык, образовательные технологии, языковые компетенции, методика преподавания.*

Abstract. *the article is devoted to the issue of integrating the Russian language with other academic disciplines in the educational process. Theoretical approaches to interdisciplinary connections are examined, examples of the practical application of integrative methods are provided, and the impact of interdisciplinary integration on the development of students' language competencies, critical thinking, and communicative skills is described. The importance of a systemic approach and professional teacher training for the successful implementation of interdisciplinary projects is emphasized.*

Key words: *integration, interdisciplinary connections, Russian language, educational technologies, language competencies, teaching methodology.*

Современное образование ориентируется на формирование универсальных компетенций, включая языковую грамотность, критическое мышление и коммуникативные навыки. В этом контексте особое значение приобретают межпредметные связи, которые позволяют учащимся видеть взаимосвязь между различными предметами и применять знания комплексно. Русский язык как дисциплина играет ключевую роль в развитии речевых и когнитивных навыков, поэтому интеграция его с другими предметами повышает эффективность образовательного процесса.

Интеграция русского языка с другими дисциплинами может реализовываться через разные подходы. Первый — тематическая интеграция, когда учебные темы совпадают в нескольких предметах, например, изучение экологической тематики в русском языке и биологии. Второй подход — проектная деятельность, в рамках которой учащиеся создают исследовательские работы, сочинения и презентации, объединяющие знания из нескольких областей. Третий подход — использование языковых компетенций для усвоения содержания других дисциплин, что особенно важно при изучении гуманитарных и естественно-научных предметов.

Практический опыт показывает, что межпредметная интеграция способствует повышению мотивации учащихся, развитию аналитических навыков и критического мышления. Учитель, применяющий интегративные методы, должен уметь планировать уроки так, чтобы сохранялась логика предмета и одновременно создавалась связь с другими дисциплинами.

Русский язык тесно связан с литературой, и их интеграция является естественной. Например, при изучении темы «Стилистика и выразительные средства языка» на уроках русского языка можно одновременно анализировать художественные тексты на уроках литературы. Учащиеся изучают эпитеты, метафоры и сравнения в произведении, затем пишут собственные сочинения с использованием тех же средств выразительности. Такой подход помогает закреплять знания о средствах выразительности и одновременно развивает навыки анализа текста, понимания художественного замысла автора и творческого письма.

Интеграция русского языка с историей позволяет учащимся осваивать не только язык, но и контекст исторических событий. Например, при изучении XVIII–XIX веков в истории учащиеся могут читать письма, дневники или официальные документы того времени на уроках русского языка. Анализ этих текстов помогает улучшить навыки работы с документами, развивает понимание исторического контекста и формирует умение писать краткие исторические сообщения и эссе. Такой межпредметный подход делает уроки более живыми и интересными, позволяет видеть связь между языком и жизнью общества.

На уроках русского языка можно рассматривать тексты социального характера: статьи, интервью, пресс-релизы. Например, при изучении темы «Аргументация и логика речи» ученики анализируют тексты из СМИ или официальные выступления политиков, обсуждают структуру аргументации, выявляют факты и мнения. Это позволяет одновременно закреплять навыки построения текста и расширять знания по обществознанию.

Интересный пример интеграции — использование русского языка для изучения биологии или физики. Учащиеся готовят мини-проекты или доклады о растениях, животных или физических явлениях. При этом они учатся правильно формулировать тезисы, составлять планы текста, использовать научную лексику. Такой подход формирует навык письменной речи и развивает умение объяснять сложные понятия доступным языком, что особенно важно для научной коммуникации.

Один из самых эффективных способов межпредметной интеграции — проектная деятельность. Например, ученики создают проект «Экология родного края», где сочетаются русский язык, биология и география. На уроках русского языка они пишут тексты для презентации или статьи в школьную газету, на уроках биологии изучают флору и фауну, на

уроках географии анализируют карту региона. Результатом становится комплексная работа, где каждый предмет поддерживает другой.

На первый взгляд, русский язык и математика кажутся далекими дисциплинами, однако интеграция возможна через работу с текстовыми задачами, инструкциями и анализом данных. Например, при изучении темы «Составление текстовых задач» на уроках русского языка учащиеся учатся грамотно формулировать условия задач, использовать правильные термины и связки. На уроках математики эти задачи решаются. Такой подход развивает логическое мышление, умение ясно выражать мысли и грамотно структурировать информацию. Кроме того, анализ текстов математических задач помогает учащимся различать главное и второстепенное, что важно для критического мышления.

Интеграция русского языка с искусством помогает развивать не только речевые, но и эстетические способности. Например, при изучении темы «Описание произведений искусства» учащиеся пишут эссе или рассказы о картинах, скульптурах или театральных постановках. На уроках русского языка анализируются художественные приемы, стиль и выразительность языка, а на уроках искусства — композиция, цвет, эмоции и замысел автора. Такой межпредметный подход формирует комплексное восприятие произведения и развивает навыки выразительного письма.

Интеграция с иностранными языками позволяет учащимся увидеть сходства и различия в структуре языков, расширяет словарный запас и развивает межкультурную компетенцию. Например, при изучении тем «Синонимы и антонимы» или «Фразеологизмы» на уроках русского языка можно параллельно анализировать аналогичные конструкции в английском или немецком языке. Учащиеся выполняют упражнения на перевод, сравнивают идиомы и составляют собственные тексты, используя знания двух языков. Такой подход повышает языковую гибкость и улучшает навыки письменной и устной речи.

Интеграция русского языка с другими учебными дисциплинами открывает широкие возможности для развития универсальных компетенций учащихся. Она способствует формированию языковой грамотности, критического мышления, навыков аналитической работы и творческого письма. Примеры интеграции с литературой, историей, обществознанием, естественными науками, математикой, искусством и иностранными языками показывают, что межпредметные связи делают образовательный процесс более содержательным, интересным и практико-ориентированным.

Успешная реализация интегративных подходов требует системного планирования уроков, профессиональной подготовки учителей и использования современных образовательных технологий. Проектная деятельность и межпредметные задания помогают учащимся видеть взаимосвязь знаний и применять их в реальных ситуациях.

Таким образом, интеграция русского языка с другими дисциплинами является эффективным инструментом формирования всесторонне развитой личности и подготовки учащихся к современным образовательным и профессиональным вызовам.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Васильева, Л. В. Методика преподавания русского языка в школе. — М.: Просвещение, 2020.
2. Иванова, Н. С. Межпредметные связи в школьном образовании. — СПб.: Питер, 2019.
3. Смирнов, А. В. Интегративный подход в обучении языкам и литературе. — М.: Академия, 2021.
4. Королькова, Е. П. Проектная деятельность в школьном образовании: теория и практика. — М.: Владос, 2018.

ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ОПЫТ В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

*Ж.С.Далакьян, и.о. доц., Ташкентский архитектурно-строительный университет,
Ташкент*

Annotatiya. Ushbu maqolada oliy o'quv yurtlarida tarix o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari o'rganiladi. Unda oliy ta'limdagi tarixiy bilimlar nafaqat informatsion, balki mafkuraviy vazifani ham bajarishi, ijtimoiy evolyutsiya qonuniyatlarini tushunishga yordam berishini ta'kidlaydi. Ushbu mavzuning dolzarbligi qadriyatlar tizimi va ijtimoiy-madaniy jarayonlarni o'zgartirish sharoitida tarix ta'limi tizimini yanada takomillashtirish zarurati bilan belgilanadi.

Kalit so'zlar: tarix, ta'lim, o'rta bo'g'in mutaxassisi, innovatsiya, raqamlashtirish, o'zgaruvchanlik, tarixni o'qitish.

Аннотация. Настоящая статья ориентирована на исследование специфики преподавания исторической дисциплины в структуре высшего образования. В работе подчеркивается, что историческое знание в вузовской среде выполняет не только информативную, но и мировоззренческую функцию, способствуя осмыслению закономерностей общественной эволюции. Актуальность заявленной проблематики определяется необходимостью дальнейшего совершенствования системы исторического образования в условиях трансформации ценностных ориентиров и социокультурных процессов.

Ключевые слова: история, образование, специалист среднего звена, инновации, цифровизация, вариативность, преподавание истории.

Abstract. This article explores the specifics of teaching history in higher education. It emphasizes that historical knowledge in higher education serves not only an informative but also an ideological function, facilitating understanding of the laws of social evolution. The relevance of this topic is determined by the need to further improve the system of history education in the context of transforming value systems and sociocultural processes.

Key words: history, education, mid-level specialist, innovation, digitalization, variability, history teaching.

Становление и развитие системы подготовки специалистов высшего образования в Узбекистане имеет продолжительную историю, охватывает многолетний опыт. За долгий период была сформирована устойчивая институциональная база, накоплен значительный педагогический и организационный опыт, открыты новые типы учебных заведений, а также существенно диверсифицирован перечень реализуемых профессиональных направлений. Эволюция высшего образования отражала социально-экономические преобразования государства и отвечала актуальным задачам промышленного, технологического и культурного развития страны.

На различных исторических этапах система образования последовательно адаптировалась к изменяющимся условиям хозяйственной деятельности и структуре занятости населения. Усиление индустриализации, научно-технический прогресс, модернизация производственных процессов обуславливали необходимость подготовки квалифицированных кадров, способных эффективно функционировать в новых производственных и управленческих реалиях. Тем самым образовательный процесс постепенно трансформировалось в важнейший механизм обеспечения экономики компетентными специалистами практико-ориентированного профиля.

В условиях XXI века значение высшего образования приобретает особую актуальность. Цифровизация общественных процессов, внедрение инновационных технологий, автоматизация и роботизация производства предъявляют повышенные требования к уровню подготовки обучающихся. Современный специалист должен обладать комплексом междисциплинарных знаний, сформированными цифровыми компетенциями и способностью

к непрерывному профессиональному развитию. Динамичность технологической среды предполагает готовность к постоянному обновлению знаний и освоению новых инструментов профессиональной деятельности.

Вместе с тем профессиональная подготовка не может ограничиваться исключительно формированием прикладных навыков. Существенное значение имеет гармоничное сочетание теоретической базы и практического опыта, обеспечивающее целостность профессионального становления личности. Кроме того, образовательный процесс ориентирован на формирование социально значимых качеств: активной гражданской позиции, патриотического сознания, уважительного отношения к историческому и культурному наследию страны, ответственности за результаты собственной деятельности. В данном контексте историческое содержание учебных дисциплин выступает важным фактором воспитательного воздействия, способствуя осмыслению преемственности поколений и укреплению национальной идентичности.

Таким образом, многолетний опыт подготовки специалистов в высшем образовании в нашей стране свидетельствует о поступательном развитии системы профессионального образования, её способности адаптироваться к вызовам времени и обеспечивать подготовку кадров, соответствующих современным требованиям общества и государства.

Историко-педагогический опыт в преподавании истории представляет собой сложный и многомерный феномен, отражающий эволюцию целей, содержания, методов и форм исторического образования в различные эпохи. Его осмысление позволяет выявить закономерности развития исторического знания как учебной дисциплины, определить преемственность педагогических традиций и обозначить перспективы модернизации преподавания истории в условиях трансформации образовательной парадигмы.

Становление истории как самостоятельного учебного предмета связано с формированием национальных систем образования в Новое время. На ранних этапах историческое знание носило преимущественно описательный и хроникальный характер, ориентируясь на передачу сведений о выдающихся правителях, военных событиях и религиозных деяниях. В рамках схоластической традиции преподавание истории подчинялось задачам нравственного наставления и утверждения религиозной картины мира.

В XIX веке, в период появления джадидского просвещения, образование приобретает значимый характер. Значительное влияние на развитие преподавания гуманитарных предметов оказали идеи просветителей, акцентировавших внимание на формировании гражданских качеств личности. История начинает рассматриваться как средство воспитания патриотизма, правового сознания и национальной идентичности. Особое внимание уделялось образованию женщин. Бехбуди отмечал в своих выступлениях: «С точки зрения религии, просвещение женщин не противоречит Корану, если не выходит за рамки приличий»[1]. В этот период формируются первые методические принципы: хронологическая последовательность изложения, причинно-следственный анализ событий, опора на исторические источники.

XX век ознаменовался радикальными изменениями в концепции исторического образования. В условиях идеологизации общества преподавание истории нередко становилось средством вещания официальной доктрины. Это приводило к унификации содержания, ограничению плюрализма интерпретаций и доминированию объяснительно-иллюстративного метода обучения. Вместе с тем в педагогической науке разрабатывались активные методы преподавания: проблемное обучение, дискуссии, анализ документов, исторические реконструкции. Они способствовали переходу от репродуктивной модели обучения к деятельной.

Современный этап развития историко-педагогического опыта характеризуется интеграцией междисциплинарных подходов, использованием цифровых технологий и ориентацией на компетентную модель образования. Историческое образование рассматривается не только как средство передачи знаний о прошлом, но и как пространство формирования исторического мышления, культурной памяти и гражданской ответственности.

Особое внимание уделяется работе с различными типами источников, развитию навыков критического анализа информации, формированию умения сопоставлять альтернативные точки зрения.

Анализ историко-педагогического опыта позволяет выделить ряд устойчивых тенденций.

Во-первых, прослеживается зависимость содержания исторического образования от социокультурного контекста и идеологических установок общества.

Во-вторых, наблюдается постепенный переход от авторитарной модели обучения к диалогической, предполагающей активное участие учащегося в процессе познания.

В-третьих, усиливается значение методической рефлексии, направленной на совершенствование форм и средств преподавания. История выступает инструментом формирования государственно ориентированной идеологии, что отражалось в содержании учебников и программ. Вместе с тем в педагогической мысли постепенно укреплялась идея необходимости развития критического мышления учащихся, их способности самостоятельно интерпретировать исторические факты.

Актуальность исследования обусловлена тем, что система исторического образования должна продолжить формирование и развитие исторических ориентиров самореализации молодых людей в современном мире, их гражданской позиции, патриотизма как нравственного качества личности. Значимость исторического знания в образовании обусловлена его познавательными и мировоззренческими свойствами, вкладом в духовно-нравственное становление молодежи. Н.О. Латыпов справедливо отмечал: «История – это не просто набор дат и фактов, это живая ткань нашей жизни, которая формирует наше настоящее и определяет будущее»[2].

Знание истории играет важную роль в жизни современного человека, поскольку предоставляет значительные интеллектуальные и практические преимущества. Освоение исторического опыта позволяет глубже осмысливать происходящие в мире процессы, выявлять закономерности общественного развития и формировать более объективное представление о текущих политических, социально-экономических и культурных явлениях. Историческое знание выступает своеобразным инструментом анализа современности, так как многие события и процессы имеют свои корни в прошлом. Именно поэтому обращение к историческому опыту помогает не только лучше понимать настоящее, но и строить обоснованные предположения о возможных направлениях будущего развития общества. Обучающиеся приобретают навыки анализа различных источников информации, учатся сопоставлять факты, выявлять причинно-следственные связи и объективно оценивать исторические события. Кроме того, историческая подготовка позволяет формировать способность распознавать различные формы информационных манипуляций, что особенно актуально в эпоху цифровых технологий, социальных сетей и массовых коммуникаций. Осмысление наиболее значимых событий отечественной истории способствует формированию у студентов системного исторического мышления, умения анализировать сложные общественные процессы и делать аргументированные выводы на основе исторических фактов. При этом изучение истории предполагает не только знакомство с хронологией событий, но и глубокое понимание их причин, последствий и взаимосвязей, что позволяет рассматривать исторический процесс как динамичную и многогранную систему.

В этом контексте становится очевидной практическая значимость систематического и последовательного изучения истории как одной из ключевых социально-гуманитарных дисциплин в системе профессионального образования. Независимо от выбранной студентами специальности, историческое образование способствует формированию целостного мировоззрения, расширяет кругозор обучающихся и развивает способность комплексно воспринимать общественные процессы. История как учебная дисциплина выполняет важную образовательную и воспитательную функцию, обеспечивая связь между различными областями научного знания и формируя у студентов представление о взаимосвязанности исторических, культурных, экономических и политических процессов.

Особое значение историческое образование приобретает в условиях современного информационного общества, характеризующегося огромным потоком разнообразной информации. Немаловажным аспектом изучения истории является её роль в процессе формирования личностной и культурной идентичности человека. Историческое знание помогает осознать преемственность поколений, понять культурные и национальные традиции, а также определить своё место в системе общественных отношений. Обращение к историческому наследию способствует укреплению чувства принадлежности к определённому сообществу, формированию гражданской ответственности и уважительного отношения к культурному и историческому прошлому. Таким образом, история выполняет не только образовательную, но и важную воспитательную функцию, способствуя развитию личности и формированию социально активного гражданина.

На сегодняшний день для достижения целей социально-экономического развития Узбекистана разработаны важные программные документы, которые направлены на развитие образования, науки и инноваций. В частности, Стратегия развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы и Стратегия «Узбекистан - 2030» определяют конкретные задачи. В 2024 году целенаправленная работа по развитию системы высшего образования, поддержке науки и инноваций позволила достичь значимых результатов. В частности президент Ш. Мирзиёев отметил: «Опираясь на передовой международный опыт, мы уделяли большое внимание повышению качества образования и подготовке конкурентоспособных кадров для рынка труда, владеющих современными знаниями и компетенциями. В частности, приоритетными задачами были адаптация образовательного процесса к международным стандартам, формирование и внедрение инновационных подходов. Изменения, направленные на систематизацию и модернизацию образовательных процессов, открывают новые возможности для студентов, позволяя им обретать более глубокие знания и навыки в выбранной области. Так, особое внимание уделяется обеспечению их конкурентоспособности на рынке труда через обучение по новым учебным планам и программам, соответствующим международным стандартам». [3]

Цель освоения учебной дисциплины заключается в формировании у обучающихся глубокого понимания значения исторической науки для развития общества и человеческой цивилизации в целом. В рамках изучения данной дисциплины особое внимание уделяется последовательному освоению фундаментальных основ исторической теории и методологии, а также анализу особенностей формирования и развития различных мировых цивилизаций.

В научной и педагогической литературе неоднократно подчеркивалась особая роль истории в образовательном процессе. История обладает уникальной особенностью — она аккумулирует огромный массив фактического материала, накопленного человечеством на протяжении длительного исторического периода.

Благодаря этому обстоятельству историческая наука способна выполнять функцию межпредметной интеграции в образовательной системе. Она объединяет элементы политологии, экономики, социологии, культурологии, философии и других гуманитарных дисциплин, создавая условия для формирования у студентов комплексного и целостного понимания общественных процессов. В результате изучение истории способствует развитию аналитических способностей обучающихся, формированию навыков научного мышления и подготовке их к активному участию в общественной жизни.

Изучение истории выступает важнейшим элементом гуманитарной подготовки студентов. Оно способствует формированию интеллектуально развитой, социально ответственной личности, способной осмысленно воспринимать прошлое, критически анализировать настоящее и активно участвовать в формировании будущего общества.

Таким образом, историко-педагогический опыт в преподавании истории представляет собой результат длительного взаимодействия образовательных практик, научных концепций и общественных запросов. Его изучение имеет не только теоретическое, но и практическое значение, поскольку позволяет определить эффективные стратегии организации учебного процесса, обеспечить преемственность традиций и инноваций, а также содействовать

формированию личности, способной к осмысленному восприятию исторического наследия и активному участию в общественной жизни.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Президент Республики Узбекистан Ш. Мирзиёев. Постановление № ПК-3105 «Об организации деятельности Общественного совета по новейшей истории Узбекистана при Академии наук Республики Узбекистан». Lex.uz
2. Ахмедова М. Образование и наука в XXI веке выпуск № 64-4 (том1) апрель 2025
3. Латыпов Н.О. Воспитательный потенциал истории: от учебника к жизни / Н.О. Латыпов // Вестник науки. - № 12 (81). – 2024. – Текст: электронный // Научная электронная библиотека
4. Выступление на селекторном заседании Ш.М. Мирзиёева <https://gov.uz/ru/edu/news/view/31339> 2024
5. Ф. Ахмедшина, Ф. Акчаев. Использование игровых технологий в преподавании истории, Ташкент, 17-20.2018.

УЎК 37.01:17

ҚАДРИЯТЛАР ИЛМИЙ-ПЕДАГОГИК ТАДҚИҚОТЛАР ОБЪЕКТИ СИФАТИДА Н.Ш.Жураева, камта ўқитувчи, «Tashkent International University of Education» (TIUE) университети, Тошкент

Аннотация. Мақолада қадрият тушунчасининг илмий-педагогик мазмуни фалсафий ва аксиологик ёндашувлар асосида таҳлил қилинган. Миллий ва умуминсоний қадриятларнинг ўзаро муносабати, уларнинг жамият тараққиёти ва шахс маънавий камолотига таъсири ёритилган. Қадриятлар ижтимоий онг ва педагогик жараённинг муҳим таркибий қисми сифатида баҳоланади.

Калит сўзлар: қадрият, аксиология, абсолют қадрият, нисбий қадрият, миллий қадрият, умуминсоний қадрият, маънавият, шахс камолоти.

Аннотация. В статье анализируется научно-педагогическое содержание понятия «ценность» на основе философского и аксиологического подходов. Рассматривается взаимосвязь национальных и общечеловеческих ценностей, их влияние на развитие общества и духовное становление личности. Ценности оцениваются как важная составляющая общественного сознания и педагогического процесса.

Ключевые слова: ценность, аксиология, абсолютная ценность, относительная ценность, национальные ценности, общечеловеческие ценности, духовность, развитие личности.

Abstract. The article analyzes the scientific and pedagogical content of the concept of “value” based on philosophical and axiological approaches. It examines the relationship between national and universal values, as well as their impact on societal development and the spiritual growth of the individual. Values are considered an important component of social consciousness and the pedagogical process.

Key words: value, axiology, absolute value, relative value, national values, universal values, spirituality, personal development.

Ҳар бир миллат тарихи ва қадриятларини англамоқ учун унинг дини, тафаккури, бадий-эстетик ғоясини билиш зарур. Маънавият инсоннинг шундай етук фазилатики, у кишиларда ўзаро мулоқотга эҳтиёж туғдиради. Ҳар бир шахс ўз ҳаёти ва тақдирини бошқаларсиз тасаввур эта олмаслиги ҳам маънавиятдир. [1, б 12]. Воқеа ва ҳодисаларнинг илм-фан, тадқиқот объектига айланиши ижтимоий борлиқда юз берган ўзгаришлар, инсон ақлу идрокининг уларни англаш жараёнлари билан боғлиқдир. Ижтимоий борлиқдаги ўзгаришлар ва уларни англаш жараёнлари бир-бирига боғлиқ ҳодисалар сифатида янги-янги мавзуларни, тушунчаларни, усулларни тадқиқот объектига айлантиради. “Қадр”, “қадрлаш”, “қадр-қиммат”, “қадршунослик”, “қадрият” тушунчаларининг, воқеа ва ҳодисаларнинг кенг тадқиқотлар объектига айланишини ана шундай эҳтиёж ва қизиқишлар билан изоҳлаш мумкин.

Янги қадриятларнинг юзага келиши эса инсоннинг объектив олам, маънавият борасидаги билимлари ворислик асосида давом этаётганининг ифодасидир. Қадриятлар инсон маънавий

камолотига таъсир этувчи муҳим омил ҳамдир. Ҳар бир миллат ривожланишдаги тарихий воқеалар, унга ижобий ҳисса қўшган шахсларнинг тажрибалари ҳам миллий қадриятлар жумласига киради. [2, 322]

Антик давр мутафаккирлари “қадрият”, “қадр”, “қадрлаш”, тушунчаларини ижтимоий борлиқ, инсон фаолиятининг баҳоси, баҳоланиши, бошқалар томонидан маълум бир нормалар (маромлар) асосида қадрланиши тарзида тушунганлар. Диоген Лаэртскийнинг ёзишига кўра, Зенон ва стоиклар нарсаларни иккига – “афзал ва афзал бўлмаган” га ажратишган. “Қадрли бўлган нарсалар - афзал, қадри йўқ нарсалар афзал эмас. Стоикларнинг сўзига кўра, қадрият (ахио), биринчидан, ҳаётга мувофиқ келадиган барча эзгу нарсаларга хос, иккинчидан, ҳаётга, табиатга мувофиқ маълум бир фойда ёки кўмак келтирувчи нарсалар, масалан, соғлиқ ва бойлик шу нарсалардандир; учинчидан, товарнинг айирбошлаш баҳосидир...” [3, б 306]

Қадриятлар – борлиқ ва жамият, нарсалар, воқеалар, ҳодисалар, инсон ҳаёти, моддий ва маънавий бойликларнинг аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланиладиган тушунча. Қадриятлар билан боғлиқ масалалар ҳаётнинг энг асосий мавзулари бўлиб ҳисобланади. Қадриятларни Ғарбда аксиология фани ўрганади. У кенг тарқалган фалсафий фанлардан биридир. Ҳозирги даврда қадриятларни ўрганишга оид фалсафа, социология, маданиятшунослик, сиёсатшунослик, психология, антропология, педагогика фанларида турли изланишлар олиб борилмоқда. Бу ижобий ҳол, албатта. Лекин, шу билан бирга, қадриятларни классификациялаш масаласи чалкашиб, ҳатто, уларни ҳеч қандай асоссиз бошқа ижтимоий воқеа ва ҳодисалар билан айнанлаштириб юбориш ҳам юзага келмоқда.

Аристотель донишмандликни, билимга интилишни “ўз табиатига кўра энг кўпроқ қадрли” нарсалар қаторига киритади. У қадрли нарсалар, қадриятлар ранг-баранглигини, бир индивидга мувофиқ келган қадриятлар бошқа индивидга тўғри келмаслигини, ижтимоий воқеа ва ҳодисаларни ҳар ким қизиқиши ва мақсадларига мувофиқ баҳолашини, қадрлашини қайд этади. Аммо, эзгу амаллар ҳаммага бирдек қадрли эканини уқтиради. Мазкур концепция унинг куйидаги ғоясида ўз ифодасини топган: “Қанча имкони бўлса, шунча юқорига кўтарилиш лозим ва барча нарсани, ўзингдаги энг олий нарса – ҳаёт учун қилиш даркор; агар у ўз кўламига кўра оз миқдорда бўлса-да, ўзининг қуввати ва қадрига кўра, у ҳамма нарсадан юқоридир”.

Умуминсоний қадриятлар қандайдир ўзгармас ақидавий тушунчалар эмас, даврлар ўтиши, шароит, талаб ва эҳтиёжларнинг ўзгариши билан уларнинг мазмуни, баҳолаш мезонлари ҳам ўзгара боради. Умуминсоний қадриятлар одамларни жипслаштирувчи, маълум бир мақсадлар, ижтимоий, маънавий камолотнинг муайян йўллари учун биргалашиб куралишига, ҳаракат қилишга чорловчи ижтимоий ҳодисадир. Умуминсоний қадриятлар турли давлатлар, халқлар ўртасидаги кўприк воситасини ўтаб, одамларни бир-бирига яқинлаштирувчи, ҳамжиҳатлик ва ҳамкорликка чорловчи куч вазифасини ўтайди. Маънавият борасида ҳам умуминсоний қадриятлар барча халқларнинг маданиятини яқинлаштиради ва ёшларнинг камол топишига имкон яратиб беради. Айнан шунинг учун ҳам айрим тадқиқотчилар умуминсоний ва миллий қадриятлар ўртасидаги диалектик боғлиқликни цивилизациянинг ёндашув орқали очиб беришга ҳаракат қиладилар. Чунки, цивилизация бугун минтақалар ва элатларни, халқларни бирлаштирувчи, яқинлаштирувчи, улар ўртасидаги интеграцияни кенгайтирувчи омил сифатида кўрсатилмоқда. Шу нуқтаи назардан улар умуминсоний қадриятлар тизимининг шаклланишини космоген цивилизация, техноген цивилизация, антропоген цивилизацияларга гуруҳлаб ўрганишга интиладилар. [4, б 371-372] Бу эса шахс маънавиятига ҳам ушбу цивилизацияга хос белгиларни шакллантириш нуқтаи назаридан ёндалишга ундайди.

“Баъзилар, - деб ёзади М.Имомназаров дин ва маънавият ўртасидаги фарқни топиш ниятида, - дин ва маънавиятни бир нарса деб қарашга мойил бўлишади. Бу унчалик тўғри эмас. Ҳар бир инсоннинг ўз дини бўлмайди. Дунёда динлар кўп, лекин улар муайян. Дин – илоҳий китоблар орқали нозил этилган алоҳида қонун-қоидаларни билдиради.

Миллий ва умуминсоний қадриятларнинг уйғунлашувида қисм ва бутун ўртасидаги диалектик алоқалар муҳим ўрин тутди. Қисм билан бутун муносабатларига ўзига хос воқелик

сифатида қараган Платон ва Аристотель ғояларини Д.Юм қадриятлар мисолида давом эттиради. Унинг фикрига кўра, ижтимоий фазилатларга боғланган қадрият асосан инсоният ва жамият манфаатларига қаратилган эзгу ниятлар туйғусидан келиб чиқади. “Чунки инсон ёнидаги яқинларининг фаровон ёки фақир яшашига бефарқ қарамайди. Шу нуқтаи назардан қадрият кишиларга келтириладиган бахт, эзгулик, унинг акси бадбахтлик, ёмонликдир” [4, б 272-273]. Демак жамият, инсоният манфаатлари билан уйғунлашган кишиларнинг бахтли, фаровон яшашига ёрдам берадиган нарсалар, хатти-ҳаракатлар ижобий қадриятлардир.

Фалсафа қомусий луғатда қадрият тушунчасига қуйидаги таъриф келтирилган. Қадрият – воқеликдаги муайян ҳодисаларнинг умуминсоний, ижтимоий – ахлоқий, маданий-маънавий аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланиладиган фалсафий – социологик ва аксеологик тушунча. Жамият, инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган барча нарса, ҳодиса ва воқеалар: эркинлик, эзгулик, тенглик, тинчлик, ҳақиқат, маърифат, маданият, моддий ва маънавий бойликлар, обида - ёдгорлик, гўзаллик ахлоқий хислат ҳамда фазилатлар, анъана, урф-одат, удум ва бошқалар ҳисобланди. [5].

Қ.Назаров ўзининг бир қатор ишларида, ушбу муаммонинг ўта долзарблигини таъкидлаш билан бирга, унинг мазмуни, тузилиши, асосий шакллари, намоён бўлиш хусусиятлари ва умуминсоний қадриятлар тизимидаги ўрни ва аҳамиятини илмий таҳлил қилиш билан бир қаторда мазкур масалаларга эътибор кам эканлигини кўрсатиб ўтган, қадрият тушунчасини - воқеликдаги муайян ҳодисаларнинг умумбашарий, умуминсоний, ижтимоий-ахлоқий, маданий-маънавий аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланиладиган фалсафий-социологик ва аксиологик тушунча, деб тушунтиради.

Қадриятлар ижтимоий хусусиятга эга бўлиб, кишиларнинг амалий фаолияти жараёнида пайдо бўладилар ва ривожланадилар. Инсон йўқ жойда бирон нарсанинг кадр-қиммати бўлмайди. Қадриятлар инсоннинг турли соҳадаги, аввало, ишлаб чиқариш, меҳнат соҳасидаги фаолияти учун зарур бўлган ва фойда келтирадиган нарсалар, ҳодисалар ва маънавий жараёнлар мажмуи билан боғлиқ равишда юзага келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Арипова З. Маънавият – камолот омили // Мулоқот. – Тошкент, 2006. - №3-4. – Б. 12
2. Фалсафа. –Т.Шарқ 1999. - 322
3. Лазертский Д.О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов.- М: Мысль, 1979.- С.306
4. Юм.Д.Сочинения в двух томах. Т.2.- М..МЫСЛЬ, 1966. – с.272-273
5. Фалсафа. Қомусий луғат. 2004 .

УДК 378.147:004.8

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ БИОХИМИИ

З.Т.Сафарова, преподаватель, Азиатский Международный Университет, Бухара

Annotatsiya. Ushbu maqolada biokimyo fanini o‘qitishda sun‘iy intellekt (SI) texnologiyalarini qo‘llashning zamonaviy yondashuvlari ko‘rib chiqiladi. Ilmiy adabiyotlar tahlil qilinadi, sun‘iy intellektni ta‘lim jarayoniga joriy etishning asosiy yo‘nalishlari aniqlanadi hamda innovatsion pedagogik yechimlar taklif etiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun‘iy intellektdan foydalanish ta‘limni individuallashtirishga, bilimlarni o‘zlashtirish samaradorligini oshirishga va talabalarning tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: sun‘iy intellekt, biokimyo, ta‘lim, individuallashtirilgan o‘qitish, raqamli texnologiyalar.

Аннотация. В статье рассматриваются современные подходы к применению технологий искусственного интеллекта (ИИ) в преподавании биохимии. Проведен анализ научной литературы, выявлены ключевые направления внедрения ИИ в образовательный процесс, а также предложены инновационные педагогические решения. Результаты исследования показывают, что использование ИИ способствует персонализации обучения,

повышению эффективности усвоения материала и развитию исследовательских навыков студентов.

Ключевые слова: искусственный интеллект, биохимия, образование, персонализированное обучение, цифровые технологии.

Abstract. This article examines modern approaches to the application of artificial intelligence (AI) technologies in teaching biochemistry. An analysis of the scientific literature was conducted, key directions for the integration of AI into the educational process were identified, and innovative pedagogical solutions were proposed. The results of the study demonstrate that the use of AI contributes to the personalization of learning, increases the effectiveness of knowledge acquisition, and enhances students' research skills.

Key words: artificial intelligence, biochemistry, education, personalized learning, digital technologies.

Введение. Современная система образования активно трансформируется под влиянием цифровых технологий, среди которых особое место занимает искусственный интеллект. В последние годы наблюдается рост интереса к применению ИИ в образовательной среде, включая естественнонаучные дисциплины, такие как биохимия.

ИИ рассматривается как инструмент, способный адаптировать образовательный процесс под индивидуальные потребности обучающихся, автоматизировать оценивание и создавать интерактивные обучающие среды.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью разработки инновационных подходов к преподаванию биохимии, учитывающих сложность дисциплины и междисциплинарный характер знаний.

Цель исследования: определить и обосновать инновационные подходы к использованию ИИ в преподавании биохимии.

Обзор литературы. Современные исследования показывают, что внедрение ИИ в образование способствует развитию персонализированного обучения и повышению качества образовательного процесса.

Так, в работе Хасанова Зафара Шавкатовича (Искусственный интеллект в образовании: комплексный анализ противоречий, рисков и перспектив внедрения 2025) подчеркивается, что ИИ позволяет адаптировать образовательные траектории и учитывать когнитивные особенности обучающихся.

Исследования Хасанова З.Ш. и Х.Э.Тангриева (Искусственный интеллект в развитии когнитивных и креативных способностей учителей) демонстрируют, что технологии ИИ способствуют развитию когнитивных и креативных способностей преподавателей и студентов.

Сатыбалдиева и др. отмечают, что ИИ оказывает значительное влияние на трансформацию образовательных и научных процессов, улучшая доступ к знаниям и качество обучения.

Особое значение ИИ приобретает в медицинском и биохимическом образовании, где используются симуляционные технологии, виртуальные лаборатории и персонализированные модели обучения.

Кроме того, исследования в области химии и биологии показывают, что ИИ активно применяется для моделирования молекулярных процессов и разработки лекарств, что может быть интегрировано в образовательный процесс.

Таким образом, анализ литературы свидетельствует о высоком потенциале ИИ в преподавании сложных естественнонаучных дисциплин.

Методология. В исследовании использовались следующие методы:

- анализ научной литературы по теме ИИ в образовании;
- сравнительный анализ традиционных и инновационных методов обучения биохимии;
- систематизация подходов к внедрению ИИ в учебный процесс.

Методологической основой исследования послужили труды отечественных и зарубежных ученых в области цифровизации образования и искусственного интеллекта.

Результаты. В ходе исследования были выявлены следующие инновационные подходы к применению ИИ в преподавании биохимии:

- персонализированное обучение ИИ позволяет создавать индивидуальные образовательные траектории, адаптируя сложность материала под уровень знаний студента;
- Виртуальные лаборатории- использование симуляций позволяет проводить биохимические эксперименты в цифровой среде без риска и затрат;
- интеллектуальные обучающие системы-Чат-боты и интеллектуальные помощники помогают студентам осваивать сложные темы в интерактивной форме;
- интеграция с научными исследованиями-использование ИИ в биохимии (например, моделирование молекул) способствует формированию исследовательских компетенций.

Ниже приведены конкретные научные примеры применения ИИ в преподавании темы «Гормональное управление функциями» в рамках биохимии — с акцентом на практическое использование в обучении. ИИ-системы анализируют уровень знаний студента и адаптируют объяснение сложных тем, например:

- регуляция уровня глюкозы гормонами Инсулин и Глюкагон, механизмы отрицательной обратной связи. Пример: если студент плохо понимает гипергликемию, система предлагает:
- упрощённые схемы действия инсулина
- интерактивные задания по снижению уровня глюкозы.

Также можно для улучшения качества занятия использовать Виртуальные лаборатории по гормональной регуляции, ИИ-симуляторы позволяют моделировать гормональные процессы в организме.

Например, студент изменяет уровень Адреналин и наблюдает за увеличением частоты сердечных сокращений, активацию распада гликогена. Даёт образовательный эффект, позволяет безопасно «проводить» эксперименты, которые невозможны в реальности.

Для более быстрого эффекта улучшения качества занятия использование Интеллектуальных обучающих помощников (чат-боты) дают более скорый эффект, ИИ-ассистенты объясняют сложные биохимические механизмы.

Пример диалога:

Студент спрашивает: «Почему при стрессе повышается уровень глюкозы?»

ИИ объясняет: роль Кортизол, активацию глюконеогенеза, влияние на метаболизм белков и жиров.

Анализ клинических кейсов (case-based learning), ИИ предлагает студентам реальные или смоделированные клинические ситуации.

Пример кейса:

Пациент с симптомами: жажда, частое мочеиспускание, повышенный уровень глюкозы.

Студент должен определить связь с: Сахарный диабет, нарушением секреции инсулина.

ИИ: анализирует ответ, даёт персонализированную обратную связь. Использование ИИ при изучении темы гормональной регуляции позволяет: глубже понять сложные биохимические процессы, связать теорию с клинической практикой, развить аналитическое и клиническое мышление.

Обсуждение. Полученные результаты подтверждают, что применение ИИ в преподавании биохимии значительно повышает эффективность обучения.

Однако существуют и определенные риски:

- снижение критического мышления при чрезмерной автоматизации;
- зависимость от технологий;
- этические вопросы использования данных.

Несмотря на это, преимущества ИИ значительно превышают потенциальные недостатки, особенно при грамотной интеграции в образовательный процесс.

Заключение. Использование искусственного интеллекта в преподавании биохимии представляет собой перспективное направление развития образования.

Основные выводы:

ИИ способствует персонализации обучения;
повышает эффективность усвоения сложного материала;
развивает исследовательские навыки студентов;
требует дальнейших исследований и методической разработки.

Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой адаптивных образовательных платформ и интеграцией ИИ в лабораторную практику.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Хасанов З.Ш. Искусственный интеллект в образовании: анализ перспектив и рисков. 2025.
2. Тангиров Х.Э., Хасанов З.Ш. Искусственный интеллект в развитии когнитивных способностей. 2025.
3. Сатыбалдиева Р.А. и др. Искусственный интеллект в образовании и науке. 2025.
4. Ёсинов С.Д. Искусственный интеллект и трансформация методов обучения.
5. Ёкубов Ш., Эргашева М. Трансформация медицинского образования в эпоху ИИ.

УДК 378.147:372.881.161.1:69.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЛЕКСИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ СТРОИТЕЛЬНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ ПРИ ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

*З.А. Утемуратова, доц., Ташкентский архитектурно-строительный университет,
Ташкент*

Annotatsiya. Maqolada qurilish yo'nalishidagi talabalar uchun rus tilini masofaviy o'qitish sharoitida kasbiy leksik kompetensiyani rivojlantirishning nazariy-metodik jihatlarini ko'rib chiqiladi. Kasbiy terminologiyani o'zlashtirish xususiyatlari tahlil qilinadi, asosiy qiyinchiliklar aniqlanadi hamda samarali pedagogik yondashuvlar va raqamli vositalar taklif etiladi. Til tayyorgarligi sifatini oshirish uchun kasbiy kontekst va interaktiv o'qitish usullarini integratsiya qilish zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: masofaviy ta'lim, rus tili, kasbiy leksika, qurilish yo'nalishlari, RKI (rus tilini xorijiy til sifatida o'qitish), raqamli pedagogika, ESP (maxsus maqsadlar uchun ingliz tili).

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методические аспекты развития профессиональной лексической компетенции студентов строительных специальностей в условиях дистанционного обучения русскому языку. Анализируются особенности усвоения профессиональной терминологии, выявляются основные трудности и предлагаются эффективные педагогические подходы и цифровые инструменты. Обосновывается необходимость интеграции профессионального контекста и интерактивных методов обучения для повышения качества языковой подготовки.

Ключевые слова: дистанционное обучение, русский язык, профессиональная лексика, строительные специальности, РКЛ, цифровая педагогика, ESP

Abstract. The article examines the theoretical and methodological aspects of developing professional lexical competence among construction students in the context of distance learning of the Russian language. The features of acquiring professional terminology are analyzed, key challenges are identified, and effective pedagogical approaches and digital tools are proposed. The necessity of integrating professional context and interactive teaching methods to improve the quality of language training is substantiated.

Key words: distance learning, Russian language, professional vocabulary, construction specialties, RFL (Russian as a Foreign Language), digital pedagogy, ESP (English for Specific Purposes).

Современные тенденции цифровизации образования обусловили переход к дистанционным формам обучения, которые активно применяются в преподавании иностранных языков, включая русский язык как иностранный. В условиях архитектурно-строительных вузов особую значимость приобретает формирование профессионально-

ориентированной языковой компетенции, ключевым компонентом которой является лексическая компетенция.

Профессиональная лексическая компетенция включает знание специализированной терминологии, понимание ее семантики, а также умение адекватно использовать ее в профессиональной коммуникации. Для студентов строительных специальностей это означает владение такими понятиями, как «фундамент», «несущая конструкция», «инженерные системы», «архитектурное проектирование».

Дистанционное обучение создает как новые возможности, так и определенные трудности. С одной стороны, оно обеспечивает доступ к разнообразным цифровым ресурсам, с другой — усложняет формирование речевых навыков и контекстного усвоения лексики. Несмотря на значительное количество исследований в области дистанционного обучения, вопросы формирования профессиональной лексической компетенции в узкоспециализированных областях остаются недостаточно разработанными. Цель статьи — определить эффективные подходы и методы развития профессиональной лексической компетенции студентов строительных специальностей в условиях дистанционного обучения.

Данное исследование носит теоретико-аналитический характер и опирается на комплекс взаимодополняющих методов, позволяющих всесторонне рассмотреть проблему формирования профессиональной лексической компетенции в условиях дистанционного обучения.

Прежде всего, проведён анализ научной литературы по проблемам дистанционного обучения и преподавания языков для специальных целей (ESP). В рамках данного этапа были изучены современные отечественные и зарубежные исследования, посвящённые цифровой педагогике, методике преподавания русского языка как иностранного, а также особенностям формирования профессионально-ориентированной коммуникативной компетенции. Особое внимание уделялось работам, раскрывающим принципы интеграции языкового и профессионального содержания обучения, а также вопросам использования цифровых технологий в образовательном процессе.

Важным компонентом исследования стало обобщение педагогического опыта преподавания русского языка в технических вузах. Данный метод позволил выявить наиболее эффективные практики обучения, применяемые в архитектурно-строительных и инженерных направлениях подготовки. Анализ опыта показал, что успешное формирование профессиональной лексики напрямую связано с включением специализированного контента (чертежи, технические тексты, проектная документация) и ориентацией на реальные профессиональные задачи.

Кроме того, был проведён сравнительный анализ цифровых образовательных технологий, используемых в дистанционном обучении. Рассматривались различные платформы и инструменты (системы управления обучением, видеоконференции, интерактивные приложения) с точки зрения их функциональных возможностей и педагогической эффективности. В результате были определены наиболее результативные технологии, способствующие усвоению профессиональной лексики, включая инструменты для визуализации, повторения и интерактивного взаимодействия.

Завершающим этапом стало методическое моделирование эффективных стратегий обучения, направленных на развитие профессиональной лексической компетенции. На основе проведённого анализа была разработана обобщённая модель обучения, включающая такие компоненты, как контекстуализация лексики, мультимодальность, интерактивность и профессиональная направленность заданий. Данная модель ориентирована на использование дистанционных технологий и учитывает специфику подготовки студентов строительных специальностей.

Результаты подтверждают, что дистанционное обучение не должно ограничиваться чтением текстов. Профессиональная лексика строителя специфична: она тесно связана с визуальным объектом.

Важное наблюдение: Наибольшую эффективность показали задания на «перевод» с общеупотребительного языка на профессиональный (например, описание дефекта стены с использованием терминов «адгезия», «высолы», «армирование»).

Однако дистанционный формат требует от преподавателя более тщательной подготовки цифрового контента. Риском остается возможность использования онлайн-переводчиков или ИИ, что требует изменения системы контроля в сторону устных онлайн-защит проектов.

Визуальный стимул: Преподаватель выводит на экран изображение реального строительного объекта с явными нарушениями (например, трещина в фундаменте, высолы на кирпичной кладке или коррозия арматуры).

Задание «Терминологическое облако»: Студенты должны за 2 минуты в общем чате или на интерактивной доске написать как можно больше профессиональных терминов, описывающих увиденное (не «дырка», а «технологический проем» или «деформационный шов»).

Ролевая игра «Инспектор и Заказчик»:

Инспектор должен составить устный отчет, используя конструкцию: «В ходе осмотра выявлено [Существительное в И.п.], что привело к [Существительное в Д.п.]».

Заказчик задает уточняющие вопросы, требуя объяснить значение терминов простыми словами.

Цифровой контроль (Self-check): В конце занятия студенты проходят короткий квиз (в Google Forms или Quizlet), где нужно соотнести термин с его определением или изображением процесса.

Пример карточки задания: Объект: Монолитное перекрытие. Проблема: Обнажение арматурного каркаса. Ключевые слова: защитный слой бетона, коррозия, адгезия, опалубка, проектная документация.

Таким образом, комплексное применение указанных методов позволило не только теоретически обосновать проблему исследования, но и предложить практико-ориентированные решения для повышения эффективности обучения русскому языку в профессиональной сфере.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Современный словарь методических терминов и понятий. Теория и практика обучения языкам. — М.: ИКАР, 2018. (Базовый труд по методике).
2. Варламова Г. Н. Особенности формирования профессиональной лексической компетенции у студентов инженерно-строительного профиля // Вестник гуманитарного образования. — 2021. — № 2.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№4/3 (137)
2026 y., aprel

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi
Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 10.04.2026
Bosishga ruxsat etildi: 16.04.2026.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 14.
Hajmi 10,0 b.t. Buyurtma: № 4-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18